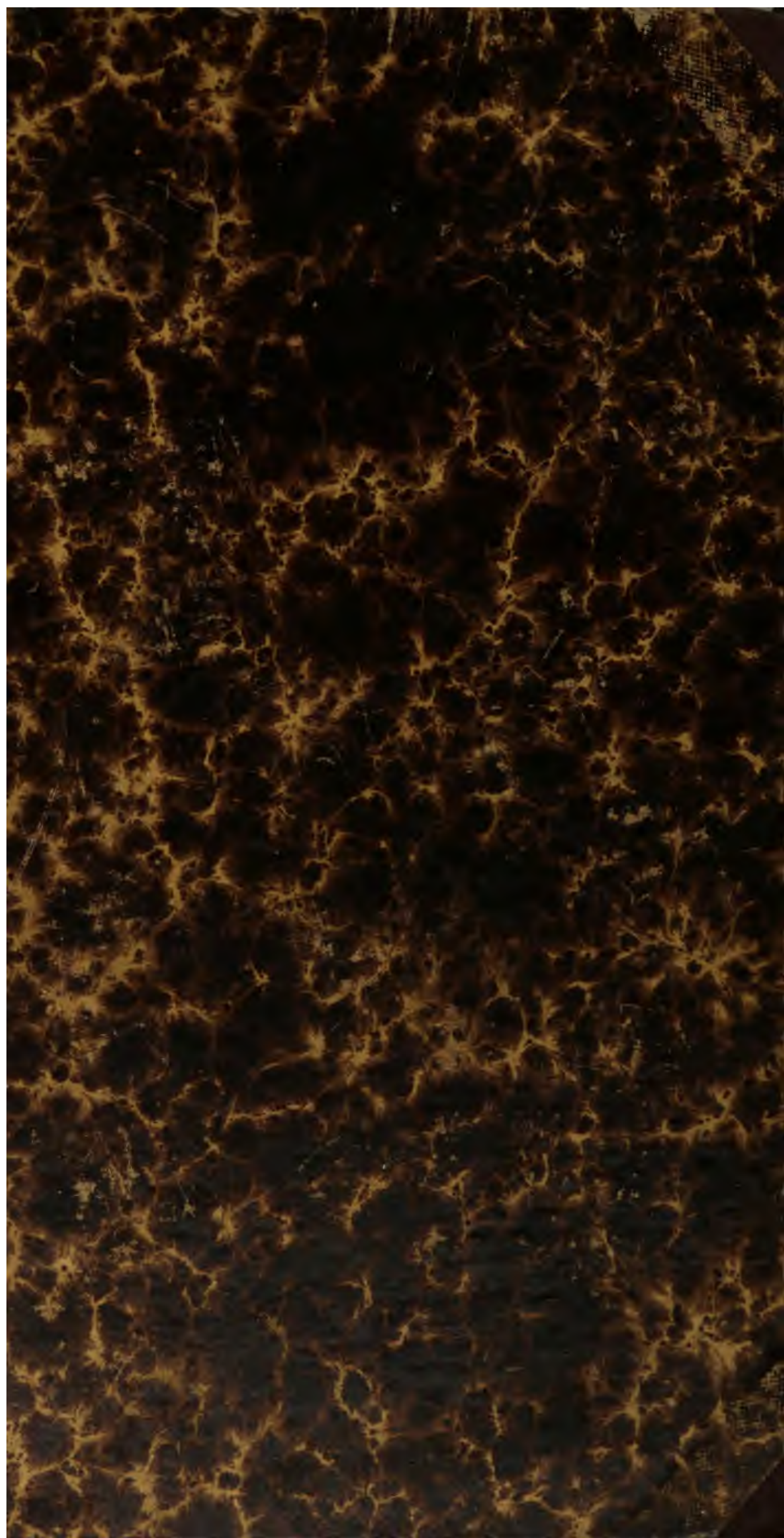
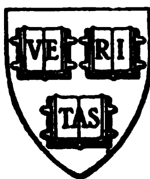

VE RI
TAS

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,

TÖRVÉNY- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYOK

KÖZLÖNYE.

AZ AKADEMIA RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

CSENGERY ANTAL,

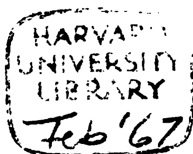
AKADEMIAI JEGYZŐ.

MÁSODIK KÖTET.

PEST,

EMICH GUSZTÁV M. AKADEMIAI NYOMDÁZS.

1861.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
Feb '67

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI

TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET. 1861. I. SZÁM.

A TÖRTÉNELMI BÍRÁLATRÓL.

SZÉKFOGLALÓÚL ELÉTERJESZTÉ NOV. 19. 1860.

RÉVÉSZ IMRE, LT.

Minden tudománynak, mely e névre igazán érdemes, megvan a maga saját önállósága, haszna és méltósága társai körében, s bármelyiknek is ezek között, feltétlen elsőséget tulajdonítni testvérei felett, csak a korlátolt felfogás szokott. Nincs tehát feltétlen elsősége a tudományok tisztes mezején a történelemnek sem. Azonban ki tagadhatná mégis, hogy lehetnek. sőt bizonynyal vannak egyes szempontok, melyek szerint a történelem, társainak minden kétségen kivül felette áll. Ilyen a többek közt az, miszerint nincs tudomány, mely az egyesek és népek erkölcsi életére, sőt egész életfolyamára oly régi és oly hatályos befolyást gyakorolt volna és gyakorolna, mint a történelem. A gyermekded vagy ifjú népek hősdalaiban, regéiben és hagyományaiban, a nyilvános pálya-játékoknál szintúgy, mint a puszták pásztortüzénél, s a fejlettebb nemzetek tanácstermeiben, törvényszékein és törvényhozó gyűléseiben megjelenik Klio méltóságos alakja, s minden romlatlan szív és józan elme, a tisztelet és tanulni vágyás őszinte érzelmeivel fogadja és hallgatja őt. A kik valaha nagyobb töme-

gek felvilágosításával és tanításával foglalkodtak, azok tudni fogják, mert tapasztalták, hogy alig van tudomány, mely a nép szívére és elméjére jobban hatna, mint a történelem. Még a porban ülő szegény nép is, midőn hallja az ősök nagy szenvedéseit vagy dicső tetteit: szemébe részvét és fájdalom könyei gyűlnek, de egyszersmind vigasztalást és erőt vesz a jelen nyomorainak kitűrésére, sőt nagy tettekre s áldozatokra lelkesül, s emelgeti és meg-megrázza mintegy lelkének alélt szárnyait, mert a múlt idők tükrében látja és érzi a maga emberi méltóságát, s ebből folyó nemesebb rendeltetését. Megjelenik a történelem, az egyesek és népek életének azon nagyszerű és korszakot alkotó pontjain is, midőn az emberi elme ösztönszerűleg megrendül s kétségbe omlik a döntő lépések s a bizonytalan jövő küszöbén, és itt a történelem fáklyája nem csak a múltra, de a jövendőre is világot vet, és bölcs tanácsot ad. Ezért a régi hellenek szép képzeletében Klio, Zeüsnek és Mnemosynének, az emlékezetnek első szülött leánya ugyan, de olyan, ki egyszersmind tekint a jövendőre is, jóslói erővel bír, minélfogva Zeüs prófétája — Apollon mellett, s annak koszorúzott tripósza közelében áll. „A történelem a legtermékenyebb s legüdvösebb tanulmány a népekre nézve," — úgymond Planche Gusztáv. „Ha a tömeg, minden oly eseménynyel szemben, mely felforgatja valamely ország állapotát, visszaidézhetné emlékezetébe a hasonló természetű eseményeket: én merem hinni, hogy a forradalmak ritkábbak lennének. Ha a nép is, megkérdezné magát, mint az egyes ember, múltjában hatályos tanítást találna jelen magaviseletére nézve: nem fogna akkor vaktörténetesen rohanni, hanem szilárd léptekkel haladna azon czél felé, melyet számára a tapasztalás és józan ész kijelölt. . . . A történelem ösmerete teszi az ifjú népet férfiúvá . . . Kik mindenkor meg akarják őrizni személyes méltóságukat, nem feledik el lefolyt életök történeteit. . . Ha az elmúlt idők nagy eseményei minden ember emlékezetébe be volnának vésve: nem lennének többé kitétetve a népek a sors oly véletlen s gyakori változásainak" *).

*) Gustave Planche. De la moralité de l' histoire. Revue des deux mondes. Paris. 1857. Tome 9. 330—331.

Mind ezen eszmék, melyeket a történelemnek a társadalmak életére való nagyszerü befolyásáról felemlíték, egészen triviális dolgok ugyan, különösen a müveltebb körök előtt: azonban mégis emlékezetbe hoztam őket azért, mert ezekből legvilágosabban s legtermészetesebben következik azon roppant felelősség, mely a történetíróra, sőt általában a történelem minden kezelőjére nehezül.

Alig van tudomány, mely a felületesség, tévedés, vagy szándékos elferdítés miatt oly messze és mélyen ható károkat okozhatna, mint a történelem. A társadalmak életéből, s talán saját nemzetünk életéből is hozhatnánk fel nem oly régi példákat, melyek azt mutatják, hogy valamely alaposan nem ösmert s hibásan felfogott és terjesztett történeti adat, most hiú ábrándokra s alaptalan számításokra, majd vad kétségbeesésre s mindegyik által siralmas zavarba, vagy épen nagy veszedelemre vezette az ügyek élén állókat, s az általok kormányzott társadalmat. A mily nagyszerü és jótékony hatású fegyver a történelem ügyes, hü és feddhetetlen tiszta kezekben: épen oly mértékben haszontalan, vagy épen romlást és vészthozó az ügyetlen, szenynyes és erkölcstelen kezekben. A valódi történelemnek tehát, nem csak a tudomány, de az erkölcsiség, s a gyakorlati élet szempontjából is éltető ereje, életfeltétele, — conditio sine qua non, — a szigorú valódiság, a tiszta igazság. A mi már a történelemnek ezen jellemet s ez által a hitelességet és méltóságot megadja, az nem más, mint a történelmi bírálat, a históriai kritika. Értem most e nevezeten nem csak azon tudományos eljárást, mely a történeti tények valódiságát, értékét, jellemét s általában hitelének mértékét nyomozza, vizsgálja s állapítja vagy dönti meg, hanem azt is, mely a történeteket előadó, vagy azokra vonatkozó írott és nem írott emlékek tehát általában a források hitelét s épségét vizsgálja, s azok gyakori romlásait biztosan, vagy hozzávetőleg helyrehozza. E két bírálati eljárás ugyanis, mind a dolog természete, mind a tapasztalás szerint, oly szoros kapcsolatban van egymással, miszerint még a fejlettebb és terjedelmesebb s a munkafelosztást inkább gyakorolható és gyakorló irodalmak mezején is, ezeket egymástól véglegesen elválasztani teljes lehetetlen.

A történelemnek a szigorú valódiság és igazság iránti elengedhetetlen köteleztetését, s a történelmi bírálatnak innen folyó kétségtelen szükségét és hasznát, nem csak korunk érzi, de érzették már a régiek is. A miléti Hekataeos, ki a Krisztus előtti V. század elején élt, s a hellenek közt legelőször merészelt a mythusokra, s a költők műveire bírálatos pillantást vetni, s a regék és hagyományok történeti magvát, a képzelet által alkotott borítékokból épen kiválasztani; s az ő nyomaiba lépő Herodot, ki a mythosok és logographiák homályából, egyenesen a nyomozás és bírálat világánál a valódi történelmet kiválasztani és megállapítani elkezdette; Thukydides, ki a költők és logographok műveinek félretételével, a történelmet tényleges biztos adatokra építeni, s a bírálati eljárást teljes öntudattal űzni fényes sikerrel megkezdette; a rómaiaknál főként Tacitus, ki jól ismerte, hogy mikből szokott a történetírás romlása származni, s ugyanazért a forrásokat teljes gonddal és szigorúsággal mérlegelte, — és egyebek is a régi időkből, hathatósan hirdetik a bírálati eljárás szükségét és nélkülözhetlen voltát; igen is, mert a gyermekség stadiumából felemelkedett emberi elmének csakugyan levetkezhetetlen tulajdona és joga a kétkedés s az igazság teljes birtoka után való törekvés, mely czélból „a lélek“ — mint a keresztyén őskor egyik bölcs írója igen szépen mondja — „mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységét is“ *).

Igen is, a lélek, mely az igazság keresése általi folytonos tökélyesbülésre s szabadságra van rendeltetve, mindeneket vizsgál, miként másutt, úgy a történelem mezején is, hol arra, vajmi kiáltó nagy szükség van.

A ki valaha közvetlenül és híven szemlélt oly köz érdekű eseményeket, melyek valamely társadalomra nézve nyilvános történelmi értékkel bírnak, vagy épen résztvevő és tényező volt amaz eseményekben, s azoknak minden szálát s minden mozzanatát átismerte és átérzette; a ki valaha közelebbről és lehető gyökeresen ismert oly jellemeket, a kikről a történelem mezején emlékezet és itélet fog tétetni, vagy tétetett már; ha megtekinti, hogy ezen események és jellemek, gyakorta mily

*) Pál Apostol. I. Korinthus. II. 10.

ferdített alakban, s eredeti mivoltukból mennyire kivetkeztetve adatnak által a közvéleménynek, s az írott és nem-írott emlékekben a történetírásnak: annak, a történelem hitele és méltósága felett majdnem végképen kétségbe kell esnie. Az életnek a történelem szülemlése feletti ezen közvetlen tapasztalása indíthatta mind Fontenellet amaz ösmeretes nyilatkozatra: „l' histoire, n' est qu' une fable convenue“ *), mind Göthét arra, hogy egy 1805-ben Jénában, Luden történelmi tanárral tartott nyilvános egyetemi beszélgetése alkalmával a történelmet hazugságok és féligazságok halmazának s legfelebb csak mulattatásra valónak nyilvánította **). Azonban, ha ezen tekintélyek említett kifakadásait tólzásnak tartjuk is: minden esetre feltétlenül aláírhatjuk Tacitusnak azon ide vonatkozó nyilatkozatát, melylyel a Germanicus halála feletti alapos bírálati vizsgálódását bezárja, ezt mondván: „adeo maximaquaeque ambigua sunt; dum alii, quoquomodo audita pro compertis habent; alii vera in contrarium vertunt, et gliscit utrumque posteritate“ ***). Valóban kétesek, bizonytalanok, még a nagy fontosságú történelmi eseményekről tett tudósítások is, mert igen nagy számú és erős hatású körülmények folynak be a történelem hitelének megrontására. — Tekintsük meg közelebbről ezen körülményeket; mert ezekben van legfőbb és elutasíthatlan sürgető indoka az éber és erélyes bírálat múlhatlan szükséges voltának.

A történelem őseredeti forrása nem más, mint az emberi elme felfogása és emlékezete, melyek a látott s közvetlenül tapasztalt eseményeket magokba felveszik, megőrzik, s az utókornak hagyományokban s írott vagy más nemű emlékekben általadják. S ím a történelem megromlása, már ezen őseredeti forrásnál mutatkozik, a felfogás, emlékezet és általadás hiányos és hibás volta miatt. Nem minden elme, s ugyanazon

*) Wachsmuth. Entwurf einer Theorie der Geschichte. Halle 1850. 85. l.

**) Hartwig Floto. Ueber historische Kritik. Basel. 1856. 21.

***) Annalium Lib. III. 19.

elme is nem mindenkor egyaránt képes, kivált a térben és időben nagyobb terjedelmű, vagy az elrejtett és mélyebb gyökerü s szövevényes eseményeket, habár közvetlenül szemlélte is azokat, tisztán, híven és szabatosan felfogni. Azon tiszta nyugodtság, mely minden szemlélet sikerének egyik fő feltétele, a gyors, s messze és mélyen ható pillantás, a lényeges és döntő mozzanatok erős figyelemmel való megragadása, s más ily ritka szellemi tulajdonok kivántatnak ahhoz, hogy az elme az eseményeket, részletekben és egyetemben híven felfoghassa. Gondoljunk példáúl csak egy ütközetre, vagy valamely nagyobb testületnek egy szövevényes tárgy feletti heves tanácskozására. Újabb idők előttünk fekvő példái igazolják, hogy még korunkban is, mily hiányosan, mily elnézőleg, söt egymással ellenkezőleg szokták ezeket felfogni a szemlélő tanúk, holott az esemény egy és ugyanaz, s annak arcza és minden vonásai a lefolyás perczében oly merevekké s változhatlanokká lettek, mint a holt testéi. — Tegyük fel azonban, hogy sikerült az emberi elmének teljes hűséggel felfogni az eseményeket: ha épen ily hűséggel írásba is nem tette azokat, s így ez által meg nem szilárdította azoknak képét: ismét elő áll a romlás alkalma és forrása; igenis, mert az emlékezet az idők folytán elfárad, s nem bír többé visszaszállani a régmúltak eseményeire; a távolnak köde homályba borítja az események képét, s az emlékezetben újabb rétegek fedik el a régmúlt időket. Ily esetben aztán gyakran a képzelet jő segítségére az emlékezetnek, és a história leszen poésissé. De még azon esetben is, ha az események közvetlen szemlélője azokat, miket híven felfogott, ép oly híven írásba tette, vagy élőszóval előadta kortársainak, mily sokat ront az idők folyamán a másolók, a kivonat-készítők s a szájrólszájra adók serege. Az események egykor szép és tiszta szabatos alakja, olyanná lesz az idők folyamán, mint a közforgalomban levő pénz, mely elkopik, bepiszkolódik, megnyirbáltatik, s még után is csináltatik. — Ily körülmények közt bírálati kitünő képesség és szigorú eljárás nélkül a történetíró semmire sem mehet; s ha mégis könyelmüen munkához fog, bizonynyal vétkezik a történetírási erkölcsiség, az igazság és az emberiség ellen. A bírálat dönti el, hogy a felfogás, emlékezet és általadás

hiányos és hibás volta miatt megromlott forrásokból, állítható-e elő valami valódi alak; ha látja, hogy a romokat többé, eredeti alakjokhoz híven felépiteni nem lehet, inkább megszünik a munkától, s félre vonúlván, a költészet múzsájának hagyja a tért, melyen ő nem működhetik, mintsem hogy az igazság és hűség szent kötelmei ellen vétkezzék. Ha pedig sikerült neki gondos eljárással, a romok közöl oly töredékeket búvárlani ki és állítani vissza eredeti tiszta alakjokba, melyeknek valósága kétségtelen: akkor ezeknek benső és külső jelleméből, egy szóval egész mivoltából, a természet és lélek örök törvényei szerint, az egész esemény képét kisebb-nagyobb valószínűséggel reconstruálni igyekszik. Ám de ezt a történet-búvár és bíráló sohasem teheti oly biztonsággal mint a mértanár, ki az egyenletek segítségével kikeresi az ösmeretesekből az ösmeretleneket, vagy mint ama jeles tudós hazánkfia, ki a góth építmény-romok egyes töredékeiből, az egész épület alaprajzát teljes hűséggel előállítani képes. Az emberi élet eseményei, mivelhogy nem csak a szükségesképeniség hanem az emberi szabadság szülöttei, nem oly merev szabályszerűséggel szülemlenek és folynak le mint a mértani műveletek, s nem is valamely előre teremtett határozott ideálok szerint jőnek létre mint a művész műremekei. A történetírónak tehát több ösmeretesre és biztosra van szüksége, — hogy azokból csak némi valószínűséggel is egy-két ösmeretlent biztosan következtethessen és előállíthasson, — mint a művésznek vagy mértanárnak.

Eleitőlfogva nem kevés romlást okozott s okoz mind e mai napig a történelem mezején, az emberi elmének vagy inkább kedélynek a rendkivüli és csudálatos iránt való nagy előszeretete. — A szellemi kiskorúságban és szűk látkörben élő népek és egyesek, nem erősbűlvén még elméjökben oda, hogy az események szülő okait és mivoltát gyakorta fáradalmas munkával kinyomozni képesek legyenek: könnyű munkával, vagyis inkább minden nélkül, az isteni közvetlen rendkivüli és csudálatos befolyás hitének karjai közzé vetik magokat. Az emberi elmének ezen tehetetlensége és gyarlósága árasztotta el mythusokkal, mesékkel és más efféle képtelenségekkel a történelmet. Ezen romlás mutatkozik nem csak az

események közvetlen szemlélőinél, de még inkább s nagyobb mérvben az ekként keletkezett hagyományt kezelő és szájról szájra adó népnél, mely a puszta valódi igazságot sohasem volt képes oly hosszú ideig és oly híven megőrizni és terjeszteni, mint a képzelet szüleményeit, a mythusokat; igenis, mert ő benne az elme kétkedő, vizsgáló és itélő ereje még felébredve nincs, él és uralkodik ellenben a kedély, mely a rendkivülivel és csudálatossal oly igen szeret táplálkozni. A rendkivüli és csudálatos iránti előszeretetet ezen nyomása alól, nem szabadúlhattak meg egészen a régi idők kitünő történetirói sem. Herodot, kiről már említők, hogy Hekataeos nyomain kitünőleg működött a birálat bonczkésével, s a mythusok és logographiak homályából a biztosság és valódiság tiszta világos mezejére kezdette emelni a történelmet, a vallással érülköző történeti mythusoknál visszarendült, nem mert velök szembeszállani, a tárgy szentsége visszatartóztatta őt, s a csudálatos iránt mutatkozó nagy kimélete és előszeretete miatt, történetirói önállóságát, szabadságát és pragmatismusát sok ponton veszélyezteti sőt elveszti; még a későbbi Xenophon is, kit tiszta, önzéstelen jelleméért Lukianosz δικαιος συγγραφευς-nek nevez, leláncziolva vala a vallásos elfogúltság által, s a helyett hogy Thukydides példája szerint az okszerűséget nyomozná, gyakorta közvetlen isteni befolyásokhoz folyamodik*). Nem szabadította meg ezen romlástól a történelmet a keresztyénség sem; sőt kivált a közép századok alatt, még mélyebben bevitte a csudálatos mondák és hagyományok hínárába. Nagyon keveset, vagy épen semmit sem segített a dolgon a reformatio is; mely míg a kritikát a szentírás szövegére s az egyházjogi és egyháztörténelmi forrásokra nagy hévvel kezdette alkalmazni, a polgári történelem mezején folyvást megmaradt a csudálatos iránti előszeretetnek nyomása alatt. Érdekes bizonyítványát szolgáltatják ennek magok a reformatiókori wittenbergi tanárok, azon évenkénti hivatalos történelmi jegyzetekben, melyeket az egyetem köz anyakönyvébe beírni szoktak volt. Ők az 1556. mártius 5-dikén feltűnt üstököst körülményesen leír-

*) Creuzer. Die historische Kunst der Griechen. 2-te Aufl. Leipzig. 1845. 81. 87. 124. 125. 225.

ván, nyomban ezt vetik utána: „in imperiis statim tumultus secuti sunt“ etc.; az 1558. augustus 12-dikén feltűnt üstökös pedig, már világosan V. Károly császár halálát jelenti, mivelhogy farka egyenesen Spanyolország felé áll; ezeknél még érdekesebb az, mi szinte a nevezett évre tett jegyzetek folyamán, minden legkisebb kétkedés és bírálat nélkül elfogadtatik és közöltetik, hogy t. i. Livoniában egy ember, a közelebbi évben formaszerint farkassá változott, s ezt ő maga későbben, midőn az emberi alakot ismét felvette, több hiteles embernek elbeszélte *). Köteteket lehetne betöltenünk a történelem romlásainak ily példáival. — A valódi történetíró tehát, ki nem csak azt nézi, hogy mit mondanak a források, hanem azt is, hogy a mit azok mondanak, mennyiben egyezik a természet és elme örök törvényei szerinti lehetőséggel vagy igazsággal, a mythusokat s más ily tartalmú és természetű adatokat, a bírálat olvasztó tüzébe veti, a mely, ha rendeltetéséhez híven, igazán szabad és életerős: a valódi és használható történeti magvat, minden kedvezés és félelem nélkül különválasztja a költemények salakjaitól, s azt a mi mint rendkivüli és csudálatos leigézve tartá az elméket, vagy egészen elpárologtatja, vagy az álarczot leégetvén róla, egyszerű természetes mivoltában állítja elõnkbe.

Nem kevés romlást szül a történelem mezején a vallásfelekezeti és nemzeti elfogúltság sem. Egy pont alá foglalom ezeket, mert mindkettő elfogúltság, s egyiránt nemes szeretetnek, a vallás és haza iránti szeretetnek, túlzásaiból és elfajulásából veszik eredetöket. Alig van haza és nemzet, melynek történelme, az innen származó romlásoknak annyira ki lett volna téve, mint a mienk. Valdensek, hussiták, anabaptisták, socinianusok, reformátusok lutheránusok, ó hitüek, görög katholikusok, római katholikusok, küzdöttek egykor itt s illetőleg küzdenek még ma is egymással; e mellett mily sok mindenféle nyelv és népiség! elannyira, hogy nem csak Európában, de az egész föld színén, a Kaukasusok vidékét kivéve, alig van reá példa, hogy ily terjedelmű földön mint a

*) Album academiae vitebergensis. Ex autographo edidit Car. Ed. Foerstemann. Lipsiae. 1841. 313. 340. 344.

mi hazánk, annyiféle nyelv és népiség élne mint minálunk. Mindezeket egy haza, egy alkotmány, egy korona szent érdekeinek kellene ugyan összefűzve tartani: azonban ki tagadhatná mégis, hogy az egyes felekezeti és népiségi érdekek gyakorta háttérbe szoríták az egységes haza köz érdekeit, sőt az egy hazának fiai, most felekezeti vagy népiségi, majd polgári pártok zászlói alá sorakozva, gyászos harczban állottak egymással; a minek a dolog természete szerint megvolt a maga káros befolyása a hazai történelemre is. — Miként a német föld irodalmában s tanintézeteiben mind e napig fenáll: úgy nálunk is háromszáz év óta folytonosan élt és hatott, és pedig néha a legerősebb ellentétekben és mindkét részről botrányos túlzásokkal, a katholikus és protestans irány a történelem mezején. Azon önzés, bizalmatlanság, félelem s több efféle, melylyel a két tábor egymásiránt viseltetett, akarta azt, hogy a tények történelmi értéke és súlya, az egyes szereplők érdeme és jelleme, az események szülő okai és eredményei, mind a felekezeti elfogúltság sötét szemüvegén szemléltettek; s tudjuk is példáúl, hogy már a XVII század legelején, az időkhöz képest elég nagyszerű irodalmi vitában „az ország romlásának okait“ egyik fél a másikra szerette kenni, még pedig kemény szemrehányással és vádolással. S mily nehéz már most a történetírónak, vagy bárkinek is, az igazságot megtalálni ott, hol a tanúk, már ex principio ellenkeznek egymással. A vallásos elfogúltság azonban, nem csak ezen itt kijelölt felekezeti, hanem más irányban is szerzett romlást a történelemnek. Azon történelmi adatok ugyanis, melyek az úgynevezett szent könyvekben foglaltatvák, darab ideig feltétlenül lebilincselték a történetírást, mert azoknak, mint közvetlen isteni kijelentés eredményeinek tartalma sőt betűi felett is kétkedni lázadás lett volna a vallás szentsége ellen. A mit csak lehetett, adatot vagy elvet, a szent könyvekből bevinni a történelembe, az feltétlen hűséggel mind bevitetett, sőt szabályzó és irányadó erővel ruháztatott fel. Igy példáúl azon álomlátások, melyek Dániel próféta könyvének II. és VII. részeiben foglaltatvák, s költői jelképekben némi birodalmak leomlását látszanak jövendőlni, oly nagy befolyással voltak a világtörténeti iroda-

lomra s még az iskolai kézi és tankönyvekre is, miszerint a világtörténelem epochái, századokon keresztül amaz álomlátások tartalma szerint határoztattak és állapíttattak meg, mindaddig, míg Gatterer elég erővel és bátorsággal bírt e szent bilincseket Klio tagjairól leoldani. — A mi a nemzetiségi, vagy inkább népiségi elfogúltságot illeti: számos példák bizonyítják, miszerint ritka nép az, melynek kebelében a haza iránti szent szeretet, és a nemzeti önbecsérzet önbálványozássá, kevélységgé, idegen népek iránti lenézéssé és megvetéssé ne fajúlt volna. Úgy látszik, hogy ezen társadalmi betegség, leginkább a szűk látkörü s kiskorú népeknél jő elő oly nagyobb mértékben, mely már a történelem mezején is tetemes romlásokat okozhat; mert mihelyest a valódi műveltség s az idegen nemzetekkel való gyakori békés érülközés a józan önismeretnek magasabb fokára emeli a népeket: saját hiányaikat és erőtlenségeiket legottan kezdik tisztán felösmerni és érezni, a nemzeti elfogúltság korlátai tágúlnak, és a történetírók érezni kezdik, miszerint a szigorú igazság iránti hűség, felette áll a nemzeti önzés érdekeinek, s a nemzeti történelem bizonynyal többet taníthat és jobban használhat az igazságnak — habár keserü is az, — őszinte kimondásával és hirdetésével, mint a nemzeti önzésnek és kevélységnek való tömjénezéssel. Lehetnek esetek, midőn a nemzeti önérzet és kevélység elnézésünket, sőt némi részvétünket érdemli. A rab Izrael, Babylonnak folyóvize mellett, hol hegedüit fűzfákra függeszté, vagy épen Jerusalem romjai felett is hitte azt, és kevély volt azon hitben, hogy ő Istennek választott népe, s az ő minden nemzetek feletti dicsősége és világtörténeti vezérszerepe, soha végképen homályba nem borúlhat. Ezen vagy az efféle hit az, mely a szenvedő népeket és nemzetiségeket a nyomor súlya alatt is fentartja és táplálja, s még akkor is, ha végórájok üt, némi magasztosságot kölcsönöz kimúlásuknak, mint a feltámadás hite a haldokló végperczeinek. Az ily vonásokat a történetíró is részvéttel jegyzi fel és állítja elönkbe, de e mellett magát a történeti igazságot soha meg nem sérti és fel nem áldozza. Az ő rendeltetése nem az, hogy valamely pártnak fogadott ügyvéde legyen, hanem az, hogy a történteket eredeti tiszta valósá-

gukban lerajzolja; e czélból tehát, mindazon hiányokat és hibákat, melyeket a szenvedő fél elfogúltsága, félelme, elkényszeredése, vagy hiú reménykedése és daczolása, szintúgy mint azokat, melyeket a nyomorgató elbizakodottsága és álnoksága szült, részehajlatlanúl kimutatja; egy szóval: a bírálati eljárást minden szigorúsággal gyakorolja.

Hogy a történetírás szellemére sőt egész mivoltára, tehát virágzására s hanyatlására vagy megromlására is, mily nagy befolyása van azon haza polgári alkotmányának, melynek kebelében a történetíró működik: azt mind a dolog természete, mind a történetírás eddigi sorsának folyama a legvilágosabban igazolja. Minden történetírás szülemlésének, természetszerinti ős forrása ugyanis bizonynyal nem más, mint a haza és emberiség sorsa iránti élénk részvét és szeretet; vizsgálati és ítéleti függetlenségének és bátorságának pedig fő feltétele a határozottan és őszintén biztosított nyilvános véleményszabadság. A hol tehát a honfiak, a haza köz ügyeinek intézésébe való befolyástól megfosztatvák, s hol e miatt a tettleges nyilvánúlásra vagy épen nem, vagy igen nehezen juthat ó honszerelem, a félelem arnyékában titokban hervadoz; hol nincs nyilvános közélet és közvélemény, mely a haza iránti szerelmet felköltse s folyvást éberségben és életerős működésben tartsa; hol — mint Cicero egykor, Sulpiciushoz írott levelében megjegyzé — nem az a főérdek hogy tegyünk valamit, hanem az, hogy a hatalmasnak kegyéből nyugalomban lehessünk, s hol végre a hatalom érdeke és feltétlen parancs szava a vélemények szabad nyilvánulását eltiltja: ott a valódi történetírásnak nem csak virágzása, de általában lehetősége is alig van. Igenis, a leigázott szellemű rabnépeknél, a hatalomnak bérencz dicsőítői s aljas hizelgői lehetségesek, de valódi történetírás bizonynyal nem, mert ennek éltető lelke a társadalmi szabadság. — A korlátlan hatalom azonban, gyakorta nem elégszik meg azzal, hogy az ő mivoltából s önfentartási ösztönéből önként következő társadalmi intézményekkel ojtsa el a valódi történetírást és történelmi műveltséget, hanem gyakorta egyenes irtó háborút is indít az ellen; kipusztítja, megsemmisíti vagy elrejti s zár alá veti azon forrásokat, melyeket magára nézve veszélyeseknek vagy

gyanúsoknak vél; a nemzeti történelem tanítását a tanintézetekben eltiltja, mert reá nézve a nemzeti öntudat ébredése és élete, a mit főként a történelem ápol, veszélyesnek látszik; — egy szóval: úgy cselekszik, mint Antiochus Epiphanes cselekedett, ki a héberek nemzetiségét végképen ki akarván irtani, nem csak hellen gymnasiumokat állított azok számára, nemcsak vallásukat s isteni tiszteletöket igyekezett eltörölni, hanem a nemzeti történelem és nemzeti önérzet forrásait a szent könyveket is halálos büntetés alatt beszedette, széttépette és megégettette; e mellett azonban, a szinházakat és viadori mutatványokat nagyszerűen ápolta, érezvén, hogy a rabnép jelszava mindenütt és mindenkor: panem et circenses! Ezen körülmény egyszersmind, azon különben eléggé ösmeretes, de azért folyvást érdekes tanulságot juttatja eszünkbe, mit történeti példákkal is bőven igazolhatnánk, hogy t. i. némely művészetek söt tudományok fenállása és virágzása, összefér a korlátlan hatalom uralkodásával; de a valódi történetirásnak nincs része ezen szerencséében, mert ő, csak a társadalmi szabadság verőfényes mezején tenyészhetik.

A mit ezek szerint a történelemnek a korlátlan hatalmak által szült romlására nézve a dolog természetéből következtetének, azt a történetirás tényleges sorsa is igazolja. Herodot, Xenophon, Thukydides, a hellen szabadság virágzó korában éltek és működtek, söt egyenesen annak szülöttei és növeltjei; s különösen Herodotról, kit a történetirás atyjának méltán nevezhetünk, helyesen jegyzi meg Creuzer, a hellen történetirási művészet történetének szakavatott s tekintélyes megírója, hogy az ő történetirói jellemére s különösen bírálati képességére, tényező befolyással volt hazájának szabad alkotmánya. Hol állanak eme nagy történetirókhoz képest a késöbbi századok szülöttei, vagy épen a byzanti írók? Ezen sorsa volt a történetirásnak, a hajdankor másik nagy nemzeténél a rómaiaknál is, hol a divus caesarok előállásának s megerősbülésének korszaka, korszaka egyszersmind a valódi történetirás hanyatlásának és megromlásának is; s Tacitus, ki e korban, egy csendesnek látszó rövid időszakban, mint a

8) M. T. Ciceranis Epist. famil. lib. IV. 6.

múlt nagyság sírjaiból feltámadó kísértet jelenik meg, bús és méltóságos alakban, Tacitus mondom önmaga, a legvilágosabban hirdeti és igazolja azt, mit eddig e tárgy felett említénk. Mily jellemzők s döntők ugyanis e tekintetben azon szavak, melyeket Annalisainak elején mond, így szólván: „veteris populi romani prospera vel adversa clarissimis scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec *gliscente adulatione deterrerentur;* Tiberii, Caiique et Claudii ac Neronis res, florentibus ipsis *ob metum falsae,* postquam occiderant, *recentibus odiis* compositae sunt." A császári korszaknak a valódi történetírás iránti nagy mostohaságát sőt pusztító kegyetlenségét még részletesebben s velőkig ható erővel rajzolja ugyancsak Tacitus, Agricola remek életrajzának kezdetén: „Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Seneciani Priscus Helvidius laudati essent: *capitale fuisse*; neque in ipsos modo auctores sed *in libros quoque eorum saevitum,* delegato triumviris ministerio, *ut monumenta clarissimorum ingeniorum comitio ac foro uterentur.* Scilicet illo igne vocem populi romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur; expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto, grandae patientiae documentum, et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset: ita nos quid in servitute, *adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio.* Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere." — Azon romlásokkal szemben, melyeket a mondottak szerint, a korlátlan és gonosz hatalom szokott okozni a történelem mezején, nagyszerű, dicső feladat vár a valódi történetíróra. Ő letépi az erény üldözőiről s a népek nyomorgatóiról azon álarczot, mit reájok nemtelen hízelgők csoportja szenynyes kezekkel aggatott; egész valódiságukban állítja elő e szörnyeket és kérlelhetetlen itéletet tart fölöttük; az eltapodott és elfeledett erény jeltelen sírját felkeresi, és a felett, a megvesztegethetlen igazságszolgáltatás igéit nyilván hirdeti; egy szóval: az események megzavart és elcsavart folyamát eredeti tiszta állapotjára visszaviszi. Mindezt

pedig, bírálói kitűnő képesség és szigorú eljárás nélkül bizonynyal nem teheti.

Van még egy sajátságos neme a történelem megromlásának, melyet az eddigi pontok folyamán is felemlíthettünk volna ugyan, mivel azok közől vagy egyikhez, vagy másikhoz is szokott csatlakozni: kiváló jelleménél fogva azonban, megérdemli mégis, hogy róla külön tegyünk egypár szót; — értem azon romlást, melyet az öntudatos és szántszándékos csalók, vagy mint Le Clerc latinúl szabatosabban nevezi őket: a falsariusok és impostorok [9]) okoznak, részint az által, hogy a történetírók már meglevő műveit s általában a történelmi forrásokat egészen önkényök szerint, s mindenkor valami öntudatos gonosz czélból, megcsonkítják, megtoldják, vagy az írók neve alá egészen új, hamis művet költenek. Már Plutarch megjegyzi Solonról, hogy az, a végre, hogy Salamis szigetéhez Athenaenak jogot szerezzen, Homér költeményeit oly két verssel toldotta meg, melyeknek tartalmán ama jogot alapítani lehessen; hasonló tényt jegyez fel szinte Plutarch Pisistratról, ki Hesiod költeményeit toldotta meg. [10] Ezen hamisítási mesterség oly régi, mint maga a történelem. A falsariusok és impostorok, mint az írás példabeszédében ama gonosz ellenség, rendszerint megjelennek, és konkolyt hintenek a történelem ziszta búzái közé éjjel, mert a csalók munkájának az éj, azaz azon időszak kedvezett különösen, a midőn nyomdászat és nyilvános könyvkereskedés nem levén, s a valódi történelmi műveltség és bírálat még méhében szunnyadozván, nem volt ellenőrség, mely a csalók munkáját nehezítse, vagy lehetlenné tegye. Volt a történelemnek oly, és pedig hosszú időszaka midőn az írott emlékek és források, semmivel sem tartattak sérthetlenebbeknek, mint a szájról szájra adott regék és hagyományok; s a mint ezek ferdültek és toldattak: épen ezt művelték az írott emlékekkel is; — majd későbben, a nyomdászat első korszakában, nem csak a már megromlott írott emlékek tétettek közzé, igen sokszor minden bírálat nélkül, de a regék és hagyományok valóságos költeményei is által-

9) Clericus. Ars critica. Amstel. 1730. P. III. S. I. C. XV.

10. Clericus, idézett hely. 214. lap.

múlt nagyság sírjaiból feltámadó kísértet jelenik meg, bús és méltóságos alakban, Tacitus mondom önmaga, a legvilágosabban hirdeti és igazolja azt, mit eddig e tárgy felett említénk. Mily jellemzők s döntők ugyanis e tekintetben azon szavak, melyeket Annalisainak elején mond, így szólván: „veteris populi romani prospera vel adversa clarissimis scriptoribus memorata sunt, temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec *gliscente adulatione deterrerentur;* Tiberii, Caiique et Claudii ac Neronis res, florentibus ipsis *ob metum falsae,* postquam occiderant, *recentibus odiis* compositae sunt.“ A császári korszaknak a valódi történetírás iránti nagy mostohaságát sőt pusztító kegyetlenségét még részletesebben s velőkig ható erővel rajzolja ugyancsak Tacitus, Agricola remek életrajzának kezdetén: „Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Seneciani Priscus Helvidius laudati essent: *capitale fuisse*; neque in ipsos modo auctores sed *in libros quoque eorum saevitum,* delegato triumviris ministerio, *ut monumenta clarissimorum ingeniorum comitio ac foro uterentur.* Scilicet illo igne vocem populi romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur; expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto, grandae patientiae documentum, et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset: ita nos quid in servitute, *adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio.* Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere.“ — Azon romlásokkal szemben, melyeket a mondottak szerint, a korlátlan és gonosz hatalom szokott okozni a történelem mezején, nagyszerű, dicső feladat vár a valódi történetíróra. Ő letépi az erény üldözőiről s a népek nyomorgatóiról azon álarczot, mit reájok nemtelen hízelgők csoportja szenynyes kezekkel aggatott; egész valódiságukban állítja elő e szörnyeket és kérlelhetetlen ítéletet tart fölöttük; az eltapodott és elfeledett erény jeltelen sírját felkeresi, és a felett, a megvesztegethetlen igazságszolgáltatás igéit nyilván hirdeti; egy szóval: az események megzavart és elcsavart folyamát eredeti tiszta állapotjára visszaviszi. Mindezt

pedig, bírálói kitűnő képesség és szigorú eljárás nélkül bizonynyal nem teheti.

Van még egy sajátságos neme a történelem megromlásának, melyet az eddigi pontok folyamán is felemlíthettünk volna ugyan, mivel azok közől vagy egyikhez, vagy másikhoz is szokott csatlakozni: kiváló jelleménél fogva azonban, megérdemli mégis, hogy róla külön tegyünk egypár szót; — értem azon romlást, melyet az öntudatos és szántszándékos csalók, vagy mint Le Clerc latinúl szabatosabban nevezi őket: a falsariusok és impostorok [9]) okoznak, részint az által, hogy a történetírók már meglevő műveit s általában a történelmi forrásokat egészen önkényök szerint, s mindenkor valami öntudatos gonosz czélból, megcsonkítják, megtoldják, vagy az írók neve alá egészen új, hamis művet költenek. Már Plutarch megjegyzi Solonról, hogy az, a végre, hogy Salamis szigetéhe, Athenaenak jogot szerezzen, Homér költeményeit oly két verssel toldotta meg, melyeknek tartalmán ama jogot alapítani lehessen; hasonló tényt jegyez fel szinte Plutarch Pisistratról, ki Hesiod költeményeit toldotta meg. [10] Ezen hamisítási mesterség oly régi, mint maga a történelem. A falsariusok és impostorok, mint az írás példabeszédében ama gonosz ellenség, rendszerint megjelennek, és konkolyt hintenek a történelem ziszta búzái közé éjjel, mert a csalók munkájának az éj, azaz azon időszak kedvezett különösen, a midőn nyomdászat és nyilvános könyvkereskedés nem levén, s a valódi történelmi műveltség és bírálat még méhében szunnyadozván, nem volt ellenőrség, mely a csalók munkáját nehezítse, vagy lehetlenné tegye. Volt a történelemnek oly, és pedig hosszú időszaka midőn az írott emlékek és források, semmivel sem tartattak sérthetlenebbeknek, mint a szájról szájra adott regék és hagyományok; s a mint ezek ferdültek és toldattak: épen ezt művelték az írott emlékekkel is; — majd későbben, a nyomdászat első korszakában, nem csak a már megromlott írott emlékek tétettek közzé, igen sokszor minden bírálat nélkül, de a regék és hagyományok valóságos költeményei is által-

---

9) Clericus. Ars critica. Amstel. 1730. P. III. S. I. C. XV.

10. Clericus, idézett hely. 214. lap.

mentek az irodalomba, s a nyomott művekben, mintegy megszilárdúlást és tekintélyt nyertek. Igy, amaz első tekintetre képtelen költemény, mely szerint a hontfoglaló magyar vezérek Désnél háromszor „Deus"t kiáltottak latinúl, a honnan lőn aztán Dés neve, — nem csak azon közönségesen ösmert históriás énekbe ment által, mely a magyarok kijöveteléről szól, de általvették azt, mint históriai tényt, minden kétkedés nélkül Székely István és Heltai Gáspár is a magok ösmeretes történelmi műveibe, s még Gelei Katona István és Lisznyai Pál is alig mernek némi kétséget emelni e költemény felett; miként is, midőn Désen, századokkal ezelőtt toronyszerű emlék állíttatott és áll fen mai napig, mely a pogány magyarok „Deus" kiáltását nagy tekintélylyel hirdeti. Az efféle még talán menthető és ártatlanabb csalás, mert eredete a történelmi kiskorúság sötét századaiban vész el, s általa az első csalónak is valami öntudatos nemtelen czélja alig lehetett. Annyival elvetemedettebbek s keményebb itéletre méltók az olyan csalók, kik a közelebbi századokban, tehát általában a tudományosság s különösen a történelmi müveltség nem épen sötét és mostoha korszakában is, nem pirúltak szántszándékkal megvesztegetni a történelmet több rendbeli öntudatos költeményekkel. Ilyen a többek közt, hazai irodalmunkban az, miszerint Terebesen Perényi Péter sírját, épen a holt test szíve táján, minden esztendőben, a temetés napján, tiszta felhőtlen égből is a villám megütötte; sőt midőn e miatt a hamvak, a templom sírboltjából más helyre vitettek, azon helyet is esztendőnként megütötte a villám; még ez sem elég, mert midőn Vitkóczi Mátyás a Perényi hamvaival kevert agyagból épített házat: a menykő ezt is megütötte, stb.; s íme ezen merőben csalárd költeményt nem csak Benger Miklós közlötte, mint kétségtelen történeti tényt 1743-ban Pozsonyban megjelent történelmi művében, de a terebesi templomban egy emlékkő terjedelmes felirata is hirdeti ezt, holott mint Rotarides és ő ő utána mások, kézzelfogható bizonyossággal kiderítették, Perényi Péter teljességgel nem Terebesen temettetett el [11])

---

11) Historiae hung. literariae lineamenta. Altonariae. 1745. 147 s. k. l. l.

Az ily költemények, melyek a természet és az elme örök törvényeivel ellenkező voltuknál fogva is félreösmerhetlenül magokon hordják a hiteletlenség és semmiség bélyegét, nem szereznek annyi bajt a történetírónak mint az olyanok, melyek ravasz kiszámítással s művészi ügyességgel költetvén, a valószinűség álarczát veszik magokra. Az ilyenekkel szemben már, nem mindennapi figyelő tehetségre, éles, átható elmére, és az adatok mezején széles látkörre, egy szóval: kitűnő bírálati képességre van szüksége a történetírónak, hogy a konkolyt a tiszta búza közöl ügyesen kiirthassa.

Ha mindezek után saját történelmi irodalmunkra tekintve azt kérdezzük, hogy van-e a történelmi bírálat kellő virágzásban közöttünk: aligha fogunk egészen kedvező és megnyugtató feleletet nyerhetni. A hazai történelmünkre vonatkozó oklevelek, egykorú írók és másnemű emlékek, egyszóval a források, mind egyesek, mind kivált az akademia által oly szorgalommal gyüjtettek s oly mennyiségben adattak ki a közelebb lefolyt mostoha évtized alatt, miszerint ennél többet e tekintetben alig várhattunk. Azonban, mindezen forrásoknak, valamint a korábban közre bocsátottaknak is tetemes része, a szöveg és tartalom bírálata nélkül látott napvilágot s így jó részben biztos és könnyü használhatóság nélkül forog, — ha ugyan forog — a közönség kezén. A források nyelvészeti és tartalmi bírálatát pedig egészen azokra hagyni, kik azokat egy vagy más czélból feldolgozni akarják: nem egyéb lenne történetírásunk s történelmi müveltségünk fejlődésének megakasztásánál, vagy legalább nagy késleltetésénél. Alig lehet ugyanis képzelni oly egyes emberi erőt, mely igazán képes lehetne arra, hogy nemzetünk életének csak egy utóbbi századára vonatkozó minden forrást, közvetlenül megvizsgáljon és megbíráljon, azoknak hitelét és értékét biztosan kimutathassa, s midőn ezt megtette, magát a rendszeres, valódi történetírást is a kor kivánatához mért tárgyavatottsággal és művészi tökélylyel bevégezhesse; — s nem lehetnek-e sokan, kiket természettől nyert történetírói hivatásuk mellett is, épen a bizonytalan értékü források nagy halmaza rettent vissza a

munkától vagy vezet felületességre. Nem mellőzhetjük el e pontnál, ama kivételt nem szenvedő szabály figyelembevételét is, miszerint a történetirás romlatlan tiszta fejlődéséhez múlhatlanúl megkivántatik, hogy a források nyelvészeti és tartalmi bírálata, egészen tárgyilagos, azaz minden egyéni érdektől és elfogúltságtól merőben tiszta és szabad legyen. Már pedig az emberi gyarlóságból csaknem múlhatlanúl következik, s a tapasztalás is igen sok példákkal igazolja, hogy azon történelmi kutatók és irók, kik valamely általok kitűzött czél érdekében dolgoztak, ezen subjectiv czél miatt elfogúltak lesznek, vagyis szoktak lenni, s a források és adatok tárgyilagos értéket most öntudatosan, majd öntudatlanúl csavarják és ferdítik el; a mely gyarlóság sohasem ronthatná meg úgy azon esetben a történelmet, ha a források és adatok hitelének és értékének kimutatása, azaz a történelmi bírálat tárgyilagosan és függetllen önállósággal is űzetnék. Nem feledhetjük el továbbá azon szempontot sem, miszerint az oly kiváló lelki tulajdonokat s roppant készületeket kivánó s általában nagy nehézségekkel járó történetirás mezején is, múlhatlanúl követnünk kell a dolog természetéből folyó egymásután és czélszerű munkafelosztás elvét. Először jő a források és adatok kutatója, gyüjtője és közrebocsátója, a ki ha tisztének híven megfelelt valóban eleget élt, s méltó érdemeket szerezhetett magának; ezután jő a bíráló, ki a felfedezett egészen nyers, s még kétes értékü anyagokat a bírálat tisztító tüzébe veti, s a salaktól és szeméttől elválasztott megtisztított és megpróbált anyagot átadja magának a történetirónak, a kiben már a tudománynak, müvészi képességgel is kell párosúlva lenni, a mennyiben ő, nem csak az események szülő okait, lefolyását és eredményeit mutatja ki éles elmével és rajzolja le híven, az általa is minden esetre felyülvizsgált adatokból, de az egészet müvészi szerkezetben s müvészi előadással élethíven állítja előnkbe.

Nincs híjával történelmi irodalmunk az újabb időkben az oly közleményeknek sem, melyek ily müvészi alakítással, szerkezettel és irálylyal birnak; — természetes, hogy ezeknek nagy része még most nem egyéb, mint külföldi, leginkább franczia dolgozatok fordítása, vagy utánzása; így is

megvan azonban, azon kétségenkívüli hasznuk, hogy közöttünk, a történelmi ösmeretek mellett, a történetirási müizlést terjesztik, és pedig hatályosabban, mint bármily jeles elméleti szabályok felállítása és terjesztése által lehetne. Azonban, e ponton is könnyen bételhetik, hogy a végletek egymással találkoznak. A müvészi szerkezet és előadás ugyanis, az okszerüen és alaposan fejlődő történelmi irodalomban, a történetirás tökélyének legmagasabb foka, mintegy koronája; és ha a tökély e legmagasabb fokához, a történeti adatok minden oldalú szigoru megbirálása előtt közeledünk vagy inkább szökellünk, ha a müvészi érzék és ösztön elnyomja az igazság iránti rendületlen hüséget: akkor kétségen kívül visszaesünk oda, honnan kezdetben a birálat a történelmet kiszabadította, t. i. a regék és mythusok sötét völgyébe. A romlásnak ilyszerü jelenségei bármely nép történelmi irodalmában legottan előállottak, mihelyest a birálat bármi ok miatt erőtlenült vagy hallgatásra kényszeríttetett, korunkban pedig a többek közt, a franczia irodalomban mutatkoznak ezek. Előadatnak az események oly megragadó élénkséggel és részletességgel, mintha csak saját szemeink előtt látnók azokat lefolyni; a cselekvő személyek és azok indokai oly megható szinekkel rajzoltatnak, mintha csak az elme gondolatinak és szív indulatinak szülemlését és titkos müködését láthatnók; éles ellentétek, meglepö fejlemények tüntettetnek föl mintegy jeles drámában, és mindezek legtöbbször, az adatok és források minden legkisebb kimutatása nélkül; s így a lélek, mely a történelem mezején, nemcsak időtöltést és gyönyörködést, de biztos igazságot és teljes megnyugvást keres és követel, — vagy feltétlen hivésre szoríttatik, a mi ellenkezik az ész és tudomány természetével, vagy ha a müvész történetiró rajzát utólsó vonásig utánnyomozni és megbirálni képes: igen sok esetben azon tudomásra és meggyőződésre jut, hogy a történetiró bizonyos önkényesen felvett eszmény szerint, költői szabadsággal idomította vagy pótolta az eseményeket, s a sérthetlen történeti igazságot feláldozta a müvészi hatás érdekeiuek, a mi egyike a történelem elleni legnagyobb hibáknak. — A müvészies történetirókhoz járúlnak söt gyakran ezekkel egyesülnek, már különösen a németek köréből, né-

mely bölcselő történetirók, vagy a történetek bölcseletének irói, a kik az eseményeket, a maguk bölcseleti rendszerének és elveinek prokrustesi ágyába szeretik szorítani, s most néhány homokszemnyi történeti adat ingatag alapján, majd a tetszés szerint s minden birálat nélkül összehalmazott közlemények csoportján, a történelmi és társadalmi bölcselet egész légvárait épitik fel. Ezek ellen Flegler Sándor, a történetirás lényegéről irott jeles művében, már évtizedekkel ez előtt hatályosan felemelte szavát [12]; ezekre czéloz azon jeles franczia történelmi biráló is az újabb időkben, ki így szól: „Egy század sem érzette ugy mint a XIX-dik, azon parancsoló szükséget, hogy a népek évkönyveinek rettenetes zürzavara felett világosságot kell deríteni. A krónikások után, kik az eseményeket elbeszélték a nélkül, hogy itéltek vagy birálták volna, jöttek a historicusok, kik beszéltek és itéltek; jelenleg vannak philosophjaink, kik itélnek, a nélkül, hogy az eseményeket előadnák. Nagy a veszély, mely ezen utolsó methodusból származik.“ [13]) Még határozottabban nyilatkozik az ilyenek ellen Gervinus, ki most, a midőn az anyag még távolról sincs megrostálva és megvilágositva, károsnak tartva a bölcselkedési időelőtti próbatételeket, azt mondja, hogy a mi eddig a történet bölcseleteként adta ki magát, abban történelmi bölcseségnek és tapasztalásnak nyoma sincs, s hogy Kánt és Herder, kik a történetekben holmi bölcseleti eszméket kerestek, a történettannak még abc-jét s kétszerkettőjét sem ösmerték. [14]) — Mindezekből reánk nézve azon természetszerinti bizonyos tanulság származik, hogy a művészi és bölcselő történetírásnak s a történetek bölcseletének csak ott és akkor lehet okszerüen helye, a hol és a midőn a történelmi források és adatok már lehető teljességben kikutatva s biztosan és szigorúan megbirálva vannak; ellenkező esetben, a történelmi irodalom és müveltség józan fejlődésének fennakadása vagy megromlása elkerülhetetlen.

12) Alexander Flegler. Über das Wesen der Historie. Bern. 1831. 28. 29.

13) Revue des deux mondes. 18-e Tome. 1858. novemb. 230.

14) G. G. Gervinus. Grundzüge der Historik. Leipzig. 1837. 61—68.

Van még egy nagy fontosságú szempont, melynél fogva saját történelmi irodalmunk és müveltségünk jelen álláspontján, a történelmi bírálat minél nagyobb virágzásnak inditását kell sürgetnünk. Ha ugyanis, hazánk történelmi irodalmát, nem csupán a legközelebbi évtized alatti állapotában tekintjük, mint én az imént, hanem kezdettől fogva való egész folyamára vetünk egy pillantást: örömmel bevallhatjuk, hogy hazánk egyetemes történelme, eljutott a tökély azon pontjáig, mely viszonyaink között elérhető volt, s valami botrányos elmaradottsággal semmi esetre sem vádolható. A magyarnak hazájához s nemzetéhez való hö szerelme, hazánk és nemzetünk most siralmas majd örvendetes, de mindenkor megható s elragadó változásokban dús életfolyamának vonzereje, s a múlt század végén a tudományosságnak s nemzeti jogérzetnek nagyszerü feltámadása, állított elö közöttünk oly mindenkor tiszteletes emlékü férfiakat, kik az adatgyüjtés, közrebocsátás és bírálat munkáját nagy szorgalommal végezvén, lehetővé tették azt, hogy az ő vállaikon egy Fessler, Budai, Teleki, Horváth és Szalai emelkedjenek fel, s hazánk egyetemes történelmét, mind a feldolgozott adatok bővségére, s bírálatos megválasztására, mind a korábbi tévedések és ferdítések kiigazítására mind a szervezetes és egységes alkotásra nézve, oly örvendetes pontra emeljék, a melytöl hazánk szerelmes testvérének Erdélynek törtenetírása, — a mint ezt, maga az „Erdélyi történelmi adatok" hallhatatlan érdemü gyüjtője és közrebocsátója is őszintén és világosan bevallja, — még messze, távol van.[15])

Eljutván e szerint hazánk egyetemes történetírása a fejlettségnek egy, korszakot alkotó stadiumához: következik, hogy a tökélyesbülés örök elve szerint, egy másik stadiumhoz, elödinkhez hasonló buzgalommal és bölcseséggel törekedjünk. E következő stadiumot, hazánk igen tisztelt egyik történetbúvára, következö nagy fontosságú nyilatkozatában jelöli ki: „Ki hazai történetünk jelen irodalmi viszonyait, ki névszerint, annak meglevő kritikai elökészületét közelebb ismeri, mindinkább meg fog győződni, miszerint a magyar tör-

---

15. Gróf Mikó Imre. Erdélyi történelmi adatok. I. Kolosvár. 1855. IX. X.

tënettudomány legsürgősb kivánalmainak egyike, hogy historicusaink Magyarország egyes vidékei és nevezetesebb helységeinek történetét, különös vizsgálatok s a legszorgalmatosb tanulmányoknak tegyék tárgyává. Hazánk és nemzetünk általános történetét, csak akkor fogjuk a tökély azon polczára emelhetni, melyet a XIX-dik század történeti tudományossága nem kevésbé, mint szép előkorunk nagyszerű eseményeinek összesége kiván, ha annak minden egyes részletei és tényezői iránt, előbb, minél kimerítőbb biztos kútfői ismereteink lesznek.“ [16]) Teljes mértékben aláirom, söt erősebben indokolni s pótolni akarom, tisztelt tudósunk ezen nyilatkozatban kifejezett ohajtását. Én ugyanis, a kitűzött stadium felé való törekvésünk fő indokát nem abban látom, mintha „történetünk *meglévő* kritikai előkészületei“ akár mennyiségökre, akár biztosságukra nézve elérték volna a tökély azon óhajtott pontját, a melyen már indíttatva és képesítve érezhetnők magunkat, az egyes vidékek és városok történeteinek tanulmányára és megirására, hanem inkább abban, hogy ezen méltán sürgetett tanulmányhoz és történetiráshoz, jó formán még az adatok sincsenek közhasználatra összegyüjtve, nem hogy kritikai előkészületeink volnának. Hol bírjuk például a Szabolcs, Bihar, Békés, Pest s több nagy tekintélyű megyéknek történetére vonatkozó forrásokat s adatokat összegyüjtve, csak oly mértékben is, mint Szirmay ismert műveiben Zemplén, Ugocsa és Szathmár, vagy Wagnernél a Szepes és Sáros megyékre vonatkozókat; hol vannak pl. Debreczen, Szeged, Pest, Pozsony s más a nemzeti történelemben nagy fontosságú városaink oly regestái, mint a milyet tisztelt tudósunk a „Budai Regesták“-ban létrehozott? A források és adatok legnagyobb része különbféle levéltárakban, gyüjteményekben és másutt még szétszórva lappang, s az ügy ezen álláspontját „meglévő előkészületnek,“ annyival inkább „kritikai előkészületnek“ bajosan nevezhetjük; mert a kritikát, s ennek a történet megirhatására vonatkozó előkészítő munkásságát, múlhatlanúl az adatok és források felkutatásának s összegyüjtésének kell

16. Magyar történelmi tár. Kiadja a magyar tud. akademia. Pest. 1855. I. 71.

megelőzni. Pótolom pedig tisztelt tudósunk nyilatkozatát s abba foglalt óhajtását annyiban, a mennyiben azt vélem, hogy hazai történelmünk jelen és jövendő stadiuma, már nem csupán az egyes vidékeknek és városoknak, hanem összes társadalmi életünk egyes ágainak vagy alkatrészeinek s intézményeinek részletes és kimerítő történelmét is kivánja tőlünk; értem itt pl. az egyes vallásfelekezeteknek, főbb családoknak az irodalomnak s az irodalom egyes ágainak, a tanügynek, nyomdászatnak, könyvkereskedésnek, a nemzettestet alkotott különböző osztályoknak, népiségeknek, társadalmi vagy alkotmányos jogoknak s több más e féléknek történelmét. Nem vagyunk ugyan egészen híjával ilynemű munkáknak sem; de bizonynyal e mezőn is sok még az aratni való, s az arató, ez ideig legalább, nagyon kevés.

Midőn e szerint hazánk és nemzetünk múltja, ily részletekben felfogva és igazán keresztül művelve lészen: akkor jő el hazánk egyetemes történetírásának azon dicsőséges nagyszerű stadiuma, a midőn multunk képe, nem főbb vonalokban csupán, hanem egész kimerítő teljességében és művészi ecsettel lehetend előállítva. Ezen késő stadium munkáját és dicsőségét azonban, valószinűen késő unokáink számára tartotta fen nemzetünk Istene. Mi pedig tekintsünk saját teendőnkre!

Ha azt akarjuk, hogy hazánk egyes vidékeinek, városainak, vagyis általában az egyes tárgyaknak s részleteknek történetírása, helyes irányban indúljon meg s okszerűen fejlődjék közöttünk: múlhatlanúl erős és szélesen kiható lendületet kell adnunk a történelmi bírálatnak, mert e nélkül czélunk biztosan s az ohajtott mértékben elérne sohasem leend. A forrásoknak, melyeket a részletek történetirói felkutatni és felhasználni fognak, hitelét és valódi értékét a bírálat még ki nem mutatta, meg nem állapította. Mert azt említenem sem kell, hogy e pályán teljességgel nem lesz elég a már kiadott művekből és oklevél-gyűjteményekből a vonatkozó pontokat összeszedni, hanem fel kell kutatni az illető egyes helyeknek, sőt megyéknek s konventeknek és káptalanoknak levéltárait is, mely utóbbiak, az egyes helyeknek történet forrásaira nézve rendszerint gazdagabbak, mint maguk az illető községek; sőt a részletek történetirójának feladata lé-

szen az is, hogy a már kiadott művekben, a létező történelmi irodalomban az ő tárgyára vonatkozó pontokat szigorúan megbírálja, s szükség esetében kiigazítsa; — s miként fogja mindezeket művelhetni, ha bírálói képesség nélkül járúl a munkához? Ezen bírálói képességre és eljárásra pedig, a részletek történetirójának csak oly, vagy még nagyobb szüksége van, mint a haza egyetemes története irójának. A haza köztörténetére vonatkozólag ugyanis, több rendbeli oly források vannak, melyek a dolog természeténél fogva, már első tekintetben sokkal nagyobb mértékben bírnak a hitelesség és biztosság jellemével, mint az egyes helyekre vonatkozó források. Egy országgyülés naplója, jegyzőkönyve, vagy alkotott törvényczikkei, bizonynyal nagyobb ellenőrködés alatt, képesebb egyén által szabatosabban és lelkiösmeretesebben szerkesztetnek, mint egy község protokolluma s határozatai. Az országos közügyekre vonatkozó források, mint általános érdeküek nagyobb gonddal őriztettek s gyüjtettek, mint az egyes községekre vonatkozók, melyekből az illetők kiskorúsága, történelemmel nem gondolása, vagy az idők mostohasága oly sokat semmivé tett vagy romok alá temetett; és így amott, a tanúknak nem csak hitele, de száma is nagyobb lévén mint itt: a valódiságot és igazságot felfedezni és megállapítani könnyebbnek látszik. Igaz, hogy a haza egyetemes történetének irója előtt, a részletekhez képest óriásnagy a mező, és ez teszi nehezzé, de egyszersmind azonban nagyszerüvé és vonzóvá is feladatát; míg a részletek történetirója, egy szerény kis körhöz van kapcsolva, ámde itt, ha tisztének híven megfelelni akar, az életnek minden mozzanatát figyelembe kell vennie, s biztos adatok hiányában a hagyományokhoz, s más ilynemü kétes és meghatározatlan értékü tanúkhoz gyakorta folyamodnia, s általában oly mélyre hatnia s oly homályban működnie, hogy az ő feladata gyakorta egyenlő, vagy legalább hasonló azon történetirókéhoz; kik a mythusok és logographiák kora után léptek fel. Az ily feladat pedig, bírálati kitünő képesség nélkül bizonynyal meg nem óldható. Kell tehát adnunk a bírálatnak erös, söt mint említém messze kiható lendületet. Igenis, mert azt igen bajos, söt képtelenség lenne várnunk, hogy hazánk meglévő s már kész, de bizony nem

nagyszámú történetírói capacitásai fogják majd az egyes részletek történeteit is megírni. Valamely város, vidék vagy felekezet történeteinek megírására, lehetnek képesítve azoknak közvetlen ösmerői, tehát tagjai, még pedig oly tagjai, kik a köz ügyeket s azok jelen folyamát tényleges részvét s közvetlen tapasztalás által biztosan felösmerték, s így valóban otthon vannak azon mezőn, melynek múltját rajzolni akarják. Minkenkor szerencsétlen kísérlet volt az, ha valaki oly ügynek, oly viszonyoknak egy szóval oly tárgynak történetét akarta megírni, melynek jelen állapotját közvetlen érülközésből és tapasztalásból nem ösmerte: az ily úton származó történelmi mű, soha sem lehet alapos, kimerítő és életeleven. Ellenben, közönségesen el van ismerve, s általában a dolog természete által igazolva, hogy Xenophon, Thukydides, Caesar, Tacitus s más kitűnő régiek és újabbak történelmi művei, egyikért azért bírnak életelevenséggel s más jeles tulajdonokkal, mert a tárgyakat melyekről írtak, magából az életből közvetlenül ismerték. Méltán jegyzi meg Macaulay Gibbonról, hogy azon körülmény, miszerint ő egy évig katonai szolgálatban volt, történetírói feladatára nézve többet segített rajta, mint ha húsz foliánt könyvvel többet olvasott volna; — s viszont magáról Macaulay-ról is helyesen jegyeztetik meg, hogy ha ő mint törvénytudó s statusférfiú a parlamentben és ministeriumban, Nagy Brittanniában és Indiában nem szolgált volna, a történetírói tökély azon fokát, a melyen tündököl, bizonynyal el nem érhette volna. 17) Igaz ugyan, hogy az érdekeltség és részrehajlás kísérteteivel az ilyeneknek erősen kell küzdeniök; ámde e részben is győzelemre fogja őket a bírálati képesség vezetni. — Úgy látszik tehát, hogy nekünk, ha a részletek történetírását erélyesen és keresen megindítani akarjuk; egy uj, és a mostaninál számra nézve is nagyobb történetírói nemzedékre van szükségünk, s ezért mondám, hogy a történelmi kutatásnak és bírálatnak messze kiható lendületet kell adnunk, hogy így Posonytól Orsováig, Mármaros-Szigetről Fiuméig egy szóval mindenütt a haza határin oly történetírói

17) Hartwig Floto, Über hist. Kritik. Basel. 1856. 18.

erők támadhassanak és támadjanak, kik a részletek történetírásához kellő bírálati érzékkel és képességgel járúljanak.

Szabad legyen végre, egy pár szót felelnem azon kérdésre, mely az elmondottak után, mintegy akaratunk ellenére is feltámad elménkben, hogy t. i. miként lehetne jelenleg a történelmi birálatnak s ezáltal a történetirásnak újabb és életerős lendületet adni hazánkban?

Méltán mondja Gervinus, hogy ha mindent megteszünk is a történetíró képzésére, s ha a viszonyok a melyek közt működik a legkedvezőbbek is: jelessé, mégis leginkább, csak a természet szüli öt. [18]) Igy van ez kétségenkívül minden oly pályán, melyhez kiváló lelki tulajdonok kivántatnak. Képző eszközök, alkalom és hatáskör nélkül azonban a legdicsőbb természeti tehetségek is örökre porban hevernek, vagy igen kinosan vergődhetnek nagy rendeltetésök magasztos czélja felé. Ezért kell tehát gondolkodnunk és gondoskodnunk a történelmi bírálat fejlődését előmozdító eszközökről is.

Ama kérdésre felelni akarván, legelőször is a hazai főiskolákra, mint a tudományos müveltség rendszerezett s legfőbb alapvetőire esik tekintetünk, mert úgy látszik, hogy miként egyéb tudományos érdekeinkre, úgy arra nézve is ezek tehetnek legtöbbet vagy legalább igen sokat, hogy a történelmi müveltségnek messzeható újabb lendület adassék hazánkban. Fő súlyt kellene tehát helyezni főiskoláinkban azon tudományokra, melyek tiszta felfogási, szabad gondolkodási és erőteljes független itélői képességét kifejtik és megerősítik; magát a történelmet pedig, nem csupán mint nevek és évszámok száraz halmazát, vagy mint gyönyörködtető elbeszélést és szavalmányt, hanem mint élő szerves egészet kell tanítanunk, még pedig, legalább a főbb pontokon oly formán, mint a méltán nagy tekintélyü Rankéról egyik tanítványa emlékezetben hagyta. Ranke t. i. felvétette és olvastatta a hallgatókkal magukat a történelmi forrásokat, még pedig ugyanazon egy részletes tárgyra nem csak egyet de többet is, — ezeket magya-

---

18. Gervinus. i. h. 83, 84.

rázta és magyaráztatta, a közöttök lévő eltéréseket, ellenkezéseket kimutatta s mindezek folyamán oly tanulságos megjegyzéseket tett, melyek felett a hallgatók tovább gondolkodhattak; egy szóval: bevezette tanítványait a történetirás műhelyébe, a kutatás és bírálat bonczkésétkezőkbe adta s magára a tényleges munkára, gyakorlatilag szoktatta őket.[19]) Rankenak ezen eljárását, mely által ő, mintegy történetírói seminariumot állított és tartott fen, különös magasztalással említi az ő egyik tekintélyes franczia ösmertetője is, megjegyezvén, hogy Ranke keze alól igen jeles s a mesterhez méltó tanítványok kerültek ki.[20]) Mindezeknek természet szerint a felsőbb tanintézetek azon osztályában lehet helyök, melyet bölcseleti szaknak szoktak nevezni, s melyben a tudományok nem a kenyér végett, hanem önmagukért s a valódi emberi művelődés érdekében tanittatnak.

A történelmi birálat virágzásának, sőt általában életének egyik múlhatlan feltétele a történelmi források és adatok mezején való minél szélesebb és tisztább látkör lévén: kétségtelen szükségesnek látszik, hogy addig is, míg az ország s egyes társulatok vagy intézetek könyv- és levéltárai, a tanulni és kutatni szeretők előtt megnyilnának, s a szükséges kényelemmel használhatók lennének,— a mi vajha minél előbb eljöne már, — addig is tehát óhajtandó, hogy a még kiadatlan források, folyvást közöltessenek, mert különben, ha a forrásokhoz, könnyedén csak azok férhetnek, kiket hivataluk, vagy életviszonyaik azok közelébe állítottak, akkor a történetirás zárt körüvé s egyedárúvá lesz, a mi pedig, minden tudományos művelődésnek egyik nagy akadálya, sőt valóságos veszedelme.

Addig is pedig, míg könyv- és levéltáraink közhasználatra való teljes megnyilásának ohajtott ideje eljőne, múlhatlanúl szükségesnek látszik, jelesebb hazai krónikásaink forrásbecsü műveinek s másnemü forrásoknak is, kritikai kiadását indítani meg. Oly kritikai kiadást értek, mely ne csak a szöveget állítsa elő a maga eredeti tisztaságában, hanem magát a tartalmat is minden oldalú kimerítő magyarázattal, vizsgálattal és birálattal kisérje. Ha csak egy pár krónikásunk forogna is ily kimeritő bírálati jegyzetekkel ellátva a közönség

s kivált az ifjú történetírói nemzedék kezén: már nem mindennapi lendület adatnék a történetírásnak, mert ez a leghathatósabb irodalmi útmutatás s a legvilágosabb példa lenne arra nézve, hogy miként kell bánni a történelmi forrásokkal és adatokkal, mielőtt azokat, a történelem szerves alkotmányába feldolgozni akarnók: ez fogná indítani s kötelezni az ifjú történetírói nemzedéket arra, hogy saját vizsgálatainál s dolgozatainál a bírálati eljárást minél nagyobb buzgalommal és szorgalommal alkalmazza; mert miként más tudományok és képességek mezején, úgy a történetírásén is, az alapos gyakorlati útmutatás és példaadás, többet ér az elméleti szabályok bármily buzgó hirdetésénél is.

A TEMPLÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON.

SZÉKFOGLALÓÚL ELÉTERJESZTÉ
Június 10-kén 1861
PESTY FRIGYES L. T.

Azon terület, melynek átfürkészésére gyönge erőmmel készülök, előttem csak ritkán látott egy-egy vizsgálót, és ezeknek nyomai is a sürü történeti homályban, és a későbbi feledékenység okozta benövés következtében ránk utódokra nézve úgyszólván elvesztek. Némelyek fél úton tértek vissza, nem hozván egyebet magukkal, mint az erdő vad virágjait, a rege és népmonda szülöttjeit; mások mint sceptikusok hagyták oda a nyomozás terét, és bármerre jártak, a templáriusoknak legkisebb emlékére sem tudtak vagy akartak találni; és ismét mások annyit megengedtek ugyan, hogy Horvát- Slavonországban és Dalmátiában, nevezetesen a tengerpartokon léteztek templáriusok, de a történet ősi szelleme nem szólt oly hangosan hozzájuk, hogy a szorosabban úgy nevezett magyar hazában a templariusok fészkeit felismerték volna. A legutóbbi időkig ezen stadiumon túl nem mentünk.

Alig ismerek hazai írót, ki e kérdéssel ex professo foglalatoskodott volna. Kolinovich Gábor a múlt század közepén

(1751) Chronicon militaris ordinis templariorum czímű munkát adott ki, melyben habár becses, de mégis csak mellékes jegyzeteket írt a magyarországi templáriusokról, minthogy e különben már ritkává lett munka ezen vitéz rend inkább általános történetét tárgyalja. Ugyanezen század végén Károlyfehérvárnak tanácsosa Seelmann Károly ily czímű munkát bocsátott ki: „Minden Európában, Ázsiában, és Afrikában volt, és mostan virágzó vitéz rendeknek, ordóknak tüköre, avagy rövid leírása," mely vastag könyv a külföldi dolgokra elég figyelmet fordítván, a hazánkban szerepelt vitéz rendeknek csak egy toldalékot szán, melyben a templáriusokra vonatkozó adatok ugyancsak összeszorúltak. Az ott Éder József Károly által közlöttek azonban elég kritikai szellemmel levén irva, nem lehet eléggé sajnálni, hogy szerző ezen szavaival rekeszti be munkáját: „Többet is írhatnék a templariusoknak a magyar birodalomban volt lételekről, de a toldalék nevezetének tulajdonsága meg nem engedvén, és rövidséget kivánván, eztet is befejezni kényteleníttetem." Még nagyobb és pedig élénk sajnálattal kell emlékeznem a véletlenség által meghiúsított reményeinkről, melyeket a hazai történet barátjai egy oly férfiba helyezének, kinek sok évi szorgalmas búvárlása, családi összeköttetései, státusférfiúi állása, és tudományos avatottsága őt kiválólag képesíték, hogy ezen homályos kérdést földerítse. Értem báró Mednyánszky Alajost, kiről tudva van, hogy akár indíttatva tudós barátja b. Hammer Purgstall József ezen szakbeli munkálkodása által, akár talán közvetlenebb a családja fészkének vidékén élő kérdőjelként álló templom- és várromok által, a templariusok magyarországbani viszonyaival foglalatoskodott*). Úgy látszik, hogy az illető munka, mely hazánk történeti irodalmát oly classicus ékességű toll által gazdagítandotta, kéziratban tökéletesen elkészült, mert b. Mednyánszky Alajos 1837—38 években mint kir. biztos kiküldetvén Erdélybe a kamarai ügyek rendezésére, a munkát magával vitte Nagy-Szebenbe, hogy azt sajtó alá készítse. Mielőtt e jeles történetíró azonban Erdélyt oda-

*) Azon munka vagy értekezés megjelenését a tudós iró már 1826 évben helyezte kilátásba: Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn czímű, Pesten kiadott munkájában, 25—26 lap.

hagyta, a még ki nem nyomtatott kéziratot és az egész apparatus litterariust egy faládába zárva, úgy intézkedett, hogy az kalmári úton nejéhez szállíttassék. De fájdalom, ezen faláda soha sem érkezett meg rendeltetésének helyére, és így az író hosszas gyűjtése, és hivatott munkássága eredménytelenül elveszett.

Ha még Fuxhoffer Dömjént, a monasteriologia szerzőjét említem, jó formán kimerítettem azon írók névsorát, kik a magyarországi templariusok történeténél többet időztek. A Magyarországon hajdan divatozott három vitéz rend közöl, a János-vitézek Prayban találták monographusokat, noha ez a vránai perjelség történetében a rend csak egyik, aránylagos szük területét vette szemügyre; és Kovacsóczy Mihályban, ki ezen lovagrend általános történetét írta meg nemzeti nyelvünkön. A morianusok avagy német vitézek múltját jelesen ismertette gróf Bethlen Elek. A templariusok viszonyait ismerni akarván, számos szétszórt, sokszor kétséges becsü adatokat kell összeállítanunk, számos tekintélylyel szembeszállanunk, szóval: irtogatnunk, építenünk is egyszersmind.

De ám szedjük össze a mi az idők viszontagságait még túlélte, nehogy úgy vádoltassunk gondtalansággal, miként elődjeinket szokták napjainkban. Okmánytáraink, melyek történetíróink által még soká nem lesznek kibányázva, e részben is a legbecsesebb adatokat nyújtják; és habár nem bugyog a forrás oly irigylendő bőségben, miként annak számára, ki maholnap a János vitézek hazánkbani történetét akarandja megírni, de oly vékonyan sem, hogy meg ne lehetne mutatni, a mi értekezésem tulajdonképeni czélja, miszerint t. i. templáriusok nemcsak Horvátországban, Slavoniában, és Dalmátiában, hanem a tulajdonképeni Magyarországban is léteztek, hogy a társ- valamint az anyaországban templomaik, monostoraik, konventjeik, birtokaik voltak, hogy tisztviselőik az innenső és a túlsó részen működtek, és hogy általában a lovagrend hazánkban két századon át a köz ügyek jelentékeny mozgatója volt.

Szedjük össze, mondom ismét, a hazánk történelmének érdekességét nagy mértékben emelő lapokat, a míg egészen el nem fakúlnak, mert vajmi nehezen esik tapasztalni, hogy a

hazai történettudomány körül bokros érdemekkel biró búvárok is, nem gáncsolom, hogy a történeti problemát a templáriusoknak Magyarországon létezésök iránt, alig-alig derítették föl, de még a különféle lovagrendeket sem különböztették meg egymástól, és a különféle rendekhez tartozó keresztúrakat összetévesztették egymással. Ha Jósika Miklósunk kevesbbé hű volt a történeti igazsághoz, mint britt szellemi rokona Scott Walter a templáriusokat ecsetelő Ivanhoejában, és ha ő „A két barát" czímü legujabb regényében még Isabella királyné idejében is templáriusokat szerepeltet, ha ő La Valette-t, a jánosvitézek hős nagymesterét, templáriusnak nevezi, és mindazt, mit a jánosvitézek azon korban tettek, a templáriusok által végezteti, ezt — ám legyen — az anachronismus daczára, költői szabadságnak lehet venni*); de ha a tudományosság igényével látunk másokat előállani, söt oly férfiakat is, kik búvárlásuk által csakugyan nagy érdemeket szereztek magoknak hazai történetirásunk körül, a magyarhoni vitézrendek mivoltára nézve szüntelen ellenmondásba esni, ez elegendőleg bizonyítja, hogy történetünk ezen része kelletinél tovább kerülte ki történetiróink figyelmét, vagy mellőztetett általuk, és hogy ezért a magaméhoz hasonló gyengébb erőnek is meg leend engedve megkísérleni, vajjon mennyire lehet e jóformán távol eső tárgyat még földeríteni.

* * *

Két évtizeddel Jerusalem elfoglalása után, t. i. 1118. évben nyolcz lovag, és pedig Payens Húgó, St. Omer Godofréd, továbbá Roral, Bisol Godofréd, Montdidier, St. Amand, Montbarry András, és Gundemar, mind francziák és Bouillon Godofréd fegyvertársai, kik eddig keresztény alázatosságban Szt. János kórházához csatlakoztak, egymás közt frigyet kötöttek, hogy a szent földre érkező zarándokokat a tenger partjától a szent helyekig védelmezzék. Ez volt az első, a jánosvitézeknél is régibb lovagrend, melyben Balduin király harczias hatalmának nagy támaszát felismervén, ennek, palotájának egyik részét azonnal átengedte. Ezen palota Salamon templomának

*) A templáriusok 1312-ben töröltettek el; La Valette meghalt 1568. évben.

helyén levén építve, ezen nevét később is megtartá, a frigyesült vitézek pedig a fenebbi okból templáriusoknak, néha Salamon temploma katonáinak [1]) nevezték magokat. Ez volt kezdete azon leghatalmasabb, leghíresebb lovagrendnek, mely valaha a világtörténetben szerepelt. Hadi dicsősége, gazdagsága, míveltsége, jelentősége a XII. és XIII. században minden száj által hirdettetett, erőszakos sorsa köz sajnálkozást gerjesztett. Nem lehet czélom a templáriusok történetét, a menynyiben hazánk benne nem részes, habár futólag is, előadni; azon vádak méltatásába vagy czáfolásába sem ereszkedem, melyek ujabb időben leginkább Hammer Purgstall erőltetett bizonyítgatásai alapján támasztattak ezen rend ellen [2]); csak azon meggyőződésemet nem nyomhatom el, hogy az irígyeket szerző hatalmon és gazdagságokon kívül, nagyobb míveltségök is szolgálhatott ürügyül megbuktatásukra ama sötét századokban, és hogy meseszerű vitézségök mint oly erény tündöklött, melyet senki nem mert kisebbíteni, és mely nem csak bámulatunkat, de rokonszenvünket még akkor is képes megnyerni, habár különben bűnös emberekkel volna dolgunk.

Hazánk, mint az óriási barczok classicus földje, hol a keresztény civilisatio a pogány barbarsággal, az emberi jogok eszméje a szolgasággal, véres csatáit vívta, nem kerülhette ki a templomos vitézek vágyait, hogy itt is letelepedjenek, és kardjokat ajánlják azon országnak, mely őket vendégszeretőleg befogadja. Hogy kelet tartományairól ne szóljak, nyugoton a templáriusok Portugálliába 1130. évben, Arragoniába 1128-ban, Francziaországba és Auvergnebe 1151-ben, Provenceba 1136-ban, Flandriába és Németalföldre már a lovagrend alakításakor, Olaszhonba még 1158. előtt, Siciliába még 1152. Lotharingiába 1140-ben, Déli Némethonba 1130-ban befészkelték magukat. Angolhonban Payens Húgó által már 1128-ban talált befogadtatást a lovagrend. Csehországban csak 1232-ben.

---

[1]) Mint Imre 1198-iki oklevelében.

[2]) Lásd: Fundgruben des Orients VI. köt. 3—120. lap. Bécs 1818. és Denkschriften der k. k. Akademie der Wissenschaften, VI. kötet. Bécs, 1855.

Magyarországon a templáriusok nyomát már a XII. század első felében találjuk [1]). Bernát vagy Bernáld zágrábi püspökről t. i. azt állítják, hogy ezen lovagszerzetes rend tagja lett volna. Ő István királytól, kinek igen kedves embere volt, sok jószágot kapott adományul Slavóniában és Dalmátiában, és hozta legelőször a templáriusokat e tartományokba [2]). Ezen adat annál inkább érdemli figyelmünket, mert a templáriusok egyetemes történetében sem igen gyakori azon eset, hogy a templáriusok püspöki méltóságot nyertek volna el [3]). Bernát után a második zágrábi püspökről (Szentiványi két püspököt szúr Bernát és Prodan közé), a Nádasdy családhoz tartozó Prodanról (+1175), szintén állítják többen, hogy a templáriusok lovagrendéhez tartozott. Kercselich ezen állítás valóságát eldöntetlen kivánta hagyni, noha tudomással bírt arról, miszerint Prodan annyira pártfogója volt a templáriusoknak, hogy Marcellevich György ebből következteti, miszerint a templáriusok vagy Prodan által hozattak a zágrábi püspökségbe, vagy közvetlen előtte [4]). A templáriusok első megemlítésével együtt találjuk a csorgói templárius convent nyomát is, bizonyságul, hogy már a legrégibb időben nem csak egyes templáriusok voltak Magyarországon, hanem szervezett testületeik is.

[1]) A jánosvitézek (hospitalarii crucigeri) Magyarországon már az 1138-ban történt Lucius pápa általi megerősítés előtt léteztek, Éder tanúsága szerint. Fejér György Cod. diplom.II. kötet 197. lapján megjegyzi, hogy hospitalarii S. Joannis floruerunt in Hungaria, nominatim Albae Regiae jam circa a. 1138. Fuxhoffer Monasteriologiája szerint ezen rend első conventje II. Gejza alatt (tehát valamivel később) alapíttatott Székesfehérváron, mint Czinár kiadásából 137. lapon kivehető.

[2]) Kercselich: Histor. cath. Ecclesiae Zagrabiensis I. köt. 76. lap, és utána D. Anton: Versuch einer Geschichte des Tempelherren Ordens; és Münter: Statutenbuch des Ordens der Tempelherren. 378. lap.

[3]) Miután a pápai rendelet, hogy a templáriusok egy papi osztályt is alakíthatnak rendökben, 1162-ben kelt, Bernát ez esztendő előtt p a p i m i n ő s é g b e n nem lehetett tagja a templáriusok rendének. Püspöknek azonban őt István király egy 1163. évi levelében nevezvén először, úgy látszik, hogy előbb volt püspök, azután templárius.

[4]) Kercselich idézett munkája I. köt. 77. lap.

Mielőtt a hazai földön kereshetném föl, azon roppant kereszthad veszi igénybe a nyomozást, mely 1147. évi május havában Regensburgból felkerekedvén, Magyarországon át a szent föld felé indúlt. Ezen fényes sereg 60,000 pánczélos lovagból állt, hozzá nem számítván a számtalan könnyű lovasságot és gyalogságot. Ez évi pünkösd után Lajos franczia király azokat követte seregével, melyben Eberhard franczia templomos mester válogatott templárius csapattal részt vett. A Hellesponton innen Eberhard és a keresztesek német része véletlenül bessenyők és kúnok által megrohantatván, csak a legvéresebb áldozatok után folytathatták útjokat[1]). Igen valószínű, hogy a harczkedvelő magyarok közöl sokan csatlakoztak e kereszthadhoz, legalább későbbi időben, de még mindig II. András palaestinai hadjárata előtt, vannak esetek följegyezve, hol egy magyar gróf Antiochiában azon pör elintézésében fáradozott, mely akkor a templáriusok és Leo örmény király közt folyt (Wilcke, I. köt. 181. lap).

Már 1169. évben említtetnek a templáriusok újra. Ez évi febr. 18-kán III. Sándor pápa Gellért spalatói érseknek írja, hogy Jenő pápa lajstromában följegyezve találja, miszerint Dömötör Dalmátia és Horvátország herczege Sz. Gergely monostorát, másként Vranát, VII. Gergely pápa idejében, a római szentszéknek, minden ingóságokkal együtt felajánlotta volna. Minthogy pedig Lampridius scardonai püspök és a templárius vitézek közt ezen monostor iránt vita támadott, és Lampridius azt állítaná, hogy ezen monostor az ő egyházi bírósága (jus parochiale) alá tartoznék, azért a spalatói érseknek meghagyatik, hogy a nevezett herczeg felajánlása értelmében azon monostort szabaddá tegye, és a templáriusoknak a püspök általi zavartatását meg ne engedje[2]).

Nevezetes, hogy a legrégibb adat, mely a magyarországi

---

[1]) Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren I. köt. 47. Másod. kiadás.

[2]) Farlati, Illyr. Sacr. Tom. IV. p. 11. Fejér, Cod. diplom. Tom. II. p. 183. Ugyanő az Archontologiában (Cod. dipl. Tom. VII Vol. 2. pag. 325) 1165. év alatt említi a vránai praeceptoratus templariorum-ot, de megvallom, magában az okmánytárban nem találtam azon évből okmányt, mely a templáriusokról szólna.

templáriusokról fenmaradt, a nevezett lovagok azon vívmányáról szól, mely előttük legfőbb becsü volt, de mint a legrendkivülibb kiváltság egyszersmind a főpapság irígységét, és ellenséges indulatját a lovagrend ellen leginkább élesztette. III. Sándor pápa t. i. nem rég azelőtt, 1162. évben január 7-én az „Omne datum optimum" czímü bullát adta ki, mely a templáriusok valódi magna chartája, és azokat a püspökök, sőt jerusalemi patriarcha hatósága alól kivévén, egyenesen a pápa felsősége alá helyezi. Ezen bulla megszünteti a püspökök azon jogát, megyéjökbeli templárius zárdákat felügyelés alá venni, és megvizsgáltatni, mi ezentúl csak pápai követ által történhetendett. Szabadságot nyertek, hogy ha valamely városba vagy faluba érkeznek, mely egyházi átok (interdictum) alá esett, a templáriusok tiszteletére az évben egyszer a templomok ajtai megnyittassanak, és isteni tisztelet tartassék. Különben is addig nyert valamennyi kiváltságaik megerősíttettek [1]).

Kevés esztendővel később, 1175-ben III. Béla király, ki akkor Szent István napját ülte Székesfehérvárott, Ugrin zágrábi választott püspök jelentésére, hogy Prodan néhai zágrábi püspök három pusztát: Golgonisát (Glogovnicza), Zelinát (most Biskupez), és novum praedium (melynek fekvését Kercselich sem tudja) vett volna, és hogy Golgonisát a templáriusoknak ajándékozta, a másik két pusztát pedig örök alapítványul kijelölte volna a zágrábi kanonokok eltartására, — hajolván a hozzá intézett kérelemre, a két utóbbi adományt megerősíti [2]). Ezen püspök jószágai részint a templáriusok, részint a zágrábi káptalan birtokába mentek át.

1183. évről III. Lucius pápa egy oklevelét találjuk, mely a templárius mester és szerzet tagjaihoz intéztetvén, III. Béla királynak a Szinnye nevü falu és hozzátartozandókról, valamint az ottani sz. György templomáról szóló adományozását

---

[1]) A bulla olvasható: Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren, második kiadás I. köt. 441. lap. III. Lucius pápa 1183. évben, ugyanazon bullát adja ki, mely, eltekintve némely irásbeli hibáktól, az előbbivel szórul szóra megegyezik, miként látható Fejér Cod. diplom. Tom. II. p. 210.

[2]) Fejér, Cod. diplom. Tom. II. p. 188. — Kercselich, Histor. episcop. Zagrab. I. köt. 77. lap.

a templáriusok javára megerősíti [1]). Szinnye nevü falvak Abauj- és Sáros megyékben vannak. Egyikről sem lehet történetileg bebizonyítani, hogy a pápai bullában írt Signye alatt értetődnék; egy gyenge nyom azonban a szinye-lipóczi határba vezet, hol a természet kicsinyben a Kárpát bérczes alakzatait utánozza; ott egy most is Váracskának nevezett hegyen két kőfalnak omladékai látszanak, melyek némelyek szerint karthausiak, mások szerint pedig templáriusok lakhelyeinek maradványai volnának [2]). Ő azonban a jánosvitézeknek már 1170. évben, mint dalmatiai herczeg, 10,000 byzanczi aranyat adott Jerusalem környékén való földek vásárlására.

Azon előjog, hogy a templáriusok oly helyen is, mely interdictum alatt nyögött, legalább egyszer az évben isteni tiszteletet tarthattak, habár a kiátkozottak kizárásával, ama korban, melyben a hierarchia minden más hatalmat túlszárnyalt, a népek által felette nagyra becsültetett, és kétségkivül sokat segítette a templáriusok megkedveltetését. De a templáriusok is igen nagyon gondoskodtak, hogy ezen kiváltság valahogy feledékenységbe ne jusson. Azért már III. Kelemen pápa 1187. évben ujra is megerősíti azt, és az illető bullában egyházi indulgentiában is részesíti azokat, kik jótékonyságot tanusítanak ezen lovag szerzetrend iránt [3]).

Ez idő tájban Saladin, a nagy jellemű török zultán leginkább kezdé hatalmát kiterjeszteni Syriában, és ellenállhatlanúl szorította vissza a keresztények hadseregét. A szomorú sors előérzetében Ridefort Gellért a templáriusok hagymestere 1187. évben III. Béla királyt felszólította, hogy Syriának a kereszténység számára való megtartása érdekében jövő tavaszszal hadisegélylyel jönne. Béla azonban részint Iadra végett a velenczeiekkel, részint Stajerhonért Lipót osztrák herczeggel otthon harczolván, nem indúlhatott keletre. Henrik angol királynak azonban, és más fejedelmeknek, kik a szent földre kivánnak indúlni minden segélyt igért. Így ez évben october 3-án Saladin csakugyan bevonulását tartá Jerusalembe.

---

1) Fejér, Cod. dipl. Tom. II. p. 204.
2) Fényes Elek, Magyarország geographai szótára.
3) Fejér, Cod. dipl. Tom II. p. 241.

Ugyanez évben a pápa a templáriusoknak szabadságot adott, hogy adakozásokat gyüjthessenek Magyarországon [1].

Nyugotnak valamennyi országait fájdalmasan átvillanyozta Jerusalem elvesztésének híre, mert a jerusalemi királyság fenállása már igen mélyen be volt szőve Európa társadalmi viszonyaiba. Azért minden erő igénybe vétetett a szent város visszafoglalására. Barbarossa Frigyes császár egy uj keresztes hadjárat élére kivánt állani, de bár mennyire siettette a dolgot, 1189. évi tavasz előtt nem indúlhatott útra. Hadserege 100,000 harczosból állt, kik közt a lovagok 50,000-re mentek. A régi útat Magyarországon keresztül választották Konstantinápoly felé, számtalan nehézségekkel küzködve. Csak jövő tavaszszal (1190.) érinté Kis-Ázsia földjét, nyár közepén pedig több zarándokkal Lipót osztrák herczeg is megérkezett.

1194. évben legelőször találjuk említve egy magyarországi templárius mester nevét. Ugyanis a magyar eredetű Péter spalatoi érsek III. Béla király által, Calanus pécsi püspöknek, ki akkor Horvátországot és Dalmatiát kormányozta, mellőzésével, a vránai templáriusok, és szent Kozma és Dömjén klastrom szerzetései közt bizonyos szántóföldek határai iránt támadott surlódások és pörlekedések ügyében bíráskodásra szólíttatott föl. Ezen június 9-én [2]) létre jött határigazításnál jelen voltak Gualter templárius mester, Aczo nevü templomos praeceptorral (Comthurral) és több templárius, továbbá Gergely Antivari érseke, Máté nonai püspök, Dömjén jadrai gróf és többen [3]). Hogy az itélet a templáriusok ellen sérelmes lett volna, mint Kolinovich hiszi, semmi nyoma, hanem annyi bi-

---

[1]) Wilcke, Geschichte des Ordens der Tempelherren I. köt. 189. l.

[2]) Ezen napot említi a Fejér által közlött oklevél; Lucius július 9-ét mondja.

[3]) Fejér: Cod. diplom. Tom. II. p. 296. hol az egész oklevél olvasható. Katona : Histor. critica R. Hung. Tom IV. pag. 428. Virág : Magyar századok, I. köt. 283,284. lap. Kolinovich Gábor félreérti Luciust (Libro II. Cap XIV. editio Schwandtner III. 147.) midőn azt hiszi, hogy a pör bizonyos ingóságok körül forgott volna, melyeket Gergely antivarii püspök végrendeletileg hagyományozott a nevezett szerzet kórházának (Lásd Chronicon Templariorum p. 85.).

zonyos, hogy III. Incze pápa nagy elismeréssel szólt annak igázságos voltáról, és azt saját tekintélyével is jóváhagyván, szórul szóra a slavónai templáriusok mesteréhez és fraterekhez intézett levelébe beigtatta 1199. évben. Különösnek kell tetszeni, hogy Péter, ki oly bölcsen tudta lecsendesíteni a pörlekedő benczéseket és templáriusokat, saját káptalanával szüntelen viszályban élt.

A legfontosabb felvilágosítással Magyarország templomos vitézeiről Imre király adománylevele szolgál, melylyel a templáriusok birtokait és kiváltságait megerősíti. Ezen levél a lovagrendnek mintegy sarktörvényét képezvén a magyar provinciában, ezt jónak találom fordításban egész terjedelmében közleni: „Imre, isten kegyelméből Magyarország, Dalmatia, Horvátország és Ráma örökös királya. Az emberi szorgalom különféle gyakorlásaiból azoknak adunk elsőséget, és azok látszanak nekünk a lelkek üdvösségére szolgálni, melyek által a kegyelet és irgalom közegeit a keresztény hit iránt kegyelmesen megnyitván, az egyházi személyeket, és isten házait jogaikban oltalmazván, egyszersmind felségi szorgalmunkat és törekvésünket a katholikus hit gyarapítására a jóknak pártfogásában és védelmezésében buzgón kitüntetjük. Megtudván tehát a jerusalemi templomos vitézek vallásos ájtatosságát, és fáradhatatlan tevékenységét, melylyel Krisztus keresztjének ellenségei ellen harczolnak, és őket szívünkbe dicséréttel fogadván, méltányosnak találjuk és hasznosnak, hogy az ő kérelmeik iránt hajlandók legyünk, és őket a királyi kegyesség és erény által föltett jó szándékukban elősegítsük... Ennélfogva tudtára legyen a jelenkornak, valamint az utóvilágnak, hogy a mi és utódaink lelki üdvösségének tekintetéből Cone mester és Franko frater, valamint Magyarországnak többi templárius fraterek kérésére minden birtokot és minden a jerusalemi templomhoz tartozó ingóságokat és ingatlanságokat, melyeket országunkban igazságosan valahol bírnak jelenleg, és jövőben isten segítségével igazságosan szerezhetendnek, személyeikkel és alattvalóikkal együtt, kik országunkban laknak, avagy követségben vagy a templom valami ügyében eljárnak, királyi pártfogásunk oltalma alá veszünk, hogy felségünk őrzése alatt örülhessenek és gyarapodhassanak, bizto-

sítván őket, hogy sem adót, sem járadékot, sem valami exactiót fizetni, avagy a közszolgálatért terhet viselni ne köteleztessenek, vagy fizetni és viselni ne kényszeríttessenek. Megengedjük továbbá a nevezett szent templomnak (templáriusoknak) a vizek, mezők és száraz fák, meg a kövezet szabad használatát, mint szintén a templáriusok valamennyi házainak és azok embereinek, parancsolván hogy senki valamit a templomos fraterektől és házaiktól, és azok embereitől füvezésért (herbagio), vízért, száraz fákért, vagy kövezetért (plateatico) sem száraz földön vagy tengeren levő valami szokásért költséget valahogyan ne követeljen, és senki őket vagy a templomos házakat javaiktól (tenimentis) és birtokaiktól ítélet és igazság nélkül megfosztani (dissassire) ne merészelje, és őket sem házaikat valami dologért sem országunkban levő birtokokért, sem embereiket és azok holmiját és tulajdonát igazságtalan ne zaklassa, valami bántalmakkal ne illesse, vagy mások által ne bántalmaztassa. Ha azonhan valaki ezen parancsunknak vakmerőn ellenszegülne, felségünk neheztelését vonandja magára, és az ország törvényeinek szokásos büntetését. Hogy tehát ezen adomány rendíthetlen erejűvé, és szilárdságuvá válhassék, ezt írásba foglalni és pecsétünk jelével ellátni rendeltük. Kiadatott Catapan mester, egri püspök, és királyi udvarunk kanczellárjának keze által, Krisztus urnak 1198. évében. Az időben levén ft. Job esztergomi érsek, Saul kalocsai érsek, Ugrin győri püspök, Adorján erdélyi püspök, Mohc nádor és szolnoki gróf, Micha bihari főispán, János pozsonyi főispán, Tiborcz fehérvári főispán" [1]).

Ezen királyi adománylevelet megerősítette III. Honorius

[1]) Ezen okirat eredeti szövegét közlötték Pray: Dissertatio de prioratu Auranae 8–11. lap. Fejér: Cod. dipl. Tom. II. 329. lap. Katona: Historia crit. R. Hung. Tom IV. 525–528. lap. Bethlen Elek: Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen, 65. lap. Valamennyi közleményben egyes szavakbani eltérések fordúlnak elő, úgy hogy az oklevél értelme is homályos. Helyesen igazította ki a szöveget Theiner ily czímű becses munkájában: Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia Tom. I. 67. lap. Theiner azonban azon hibába esett, hogy szövegéből — láthatólag leirási hibából — két sornál többet kihagyott, Praecipientes szótól — earum szóig.

pápa 1226. évi május 4-én kelt bullájával, és IX. Gergely pápa is 1236. évben [1]). Véletlenségből mind a két megerősítő levél egyforma időszámitási szavakkal rekesztetik be : „Datum Laterani IV. Nonas Maii, pontificatus nostri anno decimo," melyben nekem a czímzés : Magistro et fratribus militiae templi de U n g a r i a különös fontosságunak tetszik, azért ezen kifejezésre még vissza akarok térni a maga helyén.

Történet-lapjaink sokszor emlegetik azon harczokat, melyek Dalmatiáért, vagy egyes dalmát városokért Magyarország és Velencze közt folytak. Nem ritkán az ilyen harczok magánosok által, a status közbevetése nélkül vivattak. A spalatói érsek 1203-ban bizonyos zsold megfizetése mellett a gaëtaiakkal szerződésre lépett, hogy Iadrát segítsék a velenczeiek alóli felszabadítására. Az érsek az erre szükséges ezüstöt Vranán vette fel, hol ezt a király a templáriusok őrizetére bízta, és már e czélra szánta. A gaëtaiak tíz gályával csatlakoztak a jadraiakhoz, és ezekkel egyetemben bátran és szerencsével támadták meg a velenczeiek erősségét [2]).

Pár évvel később, 1210-ben [3]) a vránai templáriusok egyháza püspökök felszentelésének helye volt. A nonai megüresült püspöki székre t. i. bizonyos Miklós spalatói ember választatott, kit azonban a toscanai eredetű ravasz Bernát spalatói érsek elismerni nem akart, hanem inkább Grubcius archipresbytert választatta meg a nonaiak által. Ezt nem kedvelvén a spalatoi kanonok urak, kik Miklóshoz szitottak, az érsek Grubciust nem a székesegyházban, mint szokás, hanem valamint Mikust a tinini választott püspököt is egyúttal, a vránai templáriusoknál szentelte föl [4]).

---

[1]) Fejér, Cod. diplom. Tom IV. Vol. I. 37. lap.

[2]) Lucius de Regno Dalmatiae et Croatiae apud Schwandtner, Tom. III. 251,252. lap, és ugyanott Thomas archidiaconus spalatensis in Histor. Salonitana, Tom. III. 571. lap.

[3]) Katona ezt 1211. évre teszi, de arra nem találok elegendő okot. Egyetleni forrásunk Thomas archidiaconus az esztendőt nagyon általánosan „eo tempore" kifejezéssel jelöli ki, kapcsolván ezt Szt. Anasztáz Spalatóban véghez ment sírba- helyezéséhez, mi Farlati szerint nem 1209. hanem 1210. évben történt.

[4]) Thomas archidiaconus Schwandtnernél, III. köt. 572. lap.

A csanádi püspök ellenezte, hogy Herde gróf némely Csanád egyházmegyei földeket a római egyháznak ajándékozott; mire 1210. évben Incze pápa arra figyelmezteti a püspököt, hogy ismerje el azon különös kegyelmet, melyben részesíti az által, hogy az ilyen telkeken minden kárpótlás nélkül szabad egyházakat lehet építeni, a jánosvitézek, templáriusok, és némely más kiváltságosok módjára [1]).

A következő 1211-ki évről III. Incze pápának két levele maradt fen, melynek egyikében a templáriusok és zágrábi püspök közt bizonyos tizedekre és némely egyéb dolgokra nézve létre jött cserét jóváhagyja; a másikban II. András királynak (kit azonban ez oklevél nem említ névszerint) Szent Márton és más birtokokról a templáriusok javára tett adományát megerősíti. Az első levél czímezve van Magistro et fratibus militiae templi in Ungaria constitutis. A másik levélben említett Szent-Márton hol fekvéséről nem nyertünk ugyan tudomást, de minthogy hazánk nagy számú Sz. Márton nevű falvai közöl egy sem fekszik Horváthonban, íróink által magyarországi helynek vétetett [2]), nevezetesen Fejér György utána veti, [3]) hogy ebből kitetszik, miszerint a templáriusoknak nem csak Horvátországban és Dalmatiában, hanem Magyarországban is voltak házaik (domicilia). Az előbbi pápai levélben érintett templárius mesterben Farlati azon legismertebb Pontius de Cruce-t véli érthetni, kit ő templárius mesternek nevez Magyarországban és Slavoniában, és királyi helytartónak Horvátországban és Dalmatiában. Farlati véleményét magukévá teszik Fejér György és Katona István [4]), azonban ha valószínűség szól is mellette, a mennyiben már akkor Pontiust templomos mesternek, ha nem is királyi helytartónak tarthatjuk, még sem hivatkozhatom oklevélre, mely Pontius nevét 1217. év előtt említené.

---

[1]) Fejér, Cod. diplom. Tom III. Vol. I. 100. lap. Virág : Századok I. köt. 342. lap.

[2]) Windisch : Ungr. Magazin IV. köt. 493. lap.

[3]) Fejér : Cod. diplom. Tom III. Vol. I. 111. lap.

[4]) Katona : Histor. crit. R. Hung. Tom V. 126. lap. Fejér, Cod. diplom. Tom. III. Vol I. 104. lap.

A nevezett évben Magyarország királya hazánk világhatalmát szerteterjedö befolyásával érvényesíté. A siker meghiúsulta el nem vakíthat bennünket azon kitünö polcz méltánylása tekintetében, melyet az időben hazánk Európa, söt még a kelet közvéleményében is nyert. Családi és politikai összeköttetések, és alkotmányos intézmények az Árpádok házának oly alapot rakának, melyet nemzeti dynastiánk már a közel jövőben élveze vala, ha épen oly közel a hont feldúló véres catastropha századokra vissza nem veti a haladás útjáról. II. András király, beváltani kivánván már az atyja által tett igéretet, hadsereggel készült a szentföldre. Még otthon találta őt a pápa levele, melyben neki szerencsét kiván, hogy követség indúlt hozzá az összes latin népekből, mely őt a konstantinápolyi császári trónra megválaszsza [1]). Távollétének idejére helytartójáúl Magyarszágon János esztergomi érseket, — Horvát- és Dalmáthonban pedig Della Croce Pontiust (Pontius de Cruce) a templáriusok mesterét nevezte ki [2]). Egyúttal a templárius mestert Sándor erdélyi préposttal együtt követekül küldé Velenczébe a palaestinai útra szükséges hajók megszerzése végett, arany pecsétes levélben hatalmazván fel őket, hogy ez iránt Ziani Péter velenczei fejedelemmel szerződhessenek, és előre kijelentvén beegyezését mindenhez, mit e részben végezni fognának. Velencze a töle kivánt szolgálatért Zara birtokát követelte örökre [3]). A drága ár megadatván [4]), Anconából, Iadrából és más adriai tengeri városokból a hajók a király rendeletére Spalatoban gyülekeztek, a melynek pol-

[1]) A levél olvasható : Theiner, Monumenta vetera Hungariam sacram illustrantia. I. köt. 4. lap. Katona V. 231. lap.

[2]) Ezen templárius mester ez időtől fogva ily módon fejezte ki méltóságát : Nos frater Pontius de Cruce, humilis magister militiae templi per Ungariam et Slavoniam, et locumtenens regius in Croatia et Dalmatia. Lásd Lucius, Memorie Istoriche di Tragurio, Fejérnél Tom. III. Vol I. 206. lap.

[3]) Horváth Mihály : Magyarország történelme. Második kiadás I. köt. 340. lap.

[4]) Kercselich tagadja, hogy Zara ez alkalommal a velenczeieknek átadatott volna. De ha ez történt volna is, III. Honorius minden hasonló átadást semmitérőnek nyilatkoztatá. Katona, V. köt. 267. és 338. lap.

gárai külvárosokban levő házaikat mind odahagyták, hogy azon keresztteseknek, kik a királyt követni akarták, befogadására szolgálhassanak. De azok kik a királyhoz csatlakoztak oly nagy számmal érkezének, hogy Spalatóban mozdúlni nem lehetett, és a királyi kiséret legnagyobb része sátrakban volt kénytelen elterjedni a városon kivül. II. András maga személyesen augustus 23-án érkezett meg Spalatóba, és szintoly lelkes mint fényes fogadtatásban részesült. A király meg akarván jutalmazni ezen hüséges lelkület bizonyságát, felszólítá a várost, hogy a közjó érdekében valami kérelemmel járúljanak elébe. Az ő szándéka volt, hogy Spalatonak Clissa várát engedje át, mely a város védelmére igen szükséges lett volna. De a polgárok főbbjei a közjóval nem gondoltak, és a királyi kegyelmet magános érdekökben kibányászni törekedtek. A király látván a versengést, és tudván hogy a vár magánbirtokban igen nagy kárára válhatnék a városnak, Clissa védelmét Della Croce Pontius, a magyarországi templomos mester védelmére bízta, parancsolván egyszersmind, hogy templárius keresztúrakkal rakja meg a várat [1]).

Nem tartozik hozzám, e helyen II. Andrásunk lépteit keleten követni, csak annyi legyen említve, hogy a palaestinai keresztények közt általános bátortalanság uralgott, mely a magyar király megérkeztével tevékenyebb szellemmé változott. Azért írá Chartres Vilmos (Vilhelmus de Carnuto) gróf, a templáriusok nagymestere, hogy ezen keresztahad lényeges segítségül szolgált, mert élelmezéssel gazdagon el volt látva, és jeles lovakat hozott magával, mindkettőben pedig Syria nagy szükséget szenvedett; kérte is a pápát, hogy ezentúl minden zarándok sereget ily eljárásra ösztönözzön [2]). Ezen illetékes

---

[1]) Lucius, Schwandtnernél III. köt. 294, 295. lap. és Thomas archidiaconus ugyanott 574. lap. Horváth Mihály: Magyarország történelme I. köt. 343. lap. Kolinovich: Chronicon templariornm 94. lap. Később ugyan András Clissát hitbizományi joggal Domaldo Sebenigo parancsnokára kivánta átruházni, oly módon, hogy ez Clissáért Sebenigot engedje át a templáriusoknak, azonban Sebenigo lakosait soha sem lehetett rávenni, hogy a templáriusokat befogadják. — Katona, V. köt. 261. lap.

[2]) Wilcke, Gesch. d. Ordens der Tempelherren. Másod. kiad. I. köt. 199. lap.

nyilatkozat mindazon történetírók figyelmébe ajánlható, kik II. András keresztes hadjárata fölött föltétlenül pálczát törnek. Azon seregről, mely András király parancsa alatt Accon városánál a cyprusi és jerusalemi királylyal és osztrák herczeggel, a templáriusokkal, jánosvitézek és más fejedelmekkel egyesült, Jakab acconi püspök is írja a pápának, hogy ez páratlan volt, akár a felfegyverzés, akár a lovak minősége, akár a harczosok tekintetében [1]). III. Honorius pápa a templáriusok nagymesterének tudósítását valamennyi püspökkel körlevelileg közlötte [2]).

Úgy látszik, hogy a király a templárius mester szolgálataival igen meg volt elégedve. Egy 1219-ben Suzke nevü horvátországi joszágról kelt adománylevelében elismeri a király a templárius mester (per Ungariam et Sclavoniam domus militiae templi magister) érdemeit, ki — mint az oklevél mondja — nem csekély költséget tett a templáriusok javaiból (de bonis domus), hogy a király biztosan a tengeren túli részekbe szállhatott, valamint Görögországon át ilykép visszaérkezhetett. Isten után leginkább az ő tanácsa és segítsége által vallja hazajöhetését. Ezért, és mivel a király és királyné ügyében oly sok munkát elvállalt és végzett, a templariusoknak a Horvátországban fekvő Suzke nevü jószágot örökre adományozza, hozzáragasztván azon kiváltságot, hogy sem valami bán, sem gróf vagy bailli (bajulus) a lakosokhoz beszállani ne merészeljen vagy adakozások behajtásával nekik terhül lenni, a templáriusok beegyezése nélkül [3]). A beigtatás Lodomér gróf

1) Fejér, Cod. dipl. Tom. VII. Vol. I. 197. lap.

2) Fejér, Cod. dipl. Tom. III. Vol. I. 230—233. lap. Virág, Magyar századok I. köt. 364. lap. Honorius levelébõl láthatni, hogy a nagymestert is néha csak magister militiae Templi-nak hívták.

3) Közlötték ezen okmányt Fejér, Cod. diplom. Tom. III. 1. 272—275. lap. és Katona, Hist. crit. V. köt. 321. lap, mind ketten egyforma szöveggel a Pray által olvasott, időrágta eredetijével. Némileg helyesebben közli Koller, Histor. episcopat. Quinqueecclesiensis Tom. II. 46—48. lap. Theiner (Monumenta vetera Hungariam sacr. illustrantia Tom. I. 68. lap) több helyen kiegészíti és kiigazítja a szöveget, minélfogva az is kitűnik, hogy az adományozott hely neve nem Suzke, hanem Guzke, mit Guskie, Guche, Gwchke és Gushe-nak is írva találunk. Hanem Theiner is hibázik annyiban, hogy Pontius de

által történt. Ezen adományt 1226. évben május 4-én megerősítette III. Honorius pápa [1]).

A fent említett Bernát spalatói érsek után, ki akkor halt meg, midőn II. András ott járt, két évig volt üres az érseki szék. Erre bizonyos Gönczöl (Guncellus) nemes származású magyar e hivatalra kezdett törekedni, noha nem bírt arra a szükséges képességgel. Utánjárással egyengette magának az útakat, és így 1220. március havában csakugyan megválasztatott. A választásnak igen megörült Gönczöl, és a megerősítést elnyerendő azonnal követet küldött a pápához. De minthogy becsületvágya nagyobb volt mint tudománya, még útközben betért Vranába, és a templáriusok templomában a vele Magyarországból jött Grupcius nonai püspök által diaconusnak ordináltatta magát [2]).

Hazánk történetében időszakot képez az 1222-diki esztendő, mivel egy hétszázados alkotmány, mely milliókat boldogított, gyökereivel azon szabadságlevélig nyúl le, melyet II. András ezen évben az arany bulla nevezet alatt kiadott a nemzetnek. Ezen híres alkotmánylevél értekezésem érdekében is okúl szolgál egy kis megállapodásra. Tudjuk, hogy az arany bulla hét egyenlő levélben állíttatott ki, melynek mindegyike más-más helyre küldetett őriztetésül; és pedig rendeltetett, hogy az egyik küldessék a pápának, a másik őriztessék a jánosvitézeknél, a harmadik p e n e s t e m p l u m, mint az eredeti szöveg mondja, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalannál, a hatodik a kalocsai káptalannál, a hetedik a nádorispánynál. Különféle magyarázatokra szolgált alkalmúl a kitétel: „penes templum." Voltak, kik a Salamon templomát Jerusalemben értették alatta, mások mint Inchoffer

---

Cruce-t, kihez az adomány intéztetik, Pontius de Guce-nak (Koller is de Cuce) írja. Ha ezen adomány megelőzte volna a királynak Palaestinába való indulását, könnyebben lehetne, hogy Pontius melléknevévé lett ezen — de Guce; de így 1217-ben, midőn Pontius ez adományban még nem részesült, semmi értelme nem volna az ilyen melléknévnek, és a „de Cruce" melléknevet kell mint helyesebbet elfogadnunk (Lásd a jegyzetet az 1239. évhez).

[1]) Ez esztendőt adja Theiner, Fejér ellenben (Cod. diplom. Tom. III. 2. 29 lap.) az 1225. évet.

[2]) Thomas archidiaconus Schwandtnernél III. köt. 576. lap.

és Kolinovich Szent István király buzgalmára és bőkezüségére emlékeztek, ki 1007. esztendőben Rómában Sz. István vértanú tiszteletére tizenkét szerzetes kanonok számára zárdát alapított Jerusálemben, Ravennában és Konstantinápolyban, mindenütt azt tüzvén ki feladatul, hogy a zarándokló magyarokat élelemmel és szállással lássák el. Minthogy tehát káptalan és magyar nemzetbeli kanonokok léteztek Rómában, ezen zárda mindenesetre hiteles hely is volt. E szerint az arany bullából három példány külföldre, némelyek összevetése alapján mind a három Rómába jutott volna [1]). Katona Prayval együtt ingadozik, hogy a hospitale és templum itthon keresendő-e vagy Jerusalemben [2]). Azonban Fejér György legalább már hazai földön kiszállván, megjegyzi a „Decretum orig. Andreae II.“ czímü értekezésben [3]), hogy Hospitale alatt hospitale Crucigerorum S. Nicolai de Alba, — a harmadik őrzési hely penes Templum alatt, templum Ecclesiae B. M. V. Albae Regiae értendő, mert régi szokás szerint ott őriztetnek a szerződések és okmányok. De ez csak vélemény alakjában van elő adva, és a bizonyítványok elmaradtak. Nem lehet kétségem a második és harmadik őrzési hely kitételének értelméről; mert ha azon kifejezés alatt: secundum penes Hospitale nem azt értették, hogy az arany bulla egyik párja bármelyik kórházban letétetett, hanem a jánosvitézeknél, úgy azon kifejezés: tertium penes templum szintén nem jelenthet bármiféle templomot, hanem a templáriusok házát. Különben okleveleinkben akárhányszor fordúlnak elő ily kitételek: terra templi, meta templi, villa templi, mikor értelmök világosan a templáriusokra vonatkozik. És ha a Párisban és Londonban még mai napig Tempel-nek nevezett történeti hirü épületek alatt senki sem ért, nem is érthet mást, mint a templáriusok ottani egykori fő conventjének házait [4]), minden erőltetetés nélkül állíthatom, hogy az arany bulla kifejezése „penes templum“ épen annyit akar mondani, miszerint ezen szabadságlevél egyik példánya a templáriusok magyarországi fő convent-

---

[1]) Kolinovich: Chronicon Templariorum 102—104. lap.
[2]) Katona, Histor. crit. V. köt. 398. lap.
[3]) Index codicis diplom. 15. lap. Fejér.
[4]) Wilcke, Geschichte des Ordens d. Tempelherren I köt. 19. lap.

jének őrizetére bízatott (Lásd alább a templárius conventek sorát). Nehezebben eldönthető, vajjon a Hospitale és Templum alatt a Palaestinában levő lovagrend két székhelyeit kell-e érteni, vagy azokat, melyeket a két lovagrend Magyarországban birt? Nem tartanám nagy óvatosságnak, hogy az arany bulla, mely hét példányban csupán csak azért íratott, hogy biztos helyeken az utóvilág számára fenmaradhasson, Palaestinába küldetett volna a király által, hol a jánosvitézek és templáriusok már rendeltetésöknél fogva mintegy tábori életet viselvén, alkalmas helyről az oklevelek őrizetére alig rendelkezhettek, annál kevésbbé, mert vajmi sokszor csak puszta életöket menthették meg a saracenok előtt. II. András 1217. évben a jánosvitézeknek bizonyos magyarországi jövedelmeket adományoz, meghálálván az ő jó fogadtatását általok Jerusalemben. Az okmány két hasonló levélben kiadatván, az egyik a jánosvitézek syriai székhelyébe (domui hospitalis in terra Syrie tradidimus), a másik a hazánkbeli jánosvitézeknek (domui hospitalis) küldetett. Innen látszik, hogy a király különböztetni tudta az esetet ha valamely oklevelet külföldre akart küldeni, attól ha ben őriztetni akarta [1]): viszont hogy azon kifejezés: „tertium penes templum" csakugyan a magyarországi templáriusok conventjét jelenti, bizonyos II. Andrásnak 1219. évi azon adományleveléből is, mely a templáriusok javára Suzke földjéről szól; különben hogy tarthatta volna elégségesnek azon kitételt: „sacre domui templi facta donatio" — a nélkül hogy „in Ungaria" vagy hasonló, közelebbi értelmezést adó szóval élt volna? Jerney több conventet említ, mely a jánosvitézek rendjéhez tartozott [2]), úgymint a büi, esztergomi, fehérvári, budafölhévvízi, tordai conventet, melyek teljes hitelességű helyek voltak, és bizonyos levelek (testimoniales) kiadására voltak jogosítva. A templárius lovagrend hazánkban ha nem több, de legalább annyi szabadalmak élvezetében levén mint a jánosvitézek, már állampolitikai állásuknál fogva következtetni volnánk feljogosítva, hogy a templáriusok is

[1]) Theiner: Vetera monumenta Hungariam sacram illustr. I. köt. 14—15. lap. Fejér: Cod. diplom. Tom. III. I. 378. lap.

[2]) Magyar Történelmi Tár. II. köt. A magyarországi káptalanok és conventek, mint hiteles helyek története.

veltetett. Mindazonáltal a nép erővel kísérte őt a templomba és neki a hatalmat átadta. Akono pápai követ ezt megtudván, az egész várost interdictum alá helyezi, mi végett majdnem egy évig nem tartatott ott isteni tisztelet. Többféle harczokat vívván Péter, 1226-ban haza tért Chulmba, Spalato pedig igazgató nélkül maradt. A templáriusok András király fenn előadott intézkedésénél fogva Clissa várát bírták. A nyughatatlan spalatóiak mindenféle rágalmakkal kezdtek ellenök élni, és szüntelen cselt forraltak, csakhogy a jeles viseletű vitézekkel megútáltassák a vár birtokát. Ezek belőle csakugyan kimenvén, bizonyos Domald hivatott és segéltetett a spalatóiak által a vár átvételére, a mit bezzeg csakhamar megsínylettek hosszabb ideig. Domald garázdálkodásait végre megsokalta Spalato, mely chulmi Pétert segélyül kérte föl, hogy Clissát viszszafoglalja. De Domald megverte Pétert, és még egy egész esztendeig sanyargatta, sarczolta és igázta a bűnhődő Spalatot *).

A királyi bőkezűség jeleit eddig is már volt alkalmam kimutatni, az oklevelek fonalán most Sol gróf végrendeletére jutok, melyben ő 1227. évben Bukcha nevű pusztáját oly föltétel alatt hagyományozza a templáriusoknak, hogy neje még élte fogytáig élvezhesse annak jövedelmeit, kinek csak halála után léphessenek a templáriusok tulajdoni joggal a puszta teljes birtokába. Kolinovich (Chron. templar. 105. lap.) nagyon fájlalja, hogy ezen puszta fekvését hazánkban ki nem nyomozhatjuk. Azonban miután Sol gróf ugyanezen végrendeletében az almádi apátságért is tesz alapítványt, Almád pedig Zala megyéhez tartozott, és miután István zágrábi püspök ez alapítványt megerősíté, Zalának egy része pedig a zágrábi püspökségtől nyerte intézkedéseit egyházi dolgokban, tán nem teszek merész következtetést, ha azt mondom, hogy ezen a templáriusoknak adományozott Bukcsa Zalában feküdt, annál inkább hogy e megyében ma is találunk Bucsa nevű falut. Egy másik magán adomány emlékét IX. Gergely pápa levele tartá

*) Thomas archidiaconus spalat. Schwandtnernél III. köt. 580—588. lap, kiben azonban az események chronologiai rende föl nem lévén ismerhető, Katonát követem Farlati útmutatása szerint.

fen, melylyel ő 1230-ban Gyula bán, és neje Ilona adományát megerősíti. Az utóbbi Necha földének részét ruházá át a templáriusokra; a bán adományát képezék szigetek, földek, birtokok, emberek, erdők, — a fekvés kijelölése nélkül (Történelmi Emlékek VI. köt. 277. lap). A lovagrendről ezen megemlékezés tanuságul szolgálhat, hogy becsületök a közvéleményben is jó lábon állt [1]). Már a következő 1228. év ismét egy királyi adománylevelet szolgáltat, melylyel II. András Kóny (villam Kon) győrmegyei helység birtokát a templárius vitézekre adománykép ruházza (sancte domui militiae templi liberaliter contulimus). Az adománylevelet, melynek eredetije a győri káptalani levéltárban létezik, Bulcs győri prépost, mint királyi kanczellár adta ki [2]). A statútió Téthi Donát (nem Dömötör, mint Fejérnél) gróf által történt.

Ez időtájban már nagyon szaporodhattak a templáriusok birtokai, mert a földek iránti pörlekedésekkel sűrűbben találkozunk. Egy fenmaradt levéltöredék szerint Brebiri Gergely spalatói gróf, és Gönczöl spalatói érsek 1227. évben békéltetőkként szerepeltek a vranai templáriusok és Forminus közt bizonyos meg nem nevezett egyház földjei iránt [3]). Így 1229. évben vita támadván a vránai templáriusok és Róbert a szent Benedek rendi sz. Kozma és Dömjén zárdájának apátja közt némely Rogóvához tartozó földek iránt, september havában ismét a magyar érsek színe előtt egyezség jött létre egyrészről Ranardus Argentarus templomos mester közt, másrészről a sz. Kozma és Dömjén zárdáját képviselő Brebir István trawi gróf közt. Azonban a választott bírák (arbitri) Rogovára menvén, oda a templáriusok a kitűzött határnapon még nem jelentek, sem az idézés folytán okát nem adták kimaradásuknak. Ezen nyakasság, melylyel alább hasonló körülmények közt ismét fogunk találkozni, a templáriusok pörvesztését vonta maga után, minthogy az ellenfél Róbert apát

[1]) Katona V. köt. 514. lap. Fejér György, Cod. diplom. Tom. III. Vol. 2. 105—107. lap.

[2]) Töredék Fejérnél Tom. VII. Vol. 4. 77. lap. A teljes szöveg: Magyar Történelmi Emlékek (Okmánytár VI. köt. 250—251. lap), hol a határok is leiratnak.

[3]) Katona V. köt. 496. lap. Fejér Tom. III. Vol. 2. 104. lap.

három király, úgymint István, Béla és András diplomáit elömutatta, az önkényt elmaradt templáriusok részéről ezeknek senki ellen nem mondott, és azért oly itélet hozatott, hogy a templomos mester Ranardus Argentarus, és szerzet tagjai, kik sem Vranába nem jöttek, sem mentségi vagy felvilágositó levelet a biráknak nem küldtek, ezen nagy hanyagságuk miatt minden jogaiktól megfosztassanak, melyeket a fenebbi földekre birni gondoltak, azon rogovai birtok pedig mindan hozzátartozókkal együtt a Kozma és Dömjén zárda benczés szerzeteseinek örök tulajdonúl oda itéltessenek. Erről a spalatói érsek december havában hiteles alakú levelet adott ki, Róbert apát pedig igérte, hogy Göncz öl érseket kármentesitendi, hogyha a templáriusok ezén itélet felfüggesztését kérve, ő Rómába vagy a királyi udvarhoz hivattatnék [1].

Ezen oklevélből nem csak egy templárius mesterről, és némely ezen lovagrendet illető birtokokról nyerünk tudomást, de azt is tanuljuk, hogy a templáriusok fő conventjének, és a rend mesterének székhelye nem volt Vrana, mint sokan hajlandók hinni, különben nem mondathatnék, hogy hiába várták oda Ranardus Argentarust, és a szerzet tagjait.

Valamennyi vetekedésnél fekvő birtokra vonatkozólag nagyobb volt az, mely a templáriusok közt, és Kálmán II. András fia, ruthén király és slavoniai herczeg közt folyt. II. András, ki 1211. évben a német lovagrend vitézeinek az egész Bárczaságot oda ajándékozta, ezeknek háládatlanságát feltünő módon tapasztalhatta. Az erdélyi püspök egyházi hatóságának gyakorlatát semmikép nem akarván türni, a pápához folyamodtak, hogy ez elmellőzvén a püspökök befolyását, őket egyenesen saját hatósága alá fogadja. Ezt megnyervén, a lovagok egy lépéssel tovább mentek, és hivatkozva ez oklevélre, a királyi fensőség gyengitésére törekedtek, és mindenkép úgy viselték magokat, mintha a pápán kivül magok felett senkit sem ismernének el urukúl. Rövid idő múlva a pápa csakugyan nyiltan ki is jelenté, hogy a német lovagrend vitézeinek

[1]) Katona V. köt. 554–556. Kevésbbé helyes az oklevéltöredék Fejérnél, Cod. diplom. III. köt. 2. füzet 199. lap. A septemberi egyezség levele a templárius mester pecsétjével is el volt látva.

földjeit is bíráskodása és tulajdonába fogadja, de egyébként is a lovagokat ellentállásra buzdítá, kik ezért neki bátorodva fegyveresen is védték magokat a királyi felsőség követelései ellen. II. András ezúttal erélyesen viselte magát, és a német vitézeket erőhatalommal űzte ki az országból, nem is fogadta őket többé vissza, nem hajtván a pápa sem fenyegetéseire sem kérelmeire, hanem a Bárczaságot a szászok földjébe kebelezé, kiknek ezúttal szabadalmait is megújítá [1].

II. András nem annyira bőkezűségének mint pazarlásának következményeit nem volt ki türelmetlenebbül viselte, mint Kálmán herczeg, ki is azért a tett adományokat megnyirbálni, sőt a templáriusok jószágait visszafoglalni törekedett [2]. De a templáriusokat nem lehetvén oly bűnről vádolni, mint a német lovagrendet, szándokával nem tudott boldogúlni. Már 1227. évben IX. Gergely pápa meghagyja Bertalan pécsi püspöknek és a többi ottani főpapságnak, hogy miután Magyarország és Slavónia templárius mestere és a templomos vitézek panaszt emelnek jószágaik, házaik és vagyonuk Kálmán király általi fosztogatása ellen, és miután pápai intő- és a kalocsai érsekhez később küldött végrehajtási leveleket kieszközlötték, melyeknél fogva a két fél közt a pápa által is megerősitett barátságos egyezkedés jött létre, melyet ő szigorúan megtartani igért, de meg nem tartott, — Kálmán királyt egyházi átok fenyegetésével is kényszerítsék igéretének teljesitésére. A pápa minden felebbezést már előre megtagadott, sőt megsemmisíté saját, régebben adott engedélyét is, hogy Kálmánt a szentszék parancsa nélkül senki se merészelje egyházi átokkal sújtani. Ezen egyezségnek megfelelni Kálmán nem igen volt hajlandó, és a templáriusok lefoglalt javait nem

[1] Horváth Mihály: Magyarország történelme. Másod. kiadás. I. köt. 363, 364. lap. Schmitth: Episcop. Agrien. azt írja rólok (126. lap): Equites Teutonicos, imperium Hungarorum detrectantes, Andreas rex e memorata provincia (Boza) armis ejecit. — A Családi Lapok (Új folyam I. köt. 167. lap) azon sikertelen, mert történeti adat által nem támogatott fáradságot veszik magoknak, hogy a német lovagrend fennebbi viseletét mentegessék és szépítsék.

[2] A jánosvitézek elidegenített javainak visszaszerzéséről III Honoriusnak már 1217-ben kellett intézkednie (M. Történelmi Emlékek VI. köt. 146. lap).

csak vissza nem szolgáltatta, hanem a mestert és lovagrendet komolyan fenyegette is. Az apátok és prépostok látván, hogy mire sem mehetnek a királylyal, ezen pör eldöntését a szentszék itélete alá bocsátották, ki azonban egy létrejött egyezség ily módoni kérdésbe hozatalát gáncsolván, ismételt rendeletet adott, hogy Kálmánt komolyan intsék, miszerint a templáriusoknak eleget tegyen, mit ha tenni vonakodnék, minden hely a hová menend, egyházi átok alá tétessék, és addig maradjon alatta, míg Kálmán ott időzik [1].

Engedni volt kénytelen Kálmán. Már 1230. évben egy előtte hosszabb ideig folyt pört, melyben István zágrábi püspök és a zágrábi káptalan Rassecha falura való igényeiket, a templomos vitézek és mesterök ellen érvényesíteni akarta, Ugrin kalocsai érsek eldöntésére bízta, a ki is következő egyezkedést hozott létre: a templárius mester és rendtársai (fratres) örökre átengedik a Dráván túl Slavónia felé fekvő mindazon földjöket, mely a zágrábi püspök Vaszka [2]) nevű jószágával határos, és egykor Benedek [3]) bán által lelki üdvösségére a lovagrendnek ajándékoztatott. A zágrábi püspök és káptalan viszont a maga és utódjaik nevében minden bár mi néven nevezhető jogáról Rassecha birtokra, söt még egyházi hatóságának ottani gyakorlásáról is (tam canonico quam civili privilegio fori) lemond, e birtokot örök időkre a templáriusoknak átengedvén. Az egyezkedő felek kötelezék magokat, hogy a szerződés megszegője 100 márka ezüstöt fizessen, és kölcsönösen azt fogadták, hogy az imígy nyert Rassecha, és Dráván túli földekben az egyik fél a másikat minden zavargók és megtámadók ellen védelmezendi [4]).

---

[1]) Fejér : Cod. diplom. III. köt. 2 füz. 112—115. lap.

[2]) Vaszka nevü falut Verőcze megyében találunk ma is.

[3]) 1230. előtt két bánt találunk Horvátországban, kikre az adományozó neve illenék : 1208-ban Bánk, és 1217-ben Petrus Banko. (Lehoczky).

[4]) Katona V. köt. 570—574. lap. Fejér : Cod. diplom. III. köt. 2. füz. 218—220. lap. Az oklevélben elöfordúló azon kifejezés : — magistrum et fratres domus militiae templi, per Regnum Hungariae et Slavoniae, — főleg midőn csak horvátországi birtok forog kérdésben, ismét tanúsítja, hogy Slavonián kivül, t. i. Magyarországon is voltak templáriusok. — Az érintett slavoniai Dráván túli templárius birtokok

A súrlódás azonban voltaképen csak a következő esztendőben látszott végére érni, a midőn Kálmán a templáriusoknak jószágaikat csakugyan visszaadta, és kiváltságaikat tetemésen növelte. Az erről szóló oklevélben Kálmán király és herczeg a Slavóniában, Horvátországban és Dalmatiában levő templáriusokat úgy szintén minden ingó és ingatlan vagyonukat pártfogása alá veszi, és azok védelmét minden megtámadó ellen igéri. Kijelenti, hogy slavóniai herczegségében senki, legyen az herczeg, bán, gróf, bailli, vagy akárki más a templomos vitézektől és azok embereitől bár mi néven nevezhető adót be ne szedhessen. Egyúttal megerősíti mindazon kiváltságokat, melyekben az ő elődjei, Magyarország királyai és Slavónia herczegei, a templáriusokat részesíték. És minthogy a templárius mester és lovagjai a pápa oly levelével jelentek meg előtte, melyben parancsoltatik neki, hogy a nevezett lovagrendtől általa elfoglalt jószágokat visszaadja, az általa vagy jobbágyai által a templáriusokon elkövetett kárt megtérítse, a jogsérelmekért elégtételt szolgáltasson, ő a békét nagyobbra becsülvén a pörlekedésnél, és a szent szék iránti engedelmességét tanusítani akarván, a templáriusoknak mindenőket viszaadja, adómentességöket biztosítja, sőt azon esetre, ha netán ebbeli nézeteit változtatná, és a templáriusok jogainak megsértésére tenne kisérletet, az időszerinti pécsi püspököt felhatalmazza, hogy a lovagrend, vagy bármelyik templárius felszólítására azonnal tőle az okozott károk megtérítését követelje; ha pedig Kálmán vagy utódjai ezt tenni vonakodnának, az időszerinti pécsi püspök egyházi büntetésekkel is szoríthassa ezen királyi szabadalom megtartására. Mágok részéről a templáriusok azt fogadták, hogy a szenvedett károkért térítést, a jogsérelmekért elégtételt nem kivánnak, és az ily nemű igényekről utódjaik nevében is lemondanak, ha csak Kálmán a lovagrendet, és az azok birtokain levő embereket ezentúl nem bántja, nem is engedi, hogy jobbágyai által bántassanak. Ezen egyezkedést IX. Gergely

melyeket a zágrábi püspök megvett, egyházának szorultsága miatt a pécsi püspöknek adattak el, kitől megint Rembald jánosvitézek mestere nyerte (Kercselich I. köt 86. lap).

pápa még ugyanazon 1281. évi július 8-án megerősítette, és a levelet czímezé : dilectis filiis fratribus militiae Templi de Ungaria, a miből látjuk, hogy noha slavóniai birtokok foregnak kérdésben, még is általánosan Magyarország templárius vitézeiről szól, a mi nem történhetett volna, ha ezen lovagrend csak Slavóniában, nem pedig egyszersmind a tulajdonképeni Magyarországon is székelt volna. A Kálmán transumált levelében előfordúló azon kifejezés : magister et fratres domus militiae templi per Ungariam et Slavoniam constitutae, a dolog állásáról szintén nem enged kétséget [1]).

Feltünő dolognak kell tartani, hogy Kálmán csak Bertalan pécsi püspök és azok utódjai bíróságának veti magát alá, holott a pápának a fenebbi ügyben kiadott rendeletében Ugrin kalocsai érsek, és István zágrábi püspök is voltak végrehajtókúl kinevezve. Ennek magyarázatját azon közelebbi viszonyban lehet tán találni, melyben a pécsi püspök a pörös ügyhez állt. A vita t. i. nagyrészt Licenissa (vagy Lisnicza?) pozsegamegyei falu körül forgott, mely miként akkor egész Pozsega megye, a pécsi püspökség hatóságának alá volt vetve. Talán várták a pécsi püspöktől azt is, hogy a pörlekedés újolagos kitörése esetében hathatósb eszközökről fog rendelkezhetni annak kiegyenlítésére, ha t. i. Licenissa és Nessicha (most Nassitza) falvak tizedeit a templáriusokra ruházza át, miként ezen átruházás később (1239-ben) csakugyan meg is történt.

Kálmán vagy komolyan soha sem forgatta eszében, hogy ezen ünnepélyes fogadást megtartsa, vagy nem tudott a csábításnak ellenállani, hogy onnan ne szaporítsa jövedelmeit, hol az ő nézete szerint a birtok különben is mérték felett össze volt halmozva. II. András időközben meghalván, Kálmán azzal állt elő, hogy nem saját hanem trónra jutott testvére IV. Béla király tekintélyénél fogva tartja vissza a pörös földeket, minthogy ezek a király által ruháztattak volna reá. Maga IV. Béla, ki 1235. november közepén trónra lépett, a kir. kincstár sorvadásán segítendő, a keresztes vitézek meg-

[1]) Theiner : Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. köt 97—99. lap. Katona V. köt. 574—582. Fejér, Cod. dipl. III. köt. 2. füzet 281—286. lap. és ugyanott 250. lap. Koller, Historia episcopat. Quinqueecclesiensis II. köt. 64—70. lap.

szorításában nagy részt vehetett, mert Gergely pápa már 1236. évi január 16-án (XVII. kalendas februarii) szükségét látta annak, miszerint a váczi, nyitrai, és bosniai püspökökhez azta meghagyást intézze, hogy Bélát komolyan intsék mind azon javak visszaadására, melyek Imre és András királyok adományainak daczára a templomosoktól, jánosvitézektől és más egyházi rendektől elvétettek [1]). Ily és hasonló házsvonával Kálmán az ismételt intéseket megvetvén, és a pápai megbizottak törekvéseit kijátszván, IX Gergely pápa 1236. évi július 30-án [2]) meghagyta Bertalan pécsi püspöknek, a pécsi prépostnak és a cistercita rendű cikadori apátnak, hogy minden helyet hová Kálmán jövend, interdictum alá vessen, s míg ez a templáriusoktól elvett javakat vissza nem szolgáltatja azoknak, a tett kárt meg nem téríti, a jogsérelmekért elégtételt nem ad, hogy továbbá a templomos javak visszatartóit és elfoglalóit, valamint a király tanácsosait, kiknek befolyásával azok letartóztatnak, a tökéletes kiegyenlítésig kiátkoztassák [3]).

Nincs nyoma annak, vajjon Bertalan püspök, és pályatársai a pápai rendeletet egész szigorával foganatosíták-e, hanem annyi minden esetre már látszott, hogy Kálmán a béke helyreállítását már őszintén óhajtá, és Bertalan is minden igyekezetét arra fordítá, hogy azt létrehozhassa. Így valahára 1239. év májas havában a Pozsegában fekvő Licenissa fél birtokáért, és Dobicha [4]) megyei birtok Maledinért a Kálmán ki-

---

[1]) Katona : Hist. crit. V. köt. 768. lap. Fejér, Cod. diplom. IV. köt. 1 füz. 33. lap.

[2]) A mit Kolinovich ír (Chronicon templariorum 113. lap) Sartorius nyomán, hogy Kálmán 1235. évben intetett volna a cikadori apát által a templomosok és jánosvitézek javainak visszaadására, és az albigensiak üldözésére, annak másutt nem tudom nyomát találni.

[3]) Fejér : Cod. dipl. VII. köt. I. füzet 256—259. lap. Az index ezen okmányból ily felírást kivon : „Ordo Templariorum in Croatia," pedig a pápai rendelet szövege világosan említi : Magister et fratres militiae Templi in Ungaria et Slavonia. — Nehány szó különbségével a pápai rendelet Kollernél is olvasható : Histor. episcop. Quinqueecclesiens. Tom. II. 96—99. lap. és Theiner : Vetera monumenta I. köt. 146. lap.

[4]) Utóbb egész Dobica megye jött a templáriusok birtokába,

rály és a templáriusok közt régóta folyó pör ily módon fejeztetett be, hogy Kálmán király Bertalan püspöknek két, t. i. Valkó és Baranya megyéből a nyestek tizedeit, miket a püspökség Kálmán királytól nyert [1]), átengedje, ezért viszont Bertalan Licenissa és Nessicha falvak tizedeit örök időre átengedi a templáriusoknak, de oly föltétellel, hogy ha ezen földeken arany vagy ezüst bányák találtatnának, a templáriusok részéről ezen arany és ezüst termelés után tizedek fizettessenek Bertalannak, és az ő utódjainak a püspökségben [2]).

Bertalan püspöknek ezen szerződésről és békekötésről kiadott levele szintén él azon kitétellel: magister domus Templi in Hungaria et Sclavonia, mely nekünk egyik bizonyságul szolgál, hogy Magyarországon is voltak otthonosak a templáriusok.

Ezen pörlekedéssel többé dolgom nem levén, az előbbi évek történetéből még fel kell hoznom, hogy 1235-ben Bertalan pécsi püspök Jolantát, II. András király leányát, fényes kísérettel, melyben Dénes gróf a fejedelmi leány rokona is volt, mint királyi mátkát Arragoniába vezérelte. Oda megérkezvén, Barcellonában september 8-án tartotta menyegzőjét Jakab arragoniai királylyal, a mely szent frigyre vonatkozik IX. Gergely pápának egy nem rég ezelőtt, t. i. august. 9-én kelt rendelete, bizonyos esztendőnkint beszedendő harminczadok iránt. II. András 12000 márka ezüstöt szabott ki leányának hozományúl, és az arragoniai királynak néhány harminczadi jövedelmeket oly módon utalványozott, hogy azon jövedelmeket addig húzhassa, míg ezen 12000 márka nem lesz födezve.

miután ők Segnia várost és Guechke kerületet adták cserébe e megyéért, miként Béla herczeg, nem különben Béla, ifjabb István és László magyar királyok leveleiből láthatni. (Lásd Kovacsich: Supplem. ad Vestigia Comitiorum I. Rész 430,431. lap, és jegyzetemet az 1219. évhez).

[1]) Ebből látszik, hogy Kálmán király Magyarország részének is volt ura.

[2]) Katona: Hist. crit. V. köt. 875—876. lap. — Koller: Historia episcop. Quinqueeccl. Tom. II. 29—32. lap, és ugyanott 112,113. lap. Koller, Prolegomena in historiam episcopat. Quinqueeccles. Tab. III. fig. 1. — Fejér, Codex diplomaticus Tom. IV. Volumen I. 172. lap.

A két király kérelmére, a pápa meghagyta a pécsi püspöknek, úgy szintén a templáriusok és jánosvitézek mestereinek Magyarországon [1]), miszerint ezen jövedelmeket az arragoniai király számára szorgalmasan beszedjék, és megőrizzék [2]).

Ugyanazon évben II. András a Bécsig győzelmesen viselt háborúból visszatérvén, és Frigyes herczeget arra kényszerítvén, hogy a békét pénzen vásárolja meg magának, megerősíti a Rembald de Caron templárius mester által neki előterjesztett régibb, szintén András által Konon templomos mester és a többi templáriusok javára kiadott azon királyi rendeletet, melylyel a templáriusoknak megengedi, hogy a magyar birodalomban minden adakozásokat, legyen az földbirtok, puszta, ház vagy bármi más jószág, szabad emberektől elfogadhatnak, és háboríthatlan bírhatnak. A megerősítő levél András halála évében kelt, azon királyi adomány, mely Konon mesternek szól, és a megerősítvénybe átiratott, kiadásának idejére nézve bennünket kétségben hagy, és róla csak annyit tudunk, hogy miután szintén András adá ki, csak 1229. és 1235. közt kelhetett.

A templárius mestert Fejér [3]) „de Karop-"nak nevezi, Katona történetében „R. de Karop"-nak íratik [4]), kinek nevét hogy a liptói Chorupne helység nevében fenmaradott, nem habozom állítani [5]). Kétségtelen dolog tehát, hogy ez ugyanegy személy azon „Rembaldus de Carumb"-bal, kiről, mint alább fog említtetni, egy 1239-ki oklevél is szól. Cyprus szi-

---

[1]) A levél szól Magistris Militiae Templi et Hospitalis Jerosolymitani in Hungaria. Magyarország alatt tehát lehet Horvátországot, Slavóniát és Dalmatiát érteni, de megfordítva nem ; ennélfogva, ha ezen fenebbi czímzés „in Hungaria" használtatik, képtelenség volna hinni, miszerint alatta valaki csak Horvátországot érthesse, Magyarhont pedig nem. — Theiner szerint I. köt. 133. lap a pápai levél július 28-án kelt.

[2]) Koller, Histor. episcopat. Quinqueeccles. II. köt. 96—99. lap és ugyanott 27—28. lap.

[3]) Fejér : Cod. dipl. Tom. III. Vol. 2. 420. lap. Virág : M. századok I. köt. 425. lap.

[4]) Katona : Histor. crit. Tom. V. 718—720. lap.

[5]) Kachelmann, Geschichte der ungrischen Bergstädte, II. füzet 96. lap.

getnek utolsó mesterét szintén Rimbaud de Caron-nak hívták [1]), a cyprusi mesterek azonban 1291. év után a templomos lovagrend nagy mestereinek tekintettek. Ezen templárius Rembaldot nem szabad összetéveszteni a jánosvitézek szintén Rembald (Rambald, Rombald) nevű magyarországi mesterével, kit okleveleink 1232 [2]), 1233 [3]), 1234 [4]), 1237 [5]), 1238 [6]), 1247 [7]), 1250 [8]), 1252 [9]), 1254 [10]), 1259 [11]), években említik, a hol ő majd magisternek, majd praeceptor domus, magnus praeceptor, major praeceptor, vagy prior provincialisnak neveztetik. Hatásköre különösen 1250-ben messze terjedett, minthogy akkor Olaszhon, Magyarország és Slavónia fölött hivataloskodott. Söt a pápának egy ugyanazon évről szóló levelében, melylyel IV. Bélának négy évvel azelőtt (1247.) tett adományait megerősíti, ezen Rembald a tengeren inneni részeknek joannita mesterének czímeztetik [12]). Még ugyanazon 1259-ki évben Arnold joannita mestert találunk, kiről Béla

---

[1]) Wilcke : Geschichte des Ordens der Tempelherren, II. köt. 14. lap.

[2]) Theiner : Vetera monumenta, Tom. I. 104. lap. Fejér: Cod. dipl. Tom. III. Vol. 2. 301. lap.

[3]) Katona : Histor. critica R. Hung. V. köt. 648. lap.

[4]) Fejér: Cod. diplom. Tom. VII. Vol. I. 247—249. lap. Magyar. Történelmi Emlékek, VI. kötet, Okmánytár 330. lap,

[5]) Theiner : Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia I. köt. 154. lap.

[6]) Katona : Histor. crit. V. kötet 830. lap. Ez évről bírunk oklevelet, melyből kitűnik, hogy ezen Rembald mellék neve volt ; d e V o c s o n (Fuxhoffer, második kiadás II. köt. 150. lap).

[7]) Pray : Dissertatio in Annales Hunnorum, Avar. et Hung 134 lap. Fejér : Cod. diplom. IV. köt. 1. füzet 448. lap. Theiner ugyanott 208—211. lap.

[8]) Fejér : Codex dipl. Tom. IV. Vol. 2. 62. lap.

[9]) Fejér : Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 126. lap. Theiner idézett munkájában 212. lap. Katona idézett munkájában VI. köt. 164. lap.

[10]) Koller : Histor. episcop. Quinqueecclesiarum II. köt. 168. lap. Béla király leveléből kiviláglik, hogy a major praeceptor annyit jelent, mint magister.

[11]) Koller ugyanott II. köt. 33. lap.

[12]) Fejér : Codex diplomaticus IV. köt. 2 füzet. Katona VI. köt. 136. lap.

király egy october 2-án kelt levele világosan mondja, hogy ő közvetlenül lett Rembald utódja [1]). Ezentúl 1262-ben Ferrustan [2]), 1272-ben Pontius mestert [3]) találjuk utódjáúl a jánosvitézeknél.

Talán itt van helye azt is említeni, hogy Opoi gróf, ki 1236-ban slavóniai bán volt, és kinek az Opoi hegyek közt, közel Rasszinához most romban heverő vár építését tulajdonítják, ezen várat lelki üdvéért a templáriusoknak ajándékozta [4]).

Eddig mindig csak azt láttuk, hogy a pápák a templáriusoknak úgyszólván feltétlen pártfogói, támaszai és érdekeinek gyarapítói valának, de hatalmuk növekedése már rég bátorította, hogy magának a szentszéknek igényei ellenében a magok szabadalmaira, kiváltságaira hivatkozzanak. Ennek első nyomát 1233. évben találjuk, a midőn is a templáriusok vonakodtak a pápának adót fizetni, és az országban sokszor megforduló pápai követek beszállásolásainak költségeit viselni, minthogy ezek kevéssel be nem érték, és a zárdáknak ez által terhökre lettek. Ennek következtében IX. Gergely pápa május 31-én (II. kalendas junii) Jakab prenesztei püspöknek, és magyarországi követjének meghagyja, hogy a templáristákat, jánosvitézeket, és mindazon szerzeteseket, kik a követ személyében magát a pápát sérték meg ezen adó és költség megtagadásával, nem tekintve azoknak kiváltságait, az intés sikeretlensége esetében egyházi censurával is kényszerítse a kivánt alamizsnák kiszolgáltatására; úgy, miként azok fizetésétől sem a püspökök sem a prépostok, és kiváltságos apátok nem vonakodtak. A királynak pedig kijelenté szíve fájdalmát, hogy midőn püspökök, prépostok és kiváltságos apátok neki mindent adnak és fizetnek, a nevezett kereszturak ezt nem akarják tenni, úgy viselvén magokat, mintha sem neki, sem az apostoli széknek semmivel sem tartoznának, a melytől pedig kiváltságaikat nyerték [5]).

[1]) Katona : Histor. crit. VI.VII köt. 282. lap.
[2]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 3. pag 98. és Tom. VI. Vol. 2 pag. 330. hol az ő czíme : magister hospitalis Generalis Cruciferorum.
[3]) Fejér : Cod. diplom. Tom V. Vol. I. 212. lap.
[4]) Kercselich : Histor. episcop. Zagrabien. I. köt. 84. lap.
[5]) Theiner : Vetera monumenta etc. I. köt. 114. lap. Katona :

Béla és Kálmán törekvései, hogy az országos pénztár sülyedt állapotjának valahogyan segítségére lehessenek, sokáig nem koronáztattak sikerrel, és II. András tékozlásának következményei egyhamar nem tétethettek jóvá. Béla 1238-ban ugyan dicsekedve írta a pápának, hogy ő bővelkedik, de már a következő évben engedélyt kért a szentszéktől, hogy országos jövedelmeit bérbe adhassa ki [1].) Szorúltságának daczára IV. Béla az utóbbi évben egy magán adomány tárgyában felettébb kedvezett a templáriusoknak. Szathmár fia Miklós t. i. érezvén, hogy magtalan fogna e földröl elköltözködni, még II. Andrásnál esedezett, hogy vétel útján Sopron megyében szerzett némely falvakat, nevezetesen Behu, Domona, Louch, Salaysa, úgy szintén néhány házait, minden hozzá tartozandóval együtt a templáriusoknak hagyományozhassa halála után. A királyi engedély következtében Miklós rokonai sem ellenezvén azt, úgy rendelkezett, hogy halála után a fenemlített birtokok a templáriusokra szálljanak. De Miklós rokonai, az ő és II. András halála után Rembald de Carumb templomos mester ellen pört indítottak, állítván hogy a Miklós által a templáriusokra ruházott birtokok általa nem vétel útján szereztettek, hanem örökösödési joggal tartattak; ennélfogva az általános törvényes szokásra (approbata regni consvetudo) hivatkozván, kijelenték, hogy ezen birtokok, minthogy örökösödési joguak (hereditaria), pénzzel beválthatók, és ezeket pénzen beváltani akarják is. A templárius mester tagadta, hogy ezen jószágok beválthatók volnának, miután Miklós ezeket maga szerezte, és jogosan hagyományozta. Az ügy eldöntésére Miklós rokonai : Oslu gróf, Miklós győri gróf, Péter, György és Herbord, a győri egyházba idéztettek, hogy esküvel erősitsék azon állításukat, mely szerint a végrendelkező Miklós birtokai, általa nem pénzen szereztettek, hanem örökösödés útján szállottak reá. De Csepán, a király által Bársonyosból (Chepan de villa Barsunus) Győrbe küldött pristaldus, a kitűzött napon a perlekedő nemeseket nem találta hajlandóknak az eskü le-

---

Historia critica V. köt. 667. lap. Fejér: Cod. diplom. III. köt. 2 füzet 338. lap. Virág : Magyar századok I. köt. 415. lap.

[1]) Virág : Magyar századok I. köt. 442. lap.

tételére, és így a kérdéses birtokok Miklós szerzeményeül ismertettek el. Befejeztetvén ezen ügy, István, Miklós veje, azon követeléssel állt elő, hogy a templárius mester az ország köz szokása szerint, valamennyi már említett pörös birtoknak negyed részét engedje át (quartam partem juxta regni nostri consvetudinem). Ezen utóbbi követelést a király az ország zászlósai itéletére bocsátotta (causam Baronibus nostris exposuimus), kik is azt határozták, hogy miután Miklós birtokait vétel által szerezte, nem pedig atyja után örökölte, Miklós pedig az ő leányának semmit sem hagyományozott, az utóbbi ezért jog szerint nem is követelhet valami részt. A mely itélet a király által megerősíttetvén, R e m b a l d templárius mester Chák soproni főispány által ama birtokokba be is vezettetett [1]) (1239.).

A magok részéről a templáriusok nem sokára alkalmat nyertek a végzetteljes sors egy óriási kegyetlensége által annak kitüntetésére, hogy méltók azon hírre, mely bátorságuk dicséretével a világot megtölté, és hogy azon hazáért, melynek vitézeivé szegődtek, halni is készek. Midőn 1240. karácson táján híre érkezett, hogy Kiew, Éjszakeurópa legfényesebb városa, a tatárok által feldúlatott volna, és hogy Ázsia ezen vad faja, sáska-sergek mennyiségében Magyarország felé tör, Béla hirnökei által az országot bejáratta és a véres kard körülhordozása mellett minden fegyverre képes embert harczba szólított. A vitéz ősök elfajult utódjai azonban nemcsak ezen felhívást nem követték, hanem viszály és gyanu elhintésével a zavart annyira növelték, hogy azon kevés hazafi, ki a borzasztó valóság egész nagyságának felfogására képes volt, a csatavesztésről már előre meg volt győződve. Az örvény szélén tántorgókat rémséges gyorsasággal utólérte a boszuló sors. Alig egy pár nap azután, hogy Batukhán tatár seregével a vereczkei szoroson keresztül hazánk földjére nyomult, a mi 1241. márcins 12-kén a nádori sereg lekonczolásával történt, előcsapatai már fél napi távolságban Budától portyázták. Márczius 17-kén a vad csordák Pest falai alatt gyújtogattak és

[1]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. I. 146. lap. Béla ezen levelét megerősítette V. István 1272. évi april 10-én.

és mészároltak, a mit Ugolin kalocsai érsek egy kirohanással akadályozni akarván, alig negyed magával tudott menekülni. Egy ország, egy nemzet sorsát eldöntő ezen napokon megtörtént azon ballépés is, hogy a 40000 kúnnal Magyarországon uj hazát kereső Kuthen kún király ellen folyvást árulást és feszítsdmeget kiáltó zendülők iránt erélyesen föl nem lépett, és hogy tűrték, miszerint az álbarát Frigyes osztrák herczeg felhasználván az alkalmat Bélára halálos ütést mérni, a zendülők élén Kuthen lakására törjön és őt híveivel együtt gyalázatos módon lekonczoltassa. Ennek következése volt, hogy a Béla segítségére készülő kúnok a magyarokon véresen boszulták meg magokat, a magyar segédhadak alakulását vagy egymáshozi csatlakozását gátolták, söt a tatárok szövetségeseivé válván, azokkal versenyt pusztítottak.

A szerencsétlen király nem remélhette, hogy azon 6000 embernél, mely körülötte volt Pesten, több gyülekezzék, a haza ellenségeinek kiüzésére. Így tehát összes seregével a Sajó felé indult, hogy ott Batu khánnal megvívjon. De itt is a tábor fonák felállítása nem keveset segítette elő a bekövetkezendő bukás nagyszerűségét. Csak három férfi volt, kinek alakjain a szem némi elégedettséggel nyugszik: Kálmán herczeg a király testvére, Ugolin kalocsai érsek, és a templárius mester, mely hivatalban úgy hiszem még akkor is a már nevezett Rembald de Karumb állt [1]. A két tábort csak a Sajó vize választá el, a midőn egy orosz szökevény Batu táborából azon hírrel jöve a királyhoz, hogy a tatárok éjfélkor

[1] Majdnem egyedüli forrásunk e tárgyban: Thomas archidiaconus spalatensis (Schwandtnernél III. köt. 604. lap, ívrétű kiadás) a templomost így nevezi: quidam magister militiae templi; azért Szalay és Horváth Mihály nem templárius mesterről, hanem csak a templomvitézek egy főnökéről szólnak (Szalay: Magyarország története II. köt. 42. 43. lap. Horváth: Magyarország történelme. Másod. kiadás I. kötet 399. lap). Fessler azt írja, hogy „der Heermeister der Tempelritter“ elesett „mit seinen sämmtlichen Tempelrittern.“ II. köt. 523. lap. Rogerius (De destructione Hungariae per Tartaros facta) nem említi a templáriusok részvétét a sajói csatában. Kolinovich (Chronicon templariorum 115. lap) megszorító melléknév nélkül az érdemes három hős egyikét templárius mesternek nevezi. A körülmények arra mutatnak, hogy a templáriusokat csekélyebb férfi nem vezethette a csatába, mint maga a mester.

a hídon át akarnának jőni a magyar tábort egész erővel megtámadandók. A híd körül csakugyan élénk harcz támadott, és midőn a magyarok figyelmét egészen annak őrzése és megtartása foglalá el, más tatárok a folyó sekélyes alantabb és felebbi helyein a másik partra áthatoltak. Kálmán, Ugolin és a templárius mester, kik, míg a tábor nagyobb része álomban ringatózott, harczfiakhoz méltólag fegyverben virrasztottak az éjen át, az innenső partokon gyülekező ellenség elejébe mentek, és vele egy ideig vitézül harczoltak. Csekély számuk azonban semmire sem mehetett a tengernyi tatárok ellenében, sőt küzdelmök még annyit sem használt, hogy annak tartama alatt, a magyar tábor síkra kelve, harczrendbe állott volna rendes ütközetet kezdendő. A három vezér a sokaságnak ellent nem állhatva a táborba visszavonult; Ugolin (Ugrin) dorgálásainak utóbb azonban még is annyiban sikere lőn, hogy a haza megmentésére köteles harczosok kényelmes mosakodásukból és fésülködésökből felkészülvén, az érsekhez csatlakoztak. Így harmad ízben is ráüt a tatárokra, és villámként azok legsűrűbb csapatai közé lesújtván, oly rémületet gerjesztett, hogy a merre csak fordult, az ellenség nagy lármával kerülé. Hasonló hősiességgel vívott Kálmán, és nagy pusztítást okozott az ellenség soraiban, mi azonban még sem gátolhatá, hogy a kifogyhatlan számú tatárok elől viszavonulva, súlyos sebekkel mint az érsek nagy nehezen menekedjenek életben maradt vitézeikkel. A templárius mester, és egész templomos dandára (cum tota acie latinorum [1]) vérével áztatta a boldogtalan haza földét, — egyik sem futott, egyik sem volt méltatlan azon hírhez, mely e lovagrendet mindenek felett körülsugározá.

A pusztító orkán elviharzott Magyarország áldott virá-

[1]) Ez talán annyit jelent, hogy a harczoló templáriusok többnyire francziák vagy olaszok voltak. A templáriusok rendesen francziák, a jános-vitézek olaszok voltak; sem az egyik, sem a másik lovagrend nem választott németet mesteréül. A jános-vitézeknél úgy látszik több magyar volt, mint a templáriusoknál, legalább a történeti források fentarták egypár magyar joannita nevét, míg magyar templárius nevét alig-alig. A marianusok tagjai németek voltak, a miért német vitézeknek is neveztetnek.

nyai fölött. Ott hevert a szelid virág, az erős tölgy a porban, ott füstölgött még a pórnak viskója valamint a dús fő úr palotája, — emitt meg csonthalmok fehérlettek, midőn a vad csordák szótalan csendben maguk után hagyták egy jobb sorsra érdemes nemzet hazáját. Béla király az ellenség véletlen kivonulását hallván, Mária királynét és gyermekeit Trawból a templáriusok clissai várába vezette, hogy ott még egy ideig tartózkodjanak, és a Frangepánok s jánosvitézek kíséretében tért vissza Magyarországba, sokkal szerencsétlenebb, mint midőn II. András szintén a jánosvitézek kiséretében a palaestinai keresztes hadjárat után birodalmának határait ismét átlépheté [1].

Béla, ki az ország védelmében erélytelennek mutatkozott, mint annak uj alapítója valóban nagy, és a nemzet apja volt. Érintetlenül hagyván, mit tárgyamra nem vonatkozólag a bölcs király ez irányban tett, csak azt említem, hogy a hazánkban honosított lovagrendek szilárdítását nem utolsó feladatai közé sorolta, jeléül annak, hogy azok amá korban hazánkban is megfeleltek rendeltetésöknek. Legelébb a templáriusokkkal találkozunk ismét, kik 1242-ben, midőn Blin lakosai János topolicai (tapolcai) apáttal (mily szerzetrendű, ki nem világlik) bizonyos guorai földosztály iránt egyezkedtek, mint tanúk szerepeltek. Az osztály hitelesitésére a zágrábi káptalanon és más testületeken kivül, a Guora-ban levő templárius ház comthurja is oda küldötte a maga emberét [2], a király pedig a történt egyezkedésről kiadta megerősítő levelét [3].

---

[1]) Schmitth: Episcopi agrienses, és mások.

[2]) Az oklevél szerint: Praeceptor templariorum de Guora. Praeceptoratus annyi mint convent. Hammer szerint a „praeceptor domus templi" alatt valamely templomos ház főnökét kell érteni. (Lásd: Schuld der Templer. A Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften VI. köt. 175—210. lapján. Bécs, 1855.) Magnus praeceptor domus templi annyi mint nagycomthur. (Wilcke I. köt. 138. l.). Látjuk azonban fen, hogy ha a „praeceptor domus templi" nevezetéhez egy helységnév nem iratott, a templárius provinciának mesterét lehet, sőt kell érteni.

[3]) Katona V. köt 1069 lap. Fejér Cod. diplom. Tom. IV. Vol I. 266. lap.

Ezen Guora úgy látszik a vasmegyei Gór, hol későbbi években a jánosvitézek conventje találtatik [1]).

A következő évben Béla király a keresztes vitézeket, kik erélyes segítségére voltak Frigyes osztrák herczeg megszalasztásában és kiűzésében, szabadalmakkal jutalmazza [2]). Ezen szolgálat hihetőleg azon időre vonatkozik, midőn az osztrák herczeg, nem elégedvén meg a IV. Bélától annak legszorúltabb állapotában nemtelenül kicsikart Mosony, Sopron és Vas megyével, Győr városát is elfoglalá, melyet azonban egy Segesdről jött magyar csapat visszavett, felgyújtván az erősséget, melyben a herczeg emberei egy szálig benvesztek [3]).

1244. évben Béla a német lovagrend vitézeinek, avagy marianusoknak Ketzele (Ketzeley), Suk és Zela birtokokat adományozza, és midőn őket a rendes bíróságok hatósága alól kivoszi, egyszersmind mindazon szabadalmakkal felruházza, melyeket Magyarországon a templáriusok és jánosvitézek régibb időtől fogva élvezének. Mint már fent előadtam, II. András a német lovagrendet, minthogy a magyar uralom ellen ármánykodott, Erdélyből kiűzte, nem is fogadta többé vissza, bár mennyire iparkodott a pápa más gondolatokra téríteni a királyt. Hogy Béla, ki testvére Kálmánnak elveit a keresztúrak jószágainak megszorítására nézve csakhamar magáévá tette, a már egyszer kiűzött marianusokat az országba visszafogadta, nem mutat egyébre, mint hogy komoly szándoka oda volt irányozva, hogy az országot mielőbb ismét védelmi állapotba helyezhesse. Különben ezen adománylevélben a német lovagrend története hazánkban jó formán be van rekesztve, mert az ismételt kisérleteknek ezen lovagrend meggyökeresítésére semmi sikerét nem láthattuk [4]).

[1]) Fuxhoffer: Monasteriologia. Első kiadás II. köt. 210. lap.

[2]) Schmitth: Episcopi agrienses I. köt. 159. lap.

[3]) Szalay: Magyarország története II. köt. 49. lap.

[4]) Hormayr: Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten II. köt. 99. lap. De Fejér is, Cod. diplomat. Tom. IV. Vol. I. 313. lap, a fen nevezett birtokok elsejében Keszthelyt érti, és e szerint a többieket is Magyarországon gondolja. Azonban Bethlen Elek gróf: Geschichtliche Darstellung des deutsen Ordens in Siebenbürgen czímű munkája 57. lapján nagy valószinűséggel kimutatta, hogy ezen

A védelmi rendszer helyreállításában természetesen leginkább a mongol-tatárok netáni ujabb betöréseit tartotta szem előtt a király. Erre vonatkozólag írja érdemes tudósunk Wenzel Gusztáv a Történelmi Tárban [1]), hogy IV. Béla 1246-ban IV. Incze pápát Magyarország állapotáról értesíté, miszerint az említett czélból, t. i. a mongolok elleni védelmezhetésért, a templárius lovagoknak az ország közepében adott volna székhelyeket azon várak védelmezésére, melyek a Duna mentén épülnek. (In medio regni nostri collocavimus ad defensionem castrorum, quae circa Danubium aedificari facimus). Ha ezen közlemény állana, egy vágással el volna döntve azon kérdés, vajjon léteztek-e Magyarországon, és hol templáriusok. Azonban el nem képzelhetem okát, miért sorolta Wenzel Gusztáv úr Bélának a pápához intézett jelentését a budai regestákban 1246. év alá, holott az oklevél, melyre tisztelt tudósunk hivatkozik, 1254 évben kelt. Még nagyobb baj, hogy az idézett oklevél épen nem a templáriusokról, hanem a jánosvitézekről szól, mert Béla, midőn az ország védelmi rendszerét előadja, mondja, hogy a tatárok ellen ama szerencsétlen időkorban senkitől nem nyert segedelmet, mint a jánosvitézektől, kiket is részint a Dunán túlra, a kúnok határaira, részint az ország közepében a Duna mentében elhelyezett az ott épülő várak védelmére, avagy az oklevél eredeti nyelvén: „nisi a domo hospitalis Hierosolymitani, cujus fratres nuper ad requisitionem nostram arma sumserunt contra paganos et schismaticos, ad defensionem regni nostri et fidei christianae, quos jam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubium, et Bulgarorum — — — partim vero eosdem in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem castrorum, quae circa Danubium aedificari facimus[2]).

Ha azon körülményt tekintjük, hogy Béla király ezen

---

adományozott birtokokat Erdélyben, nevezetesen Kolosvár környékén kell keresnünk. Fejér ezen adománylevél alapján bizonyosnak hiszi, hogy templáriusok, valamint jánosvitézek és marianusok bírtak Magyarhonban jószágokat. (Lásd Philippi Frigyes, Brassóban 1861. évben megjelent munkáját: Die deutschen Ritter im Burzenlande, 69—114. lap.

[1]) I. kötet 94. lap.

[2]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 218—224. l.

oklevélben az általa ujonnan szervezett honvédelmi rendszerről szóltában a templáriusokról, kiknek jó szolgálatát csak tapasztalhatta, nem emlékezik, azon gondolatra kell jutnunk, hogy mind oda vesztek a Sajónál, (cum tota acie latinorum szavak tán így is levén érthetők) és hazánkban ujonnan kellett őket megtelepíteni, valamint pár századdal később a jánosvitézeket, kiknek virága Rhodus védelmében elvérzett, és kik közől azért már a mohácsi csatában senki sem vehetett részt.

Itt alkalmat veszek magamnak egy más téves állítás igazítására is. A tatárjáráskor pusztulásra került szörényi bánságról [1]) t. i. érdemdús búvárunk Lugossy József azt állítja, hogy azt a templáriusok 1244-től 1250-ig birtokolták volna [2]). Ezen állítást az oklevelek úgy az időszámításra, valamint az igazgatás gyeplőit kezökbe vevő keresztesek mivoltukra nézve megczáfolják. Ugyanis IV Béla 1247. évben és nem előbb, a jánosvitézeknek és nem a templáriusoknak engedé át Oláhországot és Szörény megyét adománykép azon kötelezettséggel, hogy ezen tartományokat védjék és népesítsék [3]). E szerint Rembaldra a jánosvitézek mesterére ruháztatott e vidék főméltósága, kit a király barátjának czímével tisztelt meg az oklevélben. De úgy látszik, hogy ezen keresztes vitézek csekély száma nem sokáig tudta védeni ezen tartományt, melynek szorúltságának, mint a király panaszlá, az ország zászlósai minden sürgetése daczára nem sietének segítségére, különben nem irhatta volna Béla már 1264. évben, hogy ezen tartományok főméltóságát Lőrincz mesterre ruházta át, ki a lázadó bolgárokat megverte, és a tartományt v i s s z a a d t a a király felsősége alá. Tévednek azonban azon latin történetiróink, kik azt állítják, hogy Lőrincz már 1249. évben kormá-

[1]) IV. Béla már 1238-ban Szörényről mint oly tartományról szól, mely nem rég még tökéletes puszta volt. Theiner I. köt. 171. lap.

[2]) Magyar Történelmi Tár I. köt. 180. lap.

[3]) Pray : Dissertationes hist. crit. in annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum 134—137. lap. Nevezetes, hogy ezen okmányban, midőn Rembaldról van szó, több ízben a magnus praeceptor, vagy praeceptor nevezet egyértelmüleg használtatik, vagy inkább egyértelmüsége taníttatik a magister szóval, például : praeceptor s e u magister. Ugyanezen oklevél olvasható Fejérnél, Cod. diplomat. Tom. IV. Vol. I. 447—454. lap. Katona VI. köt. 94—103. lap.

nyozta Szörény megyét, — minthogy Rembald 1232—1259-ig volt a magyarországi jánosvitézek mestere — és kik egyúttal, midőn azt írják, hogy Szörény megye az érdemdús Lőrincz (nem joannita lovag) mester hatósága alá került, azt hiszik, hogy ez bizonyságúl szolgálhat a jánosvitézeknek Szörényben és Kumaniában már 1249. évben történt megfogyatkozásának és kidölésének; söt valószinü, hogy Arnold, ki 1259. évben volt a jánosvitézek mestere, a szörényi bánságot is igazgatta, és hogy az ő gyengesége nem tudván védelmezni a tartományt a bolgár lázadás ellen, csak Lőrincz mester udvarbíró (aulae judex) és pozsonyi főispán hatalmas karja szerezheté azt vissza, [1]) kit azonban egy királyi okmány már 1263. évben nevez szörényi bánnak és tárnokmesternek [2]).

Azon adományban, melylyel a jánosvitézek Szörény megyét és Kumaniát nyerték, a király úgy szólván egyebet ki nem köt magának, mint azon tartományok jövedelmeinek felét, míg a másik fele a jánoslovagoké maradott; ezenkivül még azt, hogy ha a jánoslovagok kötelességeiknek meg nem felelhetnének, a királynak jogában állhasson adományával ujonnan szabadon rendelkezhetni [3]).

A györmegyei szőlősi birtokkal szorosan egybekapcsolva a templáriusok emléke. Gergely gróf 1168. évben egy itt Szőlősön fekvő szőlőt átruház a bakonybéli apátságra [4]). Később t. i. 1210-ben Opus győri kanonok az ő birtokrészét Szőlősben (szántókat és erdőket) a pannonhalmi szentmártoni apátságnak hagyományozza [5]). Alig másfél tizeddel később (1226.) ezen nagy hírü főapátságot Szőlősnek (villa Sceleus) egész birtokában találjuk [6]), és II. András ki a főapátságot ezen és más jószágok birtokában megerősíté, egyúttal a sümeghi egyház tizedének pörös kérdésében, melyre a templá-

---

[1]) Bél Mátyás: Imago Nov. Hung. V. fejezet 39. lap. Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. II. 62. lap. Katona Tom. VI. és VII. 424. lap.

[2]) Katona VI. és VII. köt. 371. lap.

[3]) Katona és Fejér a fenidézett helyeken.

[4]) Magyar Történelmi Emlékek VI. köt. 65. lap.

[5]) Ugyanott 105—106. lap. Figyelmet érdemel, hogy Szőlős most pusztának neveztetik, holott Gergely alatt „villa" volt.

[6]) Ugyanott 215—217. lap.

riusok és jánoslovagok is igényt emeltek, az apátságnak kedvezett. A nélkül, hogy kimutathatnók eredetét, rögtön fenhangon halljuk a templáriusokat jogot formálni Szőlős birtokára. A surlodások a templáriusok és szentmártoni apátság közt mindinkább élénkülvén, és a jogigények mindinkább nagyobb terjedelmet nyervén, a pörös ügy eldöntése egy választott bíróságra bizatott, melynek irányában mind a két vitatkozó fél arra kötelezte magát, hogy a mely fél visszautasítaná a választott bíróság itéletét, az ellenfélnek száz márkát fizessen büntetésül. A bírák pedig azt határozták, hogy mindenekelőtt köz értelemmel a királyné birtoka állíttassék vissza, akként hogy 40 telek [1]) közől, hat adassék a királyné embereinek, a maradvány osztassék két részre, úgy hogy az egyik fél a szentmártoni apátságnak, a másik fél a templáriusoknak jusson, kiknek ezenkivül még 60 hold adassék; az erdő birtokában sem a templáriusok, sem a királyné emberei, sem az apátság ne részesüljenek, hanem csak közös vízállásos földek (stagnum commune) tartassanak fen a keresztes vitézekkel. A szőlőkre nézve határoztatott, hogy azokat, melyeket netán a templáriusok ültettek volna legelőször a hegyfokra (promontorium), tulajdonul bírhassák, de ezentúl a szentmártoni apátság engedelme nélkül ne legyen engedelmök új szőlőket ültetni. A földosztály véghezvitelére a választott bíróság Marcellus, Chepan, Oltus (de Vigman), Benka (de genere Gug) grófokat küldé ki, kik e czélra mind a két félnek megjelenési napot tüztek ki. A szentmártoni apátság a maga részéről küldött képviselőket, t. i. az egyház dekánját, nehány szerzetessel és jobbágygyal, a templárius mester azonban sem maga meg nem jelent, sem képviselőt nem küldött a lovagrendből, azonban előállott egy szegény garabonczos jobbágy, kit a templárius mester még egy sor betűvel sem láta el, és ki még is a lovagrend nevében igazságszolgáltatást követelt. A választott bírák ily kivánatra nem hajtván, a dolog elintézésére egy uj határnapot tüztek ki,

---

[1]) A Szentmártonban őrzött eredeti oklevél, melynek hű másolatját Czinár Mór derék búvárunk velem közleni szíves volt, erre nézve azt mondja: „quod de quadraginta Fumoul quod vulgo fiu vocatur.“ — Nincs módom, sem a Fumoul, sem a „fiu“ szó értelmét adni.

melyre a templomosok egy fraterje csakugyan meg is jelent, azt követelvén azonban, hogy a szőlősi földeknek egyik fele, és még ezen kivül hatvan hold adassék a templáriusoknak. Ily kivánatnak a bírák nem tudtak, nem akartak eleget tenni, mert e szerint a királyné emberei rövidséget szenvedtek volna, kik is ezért a templomosok szándéka ellen tiltakoztak. Igazságtalanságot el nem akarván követni, a bírák a nemesi gyülekezet tanácsából magát a templárius mestert [1]) levélben keresték meg, hogy jelennék meg személyesen előttök, de míg a főapát, ki a királyné embereit kielégíteni kész vala, ott termett, a templárius mester hasonló lépésre sokkal kevélyebb volt, és maga helyébe csak egy fratert küldött, oly nyakas viseletüt, hogy sem a nemesi gyülekezetbe, sem a kitüzött helyre, t. i. Szent Margit templomába jöni nem akart. Midőn következő napon Bana szent kereszt templomába idéztetett Cad ecclesiam sancti crucis de Bana), jövetelét szintén megtagadá, minélfogva a szándékolt földosztály nem is létesülhetett, és igazság ki nem szolgáltathatott.

Ezen ügy folyama a templáriusokat hazánkban is oly oldalról ismerteti meg velünk, mely az akkori keresztyén világban tán a legtöbb vádakat támasztotta ellenük, értjük: a fenhéjázó gőgöt és kapzsiságot, mely gazdagságaikkal ujra meg ujra nőtt. A tiszteletlenségen kivül, melylyel a templáriusok egy Győr és Komárom megyék főnemesi rendének tagjaiból alakult gyülekezet iránt viseltettek, jellemzi a lovagrend szellemét azon körülmény is, hogy az első frater, a kikötött száz márknyi büntetést, mely akkor egy becsületes falu értékével volt arányos, fel sem vevén, még az arbitereknek diktál, hogy mit itéljenek neki, miután már ki volt mondva az itélet [2]).

Forrásom semmi időre nem utal, a melyben ezen meghiusult egyezkedés előadta magát, hanem valószinü, hogy azon időszakra esik, midőn IV. Béla a sivatag hon uj rendezéséhez fogott. Ily előzmények után meglepetést szül azon köny-

[1]) Az okmány mondja: ad personam propriam magni magistri nostras litteras transmisimus; de ezért nem a lovagrend nagymestere, hanem csak a magyar tartomány templárius mestere értendő.

[2]) Fuxhoffer: Monasteriologia. Második kiadás II. köt. 171. lap.

nyüség, melylyel 1249. évben a béke Morgolt templárius mester, és a szentmártoni főapátság közt Szőlős birtokára nézve helyreállott, és melyre nézve úgy egyezkedtek, hogy ezen birtoknak fele akár erdőbe, akár vízállásos földekbe (stagnum) essék, a templáriusoké, a másik fele pedig a szentmártoni apátságé legyen örök időkre [1]). Az ezen jószágpörre vonatkozó két oklevélből kiviláglik, miszerint a jószágigazgatás nem a comthurok, avagy a manseriák főnökei feladásához tartozott, hanem a provincia mestereihez. Egyik oklevélben sem a comthurság nem említtetik, melyhez Szőlős tartozott, sem maga a comthur; hanem mindig csak Magyarország templárius mestere vagy közvetlenül, vagy az általa kiküldött frater által intézkedik.

Ez idö tájban majdnem minden évben több-kevesebb említést találunk a templáriusokról. Így 1253-ban IV. Incze Pápa megerősíti a templáriusoknak Magyarországon és Slavóniában tett adományokat [2]). Midőn IV. Béla 1255-ben István bán egy levelét megerősíti, melylyel a zágrábi várjobbágyok bizonyos erdőt nyernek, a zágrábi káptalanra, a templáriusokra, joannitákra, a toplicai (topuszkai) apátra és conventre mint tanúkra történik hivatkozás [3]). IV. Sándor pápa 1255-ben megparancsolta Sebenico polgárainak, hogy a

---

[1]) Erről Morgolt mester és vicariusa hiteles alaku levelet adtak, melyet, miután Fejér Tom. IV. Vol. II. 56. lap azt állítja, hogy eredetijébe bepillantania nem engedtetett, Czinár Mór szívességéből itt közlöm: „Frater Morgolt magister milicie templi de Hungaria et Frater S. uicarius eiusdem omnibus presens scriptum inspecturis. Salutem in domino. Notum sit omnibus, quod cum super diuisione terre Zeleus inter nos ex parte una. et abbatem atque conuentum sancti Martini ex altera. longo tempore iurgium verteretur, tandem pace restaurata concordauimus in hunc modum, ut videlicet media pars ipsius terre superqua iurgabamur siue in silua siue in stagno cederet in partem nostram et media in partem monasterii S. Martini absque ulla contradiccione perpetuo possidenda ; Vt autem hoc statutum processu temporum nequeat immutari, in huius rei testimonium presentes litteras scripsimus sigillorum nostrorum inpressione roboratas. Anno uerbi incarnati Millesimo ducentesimo quadragesimo VIIII.“ (Eredetie Szent Mártonban Capsa 6-a Lit. O.)

[2]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. II. 203. lap.

[3]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. II. 289. lap.

templáriusok felsőségének adják meg magokat [1]). A templáriusok Sebenigot cserében nyerték Clissa váráért, de a sebenigoiak a királyi felsőségen kivül mást nem akartak elismerni, és a keresztes vitézek ellen fellázadtak. Hogy törekvésöket biztos alapra fektessék, a sebenigóiak a következő évben két követet, t. i. egy kanonokot egyszersmind községi jegyzőt, és a vár bíráját küldték a szentszékhez Rómába, kérvén egyúttal István prenesztei püspököt és bibornokot, azelőtt esztergomi érseket, hogy ezen két követ kérvényét a maga részéről támogassa. Mily sikerrel járt el a követség Rómában, sehol nincs megirva, és azért joggal kételkedik Farlati, vajjon uralták-e valaha a sebenigóiak a templáriusokat[2]). A horvátországi birtokok feletti viták gyakran felmerülvén, úgy hiszem, ezek inkább mint bármi egyéb árulják el a templáriusok azon törekvéseit, hogy a tenger közelében erősödjenek. Szibiszló horvát nemesnek fiai Wolk és Koyan, több más nemesekkel együtt hosszabb idötöl fogva a templáriusokkal bizonyos a Kulpa mindkét partján, Zágráb közelében fekvő, és egy más Noach nevü föld iránt vitatkoztak; végre azonban a pörlekedő nemesek elismervén, hogy ők J o r d a n templárius mester és lovagrendje ellen igazságtalanúl gyanút ébresztettek, a kérdéses földeket annak átengedték, és minden jogkövetelésről örököseikre nézve is lemondtak. István slavoniai bán és Stajerhon kapitánya (utóbb V. István király) a béke helyreállításáról szóló hitelesítő levelét (litterae privilegiales) jeles alakban adá ki 1258 évben[3]). Már két évvel előbb egy szintén Jordan nevü joannita mester említtetik okmányainkban, és így fen a Rembald névvel a véletlen hasonlóan szerepelvén, aránylag rövid idő alatt két izben, mind a két lovagrendnél egykorúan hasonnevü férfiak viselték a rendmesteri méltóságot [4]).

[1]) Katona: VI. és VII. kötet 242. lap. Fejér: Cod. diplom. Tom. VI. Vol. II. 355. lap.

[2]) Ugyanott 242. 243. l. Fejér: Tom. IV. Vol. II. 397. lap. Vesd össze, mit 1217. évhez a jegyzetben mondék.

[3]) Katona ugyanott 267. lap. Fejér: ugyanott 476. lap. Magyar Történelmi Tár II. köt. 20. lap.

[4]) Jordan joannita mesterről lásd Katona VI. köt. 267. lap, és Schmitth: Episcopi agrienses 174. lap.

Közbe kell még szőnöm azt, miszerint IV. Béla 1257-ben a zágrábi várjobbágyok azon adományát visszavonta, melylyel ezek bizonyos földeket a templáriusoknak átengednek, egyszersmind magokat is azoknak alávetvén [1]).

II. András, kiről egy hazai irónk megfoghatatlanúl azt hivé, hogy a templárius lovagrend tagja lett volna [2]), úgy látszik, inkább kedvezett a jánosvitézeknek, daczára azon szolgálatoknak, melyeket Pontius de Cruce-ban megdicsért. Arra mutat legalább azon körülmény, hogy Jerusalemben jártában a joannita lovagrendnek évenkinti 1000 márkát igért; arra az, hogy jánosvitézek által magát birodalmába visszakisértette; arra végre, hogy a jánosvitézek köntösében tétette magát koporsóba. A mi amaz ezer [3]) márkát illeti, azok IV. Bélának csak szomorú örökségül szolgáltak, mert András ezeket soha nem fizette. Béla vállaira pedig a hon ujra alakításának gondjai sokkal inkább nyomtak, mintsem hogy ezen tehernek már megfelelhetett volna. Midőn a király IV. Sándor pápától segítséget kére, azt viszonozá neki, hogy a római egyházat annyi gondok és adósságok nyomják, melyek lehetlenné teszik, hogy idegen érdeket is felkaroljon, és ezt a szentszék jóakaratjának betudatni kivánta, hogy Róma a templomosokat, és többi lovagrendeket, valamint a cistercitákat azon szabadalom alól kivette, miszerint jövedelmeik ötöd részét a királynak fizetni ne tartozzanak [4]). Már 1258-ban IV. Sándor komolyan inté Bélát, hogy András igéretét valósítsa, és midőn a király azt tenni elmulasztá, a következő évben az esztergomi érseknek meghagyta, hogy Bélát egyházi fegyelemmel (censurával) is kényszerítse a joannitáknak adott igéret teljesítésére [5]). Béla, ki midőn módjában állt, bőkezű szeretett lenni, az ország pénzügyi állapotát alkalmasint olyannak ismerte, mely a nélkül, hogy II. András gondatlan pazarlásának bűnébe essék, nem engedte a pápai sürgetés tekintetbe vételét,

[1]) Kercselich : Histor. Eccles. Zagrab. I. köt. 87. lap.
[2]) Ungrisches Magazin 4. köt. 491. lap.
[3]) Schmitth : Episcopi agrienses 120. l. 500 márka ezüstről szól.
[4]) Virág : Magyar századok I. köt. 489. lap.
[5]) Katona : Tom. VI. 285. lap. Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. 2. 504. lap.

söt úgy találjuk, hogy a szentszék eljárása visszahatást szült, mert példáúl 1260-ban Tiborcz mesternek, kinek gyermekei nem voltak, a király megengedé, hogy vagyonát bárkinek hagyományozhatja, kivévén csak a keresztúrakat [1]).

1263-ban IV. Orbán pápa a Magyarországon elhatalmazó párviadalokat ügyekezte elnyomni. Az önbíráskodás ezen neme, mely midőn a lovagkor még teljes virágzásban volt, egy erőteljes nemzetnél nagyon divatos lehetett, magát a templáriusokat söt clerust is vagy csábítá vagy kényszeríté, hogy midőn igazságot és jogot kerestek, ellenfeleikkel fegyveres kézzel megvívjanak. A pápa e szerint a templáriusokat a párviadaloktól eltiltá, és a párbajok alapján kifejtett itéleteket semmit-érőknek nyilatkoztatá [2]). Ugyanezen év october 1-én egy pápai körlevél azt rendeli, hogy az esztergomi érsek 25 emberei és 16 lovai minden szükségessel elláttassanak. A rendelet többi közt szól: Praeceptoribus s e u Administratoribus domorum hospitalis et Templi, miből azt értjük, hogy ezúttal a praeceptorok alatt nem a lovagrendek mesterei, hanem vagy gazdasági személyek élelmezési ügyekben, vagy comthurok értettek [3]).

Még 1269. országlásának utolsó évében foglalatoskodott IV. Béla a templáriusok birtokainak érdekeivel. Visszavevén t. i. a nevezett lovagrendtöl Segnia (Zennya) városát és Pusckke (így Fejér, — Kovacsich szerint Gwchke, talán a fenebbi Guzke) vármegyét, annak Dubicza megyét adományozza örök időkre, a nyesttizeddel és báni adóval (zulusina) és hatósági joggal, a király csak a lucrum cameraet tartván fen magának [4]). Ezen adományt megerősitették V. István (1270.),

---

[1]) Fejér: Cod. diplom. Tom. IV. Vol. III. 44. lap.

[2]) Az ez iránt a templárius mester és rendtársaihoz intézett pápai levél Fejérnél olvasható Tom. IV. Vol. III. 165. lap.

[3]) Theiner: Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia I. köt. 246. lap. Ugyanott 311. lap a praeceptor már magister (magister s e u praeceptor) értelemben vétetik.

[4]) Theiner ugyanott 310—316. lap. Ezen fontos és érdekes levél minden kételyt eloszlat, hogy Magyarországon templáriusok léteztek, Kovacsich: Supplementa ad vestigia Comitiorum I. köt. 430, 431. lap. Fejér: Cod. dipl. Tom. IV. Vol. 3. 506. l. Az utóbbi az okmányból csak egypár sort ismert, és a mellett oly szórakozott, hogy míg az oklevél

IV. László (1272. — talán a joanniták számára?), Robert Károly (1322 és 1327.), és Nagy Lajos is két ízben (1357. és 1364.). Végre X. Gergely pápa is megerősíti 1275. évben IV. Béla király, fia Béla slavóniai herczeg, V. István és IV. László adományait, illetőleg a cserét Segnia város és Dubica megye iránt a templáriusok javára [1]). Az 1269. év Franco templárius mester emlékét is tartá fen nekünk [2]).

A lyoni zsinat a szentföld visszafoglalására egy általánosan beszedendő tizedet szavazott meg. Furcsán hangzik egyébiránt, hogy az ahhoz való hozzájárulástól a két lovagrend visszahúzódott, és hogy nevezetesen a templáriusok 1274. évi october 10-én eszközölték ki a pápától felmentetésüket az e czélra adandó járulékaik alól. Bár mennyire iparkodott X. Gergely, hogy a két meggazdagodott lovagrendet keresztes háborúra buzdítsa a szentföld visszanyerésére, a hospitaliták és templomosok comthurságai mindenütt a legmélyebb béke élvezetének engedték át magokat. A szentföld subsidiumainak más honpolgároktól való beszedésére azonban megjelent 1275-ben Gerardus, vagy Gerardino de Mutina Magyarországban (collector decimarum in Ungaria), kit III. Miklós 1278-ban is hasonló czélra küldött hazánkba, Lengyelországba és a szomszéd tartományokba. A pápai adószedő különös nehézségekre találhatott eljárásában, mert a pápa július 30-kán hozzá intézett levélben arra hatalmazza fel, miszerint a főpapokat, a templáriusokat és jánosvitézeket akár kényszerítse is, hogy a mely pénzeket ő a szentföld javára begyüjtend, ők Zágráb vagy Segnia városba a magok veszélyével és költségével szállítsák, minthogy a pénzküldés a háborús ország miatt nem biztos [3]). Ezen szavával kétségkivül a hadra készülést értette a pápa, melyet IV. László rendelt el, midőn Rudolf császárnak a cseh Ottokár ellenében oly hatalmas és messzeható segítséget küldött, de senki sem fogja hinni, hogy azért, vagy a jelentéktelen felkelés miatt Szepes

---

csak a „domus militae templi“ és „fratres militum templi“-ről szól, ő az oklevél homlokára írt felírásban, és az indexben joannitákat említ.

[1]) Theiner: Vetera monumenta hist. Hung. Tom. I. 310—316. l.

[2]) Theiner ugyanott 311. lap.

[3]) Theiner ugyanott 327. lap. Katona VI. köt. 770. lap.

vidékén István bán alatt [1]), az ország állapotja olyan lett volna, minőben a gyűjtött alamizsnát nem lehetett volna bátorságosan rendeltetésének helyére indítani.

Az ország köz neheztelése, és zúgolódása IV. László féktelenségei és kicsapongásai miatt Miklós pápát arra ösztönzék, hogy Fülöp fermói (Fessler sz. formianoi) püspököt szentszéki követül Dalmátiából Magyarországba indítsa, kinek feladatúl tűzetett, miszerint a királyt a hazai törvények megtartására és az egyház jogainak tiszteletére bírja. A pápa minden fejedelemnek, főpapnak, szerzetes rendnek, többi közt a templáriusok és jánosvitézek mestereinek is igen buzgón ajánlá az ő követének támogatását, nevezetesen 1278. september 22-kén[2]) és december 9-kén[3]) azt vetvén hozzá, hogy a netáni szabadalmak, melyekre ez ügyben hivatkozás történnék, tekintetbe ne vétessenek, a vonakodók pedig egyházi censurával is szoríttassanak engedelmességre. Az utóbbi levélben a pápa sziciliai Károlynak, és Rudolf római királynak is írt, miszerint oda működjenek, hogy IV. László a fermói püspök irányában engedékenységet mutasson. A következés tanusítá, hogy e közbenjárókra az ingadozó Lászlónál csakugyan szükség volt.

III. Miklós pápa azt hivé, hogy a szentföld visszafoglalása sokkal könnyebben fogna sikerülni, ha a két lovagrend, mely majdnem egyforma alapszabályai daczára, és kitünő képességei mellett majdnem szakadatlan, hol nyilvános, hol alattomos viszályban élt egymással, egybeolvasztatnék. Ezen tárgy a lyoni zsinatban is szóba jött, és a pápa nem késett a spalatói érseket 1279-ben felszólítani, hogy suffragan püspökeivel mielőbb tartományi zsinatot tartson, hol e tárgyról tanácskozván, a kivitel módjáról véleményöket a pápával közölnék. De miután a két lovagrendet itthon csak oly szellem

---

[1]) Katona VI. köt. 767. lap.

[2]) Theiner: Vetera monumenta Hung. I. köt. 333. 336. 355. lap. A sept. 22. kelt pápai levél többi közt így szól: „magistris et praeceptoribus militiae templi." Itt tehát a magister és praeceptor különböző jelentésű, és elég világos, hogy az utóbbiak által comthurok (commendator-ok) avagy a conventek főnökei értetnek. Hogy templárius conventek léteztek, bizonyos ugyancsak Theinerből 312. lap.

[3]) Theiner ugyanott 344, 345. lap.

lengé át, mint Syria partjain a legnagyobb veszélyek közepett, a terv halva születettnek volt mondható[1]).

Midőn 1280. évben Horvátországban nagy lázadás András herczeg ellen kitört, kiben utóbb a nemzet III. András neve alatt szomorkodva látta árpádházi utolsó királyát letűnni, és a brebíri grófok, hogy függetlenségöket a herczegtől kivívják, ezen lázadást támasztották, mind a két lovagrend, t. i. a templáriusok és joanniták a zendülő grófokhoz csatlakoztak, és e hálátlanság okozta, hogy a pártütést csak nehezen fékezhették [2]).

Theiner Ágoston, ki legujabb időben főfő becsű okmányokkal gazdagította történetírásunk forrásait a vatikánból, IV. László király alatt 1272. évben élt Guilhelmus nevű templárius mesterről tesz említést [3]). Fennmaradt Robert Károlynak egy 1325. év július 14-én [4]) kelt levele, melyben ö Sándor gróf országbíró Turgusa földjére vonatkozó egy intézkedését jóváhagyja és megerősíti. Ez okmányból azt értjük meg, hogy midőn bizonyos Domokos Bezeniche (Berzencze, vagy Bresznitze) nevü posegai jószágba igtatását kivánta, Jakab, Bertalan fia, ezen jószág Turpusa nevü része ellen kifogást tett, állítván, hogy ezen birtokrész őt illetné, és annak bizonyságára többek közt előmutatta Erzsébet királyné, IV. László anyjának, a birtokról szóló adományát Márkolf javára, és Guillermus templárius mester levelét, ki azt bizonyítja, hogy ezen Turgusa föld Márkolf jogos birtoka volt, és hogy ő azt 15 márkért a tiltakozó Jakabnak örök áron eladta. Alig szenved kétséget, hogy az 1272-ben nevezett Guilhelmus és

---

[1]) Fejér Cod. dipl. V. köt. III. füzet 42. lap, hibásan teszi 1280. évre. Katona VI. kötet 786. lap az évet 1279-re igazítja. A salzburgi zsinat 1291. e tervet ismét igyekezte fölkarolni, és mind a három lovagrendet, t. i. a templáriusokat, joannitákat és német vitézeket egyesíteni. Miklós pápa a következő évben meghalván, ezen kísérlet is sikertelen maradt.

[2]) Wilcke: Geschichte des Ordens der Tempelherren. Második kiadás, I. köt. 308. lap. Kercselich nyomán: De regnis Dalmatiae Croatiae et Slavoniae 229. lap.

[3]) Theiner: Vetera monumenta I. köt. 341. lap.

[4]) Fejér Cod. diplom. Tom. VIII. vol. II. 618. lap. Katona VIII. köt. 535—538. lap. Koller II. köt. 338—340. lap.

ezen Guillermus ugyan egy személy; a mi az adomány idejét illeti, ezt összevetés alapján [1]) tán 1280-ra tehetjük, és így Guillermus mester is ez évben hivataloskodhatott [2]). 1272 és 1280 közt más templárius mester neve elő nem fordúl.

Ha Berzencze (Kollernél: Berzenyche, Bezenyche, Berzeniche) Pozsega megyei birtok Turgusa nevű része a fenebbi módon jutott Erzsébet adománya alapján Márkolf tulajdonába, egy ugyanazon királynénak 1286-ban [3]) kelt leveléből azt tanuljuk, hogy ezen jószág zöme Márkolf és testvérei által a templáriusoké lett. A berzenczei jószágot t. i. Lőrincz gróf özvegye nyerte adományúl a királynétól, és annak engedélye folytán örök áron eladta János mester, Gergely pap és Márkolf testvéreknek 160 márk árán, mely öszveghez Gergely pap 50 márkkal, Márkolf gróf 50 márkkal járultak saját pénzeikből, János mester azonban Verőcze megyében fekvő Pousaföld jószágát 60 márk értékében engedte át az özvegy grófnénak tulajdonúl. János, minthogy a magister névvel di-

---

[1]) Az összevetés jobb alapját nem találhattam, mint hogy Erzsébet királyné, IV. László anyja 1280 és 1281 években több rendű leveleket kiadott.

[2]) A fenebbi állításokhoz még némi kétség fér. A királyné adomány-levele szerint Turpusa földje azért ruháztatott Márkolfra, mert ez a királyné személyét, annak kocsija előtt kitűnő hűséggel védelmezte, és ez alkalommal Pált, (kit az oklevél megfoghatatlanúl Márkolf fiának nevez!) meg is ölte. A történet semmit nem tud, hogy Erzsébet, IV. László anyja, a leírt helyzetben lett volna, de igen is tudja azt Erzsébet, Nagy Lajos özvegyéről 1386-ban. A nevezett évben azonban más személyek szerepeltek, mint melyek az adománylevélben említtetnek, Kercselich (Histor. Eccles. Zágráb. 1. köt. 335. lap) azért habozik, vajjon az adománylevélben előadott védelem eseménye IV. László anyjára, vagy Nagy Lajos özvegyére vonatkozik-e, és Katona nem kételkedik (VIII. köt. 538. lap) a hűség ezen tanútételét Nagy Lajos özvegyére érteni. De miként erősíthetett volna meg Robert Károly 1325-ben oly levelet, melyben 1386-ban történt dolgok elmondatnak? Zavart okoz az oklevél azon kifejezése is, hogy Márkolf örökösről örökösre bírta Turgusát, (heredum per heredes spatium eamdem possidens) míg azt Jakabnak eladta, mert e szerint IV. László anyjának adománya és Jakab jószágvétele közt sokkal nagyobb időközt kellene elfogadnunk, és Guillermus is csak később élhetett vala.

[3]) Erzsébet királyné életének nyomát nem találom ez évnél tovább.

szelgett, korának tudományából némi készültséggel birhatott, de különben a királyné udvara ifjának (Joanne Juvene Domus nostrae) neveztetik. Ő és másik testvére Gergely pap a templáriusok rendébe lépett, minél fogva a királyné megerősítő levele így hangzik, miszerint megengedi, hogy Lőrincz gróf özvegye Berzenczét [1]) minden hozzá tartozó javadalmakkal együtt János, Gergely és Márkolfnak, és általok a templáriusoknak örök időkre és visszavonhatlanúl eladhassa; egyszersmind minden egyéb evvel egybe nem hangzó rendeletek semmit érőknek nyilatkoztatnak [2]). E szerint Márkolf része ki pedig nem lett templáriussá, sem vétetett ki, hogy a lovagrend birtokába átmenjen. Gergely pap példája az egyetlen, melyet a magyarországi templáriusok történetében ki lehet mutatni, hogy az egyházi rendből is léptek egyes tagok át a templáriusok közé. Ide vonatkozólag helyén vélem azt felhozni, hogy a templáriusok kezdetben csupán csak laicus személyekből, t. i. lovagokból, és szolgákból álltak, kik egyházi dolgokban a jerusalemi patriarchának voltak alárendelve, és vagy a plébániai templomokban hallgatták a nyilvános isteni tiszteletet, vagy — a patriarcha, avagy az illető megyés püspök engedelmével — magokhoz is fogadhattak lelkészeket, kik tehát a templáriusokkal egy födél alatt laktak, velök közösen éltek, és a keresztúrak kápolnáiban az isteni tiszteletet végezték, de különben a lovagrendhez az alapszabályok által nem voltak kötve, és egyházi dolgokban a megyés püspöknek alá valának rendelve. A templáriusok rende később terjedvén, és nagyobb önállóságra törekedvén, azt eszközelte ki III. Sándor pápánál, hogy a lovagok és szolgálattevők két osztályán kivül papokat, lelkészeket is fogadhasson mint rendtagokat a maga keblébe, — és ezen uj osztály 44 esztendővel a lovagrend alapitása után illesztetett a templáriusok rendszerébe. A templáriusok lelkészei tökéletesen kivétettek a püspökök hatósága alól, és csak a rendmester és pápa felsőségét tartózták

[1]) Ezen jószágot megyének (comitatum) nevezi IV. László egy 1284-ben kelt levelében. Katona VI. köt. 894. lap.

[2]) Koller: Histor. episcop. Quinque eccles. II. köt. 226—228. lap. Ezen okmány csak töredékét közli Kercselich után Katona, VI. köt. 929. lap.

elismerni. A templáriusok papi tagjai nagyobb jogokat élveztek mint magok az érsekek és püspökök, és miután az utóbbiak a magok jogait terjeszteni, a templárius lelkészekéit megnyirbálni ügyekezték, a jó egyetértés a lovagrend és főpapság közt csakhamar megszünt, annál inkább, minthogy a püspökök nem is tilthatták meg valamely lelkésznek, hogy a templáriusok rendébe ne lépjen. [1])

Figyelmünket érdemli ezen birtokváltozás kérdésénél azon körülmény is, hogy benne azon ritka esetek egyike fordult elö, mely magyaroknak e lovagrendbe történt belépését hitelesen bizonyítja. Azon esetek közé számítom az értekezésem elején említett Bernát zágrábi püspököt is, kiről feltehetni hogy hazánkfia vala. A Bige biharmegyei család is állítja, hogy elődeinek egyike templomos lovag lett volna.

IV. László kicsapongásai oly fokra értek, hogy 1288-ban a pápa úgyszólván minden engedelmesség és hűség alól feloldotta a jobbágyokat, őket királyuk ellen keresztes háborúra indította, és a szomszéd fejedelmeket is felszólította, hogy a magyar papságot támogassák. A templáriusoknak is meg volt hagyva a pápa által, hogy az esztergami érseknek mindenkép legyenek segítségére. [2])

A pápa beavatkozása Magyarország ügyeibe oly mértékben mutatkozott, hogy minden lázadó, minden garázdálkodó főúr a római curiában legfőbb támaszát találta, és hogy midőn Árpád ivadékának jeles tulajdonú utolsó sarja diszíté a magyar trónt, a római szentszék ármányai által annyira körül volt fonva, hogy szüntelen csak azokkal kellett megvivnia, a helyett hogy nem közönséges erényeit a haza javára kifejthette volna. Leginkább Horvátország volt a pápai izgatók fészke, és e tartományban csak ugyan egy nagy párt állt fegyverben Martell Károly mellett, a törvényes király III. András ellenében. A trónbitorló meghalván, 1300. évi tavaszán Brebiri György gróf a pártos urak által Apuliába küldetett, hogy a bitorló fiát hozza át Magyarországba. A velenczeiek a pápa

[1]) Münter: Statutenbuch des Ordens der Tempelherren, I. köt. 368. 370. 480 lap. (A második kötetet elnyomták a szabad kőmívesek).
[2]) Theiner I. köt. 358. lap.

közbenjárására utazási biztosítékkal (salvus conductus) látták el a hütelen követet, ki azon ürügy alatt tartott az olasz partok felé, mintha Sebenigo városának püspököt akarna szerezni. Így segíttetve, a gyermek Robert Károly augusztusban Spalatoba érkezett, honnan Zágrábba kisértetvén, Gergely érsek által magyar királylyá koronáztatott. A brebiriek legbuzgóbb segítői a templáriusok valának [1]).

De noha III. András már 1301. évi január 14-én a magyarok fájdalmára nagyon is korán jobb létre szenderült, Róbert Károly nem oly könnyen mint gondolá, foglalhatá el Európa egyik legszebb trónját, bár mennyire állította a pápa hogy csak Rómának van joga e koronáról intézkedni. VIII. Bonifácz 1303. május 31-én tartott consistoriumában egyházi átok büntetése alatt intett meg mindenkit, hogy Károly és neje Máriának jogát a magyar trónra elismerjék, június 11-én pedig körlevélben szólította fel az ország főpapjait, a szerzeteseket, a templáriusokat [2]) és többi lovagrendeket stb. hogy egyedül csak Róbert Károlynak és Mária királynénak engedelmeskedjenek [3]). Ugyan ezen évben véres lázadás és harcz keletkezett Zágrábban, mert a jobbágyok az engedelmességet megtagadták a papságnak. A zágrábi magistrátus és sok polgár a clerus pártját fogta, és így a lázadók a Medvenitza folyónál szétverettek. Ez alkalommal a templáriusok a lázadókkal egyesültek azon ürügy alatt, hogy Róbert Károly érdekét kivánják előmozdítani [4]).

Azon sovány források is, a melyekből a templáriusok hazánkbani müködését igyekeztem kinyomozni, félre nem érthetőleg tanúsítják, hogy ezen nagyhírü lovagrend eredeti hivatásáról régóta megfelejtkezett, hogy a nélkül is mesés gazdagságait még egyre törekedett növelni, és hogy henyeség és kevélységben egészlen el volt merülve; de még inkább meggyő-

---

[1]) Farlati: III. köt. 290. 297. Horváth Mihály: Magyarország történelme I. köt. 484. lap.

[2]) Nec non militie templi — — — prioribus, preceptoribus seu magistris. Itt előbb neveztetnek a priorok mint a magisterek.

[3]) Theiner I. köt. 401. lap.

[4]) Kercselich: Histor. episcop. Zagrab. I. köt. 99. lap.

ződünk a vitézrend ezen árnyoldaláról, ha egyetemes történetöket a 13-ik században vizsgáljuk.

Midőn Accon a saracenok hatalmába esett, az egész világ méltán azt kérdezte, mi czélja legyen ezentúl ama szerzet-lovagrendeknek, kiket fejedelmek és magánosok annyi gazdagságokkal elhalmoztak. Mi a jánosvitézeket illeti, azoknak szellemdús és erélyes nagymesterök, Villaret Vilmos 1310-ben Rhodus szigetét foglalta el, a honnan folyvást nyugtalanítá, és pusztította a törököket; a német lovagrend vitézei a porosz pogányok elleni harczokban találtak küzdési tért, és így a templáriusok, kiknek fejeik fölött már régtől tornyosultak össze vészhozó fellegek, még inkább vonták magokra a világ közitéletét. [1]) Szép Fülöp franczia király megsemmisíteni kivánta, és V. Kelemen pápát rá bírta venni, hogy vele közös erővel mérjék a csapást ezen vitéz rendre. Már 1306. június 6-án intézett a pápa meghívást mind a két lovagrend nagymestereihez, hogy hozzá Francziaországba jöjjenek. Megjött Molay Jakab összes conventjével, mely a legtekintélyesebb 60 lovagból állt, és nagy gazdagságaival. Ezen útazása őt és társainak legnagyobb részét a máglyára hozta. Oktober 13-án 1307. valamennyi templárius Francziaországban a király parancsára elfogatott; Angolhonban még ugyan ez évben hasonló sorsban részesültek. Fülöp király, ha elhatározott szándokkal bírt is a templáriusok sorsára nézve, még is a törvényes bírói eljárás színét némileg menteni kivánta. Ezzel egyezőleg a pápa az angol, franczia, és Károly magyar királyt a templáriusok elleni vizsgálat kezdésére felszólítá, és tőlök egyszersmind azt kivánná, hogy a Vienne-ban 1311. october havában tartandó zsinatban részt vegyenek, mely a templáriusokról itéletet lesz hozandó. Hasonló meghívás ment Spanyolhonba, Skócziába, Német- és Lengyelországba. Magyarhonból Tamás esztergomi érsek, Antal pécsi, András egri, László zágrábi, Benedek erdélyi püspökök, és Vincze kalocsai érsek indúltak Vienne-ba, és maga e körülmény nem csekély

[1]) Kolinovich: Chronicon Templariorum 172—175. lap. Ugyan ő 218. lapon ismét nevezi a Vienne-ba ment magyar főpapokat, azon különbséggel, hogy a pécsi püspököt Péternek, az egrit pedig épen nem nevezi.

nyomatékú bizonyítvány a templáriusok elterjedésének Magyarhonban, mert különben mi czélja lehetett volna magyar főpapok meghívásának Francziaországba a templárius lovagok fölötti bíráskodásra? Péter spalatói érsek meg nem jelenhetett azon gyülekezetben, mert Gentilis bíbornok őt egyházi átok alá vette [1]).

Míg ezek nyugoton előkészülnének, Gentilis bíbornok és pápai követ hazánkban Róbert Károly uralkodását igyezett megszilárdítani. Több hónapig időzvén Horvátországban és Dalmátiában, hol 1308 júniusban kiszállt, csak novemberben érkezett Budára; ide hívta az országgyülést azon holnap 27-ére, és midőn senki sem találkozott, ki ezen jogbitorlásnak ellenmondott volna, a bíbornok mind azokat, kik Róbert Károlyt fejedelmükül elismerni vonakodnának, egyházi átokkal sújtja, és azokat tisztességes temetkezés jogától megfosztja. Ezen rendelet szigorúabb megtartására köteleztettek különösen a főpapok, egyházi testületek és lovagrendek [2]), úgymint a templáriusok, jánosvitézek és mariánusok. Ezen működését folytatta Gentilis 1309-ben; ő státusférfiúi körültekintéssel sejtette azt, hogy Róbert Károlyhoz veszély közeleghet László erdélyi vajda részéről, ki még a koronát tartá kezében, és leányát a szerb fejedelem fiának eljegyezte. Ezért a bíbornok a budai zsinatot május 8-kán az erdélyi vajda kiátkozásával kezdte, és ugyanezen egyházi büntetés fenyegetésével rendelé, hogy mindenki Róbert Károlyt magyar királynak ismerje el. Ez alkalommal is ezen rendelet szigorú megtartása többek közt a templáriusok, és a másik két lovagrend mestereinek, komthurjainak és egyéb tagjainak tétetett kötelességévé, megjegyeztetvén, hogy ezen kötelesség alól semmi indulgentiák, kiváltságok, vagy pápai rendelvények őket fel nem oldják [3]).

Ugyanazon év nov. 10-én Gentilis Julián Pozsonyban tartott egyházi gyülekezetet (synodus poson. nationalis) mely határozatainak első fejezetében szintén ilyen átok formulákkal, és a temetkezés megtagadásának fenyegetésével emlékezik azokról, kik a papság ellen erőszakos kézzel törekszenek, a milyene-

[1]) Fejér: Cod. diplom. VIII. kötet 1. füzet 401. lap.
[2]) Fejér Cod. diplom. VIII. köt. I. füzet 273. lap.
[3]) Péterfy: Sacra Concilia Hungarorum. I. köt. 156. lap.

ket fél évvel korábban felhasznált, hogy Róbert Károlynak híveket szerezzen. Egy másik fejezetben hasonló büntetés terhe alatt tiltatik, hogy senki se foglaljon el egyházi tizedet, jövedelmeket, várakat, falvakat és birtokokat, vagy ha tette valaki, siessen ezek visszaszolgálásával. Említem azt azért, mert mind a két fejezetben a templáriusok és többi lovagrendek támogatása hívattatik fel [1]).

A püspökök és más főpapok, midőn útaztak többnyire a templáriusok és más szerzetesek zárdáinak vendégszeretetét vették igénybe, de mivel kevéssel meg nem elégedtek, ezen hajlamuk az illetöknek terhére vált, és ismételt panaszokra adott alkalmat. E tárgyban nevezetes V. Kelemen pápa 1309. (nonis junii) évi engedélye, mely nem csak a költség kimélést veszi figyelembe, hanem Mária magyar királynénak akart kedvezni. Ezen pápai levél megengedi a királynénak, hogy valahányszor zárdához, vagy más épülethez érkezik, hová világi személyeknek a bemenet tilos, húsz tetszése szerint kíséretéből válogatandó személyekkel tisztességes ruhában beléphet, föltéve hogy a királyné és kisérete az ilyen helyen sem nem eszik, sem meg nem hál [2]).

Vincze kalocsai érsek kiadá 1310. évben Gazotti Ágoston zágrábi püspöknek a templáriusok elleni pápai bűnvizsgálati rendeletet, mely helyettese Péter és prépostja Jakab által foganatosítatott, Ágoston akkor Róbert Károly koronáztatása érdekében Magyarországban levén. A templáriusok vallatásait és vallomásait Slavóniában nincs a ki találta volna [3]).

A vienne-i egyházi gyülekezet végre kimondá 1312. márczius 22-én a templáriusok eltöröltetését. A pápai bulla, mely azt hirdeté, tiltja, hogy ezentúl senki se merészeljen ezen szerzetbe lépni, avagy annak ruházatját viselni, vagy templárius módra élni; a ki pedig teendi, az egyház átkát vonandja magára. Egyúttal a templáriusok minden jogaik es birtokaik, kivévén a Castilia, Arragonia, Portugallia és Majorcában fekvőket, a jánosvitézek rendére ruháztatnak át. Az összes tem-

[1]) Ugyanott 143. 144. 145. lap.
[2]) Theiner I. kötet 820. lap.
[3]) Kercselich: Histor. Eccles. Zagrab. I. kötet 102. lap.

plomos javak tized része a pápa kincstárába vándorolt, a szentföld felsegélésének czíme alatt [1]).

A templomosoktól elvett jószágok igazgatására legalább ideiglenesen kelle gondoskodni, a miért is 1314. Zágrábban zsinat tartatott. A horvátországi templomosoknak Zágrábban szent János temploma mellett tűztek ki tartózkodási helyet, hol nekik a püspök és bánok oltalma igértetett; a jószágoknak gondját a püspökök viselték, a mi János (Bobonog) bánnak és fiainak később igen nagyon visszatetszett [2]) sőt vesztökre is vált [3]).

Miután száz meg száz, sőt ezer templomos vitéz sötét börtönben várta vak üldözőinek dühét, miután a legnemesebb családok ivadékai kínpadra hurczoltattak, hogy oly bűnök vallomását vegyék ki belölök, a miket soha el nem követtek, a borzasztó önkény és törvénykezési gyilkolás tetőpontját érte el. A templáriusok utolsó nagymestere Molay Jakab 1313. márczius 18-án [4]) a rend nagyvisitatorával együtt Párisban a Seine egyik szigetén máglyára állíttatott, és lassú tűznél megégettetett. A két nemes áldozat végperczeiben minden kierőszakolt vallomást visszavont, és a lovagrend ártatlanságát fennen hirdeté. Fülöp király boszúja ki volt elégítve, ámbár ő is, a pápa is csakhamar a legfőbb isteni itélő szék elejébe jöttek, hová őket a nemes nagymester a máglyáról idézte. Ismeretes az utolsó templáriusokról szóló ama monda, mely dalban és festvényben annyiszor ünnepeltetett, s mely szerint ők Hugo vadon gróf (Wildgraf) komthurjokkal a mainzi zsinat elé léptek, és ártatlanságukra esküvén, annak bizonyságára égő parázst tettek köpenyeikre. Ezek sértetlenek maradtak, és közfelkiáltás engedte a vitézeknek, hogy nyugodtan vonúljanak szállásaikra, és templomjaikba, ott háborítlanúl elhalandók, vagy eladván vagyonukat, költözködjenek idegen távol házákba, hol gyalázat és üldözés nem érendi őket [5]).

A londoni zsinaton 47 templárius vád előtt állt, de

---

[1]) Fejér Cod. diplom. VIII. köt. vol. I. 452—459. lap.
[2]) Ugyanott 535. lap.
[3]) Ugyanott 103. lap.
[4]) Az időszámításra nézve lásd Wilcke II. kötet 316. lap.
[5]) Hormayr: Geschichte Wiens. II. évfolyam, I. köt. 3. füzet.

mindnyájan tisztelettel szóltak a lovagrendről, és annak ártatlanságát védelmezték. Általában Francziaországon kivül alig alig szenvedtek egyéb erőszakot, mint hogy a templáriusok más lovagrendekbe beosztattak. Csak Csehországban mészároltattak le azok, kik lakásaikat elhagyni vonakodtak [1])

Magyarországon is szelídebb kézzel nyultak e lovagrend eltörléséhez, és sem tüz sem vas nem használtatott kiirtására. Róbert Károly úgy látszik, kimélni akarta a lovagrendet, és hajolt Gazotti Ágoston zágrábi püspök békéltető közbejárására, ki is ezen másokérti nemes kegyelem kereséseért, és az egyházi jog védelmezéseért maga vesztette el Bobonog János bán barátságát; mire az irígység a dolgot oda vitte, hogy Ágoston 1319. évben püspöki székétől Zágrábból Apuliába tétetett át [2]). Wilcke Ferdinand hajlandó hinni, hogy a miként Csehországban történt, Magyarországon is több templárius komthur családjára hagyományozta templomos javait [3]). Haselbachi Ebendorfer János azt állítja, miszerint Róbert Károly magyar király egy templárius házat vitézeivel együtt bántatlanúl hagyott volna, mely Mátyás király kormányának kezdetén is létezett a világi ügyek tekintetében, de azt szerinte még csak kevés templomosvitéz lakta, mert időfolytán a királyok visszaélésként világi embereket, katonákat és kereskedőket is fogadtak abba. Úgy látszik, Kolinovich ugyan ezen forrásból vette hasonló állítását [4]), Haselbach azonban meg nem nevezi a helyet hol a templárius ház a rendet ért nagy csapást túlélte [5]). Vannak hazai íróink, kik még a 15-ik századbani nyomát a templáriusoknak hazánkban okadatolni akarják, és nevezetesen Seelmann Károly és Windisch [6]) ál-

[1]) Ungarisches Magazin IV. köt. 489. lap.

[2]) Kercselich : Histor. episcop Zagrab. I. k öt. 105. lap.

[3]) Wilcke : Geschichte des Ordens der Tempelherren. II. kötet 348. lap. Tehát ez által is komthurságokat elismer hazánkban.

[4]) Kolinovich : Chronicon Templariorum 228. lap.

[5]) Chronic Austr. in Pezii Scriptor. Tom. II. 782. l. Ungrisches Magazin IV. kötet 496 lap. D. Antons Versuch einer Geschichte des Tempelherren-ordens. Lipcse 1781. Második kiadás. 323. 324. lap.

[6]) Ungrisches Magazin IV. köt. 489. lap. Seelmann Károly : Minden vitézrendeknek tüköre, avagy rövid leírása. 456. 447. lap.

litja, hogy itt még 1460-ban léteztek, hivatkozván annak bebizonyítására Corvin Mátyásnak azon emlékiratára[1]), melyet e fejedelem követe által a zágrábi egyház ügyében a pápának átnyújtatott, és melyben következő hely előfordúl: „Vult (D. Rex) quod praepositura quaedam de Glogonza, Ordinis Templariorum, qui ordo jam fere ubique, et praesertim in hoc regno defecit, incorporetur Ecclesiae Zagrabiensi." Különös dolog volna kétségbe vonni, miszerint Mátyás királynak, azon lángeszű fejedelemnek tudnia kellett, vajjon kormányzása ideje alatt, másfél századdal ezen keresztes lovagok eltörlése után léteztek-e még templáriusok birodalmában, és hol. A királyi levél e részben elég világosan szól; de midőn azt mondja, hogy ezen lovagrend már majdnem mindenütt, kivált az ő birodalmában elfogyott, egyszersmind azt is mondá, hogy bizony imitt amott még az ő korában is habár csak tengődött is, de mégis létezett a templáriusok rende. Miért nevezi a király a keresztúrak glogonzai konventét minden szokás ellenére praepositurának, praeceptura helyett, nem merem eldönteni. — Figyelmet érdemel egyébaránt Kercselich egy mondata, ki a zágrábi plébániák előszámláltában azt írja, hogy a keresztelő Szent János de Villa Nova féle plébániát nem találja egy általa több ízben idézett régi könyvben, a miért is valószínűnek tartja, hogy ezen plébánia akkor, t. i. 1334. évben még alapítva sem volt, ugyanott még templáriusok létezvén[2]).

Debreczen és Nagyvárad környékén azon monda él a nép száján, hogy a vörös barátok[3]), miként köznyelven ne-

---

[1]) Epistolae Mathiae Corvini. Cassoviae 1744. Első rész, 18-dik levél, 45. lap.

[2]) Kercselich: Histor. episcop. Zagrabiensis I. köt. 24. lap, hol ez áll: credibilius, quod eotunc, anno nempe 1334. nec fundata fuerit parochia, templariis ibidem adhuc existentibus. At in regestro 1501. ita legitur: Mgr. Gregorius Plebanus S. Joannis in Nova Villa, Nicolaus, Antonius, Georgius, Joannes, Michael Altaristae ibidem. Urbanus Rector Hospitalis." Qui Altaristae, quandonam cessaverint, non comperi prout et Hospitale. Fors sublatis templariis ad absolvandas obligationes Altaristicas ibidem collocati fuerunt, quae dein in alios translatae sunt.

[3]) Hogy köznyelven a keresztes vitézeket barátoknak, papok-

veztetnek a templáriusok, ott fegyveres hatalommal semmisítettek meg, oly annyira, hogy vérök patakokban folyt, és ez alkalommal zárdáikban erőszakosan letartott nőket találtak befalazva. A monda a vasmegyei Lékára, mely azelőtt a Nádasdyak volt birtoka, most az Eszterházyaké, szintén templáriusokat helyeztet, kiknek eltöröltetésök után a király kegyelmet igér, ha az ellenök emelt vádakról tisztíthatják magokat. Midőn azonban e czélra mentességi levelet kérének a királytól, a hirnök pár nap mulva egy kiátkozási parancscsal jött vissza, mely valamennyi lékai templáriust a királyi parancsok iránti engedetlenségről, és bűneik hallgatólagos elismeréséről vádolván, egyszersmind törvénykivülieknek nyilatkoztatja őket. A lékai templáriusok mind bátor önvédelemben estek el, legutolsó köztök a komthur [1]). Apor Péter is az ő kézirati munkájában a mit családjáról hagyott, írja, miszerint a nyujtódi Imecs régi székely család egyik elődjének meghagyatott volna az orbaji székben fekvő Harály monostor templáriusainak megöletése [2]). Nem tekintvén azt, hogy Apor nem nagy hitelességű író, az utóbbi állítás már azon körülménynél fogva is összedől, mert Erdélyben soha sem léteztek templáriusok,

---

nak lehetett nevezni, kitetszik egy Podhraczky József által közlött oklevélből, mely a Conventus Domus Hospitalis Ecclesiae S. Regis Stephani in Insula Albensi-ről szól; és hol csillag alatt mondatik, hogy „még a 17-dik században is Papszigetnek neveztetett ezen insula." (M. Történelmi Tár VI. köt. 239. lap) A bodzai hegyszorosnál végző 8 óranyira hosszú töltésnek hasonló eredetű neve van, t. i. Papsántza, és a német vitézek földjeinek határát képezte. (Bethlen Elek, 47. lap.) Győr és Baráthi közt még 1260. egy a jános-vitézeket uraló birtok létezett, mely az oklevelekben villa Crucigerorum néven fordúl elő. Ezen terület neve a vidék népe szójárása szerint ma is : „Jánospap országa," és így a jánosvitézeknek is lehetett népszerű nevök, valamint a templáriusoknak. (Fuxhoffer Monasteriologia. Másod. kiadás, II. köt. 151. lap).

[1]) Hormayr: histor. Taschenbuch 1824. évre 192—194. lap, a mondákban.

[2]) Apor: Lusus mundi (Egyveleg 6-a pag. 112.): Imecs, antiquissima inter siculos familia, quorum etiam antecessoribus erat demandata interemptio Templariorum in monasterio Harály, in sede Orbai. Benkő (Milkovia II. köt. 512—515) inkább megvallja, miszerint nem tudja, hogy melyik rendhez tartozott Harály.

a lovagrend erőszakos és vérengző eltöröltetése felőli mondák pedig, melyek Magyarországra vonatkozólag legkisebb történeti alappal sem támogathatók, bizonyosan csak azon általános sensatióban vehették eredetöket, melyet a Francziaországban ellenök végrehajtott gyalázatos itélet Európában és fél Ázsiában okozott. Pray egészen ellenkező értelemben inkább azon összevetésre hiszi magát jogosítottnak, hogy a vienne-i zsinat után a templáriusok oly meghagyást vevének Robert Károlytól, miszerint a jánosvitézek közé vegyülve, folytassák éltök napjait. De a templomosok meg nem felejtkezhetvén régi intézetükről, és az uralkodási vágyat el nem fojthatván, eddigi nevöket tovább is bitorolván, azt a többi keresztesekkel egyenjogulag akarák használni. Az innen támadt viszályt oly módon kellett befejezni, hogy megmaradván a templomosoknak a keresztesek, vagy keresztúrak (Cruciferi = Szt. János vitézek) nevezete, templárius nevöktől, mely irigységet támaszt, elálljanak [1]). Semmiképen nem szabad valószínűtlenséget abban látnunk, hogy oly tartományokban még a lovagrend eltöröltetése után is maradtak fen templáriusok, hol ellenök nem dühösködtek tűzzel vassal mint Francziaországban. Fenmaradtak még egy ideig Cyprus szigetén, és XXII. János pápa Limissa püspökének komoly parancsot volt kénytelen adni, hogy a templáriusokat tökéletesen eltörölje [2]). Így a templáriusoknak a Mosel folyó mentén szép jószágaik voltak; közőlök Kobernben a templáriusok kuriáját Altenburgnak hívták, és itt még sok esztendeig a rend eltöröltetése után tanyáztak az Isenburg, Sayn és Waldeck rajnai családokhoz tartozó templáriusok [3]).

V. Kelemen pápánnak 1312. évi Vienne-ban május 2-kán kelt bullája értelmében [4]) az eltörlött templáriusok minden jószágaik, birtokaik, templomaik, zárdáik, váraik, és jogaik, melyek 1308. oktoberben még az ő kezeik alatt vol-

[1]) Pray: Dissertatio historico-critica de Prioratu Auranae. Viennae 1773.

[2]) Münter: Statutenbuch 421. lap.

[3]) Wilcke; Geschichte des Ordens der Tempelherrn. Második kiadás. II. köt. 30–31. lap.

[4]) Olvasható Wilcke idézett munkájában II. köt. 483. lap.

tak, a jánosvitézekre ruháztatnak, kivévén azokat, melyek Castiliában, Arragoniában, Portugalliában és Majorcában léteztek, és a pápa maga magának tartott fen. Magyarországban a pápai bulla ezen része aligha szorosan végrehajtatott; nem olvasunk ugyanis Róbert Károly levelében legkisebb czélzást sem arra, hogy a templárius javakat a jánosvitézekre átruházta volna, kik ilyenekkel úgy is bővelkedtek, hanem valószínű, hogy nem nézvén azt, miszerint trónrajutását kiválólag a pápának köszönheté, ezen jószágokat, legalább nagyobb részében a királyi kincstárnak annál inkább megtartotta, minthogy a trónérti vetekedése és trencsényi Csák Mátéval folytatott belharcza pénztárát jóformán kimerítették [1]; és ezen intézkedést még akkor sem látjuk öt megmásítani, midön a Csák Máté fölött Rozgonynál 1312. évi július 15-kén nyert győzelmet nem kis mértékben a jánosvitézeknek köszönheté.

Elmondatván eddigelé a magyarországi templáriusok viszontagságai történeti események folytonosságával, még egy nagy feladatom marad, t. i. azon lovagrend területi felosztását ismertetnem, és hazánkbeli birtokait is kimutatnom, a menynyire ez a források elszikkadásánál még lehetséges.

A templáriusok roppant jószágai keleten és nyugoton provincziákra osztattak. Keleten ezek voltak provincziák: Jerusalem, Tripolis, Antiochia, Cyprus, és Göröghon; — nyugoton pedig Portugallia; Castilia és Lion; Arragonia-, Francziaország és Auverque; Normandia; Aquitania és Poitou; Provence; Flandria és Németalföld; Italia. Szicziília és Apulia; Angolhon; Felső Némethon és Rajnavidék; Alsó Némethon, Brandenburg; Csehország (hová Morva- és Lengyelország is tartozott); végre Magyarország (hová Horvátország, Dalmatia és Slavónia is tartozott) [2]. Rühs majdnem ugyanazon provincziákat számlálja elő, Göröghon, Normandia, Flandria és Németalföld, Felső Némethon és Rajnavidék, Alsó Némethon, Brandenburg és Csehország kivételével. Nem

[1]) Pray: Dissertatio hist. crit. de Prioratu Auranae.

[2]) Wilcke: Geschichte des Ordens der Tempelherren II. kötet 48. lap.

tudja eldönteni, vajjon Magyarország volt-e templárius provinczia [1]). Hogy Magyarország különös templárius provinczia volt, Wilcke és Holzwarth állítják [2]), de Münter nem eléggé véli bizonyosnak a dolgot [3]), és csak anyit tanít, hogy hazánkban külön praeceptor volt, ki valószínüleg Németország nagy praeceptorának volt alárendelve. De ezen vélekedést magából a Münter által közzé tett nagybecsü statutumokból meglehet czáfolni, minthogy a templárius nagy mester jogairól szóló czikkben az mondatik, miszerint ő a káptalan engedélye nélkül az ország magas rend tisztjeit, példáúl a szenesalet, a marsallt, a jerusalemi királyság komthurját, a jerusalemi komthurt, valamint Tripolis, Antiochia Francziaország, Angolhon, Poitou, Arragoina, Portugallia, Apulia és Magyarország komthurját ki nem nevezheti, és a fennevezett komthurok, a mennyiben provincziájuk nyugoton van, a rend nagymestere és káptalanjának parancsa nélkül nem útazhatnak keletre [4]). Magyarország itt tehát fontos provincziának elismertetik, és nemcsak nincs alárendelve Németországnak, hanem Németország meg sem említetvén, azon meg nem nevezett komthurságok közé számíttatott, melyekben a nagymester legfelebb nehány lovag hozzávonásával személyesen intézkedhetett. Továbbá a lovagrend provincziájának élén álló nagyperjel, ki nagy praeceptornak, tartományi komthurnak, vagy tartományi mesternek is neveztetett, conventjével együtt senkinek, csak a lovagrend nagymesterének és annak conventjének levén alárendelve, és annak nevében gyakorolván a legfőbb hatalmat provincziájában, kérdem, ha Magyarország önálló templomos provinczia nem lett volna, miként van az, hogy egyetlen esetet sem lehet felhozni, mely a magyarországi templárius mester függőségét más templárius mestertől még csak távolról érintené [5]) ?

---

1) Rühs, Handbuch der Geschichte des Mittelalters I. kötet 351. 352.

2) A Freiburgban 1853-ban megjelent Wetzer és Welte féle Kirchen-Lexicon Templer czímű czikkben.

3) Statutenbuch des Ordens der Tempelherren. 431. lap.

4) Ugyanott 68 lap.

5) Ugyanott 444. lap.

Igen gyengék azon ellenvetések, melyek némely részről annak bebizonyítására koczkáztatnak, miszerint Magyarország a templárius lovaghierarchia szervezetében csak egyik vagy másik országhoz tartozott mint valamely templárius provinczia kiegészítője. Felhozatik egy 1076. évről szóló okmány, melynél fogva III. Henrik császár Magyarországnak a Tátra és Vág közötti részeit a prágai egyházkerülethez csatolja, minthogy ezek azelőtt is, a cseh és marahán tartományokkal együtt oda tartoztak[1]). Ezzel összevetve egy 1294. és 1295. évi oklevélre történik hivatkozás, melyekből az tünik ki, hogy Ecko templárius komthur Schagonitzban (helyesben Czeykovitz vagy Tschaikovitz)[2]) és Ubrinaveczban, a prágai egyházmegyében fekvő Wodochot templárius jószágot (rakonitzi kerület) Tóbiás prágai püspöknek és utódjainak 220 ezüst márkáért eladta. Ezen eladást 1294. évben Venczel cseh király, a hasonnevű magyar király apja, a következő évben Czweck Berchram csehországi templomos mester jóvá hagyták[3]). Ezen templomos mester ily czímmel él: Praeceptor per Alemanniam, Slaviam, Bohemiam, et Moraviam, melynél fogva Fejér György így vélekedik[4]), és vélekedésében lelkes búvárunk Szontagh Dánielben[5]) is talált hivőt, hogy a templáriusoknak Magyarországon önálló commendaturájuk nem volt, hanem hogy a prágai komturához tartoztak.

Nézetem e tárgyra nézve az, hogy III. Henrik császár azon hadsegély alapján, melyet a gyenge, és hona javával nem sokat törődő Péter magyar királynak nyujtott, mint szintén beavatkozásai folytán Endre és Salamon idejében bizonyos

---

[1]) Fejér Cod. diplom. Tom. VII. vol. IV. 53. lap.

[2]) Egy más birtokcseréről, melyet ezen komthur Bécsben véghez vitt, még pedig csak mint Ausztria, Cseh- és Morvaország templárius főnöke, Hormayr tesz említést: Geschichte Wiens, II. Jahrgang, I. Band. 3. Heft.

[3]) Fejér Cod. diplom. VII. köt. IV. füzet 229. és 234. lap. Az eredetiek a prágai káptalannál őriztetnek.

[4]) Ugyanott 234. lap.

[5]) Pesti Napló 1858. évi folyam 163—2549. szám, közli azon értekezését az árvamegyei régiségekről, melyet a Csaplovicsféle tudományos társulat nagygyűlésén tartott.

felségi jogokat bitorolt hazánkra nézve, melyeket ugyan el nem ismert senki, de melyek utódjai által többé kevésbbé változott minőségben ujra meg ujra formálódtak még egy ideig. Semmi feltünő nincs tehát abban, hogy Henrik a maga bitorlási ösztönében az egyházi megyék alkotásában vagy felosztásában az ő hatósága és felsősége alá nem tartozó magyar hazánk földjének is egy részét idegen kerületekbe osztotta. De azért, mert Henrik azt tette, korántsem következik, hogy hazánk érintett részei csakugyan jogosan és tettlegesen egy külföldi püspökségbe kebeleztettek volna, valamint szép terjedelmü okmánytárainkban nem is lesz valamelyik királyunk oly levele feltalálható, melyben hazánk önállóságával meg nem férő ily egyházi beosztás el volna ismerve.

Miért történik hivatkozás az idézett 1294. és 1295-i oklevelekre, annak megmutatására, hogy hasonértelmüleg Henrik császár bitorlásával a magyar templáriusok a prágai komthurság alá tartoztak volna, valóban nem értem, mert az idézett oklevelekben elöfordúló helységek nem Magyarországban hanem Csehországban fekszenek. Különben elég hangosan szól a magyarországi templárius provinczia önállósága mellett azon sok pápai rendelet, mely m a g i s t r o et fratribus militiae Templi de Hungaria-nak czímeztetik, vagy azon sok okmányos adat, mely a magyar templomos mesterek emlékét tartá fen, és általam értekezésem fonalán a maga helyén ismertetve lőn.

Végre nagyon téved Fejér György, midőn Czweck Berchram czímének egyik részét oda magyarázza, hogy per Sclaviam Sclavoniam vel potius Dalmatiam kell érteni; mert Slavia alatt itt Lengyelország értetik, minthogy a csehországi templárius provincziához Morva- és Lengyelhon tartoztak. 1268. évben János volt templomos mester e provincziában, t. i. summus preceptor militie Templi per Teutoniam (Czwek levelében: Allemanniam), Boëmiam, Moraviam et Poloniam (Czweck levelében: Slaviam). A derék Wilcke azt állítja, hogy a csehországi templomos provinczia alakítása után, azok mesterei a czímből kihagyták a szót: per Allemanniam. Ennek azonban ellen mond Czweck Berchram későbbi, t. i. 1295. évi levele. Csehország különválása előtt a német provinczia mesterei azért éltek a

czímmel per: Allemanniam et Slaviam, mert kezdetben Brandenburg, Szilézia, Pomerania és Poroszország is oda tartozott [1]).

És minthogy csak 1232-ben jöttek a templomos vitézek legelőször Csehországba, azt a kérdést lehet támasztani, vajjon az oly korán Magyarországba jött templáriusok, micsoda provincziához tartozhattak, ha Magyarország nem volt önálló provinczia, és ha a dolog természete szerint 1232. év előtt Csehországban sem lehetett provinczia, melynek komthursága alá pedig gondolják nehányan Magyarországot sorozhatónak? Németország maga, csak a Hohenstauffen család bukása után, mely nem szerette a templáriusokat, a 13-dik század közepén lett külön templomos provinczia, mert Németországon addig kevés templárius birtok volt; és akkor (1250. előtt) nyerte Csehország is első provinczialis mesterét.

Jelentéktelen számú templomos birtokok, melyek külön provincziát nem képezhettek, a legközelebbi provincziához csatoltattak, úgy a rajnavidéki német birtokok Francziaországhoz, és a dél némethoniak Lombardiához csatoltattak [2]). Némelykor ugyanazon lovag két provincziának volt mestere. Így például Castilia és Portugal, Provence és Arragonia többször voltak egymással egyesülve, mi részint azon tartományok, különösen az arragoniai status politikai alkotmányának következménye lehetett, minthogy a barcellonai grófok és arragoniai királyok a Provence-ot határgrófságúl (marquisat) bírták, és nagyobb összeműködés érdekében tartományaik templomos vitézeit egy főnök alá kívánták egyesíteni [3]). De Magyarország azon századokban sem nem bírt közös úrral más tartományokkal, sem nem volt fukar ingatlan javak adományozásában és átruházásában a templáriusokra, és így hazánk e részben is a lovagrend által sokkal fontosabbnak tartatott, semhogy státusegysége mindenkép ne érvényesítette volna magát.

Az okleveleinkben előforduló Rembald, praeceptor militiae templi in Ungaria tökéletes analogiája az 1246. évben nevezett Vichiers Rainald-nak (Rainaldus de Vicherio) ki

---

[1]) Dr. Wilcke: Geschichte des Ordens der Tempelherren. II. köt. 28. 30. 32. 46. 47 lap. Második kiadás.

[2]) Wilcke idézett helyen 27. lap.

[3]) Münter: Statutenbuch 445. lap.

praeceptor militie Templi in Francia [volt, — mielőtt nagymesterré választatott, — pedig senki sem kételkedik, hogy Francziaország önálló templomos provincziát képezett [1]).

A mit itt a templárius magyar provinczia önállóságáról mondék, az nem áll azon keresztesekre nézve hazánkban, kiket nem egészen lehet az általam eddig említett, és mélyebb nyomokat hagyott három lovagrendhez hasonlítani. Értem a szent sír őrzők lovagrendét (Cruciferi St. Sepulchri hyerosolymitani) mely Késmárk, Landeck, Komlós és más Sáros és Szepesmegyei helyeken bírt zárdákat. A mennyire ezen rendnek egyik része csak szerzeti foglalkozást tűzött ki magának, a miechowi prépostságnak (praesositura) Lengyelhonban volt alárendelve, míg a rend lovagtagjai a glogonzai conventhez (praeceptura) tartoztak [2])

Adjon azon indokaimnak, melyek az önálló magyar templárius provincziára vonatkoznak, súlyt még a magyarországi templárius mesterek névsorozata, mely már a 12-dik században veszi kezdetét, és itt következik:

1194. előtt Walter magister és komthurja (praeceptor) Azzo [3]).

1198. Cone, (vagy Cuno) magister, és Franko frater[4]).

1217—1219. Pontius de Cruce, magister [5]).

1223. Névtelen [6]).

1229. Ranardus Argentarus magister [7]).

[1]) Wilcke I. kötet 276. lap.

[2]) Wagner: Analecta Scepusiensia I. kötet 398. 402. 412. lap. Fuxhoffer Monasteriologia. Második kiadás, II. köt. 186—189.

[3]) Fejér Cod. diplom. Tom. II. 296. lap. Katona IV. köt. 428. lap. Wilcke II. köt. 49 lap.

[4]) Pray: De priorat. Auranae 8—11 l. Fejér Cod. dipl. Tom. II. 329. lap. Katona IV. 525. Theiner Tom. I. 67. lap. Wilcke II. köt. 49. lap.

[5]) Katona V. köt. 126. lap. Fejér Tom. III. vol. I. 104. lap. Nem találom igazolva Wilcke adatját, ki ezen templárius mester méltóságát már 1211-től számítja.

[6]) Ez évben t. i. egy magister de Templo mint tanú szerepel egy sopronmegyei apátság részére kiadott adománylevelen, de a templárius mester neve nincs kitéve. (Fejér: Cod. dipl. III. köt. I. füzet 427. lap.

[7]) Katona V. köt. 554—556. lap. Fejér Tom. III. Vol. II. 199. l.

1229 és 1235 közt Konon magister [1]).

1235—1239. Rembald de Karop, de Caron, vagy de Carumb magister [2]).

1249. Morgolt, magister, és magnus magister; és helytartója S. [3]).

1258. Jordan magister [4]).

1269. Franko magister [5]).

1272—1280. Guilhelmus vagy Guillermus magister [6]).

Ezek azon templárius főnökök nevei, melyeket kinyomoznom sikerült, azon főnökök, kik a lovagrend magyar provincziáját kormányozták. A mester méltóságát illetőleg, fel fog tűnni, hogy a források ezt különféleképen nevezik. Előfordúl t. i. a praeceptor, magnus praeceptor, prior, és magister nevezet felváltva, mely hogy mindig mester, azaz, a lovagrend tartományi főnökének értelmében vétetett, eléggé világos, sőt kétségtelen Pray által, a Dissertationes hist. criticae in Annales veteres Hunnorum etc. czímű munkában közlött 1247. évi oklevélből [7]). De azon magyarázat csak oly esetekben áll, a midőn a praeceptor vagy prior szóhoz nem valami helység neve ragasztatik, a melyre a praeceptor vagy prior hatósága vonatkozik, mert különben ilyen kitételek alatt, nem a lovagrend tartományi főnöke, azaz a mester, hanem csak valami kerületi fő tisztviselő, az az komthur értetik, ki a mesternek alá van rendelve, mint olyannak, ki valamennyi templomos convent élén állt. Maga a magister, vagy mester czím sem jelenti akkor az illető lovagrend tartományi főnökét, ha a magister czímhez egy helység neve van ragasztva; példáúl

[1]) Fejér: Cod. dipl. III. köt. II. fűz. 420. lap.

[2]) Katona V. köt. 718—720. Fejér: IV. köt. I. 146. lap.

[3]) Az eredeti oklevél a Szent Márton pannonhalmi apátságában létezik. Hivatkozik reá, de nem közli Czinár Mór, Fuxhoffer Monasteriologia általa eszközlött második kiadás 162. lapján.

[4]) Katona: VI. VII. köt. 267. lap. Fejér: IV. Vol. II. 476. lap. Magyar Történelmi Tár II. köt. 20. lap.

[5]) Theiner: I. kötet 311. lap.

[6]) Theiner: ugyanott 341. lap. Koller: Histor. Epis. Quinq II. köt. 338—340. lap.

[7]) Theiner: Monumenta Hung. I. köt. 134—137. lap.

magister Nyle (Mikes szerint Gile, Fejér szerint Myle) praeceptor cruciferorum de Torda, csak annyit jelent: a tordai jánosvitézek komthurja. Vagy: Nos frater Jacobus dictus Wechelyny (Veselini) magister domus Cruciferorum de Thurda, — a kinek hivatala ugyan az Nyle rendtársával [1]). Hasonló módon használtatik a „domus" szó. Domus templi, vagy domus hospitalis in Hungaria annyit jelent, mint templárius vagy jánosvitézek rende Magyarországon. Domus in Strigonio, vel in Accone jelenti, hogy az illető rendnek Esztergomban vagy Acconban conventje volt. Conventus dixere praeceptoratus, et qui hos moderebantur praeceptores — mondja Pray [2]), valamint már ő előtte Szentiványi Márton: Conventus ipsi perceptoratus nominabant [3]), és ezt tudván, bízvást lehet kijelelni azon templárius conventeket, melyek hazánk különféle részein léteztek, történeti forrásaink útmutatása szerint.

Ily módon pedig következőket találok:

Vrána, Dalmátiában, többnyire perjelségnek (prioratusnak) neveztetik, mely a templáriusok eltörlése után a jánosvitézek birtokába ment át. A templáriusok már 1169-ben bírták. Maga Münter is valószínűnek tartja, hogy Vrána és Clissa a magyar templárius mester hatósága alá tartozott [4]). Ha a templáriusok hazánkbai behozatala első éveiben a lovagrend még kevésbbé tekintélyes, még kevésbbé hatalmas volt, mintsem hogy Magyarországra mindjárt templárius mester kineveztetett volna, akkor megengedem, hogy a vránai perjel volt a lovagrend főnöke; de ez soká nem tarthatott, mert már 1194 előtt találunk itthon mestereket, és így minden

[1]) Jerney: A M. Történelmi Tár II. köt. 121. lap.

[2]) De prioratu Auranae 4. lap. A papi rend e nemű gyülekezete soha sem neveztettek praeceptoratusnak, hanem praeposituráknak (prépostság); ellenben a lovagrendek sem éltek a praepositura, hanem a harcz embereihez illőbb praeceptoratus nevezettel. Lásd különben jegyzetemet az 1247. évhez, és Pray idézett műve 134—137. lapját.

[3]) Szentiványi: Dissertatio paralipomenonica rerum memorabilium Hungariae. 1699. 109. lap.

[4]) Statutenbuch 431. 432. lap.

esetre hibázott Wilcke, midőn azt állítja, hogy Vrána a templárius mester székhelye volt.

Keresztény, Sopron megyében. Itt 1229-ben Gerhard volt komthur, azaz: praeceptor de villa Christiana.

Gór, Vas megyében. Praeceptor templariorum de Guora neveztetik 1242. évben. A hazánkban levő több Gór nevű helység közöl azért gondolom a vasmegyeit érthetőnek, mert azon Górban később jánosvitézek conventje alakúlt [1]).

Dubicza, Horvátországban. Fenebb láttuk már, hogy Dubicza templáriusok székhelye volt, hogy azonban ezen lovagrend itt komthurságot, conventet is bírt, csak azon kitűnő állásból merném következtetni, melyet Dubicza az öröklő jánosvitézeknél elfoglalt. Fenmaradt emléke fr. Illés dubiczai praeceptornak 1358. évről, kit Jerney hibásan templárius komthurnak nevez [2]). Dubicza az időben jánosvitézek conventje volt, és nem is lehetett a templáriusoké, mert lovagrendjük már mintegy 46 év óta elenyészett. Két évvel később a császmai káptalan jelentést tesz Nagy Lajos királynak arról, hogy Dubicza kerület nemesei mindig a dubiczai prior és annak praeceptora bíróságának voltak alávetve, és annak nyest és egyéb tizedeket fizettek. Az oklevél kitétele szerint ezen viszony fenállott a dubiczai nemesek ős- és dédük atyái számára is, t. i. azon időtől fogva, mióta a dubiczai kerület vagy megye birtokcsere útján a templáriusoknak és jánosvitézeknek átadatott. (A tempore quo ipse Comitatus Dubiczensis ratione permutationis seu concambii Templariis et dicto ordini S. Joannis Jerosolymitani fuisset collatus, judicio et judicatui praefati Domini Prioris et sui Praeceptoris de eadem Dubicha astitissent et peruisssent) [3]). Ha Dubiczán már a 13-dik század eleje

---

[1]) Fuxhoffer Monasteriologia. Czinár kiadása II. köt. 149. lap.

[2]) Magyar Történelmi Tár II. köt. 83. lap, hol Jerney a zágrábi káptalan hiteles voltáról szól. Az általa idézett oklevelet nem találtam Fejér Györgyben. Olvasd Fuxhoffer idézett munkája II. kötet 148. lapját.

[3]) Ez a Czinár által idézett adaton kivül (Fuxhoffer Monasteriologiája II. köt. 151. lap.) egy másik bizonyság, hogy a keresztúrak bíráskodási joggal bírtak hazánkban. A mit alább Csurgóról felhozandok, ezen tényt még nagyobb világosságba állítja.

óta tartózkodtak templáriusok, és ha oly tekintélyes perjelségről és komthurságról van szó, mely ott bíráskodott, azt kell hinnem, hogy ezen komthúrság a templáriusok eltörlése előtt azoké volt, és csak később változott át jánosrendű komthursággá, vagy hogy az utóbbiak a templáriusok korában a templáriusok mellett is tartottak Dubiczán conventet [1])

Csurgó, Somogy vármegyében egykor a templáriusok tekintélyes fészke, sőt coventje is volt, bizonyság levén Althavíz, csurgói komthur (praeceptor de Csurgó) nyugtatványa (apocha) melyet az 1163-ban Mihálynak, Tamás fiának adot a szenthai pusztáról fizetett haszonbér fölött, és saját pecsétjével megerősitett [2]). Rajcsányi Ádám a királyi diplomák alapján készült pozsonyi tabulárébaa írja, hogy a templomosok Sümeg megyében a csurgói uradalmat bírták, mely legalább 17 faluból állt. A templáriusok eltörlése után a csurgói jószág a jánosvitézekre menvén át, ezek itt azonnal, még pedig a vienne-i zsinat tudtával conventet alakítottak, mi már magában valószínűséget rejt, hogy előbb a templáriusok bírtak itt conventet, melyet azután a jánosvitézék folytattak. A csurgói templáriusoktól örökölték a jánosvitézek bizonyos bíráskodási jogot (jus dicendi) is Blatnicza és Béla túróczi helységek fölött, a mi szintén Csurgó kiváló helyzetét tanúsítja. Sem alapítási idejét, sem alapítóját nem ismerjük. Czinár Mór, a tudós pannónhalmi könyvtárőr azt közli, hogy az ottani levéltárban egy 1226. évi okmány létezik, melyből kitűnik, miszesint Csurgón azon évben már jánosvitézek laktak, és így ott már 80 évvel korábban laktak volna a templomos rend eltörlése előtt[3]). Somogy monographusa Csorba József azt írja Csurgóról: (hajdan Chergow, Csorgow, Curgou). A régi városban van a kastély, és a kath. templom, melynek külső formája, de a zárda tömérdek fundamentoma is (valóban szép ok!!) mutatja, hogy a vörös barátoké volt, kik az idő és körülményekhez képest keresztesek, vendégpapok, rhodusiak, máltai vité-

[1]) Fejér Cod. diplom. Tom. IX. Vol. 3. pag. 195.

[2]) Fejér: Cod. dipl. II. köt. 168. lap. Fuxhoffer II. köt. 162. lap.

[3]) Fuxhoffer. Második kiadás II. köt. 163. 141. lap. Kolinovich 228. lap. Kovacsóczy: Sz. János lovagrendje története 196. lap. Árpádkori új okmánytár, közli Wenzel Gusztáv. I. köt. 222. lap.

zek, templáriusok név alatt jönnek elő [1]). Ez olyan amabilis confusio a lovagrendekre nézve, milyent már többször volt alkalmam igazítanom. A vránai perjel több oklevelei Csurgó várán keltek, melynek romjai, miként Fényes Tokod esztergomi falu leírásában mondja, ott még láthatók Leányvár omladékaival együtt.

Esztergom. Azokon kivül, miket az arany bulla letéteményi helyéről fenebb mondék, még egy döntő okot akarok felhozni annak bebizonyítására, hogy a templáriusok főconventje legalább már a 13-dik század elején Esztergomban létezett. III. Honorius pápa 1216. évben a magyarhoni templárius és jánosvitézek mestereit avval megbízza, hogy az országban a jövedelmek huszadik részét beszedjék a szentföld visszafoglalása érdekében. A Theiner által közlött oklevélben [2]) az mondatik: „Ut igitur hoc salutare statutum debitum consequatur effectum, dilectis filiis Magistris domorum militie templi et hospitalis Jerosolimitanorum in Strigoniensi provincia constitutis...... hanc sollicitudinem duximus committendam,“ stb. Ezen oklevelet közli Fejér György is [3]), de épen azon főfő fontosságú szavak: „in Strigoniensi provincia constitutis“ kihagyásával. Ezen szavakból azt veszem ki, hogy a két lovagrend mesterei Esztergomban székeltek, minélfogva a főconvent is ott volt, és képtelenség volna feltenni, hogy a lovagrend provinciájának mestere más lovagtól, más conventtől fogadott volna rendeletet. Ha a templárius mester Vranán székelt volna, (elhallgatva azt, hogy az ottani templárius főnök csak perjel vala, és azt hogy 1216. évben Vranán templomos és jánosvitéz főnökök egymás mellett nem létezhettek, a mint gondolni kellene, ha egymás mellett Esztergomban nem akarunk nekik széket adni) a pápai levél a templáriusokat a spalatói egyházmegyében levőnek állította vala, melyben Vrána fekszik, nem pedig az esztergomiban. Végre figyelmet érdemel az, hogy a pápai levél a kérdéses megbízást egyenesen csak a két lovagrend mestereinek adja, és a fratereket = lovagszerzeteseket mellőzi.

---

[1]) Csorba József: Somogy vármegye ismertetése, 153. lap.
[2]) Vetera monumenta Hungar. I. köt. a második oklevél.
[3]) Cod. diplom. Tom. III. Vol. 1. 183. lap.

Hogy Esztergomban, mint a magyar egyház székhelyén több szerzetrend mellett a templáriusok lovagszerzete is létezett, több író bizonyítja. Így Túróczy László írja, hogy a minoríták sz. Lászlóhoz, a domonkosok Sz. Mártonhoz, az ágostoniak Sz. Annához czímzett egyháznál, a templáriusok a vár tövénél laknak. Bonbardi szerint 1200 körül a templáriusok a vár tövénél laktak ott, hol az a zöld mezőre kinyúlik. Kolinovich közleménye szerint a vár alatt voltak, ott hol most a ferencziek tanyáznak. A legszebb bizonyságok egyike III. Endre király egy 1294. évi, Lodomér érsek, az esztergomi káptalan, és Sz. Tamás melletti prépost javára kiadott, Péterfy által közlött levele, melyben ő az azok és az esztergomi polgárok közt fenforgó pörlekedést megszüntetendő, valamennyi az esztergomi székesegyházhoz és Sz. Tamás templomához tartozó házat és birtokot felsorol, mely alkalommal Heniael háza a templáriusok szomszédságában ilykép neveztetik meg: „item domus Sedelini circa pontem S. Pauli, — item domus Heniael, circa Templarios in Parochia Ecclesiae S. Petri [1]).“ A templáriusok eltörlése után, esztergomi manseriájuk, vagy conventjük a jánosvitézeknek adatott át [2]).

Székesfehérvárról, mely az egyházi és polgári történetben mindig kitűnően szerepelt, hol a jánosvitézeknek egy jeles conventjük (többek szerint főconventjük) volt, még csak annyit sem lehet valószinűséggel állítani, hogy ott templáriusok laktak. Hogy pedig általában csak hat templárius conventet lehetett napvilágra hozni, míg mintegy 20 convent emléke maradt fenn, mely a jánosvitézek rendéhez tartozott, a dolog természetében fekszik. A templáriusok t. i. csak 70 esztendeig élték túl a nagy tatár pusztítást, mely hazánk régi állami életünk majdnem minden okleveles emlékeit megsemmisíté, és az azt megelőzött kor alapos leírását igen megnehezíté. A jánosvitézek pedig nemcsak hogy hazánkban a mohácsi csatáig igen fontos tényezői voltak a közéletnek, nemcsak hogy lovagrendük a jelen századig folytatta változatos

[1]) Windisch: Ungrisches Magazin IV. köt. 497. lap.

[2]) Fuxhoffer: Monasteriologia II. köt. 166. lap. Fejér: Cod. dipl. VI. köt. 1. füzet 317. lap.

életét, hanem hazánkban is a templáriusok örökösei levén, és azok birtokaival gazdagodván, kettős hatalommal, és rendi hirük fentartására nézve több eszközökkel és kedvezőbb körülmények közt emelkedhettek egykori szerencsésebb és tekintélyesebb, de tragikus véget ért versenytársaik fölébe. Végre azon körülmény is nehezíti a conventek kimutatását, hogy okleveleink a lovagrendnek tett jószágadományokról szólván, soha sem említik a komthurságot vagy conventet, melynek fentartására szánták az illető birtokokat, hanem mindig a lovagrend mesteréhez intéztetnek, kinek hivatásához tartozott a jószágok fölötti igazgatás [1]).

Midőn a templáriusok lakhelyeinek, zárdáinak, birtokainak, templomainak nyomait tovább vizsgálnám, nem mulaszthatom el a kebleket előre késziteni, hogy azok száma korántsem oly nagy, mint a mennyire a mondák által felcsigázott képzelet ezt várná, de minden esetre igen tekintélyes, és következtetést engedő a lovagrend hajdani hatalmára hazánkban. Majdnem minden vár- vagy templomromhoz ragad valami monda a templáriusokról, és épen a monda oly mértékbeni elterjedése azon kérdést ébreszti mindenkiben: vajjon ha a templáriusok épen nem, vagy csak felette kevés számmal léteztek Magyarhonban, miként örökölhették századok után századok e mondát? Távol legyen tőlem, hogy könnyenhivőleg minden rege tarka, légszerü alkotását szilárd történeti épületül elfogadjam, de úgy hiszem, néha történeti munkában a mondát is, mint ilyent kell érinteni, mert a későbbi búvárlókat az igazság útjára vezérelheti. Ha a templáriusok nem birtak is mindenütt conventet, vagy curiát, hová a nép képzelete őket helyezi, de igen is lehető az hogy ily helyen — ha templáriusféle nem volt, — patronatusi vagy egyéb jogokat gyakoroltak; hogy itt tizedeket, szolgalmakat követelhettek, vagy kisebb birtokot nevezhettek magokénak. [2]).

Mednyánszky Alajos korábbi éveiben, úgy látszik, nem volt még meggyőződve a templáriusok egykori létezésükről

---

[1]) Fuxhoffer: Monasteriologia II. köt. 150. lap.

[2]) Wilcke: Geschichte des Ordens der Tempelherren. Második kiadás, II. köt. 8. és 25. lap.

Magyarországban, minthogy az Árva váráról fenmaradt, és általa 1820-ban ismertetett mondát [1]), mely oda templáriusokat helyez, azért vallja alaptalannak, mert eddigelé a templáriusok Magyarhonban létezését diplomatikailag be nem lehetett bizonyítani, és mert nem tartja valószínűnek, hogy oly lovagrend felől, mely két százados fenállása alatt roppant gazdagságokat és összeköttetéseket szerzett, a vörös kereszt halhatatlan hőseinek dús koszorúját nevezhetté magáénak, és oly világrázkódtató botrányos módon eltöröltetett hatalma fénykorában, hazánk történetei nem tettek volna említést. Azt hiszi egyébaránt, hogy a Zsigmond király [2]) alatt hazánkba hozott vörös csillagos keresztesek, annak hasonlatossága miatt a templáriusok fejér köpenyén levő vörös kereszttel többször összetévesztettek az utóbbiakkal, a miért is a mondák annyira népesítik templáriusokkal hazánk sok vidékét. Tudjuk, hogy a nép vörös barátoknak nevezi a templáriusokat, és ez valóban oda mutat, hogy a vörös keresztet vette ismertető jelül, de vörös keresztet viselvén a jerusalemi szent sír keresztesei is ruhájukon [3]), ebben csak egy új magyarázatját látjuk annak, miért látott a nép több vörös barátot, mint a hányan voltak. Hozzá járúlhatott végre az is, hogy a jánosvitézek, kiknek ruhája béke idején fekete volt, díszítve fejér nyolczszegű kereszttel, háború idején a fekete sutane-t levetvén, vörös harczöltönyt vettek magokra, mely elől és átúl fehér kereszttel volt ellátva [4]).

A vörös szín egyébaránt magokat a tudósokat is, nemcsak a népet hozta zavarba. Így meséli Bruckmann a múlt században, hogy három helyen, úgymint Rómában, Kölnben és Nagyszombatban még mindig templáriusok léteznek, régi lakásaikon és ruhájokban, de kik rendi öltönyükben egy negyed

[1]) Hormayr und Mednyanszky: historisches Taschenbuch. 1820. év. 49 lap.

[2]) Wagner: Analecta Scepus. I. köt. 398. lap.

[3]) Nem találom Fuxhoffer monasteriologiájában azt felhozva, hogy Zsigmond hozta volna be ezen kereszteseket. Hallgat róla Seelmann Károly is.

[4]) Kovacsóczy Mihály: Jerusalemi Sz. János lovagrendje története. 24. 210. 211. lap.

órányi távolságnál tovább nem távozhatnak a várostól, ha különben nem akarnak törvénykivüliségbe esni. De azonkivül hogy a templáriusok ruhája fejér, a nevezett városok papjainak pedig vörös volt, ezen tudósítás még egy kézzel fogható időszámítási hibában szenved. Nagy hiba már az, midőn Bruckmann világi lelkészek tanítványainak, a milyenek Nagyszombatban voltak, Rómában és Kölnben pedig most is vannak, oly harczias lovagrend közt helyet mutat; midőn oly ifjakat, kiknek legnagyobb része alacson születésű volt, lovagokká emel, és egy papi növeldét templárius curiává átalakít. De még feltünőbb az állítás anachronismusa, mert Kölnről nem szólva, Rómáról tudjuk, hogy ott az apollinari kollegiumot XIII. Gergely a XVI-dik században alapította. Ő ezen intézet tanítványainak vörös ruhát adott, hogy más intézetek ifjai fölé kitüntesse. A nagyszombati úgynevezett vörös papok fő növeldéje keletkezését Lippai György esztergomi érseknek köszönheté [1]), ki azt a rómaival mindenben hasonlóvá akarván tenni, oda a vörös ruhát is behozá. Már pedig világos hogy a római valamint a nagyszombati növelde alapítása egy pár századdal későbbre esik, mint a templárius rendének eltöröltetése [2]). Hodor Károly [3]) a templáriusokat a vörös szín alapján Erdélybe is kivánja behozni. Azt mondja ugyanis dobokamegyei Veresegyházáról szóltában : „A templáriusok, vagy a magyarok közt ‚veres barátok‘, hihető hogy Veresegyházát és annak környékét bírták és lakták, mikor a veres Toronyi [4]) híres erősséget építék 1118—1165.“ (Az első évszám

---

[1]) Ezt tanúsítja következő felírás: georgIVs LippaI arChIepIsCopVs strIgonIensIs prIMas VngarIae LegatVs natVs VniVerso CLero regnI apostoLICI.

[2]) Windisch: Ungrisches Magazin IV. köt. 495. lap. D. Anton: Versuch einer Geschichte des Tempelherrenordens. 1782. év. 323. lap. Wilcke II. kötet 344. lap.

[3]) Hodor Károly: Doboka vármegye esmertetése. 819. lap.

[4]) Kővári László: Erdély régiségei czímű munkájában sokkal óvakodóbb, így ír a veres toronyról: Az épületek közepette emelkedik ki a torony, mely zsindelyétől kezdve, tetőtül talpig veresre van festve, miről nevezetét vette. — A Dévénnel átellenben fekvő Rothensteint a hainburgiak és vidékbeliek most is közönségesen Tempelherrenhaus, vagy Rothes Klosternek nevezik. (Sas. Szerkeszti Thaisz András 1851. V. kötet).

t. i. a lovagrend keletkezését jelenti; az utóbbiban, úgy hiszi Hodor, megszűnt lenni Erdélyben). És egy másik helyen [1], előre bocsátván hypothesisének egy nagy praeambulumot, azt írja: „Veresegyházáról az egy etymologiájánál fogva kivántuk megjegyezni: hogy az avúltabb századokban, midőn Erdély is csaknem Portugallia vala az egyháziakra nézve, e tájékot, melyen Veresegyháza áll, a templáriusok, — a magyarok közt veres barátok — nevet viselt rendje bírta 1314 (?!) előtt. Ohajtanók, ha próbaállításunkat egy valaki nálunk szerencsésb vagy megczáfolná, vagy kútfőből igazolni kivánná." Ha Hodor „próbaállitása" mely csak színen alapszik, Veresegyházára és a veres toronyra vonatkozólag megállhatna, akkor a gallicziai Czerwonogrod nevű faluban szintén kellene templáriusokat keresni, mert e falu minden régi okiratokban „Castrum rubrum" nevezete alatt előfordúl. Hasonlóan a Koronahegy alatt Szepes megyében a Dunajecz jobb partján fekvő úgynevezett „veres zárdát" (rothes Kloster) vagyis lechniczi zárdát a sz. Antal völgyében templáriusoknak kellene tulajdonítani, noha tudjuk, hogy e zárdát a Berzeviczy család egyik őse, t. i. Kakas Rikolf fia alapítá 1319. évben, tehát már a lovagrend eltörlése után[2]). A Családi Lapokban[3]) egy avatott toll a lovagrendeket különösen Erdélyre nézve ismertetvén, a Verestorony, Verespatak, a két Veresegyháza, s a három Veresmart helynevekre mint a templáriusokkal netán összefüggőkre útal, azonban mégis úgy vélekedik, hogy az egy Verestornyot kivévén, abban hogy a többi „veres" czímű helyeken vörös barátok laktanak, kevés valószínűséget lát. A Verestornyot mint egykori templárius tulajdont elismeri, hivatkozván Fasching [4]) következő szavaira: „hanc postea Templarii, a qua hodiedum appellatur, rubra turri munive-

[1]) Hodor: Doboka vármegye 758. lap.

[2]) Vasárnapi Újság 1860. év 4-dik szám ily czímű czikkben: Vándorlások Szepes megyében. A szepesi lakosok csakugyan regélnek is a lechnitzi templáriusokról, mit sem gondolván a történet kritikájával. (Seelmann 453. lap).

[3]) Családi Lapok. Kiadja Somogyi Károly. Új folyam. 1858. I. kötet 2. füzet 174. lap.

[4]) Fasching: Vetus Dacia. 1725. 29—30. lap.

runt;" — de Faschingra hivatkozni, kinek Nova Dacia czímű munkáját, midőn megjelent, az olvasó közönség Nova Mendacia czíműre keresztelte át, bizonyosan nem volt szerencsés gondolat. Hasonló állítással, de nem bizonyítékkal találkozunk egy ily czímű könyvben: Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et religionum, melynek 2 lapján ezen tétel fordúl elő: „Urbem propriis erectam impensis (a zsidókról van szó, kik Jeruzsalem pusztulása után Erdélybe menekültek, Decebál dák király által hivatva) Thalmun dixere,.... quae deinde in florentissimum evasit emporium, celeberrimo Rubrae Turris propugnaculo, a Templariis exstructo, munitum ac decoratum."

A fenebbiek folytán több tekintélyes író azon hiedelmét kell megczáfolnom, mintha Erdélyben templáriusok lettek volna. Verestornyot Lakatos István is Siculiájában a templáriusoknak tulajdonítja. Benkő Károly és Erdélyben fekvő maros-szentkirályi paulinus zárda viszontagságait ismertetvén, érinti azt, hogy a paulinusok fehér barátoknak neveztetnek fehér öltözetök miatt. Nem tekintvén azt, hogy a paulinusok századokkal élték túl a templáriusokat, sem azt, hogy okmányos bizonyság hiányában nem elegendő a ruha színéről itélni, Benkő oda nyilatkozik, hogy mint véli, a templomosokat Magyar- és Erdélyországban paulinusoknak hívták, mert fehér öltözetet csak a templomosok viseltek [1]). Horváth Mihály pedig többi közt írja [2]): „Erdélyben ezek (a kereszturak) egy egész kis tartományt, mely akkoron Borzaföldnek neveztetett, nyertek adományúl azon joggal, hogy azon városokat s várakat építhessenek, arany s ezüst bányákat mívelhessenek. A szerzet magyar és tótországi főnöke, Fr. Pontius Della Croce Dalmát- és Horvátországban királyi helytartói czímmel

---

[1]) Benkő Károly: Marosszék leírása. II. köt. 97. 98. lap. Corvin Mátyás király a régentén a templáriusok által lakott fejéregyházi (S. Alba Maria) épületet a paulinusoknak adja át. Turóczy László: Descriptio Hungariae occidentalis 54. lap. Gabr. Kolinovich: Chronicon Templariorum 229. lap. Fuxhoffer Monasteriologia. II. kiad. II. kötet 165. lap.

[2]) Horváth Mihály: Magyarország történelme. II. kiad. I. kötet 334. lap.

és méltósággal ruháztatott fel. Ez is hihetőleg Gertrud befolyásával történt (Gertrud az idegeneknek kedvezett) vagy legalább annak tulajdoníttatott." Horváth Mihály a keresztúrak és szerzet neve alatt a templáriusokat érti, a mi világos hivatkozásából Pontiusra, mintha ő ezen szerzet főnöke lett volna, mely Borzaföldet nyeré; világos továbbá, mert Pontiust [1]) egyszerűen keresztúrnak nevezi; mert a templáriusok birtokába átment Sinyéről azt írja [2]), hogy 1182-ben a keresztúrak kapták, végre hogy többet ne említsek, mert az arany bulla harmadik példányáról, mely az eredeti szöveg szerint penes templum, azaz a templáriusoknál őriztetett, azt állítja, hogy a keresztúraknál volt letéve [3]). Azonban Borzaföldet, vagy helyesebben a Bárczaságot soha sem bírták a templáriusok, miként ezt maga Pray is hibásan vélé [4]), hanem a mariánusok, az az német vitézek. Főleg nagy azok száma, kik a Keresztúr és Keresztes nevű erdélyi faluk létezéséből kihozzák, hogy ezek hajdan a templáriusoké voltak, holott Póka Keresztúr, Gerend-Keresztúr, Ördög-Keresztúr, Retze-Keresztúr, Sajó-Keresztúr, Csicsó-Keresztúr, Szilágy-Fő-Keresztúr, Keresztes (Hunyadban) Székely-Keresztúr, Bere-Keresztúr, Maros-Keresztúr Keresztes (Torda mellett) stb. falukat, megengedem hogy egyik vagy másik lovagrend hajdanával összeköttetésbe lehet hozni, de bizonyosan nem templáriusokkal Erdélyben. A fenebbi tordai praeceptor Nyle is hibásan templárius perjelnek tartatik [5]). Vannak kik Nagy-Szebenben a nagy Ring-en álló Reisenfels féle házat templárius avagy német lovagrendű székhelynek tartják [6]). Vajda Hunyadon, közel Szent Péter hegyen levő kerítések és kápolna omladványai hagyomány szerint templáriusok nyomaira mutatnának [7]); annak bizonyí-

---

[1]) Horváth Mihály: Magyarország történelme I. kötet 340. lap.
[2]) Ugyanott 304. lap.
[3]) Ugyanott 359. lap.
[4]) Pray: Specimen Hierarch. Hungar. II. Rész 252. lap.
[5]) Kolosvári Közlöny. 1857. év. 92. szám.
[6]) Bethlen Elek: Geschichtliche Darstellung des deutsehen Ordens in Siebenbürgen 54. lap, ki szintén mesének tartja a templáriusokat Erdélyben.
[7]) Árpádia. Történeti zsebkönyv. I. köt. 67. lap.

tására a sírboltok, és a kiásott tetemekre is hivatkoznak, többi közt egy köntöst vagy köpenyt egybekapcsoló ezüst csatpárra, egy reá metszett kereszttel; sőt állítják, hogy évszám meg a templárius nagymester neve is födöztetett volna fel a sok titkot fedő földszín alatt, valamint a rothadt deszkák között fehér selyem köpenyek tüntek elő az ismert vörös kereszttel jelölve [1]). Az előadás azonban a legnagyobb általánosság színét viseli magán, mint egyébként nem lehet várni attól, ki a nevezett tárgyakat saját szemével nem látta. Én legalább azt hiszem, hogy midőn annyi ellenkező bizonyíték mellett azt akarjuk kisütni nem írott kútfőkből, hanem symbolumokból, hogy Erdélyben templáriusok voltak, ezen symbolumok részletes ismertetése volna kötelességünk. A Bodza melletti Tatárköt csak a néphagyomány tulajdonítja a templáriusoknak[2]), néha nem is mindig azoknak, hanem valamely keresztes lovagrendnek. Hasonlót kell mondanom Rápold és Illyefalváról Hunyad megyében.

A mint itt a templáriusok német lovagoktól nem különböztetnek, és sokszor hibásan cseréltetnek fel egymással [3]), miként ezt különösen Benkő és Engel tevék több ízben, úgy még több esetben a jánosvitézekkel tévesztetnek össze [4]). Bél Mátyás Ritus explorandae veritatis czímü czikk alá tett jegyzeteiben ismertetvén röviden a jánosvitézeket, hozzá teszi: Non sunt ergo cum Templaristis, qui tardius nati [5]),

---

[1]) Tudományos Gyüjtemény 1831. év, 7. füzet 28. lap. Kenderessi Ferencz czikke.

[2]) Bethlen Elek idézett munkája 53. lap.

[3]) Erről már Wagner panaszolkodik: Supplem. ad Analecta Scepus. 405. lap.

[4]) Bethlen Elek idézett munkája 20. lapján.

[5]) Azon hamis állítás, mintha a jánosvitézek korábban keletkeztek volna a templáriusoknál, az elsőbbi lovagrend történetíróinál, például Vertot-nál rendesen előfordúl, tárgyok iránti előszereretből. De kik azt állítják, mind figyelembe nem vették Vitry bíbornok iratainak ezen helyét: Praedicti Hospitalis fratres ad imitationem fratrum militum templi, armis materialibus utentes, milites cum servientibus in suo collegio receperunt. (Weber K. Gy.: Das Ritterwesen, und die Templer, Johanniter und Marianer. II. kötet). Ellenkező, de nem kifogáson felett álló nézet Wilcke templáriusok történe-

et deleti dudum sunt, confundendi, quippe qui vix aliquando in Hungaria sedes habuere. Továbbá: Cruciferi S. Ioannis Baptistae iidem sunt, qui Hospitalarii. Cave ergo, Templaristas fuisse credas; quod vulgo et docti apud nos faciant, Cruciferos seu Hospitalarios miscentes cum Templariis [1]). Míg Péterfy [2]) Katona és Schmitth [3]) igen jól megkülönböztetik az esetet, midőn valamely lovagrendet csak Cruciferos nevezi az okmány, és ezalatt helyesen jánosvitézeket értenek, addig Keresztúri [4]), Róka, [5]), Érdy János [6]) és mások ezen kifejezés alatt templomosokat értenek, melynek természetes következése lett, hogy a mely birtokokat IV. Bélától nyertek a jánosvitézek Havasalföldön és Moldovában, azok is a templáriusoknak tulajdonítattak [7]), miként ez Virág Benedek által történt [8]).

Ennyit általában megjegyezvén, már is eléggé kiváglik hogy a templáriusok legszámosabban valának Horvát- és Dalmáthonban, azután a Vág vidékén és Karpátok alján [9]), kevesebb számmal Magyarhon belsejében. Erdélyben pedig legfeljebb a monda szól, de a történet mélyen hallgat róluk.

Kísérletet kivánok most tenni a templáriusok egyes lakhelyeinek kijelölésében, híven különböztetvén azt, a mi a történeti kritika próbáját nekem kiállani látszik attól, a mit a bőbeszédü népmonda egészen más rovat alá helyez, de a mit én, későbbi figyelem ébresztés érdekében, értekezésemből nem akarok kizárni.

---

tében. Második kiadás 1. köt. 105. lap. Különben Wilcke szintén régiebbnek tartja a templárius lovagrendet. Ugyanott I. köt. 16. lap.

[1]) Adparatus ad Histor. Hungar. 212. 222. lap.

[2]) Sacra Concilia R. Hungariae.

[3]) Episcopi Agrienses.

[4]) Keresztúri: Compendiaria descriptio Episcopatus et Capituli M. Varadinensis, 278. lap.

[5]) Vita Veszprimiens. Praesulum 65, 66. lap.

[6]) Új Magyar Muzeum 1850. év 138. lap.

[7]) A külföldi írók sokszor téveszthették össze a jánosvitézekkel vagy marianusokkal a templáriusokat, miként Hormayr panaszolja: Geschichte Wiens II. Jahrgang, 4. köt. I. füzet 9. 10. lap.

[8]) Magyar századok I. köt. 474. lap. Követi e hibában a Tudományos gyűjtemény 1837-ki folyama.

[9]) Den deutschen Rittern gab Andreas II. das Burzenland, die Templer sollten der Karpathen hüten. (Annemonen, III. Band 145. l.

A templáriusok lakhelyei többnyire manseria-knak neveztetnek. Mansus, a középlatin nyelven lakházat jelent, többnyire a hozzá tartozó fekvő jószágra vonatkozó mellékértelemmel : egy bizonyos, majd 12 majd 30 stb. holdból álló tér vagy földmértéket. Skót nyelven *manse* plébániai lak értelmében mindeddig megmaradt. A román nyelvek a *mansus* és *mansio* szó ejtegetéseiben az *n* betűt kihullatták. Katalonúl *mas* falusi lak, példáúl Masnon, Mas de Motoliu, Tarragona mellett; francziául *maison* bármely ház, spanyolúl *meson* korcsma; továbbá francziáúl *mesnage*, jelenleg *ménage* háztartás, angolúl *mease* (mansus). Így Németországban is a régi *mansionáriusból* (Lásd Lang, Reg. ad 1130.) lett *mesenarius* és végre *Mes'ner*. [1]) A *mansio* magyarázata annyi mint maradás, néha azonban distantiát, állomást jelent, mely két értelemben előfordúl Cicero, Plinius, Sueton és más íróknál. Példáúl : Cautior certe est mansio. (Cicero Att. VIII). Mansio Formiae, — a Formiaeban maradás. (Ibidem VIIII. 5). Mansio in vita. (Cicero Fin. III. 18). Ad primam mansionem febrim nactus, az első állomásnál. (Sueton Tit. 10). Dividitur in mansiones camelorum sexaginta. (Plinius). [2]). A manseria szót közönséges szótárainkban nem lehet találni, a mansus, mansiones szavakat azonban hazai törvényeinkből merített okok alapján „szállás“ értelmében vehetjük. [3]) Ezen szómagyarázatnál azért kellett többet időznöm, mert sok ideig tartotta fen magát azon hit, és tán még most sem halványúlt el egészen, Hettner ellenkező véleménye dacára, [4]) hogy a templáriusok rendéből nötték ki magokat a szabadkőmívesek. Lessing az utóbbit : Ernst und Falk. Gespräche für Freymäurer czímű munkájában [5]) erősen vitatja, és ez alkalommal a mason, masony, masonry szóra, miként Herder is [6]) nagy

[1]) Schmeller, bayr. Wörterbuch, II. köt. 600. lap.

[2]) Scheller latin-német szótára.

[3]) Piringer : Ungarns Banderien, I. kötet 192—194. lap.

[4]) Hettner Hermann : Literaturgeschickte des 18. Jahrhunderts I. köt. 207. lap. azt mondja : Lessings Ansicht, dass die Freimaurer unmittelbar von den Tempelherren abstammen, widerstreitet, wie man jetzt allgemein einsieht, aller geschichtlichen Möglichkeit.

[5]) Lessing minden munkái, Lachmann kiadása X. k. 299—303. l.

[6]) Herder minden munkái, 1853. évi kiadás, 36. köt. 200—202. l.

súlyt fektetvén, kimutatják, hogy a massonerie, és massoney csak a szabadkőmívesek neve volt.

Én ez útra nem követvén a tudós irókat, csak annyit hozok itt fel, hogy 1782. évi július 15-én Németország legtekintélyesebb szabad kőmívesei Ferdinánd braunschweigi herczeg elnöklete alatt nagy gyűlést tartván, ott kijelenték, hogy a szabad kőmívesség rendének a régi templáriusokkal semmi köze. De hazai történetírónk Fessler J. A. bő ismeretsége, ravaszsága és mozgékonysága okozák, hogy egy bizonyos mystikus szellemet, melynek ő barátja volt, a kőmívesek páholyaiból a század végeig nem pusztíthatták ki egészen. [2])

Imre király 1198. évi adomány levelének ezen kitételei: Sacrae militiae Templi in Hungaria una cum personis et subditis eorum in Regno nostro habitantibus; — tovább: Plateatica etiam omnibus domus militiae Templi, ac hominibus eorum; -- és: ut nemo aliquid ab ipsis fratribus et dominibus sacrae militae, — és: nullus eos vel domus, — végre: nec eos vel domus eorum — első tekintetre mutatják már, hogy a templáriusoknak házaik is voltak Magyarországon, és hogy lakták is ezeket. De ha van, a ki azt állítja, hogy ezen házak (domus) nem voltak egyebek csak fogadók (diversoria), nem pedig manseriák; a személyek pedig csak olyanok, kik a jószágok igazgatása végett ott megfordúltak, miként a hazánkon kivüli cisterciták és praemoutreiak is rendtársaik által igazgatták nálunk joszágaikat, ugyan ezen királyi oklevél eme szavai: „(fratribus) legationem atque negotiae templi praedicti exercentibus" még korántsem támogatják eléggé ezen conjecturát, és az ilyen kételyeket elnémítják a pápák és királyok által osztott czímzések: magistro et fratribus Templi de Ungaria, vagy per Hungariam et Slavoniam. [3])

A templomosok emlékét tehát az elmondottakon kivül fentarták nálunk következő helyek:

Pöstény, Nyitrában. Az állítólag már a rómaiak által ismert híres pöstényi fördők mellett, egy igen régi templom

---

[2]) Wilcke II. kötet. 362. 363. lap.

[3]) Kolinovich: Chronicon templariorum 94—96. lap, hol az enyémtől eltérő következtetésre jut.

romjai emelkednek. Századunk első tizedében még oly ép volt az egész templom, hogy mise mondatott benne, sőt a ház alapfalai is megvoltak, mi a tudós Mednyánszky Alajost a tervrajz készítésére indítá. De az 1813-ki hirhedt árviz itt pusztítólag hatott. Ama templomban számos goticus kőfaragvány létezett, mire a gót épitészeti modor; a párkányzatok, ivcsúcsok, ablak keretekben stb. számos alkalmat szolgáltatott. Mednyánszky Alajos úgy találja, miszerint a hagyomány, építési modor és faragványok meglepő öszhangzattal bizonyítják, hogy ezen templomot, ha nem is építtették, de mindenesetre bírták a templáriusok; és ezen építési emléket oly azonkori okmánynak vette, mely egy régi rejtélyt megold, és azokat megczáfolja, kik a templáriusok létezését Magyarországban azért tagadák, mert egyetlen kortársú író, egyetlen diploma vagy emlék sem bizonyított még akár csak egy magyarországi templárius hely létezése mellett [1]). Támogatják Mednyánszky e nézetét némely egyház vizsgálati jelentések is. Ilyen vizsgálatot tartott 1731. oktober 11-én gróf Zichy Ferencz esztergomi kanonok és nyitrai fődiakon, és ez alkalommal jelenti Pöstényről, hogy a helységen kivül igen tekintélyes, az anyaegyháznál különb templom létezik, mely közvélekedés szerint a templáriusoké volt. 1756. évi május 17-én Révai András gróf esztergomi kanonok tartván Pöstényben vizsgálatot, szintén azt jelenti, hogy a helységen kivül található templom a városbelit nagyságra sokkal felülhaladja, és hogy ezen templom, miként régi hagyomány állítja, a templáriusoké lett volna. A monda szerint a pöstényi régi templom [2]) Sz. István alatt épült, egy későbbi király pedig zárdát építvén hozzá, mind kettőt a vörös barátoknak adta át. Innen nem távol Ribnikj (halastó) nevű mező létezik, két részről töltéssel korlátozva, mely hajdan halak tartására használtatott, és

[1]) Hammer Purgstall: Fundgruben des Orients. VI. kötet 493—496. lap. Ily szellemben szól Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse czímü munkája 101. lapján is.

[2]) A templom közelében forrásvíz bugyog, az úgynevezett leánykút, melyről egy, Mednyánszky Alajos által költőileg előadott monda maradt fenn. Hormayr. histor. Taschenbuch 1824. évre 243-244. lap.

maig is fentartván „Mnichowa Lehota“ azaz „Pap-Lehota“ nevét, bizonyítja hogy a fenebbi zárdához tartozott. Az épület építési modora, és a faragványok szintén szolgálnak Mednyánszkynak érvül, hogy e helyen templárius mansio díszelgett. A tudós történész méltó fiának báró Mednyánszky Dénes mostani lakhelyén Rakoviczon az átépitési idomitások alkalmával ismét — mint régenten már — ódon téglák találtattak dombor kard- vagy lovagpallos forma keresztjellel † miről mai napig regéli a traditio, hogy ez „a vörös keresztes barátok“ (németül „Kreuzpater“) itt létezett épülete és birtokától ered, mely talán az ide $^{3}|_{4}$ órányira eső pöstényi háznak egyik dependentiája lehetett. Veszelén, hol azelőtt lakott a Mednyánszky család, még létezik egy érdekes kőfaragvány, ablakcsúcs, mely három félszemélyt ábrázol. Annak középsőjét, két geniustól kisérve, Mednyánszky Alajos a mellékelt koronás és kettős keresztes sisak miatt II. András királyunknak vélte magyarázhatónak. *Μῆτις, ἄνθρωπος*, Gral és efféle alakzatok is találtattak ugyanott, de nyomtalan elvesztek. A pöstényi templomnak ma már csak a szentély némi csekély roskadó részlete látható [1]), Különben Bél Mátyás mondára sem hivatkozik templáriusok itt létéről [2]).

Telegd, vagy Mező-Telegd Biharmegyében, Nagyvárad körül. E helyre még a legkétkedőbb írók is tesznek templáriusokat és mindnyájan Pázmán Péter erősítése alapján, ki szerint az ő elődje az esztergomi érsekségben Telegdi Csanád a templáriusok romba dölt épületeit felépítvén, azokat 1335. évben a ferencziek szerzetének engedte át [3]). Pázmánt követik Fuxhoffer [4]), Kolinovich [5]), Kercselich [6]), Timon [7]), Win-

---

[1]) Az itt közlött adatokat, mennyire sajtó útján még nem jutottak tudomásra, a mívelt és nemeslelkű báró Mednyánszky Dénesnek köszönhetem.

[2]) Warhanek: Das Kaiserthum Österreich geographisch, statistisch, topographisch czímű munkája Pöstényben állít templáriusokat.

[3]) Péterfy: Concilia Tom. II in appendice de religiosis ordinibus 281. lap.

[4]) Monasteriologia. Második kiadás II. köt. 164. lap.

[5]) Chron. Templariorum 228. lap.

[6]) Histor. Episcop. Zagrabiensis I. köt. 123. lap.

[7]) Epitome rerum Hungaricarum.

disch, Wilcke, Mednyánszky[1]) és mind azok kik e tárgyról írtak. A gyanú azonban Telegdet is, mint templárius helyet fel akará dönteni, és pedig mert a vienne-i zsinat határozata, és a pápa akarata szerint a templomosoktól elvett joszágokat a jánosvitézeknek kelle átadni, holott a fenebbi közlés szerint Telegd a ferencziek tulajdonába ment át. Azonban értekezésem fonalán nem ritka esetnek mutatkozik, hogy hajdani templárius javak nem épen mindig a jánosvitézekben, hanem majd a királyban, majd a domonkosok és más szerzetben nyertek uj birtokost. Egy másik ellenvetés az, miszerint fel nem tehető, hogy az esztergomi érsek egy más püspökségben megürült templárius házzal rendelkezhetett volna; pedig igen is rendelkezhetett, minthogy Oláh Miklós szerint az esztergomi érsek jogaihoz tartozott, hogy a megszüntetett templáriusok egyházait és alapítványait betöltse, és azokról a praesentatiót gyakorolja. Ezen jogról Pray is írja: Praeterea Templariorum et aliorum suppressorum et extinctorum ecclesiae et beneficia redacta ad secularem statum, ad collationem et praesentationem Archiepiscopi spectant [2]).

Stem várat, Modrus és Bezana horvátországi jószágokkal együtt 1219. évben a templáriusok bírták [3]).

Glogonza, Horvátországban. Volt egy szerzetrend, melynek tagjai, „a jerusalemi szent sír kanonokjai" névvel éltek, és mely II. András király idejében megváltozván szerzeti minősége, mint lovagrend telepedett le hazánkban, és mint ilyen Magyarországon hasonló kiváltságokat élvezett, mint a jánosvitézek, és templáriusok [4]). Úgy látszik, hogy a szentsír rendbeliek némely helyen még mint szerzetesek, némely máson pedig mint lovagok léteztek, mert a sárosmegyei Keresztes-Komlósban levő ily rendű monostor a lengyelországi miechowi prépostságnak volt alávetve [5]), nem pedig a rend

---

[1]) Hormayr und Mednyánszky, historisches Taschenbuch, Jahr 1820.

[2]) Windisch: Ungrisches Magazin IV. köt. 490, 497. lap.

[3]) Lehoczky: Regni Hungar. status et ordines. (Stemmatographia) I. köt. 67. lap.

[4]) Péterfy: Concilia II. köt. 277. lap.

[5]) Mit kell tartani amaz 1076-ki okmányról, mely szerint III.

glogonzai mesterének, ki a magyar királyok által a Magyarországban létező valamennyi szent sír őrző lovagok főnökévé neveztetett. A komlósi zárda főnök azonban prépostnak (praepositus) nem pedig praeceptor vagy magisternek czímeztetik, mi csak a lovagrend főnökét illethette [1]. Bizonyos hogy körösmegyei Glogonza (Glogoniza, Glogovnica, Golgonissa [2]) is ugyanazt jelenti) környékén templáriusok léteztek, minthogy II. András 1217. évi (és IX. Gergely pápa 1227. év július 9-én kelt megerősítő levelébe átvett) szabadalma a zágrábi prépostság földjeit előszámlálván, Glogonzát és a templárius földeket mint határokat említi. Egy szintén ezen évi transsumtumban Cassina földjének határai elősoroltatván, mondatik, hogy a „Gumensa"-ba vezető út a Cassina és templárius birtok közti határt képezi [3]). Mind abból azonban nem világos, hogy Glogonzán magában templáriusok, vagy főleg templomos komthurság vagy convent lett volna, és így nem találom alapját az általam kételylyel említett Corvin Mátyásféle levél azon állításának, miszerint Glogonzát templárius praepositura (mely szó keresztes vitézekről szintén helytelenül használtatik praeceptura helyett) vagy általában templárius zárda ékesítette valaha. Kercselich 1254. évnél egy Istvánról tesz említést, ki hivatala szerint: Praepositus S. Sepulchri de Glogouicza et Canon. Hyerosolymitani volt, vagy mások szerint: Praeceptor domus militiae templi de Glogovnicza. „Hinc apparet, folytatja Kercselich, eam olim templariorum fuisse." Megvallom, hogy annyit nem tartok elegendőnek, hogy mint a zágrábi püspökség történetének tudós írója Glogonzán templárius praeceptorátust, azaz conventet tudnék felfedezni, és nagyobb örömmel vevém, ha a kérdés mellett, habár csak a

---

Henrik császár Magyarország Tátra és Vág közötti részeit bitorúl a prágai egyházmegyéhez csatolá, már fenebb elmondám. De a jelen eset nem hasonló, mert a lovagrendek területeinek körülvonalozása, ha eltért is néha a politikai határoktól, mégsem sérté meg valamely államnak önállóságát.

[1]) Fuxhoffer: Monasterologia, Czinár Mór kiadása II. kötet 187. lap.

[2]) Lásd értekezésemet az 1175. évről szólva.

[3]) Theiner: Vetera monumenta Hungar. I. köt. 74. 75. 85. lap.

legkisebb okmánynyal kedveskedett volna [1]). Meglehet, hogy azt munkájának harmadik részében teszi, de ez valamint a második, fájdalom soha meg nem jelent. Hasonlóképen, midőn a különben nagyfigyelmű Mednyánszky Alajos a templáriusokról azt mondja: „Ihre war auch die Propstei in Glogonza", még mindig nem tudom magammal elhitetni ezen semmi okmány, vagy azonkori író által nem támogatott állítás valóságát, annál kevésbbé, minthogy a Propstei, azaz prépostság nevezete is — mint már mondám — nem a lovagrendre vonatkozhatik [2]). Holéczy Mihály [3]) Esztergom és Vranán kívül csak még Keresztes Komlósról tartja bizonyosnak, hogy templáriusok székhelyei voltak, és azt állítja, hogy III. Béla már 1175-ben adta nekik Golgonicát. Egy újabbkori író Weiss Károly [4]), ki mint műbíró felsóhajt, hogy a templáriusok és a jánosvitézek Glogovniczán és Casmán létezett templomjaik csak romjait lehet látni, e részben kevés figyelmet igényelhet.

Ó Buda. Béla király névtelen jegyzőjében olvassuk, hogy Árpád 907-ben meghalván, egy kavicsos patak forrásánál temettetett el, hol később, a magyarok keresztyén hitre való térítése után egyház is építtetett (Inchofter szerint már 803-ban Nagy Károly által) S. Alba Maria tiszteletére. Ezen Alba Maria alatt az ó budai Fejéregyház értetik, melynek vidéke maig is Árpád völgyének neveztetik. Ifjabb gróf Nádasdy Ferencz és Thaly Kálmán, midőn nem rég Árpád sírját keresték [5]), azon eredményre is jutottak, hogy Fejér-

---

[1]) Kercselich: Histor. Eccles. Zagrabiensis I. kötet 87. lap.

[2]) Hormayr und Mednyánszky histor. Taschenbuch 1824. évre 189. 190. lap. Mátyás király általam fenebb idézett leveleinek kiadója, jegyzetben említvén, hogy a glogoviczai prépostság Szentiványi tanúsága szerint is a jerusalemi szent sír őrzők rendé lett volna, kérdést tesz, vajjon Glogovicza ugyan az-e, a mi Glogonza.

[3]) Tudományos gyűjtemény 1837. év 4. füzet.

[4]) Von den Kirchen der Tempel- und Johanniter Ritter zu Glogovnica und Casma, so wie von den herrlichen gothischen Abteien zu Biela Dobra, Orica und Topusco erblickt man nur mehr Ruinen. (Der Dom zu Agram czímű czikk a Mittheilungen der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1859. septemberi füzetében.)

[5]) Pesti Napló 1860. év 164—3129. szám.

egyház ősvezérünk és honalapítónk temetőhelyén áll, minél fogva annál nagyobb érdekkel veszszük azt, hogy Túróczy László [1]) és Kolinovich Gábor [2]) itt templárius lakhelyet találtak. Ki által, és micsoda esztendőben hívattak ide templáriusok, nincs ki felderítse, Fuxhoffer [3]) azonban azt conjecturálja, miszerint ezt IV. Béla király tehette, ki a budai várhegyet a tatárok és más ellenségek megtámadásai ellen erősítvén, a keresztes lovagok segélyét is összekapcsolta, Bél Mátyás a templáriusok hajdani ittlétüket kétségbe vonja [4]), de a valószínűséget minden esetre emeli a 12-dik századbeli zárda fenállása, melyre egy 1193. évi okmány ezen szavai: „inde ad fossatum sacerdotis" és „inde ad Monachum" czéloznak [5]).

Érdy János Ó Budán szintén keres templáriusokat, de nem Fejéregyházon, hanem Felhévízen, midőn „historiai séta a Margit szigetén" czímű értekezésében [6]) azt mondja, hogy „a budai kereszturak vagy templomosok szentháromság tiszteletére építtetett egyházát és monostorát az esztergomi érsekség budai palotája helyén kell keresnünk, és hogy hajdan e vidéken Gyézavásárhely, utóbb Szentháromság [7]) vagy Felhévíz nevű város terült el, mely egykor külön hatósággal bírt." De tudós búvárunk ez állításával téved, mert az említett helyen nem templáriusok, hanem a jánosvitézek szentháromsági conventje volt [8]); téved tovább akkor is, midőn mondja, hogy ezen budai kereszturak, tehát az ő vélekedése szerint templáriusok, Margit szigetén várat bírtak, hivatkozván Kún László 1278. évi oklevelének következő tételére: „Ac Castro Cruciferorum domus hospitalis," — mert épen ezen tétel világosan tanúsítja, hogy itt ispotályosokról, az az jánosvitézekről van szó [9]).

---

[1]) Lad. Túróczy : Descriptio Hungariae occidentalis 54. lap.

[2]) Chronicon Templar. 229. lap.

[3]) Monasteriologia II. kiadás II. köt. 165. lap.

[4]) Bel Mátyás : Notitia Hungariae III. köt. 179. lap, a jegyzetben ; III. köt. 513. lap, és IV. köt. 95. lap.

[5]) Pesti Napló 1860. év 166—3131. szám.

[6]) Új Magyar Múzeum 1850. év 138. lap.

[7]) A jánosvitézek szentháromsági templomától neveztetett így.

[8]) Fuxhoffer Monasteriologia, II. kiadás II. köt. 145. lap.

[9]) Túróczy László Felhévízről szóltában roszúl mondja, hogy praepositura volt, mert a keresztes vitézeknek praecepturáik voltak.

Fejéregyházától nem távol, a budai hegyek közt azon helyen, mely Szép Juhászné név alatt ismeretes, a vendéglő bejárásánál egy sírkő látható még mai napig, latin körírással melyet a topographiai írók eléggé hibásan valamely templárius lovag sírkövének néztek. A Szép Juhászné helyén hajdan paulinusok zárdája állt, és bizonyosan onnan származnak azon kevés építési emlékek, miket itt még láthatni, és a kérdéses sírkő is Babenbergi Henrik főpapra vonatkozik, ki itt 1400-ben meghalt, és alkalmasint saját kivánatára temettetett ide, mint sok más idegen szerzetbeli egyén, kiben az itteni paulinusok jó erkölcsei hasonló kivánságot ébresztett [1]).

Thaucz Arad megyében, melynek monographusa Fábián Gábor következőt ír: „Taucz helységének Kiss József táblabíró urat illető részében, egy meneteles kies hegyecskén sok régi kőfalak vannak, mély sánczokkal körülvéve, mely romoknak nagy kiterjedése s egész helyheztetése az itt egykor fenállt épületnek néhai nagyságára és méltóságára mutatnak. A közhagyomány azt tartja felőlök, hogy azok templáriusok conventjének maradványai volnának. Pázmán Péter ellenben a maga catalogusában azt mondja, hogy Thout a joannita rend lovagjainak, vagyis az úgynevezett keresztes barátoknak lakhelye volt legyen. Hogy pedig itt a Thout név alatt valósággal Taucz értetik, bizonyítja azon pecsét mely ezelőtt egy pár évvel a tauczi omladékok közt ily körírással találtatott, „Sigillum oppidi Thouc." De meg lehet Pázmán állítását a közhagyománynyal egyeztetni, úgy ha felteszszük, hogy Tauczon előbb ugyan a templáriusoknak volt manseriájuk, azok kimúltával pedig a joannitáknak lett conventjek; a mit helyesen fel is tehetünk, minekutánna a historiából tudjuk, hogy az V. Kelemen pápa által eltörölt templárius rend jószágainak nagy része a joannitáknak adatott által. Akármelyik rendé volt azonban a tauczi konvent, annyi igaz hogy épületjének mint romjai hirdetik roppantnak kellett lennie, mi is ennek a vidéknek egykor nem kis díszére szolgálha-

---

[1]) Häufler J. V. Budapest, histor. topographische Skizzen. Pest 1854. Emichnél. II. Rész 22. l., ki azonban a sírkő tisztán kivehető évszámát roszúl olvassa 1409-nek. Feldmann: Wegweiser durch Pest und Ofen. 126. lap. Az utóbbi templárius sírkövet lát a kérdéses emlékben.

tott" [1]). A fenebbiekből csak Taucz, meg Pázmán által említett Thout ugyanazonsága bizonyos, de a templáriusok itt voltát a hagyományon, és a romok tekintélyességéből vett következtetésen kivül más semmi sem állítja. Fuxhoffer is úgy látszik, kevés szerencsével akarja a Pázmán által említett Thout-ot a nográdi, vagy bihari Told nevü pusztában felismerni [2]). Söt Kolinovich a Hunyadmegyei Tolt várát tartja templárius fészeknek [3]).

Szent Lélek Borsodban. Egy nagyon olvasott hazai lapban [4]) felfedezém, hogy azon tévedés, mely a paulinusokat néha templomos vitézekül veszi, nemcsak Erdélyre szoritkozik, és hogy e szerint nemcsak a honunkban létezett három keresztes lovagrend zavartatott össze egymással. Olvasható ugyanis ott: „Szentléleki templom romjai. (vörös barátok kolostora)" feliratu czikk, mely szerint ezen egyházat a XIII. század vége felé az Ákos nemzetségből való Ernő bán fia épitette, ki később Róbert Károly alatt Magyarország nádora és Borsodmegye főispánja volt. Ő alapította volna a tudományos és művészetkedvelő pálos szerzetesek (paulinusok, vörös barátok) diósgyőri és szentléleki kolostorát. Czáfolatúl sok talán annyit is mondani, hogy a szentléleki, valamint a közel diósgyőri kolostor a „sz. Ágoston remetei" czímü papi rend számára épült [5]), mely csak 1500. év táján vette fel a paulinusok, vagy pálos rend nevét Bakács Tamás érsek parancsára. Hogy nem egy, hanem különféle két rendet képeztek, mutatja az, hogy oly oklevelekben, hol a szerzetesek felsoroltatnak, a sz. Ágoston szerzetesei és templomosok egymásután neveztetnek, például az 1309-ki pozsonyi zsinat végzéseiben [6]). Tudomásom szerint a paulinusok és templáriusok

[1]) Fábián Gábor: Aradvármegye leírása. 119. lap. 34. §.

[2]) Monasteriologia II. kiad. II. köt. 155. lap.

[3]) Kolinovich: Chronicon Templar. 229. lap.

[4]) Vasárnapi Újság 1860. év 10. szám.

[5]) Annak számára Ireghen, Baranyamegyében Bertalan pécsi püspök már 1225, évben alapított zárdát, melyről Fuxhofferben nincs szó; (Koller: Histor. Episcop. Quinqueeccles. II. köt. 13. 14. lap.), tehát hibás azok nézete, kik ezen egyedüli hazánkban keletkezett szerzet eredetét Róbert Károly idejére teszik.

[6]) Péterfy: Concilia I. köt. 143. 144. lap.

közt csak annyi hasonlatosság létezett, hogy mind a két rend tagjai fehér köpenyt viseltek.

Árva megyében Árva várának legtetejét igen kis kápolna foglalja el, mely lent körvonalaiban is alig fölismerhető, és mindenesetre a vár legrégibb épület részét képezi. A monda ezt a templáriusok hajdani tartózkodásának állítja. Az itt látható erős boltozatú, ölnyi vastagságú falakkal körülvett üregek, melyek lakásoknak bizony nem nevezhetők, alacsony ajtóikkal, és magas nyulánk kettős zárlatu ablakaikkal, főleg a helynek elrejtettsége, egy oly zordon, azon időben még sokkal magányosabb, néptelenebb vidéken, mely azon mysteriumok gyakorlására nagyon kedvezett, mikről a lovagrend vádoltatott, lehettek forrásai a nép ama hitének. Fájdalom a mondán kivül épen semmi okmányunk nincs mely a templáriusoknak itteni tartózkodása mellett szólna, ha csak az újabbkori íróknak, mint Kolinovich [1], Windisch [2], Turóczy László [3], Fuxhoffer [4], Szontagh Dániel [5], Stummer György [6] Gyurikovich György [7] stb. nem akarunk hitelt adni.

Eberhard Pozsony megyében azon helyek közé tartozik, melyet leggyakrabban adnak a templáriusok birtokába. A népmondából kapták-e fel az írók, vagy az írókból a népbe ment-e át e hit, nem vizsgálom; csak annyi bizonyos, hogy a mit oly számos író a templáriusok itt létéről mond, annak védelmét nem lehet okmányainkban találni. El kell üznünk a combinatio mezejét is, melyre csábítatunk, ha azon Eberhard templomos mesterre gondolunk, ki mint fenn említém, 1147. évben hazánkban keresztháddal vonúlt át. Eberhard régi vára Korabinszky [8] és Thiele [9] szerint a templomosoknak köszöni eredetét; hasonlóan azok lakát teszik ide Turóczy László [10] Kolinovich, Vályi, Fuxhoffer és Rumy Károly, ki azt állítja, hogy a szentgyörgyi grófok a templáriusok után

[1]) Chronicon Templar. 229. lap. [2]) Geographie Ungerns. [3]) Hungaria suis cum regibus. [4]) Monasteriologia. [5]) Pesti Napló 1858. év 163—2549. szám. [6]) Magyar Néplap 1858. év 64. szám. [7]) Árva megye leírása. — Templáriusoknak Árvában voltát állítja még a Topographia R. Hungariae, a Regélő 1834. évi 54. száma stb. Mednyánszky ezen állítás iránt nem tartá magát meggyőződve. (Histor. Taschenbuch 1820. év 49. l.) [8]) Korabi nszky : Geogr. Lexicon Ungerns. [9]) Königreich Ungarn 1. k. 10. l. [10]) Ungaria suis cum regibus. 1768 kiad. 298. l.

jöttek ide [1]. Nem lehet azonban ezen indokolatlan véleményeket jobban megczáfolni, mintsem azt tudós Ipolyi Arnoldunk tevé. Szerinte a hely csakugyan régi várral és erősséggel birt, sőt itt valószínüleg Csallóköz főerődje létezett, mely a Dunán való átjárást védte, miként ez már a *XIII.* század kezdetétől fogva okiratokkal is bebizonyíthatni. Nevezetesen egy 1209-ki okiratban a Castellum Ybrehaarth említetik, melyet András király előbbi birtokosától Myke fiától Istvántól megszerez, és az említett évben Sebus grófnak — a később Szt. Györgyi és Bazini előnevü grófok nemzetségéből — adományoz Szt. Györgygyel együtt. Eberhard tehát legalább a XII. század vége felé és a XIII. elején bizonyára nem volt a templomosok birtokában; de később sem, mint a várat tanúsító s itt tekintetbe vehető adatokból láthatjuk, miután folytonosan a Szentgyörgyi grófok birtokában találjuk. Ipolyi ott helyben értesült, hogy a hagyomány a faluban és út mellett látható földhányásokat tartja a templomosok maradványainak [2]. Egy 1409. évi okiratban a szentgyörgyi gróf Templinus néven elöjön (Fejér Cod. diplom. X. köt. 4 füz. 749. lap) és Ipolyi lehetőnek hiszi, hogy ezen Templinus, ki jóval 1409. előtt élt, épité a várat, vagy hogy még előtte valamely hasonnevü elöde, miután ő Templinus juniornak neveztetik, lehetett alapítója vagy csak újon építője, — mi forrásul szolgálhatott azon véleménynek, vagy hagyománynak hogy templomosok épiték [3]. Ezen utóbbi nézetet a hagyomány keletkezéséről nem tudom osztani, mert hisz nem volt mindenütt egy Templinus nevü birtokos, hol a hagyomány templomosokat keres. Miként a régibb századokban sokszor egyforma hely- és személynevek használtattak, így Templin hely- és személynév is volt. Az Ukermarkban, 9 mérföldnyire Berlintől fekszik Templin brandenburgi város; 1384-ben pedig Filpes de Macsó és Szentgyörgyi Templin neveztetnek horvát és dalmát bánoknak [4], mely utóbbi talán okozá azt, hogy a fennebbi Templinus magát juniornak neve.

---

[1]) Ersch und Gruber Encyclopädie.

[2]) Vasárnapi Ujság 1853. év 1. számban hasonló mondatik.

[3]) Ipolyi Arnold: Archaeologiai közlemények I. köt. 77—78. l.

[4]) Rattkay: Memoria Regum et Banorum. Lehoczky Stemmatographia.

Apátfalva, Nógrádban Bél Mátyás emlitése szerint, a templáriusoknak tulajdoníttatik, de mily írók hitelére, nincs kimondva [1]).

Bártfa Sárosmegyei sz. k. várostól $^3/_4$ órányira savanyúviz bugyog. A közel hegyen a templáriusoknak pompás zárdájok volt, — állítja Korabinszky.

Rátot, vagy régiesen Rátold veszprém megyei falu hajdan nevezetes hely lehetett, már csak azon omladékokból itélve, melyek a hajdani dicsőség iránt fogékony keblet itt leszegezik. A romok egy része a Gyulafy család épületeiből vette eredetét, mely innen írja előnevét, és 1255. év körűl a praemontréiak számára prépostságot alapított. Másik tekintélyes részét a romoknak a monda templárius zárda maradványának tekinti, és e nézetet osztják némely írók is, mint Fényes Elek [2]) és mások [3]). Fuxhoffer azonban csak mondának állítja, mely minden historiai alapot nélkülöz [4]).

Aracs. Torontálban három régi vár romjai látszanak, a becskereki, a becsei és aracsi, de míg a két elsőt annyira emészté az idő, hogy alig nehány kő mutatja még a helyet, hol álltanak, addig az aracsi vár és templomról figyelmet ébresztő romok maradtak fen. Az utóbbiak Beodrától mintegy félórányira termékeny lapály közepett láthatók, elhagyatottan és bozóttal benőve, és a körülözönlő buzatengerrel különös ellentétet képezve. Az épület falai téglából, oszlopai homokkőből vannak, de oly erős vakolással, hogy a düledező részekről alig lehet egy kis darabot letörni. A romtól jó távolban is található ködarabok és alapfalak mutatják, hogy itt egykor kőfallal kerített város volt, melynek zárdáját és templomát, mint a nép beszéli, a vörös barátok, azaz templáriusok bírták [5]).

Szent-Márton Liptó megyében (tótul Swaty Martin)

---

[1]) Bél: Notitia Hungariae IV. kötet 100. lap.

[2]) Fényes: Magyarország geoghraphiai szótára.

[3]) Esmeretek Tára X. köt. 79. lap.

[4]) Monasteriologia. Első kiadás II. köt. 63. lap. Második kiadás II. köt. 50. lap.

[5]) Budapesti Viszhang. 1856. év, 9. szám. Hertelendy József czikke, melylyel az aracsi vártemplom fametszetes ábrája is közöltetik.

az előttünk fekvő tárgyban különös jelentőségű hely, mert róla okmányos bizonyságunk van, hogy itt templáriusok székeltek, a mi az időben, midőn még olyan bizonyságok kevésbbé léteztek, vagy fel nem ismertettek, nem lehetett eléggé becsülni, a miért is Mednyánszky Alajos azt leginkább kitünteti a kétkedők ellenében. A nagyszerű Mnich (barát) hegy, magányos, Liptó nagyobb részét uraló templomával minden szemlélő figyelmét vonja magára. Hogy ezen hegy nem onnan vette nevét, mert szikláinak egyike a természet játéka szerint barát formáját viseli [1]), hanem mert szerzetesek bírták vagy lakták, az alább felhozandó okmányból kétségtelen. A baráthegyen levő templom Sz. Mártont védszentül fogadá el, és a mélyebben elterülő, csak kevés házakból álló faluckával az ide félórányira eső Rózsahegy anyaegyházához tartozik. Az épület kicsiny, keveset mutató, épitési módjáról itélve nagyon régi, és hajdan erős körfalakkal volt határolva. A szentelyben egy vas kapcsokkal erősített pastophorium szemlélhető, az öt mázsát nyomó harang pedig gót felírást mutat, mely tanusítja hogy Szent Márton tiszteletére volt szentelve. Mind ez azonban ős régiségről bizonyítana legfeljebb, de még mindig nem arról, hogy itt templáriusok léteztek. Seliga Jakab egykor rózsahegyi plébánus végre szerencsés volt egy minden kételyt eloszlató okmányt felfedezni a Herberstein grófok levéltárában, melyben az áll : „Herberstein János Godofréd, a templáriusok nagyvisitatora és praeceptora, meghalt 1230. évben Magyarországban tett (templárius) vizsgálata alkalmával, Liptóban a Szent Márton melletti Mnich hegyen. Atyja tartományi főnök és legöregebbik volt (Senissimus) Stajerhonban, anyja volt Stubenberger Erzsébet.“ Ezen okmány a hitelesség minden kellékével bír, és állításai a körülményekkel megegyeznek. A Mnich hegyen zárda is állt, melynek alapzat maradványai még felismerhetők; földhányások, és egy használaton kivüli út a hegy déli oldalán, melyen a Vág folyóról vizet hordoztak fel a zárdába, kiegészítik a képet. Ezen hegy mintegy teremtve van arra, hogy kőfal erődítések, tornyokkal és őrhelyekkel koronázzák, és ha meggondoljuk, hogy a templárius manse-

---

[1]) Bél Mátyás : Notitia Hungariae II. köt. 579. lap.

riákhoz többnyire igen terjedelmes birtokok is tartoztak, több mint valószínű, hogy nemcsak a szomszéd Szent Mária, hanem Likawa vár területe fölött is, melyhez most szent Márton, a Mnich hegy és környéke tartozik, a templomosok vörös keresztje uralkodott [1]). Ezen szent Mártont 1312. évben, tehát a lovagrend eltörlése idejében az Aba nemzetségbeli Lipótz Sándor, Baranya megye főispánja nyeré adományúl. (Obtinet Terram Szent Márton Crucigerorum seu Templarium) [2]). Wilcke Histoire des Templiers alapján mind két helyre tesz templáriusokat [3]).

Szent-Mária (Korabinszky sz. Nyitrában) más néven Boldogasszonyfalva (tótul Swata Mária) a fala fölé emelkedő régi várral bír, mely némelyek által templáriusoknak tulajdonitatik [4]); a mi nem igazolható, mert e vár akkor épült, midőn azon lovagrend már letünt a cselekvés teréről; — 1425. évben a cseh táboriták pusztították és rombolták le. De minthogy több író tanúsága szerint a templáriusok az egész likavai kerület fölött uralkodtak, melyhez Szent Mária és Szent Márton tartozott [5]), tudjuk kinek kell tulajdonítani az itt fenmaradt ősrégi templomocskát, mely állítólag Liptónak legelső keresztyén egyháza, és még most is daczol az idők viharával, és mily viszonyban lehettek a templáriusok Boldogasszonyfalvával [6]).

Szent-Márton, Muraközön Zalamegyében. Az ottani templomot gróf Teleki Domokos a templáriusoknak tulajdo-

---

[1]) Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse 25. 26. lap. Korabinszky Lexicon 629. lap. Kachelmann János: Geschichte der ungrischen Bergstädte II. füzet. 97. lap. Fuxhoffer Monasteriologia II. kiadás II. köt. 168. lap. Kolinovich 229. lap.

[2]) Katona, histor. critica V. kötet az előszóban, és 703. lap. Lehoczky Stemmatographia II. köt. 3. lap.

[3]) Wilcke: Gesch. d. Ordens d. Tempelherrn II. köt. 49. lap.

[4]) Bel: Notitia Hungar. II. köt. 581. lap. Mednyánszky az említett munka 24. lapján. —

[5]) Dominium Likavense, heredium quondam Templariorum. Fuxhoffer id. helyen.

[6]) Korabinszky, geogr. histor. Lexicon v. Ungarn 628. lap. Münter 431. lap, Kachelmann II. füzet 96. lap. Egyik író sem tesz magáévá a hitet, hogy a vár a templáriusoké volt.

nítá [1]), mely állítást Hammer Purgstall a híres orientalista elfogadván, azt a maga részéről is több okokkal támogatni ügyekszik, nevezetesen avval, hogy szerinte a Szent-Mártonhoz negyed oráyira eső Új-Udvaron (az oklevelekben Nova Curia) templárius convent létezett, mely Új-Udvar jelenleg is fiókegyháza Szent-Mártonnak; midőn Szentiványira is ráfogja, mintha Újudvaron 1277. évig templárius convent ott működését állította volna [2]), folytatólag említi, miszerint köztudomásilag 1313. év táján (de nem csak akkor, hanem 1358. évben is) keresztes vitézek conventje volt Újudvaron (a mi semmit sem bizonyíthat, mert az akkori convent, a rend eltörlése utáni időbe esvén, nem lehetett a templáriusoké) és avval végzi az e helyre vonatkozó előadását, hogy itt oly régi faragványok találtattak, melyeket csak a templáriusok titkos tanaira lehet visszavezetni. Hammer ezekből is a Metis rejtélyes jeleit olvasta ki [3]). Hanem vajmi kijátszotta őt ezúttal az ő tudománya, melylyel a templáriusokat gnosticismusról vádolja, és a legundokabb vétkeket minden elegendő ok nélkül rájok akarja fogni mert hisz Újudvaron nem templáriusok, hanem jánosvitézek székeltek, tehát az ott talált régiségek sem vonatkozhatnak a templáriusokra, és mivel Újudvarnak mint állítólagos templárius helynek azt kelle bizonyítnia, hogy Szent-Márton lett volna a templáriusoké, tehát ott sem volt ezen lovagrend [4]). Később Hammer elismerte ugyan, hogy még távolról sincs bizonyítva, vajjon Szent-Márton volt-e valaha a templáriusoké [5]), de ez által korántsem fente ki azon csorbát, melyet tudományán ejtett, midőn állítólagos gnosticus jelvényű faragványokban rhodusi vitézek helyén templá-

[1]) Teleki munkája német nyelven saját neve alatt, de magyar nyelven névtelen (G. T. D. betű alatt) jelent meg, következő czímmel: Egynehány hazai utazások leírása, Tót- és Horvátországoknak rövid esmertetésével. Bécs 1796.

[2]) Vesd össze: Szentiványi, Dissertatio paralipom. Catal. 44.

[3]) Hammer: Fundgruben des Orients VI. köt. 33. lap.

[4]) Pázmán apud Péterfy: Concilia I. köt. 169. lap. Fuxhoffer II. kiadás, II. köt. 144. lap. Kovacsóczy, Szent János lovagrendje 198, 201. lap. Jerney, a M. Történelmi Tárban II. kötet 122. lap.

[5]) Fundgruben des Orients VI. kötet 458. lap.

riusok nyomaira és tanaira gondolt ismerni [1]). Gróf Teleki D. fenérintett munkája 215. lapján írja, miszerint Szent-Márton nevű helységben egy régi templom vagyon, mely a mint állítják a templáriusoké volt. Ennek boltozatján a templáriusoknak sokféle hieroglyphái látszanak, a templom alatt pedig titkos boltozatok vannak, melyeket csak nemrégen tudtak ki. Hogy ezen hieroglyphák templáriusok jelentő betűi, annál inkább hiszi, mert neki olyantól bizonyíttatott, a kiről azt tartja, hogy az ilyen hieroglyphákat érti. De szerinte a földalatti titkos járások is sokat bizonyítanak. Mindez úgy hangzik, mintha Hammer súgta volna meg Telekinek, és mintha egyik író a másikat tévedésbe hozta volna.

Blattnicza, Túrócz megyében. Templárius manseriának állítja Fuxhoffer a monostorok leírásában [2]), hol különféle dolgok mondatnak, csak az nem, mily alapon helyeztetnek ide templáriusok. Hivatkozik a Topographia M. R. Hungariae czímű munkára, hol a blattniczi várról mondatik, miszerint a néphit templárius-félének tartja; és Windisch geographiájára, hol már kétkedés nélkül Blattnicza hajdani templomos székül van bemutatva. Bél Mátyás csak a néphitre [3]) hivatkozik, de már Mednyászky Alajos habozás nélkül templáriusokat állít ide [4]). Említik még az Ungrisches Maga-

[1]) Hammer József állításait a Baphometről, melyeket először a Fundgruben VI. kötetében 1818-ban tett közzé, és a bécsi tudományos akademia: Denkschriften der historischen Classe VI. kötetében 1859. évben ismételt, már többen megczáfolták. Hammer a templáriusok történetére vonatkozó források közt Herdert is idézi, ki már 1782-ben egy igen becses értekezést írt e tárgyról (lásd 1853-ban megjelent öszszes művei 36-ik kötetét), de valóban nem látszik Hammeren, mintha ő Herdert olvasta volna, mert, hacsak orientalista létére magát kirekesztőleg nem tartotta illetékesnek e tárgyhoz szólni, lehetetlen hogy több figyelmére ne méltassa azon czáfolatokat, miket a templáriusok ellen emelt vádakra nézve a Baphomet imádása tekintetében előhozott. Czáfolják Hammert később hazánkfia Gruber József (Fundgruben VI. 405. lap.), Vollmer mytholog. Wörterbuch, és sok külföldi író.

[2]) Monasteriologia 163. lap.

[3]) Bel: Notitia Hungariae II. köt. 336. lap.

[4]) Historisches Taschenbuch 1824. évi folyam 189, 190. lap.

zin [1]) kétkedve, Münter [2]) és Wilcke [3]) állítva; de megvallom, okmányok vagy kortársi jegyzetek hiányában nem lehetek meggyőződve a templáriusok tartózkodásáról Blattniczán.

Szent-Péter, Borsod megyei magyar faluról olvassuk Fényesnél [4]), hogy itt a templáriusoknak zárdájok és templomuk volt az országúttól délre eső dombon, melynek éjszaki oldalánál nem régiben ástak ki egy veres követ, mely több ideig az út mellett hevervén, végre egy nagyszombati szerzetes által elvitetett, ki abban nagy mennyiségű aranyat talált. Az említett régi templom maradványaiból épült a mostani kathol. templom. — Az egész előadás a mondaszerűt már homlokán viseli.

Nagy-Mánya, Bars megyében. Régi monda szerint az ide negyedórányira eső gedrai erdőben a templáriusok egy zárdája állt volna. A mennyire azonban az alapfalak maradványából következtethetni, a kérdéses épület templom volt, mely Gyarak faluhoz tartozott. Száz évvel az előtt, mondják, egy jelenleg tölgyekkel benőtt kis hegyen még állt a falu [5]).

Nagyfalun, Árva megyében halmot mutatnak, melyen a templáriusok helyét és nyomát fentartják a búvárok, és melynek maig is Mnich a neve. Bizonyos hogy e dombon volt Árvának egyik legrégibb imaháza, és az itt honolt szerzetes rendnek köszönheti a megye, hogy Nagyfalu a keresztény istentiszteletnek székhelye lőn [6]).

Zolna, Trencsén megyében a templáriusoké volt, némelyek állítása szerint [7])

Hosszúszó, Temes megye falujában régi zárda romjai láthatók, melyek a Maros folyóba lenyúlnak tetemes tömegekben. A hagyomány itt templáriusokat keres, hanem minden történeti alap nélkül; bizonyosabb azonban hogy a

---

[1]) Ungrisches Magazin IV. köt. 437. 495. lap.

[2]) Statutenbuch 431. 432. lap.

[3]) Geschichte des Ordens d. Tempelherren II. köt. 48. lap. Második kiadás.

[4]) Magyarország geographiai szótára.

[5]) Ungrisches Magazin IV. köt. 144. lap.

[6]) Szontagh Dániel közleménye.

[7]) Fessler: Geschichte der Ungern. Ungrisches Magazin IV. 495.

jánosvitézeké volt (Cruciferorum de Alba), legalább Nagy Lajos, III. Béla adományozó levelét pro „domo S. Stephani de Alba“ melyben ezek birtokai előszámláltatnak, transsumálván, ezt világosan kifejezi. Béla levelét Bárány Ágoston is közli 1238. év alatt „Temes megye Emléké“-ben, hanem valamint általában sokban különbözik Nagy Lajos transsumtiójától, úgy Hosszúszót benne megemlítve sem találjuk [1]).

Szkalka, Trencsén megyében. Czím szerint benczés rendi apátság helye, ezek itt többemeletű lakásokkal bírnak. Mednyánszky azokat látogatván, egy sötétes sziklafolyosóról szól, melynek vége mintegy 6 ölnyi távolságban széles teremmé kitágúl, kelet felé fallal van elzárva és kápolnáúl szolgál. Egy oltárnak maradványai, igen középszerű festésekkel, és a nyílt sírbolt lépcsőzetei ezen bő csarnok rendeltetését elárulják, melynek földében a jezsuiták építési változtatások alkalmával a templáriusok rendjeivel ellátott koporsókat találtak volna. Ezen állítás azonban, fontos levén csakugyan akkor, ha valódiságát történetileg be lehetne bizonyítani, csak elbeszélésen alapszik, és így nem gyöngítheti azon adatokat, melyek a templáriusok itt létele ellen szólnak. Miután t. i. köztudomás miszerint itt 1222. évben benczések számára alapíttatott zárda, kik csak Trencsényi Csák Máté lázadása alatt (1301—1311.) zavartattak el, még csak három esztendő maradna hátra a templáriusok eltörléséig. Senki sem lesz azonban hajlandó állítani, hogy Róbert Károly, ki a pápának annyi hálával volt lekötelezve, amaz utolsó három esztendőben, midőn Francziaországban a lovagrend tagjai már elfogva voltak, és mindenütt üldöztettek, hazánkban egy új templáriusház alapításával kivánhatta volna maga ellen kihíni a véleményt [2]). Az általam ismert források mind tagadják a templáriusok Szkalkán voltát, hanem némely lehetőnek tartja, hogy a lovagrend megszüntetése után Szkalka lett tagjainak menekülési és eltemettetési helyévé.

---

[1]) Bárány Ágoston: Temes megye Emléke, Toldalék 25. lap. Fejér: Cod. diplomat. IX. kötet 5. füzet 153. lap.

[2]) Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse 78, 79. lap. Fejér: Cod. diplom. IV. köt. I. füzet, 131. l. Windisch Ungrisches Magazin IV. köt. 495 l.

Jókő, Nyitrában (Dobra Voda, Gutenstein). A várostól félórányira eső régi vár a hegy legkeletibb hátgerinczét foglalja el, és a nép által Stary Hrad (Óvár) név alatt templáriusok lakhelyének tartatik. Most fogházúl szolgál a gróf Erdődyné uradalmaiból hozott rabok számára [1].

Zay-Ugrócz, Trencsén megyében. Korabinszky az itteni várról szólva mondja, hogy annak felső részét ezelőtt a templáriusok bírták, hol még jelenleg is kis kápolna látható, a család sírboltjával, harcz-szerelésekkel stb. [2].

Nagy-Szombat Pozsony megyében, nevezetessé lett az újabb időben azon elterjedt hit által, mintha itt templáriusok még a közel múlt századokban is tartózkodtak volna. Ezen hiedelem már fen meg levén czáfolva, e helyen csak annyiban szólok rólok, a mennyiben a rend eltörlése előtt feltételeztetnek itt templáriusok lakásai. Münter [3]) és Wicke [4]), nem haboznak elfogadni azon véleményt, miszerint a templáriusoknak Nagyszombaton házuk volt, mely későbbi időkben a jezsuiták kezére jutott. Korabinszky a helyiséget is megnevezi, hol a templárius-ház állhatott, mondván hogy a növendék útcza ezelőtt vörös barátok (rothe Pfaffengasse) útczájának neveztetett, a templáriusok maradványai végett, kiknek itt a Szt. Mária- és Szt. Adalbertféle papnöveldék közt lakásuk volt, Barkóczy érsek alatt pedig elenyésztek.

Ócsa. Ezen Pest megyei község templomában némelyek pogány épitményt, mások templárius emléket vélnek fölfedezni [5]).

Teplicska Trencsénben, éjszakról kopár hegyek által vétetik körül. Legmagasbikán, a Sztrányon, nem csekély omladékok találtatnak, állítólag az egykori kardos szerzetesek, a híres templáriusok zárdáját jelelve. Felismerhetők még a pincze-üregek, valamint a rég beomlott kút. E helyen 1300. évben már plébánia állt [6]).

---

[1]) Mednyánszky ugyanott 109. lap. Fényes geographiai szótára.
[2]) Korabinszky geogr. Lexion.
[3]) Statutenbuch 432. lap.
[4]) Geschichte des Ordens der Tempelherren II. köt. 49. lap.
[5]) Verebi Soma ; A testvérhaza történetkincsei, 3. füzet 8. lap.
[6]) Vasárnapi Ujság 1858. év 36. szám.

Szucsán, Túrócz megyében, várral dicsekszik, mely a Skála hegy déli oldalán most is figyelmet ébresztő maradványokat hagyott az utókornak. A várat templomosnak állítja a nép, a nélkül, hogy bármelyik író ezen állítás hitelességéről felelősséget kivánna elvállalni [1]). IV. Béla alatt királykertnek nevezték.

Nádasd, Pécs mellett, néphit szerint.

Detrekő-Váralja Pozsony megyei falun túl, egy régi torony vagy egyház romjai láthatók, melyeknek eredetét a néphagyomány a templomos vitézekre viszi vissza. Legjelesebb tudósaink egyike, kinek lángesze a mondák anyagából a már elveszett ősrégi magyar hitregét ismét felépíté, ezeket a mondákat nem igazi népmondáknak akarja elfogadni, hanem csak olyanokúl, melyek nálunk az úgy mondott, vagy úgy képzelt müvelteknél, meg a naptárokban tenyésznek, miután szerinte a nép eszmeköre és hagyománya sokkal egyszerűbbek, és a nép emlékezetében soha sem rómaiak, sem templomosok, sem rablólovagok nem élnek. Tökéletesen igaz, hogy a tudákos ember, ha valami régi épület, vagy rom eredetének nem tudását bevallani pirúl, készebb azt a rómaiaknak, vagy templáriusoknak tulajdonítni; mindazáltal a szorosabban úgy nevezett nép előtt a templáriusokra vonatkozó mondák nem egészen ismeretlenek, miről több hazai író, de a magam csekély tapasztalása is szól [2]).

Aranyos-Medgyes Szatmárban. E városnak régi puszta kőtemploma van, melynek környékét „barátkertnek" nevezik a lakosok, — és melyről azon hír is kering a nép ajakán, hogy templáriusok lakták. De nem azoké volt a zárda, hanem a „szürke barátoké" (azaz ferencziéké), miként Szentiványi és Péterfy tanúsítják [3]).

---

[1]) Bel M. Notitia Hungar. novae histor. geographica II. kötet 328. lap. Ungrisches Magazin IV. 435. lap. Kovacsóczy: János lovagrendje története 196, 197. l. Kachelmann: Geschichte der ungrischen Bergstädte, II. füzet 96. lap. Ezen utóbbi forrás szerint Sklabina, Wissehrad és más túróczmegyei helyeken is laktak templomosok, és a túróczi Writsko, azaz barátmező is ide vonatkozható.

[2]) Vasárnapi Ujság 1859. évi 42. lap. Fehérhegységi útiképek.

[3]) Szirmai: Szatmár vármegye II. rész 317. lap.

Daruváron, Posega megyében, egy elpusztúlt régi kastély látható, melynek töredékei is mutatják hajdani nagyságát és díszét. Gróf Teleki D. nyilván dolognak mondja, hogy a templáriusoké volt, egyéb jelekről is ez állításra következtetvén [1]).

Nézsa. Az ezen Nógrád megyei faluban található régi templom és szintoly régi más épület romjai templáriusoktól eredeztetnek Korabinszky szerint.

Szent-Kereszt, másként Kerek, Komáromban Mór és Oroszlány közt. Korabinszky állítja, miszerint az itt fenmaradt kőhalmazok templárius-templom maradványainak tartatnak. E helyet Fényes Komárom vármegye leirásában már csak a puszták közt sorolja föl, és Kereki-nek nevezi, s mondja hogy legnevezetesebb a puszta közepén romban álló szentkereszti templom, mely omladványok nagyszerűek. Hogy a templáriusoké lett volna, nem említi [2]).

Bács régi váráról Allaga István érdekes czikket közölvén, abban mondja, hogy a zárda hajdani templomával és maig is büszkén fenálló tornyával valaha a templáriusoké volt, kiknek eltörlése után a zárda a ferencziek birtokába jutott [3]). E nézetét Fényes is hozta nyilvánosságra. (Geogr. szótár).

Hrabko tót faluról Sáros megyében szólván Fényes, előadja, miszerint Perényi Miklós 1333-ban itt egy templárius zárdát alapitott. Ez oly kirívó anachronismus, hogy az állítást czáfolni sem kell. Fuxhoffer és Wagnerből tudhatni, hogy 1334. évben a fenebbi Perényi Miklós a szent-ágostoniak számára alapított monostort.

Komárom város legrégibb várának alapitását a templáriusoknak tulajdonítják némelyek; mutatják is annak jeléül ezen lovagrendnek egy fenálló épületét, mely az ő refectoriumuk lett volna, és ugyanott a föld alatt titkos boltozatok

---

[1]) Egynehány hazai utazások leírása 177. lap. Warhanek: Das Kaiserthum Österreich geogr. statistisch.

[2]) A liptómegyei Szent-Kereszt (Heiligenkreuz) Sz. Péter, Sz. Iván, Tergart, és Chorupne Kachelmann által mint a monda által templárius helyekül jellegzettek említtetnek.

[3]) Vasárnapi Ujság 1860. évi 35. szám.

és járások vannak. Teleki D. gróf ezekben volt, és többi között egy földalatti palotáról szól, hová felülről, titkos módon süt be a nap, az ajtó pedig, melyen át felülről a bejárás volt, most is látszik [1]). Kolinovich [2]) lehetőnek tartja, hogy Komáromban templáriusok laktak, és hivatkozik Bél Mátyás Magyarországot földiratilag és történetileg ismertető munkája ötödik kötetére, mely sajtó alól soha ki nem került.

Vezend Szatmár megyében, mielőtt a jánosvitézek nyerték, a templáriusok birtoka lehetett. [3])

Szendrő Borsod megyei falu nevezetességei közé tartozik a hajdanság egy emléke, t. i. Mártonyi romja, mely a templáriusok egykori székhelyére mutat [4]).

Kossa Trencsén megyei mezővárosban egy régi vár létezett. Midőn a Motesitzkyak az uradalom egyik, az Illésy grófok pedig másik felének birtokába jutottak, e várat alapjáig lerombolva találták, úgyannyira, hogy a romokból semmi sem emelkedik ki a földszínre. A monda e vár egykori urainak az annyi homályba burkolt templomos lovagokat tartja; az is csak azért történik, mert legkényelmesebb út, hogy tudatlanságunk bevallása alól valamely omladék vagy vár eredetére nézve magunkat felmentsük [5]).

Buják nógrádi vár a Szent-Márton nevü hegyen díszlik. Szent épületnek romjai látszanak, melyek templáriusoknak tulajdoníttatnak, valamint a vár is, — de csak a hagyomány által [6]).

Tót-Próna Túrócz megyében éjszakról Belchrad nevü halom által határoltatik, melyen egykor a templáriusok által lakott, vár, vagy valószinűbben zárda emelkedett. Az ellenkező halom híddal volt egybekötve egy mély völgyön át, hogy a kápolnába járást könnyítse. Vannak kik itt templomos comthurságot is véltek [7]).

---

[1]) Egynehány hazai utazások leírása, Tót és Horvátországoknak rövid esmertetésével. Bécs 1796. 215. lap a jegyzetben.

[2]) Chronicon Templariorum, 229. lap.

[3]) Szirmai: Szatmár vármegye II. R. 38. lap.

[4]) Pester Lloyd 1860. év 68. szám.

[5]) Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse 71. l.

[6]) Bél: Notitia Hungariae, IV. köt. 112. lap. Münter, Statutenbuch 431. lap.

[7]) Bél ugyanott II. kötet 363. lap. Ungrisches Magazin 442. l.

Széplak, magyar falu Sopron megyében. A Szent-Miklós felé vezető út mellett találtatik egy árkokkal kerített nagy négyszegű térség, melyen a monda szerint templáriusok zárdája állott. E hely jelenleg is várhelynek neveztetik [1]).

Selmeczbánya az oklevelekben Bana, a szlávok által Sebenic-nek neveztetik. Hontmegyei város, mely több régi templomokkal díszlik. A legrégibbek közűl valónak látszik az, mely a régi várban áll, és közhit szerint a templáriusoké lett volna szent Máriának szentelve. Bél Mátyás Selmecz városa 1536. évi polgármesterének (praetor) Bartfelder Tádénak következő jegyzetére hivatkozik, hogy a templáriusok kétséges voltát kitüntesse, a mit ő mindig szeretett tenni : Es ist männiglich zu wissen, dass Kloster in unserer Stadt gelegen, das vor Zeiten wie man saget, die Templares . . . . . gebauet sollen haben. De e jegyzet bizonyítja, hogy a néphit templáriusok létezéséről csakugyan régi, és nem szorítható csak a tudákosokra, mert a XVI. század elején a tudományok bizonyosan nem szerepeltek oly módon, hogy a mi azokból a nép közé szivárgott, néphitet ébreszthetett volna. Míg azonban Bél Mátyás a templáriusok itt létezése felőli véleményt gyengítni igyekszik [2]), Kolinovich és Fuxhoffer az állítást elfogadják ; Kachelmann pedig mondának veszi a dolgot, hozzá tévén, hogy Severini a templom vörös falazatából (!) csak nagy kételylyel engedte meg a templáriusok itt létezését [3]).

Koros Nyitra megyében egy alsó és egy felső falura osztatik, melynek mindegyiknek saját temploma volt 1711. évig. Akkor az alsóbb összedőlvén, a felsőbbik lett az anyaegyház, és most is kettős toronynyal hivogat. Ezen egyházról állítja a néphit, hogy a templárius lovagok törekvéseinek kortanuja lett volna [4]).

Timár, jelenleg puszta Fehér megyében, egy mérföldnyire Mórtól, a XIV. században még saját plébániával bíró

[1]) Fényes Geographiai szótára.

[2]) Bél Mátyás : Notitia Hungariae IV. köt. 621. 623. és 633. lap.

[3]) Kachelmann János : Geschichte der ungrischen Bergstädte II. füzet 95. lap.

[4]) Bél. Notitia Hung. IV. 451. Kolinovich 229. lap. Fuxhoffer második kiadás, II. kötet 165. lap.

helység. Reesch Alajos az $18^{42}/_{43}$ évre kiadott általános egyházi névtárának (Schematismus Ecclesiasticus Regni Hungariae) 176. lapján azt jegyzi meg, hogy Timár hajdan templáriusok manseriája volt. Valószinü hogy Reesch ezen adatját a székesfehérvári püspökmegye névtárából vette, hol annak bizonyosan nem minden ok nélkül, és csak egy vagy más történeti tanuság alapján engedtek helyet. Mind a mellett ki kell hallgatni a kételyeket, melyek a fenebbi vélemény ellen gondolataink közé vegyülnek. Timár t. i. a XII. században Zsófia, másként Eufrozína királyné, III. Béla anyjának birtoka volt, ki azt a székesfehérvári jánosvitézek conventjének adományozta, miről III. Béla 1193. évi diplomája tesz tanuságot, melyben a nevezett conventnek adományozott 55 falu közt Timár 30-dik helyen említtetik. Ebből kitetszik, miszerint Timár a templáriusok virágzásának idején sem manseriával nem bírt, de még birtokuk sem vala. A lehetőség határában van ugyan, hogy Timár a XIII. század folyama alatt vétel vagy csere útján a jánosvitézektől a templáriusok kezére jutott, de ezt nem teszi valószinüvé azon versengés, mely e két lovagrend közt valamint mindenütt, úgy hazánkban is létezett. Ha Timár csakugyan a templáriusok manseriája volt, ezen esetben valószinüleg a Bársonyossal határos Szőlős féle birtok a timári manseriához tartozott, minthogy a szőlősi puszta valamennyi eddig ismert templárius manseriától távolabb esik, mint az ide csak két mérföldnyire fekvő Timár [1]).

Kecskeméth melletti Felső-Monostoron templáriusok manseriáját kimutatni, reménylem egy közelebbi alkalommal fog sikerülni.

Illava Trencsén megyében kettős várral bír, melynek romjai, úgy látszik, a templáriusoktól veszik eredetöket. De ezen vélemény támogatására csak igen gyenge érveket lehet felhozni, például a magyar kitünő családok közől egyiket sem lehet nevezni, mely a Vág fölé ezen erős várat állította volna, holott Túrócz megye várainak épitői majdnem valamennyien ismervék történetiróink előtt; továbbá hogy ki nem lehet mutatni, miszerint Ostrosiczki család előtt, mely itt a XVI. szá-

[1]) Fuxhoffer : Monasteriologia II. kiadás, II. kötet 170. lap.

zadban uralgott, valaki e várat birta volna Magyarország főrendei közöl. Egy másik gyenge érv volna az, hogy Széchényi György esztergomi érsek Illava várát világi kezekből visszaváltotta, és a szent háromsági atyáknak a foglyok visszaváltására átengedte, a mit II. Ulászló II. Decret. III. czikk 55. §-a értelmében nem tehetett volna, hacsak azelőtt e birtok Domus Regularis nem lett volna. Illava tehát valamely regularisok (ditionis Regularium) tulajdona vala, de vajjon a templáriusoké-e?, nem lehet eldönteni [1]). Kolinovich is templomos vitézeket vél Illaván.

Trencsén városában, névszerint a külvárosban 1300-ig egy keresztes lovagrend székelt, melyet a nép hagyománya és az egyházi iratok vörös barátoknak (Cerwenj Mnisi) nevez. Ezek zárdáját 1301-ben a ferencziek kapták [2]). Úgy látszik, hogy trencséni Csák Máté rekesztette ki az előbbieket a városból; mertmiként láttuk, hogy Rozgonynál a jánosvitézek álltak szemben Csák Mátéval, úgy valószinű, hogy a templáriusok is következetesen fogták Robert Károly pártját, —és e szerint természetes volna, ha Csák Máté őket ott, hova hatalmas karja terjedett, nem türte. Sírjaikra később a szkalkai benczés rendi zárdában akadtak a búvárok. (Lásd Szkalka).

Dobrocs, nógrádmegyei tót falu egyik nevezetessége, hogy az evang. anyatemplom, mely itt egy tölgy és nyirfákkal koszorúzott hegytetőn áll, közhit szerint templárius kápolna volt, kiknek zárdája, mint a romok mutatják, a hegy oldalán terült el [3]).

Késmárk várán Szepesben Wilcke szerint,

Pozsonyban az úgynevezett Wedritzon, hol a sóhivatal állt. (Ungrisches Magazin (IV. 495.).

Szentgyörgy pozsonyi városon kivül a most puszta várban. (Ungr. Mag. IV. 495).

Szerednye, ungmegyei faluban templáriusok laktak állitólag. Ide nyugot felé a baráterdő létezik, melyben hagyo-

---

[1]) Fuxhoffer: Monasteriologia II. kiad. II. köt. 167. lap.

[2]) Ft. Sztarek Lajos apát, és trencséni plébánus közleményeiből, ki azon megyének egyik legbuzgóbb régiségbúvára.

[3]) Fényes: Geogr. szótár.

mány szerint a templáriusok, avagy vörös barátok egy zárdája állt, de melynek nyoma sincs már. (Ungr. Mag. 336.).

Hamburg, vagy Hanboreck sárosi faluban, mely Berzeviczéhez 1/4 órányira esik, kastélyt mutatnak, állítólag egykor vörös barátok zárdáját (Fényes Geogr. szótára).

Hidas mellett Baranyában régi váromladékkal érdekesített hegyet láthatni, mely vár hajdanát templáriusoknak tulajdonítják. (Fényes).

Szent-király puszta Nógrádmegyében Losoncz mellett, és Apátfalvával határos, nem azért említetik, mert Giskra emléke valamint Corvin János csatája teszi emlékezetessé, hanem mert ismeretlen érvek alapján templáriusok egykori szállásának mondatik. (Fényes)

Szécsény nográdi vár eredetének elmondása alkalmával Bél, a hussitákat tünteti fel mint építőit, de felhozza egyszersmind azon véleményt, mely azt a templáriusoknak tulajdonítja. E véleményt támogatja azon körülmény, hogy a vártól ágyúlövésnyire eső halmon, mely ma is Szent György várának neveztetik, valamely szent épület nyomai látszanak, mely falakkal és árkokkal van körülvéve [1]).

Veszprém város déli részén, ősrégi templom romjai látszanak, melyeket a népmonda a templáriusok számára sajátított el, hozzá tévén, hogy ez földalatti folyósokkal összeköttetésben lett volna egy zárdával, mely Veszprém várában díszelgett.

Keszthely-nek még most is fenálló gót izlésü temploma mellett a népmonda templárius egyház romjait keresi.

Körmöcz bányaváros Bars megyében kettős fallal van körülövedzve, és várában egykor, mondják, a templáriusok székeltek, noha semmi nyomukat nem lehet fölfedezni [2]).

Rév-Komáromról mint születéshelyéről Holéczy Mihály azt írta egykor [3]), hogy gyermekkorában eleget hallotta a veres barátokat emlegetni, kik valaha ott laktak. Most is van a rácz-utczában egy Veres-kereszt nevezetü emeletes nagy ház, a milyen magas épületek körülötte nincsenek, lega-

---

[1]) Bél: Notitia Hungariae IV. köt. 106. lap.

[2]) Ugyanott 208, 209. lap.

[3]) Tudományos Gyüjtemény 1837. év IV. füzet.

lább 1824-ben még nem voltak. Az épület nem a többi házak sorában áll, hanem jól beesik a tágas udvarban. Homályosan még emlékezik Holéczy, de állítani nem meri, mintha még gyermekkorában ezen épület előtt egy nagy vörös fakereszt állott volna. Most úgy tetszik, az udvar kapuja felett van egy kisebb vörös kereszt kitűzve. Vajjon nem ez volt, vagy nem ezen helyen állott-e hajdan a vörös barátok révkomáromi zárdája? vagy miért neveztetik a mostani polgárépület vörös keresztnek?

Sümeg-en magában, miként ezt Róka, Baluzius egy félre értett okmánya alapján állítja, nem voltak templáriusok, ezen véleményét már Katona István megczáfolta [1]), — de igen is lehettek házaik, vagy birtokaik Sümeg megyében, miként Urias pannonhalmi szentmártoni apát rendeletéből, melylyel 1226-ban az apátság birtokviszonyait meghatározza, kitetszik, és pedig a birtokok névsorát követő ezen szavakból: Hec omnia verius sunt empta, quam acquisita vel donata. Preterea super decimis Simighiensis Ecclesie, quas reddere nolebant et contradicebant, et Templarium et Hospitalarium, et villarium suarum, et Albensium Canonicorum similiter in Simighiensi Comitatu existencium [2]). Voltak helyek a Dráva mellett, melyekből a sümegi templáriusoknak járandó tized, azoknak megszünte után, egyenesen a veszprémi püspökséget illette; ily hely volt példáúl a muraközi Szent-Kereszt, mely körülmény egyik érvül felhozatott, hogy Muraköz Magyarország kiegészítő része volt [3]).

Nagy Szokoly, tolnamegyei népes helységről azért állítják, hogy egykor templáriusok tanyája lett volna, mert itt némely régi pénzek találtatván, Hammer Purgstall ezek eredetét a templomosoknak tulajdonítja, kiolvasván egyszersmind belőlök mysteriosus bűnöket, miket képzelődése már előre ráfogott a lovagrendre. Nagyobb figyelmet érdemel az ide féló-

---

[1]) Katona: Histor. crit. R. Hungar. V. köt. 128. lap.

[2]) Árpádkori új okmánytár. (Magyar Történelmi Emlékek I. osztály, VI. köt) I. köt. 216. és 247. lap.

[3]) Ezen utóbbi adat szemem elé került, midőn értekezésem már sajtó alatt volt, és pedig a „Magyarország" 1861. évi 179. számában. Az illető czikket Tamásy Gzörgy irta alá. Azt hiszem egyébaránt, hogy a fenebbieknél fogva, itt szintén nem Sümeg városát, hanem Sümeg megyét kell értenünk.

rányira eső ireghi uradalomhoz tartozó békai puszta, hol némely felette régi omladék, és egy sajátságos régi pincze találtatott, állítólag a vörös barátok birtokának maradványa. A zárda falait még nem rég a nép hordta szét, hogy abból saját hajlékát egészítse ki. Az egész helyiség nyomait viseli magán annak, hogy egykor emberi társaság lakta, de minden maradványok legfeljebb csak is annyit bizonyítanak; hogy templáriusok lettek volna itt, semmiből nem lehet következtetni, Holéczy combinatiói pedig fövényen alapszanak. [1])

Csekut mellett Veszprém megyében épület romjai léteznek, melyeket a nép egykori templárius-zárdának néze. Nagy tömegű kövek, ellátva különféle ábrákkal és faragványokkal, még az újabb időben hordattak el egy malom építésére. E helyen régi pénzek találtattak egy fazékban elásva, miket Hammer Purgstall nem késett a templáriusoknak tulajdonítni [2]).

* * *

Nem teszek merész állítást, midőn azt hiszem, hogy az itt érintett részint kétségesekül felmutatott birtokok, vagy lakások közöl, némelyek a későbbi búvárlat által csakugyan a lovagrend által bírt helyekül fognak ismertetni. Bizonyos más templárius birtokokat csak általánosan ismerünk, és fekvésöket alig tudnók kijelelni. Így Gyula bán és neje Ilona azon adományát, melyet IX. Gergely pápa 1230. évben megerősített, és mely adomány földeket, jószágokat, szigeteket, embereket, erdőket, különféle holmit, és Necha földjének egy részét foglalja magában [3]). Horvátországban, mint értekezésem folyamából kitetszik, a templáriusok hatalma legszilárdabban állt, és Zágráb városa, Glogonza, Busakovina, Dubica, Kralievcz, Zviblia stb. ezt eléggé bizonyítja. Zágrábba Prodan püspök hozta a templáriusokat és ugyanott templomot épített nekik. A mai püspöki székhely egy része templárius eredetű [4]). Azonban nem csak nagyobb tömegű birtokok képez-

[1]) Tudományos Gyűjtemény 1837. évi 4. füzet.

[2]) Hammer: Fundgruben des Orients VI. köt. 33, 34. lap.

[3]) Árpádkori új okmánytár I. köt. (M. Tört. Emlékek) 277. lap.

[4]) Fejér: Cod. diplom. VIII. köt. I. füz. 535. lap. Ugyanott III. kötet I. füzet 216—219 lap. Kercselich: Histor. Eccl. Zagrab. I. köt. 42. 45. 77. 103. lap. Theiner: Vetera monumenta Hung. I. köt. 73—85. lap. Árpádkori új okmánytár I. köt. 231—241. lap.

ték a templáriusok gazdagságait, hanem sokszor tizedek, vámok, majorok, malmok, szölők, erdők, fürdők, vásári vagy vadászati jogok, haszonvételek, bányák stb. Hogy a templáriusok bányákat mívelhettek hazánkban, kitetszik azon egyezkedésből, mely 1239-ben Kálmán ruthen király és slavoniai herczeg és a templáriusok közt létrejött. Csak a liptómegyei hegyekben maradt e nemű működésöknek több nyoma, nevezetesen Luzsno, Nadhuti, Tomann és más helyeken bányászkodtak, az úgynevezett Kupferschachtban pedig rézbányákat míveltek; azonkivül a Selmecz melletti három barátakna (Münchenstollen) állat-kerttel és halastóval együtt szintén a templáriusok ottani nyomáúl vétetik; söt mondják hogy a szliácsi savanyforrást is ők fedezték volna föl [1]). Abban, hogy a templáriusok bányamívelési joggal bírtak semmi feltünő nincs, — a német lovagoknak is 1211-ben és 1222-ben hasonló szabadalom adatott, a király csak azt kötvén ki magának, hogy a talált arany és ezüst felét neki adják [2]).

A lovagrend eltöröltetése után jószágaikat legnagyobb részt a jánosvitézek örökölték, de nem mindenütt. A templáriusok legnagyobb üldözői és kínzói a domonkosok [3]), javaikból csak igen keveset nyertek, Francziaországban épen semmit. Inkább kedvezett a szerencse a minoritáknak, kik a templomos vitézek után sok házat nyertek Portugalliában, Spanyolhonban, Némethonban és Magyarországon [4]). De más szerzetesek is örököltek, így Telegdet a ferencziek, Fejéregyházat a paulinusok. Okmánytáraink szótalansága különben az azelötti templárius birtok átruházása tekintetében, mindenek felett azt tanusítja, miszerint a királynak álladalmi igények parancsolák, hogy legelébb is magáról gondoskodjék, és

[1]) Bél: Notitia Hungar. II. köt. 519. lap. Kachelmann: Geschichte der ungrischen Bergstädte. Schemnitz 1855. II. füzet, 95. lap.

[2]) Philippi: Die deutschen Ritter im Burzenlande, Brassó 1861. 22. és 73. lap. Az oklevelek olvashatók Bethlen Elek többször idézett munkájában 70. és 79. lap. Az utóbbi adománylevél a sóaknákról is tesz említést.

[3]) A domonkosok kivált Magyarországon igyekeztek gazdagodni az örökségből. Wilcke II. köt. 339. lap.

[4]) Münter: Statutenbuch 473. lap.

a kincstárt azon helyzetbe hozza, mely a trónváltozás következményeit ismét a haza javára fordíthassa.

Íróink és búváraink nehányai templáriusok pénzeiről is tesznek említést, és ilyen érmekre akartak ismerni azokban, melyeket Stájerhonban, Neunkirchben, Austriában Wultensdorfban, Magyarországban Veszprém megyében találtak. Kivált Hammer-Purgstall volt az, ki ezen fertelmes és nagy tunyaságot eláruló pénzeket látván, és azokat, mint kellett volna, sem osztrák herczegi, sem bécsvárosi pénzekül elismerni nem akarván, Baphomet ördöngös képét vélte rajta fölfedezni, és e szerint a templáriusoknak tulajdonítá, kik ellen e találmány alapján ismét vádakat emelt. Hammer nem nézte azt, hogy sem történetiró, sem pedig oklevél nem emlékezik arról, mintha Magyar-, Cseh-, Bajor- és Osztrákhonban valaha pénzveretési jog adadott volna a templáriusoknak. Elfogultságában az általa rajzolt pénzeken az osztrák herczegi czímer csíkjait, és Bécs városa czímerét nem ismerte meg; némely szebb veretésű példányok IV. László és Robert Károly pénzei (milyennel magam is bírok); de nézett ő templárius pénzeknek oly érmeket is, melyek a templáriusok kora után jóval később verettek. Ha valaki ily kérdést tesz, mint tettek is ama pénzekről szólván : vajjon ez a kereszt nem a templáristák vörös kereszte, s a korona nem a templáristák hatalmát jelenti-e? az valóban Hammer tanítványaként mutatta be magát, ki történet, heraldica, artistica és numismatica ellen vét, csakhogy azt bizonyíthassa, a mit bizonyítani előre volt szándékában [1]).

A Bárczaságban megtelepített marianusok avagy német vitézek történetében a pénzveretésről említés történik, de mint oly jog, melyet a király határozottan magának tartott fen, és melybeni részvételtől ő a német lovagokat ismételve eltiltá. Vajjon ezen ismételt eltiltás és a királyi felség egyik legfőbb jogának a kiadott szabadalmakbani fentartása elég-e azon következtetésre, hogy a német lovagok ezelőtt a pénzveretést bitorolták, mint ezt Philippi Frigyes (Die deutschen Ritter im Burzenlande czímű,) különben kritikai szellemmel írt munkájában, — 21. 71. 75.

---

[1]) Hammer : Fundgruben des Orients VI. kötet. 33, 34, 59, 60, 92. lap. Tudományos Gyűjtemény 1827. évi 7. füzet. 55—57. lap. 1837. évi 4. füzet.

lap) véli, nem merném állitani. A történetirás legalább a magyar királyság alapitása óta nem ismer sem dynastát, sem testületet, sem osztályt, melylyel a király a pénzveretési jogot megosztotta volna; de el is akarván tekinteni a jogról, e téren még tények sem volnának felsorolhatók, hogy valaki a király mellett pénzeket veretett volna hazánkban.

Oly gazdag lovagrend, minő a templomosoké volt, igen természetesen mindig a legnagyobb pompával, és büszkeségének hizelgő fénynyel lépett a világ elé. Ezen hajlamuknak mi több szép templomot és monostort, várat és épületet köszönhetünk alkalmasint hazánkban. A templáriusoknál tartott isteni tisztelet nagyszerüsége, fénye és rendessége köztudomású dolog volt, és maga Molay Jakab mondá: miszerint nem ismer rendet, hol a kápolnák és templomok szebben kicsínositva, és mindennel, mi az isteni tiszteletre szükséges, inkább lettek volna ellátva [1]). Hetényi János tehát joggal tulajdonít a papi lovagoknak, kik hazánkban megtelepedtek, városaink csinosbulására, felvirágoztatására lényeges érdemet [2]); hogy reánk utódokra nem maradt semmi ezen építészi emlékekből, azt mélyen csak sajnálni lehet, okozni azonban azon balsorst kell, mely hazánkban még csak egy várost sem hagyott fen az ódon jellem sajátságos ingerével." A számos templom, a bástyákkal körülvett nagyszerü zárdák, melyeket a templáriusok nyugoton emeltek, mindannyi, keresztesek által birt hadfi-tanoda volt; mindannyi őrhely, és hatalmas szónok: intve buzdító az akkor élt nemzedéket, részt venni a nagy hősök csatáiban [3])."

Ily hatalmas lovagrend főnöke souverain fejedelmek mellé tudott emelkedni. A nagygyülés, avagy nagy convent, mely a rend nagy mesterét választá, őt ez által oly nagy hatalommal ruházta fel, mely mérhetlen gazdagságok, és a lovagrendben központosuló vitézség virágja fölött rendelkezhetett két világrészben. Az ő választása nem szorult pápai erősitésre, de igenis adott neki hatalma oly befolyást a szent

---

[1]) Münter: Statutenbuch 117. lap.

[2]) Hetényi: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására. 81—85. lap.

[3]) Religio. Folyóirat, 1860. 23. szám.

földön, hogy a keresztyénség által ott emelt trónokra az ő akaratja ellenére nehezen emelkedett valaki. Ilyen levén a nagymester Jerusalemben, az ő helytartói a rend különféle provinciáiban, t. i. a mesterek, hihetőleg örökölték tekintélye egy tetemes részét; és abban ők a lovagrend sokféle kiváltságai által is támogattattak, melyek azt úgyszólván függetlenné tették az egyházi, mint a világi hatalomtól. Ebből magyarázhatók oly körülmények, miszerint 1335-ben Kázmér lengyel király a jánosvitézekkel békét kötött Visegrádon [1]. A jánosvitézek az időben, midőn főbirtokuk, az általuk 220 év óta dicsőségesen igazgatott Rhodus sziget Szoliman hódítói szerencséje által fenyegettetett, Európa minden provinciáiból összeseregleltek, hogy ezen drága kincsöket védelmezzék a pogány berontás ellen. Kértek a magyarországi jánosvitézek is engedelmet a királytól, hogy rendtársaikhoz csatlakozandók, Rhodusba mehessenek. A legnagyobb feláldozás, a még Solimant, a mámoros hódítót is bámulatra ragadó hős védelem nem voltak képesek Rhodust megmenteni, és a sziget 1522. évi decemberben elveszett, nagymesterük Villiers új hazát keresett és talált rendjének Maltában. A rhodusi dicső, de szerencsétlen napok végenyészet szélére hozták a jánosvitézek rendjét, és hősei közöl vajmi sokan nem láthatták ismét azon hazát, melyből kiindúltak, hogy a kereszténységet fenyegető veszélyt elhárítsák. Broderics tanúsága szerint, a mohácsi csatában azon lovagok közől senki sem vett már részt, és anynyira megfogytak, hogy 1533. évben ismét új telepért esengtek Magyarországon. Midőn 1751. évben viszonyaik ismét szabályoztattak és visszaigtatásukat nyerték, a jánosvitézek „priorja“ szavazatot és helyet nyert az országgyülés mágnási tábláján ál [2]. Miután a templáriusok alapszabályai, szervezésök, irányuk tökéletesen hasonló volt a jánosvitézekéhez, tán szabad azt a következtetést vonnom, hogy annakelőtte a templomosok mesterei hasonló politikai állást foglaltak el az ország rendei között, és pedig annál inkább, mert a templárius lovagok hazánkban is nagyobb tekintélyben állottak a

[1] Schmitth: Episcopi Agrienses 290. lap.
[2] Kovacsóczy: Sz. János lovagrendje története 205. lap.

többi keresztes uraknál, miről egyik tanúságúl szolgálhat az, hogy az okleveleket berekesztő országos főméltóságok emlegetésénél, a templáriusok mestere, és rendje, mindig elöbb neveztetik mint a jáuosvitézeké és a joannita rend.

A becsületérzet a templárius lovagoknál mintegy cultussá fejlődött; ez — párosúlva azon kor rajongó tettvágyával, és a keresztyénség eszméjéből vett bizonyos szellemi emelkedettséggel, vitézeinket mintegy virágjává tüntette fel azon erőknek, melyeket a XII. és XIII-ik század fakasztani tudott. A lovagrend tekintélye oly nagy volt, hogy magas állású befolyásos férfiak legnagyobb kitüntetésöknek tarták, ha ezen renddel közelebbi viszonyba léphettek. Ez történt pedig a testvéresülés (confraternitas, affiliatio) által, mely az illetőket, kik ily módon a rend társaivá szegődtek, a rend szellemi és lelki javaiban részesíté. Ily módon tartoztak a rendhez érsekek (példáúl a caesareai), főurak, praelatusok, fejedelmek, sőt Leo örmény király is kivánt fölvételt, valamint III. Incze pápáról is bizonyos, hogy a templáriusokkal ily összeköttetésben állott [1]). Azonban félreértésen alapszik azon állítás, mintha II. András királyunk is e templomosok tagja lett volna [2]), sőt ellenben a jánosvitézek iránti tisztelete jeléül azok mezében temettette el magát.

E tisztelet a lovagrend jellegére is átment, és így történt, hogy a templáriusok hosszú fehér palástja, mely a papi osztályénál bővebb szabású, és bal mellen vörös kereszttel volt jelelve, mint a lovagi osztály előjoga, és annyi dicsőség képviselője a vágynak különös tárgyát képezte. A templáriusok és német vitézek közt egy ideig viszály folyt a végett, mert az utóbbiak szintén kivántak fehér palásttal ruházkodni [3]). Azon templáriusoknak, kik csak káplánok voltak, meg volt tiltva a fehér köpeny hordozása, de a statutumok megengedték azt neki, ha ily papi személy püspökké vagy érsekké választatott, mert ez által már lovagi rangra emeltetett. Még akkor is azonban kénytelen volt az illető előbb

[1]) Münter: Statutenbuch 405, 406. lap.
[2]) Ungrisches Magazin IV. köt. 491. lap.
[3]) Münter; Statutenbuch 469. lap.

mély tisztelettel és alázattal a mester és conventje elejébe azon kérelemmel járúlni, miszerint a fehér köpeny hordozása neki megengedtessék. Hogy ez több ízben történt, maga Montroyal János templárius vitatta az ő védiratában [1]). Ezen esetek közől a külföld előtt is legismertebb az, hogy Bernát zágrábi püspök a templomosok rendjéből választatott e polczra[2]). Ebből azt következtethetni, hogy azon fen említett Gerard, comthur Keresztényben, minthogy pap, de nem püspöki rangon volt, osztályának csak szűk, és csukott, — alkalmasint a cistercitákéhoz hasonló kabátját, mellén vörös kereszttel viselhette.

A templáriusok hivatásuknak azon pontját, mely a betegek ápolását tette nekik kötelességökké, csakhamar elhanyagolták, miért is magasabb rangú házakból sokkal több tagokat nyertek, mint más rendek[3]). Ezen körülményhez járúlván még hatalmuk, érdemeik öntudata, némileg magyarázhatóvá válik, hogy ezen öntudat büszkeséggé vált, sőt gőggé fajúlt. Sokan ezen hibájokat okúl akarák felhozni eltöröltetésöknek; de nem kell felejteni, hogy e vád nem egyéb mint ürügy, mert Szép Fülöp nem kevesebb kedvet érezett magában a jánosvitézeket szintúgy éltök fáján megtámadni, ha azoknak Cyprusban maradt nagymestere úgy csalatta volna magát a kelepczébe, miként Molay. Mi a marianusokat illeti, ezeknek még a templomosok elleni pör folyama alatt a liffandi püspökök, a német vitézek halálos ellenségei oly sorsot késziiltek támasztani, mely a szerencsétlen templomosokénál semmivel jobb nem lett volna[4]). Doboka megyében Szék és Suk közt bizonyos keresztvitézekről regél a nép, kik jobbágyaik által éjjentén korbácsoltatták a tavak vízszínét, hogy a békák brekegése álmukban ne zavarja a kereszturakat[5]). Ezen keresztesek bizonyára nem voltak templáriusok, mert

[1]) Münter; Statutenbuch 103. 374. lap. Moldenhawer 121. lap.

[2]) D. Anton: Versuch einer Geschichte des Tempelherren Ordens. 52. lap.

[3]) Weber Károly Julius: Ritterwesen II. kötet 27. lap.

[4]) Münter: Statutenbuch 470. lap.

[5]) Bethlen Elek: Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. 59. lap.

olyanok nem voltak Erdélyben. Hogy a marianusok viselete a magyar király irányában, és a magyar kormány fitymálása azoknak Erdélyből kiüzetését vonta maga után, fentebb volt alkalmam említeni [1]. A rhodusi lovagok, azaz jánosvitézek 1385-ben merészségökben annyira mentek, hogy vránai perjeljök Palisnai János, Erzsébet Nagy Lajos özvegyét, Mária leányával együtt elfogatta, és Erzsébetet egy folyóba fulasztotta; még is e lovagrend nem a templáriusok sorsára jutott, hanem Zsigmond király, Mária férje, oly bosszúval elégedett meg, mely a bünös nagyperjelnek csak személyére szorítkozott.

Egy másik vád, mely a templáriusok ellen szóratik, azoknak istentelen mysteriumai. A ki elfogulatlanúl vizsgálja e tárgyat, tisztába fog jönni az iránt, hogy e vád a templáriusok szabadelmübb világnézetében vette eredetét. A templárius lovagok nemcsak hogy a legnemesebb házakból származtak rendesen, de a világ sok országait látván, s a keleti culturával közelebbi érintkezésbe jövén, igen természetesen szabadabb szellemmel itélték meg a vallás és emberiség viszonyait, mint ezt talán az akkori egyházi szabályok, és a világ közvéleménye megengedték. Ebből megint az következett, hogy részint bizonyos nymbus maguk köré húzása végett, részint hogy tudatlanabbak előitéletét kiméljék, magok és az idegenek közé fátyolt emeltek, mely azután az irígység által a maga módja szerint kizsákmányoltatott.

Sokkal közelebb járnak a valósághoz, kik a templáriusok sokféle kiváltságait, melyekkel visszaéltek, az álladalom féltékenységét és a papság irígységét felköltötték, bukásuk okául hozzák fel; s azok, kik nekik szemökre vetvén, hogy a szentföld elvesztése után más hasznos müködési pályát keresni elmulasztottak, egyszersmind figyelembe veszik, hogy már régóta megszüntek lenni a hierarchia támaszai és katonái, söt annak elleneivé válván, függetlenségi törekvések által, a haza eszméjét is elhalaványúlni hagyták lelkükben. De mindenek fölött tán döntött Szép Fülöp kincsszomja, és a templomosok gazdagságai utáni epedése, melyet csak erőszakos csapás által gondolt kielégíthetni,

---

[1]) Schmitth: Episcopi Agrienses 126. lap.

— ki is elégítette igen magasan álló férfiak segedelmével, kiket könnyen megtudott nyerni részesekül.

Bár miként vélekedjünk is egyébiránt a templáriusok érdemeiről, vagy bár hajlandók legyünk is az ellene szórt bünvádak egy részét elhinni, azt az egyet el kell ismernünk, hogy nagy büszkeségök minden viszonyok közt rettenthetlen, bámulatra ragadó bátorsággal párosúlt, és e bátorság oly erényül tüntetett fel, mely a vétket is szelidebb színben mutatja, és a bünös lelki foltjait igéző nymbusban elsápasztja, Ha ezen majdnem emberfeletti, győzhetetlen bátorság nemesebb, hasznosabb czélra lett volna öszpontosítva mint a pápai politika szolgálatjára; ha midőn később ez alól felszabadíták magokat, a templáriusok önzéstelenebbek, hazafiasbak tudtak volna lenni: vitézségök csudáinál még inkább fognók bámulni azon eredményeket, melyeket az emberiség javára kivívni tudtak.

A középkor legnevezetesebb két alakja a barát és a lovag valának; a lovagszerzetes mind a kettőt egyesítette magában, egyesítette mindazon tiszteletet is, melyet azon kor, mely egyházi, politikai, anyagi és erkölcsi jelen életünk alapját lerakta, csudálatos izgalmasságában az ájtatosság és vitézség képviselőire ruházni tudott. Ők lejárták pályájukat, és nem csak templáriusoknak,de más lovagrendeknek is régi értelmökbeni fenállása ezentúl a lehetetlenségek közé tartozik. Ha azonban a középkor eseménydús életét most más szemmel volnánk hajlandók megitélni, ne felejtsük, hogy az jelen polgárosultságunkat szükségként előkészíté, ne felejtsük kivált, midőn majd honvédelmi rendszerünket történetileg akarandjuk ismertetni, hogy abban a lovagrendek kitünő lánczszemeket képeznek, és hogy akkor történelmünk lapjain a templáriusokat díszes hely fogja illetni.

TOLDALÉK

A 73. lapon idézett oklevél így hangzik :

Vniversis Xti fidelibus presentem paginam inspecturis. Magíster Michael filius Apa comitis. Chepanus filius Petri. Marcellus de Berencha. Henricus de Bana. Dionisius de genere Rusd. Oltus de Vigman. Marcellus denere Olup. Benka de genere Gug, comites cum omnibus cognatis eorum et ceteri quam plurimi in diocesi, Jauriensi et Kamariensi existentes, salutem in domino! Vestre nobilitati significamns, quod cum quibusdam diebus assiguatis juris ordine ac juxta mores patrie dispositùri processissemus inter ecclesiam sancti martini ex una, et magistrum templi ex altera super controuersiam terre Zeuleus pars utraque sic se nostro arbitrio obligauit, ut si quis eorum nostrum arbitrium refutaret, centum marcas parti adverse soluere teneretur, deque terra nos huiusmodi fecimus disposicionem, ut ipsi primitus terram regine de communi assensu restaurarent, ita quod de quadraginta Fumoul quod uulgo fiu uocatur, sex darentur populis regine et reliquum diuideretur ab ecclesia sancti martini per medium, medietatem Templarii acciperent et insuper sexaginta iugera, de silua vero nec cruciferi nec populi regine partem haberent, nec ecclesia sancti martini, sed stagnum tantum commune esset cum cruciferis, uineas uero si qui primo plantauerant super illius terre promontorio idem ipsi possiderent; sed amplius sine assensu ecclesie sancti martini plantare non permitterentur.

Ad cuius terre diuisionem de nostris sociis misimus scilicet: Marcellum, Chepanum. Oltum. Benkam comites, qui utrisque partibus diem assignauerunt ad terram diuidendam, ad quem die assignato decanus ecclesie sancti martini cum quíbusdam fratribus et jobagionibus comparuit, ubi dictus magister nec comparuit, nec loco suo misit, sed solummodo unus de iobagionibus prestetit, qui super diuisione terre a nobis justicie postulabat complementum, cuius peticioni non annuimus sine litteris domini sui. Sed iterato terminum prefiximus, ad quem unus frater accessit de templariis, cui cum satisfacere uoluisse-

mus, huiusmodi intulit uerba, quod nos mediam partem dicet terre sibi traderemus, et insuper sexaginta iugera, nos vero eius peticioni satis facere non ualentes, quia cum dominus abbas voluisset justiciam facere populis regine, ipsi noluerunt, et sic populi regine inspecta iniusticia adverse partis nos prohibuerunt, et taliter justiori parti satisfacere nequiuimus. Verum quia in terminibus (sic) premissis in eis fore nullam iusticiam perspeximus, consilio collegii nobilium et assensu, ad personam propriam magni magistri nostras litteras transmisimus, ut se nostro concpectui presentaret satisfaciens, quo etiam abbate comparente cum fratribus ipse non comparuit, sed loco suo fratrem suum misit, qui frater dura ceruice existens, et ad collegium nobilium et locum assignatum scilicet ad ecclesiam sancte margarete uenire contempsit, similiter sequenti die ad ecclesiam sancte crucis de Bana uocatus venire denegauit, et sic nullam iusticiam inter eos facere poteramus. Huius facti nos testes sumus et testimonium peribemus, et has litteras sigillis quorumdam comitum sigillauimus, scilicet. Apa. Marcelli. Chepanus, Dionisij, quia omnia propria sigilla non habemus.—

(A szentmárton-pannonhalmi apátság levéltárából Capsa 33. Lit. Z. e sectione XIII. initio. Az akkori irás rende szerint hiven, de a contractiók kiegészítésével, és az i feletti pont használásával.)

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,

TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET. 1861. II. SZÁM.

BRANDENBURGI KATALIN

FEJEDELEMSÉGE.

SZÉKFOGLALÓÚL ELÉTERJESZTÉ

Dr. ÖTVÖS ÁGOSTON, LT.

Tekintetes Akademia!

Midőn érdem nélkül nyert székemet ezennel tisztelettel elfoglalni szerencsém van: székfoglaló-beszédem tárgyáúl *Brandenburgi Katalin fejedelemségét* tűztem ki azon reményben, hogy ha sikerülni fog nekem e tárgyban az egymással sokhelyt ellenkező írók hiányos és homályos előadásait, — mennyiben csekély erőm engedi, — észlelődés és új kútfők nyomán kiegészíteni, és kritikailag kitisztázni: az Akademia jeles, kitűnő és tudós férfiai méltánylatát talán ez által megérdemleni szerencsés lehetek.

* * *

Károlyi Zsuzsánna, Bethlen Gábor fejedelem első neje, 1622 évi június hó 2-án meghalálozván, férjének *örököst*

maga után [1]) nem hagyott; Bethlen Gábor tehát, részint hogy *„fejedelmi magot támaszthatna és hagyhatna maga után“* [2]), melyből Isten kegyelméből király is sarjadhatik, részint hogy *„a magyar nemzetnek szabadságát és magyar nemből állatandó királyságát restituálhatná“* [3]), 1625-ben eltökélé, egy régi fényes, hatalmas fejedelmi családból származott nővel új házassági frígyre lépni, kivel családi összeköttetés által erős szövetségesekre tevén szert, nagy terveit létesíteni képes lehessen.

Bethlen Gábor ekkor dicsősége fénypontján állott: a magyarországi királyságot és a magyar szent koronát, melylyel 1620. augusztus hó 25-én [4]) megkináltatott, maga önként nem fogadta el, és inkább akart egy kisded, de független opuliai és rátibori herczegséget — mely egyébiránt soha kezéhez nem jött — bírni, mint a török véd-uralma alatt magyar király lenni; mely nemes, lovagias és önzéstelen gondolkodása miatt egész Európa magasztalta, hős tetteit bámulással emlegette, és mint igazságos, bölcs, ildomos, hatalmas és gazdag fejedelemnek barátságát, szövetségét kora legelső fejedelmei, királyai keresve keresték. És talán ez lehetett oka annak, hogy egy körülnéző, mindent jól megfontoló férfi, mint Bethlen Gábor, egy oly dynastia ajtaján is mert menyasszonyért kopogtatni, hol a kosár-kapás előre látható volt.

Bethlen Gábor czélját létesitendő, egy nászkövetséget rendelt, melynek útasításúl adta, hogy Bécsbe felmenvén, II-ik Ferdinánd római császár, magyar és cseh királytól *színleg* követelje 1-ör Opuliát és Rátibort, 2-or adja maga a császár is Bethlennek a *„felséges“* serenissimus czímzetet, azonban *valósággal* a követség oda volt útasítva, hogy titkos alkudozást kezdjen a császári udvarnál, a császár második leánya, Czeczil Renáta keze megnyerése iránt; mit ha a követség ki nem

---

[1]) Benkő: Transilvania Tom. 1. 267. l.
[2]) Szalárdi: Siralmas magyar krónika. 65. lap.
[3]) Kemény János önéletírása. Kiadta Szalay László. 1481. l.
[4]) Gróf Mikó Imre „Erdély különválása Magyarországtól“ 5. lapja szerint; mások, mint Kari „Hist. Hung.“ III. könyv 172. l. nov. 11-re, Benkő „Transilvania“ I. kötet 266. l. 1619. oct. 11-re, Szalay „Magyarország története“ 20. könyv. 523. l. 1619. dec. 31-re teszi.

eszközölhetne, akkor a császártól kérjen egy kísérőt, és nyilt levelet, melylyel a császári birodalmon keresztül szabadon és bátorságosan útazhassék Brandenburgba, a brandenburgi választó fejedelemhez, hogy ennek harmadik hugát *Katalint* kérje meg a fejedelemnek.

Ezen nászküldöttség főbb tagjai voltak: Körtvélyfai *Kovácsóczy István* cancellár, tordai főispány és marosszéki főkapitány; Hidvégi *Mikó Ferencz* főkomornyik; *Quádt Mátyás* német gyalog udvari kapitány, és Schuliczi *Schultetus Vaighárd* a fejedelem orvosa, kik mellé kevés, de válogatott kíséret adatott. Ezen kíséret közöl kitünt különösen egy sok testi és lelki tehetségekkel megáldott 18 éves ifjú — *Kemény János*, később erdélyi fejedelem, ki tatár rabságba jutván, 1658-ban fogságában írta le *önéletírását*, melyben nem csak e követség ezen útját beszéli el igen érdekesen, hanem Brandenburgi Katalin fejedelemségéről is minden kor-írók között legterjedelmesebben emlékezik, kinek mint hiteles szemtanúnak jegyzeteit én is ez előadásomban használni fogom.

A küldöttség 1625-ki június hóban indúlt ki Erdélyből; Ferdinánd császárt, mivel Bécsben akkor valami ragályos betegség uralkodott, nem a fővárosban, hanem *Bécsújhelyen* találta, hol második nejével, mántuai *Eleonorával* és egész családjával tartózkodott.

II-ik Ferdinánd császár egész az ábrándosságig túlbuzgó katholikus volt, kit hasonlóképen túlbuzgó anyja *Mária* bajor herczegnő Ingolstadtban jesuiták által neveltetett és taníttatott, és a ki még mint fiatal, már a lorettói boldogságos szüz Mária előtt erős fogadást tett, hogy az *eretnekséget* egész éltében üldözni és pusztítni fogja, mit 18 éves uralkodása alatt, főkép a világtörténeti 30 éves vallási háborúban túlon túl is eléggé bebizonyított [1]. E szerint ha más politikai és családi akadály nem létezett volna is, már csak Ferdinánd ezen rajongása elég nagy ok volt arra, hogy Bethlen házassági terve Ferdinándnál megbukjék.

Azonban Bethlen követei Bécsújhelyen kitüntetéssel fogadtattak. Kovácsóczi cancellárt mint katholikust, a csá-

[1] Rotteck: Allg. Weltgeschichte. 4 kötet, 177. lap.

szár szentélyében — udvari kápolnájában — fogadta, és ott neki kárpitokkal és szőnyegekkel bevont elkülönített helyet rendelt.

A követség Bécsújhelyen 3 hétig időzött, s ámbár Ferdinándnak a fejedelem részéről nagy igéreteket tett, hogy Bethlen ezután kardját hüvelybe dugva, Ferdinánd ellen nem lép fel, ellenségeinek ellensége, barátjainak barátja leend, és nejét maga után erdélyi fejedelemnek választatja, — nem egészen világosan, de azért elég érthetőleg a tagadó választ a császár kiadta: leánya kezéhez kötvén, hogy Bethlen minden erdélyi alattvalóival a katholika vallásra térjen, és Erdélyt nejének örökségben lekösse [1]. Írásban pedig a követek a császártól ezen választ kapták, hogy Opuliát és Rátibort a császár már fiának, III-ik Ferdinándnak adományozta; a „serenissimus" czím adásba pedig beleegyezik.

A követség belátván Bécsújhelyen ok nélküli időzését, miután a fejedelem ajándékát a császárnénak, ú. m. a 100 szép magyar tehenet, 40 borjut és 30 bikát átadta [2], és a császártól úti-leveleit kivette, *Krummer* nevü császári kamarás kiséretében július hóban Bécsújhelyről kiindúlt, és Bécsen, Nikolsburgon, Olmützön, Boroszlón és több városokon keresztül *Berlinbe*, a mai porosz királyság fővárosába, a brandenburgi választó fejedelem székhelyére érkezett.

Bethlen követeit mindenütt jól fogadták, söt Nikolsburgban a protestáns követeket egy katholikus főpap, *Dietrichstein Ferencz* birodalmi herczeg, bíbornok és olmüczi püspök, egy kisded vén úr, vendégelte meg.

Berlinben a nászkövetséget a választó fejedelem nagy tisztelettel fogadta, és a várba szállíttatá, s miután az egy ünnepélyes kihallgatás alkalmával Katalinnak kezét Bethlen Gábornak megkérte, mind a választó fejedelem *György Vilmos*, mind pedig maga *Katalin* is a követség kérését elfogadta, mit *Scultetus Vaighárd* Berlinből aug. hó 13-ról 1625. kelt deák levele által így ád értésére a fejedelemnek: *Isten kegyelméből a mi dolgunk itt szerencsésen halad előre: megegyezvén mind a*

---

[1] Lebrecht: Siebenbürgens Fürsten. 2. köt. 184. l.

[2] Khevenhiller: Annales Ferdinandei. 10. kötet. 694. l.

felséges választófejedelem, mind pedig a felséges herczegnő (Ducissa). Nincs egyéb immár hátra, mint hogy felséged ide követeket küldjön, kik ily nagy szertartásra és a két felséges család fénye fenntartására alkalmasok; komoly, jeles és előkelő férfiakat, kik ily dologban jártasok levén, mihelyt a házassági szerződéseket elkészítették, a lakodalmat is Felséged méltóságához illendően megünnepeljék. Nem is látom tanácsosnak, hogy ezen dolog sokáig függőben tartassék; mert magától a választófejedelemtől hallottam mikép a császár részéről titokban azon munkálódnak, hogy felségednek ezen szövetsége füstbe menjen, épen úgy mint Bécsújhelyen, hol a minap a kanczellár úrral és a többiekkel 3 hetet ok nélkül töltöttünk, semmit egyebet nem végezhetvén, mint hogy nem ugyan egészen tagadólag, de azért elég érthetőleg tudtunkra adatott, mikép a kisebb leányt nem adják; a nagyobbikat ugyan, kit sem koros volta, sem ábrázatja, sem termete nem ajánlott, bizonytalanúl ide igérték, de azzal is már csak a vallásküllönbségnél fogva is a házasság félbe maradt volna. Most midőn Felséged házassági szövetségesében maga vallásbelit talált fel, a császár mi okból akarja e házasságot elrontani? magamnak másképen megmagyarázni nem tudom, mint hogy Felséged hatalmának e házasság általi növekedésétől fél. Szerencsém volt e tárgyban János Keresztély ligniczi herczeggel Felséged tisztelőjével is beszélgetni. sat. [1])

De nem csak Ferdinánd császár, hanem ennek sógora *III-ik Zsigmond* lengyel király is abban fáradozott, hogy Bethlennek a brandenburgi családdali összeköttetését meggátolja. Ploczkói püspök *Lubienski Szaniszló* kanczellár e tárgyban a választó fejedelemnek több levelet írt, melyekben okokkal mutogatja, hogy a Bethlenneli sógorosodás káros és veszedelmes. 1625-ik évi december hó 13-ról a cancellár *György Vilmos* választófejedelemhez írt levelében azt is felemlíti, hogy a brandenburgi fejedelmek Lengyelország kirá-

[1]) E levelet másolatban bírom cs. kir. tanácsos és az erdélyi országismei társaság nagy érdemű és tudós elnöke *Trausch József* úrtól, kinek tudományos kutatásim körül tett igen sok szívességét és előzékenységét ezennel hálás szívvel megemlítni tartozó kötelességemnek tartom.

lyának hübéri esküt tévén le, megigérték, mikép Lengyelország ellenségeinek ők is ellenségei lesznek, és azokkal semmiféle szövetségre nem lépnek; már pedig Bethlen, mint az elmúlt évben *elfogott levelei* bizonyítják, Lengyelországnak titkos ellensége, és ha most a brandenburgi családdal házassági viszonyt köthet, ez által *Gusztáv Adolffal* a svéd királylyal, Lengyelhon legfélelmesebb ellenségével is sógorságba jő, kivel egyesülten Lengyelhont a legnagyobb veszedelembe juttathatják. De egyébiránt is Bethlen török uralom alatt áll; nem maga ura, a vele való sógorság nem dicsőséges, sat. [1])

Mindezen lebeszéléseknek azonban nem lőn semmi sikere. Mind a vá'asztó-fejedelem, mind Katalin adott szavok mellett maradtak; a követség is gazdagon megajándékoztatván, visszatért Erdélybe.

Brandenburgi Katalin korának legmíveltebb és legszebb hölgyei közé tartozott. A természet urától jó szívvel, derült kedélylyel, kisded és gyenge testalkotással ugyan, de azért *felséges termettel és kitünö szépséggel* volt megáldva [2]). Ő egy régi híres, most is fénylő és virágzó, a *hohenzollerni* herczegi családnak volt ivadéka, melynek egyik legrégibb tagja *Pharamund*, Krisztus után 430. körül Frankonia királyi trónán ült, később pedig e család Némethon történetében mindig nevezetes szerepet vitt.

Albertet (1471—1486) kortársai hősisége és bölcsesége miatt *német Achillesnek*, *Jánost* pedig (1486—1499) a tudományok pártolásáért, és kitünö szónoki tehetségeért Némethon *Cicerójának* nevezték, és a közönséges történelem is őket e neveken említi.

Katalinnak atyja *János Zsigmond* erélyes és tevékeny férfi volt, ki eszelős bátyja helyett a porosz kormányzást is kezében tartotta. — Anyja *Anna* porosz herczegnő, magát

---

[1]) Kijött e levél „*Stanislai Lubienski Eppi. Plocensis opera posthuma historica. Antverpiae 1643. in fol.*" 436. *l.* Másolatját nekem t. cz. Trausch József úr volt szíves leírni és elküldeni.

[2]) Istvánfi folytatója Katalinról ezt írja: „*Statura parva et tenera, sed forma et pulcritudine excellens.*" Lásd: Jankovich Miklósnak „Szerencsétlen Brandenburgi Katalin herczegnének, Bethlen Gábor hitvesének fejedelmi emlék-könyvéről és életéről."

mint jó anya és jó nő úgy tüntette ki. Idősb testvérei voltak: *György Vilmos* 1619—1640. választó fejedelem; *Anna Zsófia*, Frigyes Ulrich braunschweigi herczeg neje; *Mária Eleonóra*, a nagy svéd király Gusztáv Adolf nagylelkű neje; öcscse *Joachim Zsigmond*, a Johanniták főmestere.

Katalin 1602-ben május hó 28-án született. 1614-ben szüléivel mint 12 éves leányka az ágostairól a helvét hitvallásra lépett át. 1619-ig derék atyja és anyja, azután 1624-ig csak anyja oldala mellett nevekedett; anyja halála után pedig egészen bátyja, *György Vilmos* gondviselése alá jutott [1]), ki Katalintól a család bevett szokása szerint lemondási oklevelet vett, melyben Katalin *minden atyai és anyai őt illető jogáról nem csak a maga részére, hanem netalán születendő gyermekire nézve is örökre lemond*; egyetlen esetet tartván fen: ha a *brandenburgi fejedelmi család fiágban kihalna.* Egyébiránt mindazon czímeket és czímereket, melyek őt atyja és anyja részéről megilletik, ezután is megtarthatja és használhatja. A választó-fejedelem is Katalin húgának a tisztességes kiházasításon kivül egyszer mindenkorra 50 ezer tallért — 1 tallért 24 jó ezüst garasban számítván — igért adni.

Ezen oklevélet, mely deák nyelven volt szerkesztve, a választó-fejedelem kivánatára Bethlen Gábor is Fejérvárt, december hó 15-én 1625-ben helybenhagyja, aláírja és megerősíti. [2])

Ezen oklevelen kivül Bethlen Gábor egy más okmányt is készíttetett, melyben Katalin jövendő nejének nászajándékban leköti *Munkács várát*, hová 3 mezőváros és 340 falu tar-

---

[1]) Hübner: Geneologische Tabellen. 178. tábla.

[2]) Ezen lemondási oklevélnek eddig másolatban 3 példányát olvastam. Az *egyik* megvan néhai gróf Kemény József gyűjteményében: Diplomatarii Transilvanici Supplementum IX. 291—293. l.

Ebben *15 ezer tallér áll csak*. Ezt a néhai gróf egy 1676-i chiliinariumból írta le maga. *A második példány* megvan a károlyfehérvári Battyániféle könyvtárban, a Dobói *Székely Samu* gyűjteményében. Ebben 15 ezer arany for. áll, de az arany át van húzva. A *3. példányt* Trausch József úr Szebenben bírja, ki nekem példánya hív másolatát elküldeni szíves volt. *Ebben tisztán 50 ezer tallérról van említés.* Én a három közől az öszvegre nézve ezt tartom leghitelesebbnek.

tozott, 300 ezer magyar forintban; *Tokajt* és a tokaji uradalmat Zemplén megyében, a híres 7 szőlővel együtt, melynek édes nedvéről már ekkor mondá a lengyel: *non est potus nisi vinum, et non est vinum nisi tokainum!* — Erdélyben pedig *Fogaras várát* és az ahhoz tartozó uradalmat 100,000 forintban. Ezeken kivül megigérte, hogy Katalint maga után erdélyi fejedelemnek választatja, és abban a török császár által is megerősítteti.

Ezek szerint tisztába levén hozva már az ügy, Bethlen Gábor menyasszonya elhozására számos magyar fő úrból álló, igen fényes küldöttséget indított meg Berlinbe. Ennek feje Felső-vadászi *Rákóczy György*, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem fia volt, ekkor borsodi főispán, nehány év múlva pedig ő is erdélyi fejedelem; egy ildomos, komoly, okos, szép külsejű, gazdag, mintegy 30 éves férfi. Ez viselte Bethlen képét, és a mint Kemény János magát kifejezi: *„ő deponálta mind az juramentumot, s mind az matrimoniumnak külső árnyékát véghez vitte: az fejedelem asszonynyal ágyra kevés ideig letülvén“* [1]. Rákóczy 2-ik követtársa Nagy-károlyi *Károlyi Mihály volt*, a hires, régi honfoglaló *Kaplyon* nemzetségből, Bethlen Gábornak első neje után sógora, Szathmár megyei főispány és aranysarkantyús vitéz; — a 3-ik volt Hidvégi *Mikó Ferencz* fejedelmi főkomornyik, Csík- Gyergyó és Kászonszék főkapitánya; egy kisded szőke, kék szemű, igen értelmes, elmés, tapasztalt, szabadelvű férfi, ki már azelőtt a leánykérésnél is jelen volt, és mint egy nevezetes történelmi munkának [2]) írója, a magyar irodalomban is dicséretesen ismeretes. A 4-dik fő követ pedig kolozsvári *Kassai István* volt, erdélyi itélőmester, a fejedelem belső meghitt embere, és ekkor Erdély legnagyobb jogtudósa.

A követség Berlinbe Katalin után megindúlván, a fejedelem is a török udvarhoz, és több külföldi fejedelmekhez leveleket íratott, melyekben őket 1626. évi febr. 22-én Kasssán tartandó menyekzőjére meghívja. — Ily levelet írt Fejérvár-

[1]) Kemény J. Önéletírása Szalaytól. 78. lap.

[2]) Erdély országának siralmas változása 1594—1612-ig. Egy részét kiadta Szilágyi Ferencz *Klió* 3. köt. 365—408. l.

ról 1626. január hó 8-ról *III-ik Ferdinándnak* is, melyben nem minden czélzás nélkül öt *sógorának* — affinis — nevezi [1]).

Ezután Bethlen is kiindúlt Erdélyből Kassára, a főurak és főrendek egész seregével. — Az erdélyi szász nemzetet *Schwartz János* szebenszéki királybíró és *Schaser Ferencz* segesvári főbíró képviselték. [2])

Február 18-án 1626. érkezett meg Kassára az oláhországi követ, 150 lovas kisérettel. Másnap Bethlennél kihallgatáson volt, és bemutatta vajdája ajándékát, mely állott két igen szép paripából, gazdagon felszerszámozva.

Február 22-én a *krakkói püspöknek, a sbaraschi herczegnek és a sandomiri starostának jött meg a követe*, mindenik ajándékot hozván urától a fejedelemnőnek. [3])

Ezek után Budáról a török császár követje *Jáhia* pasa érkezett meg, igen nagy és fényes kisérettel, ki elébe Bethlen tulajdon nyilt kocsiját, és 500 kopjást küldött, s kit török divat szerint dob- és síp- lárma közt kisértetett be Kassára. Másnap audientia után a császár ajándékait adta át Bethlennek melyek ezek valának: 2 török ló, egészen aranyos takarókkal, és 13 öszvér, melyek közöl 3 aranyos, 3 ezüstös, és a többi 7 bársonyból, selyemből készült finom és drága török szövetekkel és kelmékkel volt terhelve. A fejedelem is a török követet és kiséretét gazdagon vendéglette meg törökös ételekkel, és az asztalfőn maga foglalt helyet. Nagyon feltünt, hogy Bethlen az egész lakoma alatt, söt midőn a hatalmas császár egészségéért kupát ürített, akkor sem vette le föveget — A török követ, a nélkül hogy a lakodalmat, mivel az a Katalin megbetegedése miatt elhalasztatott, megvárta volna, Bethlentől fejedelmileg megajándékoztatván febr. 26-án vissza útazott Budára, mi Bethlennek épen kedve szerint történt mert ez által a két szomszéd császár követjei között az elsőbbségi vitát szerencsésen kikerülé.

E közben a nászküldöttség is Katalinnal együtt Berlinből hatvan, — hat-hat lovas veres bőrből készült kocsival

[1]) *Pray: Principat Bethlen Tom. II. p. 47.*
[2]) *Deutsche-Fundgruben: v. Grafen Jos. Kemény. 2. köt. 111. lap.*
[3]) *L. Khevenhiller: Annales Ferdinandei. 10. köt. 1279. lap.*

kiindúlt, melyet 200 veres posztós és ezüst zsinóros lovas kísért. Az örömanyát *Anna Zsófia* braunschveigi herczegnö Katalin első nénje képviselte, ki Katalinnal egy külön vörös bársonyos ezüst hímzésü kocsiban ült. Az örömatyát pedig gróf *Schwarzenberg Ádám* a választó-fejedelem első ministere, egy tekintélyes, magas, kevés beszédű, politikailag osztrák érzésü férfi, helyettesítette; kinek minden cselédje és apródja aranynyal prémzett fekete bársony köpenyben és nadrágban volt öltözve, — „mellényeik pedig, melyek alól arany-csipkés fodros ingek fordúltak ki, fekete aranyozott szövetekből állottak. Magának gróf Schwarzenbergnek öltözete, melyet a lakodalmon viselt, 50 ezer rhénusi forintra becsültetett. — A kíséret között volt még a választó-fejedelemnek udvari fő-mestere *Borsdorf*, és cáncellárja *Knesebeck*; azután *Miksa* bajor választó fejedelem főkövetje, és igen sok német úri rend.

Útközben Katalin *álhimlőbe*-(varicella)-esett, mely miatt Felső Sziléziában *Teschen* nevü városban a násznépnek meg kelle állapodni. — Ezen esemény Bethlent nem kis aggodalomba ejtette, félvén hogy gyönyörü arájának arczát a himlő megrontotta; ez okból Kemény Jánost sietve Katalinhoz küldé megtudni „*ha az betegség valami megvesztegetést ábrázatjában nem csinált-e?*“ [1]). — A himlő szerencsére nem dühös folyamú, midőn Kemény *Teschenbe* érkezett, Katalin már fenjárt, és arczán a himlőnek semmi jele nem mutatkozott. Ezzel visszatérvén Kemény, a fejedelmet e részben megnyugtatta. [2])

Nyolcz napi betegeskedés után martius hó 1-én Katalin kíséretével együtt Kassához érkezett, és ettől félmértföldnyire a Hernád vize balpartján megállapodott, melynek jobb partján már Bethlen 600 lovassal, 1500 kék zubbonyos hajdúval, 500 veres és fehér öltönyös muskatályossal, körülvéve fényes kíséretétől, szép sátrak alatt várta szép aráját.

Itt a fejedelmi- pár találkozását egy elsőbbségi vita darabig feltartóztatá. A bajor fejedelem főkövete azon okból, hogy ura mint fő-asztalnok — *Erz-Truchsesz* — a birodalmi tanácsban az 5-dik helyen ül, midőn a brandenburgi választó-

---

[1]) *Kemény János. Önéletirása 79.* lapon.

[2]) Kemény J. Önéletirása 83. lap.

fejedelem mint főkamarás *Erz-Kämerer* — csak a 7-diket szokta elfoglalni, azt követelte, hogy a Bethlen Gáborrali találkozásnál is őt illesse az elsőség; mire gróf Schwarzenberg helyesen azt válaszolá: hogy itt most nem a birodalmi tanácsban vannak, hol római-császárt kell választani; hanem menyekzőt ünnepelnek, mely ünnepélynél első személy a menyasszony, és annak édes atyja és bátyja. Ő mind a kettőt képviseli, az elsőség tehát őt illeti. — E véleményen volt a római-császár főkövete is.

Ezen pör közmegelégedésre eldöntetvén, Katalin a násznéppel a Hernád vizén át költözött. Ekkor Bethlen is, a deli termetű, magas homlokú 45 éves fejedelem, mosolygó tekintettel ([1]) fő lovára ülvén fel, virágoson font ezüstös köntösben, nyuszttal bélelt galléros mentében, süvegében egy megbecsülhetetlen drága briliánt bokrétába szorított lengedező kándiai kócsag-tollal, szép mennyasszonya hintójához lovagolt, hol gyönyörű lován, melynek fején is ezüst fényes kócsag-toll pompázott, valódi lovagi ügyességgel magát meghintáztatván, Katalint daliáson üdvözlette, és a felállított sátrak közé vezette. Itt Bethlen lováról, Katalin kocsijáról szállott le, egymással kezet szorítottak, és dob-, trombita- harsogás, és ágyúdörgés között nyilvánosan megcsókolták egymást. Bethlen ezután balkezét nyújtva Katalinnak, őt egy drága veres bársonynyal bevont sátorba vezette, hová a kiséret főbbjei is bekísérték. Itt leülve kevés ideig egymással társalogtak.

A sátorból kijővén a fejedelem újból lovára, Katalin pedig Bethlennek ez alkalomra Konstánczinápolyban készített pazarlásig czifra hintójába ült. A hintót belül piros bársony borítá, mely szkófium aranyszálakkal volt kivarrva, s melynek minden vas részei, a legutolsó vas szegig, aranyozott ezüst lemezekkel volt borítva. A lovak hámjait is piros bársony borítá, melyekről aranyfonallal vegyített, bokros selyem rojtok csüngöttek. A kocsisok, felejtárok, kengyelfutók, mind vörös bársony öltönyökben kevélykedtek; még az ostorokat is nyelestül együtt bíbor fogá körül. A hintóba 6 oroszlány módra

---

[1]) *Lebrecht: Siebenbürgens Fürsten. II. 190. l.*

uszályáig [1]) fehérkékre festett igen szép, és nagy török ló volt befogva. A hintó két ablakában Katalintól oldalvást két jól lantozó, czifrán öltözött gyermek ült; az egyik németül, a másik francziáúl énekelt.

Volt ezen leírt hintón kivül még egy más is, melyet Lengyelországban készítettek. Ez is gazdagon arany fonalakkal volt kivarrva, aranyozott vasszerszámokkal, de az elsőnél sokkal kevésb értékű.

A nászmenet megindúlván, a fejedelem loháton azonnal a menyasszony kocsija előtt foglalt helyet, és szép rendben csendes léptekkel Kassa felé indúlt. Mellette 12 gyönyörű fejedelmi lovat vezettek kötőféken, veres bársony takarókkal; oly gyönyörű, nemes állatokat, melyekhez hasonló szépeket ritka európai udvarnál lehetet látni. — A fejedelem, a menyasszony és a kíséret, estve érkeztek be a fejedelmi udvarba, ágyúk durrogása között.

Másnap ú. m. martius hó 2-kán 1626. reggel a követek udvarlottak Bethlennél, és fejedelmeik ajándékait nyújtották át. Legelső volt a római császár, és az új magyar király III-ik Ferdinánd követe: Kis-Sennyei *Sennyei István* ekkor győri püspök és magyar cancellár, kit Bethlen szállásától egész a palota ajtójáig kétfelől felállított fegyveres sor katonaság között fejedelmi pompával kísértetett. A császár ajándéka állott egy gyémántokkal kirakott aranylánczból, mely 10 ezer tallérra'becsültetett: az új magyar királyé pedig egy 6 ezer rhénusi forint értékű ékszerből.

Azután jött a bajor fejedelem követje, ki fejedelme nevében egy *aranyos mosdó-medenczét,* mesterségesen készült *szökö-kúttal* nyújtott át; egyszersmind átadta a kölni választó fejedelem ajándékát is egy *aranyozott ezüst sust,* mesterséges *ütö-órával.*

Végre Bethlennél audientián volt gróf Schwarzenberg, és Bethlennek egy ládácskát kézbesített, mely tele volt *ámbra gyantából készült holmikkel, ékszerekkel és ritkaságokkal.*

E nap, délután a fejedelmi palotában valamennyi követ

---

[1]) Kemény J. Önéletírása. 87. lapján, így fejezi ki: *uszolig.* azaz farkig.

jelenlétében történt meg az *esketés*, mit ebéd követett, melyen, mint a német évkönyvíró írja : *Sok magyar étel a német fehérnépet inkább az asztaltól felkelésre, mint evésre ingerelte.* [1]) Egész ebéd alatt az ágyúk, és hangászkarok működésben voltak.

Ezután megkezdődtek a múlatságok, melyek közöl kitűnt egy *önmozgású diadalszekér*, mely magára futott. Voltak hangversenyek, ököl-viadalok, kopja-, dárda-, és kelevéz-játékok, melyekben szép deli magyar levенték bámultatták testi erejöket, és ügyességöket. Estve tűz-játékok.

Legtréfásabb része e mulatságoknak *két bolond* egymás elleni fellépése volt. A fejedelem bohócza *Mihály bíró*, egy rút termetű, csúf ábrázatú, de élczes bolond; fölovászmester Viczkei *Balássi Ferencz Cserkesz* nevű bolondjával lépett sorompóba, és miután az első gúnyoros élczeivel, a másik pedig bohókás énekeivel egymást, a nézők közkaczaja között, ingerlették, kelevézt ragadva egymásra rohantak, hol Cserkeszé lőn a győzelem, mint Kemény János írja : *Orra mellett öklelni tanálván Mihály bírót, kivel annál rutyabb lőn azután.*" [2])

A fejedelmi udvarban ebéd után a német gavallérok spanyol modorban egy szép álarczos tánczvigalmat rendeztek, mely különössége miatt, a magyarok előtt, kik még ily neműt nem láttak, igen feltűnt. Az első tánczot a fejedelmi pár járta el, azután a szép fejedelemnét *Sennyei* püspök mint a római császár főkövete tánczoltatá meg; ki pap létére, asszonyi kezet nem tarthatván kezében, egy hófehér zsebkendő egyik végét fogá, míg a kendő másik végét közel a püspök kezéhez a fejedelemnő tartá; — és úgy tánczolának.

A lakodalom második napján a fejedelem Katalinnak 200-ezer forint értékű ékszereket, és drágaságokat ajándékozott [3]).

A lakadalmi ünnepélyekre, melyek 8 egész napig tartottak — sem a franczia, sem az angol király, sem Velencze nem küldtek képviselőket, hihetőleg azért, hogy Bethlennel titkos szövetségben levén, titkukat előre elárúlni nem akarták [4]).

---

[1]) *Khevenhiller-Annales Ferdinandei Tom. X. 1279. sat. lap.*
[2]) *Kemény J. Önéletírása — Szalaytól. 86. lap.*
[3]) *Khevenhiller. e. h.*
[4]) *Szalay, Magyarország Története. 20. könyv. 556. lap.*

A spanyol udvartól jött ugyan követ, — *Avantagnio* nevü ezredes, de 5 napi járásra Kassától meghallá, hogy Bethlen nejével már Erdélybe útazott : ő is visszatért, elküldvén egy *Cortes* által Bethlen számára 5-dik Fülöp 10 ezer koronát érő ajándékát.

Legfurcsábban a lengyel király követe járt. III-ik Zsigmond a Jagellók gögjével, azon üdvözlőlevelet, melyet követe által Bethlennek küldött, nem czímeztette úgy, a mint azt a fejedelem méltósága jogoson igényelte. Bethlen is a levelet felbontatlanúl a követnek visszaadta, és megengedte, hogy még a lakodalom előtt hazájába urához visszatérjen [1].

Ezek után a *fejedelmi pár* nagy kísérettel Erdélybe indúlt, bekísérvén a fejedelemnőt annak fenemlített nénje a braunschweigi herczegnő, és a brandenburgi választó fejedelem főkövete gróf Schwarzenberg. Az egész úton pompás vendégeskedések voltak. Erdélyben a vigalom újra elkezdődött, melynek végeztével a násznép részint szétoszlott, részint visszatért Németországba, Erdélyben hagyván Katalint kétszázig való udvari-népével [2].

Bethlen, hogy szóval tett igéretét beváltsa, 1626-ik évi májusható 24-re Fehérvárra országgyülést hirdetett, hol a rendek elébe terjesztette : hogy ő *Brandenburgi Katalinnal házassági szövetségre lépvén, utódjának a fejedelemségben őt nézte ki.*

A Rendek Istennek hálát adnak hogy : „*ő Felségének* (Bethlennek) *szívét, elméjét erre fordította*“, „*mi is* — így szól az országgyülési I-ső czikk : „*Országúl javaljuk, és sub conditionibus infrascriptis ma egy akarattal, egyenlő értelemmel választjuk fejedelmünknek.*“ — Az 5-ik czikkben pedig beleegyeznek, hogy *Fogaras várát* a fogarasi uradalommal együtt Bethlen, Katalinnak menyasszonyi ajándékúl 1000-ezer magyar forintba átirathassa.

Azon fen említett *feltételek*, melyek mellett Katalint a Rendek *erdélyi fejedelemnek* — Princeps non Principissa — [3]) választják meg, ezek voltak :

---

[1]) *Khevenhiller : Annales Ferdinandei X. köt. 1279. l.*

[2]) Ezen szertartások leírásánál magamat egészen Khevenhiller, és Kemény János előadásaihoz tartottam.

[3]) *Ioan : Bethlen Historia. Editio Viennens. 7. lap.*

1-ör Katalint csak addig ismerik el fejedelemnek, míg özvegyen Bethlen Gábor nevét viseli:

2-or Mivel Erdélyt és az ahoz tartozó részeket szabad választás után kapta, ezeket más fejedelemre át nem ruházhatja, és erről se titkon se nyilván ne tanácskozzék.

3-or A nászajándékban kapott javadalmakban megtartatik.

4-er A kormányzó és a tanács tudtán kivül országos ügyeket ne intézzen el.

5-ör Idegent a tanácsba be ne tegyen; várakban idegen várnagyok ne legyenek, idegen őrséget se maga mellett se a várakban ne tartson. Udvari népe lehet külföldi is, de a két százat túl ne haladja.

6-or Ezeknek megtartására a kormányzó köteles felügyelni, kinek e részben teljhatalom adatik.

7-er Külföldi fejedelmektől követeket a kormányzó és tanács híre és tudta nélkül nem fogadhat el; azoknak feleletet magára nem adhat, sem pedig külföldre maga követeket nem küldhet.

8-or A kormányzó halála esetében egy hónap alatt a tanács által más kormányzót választasson. Az alatt a kormányzói hatalmat a tanács bírja.

9-er Ha belzavarok miatt, vagy rokonainak tanácsából, vagy más okokból Katalin Erdélyt elhagyná: Erdélyország jogai az által csorbúlást nem szenvednek, és az ország *új fejedelmet választ.*

10-er Midőn a kormány Katalinra fog szállni, a kormányzó és a tanács által választasson országos kincstárnokot, ki a kincstárt a kormányzó és a tanács által készített útasítás szerint kezelje.

11-er A négy uralkodó vallásban minden rendeket békében tartson meg.

12-er A főrendek, nemesek, városok, székelyek, szászok régi jogaikban, kiváltságaikban, adományozott birtokaikban háborítlanúl megmaradjanak.

13-or Mivel Isten után *Erdélynek megmaradása a török*

portától függ, attól el ne szakadjon, söt inkább annak kedvét keresse. [1])

Miután Katalin ezen feltételeket elfogadta és aláírta, *deák nyelven* az ország elött azokra az *esküt* is letette, melyben esküszik, hogy *minden rendeket szabadságuik, szokásaik és vallásaikban sértetlenül megtart, mindenkinek igazságot szolgáltat, András király rendeleteit csonkítatlanúl feltartja és feltartatja.* Ezután a rendek is letették Katalinnak a hódolati esküt, és a török portára főkövetnek maros-székely-vásárhelyi *Borsos Tamást*, kitöl eddig nyomtatásban már 3 érdekes történelmi naplót bírunk, nevezték ki, hogy ez Katalint a fejedelemségben megerősítesse, és arról *Athaname-t* hozzon. Végül *„in initio gratulationis novi Princitpatus“* kapu számszerint Katalinnak kedveskedésképen 1 forintot ajánlanak, melyhez a székelyek a kapu szám utánin kivül még 2000 forintot toldanak. (Artic. IV.)

Borsos Tamás a portáról az *Athname-t*, mely Konstanczinápolyban mártius hó 8-ról 1627. költ, Katalin számára meghozta. Ebben a porta Katalint a fejedelemségben megerősíti, és igéri, hogy midőn Katalin férje halála után a fejedelemséget átveendi, régi szokás szerint zászlót, buzogányt, kaftánt, mint fejedelemségi jelvényeket fog onnan kapni. [2])

Ezek szerint Bethlen Gábor mind azon igéretének, hogy Katalint erdélyi fejedelemnek választatja, és a török porta által is megerősitteti, eleget tett; mind pedig a Katalin eleibe szabott 13 feltétel által Erdély jövendő biztonsága felől emberi ész szerint elegendőleg gondoskodott. És valóban, hogy még is halála után Erdély azonnal oly válságra jutott, mely végpusztúlással fenyegette: annak nem Bethlen volt oka; hanem hiányzott oly szellem, mely az új szerkezetű kormány-gépet helyesen igazgatni képes lett volna.

Katalin a lakodalom után alig fél évig élvezte Bethlen oldala mellett a házasság örömeit, mert ezt *nemtője* újból csatákra hívta. Bethlent nagyon sértette az, hogy Ferdinánd császár soha sem teljesíti a béke feltételeit, hogy az *opuliai* és

[1]) Approb. Const. Regni Trans. Pars II. Tit. Art. IV. 1626.

[2]) Ezen Athnáme egykorú hiteles fordításban meg van a Károlyfehérvári országos levéltárban.

a rátibori herczegségeket átadni vonakodik; egyébiránt személyes harag is létezvén a császár és a fejedelem között, miután a protestáns fejedelmekkel szoros szövetségre lépett, 1626. aug. hó vége felé 15 ezer emberrel Magyarországba tört, és II-ik Ferdinánd császárnak harmadszor izent háborút. September 13-án már Debreczenben, sept. 23-án Rima-Szombatban, sept. 25-én Füleknél, sept. 28-án Balassa-Gyarmat mellett Csalomián, sept. 30-án Palánknál táborozott, hol *Murtezán* pasával, a budai fővezérrel egyesült. Egyesülten mily eredménynyel müködtek? azt leghitelesebben bizonyítja Bethlen Gábornak saját kezével *Mikó Ferencz* portai követéhez 1627. oct. hó 22-röl írt levele: *„csak hat hétig* — így ír Bethlen — *forgolódhattunk vala ugy körüle, az mint elkezdettük vala, abban az 40 ezer ellenségben 5—6 ezer meg nem maradott volna, éhhel, döggel, hideggel és fegyverrel mind az ebek ették volna meg őket."* [1])

Ázsiában a szultán szerencséje a perzsával hanyatlani kezdvén, ez okból a portáról a budai vezér erős parancsolatot kapott, hogy az ellenségeskedéssel felhagyjon, és Ferdinánddal békét kössön. Bethlen is látván, hogy a töröktől elhagyatik, fő szövetségesei is igéretöket nem teljesítik, nov. 21-én Barsról katonáit téli szállásra bocsátotta, és *Mikó Ferenczet, Kászoni Györgyöt* és *Lónyai Zsigmondot* Posonyba küldötte, hogy a békét Ferdinánddal megkössék. Mi megtörténvén, azt Bethlen *Lőcsén* December 28-án 1626. alá is írta [2]). Lőcséről Kassára indúlván, az úton *Kis-Szebennél* Katalinnal találkozott, ki Erdélyből férje látogatására jött vala. Onnan együtt előbb Kassára mentek, 1627. elején pedig Erdélybe Fehérvárra térték vissza.

Katalin Erdélyben sem sok családi örömöt élvezhetett; mert Bethlent előbb a Komárom és Szőny között *Forró* nevű szigeten kötött béke tartá elfoglalva, hol a német és a török császár közti alkudozásokat *Issa effendi* budai mufti élhetetlensége miatt legnagyobb részben ő volt kénytelen Tholdalagi Mihály követe által folytatni; azután pedig öt egy más nagyszerű, magas eszme is lelkesíté és nyugtalanítá; mert ha szintén tévedés is az, a mit Bethlen Gábor magyar Plutarchja [3]) és

---

[1]) Gróf Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok. I-ső kötet, 360. l.
[2]) Katona: Historia Critica Regum Hungariae. XXXI. k. 280. l.
[3]) Uj Plutarch, Bajzától. Pest. 1845. 248. lap.

más honi történetirók mondanak, hogy *Bethlen egy dák királyságról álmodozott*, mit maga Bethlen fenemlitett sajátkezű levelével világosan megczáfol, e tárgyról így nyilatkozván: *„Istenünk bizonyságunk ebből: az pápa koronás császárral együtt, hogy: in regem creálnak* [1]*, Moldovát, Havasalföldét, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Bácscsal, Gyulával igérik, e mellett sok kincséjét; mindazonáltal mi azt árnyéknak tartjuk, és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk, és Erdélylyel nekünk ezután is sok hasznunkat veheti* [2]. Az azonban eddig megczáfolatlanúl áll: hogy a *lengyel királyság után törekedett*, s ez okból mind a töröknél mind a tatárnál követei által alkudozásokat folytatott, sőt Lengyelországban magának már nagy pártot is szerzett.

Ily viszonyok között *Katalin* férje társaságát vagy épen nem, vagy ha igen, akkor is csak kevés ideig élvezhette; a köz és hazai ügyekben pedig részt venni alkalma nem adtván, kénytelen volt a a vígsághoz szokott fiatal nő udvarnépe körében szerezni magának szórakozást, annyival is inkább, mert a magyar nyelvet nem bírván, az erdélyi főúri nők társaságában is élvezetes részt nem vehetett. Ez okból bizodalmát is főleg csak azok bírták, kik a német nyelvben jártasok voltak, ú. m.

1-ör. Zieratin Vladislai, morva főnemes, vallására nézve lutheránus, ki 1627-ben mint politikai menekült jött Erdélybe, és Bethlentől szívesen fogadtatott. Egy tudományos, higgadt, közép idejű férfi. Bethlen őt Katalin *fő lovász-mesterének* nevezte ki, és ily minőségben a fejedelemnét a vadászatokra, melyek örömeiben a legkedvesebb szórakozását tudta találni, rendesen kikísérvén, kitűnt, hogy Zieratin és Katalin között, mint Kemény János mondja, *alkalmatlanúl való familiáritás* létezik. [3]

---

[1]) Ha t. i. Bethlen a török ellen Európa köz erejével intézendő hadjárat *fővezérségét* elvállalja.

[2]) Gróf Mikó : Erdélyi tört. adatok. I. köt. 364. l.

[3]) Kemény János. 160. l.

Ezen csak gyanún alapúlt viszonyt a fejedelemnek besúgák. Bethlen is Caesarként, hogy a Caesar nejéhez még gyanúnak sem szabad ragadni, Zieratint udvarából *„nem czégéres praetextussal ammovéálá,“* ki azután a *Prínyi* családhoz ment, és ennek jószágaiban hol Ugocsa, hol Szathmár megyében élt, és Bethlen Gábor halála után is híve maradt Katalinnak, azt tanácsával éltette, miért Bethlen István kormányzó haragját vonta magára, ki jószágrészt is igért annak, ki az alkalmatlan morvát kezébe ejtendi, s végre Prínyiéket felkérte, hogy e veszedelmes embert magoktól távolítsák el, mi meg is történt. [1])

2-or. Keresztszegi *Csáki István* Kolos megyei főispány, — fia azon híres *Csáki Istvánnak*, kit az erdélyi rendek 1600-ban a léczfalvi országgyülésen *haza mentője* nevezettel tisztelték meg. Egy szép, mívelt, Bécsben nevelt 27—30 éves férfi vallására római katholikus, politikailag osztrákpárti, ki nem bírta atyja vitézségét, de annál nagyobbra vágyó, ármányos és cselszövő volt. — Nője ez időben Ghymesi *Forgács Éva* volt.

3-or. *Szúnyog Gáspár*, előbb főudvarmester, később kővári kapitány, mely hivatalából letétetvén, 1630. elején ki ment Magyarországba. — Nője: Rhédei Pál özvegye, született *Suta Anna.*

4-er. Köpcsényi *Liszti Ferencz* szamos-újvári kapitány, kinek neje özvegy Wesselényi Pálné, született *Gyulafi Zsófia* volt.

5-ör. Buzini *Keglevits Miklós*, ki Bethlen Gábor halála után azonnal ki ment Erdélyből, és Magyarhonból Katalinnak titkos levelet írt, melyben tanácsolja, hogy ne engedje magát a kormányzótól vezettetni, hanem lépjen fel erélyesen, és kormányozzon maga. Ezen levél elfogatván, írója, mint *oly egyén, ki a fejedelemnőnek rossz tanácsot adni merészelt*, az 1630-ki január hó 25-ki fejérvári országgyülés elébe idéztetett [2]), de természetesen meg nem jelent. Magyarországon

[1]) Kemény János. 161. l.

[2]) Lásd ezen országgyülés 6-ik czikkét.

előbb ónodi kapitány, azután neje *Móricz Borbála* családi összeköttetése által tornai főispán lett, és báróságot is nyert.

6-or. *Ráttkai Zsigmond*, Magyarországból Erdélybe jött magyar főúr.

Kemény János és a kormányzó Bethlen István pártja szerint tehát ezen 6 férfi volt azon veszedelmes párt, mely Katalint a r ossz ösvényen vezette, azon emberek, kiket Bethlen Gábor hívségökért kegyelt, erdélyi főúri családokkal rokonságba hozott, sőt közölök némelyeknek szép hivatalokat adott, és jószágokat is adományozott.

Az alatt míg Bethlen Gábor nagy terve kivitelén törte elméjét, és a lengyel trónra vágyódva, hadait, melyekkel azt magának megszerezni akará, indúló-kész lábra állitá; sőt már útrendjét, és udvari népének mimódoni felruháztatását is elrendezte : fiatalsága óta sok viszontagságot, nyomorúságot kiállott, roncsolt, és sebhelyekkel rakott testében egy *veszedelmes* és *halálos kóranyag* lassan ugyan, de annál vészteljesben dúlt, mely eleinte fúladozásban mutatkozott, míg végre *általános vízkórságba* tört ki, és Erdély legjelesb fejedelmét 1629. november hó 15-én Fejérvárt sírba vitte.

Bethlen Gábor betegsége gyógyíthatatlanságát jókor belátva, még 1629. évi augustus hó 31-én *végrendeletet* készített, melyben következőjének a fejedelemségben nejét *Brandenburgi Katalint* nevezi ki, és a már Katalinnak adományozott munkácsi, tokaji és fogarasi várakon és uradalmakon kivül, még kész pénzben 50 ezer aranyat, 50 ezer tallért, 50 ezer forintot, igen sok drága ékszert, felette sok ezüst-neműt, férfi és asszonyi pompás ruházatokat, gazdag lószerszámokat sat. 100 ezer tallér áron felül állókat hagyományozott; továbbá jutott még a Katalin kezébe a mindennapi költségre szánt öszvegből 20 ezer arany, és másféle feles mennyiségű pénz, melyek az országától elkülönítve, a fogarasi fejedelmi magántárházba, *Kemény Boldizsár* fogarasi főkapitány gondviselése alá tétettek le. Végrendeleti biztosoknak öcscsét, *Bethlen Istvánt* a kormányzót, *Kovácsóczi István* cancellárt, és *Mikó Ferencz* főkomornyikát tette, kikhez végrendeletében így szól: *„Az fejedelem asszony ifiu ember és idegen nemzet*

lévén, kivántatik az oktatás neki. Ő kegyelme (Bethlen István) semmi alkalmatosságot el ne mulasson, hanem intse ha miben kivántatik: fejedelmi méltóságát megadván neki mindenekben. Hasonlóképen nagyságos Kovácsóczi István és Mikó Ferencz Uraim! Tudjátok azt: egyiteket gyermekségétől, másikat fejedelemségnek kezdetétől fogva vettem hátam megé, tanítványaim, kréáturáim vagytok! melyről szükség megemlékeznetek: háláadó voltotokat ez én szerelmes feleségemhez! continue igaz szolgálatatok által megmutatnatok, bebizonyítanatok mind az recenseált pontokra, s mind arra nézve, hogy ő neki voltatok első eszközök az brandenburgica házból való kihozássának. Intelek, sőt kérlek jó atyámfiai, udvarból ki ne bucsúzzatok, hanem mellette legyetek, és öcsém uram után igaz hűséggel szolgáljatok. Kiért az Isten testi lelki jókkal áldjon meg mind magatokat, mind maradéktokat." — Egy más pontban ezt is rendeli: *„Gubernátor Uram lelkére legyen kötve, hogy férjhez mentéig kezébe ne adja Katalinnak az 50 ezer aranyat, 50 ezer tallért és 50 ezer forintot."*

Alig halt meg Bethlen Gábor, Erdélyben a zürzavar azonnal kezdetét vette; mert ha a nemzet nagyobb része Bethlen halálán őszinte bánatkönyeket hullatott is, voltak sokan, kik erőteljes kormányát megúnták, és oly kormány után sóvárogtak, melynek árnyéka alatt a hatalmat ők bitorolhassák. Erre legalkalmasbnak látszék Katalin, egy gyönge, változékony, az ország gondjaival keveset törődő nő fejedelemsége. E pártnak, melyhez tartoztak a tanács katholikus tagjai, ú. m. Kornis Zsigmond, Haller István, Kovácsóczi István, Erdélyi István, Cserényi Farkas, a főudvarmester Horváth György, és Katalin fentebb már említett kegyeltjei; vezére *Csáki István*, kitűzött czélja pedig az volt, hogy az 1626-ki május hói fehérvári országgyűlés 13 feltételeit, melyek Katalin fejedelemségét árnyékká tették, és hatalmától s tekintélyétől meg fosztották, első alkalommal eltöröltesse, a gubernátori hatalmat megszüntesse, és Katalinnak a kormányzásban szabad kezet szerezzen.

A *másik párt*, melyet a kormányzó pártjának neveztek, rossz szemmel nézte, hogy az erdélyi fejedelmi széken egy kormányzásra alkalmatlan idegen nő ül, és Bethlen Gábornak

vétkül rótta fel, hogy a fejedelemséget nejének, nem pedig öcscsének Bethlen Istvánnak szerzette meg; azért nem csak az 1626-ki fehérvári 13 feltételeket nem tartá Katalin hatalma fékezésére elégségeseknek, hanem mindent elkövetett, hogy Katalinnal a fejedelemséget megúntatván, lemondásra kényszerítse, és azután Bethlen Istvánt választassa meg fejedelemnek. Ez okból azon ürügy alatt, hogy Katalint Erdélyre nézve veszedelmes lépéseiben gátolhassa, körülötte titkos kémeket tartatott, kik Katalinnak minden lépéseiről a kormányzót tudósították; külföldről érkező leveleit, még a magánosokat is elfogatta és felbontatta, magánkihallgatásra Katalinhoz csak azokat bocsátotta, kiknek a kormányzó azt megengedte, sőt a férje által hagyományozott roppant kincsből egy ezüst kupácskát is valakinek csak úgy ajándékozhatott, ha a Katalin szolgálatjában ugyan, de a kormányzó hívségén levő felügyelőnek az nem volt ellenére [1]). Ezeket pedig annál könyebben teheté, mivel e párt kezében volt az anyagi erő is, e párthoz tartozván ifjabb *Bethlen István* váradi főkapitány, és a hajdúság fővezére; Albisi *Zolyomi Dávid* a fizetett hadak főparancsnoka, és háromszéki főkapitány; Dévai *Nagy Pál* a gyalogok főkapitánya; *Macskási Ferencz* udvari alkapitány; *Mikó Ferencz* főkomornyik, Csík-Gyergyó-Kászonszéki főkapitány; *Kemény Boldizsár* fogarasi főkapitány, és Fehér megyei főispán; *Balássi Ferencz* fölovászmester és Udvarhely széki főkapitány, s ezeken kivül még a Bethlen család hívei és tisztelői.

Volt egy *harmadik párt is*, mely Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolásán törte fejét. Ennek vezérei Eszterházi Miklós a nádor, és Forgács Miklós felsőmagyarországi főparancsnok, a Csáki István sógora, voltak. Ezen párt még most időelőttinek, és kivihetetlennek tartá a visszacsatoltatást, azért előlegesen beelégedett csak azzal is, ha Erdélyben a kormányt oly egyénnek látja kezében, ki maga is e párthoz tartozik, vagy a kire e párt befolyást gyakorolhat. E párt tagja volt Csáki István.

Ezen pártok Bethlen Gábor éltében is megvoltak, de azokat az erőteljes fejedelem még betegségében is annyira

[1]) Lásd Kemény János i. h. 184. lap.

féken tudta tartani, hogy azok fejöket felemelni nem merték; és úgy látszik, hogy a *két elsőről* még magának Bethlen fejedelemnek sem volt tudomása, mit abból is lehet gyanítani, hogy midőn ő a legnagyobb fuladozások között is, azért, hogy a 3-ik úgynevezett *osztrák pártnak* terveit — *Erdélyt az osztrák álladalmi szövetségbe kapcsolni*, — meghiúsítsa, september elején magát előbb Nagyváradra, onnan pedig Debreczenbe vitette, hogy ott párthiveivel és régi barátja *Murtezán* budai vezérrel Erdély jövendő sorsa és biztossága felett tanácskozzék, akkor a Katalin és a kormányzópárt megszüntetésén és kibékítésén Erdélyben épen semmit nem lendített, sőt öcscsét a kormányzót tevén meg végrendelete főbiztosának, az által a két párt között a kellemetlen surlódásokra még nagyobb tért nyitott; de biztosoknak is bizonynyal nem oly egyéneket nevezett volna ki, kik közöl az egyik, Kovácsóczi István, a fejedelemné, a másik pedig, Mikó Ferencz, a kormányzó pártján állott. Ily ildomtalanságot Bethlen Gáborról feltenni hiba volna.

Még az nap, melyen Bethlen Gábor meghalt, délután a fejedelemné a kormányzóval, és a tanácscsal ülést tartott, melyben köz megegyezéssel ezek határoztattak: 1-ör a megboldogúlt fejedelem hullájának ünnepélyes eltemetése 1630-ik évi január 25-re péntek napra Fejérvárra tétetett, és egyszersmind ekkorra országgyülés is hirdettetett. 2-or egy ünnepélyes követség neveztetett ki *Apafi György* tanácsos és Küküllő megyei föispán vezérlete alatt, mely a török császárnál Bethlen haláláról jelentést tegyen, és a portától kivánja, hogy igérete szerint a fejedelmi jelvényeket megküldvén, Katalint a fejedelemségben, Bethlen Istvánt pedig a kormányzóságban erősítse meg. 3-or *Kemény Jánost* még azon napon estve postán küldték el a német császárhoz a fejedelem halálának hírével, és a császárra visszaszálló 7 vármegye átengedésének ajánlásával *„melynek más móddal kelletett ugyan és rendesebben lenni, de a köztök való hasonlás, melyről titkos factio még éltében a fejedelemnek meg volt, nem engedé.“* [1])

A pártok surlódása hamar megtermé a maga rossz gyümöl-

[1]) Kemény János, Szalaitól. 153. lapon.

csét. Katalin párthíveitől, leginkább pedig Csáki Istvántól, ösztönöztetvén és bátoríttatván, azon volt, hogy a jövő országgyülésen a kormányzót erővel is megaláztatja, magát a kormányzó befolyása alól felmenti, és a kormányzásban magának több és nagyobb hatályt, tekintélyt, befolyást fog kivívni. Ezen elszánásra nagy befolyást gyakorolt gróf *Dietrichstein Miksa* osztrák főkövetnek Fejérvárra a fejedelemnéhez való megérkezése, ki színre azért, hogy a császárnak Bethlen Gábor halála fölötti bánatját Katalinnak szóval is kijelentse, módot talált a fejedelemnével magánosan találkozni, és a császár pártfogását titkos tervei kivitelére felajánlani.

Mihelyt a német követ Fejérvárról haza indúlt, Katalin Fogarasból egy ládában 40 ezer aranyat hozatott, és kijátszva a kormányzó kémei figyelmét, azt Csáki István kezébe adta, ki kimenvén Magyarországba, ott a Katalin pénzével Kassa környékén és más helyeken is hadat gyüjtött, oly czélból, hogy azzal a fejedelem temetésén jelen legyen, és az akkor tartandó országgyülésen a fejedelemné ügyét és kitüzött titkos tervét fegyveres erővel is gyámolítsa, ha pedig a Rendek *új fejedelmi választást* határoznának, *maga magát választassa meg erdélyi fejedelemnek*; mit a 3-dik t. i. az osztrák párt titokban pártfogolt,

Ez okból Csáki István a fejedelemné szép aranyaival nem csak feles lovas és gyalog hadat gyüjtött maga mellé, hanem az ország rendes, és fizetett katonaságát is maga részére igyekezett csábítani; mi annyiban sikerült is neki, hogy egy *Kovács Péter* nevü mezei gyalog kapitányt, ennek egész parancsnoksága alatti katonáival együtt, maga pártjának megszerzett. Ezen had téli szálláson épen Kővár vidéken feküdt, hol Szúnyog Gáspár — Csáki párti — volt főkapitány. Mint minden fegyelmet-vesztett sereg, úgy e had is a népet kezdé pusztítni, rablani, mi általános ingerültséget okozott. Csáki István ez alatt fogadott katonáival megérkezett Fejérvárra, és a fejedelemné 200 német gyalogjával seregét megerősítvén, azt Fejérvár körül a falukba szállásoltatá. Azonban a kormányzó titkosan ráparancsolt *Tholdalagi Mihály* marosszéki főkapitányra, *Serédi István* krasznai, és *Gyulafi Sámuel* középszolnoki főispánokra; ezek, nevezetesen pedig Tholdalagi,

éj idején marosszéki székelyeivel véletlenül ráütött a Kovács Péter hitethagyott seregére, s miután abból egynehányat levágott, a többit Erdélyből diadalmason kiüzte [1]. E sereg maradványa kapitányokkal együtt Kassára menekült, és császári szolgálatba lépett. Később újból Erdély ellen fegyvert fogott, míg 1631-ben Limburgnál Csehországban a szász had által egészen tönkre tétetett. Szúnyog Gáspár is a kővári kapitányságból letétetvén, Magyarhonba vonta magát. Helyébe Katalin által Rátóti *Gyulafi Sámuel* a kormányzó második veje neveztetett ki 1630. aug. 18-án.

Kovács Péter hada szétveretésének hírére Csáki István Fejérvárt annyira megrémült, hogy csak harmadmagával a toroczkói havasok között Kolos vármegyében levő nagy-almási várába futott, és ott magát védelmi állapotba helyezte. Serege is meghallván vezére megszökését, fegyvert, dobot hátra hagyva, szétoszlott.

A polgár háború e szerint kikerültetett; de a belbajok azért egymásra növekedtek. A tokaji főkapitány *Abafi Miklós, Belényi János* alkapitánynyal a tokaji-várat a császárnak első felszólítására átadta, hová azután német őrség helyeztetett; — Munkácsvárával is szinte ez történt, — Kassa városát a 7 vármegyével együtt a császári biztosok ú. m. *Pybér János* egri püspök, — Bekényi Alaghi Menyhért országbíró, — Gilentinczi Ostrosíth István császári tanácsos, — Nyári István, Ónodi Gáspár, és Péchy Zsigmond, be sem várva az erdélyi biztosokat, Bornemisza Jánostól Bethlen Gábor kassai alkapitányától, még 1629. december 18-án átvették, és a jószágok kiegyenlítésénél oly önkényt követtek el, hogy Katalin 1630. évi febr. 16-ról Pázmánynak levelet volt kénytelen írni, melyben panaszolkodik, hogy a császári biztosok „*minden parasztoknak instantiájokra, és akármi praetensiokra nézve, de plano et simplici restituálták némely jószágokat, nem értvén az mi igaz állapotunkat.*“ Azért kéri: hogy hatalmánál fogva ne engedje, hogy mind ő neki, mind némely erdélyi főuraknak ily úton károk történjék. [2]

---

[1] Lásd Tholdalagi „Napló“ gróf Mikótól. I. köt. 240. l.

[2] *Pray. „Principatus Bethlen. — „Miller „Epistole Card. Pázmány Tom. II. p. 41.*

E belbajokhoz járúlt az is, hogy Katalin pártját szaporítandó, híveit a tékozlásig ajándékozta, csupán a fogarasi uradalomból egy pár hét alatt 200 jobbágyteleknél többet adományozott el; mit látván körülötte levői, ők is a fejedelemné javát magok között kezdették felosztani. [1])

És hogy a kormányzó, és a tanácsurak se maradjanak az osztályban hátra, a fiscus jószágait, a Kormányzó és a tanács ajánlatára, Katalin által magoknak adományoztatták. Így kapta *Bethlen Péter*, a kormányzó második fia, Balázsfalvát, Monorát, és Vécset; *Kornis Zsigmond* Radnótot; *Kassai István* Nagy- és Kis-Teremét, Újfalut, Kis-Csergedet, Kajántót, Tibarczot, Egerbegyet, Thürét; *Nagy Pál*, Buzdat, és Lúdast; *cserényi Farkas* Vistát; *Kovács István* alkincstárnok Nagy-Baradot, és Czikelét; *Kapi András* tanácsos Hagymást, Lápost, Felső-Fentőst, és Aranyost, — *Gávai Péter* táblai ülnök Kaczkö fele részét; *Kovácsoczi Zsuzsánna*, özvegy Mikola Jánosnő, a cancellár leánya, Szász-Lónát, sat. — Még pedig ezen adományozások mind, Bethlen Gábor halálától (1629. nov. 15.) temetéséig (1630. január 25-ig) történtek. [2])

Erdély ezek szerint egy pár hét alatt már a közel sze gényedés válságpontjához kezdett jutni, mi az előrelátó és jobb hazafiak szívét méltán aggasztá.

Ez okból panaszt tőnek a budai vezérnek, ki azonnal *Muharin* passát a szolnoki béget, egy öreg, ravasz, de különben eszes, és értelmes embert [3]), küldé Erdélybe levelekkel.

Muharin passa december 8-án érkezett meg Fejérvárra, és már más nap vasárnapon az egyházi beszéd után a fejedelemnétől audientián fogadtatott, hol *Murtezán* budai vezérnek azon izenetét, hogy Katalint a fejedelemségben Bethlen Gábornak tett igérete szerint kész fegyveres erővel is megtartani, szóval is előadta. Azután kijővén a fejedelemnőtől, a fejedelmi nagy palotában az udvarnál levő fő urakat, és udvari fő embereket összegyűjtötte, és azok előtt előbb a kajmakámnak, azután a budai vezérnek az erdélyi Rendekhez

[1]) *L. Kemény J. Szalaitól. 170. l.*

[2]) *Liber Regius XVI. Fejérvári levéltár.*

[3]) Szalárdi János. 70. l.

írt levelét olvastatta fel, melyekben ezek állanak: a fényes porta Katarina asszonyt az fejedelemségnek bírására méltónak, és illendőnek itélte; azért hozzája tökéletes hűséggel, engedelmességgel legyenek, úgy szintén Bethlen István kormányzóhoz is [1]. Azután a kajmakám így ír: *Valamig az lelkünk testünkben vagyon, akár az mű részünkről, akár penig az fényes porta részéről, hadi segítség és egyéb szükség kivántatnék, minden módon czipőnket fel övedzvén, benneteket megoltalmazni igyekezünk, csak hogy hatalmas Császárunk köntösét el ne bocsássátok.*" [2]

Ugyan-e tájt érkezett meg Fejérvárra Katalinhoz a Bihar vármegyei követség is, Stepán Ferencz és Literáti Thoroczkai Mihály vezérlete alatt, kik Bihar vármegye részéről a fejedelemnét üdvözlék, és hódolatukat bemutatták. [3]

Apafi György fő követ is a portán követségét jól végezvén, a török főkövettel, ki Katalinnak, és Bethlen Istvánnak császári megerősítő leveleket, és fejedelmi jelvényeket hozott, Konstántinápolyból 1629. év vége felé kiindúlt, és december 27-ről Bukurestből nejét Petki Borbálát tudósítja, hogy eddig szerencsésen járt, és Erdélybe érkezvén a török fő követet a fejedelemnéhez ereszti, ő pedig előbb Almakerékre szándékozik, hová január 14-re 1630. reményl megérkezhetni. Apafiné jöjön tehát Almakerékre, és hozza el magával Margit leányát és Bódikát (Boldizsárt) [4].

A török követ Fejérvárra érkezvén, mind a fefedelemnének, mind a kormányzónak a császár megerősítő levelét, még a fejérvár országgyülés előtt kézbesítette [5].

Mindezen okok összejövése, közösön arra hatott, hogy

---

[1]) Katona. Tom. XXXI. 368. l.

[2]) Trausch József úr gyüjteményéből.

[3]) A Bihar megyei felhatalmazás költ 1629. december 1-én. Eredetiben megvan a gróf Kemény József gyüjteményében, az erdélyi muzeum könyvtárában.

[4]) Eredeti levél gróf Kemény J. gyüjteményében. Ez annnyival nevezetesb okmány, mert e levelen kivül eddig én még más kútfőt nem ismerek, mely ezen követségről említést tenne.

[5]) Mind a két császári levelet közlötte Szilágyi Sándor „*Új Magyar Museum*“ *1855. IX. füzet. 471. l.* — A Gubernátorit már azelőtt közlötte a „*Felső magyarországi Minerva 1828. octoberi 4. száma.*

a fejedelemné és a kormányzó pártja között, ha nem is szívből, legalább szinből, kibékülés történjék, és a harmadik párt is meghunnyászkodjék, mindenik párt terve kivitelét más alkalmasb időre halasztván.

De a kormányzó pártjának ezeken kivül még más okai is voltak, melyek a Katalinnal kibékülést *mostan* tanácsolták; átlátta, hogy Katalin lemondása esetében, a fejedelemné pártja a kathólikus urakkal, és a magyarországi párttal szövetkezvén, fejedelemnek nem Bethlen István kormányzót, hanem vagy Csáki Istvánt, vagy Prépostvári Zsigmond középszolnoki főispányt, és aranygyapjas vitézt, kinek a fő urak között nagy pártja volt, választatja meg. Ehez járúlt még az is, hogy *György Vilmos* brándenburgi választó fejedelem, a Katalin bátyja, meghallván, hogy Erdélyben belmozgalmak keletkeznek, és, hogy Katalin *fejedelemsége* veszélyben forog, két tanácsosát, *Rospott Jánost*, *Götzen Frigyessel*, és titkárát *Napszen Kristófot*, 1630. januárhó 13-ról Königsberg székvárosából az erdélyi szász nemzethez írt levele kíséretében Erdélybe Katalinhoz követségbe küldötte, melyben felszólítja a szászokat, hogy miután Bethlen Gábor a szászokban mindig jó érzésü alattvalókat bírt, reményli, hogy húga irányában is, mint választott fejedelmökhez, és Bethlen törvényes utódjához, azon hüséggel, és állhatatossággal fognak lenni, és ha szükség kivánná, Katalinnak a szász városokban menhelyet fognak adni, és neki minden kitelhetőkben segedelmére, szolgálatjára leendenek. [1])

Midőn ezen követek Erdélybe Katalinhoz érkeztek, az ügy már ki volt egyenlítve; mert az országgyülés Katalint újból, *új feltélek* mellett, a fejedelemségben meghagyta, és neki hódolati esküt is tett. Azonban a követség czélját annyiban még is elérte, hogy a szász nemzetet a Katalin hívségére jobban felfokozta, mi a Bethlen pártnak akadályára szolgált. Bekövetkezvén a Bethlen Gábor hullája temetésének, és a fehérvári országgyülésnek ideje, a temetés a már meghatározott

---

[1]) Az *eredeti* megvan a szász nemzet szebeni archivumában 364. szám alatt. Velem másolatban közölni szives volt Trausch József tanácsnok és elnök úr.

napon ú. m. 1630. év januárhó 25-én pénteken nagy pompával ment végbe, melyen a fejedelemné is, beteges lévén, nagy magamegeröltetésével jelen volt.

Ezen betegeskedés okát Kemény János [1]) *egy szerelemgyermek szülésnek* tulajdonítja: de ezen állítás a kritika bonczkését ki nem állván, nem alapos, nem igazságos.

Ugyanis: Kemény János ezen eseményről így ír: *„Az fejedelem halála után az fejedelem asszony dolga kinyilatkozék; Csáki nem is az palotán az derék grádicson hanem az fejedelem asszony házai felől való kis grádicson, szokott vala feljárni, kit igen órrolva néztünk* [2]); " és újból hátrább: *„A fejedelem asszony hogy már szomorusága, és búsulása miatt betegedvén meg, megfattyazék, és az feredő házról városfelé nyíló kis ajtócskán vitték ki éjjel a leány gyermecskét kit szült, az vinczi új-keresztény asszonyok tartására, de nem sokára meghalt. Ezt noha igen titkolták, és közönségesen nem is tudták, de az belső és külső nagy embereknek is értésekre volt, és ha semmi veszedelmezésünk nem forgott volna is az dologban, csak az szégyenért is olyan fejedelmet nem örömest szenyvedtünk volna, ki megtetemezett bitangul."* [3])

Kemény János szerint tehát Katalin büntársa Csáki István volt, *Forgács Évának* egy derék magyar úrhölgynek, Zsigmond nádor leányának, és Ádám országbíró húgának férje. És így: *kettős házasságtörés!*

Én miután magamra vállaltam, hogy ezen monographiában a legkisebb állításomat is kritikailag adatolom, kötelességemnek tartom Katalint a fen említett véteksúly ellen védeni.

Annálfogva ha felteszszük is azt, hogy Bethlen Gábor, ki tiszta eszmélettel halt meg, halála előtt neje hívtelenségéről és terhességéről mit sem tudott, vagy oly nagylelkü volt, hogy hívtelen nőjén boszút állani nem akart, sőt halála előtt 10 héttel készült végrendeletében róla gyöngéden megemlékezvén, a fejedelemségben nem csak utódjának nevezi ki, hanem roppant

---

[1]) *Önéletirása. Szalaitól. 173. l.*
[2]) *Önéletirás. Szalaytól. 165. lap.*
[3]) *Önéletirása. Szalaitól. 173. lap.*

kincset is hagyományozott, azon kérdés merül fel, mi oka lehetett Katalinnak arra, hogy férje halála után gyermeke szülését eltitkolja, és magától eltaszítván, anabaptista asszonyok nevelésére bízza? — Erre csak két okot lehet gondolni: vagy azt, mikép Katalin attól félt, hogy férje halála után valaki rá házasságtörést fog bizonyíthatni, mi által egész jövendője koczkáztatik; vagy hogy gyermeke elsikkasztatásával a közvélemény súlyától meg fog menekülni. — De azt kérdem: Bethten holta után ki lett volna képes Katalinra házasságtörést bizonyítni? — A hazai törvények *törvényes gyermeknek* tartanak minden gyermeket, kinek anyja férje oldala mellett élt, hasznite *a férj öreg és beteges volt is*, mégpedig a férj halálától 10 egész hónapot számítva [1]), a házasságtörés bizonyítására pedig megkívántatik, hogy *a házasságtörés tisztán bizonyos, kifogáson kivüli, azaz: szemmel látott, és hiteles tanúk által legyen bizonyítva.* [2]) E szerint Katalinnak, ki bár a nála sokkal korosb, és a bajokban s hadakban korán elbetegesedett, elgyengült férje oldala mellett, kinek mint keserüi *Dajka János* ref. püspök Pare Dávidhoz küldött levelében írja, *„csontjai voltak összetörve, és izmai összezúzva"* [3]), talán reménylett házi boldogságát nem találta is fel, még is mindvégig férje mellett élt, és azt utolsó perczéig nem hagyta el, gyermekét a hazai törvények *törvényesnek* itélték volna, annyival inkább, mert ha ezen állítólagos gyermekszülést Bethlen halálától (1629. november 15-től) annak eltemetéséig (1630. januárhó 25.) veszszük megtörténtnek, nem 10 hanem alig csak 2 hónap telt el, és Bethlent is betegsége és kora miatt tehetetlennek senki nem állíthatta volna. Egyébiránt hogy Csáki István egy előkelő férfi, Kolos megyei főispány és a német császári udvar kegyeltje, nem a közönségesen használni szokott nagy lépcsőzeten, hanem a fejedelemnő magán szobái felől levő kis grádicson járt fel Katalinhoz, miért Kemény János, és a hozzá hasonló udvari fiatal urak — a mint

---

1) Verbőczi. *Pars II. Tit. 62. §. 3.*

2) *Petri Bod. Synopsis Juris Connubialis Tit. XV. Quaest. 177.*

3) *Historiae Eccl. Polit. et Lit. seculi 16 et 17. monumenta selectiora. Franccf. ad Moenum 1725. 227—238. l.*

maga írja — orroltak, azaz bosszankodtak, abból legfeljebb is csak némi gyanúra lehet ürügyet találni, de azzal *házasságtörést, valamint most, úgy akkor, is bebizonyítni és megállítni senki bizonynyal nem képes.* — Ha tehát Katalinnak születendő gyermeke felől a törvényektől nem volt oka legkisebbet is félni, és csak inkább a közvélemény súlyát akarta magától eltávolítni: akkor sem volt szüksége gyermeke szülését eltitkolni, és magától azt eltaszítni; mert az által épen ő maga adott volna ellenségeinek kezébe, körül levén azok titkos kémei által hálózva, *bűnéről leghitelesb bizonyítványt, elismerve az által maga is gyermekének törvénytelen állapotját.*

Szükségesnek tartom azt is megemlítni, hogy Kemény Jánoson kivül sem Tholdalagi Mihály, sem Szalárdi János, sem Bethlen János, vagy más egykorú krónika- és napló-írók, ámbár Katalin hibáit és női gyöngéit kímélet nélkül megrójják, de házasságtöréssel nem vádolják; sőt *Appel Gáspár* Katalin udvari német lelkésze Fejérvárról 1630-ik évi február hó 26-ról atyjához írt levelében, Katalinnak Kemény János által fen említett betegségéről megemlékezvén, annak okáról ezeket írja: *„A dolgok már ugy el voltak intézve, hogy a fejedelem halála után, annak Felséges Felesége a pápista vallásra térjen át, és az országot az osztrákok vagy az osztrák-pártiak foglalják el; de a midőn már a czélhoz közel voltak, ime! ő Felsége mind testben mind lélekben beteg lett, lélekismérete magától felébredt, ámitóival felhagyott, és az ellenségnek szégyengyalázatjára, annak csalárd tanácsadását ő maga fedeztefel* [1]. sat.

Aztán lehet-e azt is feltenni, hogy *Forgács Éva*, oly hatalmas család leánya, férje hívtelenségét magába fojtva szenvedte volna, és annak bátyja is hívtelen sógorán nemhogy boszút álljon, sőt azt vállalataiban segítse? S Csáki István, oly vétek részese, mert volna-e az erdélyi fejedelemségre igényt tartani? és pártja, mely többnyire igen jeles, becsületes, és *erkölcsös* emberekből állott, igyekezett volna-e őt, a ledér házasságrontót, fejedelemmé, s ez által maga urává tenni?

Ezen védveimmel a Katalin házasságtörése iránt támasztott vádat megczáfolva lenni hiszem; azonban kötelességem-

---

[1]) Közlötte Kazi. Liber 4-us 265. lap, és Katona: XXXI. k. 437. l.

nek tartom azt is kimondani, hogy ámbár én a Kemény János „*Önéletirását*" a maga kora ismeretére nézve *megbecsülhetetlen* és *hiteles kútfőnek* ismérem, de azért ő is, mint minden kor-író, a részrehajlás hibájától, fájdalom! nem tudott menten maradni.

Elvégződvén Bethlen Gábor pompás temetése, Katalin, hogy az ellenséges közvéleményt maga iránt lecsendesítse, és bébizonyítsa, mikép nincs a kathólikusok vallásán, a temetés utáni első vasárnapon ú. m. január hó 27-én, a fehérvári nagy templomban az oda gyült rendek előtt ünnepélyesen *úrvacsorájával* élt, mi a rendeket kibékítni is látszott, mert azután csöndesen az országgyülési tárgyalásokhoz fogtak, melyekben *Csáki István* is hitlevél mellett almási várából meghivatván, részt vett.

Az országgyülésen legelőbb is a fejedelmi előterjesztvények (propositiones) vétettek elő ú. m. a fejedelemné igéri, hogy a megválasztásakor eleibe szabott 13 feltételt teljesíteni fogja; a Bethlen Gábor által Erdélyországának végrendeletileg hagyományozott kincseket külön tárházban fogja tartani, és azok kezelésére a kormányzó és tanács beleegyeztével kincstárnokot fog kinevezni; igéri azt is, hogy a nagyobb jószágokról csak a kormányzó és tanács hírével adand adományleveleket, és azokat a cancellár által is aláiratja sat. Végül felszólítja ő is a rendeket, hogy ezek letevén az egymás iránti haragról és gyülölségről, a vallási surlódásokat kerüljék, és igyekezzenek oly módot találni, mi által a haza szabadsága fenmaradjon, és a két szomszéd császárral is a béke fenálljon.

A Karok és Rendek a Fejedelemnő ezen előterjesztvényeit köszönettel fogadták, és meghatározták, hogy Katalinnak a hódolati és az egyességi esküt azonnal leteszik a kik jelen vannak e gyülésen; mások pedig házaiknál letenni tartoznak, *nota* büntetés alatt.

Ezen esküben előfordúl, hogy egymás ártalmára a fejedelemnének tanácsot nem adnak, egymás ellen nem árulkodnak; ha pedig valaki azt tenné, *a fejedelemné köteles legyen azon egyént a tanácsnak és az országgyülésnek feljelenteni, és a rendek Katalinnak csak addig igérnek hüséget, míg ő is az elébe szabott feltételeket és pontokat teljesíti.*

Ezek után 74. törvényczikkelyt hoztak, melyek közül csak azokat említem meg, melyek Katalint érdeklik. u. m.

1-ször. A tanács híre nélkül nem szabad senkinek hadat gyüjteni. Ki ezt tenné, vagy a fejedelemnőnek erre tanácsot ad, *notába* esik. (Articul. 2-us.)

2-or. Az elhalt vagy hivatalaiktól elbúcsúzott tisztviselők helyébe a fejedelemné csak hazafiakat nevezzen ki, azokat is csak a kormányzó és tanács ajánlatára. (Art. 3-us.)

3-or. Minden hivatalos okmányok, a cancellár aláírása nélkül érvénytelenek.

A fejedelemnő nem csak a Bethlen Gábor által Erdélynek hagyományozott kincseire, és az ország jövedelmei letételére rendeljen biztos és külön tárházat, s ahoz külön kincstárnokot, hanem a *maga magánkincsét is oda tétesse, s magánjövedelmét is oda gyűjtesse, és az országos kincstárnokkal,* kinek az útasítást a kormányzó a tanácscsal fogja készítni, kezeltesse. (Art. 4).

4-er. Keglevics Miklós, ki Erdélyből kimenvén, a fejedelemnőnek rossz tanácsot adni merészelt, és levele is az országgyülésnek bemutattatott, törvény elébe idéztessék. (Art. 6).

5-ör. A fejedelemnő a maga *német hadát* ne a szászságon tartsa, hanem vagy bocsássa el végképen, vagy pontosítsa össze Fehérvárt. „*Elveszszen még az neve is az Quartirnak.*" (Art. 15).

6-or. A nemes nem tartozik a fejedelemnőnek szolgálni. (Art. 21.)

7-er. Fehérvár határán a fejedelemnő szolgái se ne legeltessenek, se ne kaszáljanak. (Art. 28.)

8-or. A váradi szölőhegyekben pénz nélkül elfoglalt szőlőket, melyeket fejedelmi elődei foglaltak el, a fejedelemnő fizettesse ki. (Art. 42.)

9-er. A portára küldendő kupák számára szükségelt aranyat és ezüstöt készpénzen vásároltassa a fejedelemnő. (Art. 65.)

10-er. A városoktól elfoglalt és elkobzott fegyverek adassanak vissza. (Art. 66.)

11-er. A szászoknak a fejedelemnő magán-ügyeikben is azonnal kihallgatást — audientiát — adjon. (Art. 69.)

Végül a fejedelemnő ajánlására a Rendek *Mogilla Gav-*

rillát, ki Zólyomi Erzsébettel, a Zólyomi Dávid nénjével volt házas, és ennek jogán Erdélyben Solyomkőt bírta; úgy szintén annak öcscsét *Mogilla Jánost* és Schulitzi *Sculthétus Vaighárdot*, Katalin udvari orvosát, az erdélyi nemesek sorába vették fel.

Katalin kezében a fejedelmi hatalom már a választásakor eleibe szabott 13 feltétel által is árnyképpé tétetett; ezen új czikkek által pedig a kormányzó és tanács kezében ő fejedelmi öltönybe öltöztetett *báb* lett. És mégis kénytelen volt ezekbe is beleegyezni, és 1630. febr. 17-én aláírni. [1])

A hatalomra vergődött ellenpárt, hogy gyöngédtelen győzedelmét még teljesbbé tegye, tőrvényes formában Katalinnak Fehérvárt 1630. febr. 9-ről kelt aláírása alatt adománylevelet készíttetett, mely által Bethlen István kormányzónak *hazafi érdemeiért* a kővári várt a kővári uradalommal; Királyfalvi *Tarnóczi Sebestyén* fiágon kihalt jószágait: Szent-Léleket a kastélylyal, Petelneket, Velenczét, Kantát, Karantát és Felső-Volált; — végre még Küküllő megyében Zágort, Dicső-Szentmártont, és Királyfalvát adományoztatja. [2])

Ezen gyűlésből *Tholdalagi Mihály* a portára követűl küldetett, hogy ott a rendek hódolatát megjelentvén, Katalint a fejedelemségben újból megerősíttesse [3]), a fejedelemnét ellenei árulkodásai irányában védelmezze, és Erdélynek a német-pártiak általi megtámadása esetére török erőt és segítséget eszközöljön. [4])

Tholdalagi Mihály ezen követségre 1630. évi martiushó 17-én indúlt meg gelenczei udvarházából. Aprílhó 8-án Kucsuk-Csekmeczére érkezett, hová elfogadására elébe jött Házi János erdélyi ügynök [5]). Másnap *Szulimán Aga* a

[1]) A fehérvári országos levéltárban levő példányból.

[2]) Kolozsmonostori levéltár. Lib. IX. 28. Lib. XV. 76. l.

[3]) Tholdalagi jegyzései, gróf Mikótól. I. köt. 241. lap.

[4]) Ezen útasítás meg van eredetiben a Mike Sándor úr gyűjteményében, a kinek részint azért, hogy kutatásimkor ritka becsű gyűjteményét mindig szabad rendelkezésem alá bocsátotta, részint, mivel e „monographia" előállításánál engem bámulandó emlékező tehetsége által útasított, vezetett és tanított, — midőn ezennel hálás köszönetemet nyilvánítom, azt hiszem, az által csak kötelességemet teljesítem.

[5]) Kapikiha.

császár főcsausz-passája 44 más csauszszal kísérte be Konstantinápolyba az erdélyi követség házához, oly kitüntetéssel, melyet csak idegen nagyhatalmasságok követeinek szoktak megadni. April 13-án szombat napon *Reczep* passa kajmakámnál [1]) tisztelkedett, ki köszvényben szenvedvén, ágyban feküdt, és Tholdalagit beteg szobájába hívatván, ott fogadta. Tholdalagi átadta neki a fejedelemnő és a kormányzó leveleit a hozott ajándékokkal együtt, ú. m. 2 ezer aranyat, és egy igen szép medgyszín virágos bársony, könyöknél kivágott és drága nyuszt-bőrrel béllelt subát. — A feleségének pedig — *Gyürek Hár szultanának* — egy gyönyörű, nagy mesterséggel gyantából készült ostáblát, melynek karikái és koczkái is mind gyantából készültek. — A kajmakám Tholdalagit igen jól fogadta, hetedmagával megkáftányozta, és megigérte, hogy a császárnál Tholdalaginak kihallgatást fog eszközölni.

Ez időben a hatalmas ozmán birodalom ura IV. *Ámurát* volt, egy középtermetű, 25 éves, fekete tüzes szemű, kövér ábrázatú, kurta nyakú, széles vállú, izmos, jeles lovagló, és roppant testi erejü férfi. Indúlatos, gőgös, kegyetlenségre hajlandó, és a szépnemet mértéken túl szerető, de egyébiránt helyes itéletü, jó felfogású, és jó emlékező tehetséggel bíró, korlátlan hatalmú padisah. [2])

Tholdalagi a szultán elébe apríl hó 23-án bocsáttatott. A kihallgatás a fehér tenger felőli igen szép nyári kioszkban történt.

Tholdalagit csak még egy követtársa kísérhette be, és a főtolmács, Zölfikár aga. A császárt környezte a fölovászmester Czampolat Ogli; a főkertész, bostándzsi passa; és a fekete heréltek főnöke, a kizlár aga. Körülálltak a heréltek, némák és törpék többi főnökei.

Tholdalagi a fejedelemné és az ország nevében a szultánt így üdvözlötte :

[1]) Fővezéri helytartó.

[2]) Strassburg Pál „Napló"-ja : Historia Eccl. Polit. et. Lit. XVI. et XVII. seculi monumenta selectiora, ac rariora. Pars 2-a pag. 125—226. Az eredeti kézirat pedig a kasseli könyvtárban. L. Magy. tud. társ. Évkönyv. III. köt. I. szakasz. 1837. 15. lap.

„Kegyelmes uram, győzhetetlen hatalmas császárom!

Az én kegyelmes asszonyom ő Felsége, az erdélyi fejedelem, Hatalmasságodnak alázatos híve, az Szent Istentől Hatalmasságodnak boldog, jó, szerencsés, hosszú életet, ez széles világon kiterjedett minden országaiban csöndes, békességes, és örökös birodalmat kíván.

Tudván ő Felsége azt, hogy az nagyhatalmú Szent Isten után ez földön való emberek közül, mindenek felett Hatalmasságodnak tartozik országával együtt nagyobb, alázatosabb, igaz hűséggel, szolgálattal, hogy nem mint másoknak: Kinek megmutatásának, bizonyos jelének erősségére engemet Hatalmasságodnak alázatos hű szolgáját küldött követséggel Hatalmasságod méltóságos személye eleiben, most fejedelemségének kezdetében.

Alázatosan kéri ő Felsége Hatalmasságodat, hogy Erdély országának Fejedelmével együtt, az jó emlékezetű, paradicsomban boldogúl üdvözült Szultán Szulimán császárral, az minémű végzési, kötési volt, melyet az Hatalmasságod jó emlékezetű ősei, és Hatalmasságod is mindeddig szentül megerősített, és tartott, ugy ennekutánna is ő felségét és országát azon szabadságban őrizze és tartsa meg.

Tudja ő Felsége azt is, hogy az Hatalmasságodhoz való ő Felsége igaz hűségéért, az ő Felsége és országa régi ellenségei, mint az fényes nap, hogy világosságától meg nem válhatik, ugy azok is ő Felsége és országa ellen, ha nyilván való fegyverrel nem is, de sokféle okoskodással ártani meg nem szűnnek; kik ellen, hogy Hatalmasságod ő Felségét és országát megoltalmazza, és hogy ha azféle hamisszók lennének is, hitelt azoknak ne adjon: Hatalmasságodnak igen igen alázatoson könyörög országával együtt. Mely Hatalmasságod kegyelmességéért, szabadságokban megtartásáért, és oltalmazásáért ő Felsége Erdély országával együtt örökkévaló alázatos hűségét, jámbor szolgálatját, és az szokott adónak, ajándéknak annak idejében való beküldését ajánlja.

Ezek után Hatalmasságodnak én tőlem egy Zorguczot, Kolcsagtollat, és egy levelet küldött ő Felsége; mely Zorguczot az boldogul üdvözült Bethlen Gábor fejedelem ő Felsége, az Hatalmasságod zászlója alatt ellenségei ellen jó szerencsésen és győzedelmesen viselt, melyet maga méltónak itélt, hogy Hatalmasságodnak küldessék: testamentumában is meghagyta volt.

Kivánja ő Felsége, az én kegyelmes asszonyom, hogy Hatalmasságod sok esztendeig jó szerencsésen viselje. Az szent Isten Hatalmasságodnak minden napjait sok ezerekre tegye, és tartsa meg Hatalmasságodat."

Azalatt míg Tholdalagi a császár előtt így szónokolt, a császár mindvégig Tholdalagit nézte, és beszédjét figyelmesen hallgatta.

Ezután Tholdalagi Bethlen Gábor megbecsülhetetlen drága, nagy brilliántból, és más drágakövekből álló, aranyba foglalt *forgóját* — sorguds — [1]) a *kócsag tollal*, melyeket Bethlen képein és pénzein süvegébe beszúrva díszleni látunk, a fejedelemné levelével együtt Ogli fölovász-mesternek át advân, a császári kihallgatásnak vége lőn.

A míg Tholdalagi a császári kihallgatáson ben volt, az alatt kint, hol Tholdalaginak el kelle haladnia, a bostándzsik — császári kertészek, — 9 helyt nagy medenczékben sok szép ritka gyümölcsöt és gyönyörű virágbokrétákat raktak elő.

Tholdalagi a portán a fejedelemné és Erdély ügyét jó karba állítván, Konstantinápolyból Zöl-fikár agával és Musztafa csauszszal június 3-án indúlt ki. Június 23-án a török követekkel Brassóba érkezett, hol a kormányzótól igen sürgős levelet kapott, hogy azonnal Fehérvárra siessen. Ez okból Tholdalagi Brassóban hagyván a törököket, előre maga Fejérvárra sietett, hová június 25-én este 11 órakor érkezett meg. — *Ott* — így végzi érdekes, maga kezével írt naplóját, — *sok rút, visszafordult állapottal találtam az állapotot.* [2])

Katalin a fejedelemnő, az országgyűlés után Fehérvárt martius hó 14-ig mulatott, innen még gyengélkedő állapottal az algyógyi-fördőre útazott, hol a 24 foknyi meleg fördőket 10 napig használta. — Martiushó 25-én visszatért Fehérvárra, hol aprílhó 2-ig pihené ki magát. 3-án Fehérvárról kiindúl-

---

[1]) Lásd: Decsy Sámuel. Osmanographia. 2-ik rész. 294. l.

[2]) Tholdalagi Mihálynak ezen *eredeti naplóját* még más igen sok érdekes és nevezetes oklevelekkel együtt 1859. évben én fedeztem fel a károly-fehérvári országos levéltár egyik zugában, hol mint haszontalan iratok félszázadnál tovább pókháló és vastag por között ismeretlenül hevertek.

ván Enyeden, 4-én Tordán hált. 5-én Kolozsvárra érkezett a *Quasimodo* vasárnapjára [1]) hirdetett gyülésre, melyen csupán némely nemes családoktól már régebben a fiscus részére erőhatalommal elfoglalt javak visszaadása és kiegyenlítése tárgyaltatott. Kolozsvárról aprílhó 29-én indúlt ki; 30-án Tordán, májushó 1-én Enyeden pihent, és Fehérvárra 2-án érkezett. Május 10-én Szerdahelyt, 11 és 12-én Szebenben, 13-án pedig Porumbákon nyugodta ki az út fáradalmait. 14-én Fogarasba, legkedvesebb tartózkodási helyére érkezett. — Innen indúltak vissza Katalin bátyjának a brandenburgi választó-fejedelemnek fentebb már említett követei is májushó 22-én, azon megnyugtató válaszszal es hírrel: hogy Katalint az erdélyiek a fejedelemségben meghagyták, és neki hódolati esküt is tettek le, — és hogy Katalin csöndesen, jól, és a roppant jövedelmekből királyi módra él! [2])

Ha a brandenburgi követek útazások eredményével, és a Katalin helyezetével talán meg voltak is elégedve: de bezzeg a kormányzó párt diadalán duzzogott ám a fejedelemnő pártja, az osztrákpárt, és leginkább Csáki István.

A fehérvári országgyülés után Csáki István azonnal ki ment Magyarországba, és ott az osztrák párt főnökeivel az erdélyi dolgokról titkoson tanácskozván, abban állapodtak meg, hogy Csáki visszatérvén Erdélybe Katalinhoz, a Rendek között magának szép szóval, igérettel, és adománynyal nagy pártot szerezzen, és a midőn már ezzel bír, akkor a fejedelemnő által országgyülést hirdettessen, hol a fejedelemnő a fejedelemségről, melyet úgy is már megúnt, és inkább csak Csáki tanácsára folytatott, lemondván, fejedelemnek magát választassa meg, minek jobb sikerülése végett Kassáról is egy hadosztály fog Erdély határához közeledni, mely öt czélja elérésében gyámolítsa; addig is pedig, míg ez sikerülhetne,

---

[1]) Aprílhó 7-ke.

[2]) Ekkor ezen követekkel egyszerre indúlt el a külföldi akademiákra *Haller Gábor* is, *Haller István* fejed. tanácsos, és Küküllő megyei főispánynak *Kendi Judittól* fia, ki 1630. elejétől egész 1644. végéig egy *rendes naplót* vitt, mely kivált 1-ső Rákóczy György korára megbecsülhetetlen adatokat tartalmaz. Az *eredeti* meg van a Fehérvári Battyáni féle könyvtárban.

Csáki vegye rá Katalint, hogy ideiglenesen bocsássa a tokaji, és munkácsi várakat kezébe, hogy Erdélyt azokból is fenyegetni lehessen.

Mielőtt Csáki Erdélybe visszatért volna, Bélteken meglátogatta Prépostvári Zsigmondot, és az ármányos férfi a jó öreg úrral elhitette, hogy az ő megválasztatása végett megyen be Erdélybe; s azért pártfogását kérte.

Csáki megérkezvén Fogarasba Katalinhoz, ezt azzal kezdé ijesztgetni, hogy a kormányzó, és a tanács az elmúlt fehérvári országgyülés 4-dik czikke szerint Katalintól követelni fogja, hogy magán kincseit, és jövedelmeit a köztárba tétesse, és az ország kincstárnoka által kezeltesse. Ezen ürügy alatt Katalinnak majd minden kész pénzét, drágaságait maga kezéhez vette, és azokat előbb Kisvárdába, azután Szent-Márton kastélyába szállíttatá [1]), mely javaknak egy részéből aztán Csáki felesége jogán a szepesvári uradalmat vásárlotta meg.

Csáki magának pártot szerzendő, több befolyással bíró egyénekkel értekezett a fejedelemség felől; egyszer Kemény Jánossal e tárgyról beszélgetvén, így szólott: *„im látja kegyelmed, hogy mint az palástját levetvén adná nyakamban, szinte oly örömest az fejedelemséget tránsferálná nekem az fejedelem asszony: — azért legyen jó akarattal hozzám“* [2]). Mire Kemény János nyiltan kimondá, hogy a Csáki megválasztása nem fog megtörténhetni; mert Csáki kathólikus levén, a más vallásuak ellene vannak, és Bethlen Gábor családját annyira megerősitette, hogy a Csáki pártja a kormányzó pártjával nem mérkőzhetik. De azért Csáki nem hagyott fel tervével; ez okból Kassai Istvánt a híres jogtudóst, és itélőmestert a fejedelemnő Fogarasba hivatván, midőn Csáki vele a fejedelemségről tanácskozott, Kassai így nyilatkozott: *nincsen nagyságos uram, kivületed más arra alkalmatosb ember, csak az religió dolgában assécurálj bennünket* [3]); mit Csáki meg is igért, sőt hogy ne láttassék túlbuzgó kathólikusnak, péntekenként nyilvánosan a húst is megette.

---

[1]) Szalárdi. 66, 67. l.

[2]) Kemény János. Önéletírása. 182. l.

[3]) Kemény J. „Önéletirása“ 184. l.

Már csak ezen két nyilatkozatból is jól átlátta Csáki, hogy még nem jött el az ideje, hogy Katalinnal a fejedelemségről lemondasson, és magát választás alá bízza. Ez okból a már kicsinált terv szerint az ingadozó elméjű, és könnyen rá beszélhető fejedelemnőt Csáki rávette, hogy mindaddig míg maga részére oly pártot alakíthat, melylyel az erdélyi fejedelemségre versenyezvén, annak elnyerésére biztos kilátása lehet, maga Katalin a fejedelemséget tartsa meg; a tokaji, és munkácsi várakat azonban az azokhoz tartozó javadalmak jövedelmeivel együtt bízza az ő kezére, hogy azokkal pártját szaporíthassa, és terve kivitelére módokról gondoskodhassék, és rendelkezhessék.

A tokaji vár már az osztrák párt kezében lévén, ennek átadásával nem sok baj volt; de a munkácsi várat annak erélyes kapitánya nem akarta kezéből kibocsátani. — Csáki a fejedelemnőt minden kivánatára rábirta, és a fejedelemnőtől Kemény Jánost kérte ki, hogy ez Munkácsra menvén, annak mogorva főkapitányát Ghelsei *Bálling Jánost* és annak őrségét rávegye *Munkács-várának* átadására.

Míndezekről Kemény János, ki ámbár a fejedelemnő szolgálatjában volt, de azért a kormányzó pártján állott, értesülvén, még Munkácsra való útazása előtt titkon, régi, öreg, *Székely János* nevű szolgája által Bethlen István kormányzót, ki ekkor *Íllye* ősi várában mulatott, mindenről tudósította; söt miután Almáson Csáki Istvántól titkos útasitását megkapta, és útazása czélját tisztán megértette, Zsomborról, Kolosmegyéből *Sóti István* szolgáját visszaküldvén, az által Csáki István terveiről a kormányzót, és atyját Kemény Boldizsárt értesítette.

Kemény Jánoshoz, Munkács közelében, érkezett Klácsiánói *Horváth Ferencz* Csáki István öcscsének jószág-igazgatója, egy jó szónok, nyájas, udvari, kathólikus férfi [1]). Horváth Ferencz azthivén, hogy, Kemény János valósággal a Csáki István érdekében müködik, bizodalmasan megvallá neki, hogy ő most Bécsből jő, hol a császári titkos tanácsban elvégeztetett „*hogy miglen a fejedelemség succedálhatna Csákinak, addig az erdélyieknek mint sas úgy lenne fejek felett Munkács-*

[1]) Lásd Szalárdi. 67. l.

ből, Tokajból, és az fejedelemasszony minden javaiból" [1]. Ez okból szükség a munkácsi főkapitányságot Csákinak megszerezni.

Ezen terv Kemény Jánosnak nem tetszett; de azért Munkácsvárába bemenvén, Bálling Jánosnak és az őrség főbbjeinek a fejedelemnő parancsolatját, hogy főkapitányúl Csáki Istvánt fogadják és ismerjék el, előterjeszté ugyan, azonban módot talált arra is, hogy Bállinggal titkoson négyszemközt beszélgetvén, őt az ügy állásáról felvilágosítsa. Azért midőn Horváth és Bálingnak küldetése czélját szép szavakkal előadta volna, és őt Katalinnak biztosító levele által egész fizetése és jövedelme megtartása mellett az uradalom igazgatóságával megkinálta, Bálling arra így válaszolt: *„Mit tenne ő Felsége ott olyan nagy udvaru nagy úr kapitánynyal, mint Csáki István? lám ő is igaz híve volna ő Felségének a várral együtt. Neki ő Felsége assecurátiójára nem volna szüksége, ha egy asztalnyi volna is* [2]. — Azután írásba is kikapta a választ Horváth Ferencz, hogy a várat, és az ahoz tartozó uradalmat minden jövedelmeivel együtt a fejedelemnő számára megtartják, neki hívei maradnak, de Csáki Istvánt soha Munkács várába be nem bocsátják.

Bethlen István Kemény János által, és hihetőleg másoktól is, a fejedelemnő szándékáról, és Csáki cselszövényeiről biztos tudomást szerezvén magának, júniushó elején Íllyéről sietve Fehérvárra jött, és országos tanácsot gyüjtetett össze, hol előadta, hogy Csáki, a Bethlen Gábortól maradt kincsek nagyobb részét a fejedelemnő kezéből kibeszéllette, és most azokból lovas, és gyalog hadat gyüjtet, melylyel és a német császár segítségével magát erdélyi fejedelemmé akarja tétetni; addig is pedig míg ezt telyesíthetné, a munkácsi várat, melyhez hasonló erősség kevés van egész Magyarországon, és a lengyel határ mellett fekszik, kezébe akarja venni, hogy azután annál könnyebben mind lengyellel, mind némettel veszedelmes terveket forralhasson Erdély ellen; ezen okokból szükségesnek látja, hogy *Medgyesre* júliushó 10-re

[1] Kemény J. — 186. l.
[2] L. Szalárdi 67. l.

országgyűlést hirdessen [1]). Egyszersmind *Ádzon Hussáin passához* is követet küldött levéllel, melyben a nem rég Budára Murtezán helyébe érkezett új budai fővezért a dolgok állásáról tudósítván, figyelmezteti : hogy ha Csáki a német császár segítségével az erdélyi fejedelemségbe beülhet, bizonyos lehet a vezér, hogy kevés idő múlva nagy gondot fog e dolog a portának szerezni; azért úgy intézkedjék a vezér, hogy ha Csákinak a német pártról segítséget adnának, a vezér is Bozniából maga mellé feles hadat központosítván, mindig oly kész állapottal legyen, hogy Bethlen István megkeresésére, azonnal a hová kivántatni fog, elegendő hadat adhasson Erdély megmentésére. Legszükségesbnek látszik pedig most elöre az, hogy a vezér a hajdúságot magához édesítse; mert a mint értesült, ámbár a német császár részéről a hajdúságot tüzzel- vassal fenyegetik; de azért a hajdúság nem akar a németnek esküt tenni. Ezekre nézve Bethlen 1000 lovast fog szállítani Debreczenbe, — a vezér is 2 vagy 3 ezer lovas törököt szállítson Szolnokhoz. Így reményli, hogy czélt fognak érni [2]).

Mielött a medgyesi országgyülésnek, melynek ideje ezek alatt bekövetkezett, folyamát és eredményét látnók, szükséges egy *epizodot* is megemlítni, melyből kitünjék, hogy e boldogtalan kormányzat alatt, a jogosságról és kötelességröli fogalom mennyire össze volt zavarva, még pedig nem csak oly fiataloknál, mint Kemény János, ki ámbár Katalin udvari szolgálatában volt, még is úrnője kémjének lenni kötelességének tartotta, hanem komoly, megfontoló, higgadt elméjü férfiaknál is; és azután lássuk azt is, hogy a pártdüh fel lévén egyszer korbácsolva, mily irtózatosan tudott boszszulni akkor is, midön már abból czéljára semmi eredmény nem mutatkozott.

A kormányzónak nagy szüksége volt egy tekintélyes értelmes, külnyelvekben jártas egyénre, ki a portára bemenvén, a keresztény hatalmasságok követei és ügynökei által a

---

[1]) Tholdalagi M. jegyzései. Gróf Mikótól 1. köt. 241. l.

[2]) Az *eredeti fogalmazás* „memoriale" alakban megvan a fehérvári országos levéltárban, az általam felfedezett irományok között.

portát figyelmeztesse, hogy az osztrák párt, a fejedelemnő tudtával, mily veszedelmes tervet készített Erdélyre nézve; azért a fejedelemnőt intse meg, hogy az osztrák párttól, nevezetesen pedig Csáki Istvántól, magát egészen vonja vissza, — szükség esetében pedig a budai vezért a porta hatalmazza fel, hogy az ő felszólítására azonnal Erdély segedelmére elegendő hadat adjon.

Ezek kivitelére legalkalmasbnak látszott a Katalin udvari-orvosa, *Sculthetus Vájghárd.*

Sculthetust mint tudományoson kimívelt orvost, még Bethlen Gábor hozatta be Morvából Erdélybe, és maga udvari orvosává tette, sőt mind végig sok kegyelmével halmozta el. Bethlen halála után Katalin orvossa lett, ez is sok kegyével éltette, és a fehérvári 1630. országgyülésen az erdélyi nemesek sorába vétette fel. *Sculthetus* a fejedelemnőnek igazán híve is volt; de miután a fejedelemnő, és a kormányzó között a pártviszály kitört, és Bethlen István azon kérését, hogy a portai követséget fogadja el, meghallá, azt hivé hogy neki nagyobb kötelessége régi jótevőjének öcscsét szándékában előmozdítni, mint *hittel köteles* fejedelemnőjének ügyét pártolni. Ez okból a portai követséget elfogadá, és Konstantinápolyba ment, de itt a Katalin ügyének nem sokat ártott, vagy talán nem is akart ártani; annyi bizonyos, hogy a kajmakám *Reczep* passa Katalint párfogása alá vette, és ellenségei ellen oltalmát ajánlotta. Miután Katalin a viszonyok hatalmától kényszeríttetvén a fejedelemségről lemondott, *Sculthetus* is visszatért a portáról, és legelőbb is Katalinnal kivánt találkozni, hihetőleg vagy azért, hogy magát elötte igazolhassa, vagy hogy tőle vétkes lépéséért bocsánatot esdekeljen. Katalin nem levén Fogarasban, Sculthetus őrizet alatt Porumbákra a fejedelemnőhöz küldetett, ki a megtértet külsőleg jól fogadta, és esti vacsorán a maga asztalánál vendégelte meg; de alig távozott a szerencsétlen ember éji szállására, Katalin a Csáki pártján levők tanácsára, mint *hitszegőt* megfogatta, megkötözteté, és mintha Fogarasba börtönbe vitetné, *Hercz* és *Száráta* helységek között, october hó egyik éjelén, útonállók képében a maga bérenczei és szolgái által megtámad-

tatá; kik miután testén több halálos sebet ejtettek, végre megkötözék és az Olt vizébe fulaszták. [1])

Bekövetkezvén a kormányzó által hirdetett medgyesi országgyülés ideje, Katalin is, miután *Szárászi Mátyást*, jószág-igazgatóját, 200 fttal, hogy konyhája számára a szükségeseket bevásárolja, elöre elküldte [2]), maga is Medgyesre ment. Az erdélyi évkönyvek szerint ezen medgyesi gyülés egyike volt a legzajosb, és legingerültebb országgyüléseknek. Mind a két párt el volt határozva, hogy sikert nem csak a zöld asztal mellett, hanem, ha szükség lesz, karddal is fog magának kivívni.

A vitatkozások sorát a kormányzó pártja kezdé meg. Elmondá, hogy Katalin a végrendelet ellenére minden készpénzét, és drágaságokat Fogarasból kivevén, azokat Csáki Istvén kezébe játszotta, ki abból előbb is, most is fegyveres had-erőt gyüjt, hogy azzal magát erővel erdélyi fejedelemnek tétesse meg; hogy Csáki előbb a fejedelemnőtől a tokaji vár-kapitányságát, most pedig a munkácsi vár kapitányságát is megnyerte, mit ha végbevihet, akkor Lengyelországban is lengyel és másféle sereget toborzhat, melylyel Erdélyt akarja megtámadni; a mit annyival könynyebben eszközölhet, mert a fejedelemnö átadta Csáki szabad rendelkezése alá a tokaji és munkácsi várhoz tartozó mintegy 6 ezer jobbágy házból álló uradalmak minden jövedelmét; és hogy Csákit tervében, és szándékában a magyarországi osztrák párt is titkoson gyámolítja, azon okból, hogy Erdélyt a német kezébe juttassa; végre, hogy Katalin az ő, és a tanács híre és tudta nélkül, önkényileg adományoz jószágokat, és megnemesít sok jobbágyokat. sat. Ezek szerint a fejedelemnő megsértvén esküjét, a Rendek is adott hitek alól fel vannak mentve, és új fejedelmet választhatnak. sat.

A fejedelemnő pártja pedig a kormányzót ezekkel vádolta: A kormányzó Erdélynek minden szebb, nagyobb, és jövedelmesb jószágait, és hivatalait maga, fiai, és vejei számára foglalja el [3]); a fejedelemnőnek nem adja meg a Bethlen Gá-

[1]) Kemény J. 208. lap.

[2]) Torma Károly úr *eredeti* „számolatja" szerint.

[3]) Torma Károly igen tisztelt barátom birtokában levő *eredeti számodat* szerint a kormányzó évi fizetése 10. ezer forint, a vejéé Zo-

bor végrendeletében értett tiszteletet, hanem őt úgy tekinti, mint egy gyámsága alá helyeztetett gyermeket; a köz veszedelmet csak a kormányzó nagyítja : hiszen Kornis Zsigmond, és Kapi András a német császártól csak a napokban hoztak biztosító okmányt, melyben a császár Erdélyt biztosítja, hogy azt sem háborgatni, sem háborgattatni senki által nem engedi; Katalin pénzét, drágaságait Csákinak csupán biztosítás végett adta át, mert a kormányzó, és pártja a végrendelet ellenére Fogarasból ki akarta vétetni, a központártárba tenni, és az országos kincstárnok által, az ő általa készült útasítás szerint, kezeltetni; Tokaj és Munkácsról a fejedelemnő — magán jószágai lévén — szabadon rendelkezhetik. sat.

Ezen szemrehányások, és egymás elleni ingerült kifakadások, melyek talán nem a legildomosban mondattak ki, a kedélyeket annyira felizgatták, korbácsolták, hogy a két párt egymás ellen fegyvert kezdett köszörülni. Az országos elnök *Kemény Boldizsár* a Rendek között már többé rendet, mérsékletet tartani képes nem volt, és Erdély egy polgárháború széléhez látszott közeledni, midőn a Rendek közöl Tholdalagi Mihály, és Borsos Tamás, kibékítő szerepet vállalva magokra, a két felet ily pontok alatt kibékéltették:

1-ör. A mi idegenség volt a fejedelemnő és a kormányzó között, azok felejtessenek el. — Ha valaki a kormányzó ellen árulkodnék, és ellene írna : a fejedelemnő, az egyezmény megsértése terhe alatt, azt tartozik a kormányzónak és tanácsnak megjelenteni. — Viszont a kormányzó is tartozik azt tenni, különben veszesse el hivatalát. Az árulkodó perpetua infidelitatis nota alá jusson.

2-or. Ha a fejedelemnő a *kormányzó személye, élete, hivatala ellen, vagy titkon, vagy nyilván, vagy maga, vagy mások által valamit elkövetne, vagy a fejedelemnő a régi, és mostani feltételek ellen vétene : a kormányzó és a tanács őt előbb intse meg*, azután a kormányzó a tanácscsal, a fejedelemnő ellenmondása ellenében is, országgyülést hirdessen, ott bemu-

lyomi Dávidé mint udvari főkapitányé 2 ezer forint volt ; mit ha a mostani pénzlábbal összevetünk, az első 100 ezeret, a 2-ik 20 ezeret tenne.

tatván Katalin részéről a feltételek megsértését, — a Rendek azonnal a Katalin hivsége alól fel legyenek mentve, és az ország tartozik a kormányzó mellé állani, és őt védeni. Így legyen a kormányzóval is.

3-or. A fejedelemnő magától senkinek semmit az ország köz jövedelméből nem adományozhat, nem ajándékozhat és nem adhat; így tisztséget, vagy hivatalt sem. Senkit meg nem nemesíthet. — A miket eddig magára adott, azok érvénytelenek. — A német gyalog kapitány, és a többi német tisztek kötelezzék magokat, hogy a kormányzónak és pártjának nem ártanak senki parancsolatjára is.

4-er. A kormányzó is magától mit sem tehet, hanem csak a tanácscsal együtt rendelhet, és végezhet. A fejedelemnőnek pedig tartozik az illő tiszteletet megadni.

Ezen 4 pontot az országgyülés is elfogadta, és törvényczikké íratta [1]), melyet a fejedelemnő Medgyesen júliushó 17-én erősített meg. Ugyanezen napról a főrendek közöl harminczegyen egy assecuratoriát is írnak alá és pecsételnek meg, melylyel a német császárt bíztosítják, hogy Erdély részéről is a *szövetség és béke* szentül meg fog tartatni. [2])

Ezeket a Rendek bevégezvén, a nélkül, hogy az ország más tárgyairól valamit határoztak volna, a medgyesi gyülésről szétoszlottak. A tanács pedig a kormányzó elnöklete alatt összegyülvén, Csáki Istvánra nézve, ki még a gyülés előtt Magyarországra ment ki, ezen végzést hozta: 1. Csáki Tokajba és Munkácsba be ne menjen; ha a kapitányságot elfoglalta volna, a fejedelemnő azt vétesse vissza. — 2. Mivel a Csáki jelenléte a fejedelemnőre ártalmas, ezután csak az országgyülés vagy partialis gyülés engedelmével jöhet be Erdélybe, és a fejedelemnő udvarába. — 3. Ha a bejövetel megengedtetik is, de katonaságot magával nem hozhat. — 4. Ha Csáki Erdélybe levelet ír, azt a kormányzónak előbb

---

[1]) Medgyesi országgyülés 1630. júl. 10—17-ig. *Eredetiben* a Donáth Antal-féle gyüjteményben, hiteles másolatban pedig Mike Sándor úrnál.

[2]) *Eredetiben* gróf Kemény József szerint a kolosvári kormányszék levéltárában Cista Diplomat. 32. — másolatban megvan a fehérvári Battyáni-féle könyvtárban is, de igen hibáson.

be kell mutatni; a posták is Csáki leveleivel előbb a kormányzóhoz menjenek. — 5. Erdélybe bejővén, a fejedelemnőtől magán kihallgatást nem kérhet, hanem a kormányzó jelenlétében beszélhet a fejedelemnővel. — 6. A fejedelemnő is tartozik ezeket megtartani, úgy — 7. Csáki is; különben mint törvénysértő fog bünhödni. — Medgyes 16. Julii 1630. Kovácsóczi István és Fejértói Sámuel. [1])

Ezen zajongó, a végletig felizgatott és élet-halálra küzdő *gyülésről* akkoron valaki egy *mesét* készített, melyet annyival inkább szükségesnek tartok itt megemlítni, mivel helyes értelmezése az akkori pártok czéljára nagyon tiszta fényt áraszt.

Kemény János „*Önéletírásában*" [2]) ezt így írja le: „*Említek erről* (a medgyesi országgyülésről) *egy csufos dolgot. Ráskán* [3]) *Magyarországban egy ember házánál lakott néhány esztendőkig egy ördög, ki csak hogy nem láttatott ugyan, de szavai hallattak, és sok csintalankodási láttattak. Ekkorban eltávozván néhány napok alatt, és azután ismét magát előbbi szokása szerint megjelentvén, kérdetett, hol járt legyen? Azt felelte: Ím az erdélyiek gyülésére mentem vala én is, kevésben mulék, végbe nem vihetém, hogy egymást le nem vágák; azt azért végben nem vihetvén, útamban egy papot vétkezteték az maga leányával.*

E *parabola* elmés készítője ezen mesével kétségkivül azt értette, hogy a magyarországi osztrák párt, mely több év óta ha nem is nyiltan, de azért folytonosan Erdélynek sok nyugtalanságot okozott, a medgyesi gyülés alkalmával is az ördögöt, *titkos terv, útasítás, igéret* és *biztosítás képében*, Erdélybe küldte, hogy ott a legiszonyúbb polgári bünt, a polgárháborút megkezdesse, miután pedig e bűnös szándéka meghiúsúlt, beelégedett azzal is, hogy egy más nagy bűnt elkövethetett, t. i. a kormányzót a fejedelemnővel annyira összevesztette, hogy köztök többé a kibékülésről szó sem lehetett.

Hogy e mesének akkorban is ilyforma értelmezést adtak, bizonyítja Kemény Jánosnak a fen írt sorok utáni ezen

---

[1]) Másolatban gróf Kemény József gyüjteményében.

[2]) 189. lap.

[3]) Ráska Zemplén vármegyei helység. — Zempléni főispán pedig ekkor *Homonnai Drugeth János* volt, az osztrák párt egyik vezére.

előadása: „*Ez is* (t. i. a polgári háború) *azért nem succedálván, lön más inventiojok: hogy az kassai vice generalis, mint csak kállai, szathmári, fejedelem halála után rededlt végházaknak látogatására jűne feles magával, és az többi utánna szivárogván, onnan béjűnének az fejedelem aszszony melé, ki akkorra menne Szamos-újvárra, és így ha kik ellenkezők tanálkoznának, megnyakaztatnának* [1]. De feltenni sem lehet azt, hogy Kemény János egy haszontalan, értelem nélküli meséről 27 év múlva akkor emlékezzék meg, midőn a tatár rabságban élte legnevezetesb dolgait írta meg.

A medgyesi országgyűlés után a fejedelemnő és a kormányzó között az eddigi meghasonlás nyilt ellenségeskedéssé fajúlt. Katalin a kormányzótól, a kormányzó Katalintól félt, hogy életére törekszik [2]. — A kormányzás valóságos közbotrány tárgya lett. És mint Tholdalagi írja: „*sok rút zűrzavar indula az országban, — ki egyfelé, ki másfelé vonván az dolgot.*“ [3])

A fejedelemnő csak kénytelenségből írta alá a medgyesi pontokat, azok megtartására nem érzett magában akaratot, és ezután is egészen Csáki befolyása alatt maradt, ki, a mint már említtetett, még a medgyesi gyűlés előtt Magyarországra menekült, és onnét többé Erdélybe visszatérni nem merészelt, de azért semmit nem mulasztott el, hogy a fejedelemnő kincsével, és az osztrák párt segedelmével, feltett czélját létesíthesse. Ez okból e párt zászlóvivőinél kieszközlé, hogy Bornemiszsza János kassai alkapitány azon ürügy alatt, mintha csak a Bethlen halála után visszament kállai és szathmári végházak megvizsgálására menne, feles felső-magyarországi haddal Erdély határaihoz közelítene, hogy szükség esetére a fejedelemnő közelében levén, annak segedelmére lehessen.

A titkos terv szerint a fejedelemnő, hogy a Bornemissza János beütése ellen biztonságban lehessen, Szamos-Újvárba, melynek várnagya *Nagy Miklós* Katalin híve volt [4]), vonta

[1]) Lásd a 190. lapon.

[2]) Lásd *Kemény J.* 204. l. és *Tholdalagi M.* 241. l.

[3]) L. Tholdalagi Jegyzését gróf Mikótól. I. köt. 240. l.

[4]) Katalin 1630. mart. 1-én Nagy Miklósnak adományozta Malomát Belső-Szolnokban.

meg magát, hová a kormányzót is behívák oly czélból, hogy országos felkelést ne rendelhessen, és ha tovább is ellenkezik a fejedelemnővel, elfogják és megöljék, azután pedig a fejedelemnő a fejedelemséget Prépostvári Zsigmondra ruházza [1].

Ezen terv nem marada titokban, mert a kormányzót tudósítá e felől Kemény János.

A Tholdalagi Mihálylyal bejött két török is ú. m. Zölfikár Aga és Musztafa csausz, kik a medgyesi gyűlésen jelen voltak, meggyőződtek arról, hogy Katalin az osztrák-párt kezében eszköz arra nézve, hogy Erdély az ausztriai birodalmi szövetségbe kapcsoltassék. Azért mindjárt a medgyesi gyűlés után, miután az első 200, a második 50 tallérral, és 32 forint úti költséggel jutalmaztatott és láttatott el [2], a portára visszatérvén, nem mulasztták el, hogy a kajmakámot e felől ne értesítsék, ki Katalint e tárgyban levele által meg is intette és dorgálta. Erre Katalin 1630. aug. 12-ről Fejérvárról felel, és magát az ellene támasztott vádak ellen védelmezi, és tagadja, hogy ő a portától el akarna szakadni; *erre istent és világot hív bizonyságúl*; sőt erről nem is gondolkozott. Ő jól tudja, hogy Erdély és annak fejedelme csak a porta szárnya alatt lehet csendes; ha attól elpártol, az ország végpusztulásra, a fejedelem pedig nyomorúságra jut; senki félrevezető tanácsa alatt nem áll; Csáky Istvánnak adott egyik Erdélyen kivüli várában kapitányságot, de aztis a kormányzó és a tanács ellenzésére visszavonta. sat. [3])

Ezen *egy* levélből is kitünik, hogy Katalin az osztrákpárt kezében valóságos eszköz volt, és a szegény nő még azt sem tudta tisztán: valósággal mi titkos czélja van azon pártnak, mely őt körülármányozta és hálózta? mert az akkori diplomatia kedvencz csele, vagy a mint akkor nevezték „*politicae stratagemá*"-ja volt, hogy épen azt, kivel valami státuscsínyt szándékoztak végbevinni, leginkább ámították el és

[1]) Lásd: *Tholdalagi, gróf Mikótól* I. köt. 241. l.

[2]) Torma Károly úrnál levő eredeti jegyzés szerint.

[3]) Ezen levelet közli *Pray*; *Princip. Bethlen*. Tom. II. 223. lap. — *Kasi* Lib. 4-us. 226. l. —*Katona* magyar példány után *Tom*. XXXI. 445. lap. — Régi másolatban magyarúl megvan Mike Sándor úr gyüjteményében is, hol a kelet ideje aug. 17-ke 1730.

csalták meg [1]). Katalin is az ármányos Csáki hitegetései által tévútra vezetve azon tévedésben élt, hogy az osztrák párt, főleg pedig Csáki, egészen az ő érdekében működik, és a midőn az ő pénze- és kincsével hadat fogadnak, és az erdélyi fejedelemségre Csákit vagy Prépostvárit akarják juttatni, az is csak azért történik, hogy az ő legnagyobb ellenségét, Bethlen István kormányzót és ennek pártját buktassák meg. — E szerint nem csuda, ha a szánakozásra méltó fejedelemnő a kajmakámhoz írt levelében Istenre és lelkére esküszik, hogy ő a portától soha még gondolatában sem akart elszakadni, sem Erdélyt az elpártolás által végpusztulásra juttatni nem szándékozott, és e részben senkitől tanácsot nem is kapott.

Bornemisza Jánosnak Erdély felé közeledését is a fejedelemnő e szempontból tekintette, és azt hitte, hogy ha az haddal bejő Erdélybe és a kormányzót elfogatja és megöleti, azután neki a kormányzatban szabad keze lesz, és így az erdélyi zavarok véget érnek.

A kormányzó Kemény János által figyelmeztetvén, jókor megsejdítette a reá nézve veszedelmes tervet, azért *Szamos-Újvárról* szép ürügy alatt még jókor kimenekült, és pártja tekintélyesb tagjaival tanácskozván, elhatároztatott, hogy a kormányzó nagyobb fia, kit kortársai hasonnevű atyjától megkülönböztetés végett „grófnak“ neveztek, és Zólyomi Dávid a kormányzó veje, a hajdúság egy részét, és az ország gyalog és lovas katonái közől is, kiket kézügyben találnak, magokhoz vegyék, és Bornemissza János elébe szállván, annak hadát támadják meg, és verjék szét. — *„A két igen elatus és fölfuvalkodott ifjú“*, mint őket a nádor nevezte [2]), be sem várva, hogy Bornemisza János az erdélyi határba lépjen hadával, a német császár földterületén Bornemiszát vitézül megtámadta, és hadát egészen szétverte.

A grófnak és Zólyominak ezen tette az osztrák császár és Erdély között fenálló békeszövetségnek valóságos megsértése volt, és az által az osztrák pártnak most már azon

[1]) Lásd: *Kemény János* 294. l.

[2]) Kassáról mart. 18-án 1631. Eszterházi Miklós levele Sennyei István cancellárhoz. Lásd: *Toldy „Esterházy Miklós munkái“* 200. lap.

ürügy alatt, hogy Erdélyen ezen lépést megtorolja, elegendő oka volt Erdély ellen nyiltan fellépni. És csakugyan Forgács Miklós kassai főkapitány magyar hadakkal, Homonnai Drugeth János zempléni főispán pedig Lengyelországban fogadott 4 ezer *Soltnerrel* [1]) készült Erdélybe betörni [2]); minthogy pedig a köz béke megsértése leginkább a kormányzót Bethlen Istvánt terhelte, mint ki arra fiának és vejének a parancsot adta, a magyarországi párt dühe főképen ez ellen intéztetett és készült.

A kormányzó ugyan ünnepélyesen tagadja, hogy fia és veje az ő parancsából támadták volna meg Bornemisza hadát, söt késznek nyilatkozott azokra haddal rámenni, őket lecsendesitni,és törvényes büntetés alá vonni [3]) : de a fejedelemnő és a tanács azon része, mely Szamos-Újvárra vonta magát, tanácsosbnak itélte, ha az ország hada vezérletét *Kapi Andrásra*, a Prédostvári Zsigmond vejére bízza. Ennélfogva elrendelte, hogy Kapi András az ország hadával még 1630. évi sept. hó közepe táján Kolosvár körül gyüljön össze, hova sept. hó 21-ére országgyülés volt hirdetve.

A kolozsvári országgyülés kezdete előtt Bethlen István — a kormányzó — kinek becsületességét és hazafiságát az egykorú irók egyaránt dicsérik, belátván Erdély válságos állapotját, hogy a sok zürzavart lecsendesíthesse, és Erdélyt a veszedelemtől megmenthesse, de attól is tartván, hogy a pártok fel lévén oszolva, erdélyi fejedelemnek majd tán Csáki vagy Prépostvári, vagy más kathólikus, családjának és személyének ellensége választathatik meg, — István fiát és Zólyomi Dávidot Sáros-Patakra küldte, hogy *Rákóczy Györgyöt* az Erdélyi fejedelemséggel kinálják meg.

Zólyomi 500 lovassal gróf Bethlen pedig 350 gyaloggal érkezett Sáros-Patakra, ennek hatalmas urához.

Rákóczy György,mint borsodi főispán, esze, ügyessége, és dúsgazdagsága által nagy tekintélyben állott a köznemesek, magyar reformátusok és a hajdúk előtt, s mint Zsigmondnak a néhai erdélyi fejedelemnek fia, a fejedelemségre méltónak

[1]) Német gyalog puskás.
[2]) Eredeti oklevél szerint.
[3]) Tholdalagi M. 241. l.

tartatott, annyival inkább, mivel Erdélynek tett hasznos szolgálataiért, még Bethlen Gábor, mielőtt Katalinnal házasságra lépett, őt nézte ki és ajánlotta utódjának.

Rákóczy a küldöttséget valóban nem minden kétely és aggály nélkül fogadta. Ő mint kürültekintő és törvénytudó elöre belátta, hogy neki mint osztrák alattvalónak és tisztviselőnek a császár beleegyezése nélkül sem a fejedelemséget elfogadni, sem katonákat toborzani fej- és vagyonvesztés bün terhe alatt, nem szabad; belátta azt is, hogy Erdélyben *szabad fejedelmi választás* lévén, a fejedelemséget sem egyes ember, sem egész párt előre fel nem ajánlhatja: annálfogva nehogy vállalkozása nem sikerülése esetében, a köz szégyenen kivül, magát és családját mint *pártütő* veszedelemnek tegye ki, az ajánlást elfogadni vonakodott; de miután gróf Bethlen mint váradi kapitány erős hitlevelet adott Rákóczynak, hogy addig is, míg fejedelemnek választatik, Váradot egészen rendelkezése alá bocsájtja, Zólyomi pedig megesküdt, hogy mint székelyek fővezére a székelységgel Rákóczy pártjára áll, és maga a kormányzó is Rákóczynak *Thordai* főszolgája által biztosító levelet küldött, melyben magát kötelezi, hogy őt útjában sem maga háborgatni nem fogja, sem mások által háborgattatni nem engedi, — Rákóczy is kinyitotta kincstárát, és fejenként 10 és 16 tallért adván foglalóban, egy pár nap alatt 600 lovast, 500 kék gyalogot gyűjtött össze, maga saját jószágaiból pedig 300 puskást állított elő. [1])

A míg ezek Sáros-Patakon történtek, az alatt Erdélyben a rendek a kolosvári országgyülésre gyültek, hol a haza lelkesebbjei egymás között higgadt elmével és kebellel tanácskozván, megfontolták, hogy Erdélynek ily válságos ponton erőteljes kormányra van szüksége, mely ben a rendet fentartsa, a törököt ne ingerelje, a némettel ugyan békében éljen, de annak Erdélyre befolyást gyakorolni ne engedjen, mert ez — a mint mondák — soha azzal a mit bír, be nem éri, hanem többet-többet kiván, úgyannyira, hogy végre uralma kiállhatatlanabb a törökénél. Katalin pedig mint *„asszony ember, s nem is szinte hanyatlott idejü, ingadozó elméjü,*

[1]) *Eredeti* okirat után a károlyfehérvári levéltárban az általam felfedezett iromanyok közt.

s világi gyönyörűségekre is hajlandó, s kelletinél nagyobb pompát is űző" [1]) arra nem alkalmas, annyival inkább, mert nemzet- és nyelvrokonsága miatt is inkább Ausztria felé hajlik, és oly emberek tanácsára hallgat, kik az osztrák párthoz szítanak. Ennélfogva 3 főelvben állapodtak meg :

1-ör. Katalin bírassék arra, hogy a fejedelemségről maga önként mondjon le.

2-or. A megválasztandó fejedelem reformált helvét vallást kövessen, és

3-or. Oly férfi legyen, kiben a porta megnyugodjék, és a ki, ha Bécsben választatása érvényessége kérdés alá vétetnék, maga erejével is annak érvényt szerezni képes lehessen.

A rendek tehát magok közöl egy küldöttséget neveztek ki, mely Katalint a leköszönésre rábeszélje, és szónokává *Fekete Lőrinczet* tették, kinek ezen szolgálatjáért jószágot is igértek. Fekete Lőrincz rendkivül magas, termetes, értelmes és bátor férfiú, még Bethlen Gábor életében jött be Lengyelországból Erdélybe, és valamint Bethlennek, úgy Katalinnak is igaz híve volt. E mellett a német nyelvben is jártas lévén, Katalinnak bizodalmát bírta. [2])

A küldöttség Katalin előtt megjelenvén, annak szónoka német nyelven tiszteletteljesen ugyan, de azért nyiltan kimondá, hogy ő az osztrák párt kezében csak vak eszköz, és Erdély az ő kormányzata alatt nagy veszedelem szélére jutott. A török már is morog, hogy Erdélyt a német felé hajlani látja. A török hatalmas nemzet, és nem fogja tűrni, hogy Erdély a némethez pártoljon, vagy oly fejedelem legyen, ki osztrák befolyásés hatalom alatt áll. De az erdélyiek nagyobb részeis inkább tűri a török mérsékelt jármát, mint a németnek minden hazai intézményeket fenekestül felforgatni szerető kormányát.

Ezen okokból ajánlá Katalinnak, hogy miután boldogúlt férje után 3 nagy és szép uradalmat bír, sőt ha önként a fejedelemségről lemond, a rendek *Alvinczet* is neki felajánlják, tegye meg új hazájaért ezen áldozatot, és a fejedelemséget bocsássa választás alá. A fejedelemség úgy is Katalinnak csak

[1]) Szalárdi 66. l.

[2]) Kemény János 54, 55. l.

teher. — A képzelgésre hajlandó fejedelemnő előtt különösen felemlíté azt is, mily csendesen, királyi módra élhet váraiban, söt ha kedve fogja tartani, lakását Bécsbe is átteheti, és ott mint a nagy Bethlen Gábor özvegye, és fényes herczegi család ivadéka, fejedelmi hódolatok és kitüntetések között kedve szerint élheti élte hátralevő napjait. sat.

Fekete Lőrincz tanácsa, mely nem csak az észre, hanem a szivre is hatott, a különben is változékony természetű fejedelemnőt a fejedelemségröli lemondásra birta. September hó 28-án szombat napon Katalin az ország rendeit *Kovácsóczi* cancellár által maga udvarába hivatta, kik közé személyesen megjelenvén kinyilatkoztatá, hogy miután gondosan megfontolta, mily nagy fáradságot és gondos vigyázást kiván az erdélyi fejedelemség, annyira, hogy férfiúnak is igen terhes és fáradságos lenne, annálfogva maga szabad akaratjából, senkitöl arra nem kényszeríttetve, *a fejedelemségröl ezennel lemond*, és a rendeket s az országot minden neki tartozó hit alól felszabadítja. [1])

Lemondván e szerint Katalin a fejedelemségről, a rendek Katalin udvarából egyenesen az úr házába mentek, és a mint az ezen országgyülés végzéseinek előszavában áll: „*legelsöbben is Istennek szent nevét segítségül hívián, és magok elött viselvén, minémü veszedelmes és káros dolog volna fö nélkül lenni akármi kevés ideig is, és ez miatt minémü veszedelmes állapotok következhetnének*" annálfogva „*az régi szabadságnak módja és rendi szerént egy szívvel és egyenlö egy akaratból és szabad választásból az Tekintetes Nagyságos Bethlen István aramat az elöbbeni Gubernátort* Erdély fejedelmének és urának választották meg. — Másnap vasárnapon, september hó 29-kén újból összegyülvén, a török császárnak, a kajmakámnak és a divánnak leveleket írtanak, melyekben kérik a portát, hogy Bethlent az erdélyi fejedelemségben erősítse meg, és a császár kegyelme jeléül küldjön neki fejedelmi pálczát és zászlót, végre a budai fővezérnek Adzem Husszáin pasának és a többi végvárak bégjeinek parancsolat adassék, hogy ha Erdély és ennek új fejedelme valamely rész-

[1]) Lásd a kolosvári országgyülés végzéseit *Mike Sándor* úr gyüjteményében.

ről megtámadtatnék, azok késedelem nélkül segedelmet adni tartozzanak.

Bethlen István mihelyt fejedelemnek megválasztatott, azonnal tudatá azt fiával és vejével, s megírá, hogy Rákóczyt Sáros-Patakról ki ne mozdítsák ; de az már késő volt, mert Rákóczy october 1-én onnan megindúlt, vele lévén neje, 3 fia, és minden kincse ; 2-án Debreczenbe érkezett, honnan az erdélyiekhez körlevelet intézett. October 3-án pedig már Váradot, Erdély legerősebb végvárát, hatalmába vette. [1])

Katalin, mintán az erdélyi fejedelemséget 10 hónapig és 13 napig viselte és Erdélyt szerencsétlen változékonysága, és a mellé rendelt főemberek önzése s viszályai miatt nagy veszedelem örvényéhez vezette, fejedelemségrőli lemondása után Kolosvárról Fogarasba indúlt, hova őt az ország részéről kinevezett főbiztos, Alsó-Balásfalvi *Cserényi Farkas* tanácsos és belső-szolnoki főispán, mint Katalinnak egyébiránt is hív és kedves embere, kísérte ; az úton mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtatott.

Katalin mint erdélyi fejedelem, az oklevelek kiadásában — ámbár rövidítve — ezen czímzetet használta :

Catharina Dei Gratia nata Marchionissa Brandenburgica, *Sacri Romani Imperii et Transsilvaniae Princeps*, Prussiae, Juliae, Cliviae, moncium, Sedunorum, Pomeranorum, Cassabiorum, Vandalorum, nec non Silesiae, Crosneae, Carnoviaeque Ducissa ; Margravia Norinbergensis, — Rugiae Princeps, — Comitissa Mariae, Rauenspergii ; — *Siculorum Comes*, et Rauensteinii Domina.

Fejedelemségrőli lemondása után pedig ezt: Catharina etc. Serenissimi quondam Principis Gabrielis, alias : Sacri Romani Imperii, et Transsilvaniae Principis etc. etc. etc. Relicta vidua etc. etc.

Czímere, melyet országos pecsétein használt, és érmeire is ráveretett, állott egy hat részre osztott kerek koronás paizsból, melynek első és 2-ik udvarában az erdélyi jelvények, nap, hold, sas, hét vár ; a 3-ikban egy két hátulsó lábán álló oroszlány — Jülich ; a 4-ikben egy koronás sas — Branden-

---

[1]) Eredeti okmányok szerint.

burg; az 5-ikben egy griff — Pomeránia; a 6-ikban 4 koczka — a hohenzollerni család czímere. A paizs közepén pedig a hat udvar között 2 szemközt álló hattyú, nyakaikon egy nyillal általlőve, az Iktári Bethlen család czímere látszik.

Katalin lemondásával és Bethlen István fejedelemmé választásával Erdély sorsa koránt sem jobbúlt, sőt a zavar épen ez által érte el tetőpontját, mely egy terjedelmesb és nagyobb munkám tárgyát képezi. Most Katalinról még ezeket tartom szükségesnek elmondani:

Katalin fogarasi várában egész királyi udvart és asztalt kezdett tartani, és a mint Kemény János írja, udvara *„egy kis porta"* volt. A fényűzést oly tékozlással űzte, hogy midőn 1631. év közepén Erdélyt végkép elhagyá, azon roppant pénzösszeg, melyet férje halálakor egész Európa megbámult, annyira összement, hogy úti költségül 5 ezer forintot volt kénytelen Rákóczy Györgytől — melyet ennek fejedelemmé választásakor kölcsönzött volt — felvenni [1]. — Erdélyből kiköltözvén, Tokaj várába ment, hol Csáki István őt ármányaival újból körülhálózá, és kieszközlé, hogy Katalin 1631. évi novemberhó 12-ről Tokajban költ végrendeletében, melyet a leleszi conventbe adott be, őt nevezze ki halála után általános örökösének [2]. 1632. évben Szombathelyt a kathólika hitre — melyre már rég vágyódott — lépett át, *Sennyei István* győri püspök által vezettetve be a római kathólikus egyház hívei közé, midőn ez alkalommal két fiatal török keresztelésén a keresztanyai kötelességet is teljesítette [3]. — Később *Hainburgba* Bécs mellé költözött, hol *Ferencz Károly* szászlauenburgi herczeggel megismerkedvén, 1639-ben ezzel házasságra lépett [4]. 1640-ben, miután Rákóczy Györgytől a még hátralevő 16 ezer forint adósságát megkapta, és Tokajt a császárnak eladta, férjével *Pomerániába* [5]) költözött, hol 1649. aug. 27-én halt meg. [6])

[1]) Lásd: Kemény János 217. l.

[2]) Ezen végrendelet töredéke hiteles másolatban találtatik a Mike Sándor úr gyűjteményében.

[3]) Kazi. Liber 4-us. 271,272. lap.

[4]) Hübner: Genealogische Tabellen. I. Th. — 153. táb.

[5]) Ferdinándnak Bécsből 1640. évi apríl 29-ről Rákóczyhoz írt levele szerint. Eredetiben megvan a Mike Sándor úr gyűjteményében.

[6]) Hübner: Geneal. Tabellen. 178. tábla.

Rövid fejedelemségéről a történet- és élet-író méltán kérdheti: *melyik volt sajnálandóbb: Erdély-e az ő kormányzata alatt, vagy pedig ő az erdélyi kormányon?*

OKMÁNYOS TOLDALÉK.

I.

Dr. Scultetus levele Bethlen Gáborhoz. Berlin 1625. aug. 13.

Illustrissime Princeps, dne dne clementissime, benignissime. Ut nuperius jam perscripseram literis, res hic nostra felici progressu Diis faventibus vadit, assentiente et Serenissimo electore et Serenissima Ducissa, superest tamen adhuc, ut Serenitas tua suos denominet ablegetque legatos tantae functioni ac utriusque Serenitatis honori condignos, viros graves et conspicuos, qui more in talibus usitato nomineque Serenitatis Vestrae quam primum pacta conventa consumabuntur, sponsalia hic quam solennissime contrahant. Nec videtur mihi res haec differenda, aut in longum protrahenda, nam ex ore ipsius Serenissimi Electoris innotuit mihi, clam a parte Caesaris agi, ut haec Serenitatis Vestrae conjunctio in fumum eat, perinde ac Neostadiensis, ubi nuper una cum dno Cancellario et reliquis post consumtas in mane tres hebdomadas, nihil aliud obtigit praeter Repulsam non quidem clare enunciatam, per nos tamen sat superque intellectam, nam licet nobis denegata minori, major Caesaris filia, quam nec provectior aetas, nec forma, nec exterior commendabat effigies (sub reserva tamen tacitae incertitudinis) appromissa nobis fuisset, tamen nec illa data certe fuisset, vel ex unico discrepantis Religionis motivo, Quid Caesar nunc, dum serenitas Vestra et Religionis paritatem in conjunctione quaerit, sibi velit? vix intelligere possum, nisi metu a potentia Serenitatis Vestrae per hoc auctura Caesarem excusatum velim. Fortuna mihi etiam obtigit, hac de re plura cum Sereniss. Joanne Christiano Duce a Lignez Serenitatis Vestrae amantissimo quam confidentissime colloqui, nec desum

in peragendo quam conscientissime eo, quod Serenitatis Vestrae utilitatem emolumentumque quaqua ratione ferire posset. Nec est cur plura nunc scribam, nam viarum incertitudo literarum missionibus hac bellorum aetate inimice prohibet, plus chartae confidere. Interim allator praesentium omnia oretenus Serenitati Vestrae revelabit, cui tuto fides adhibenda erit cum Serenitati Vestrae plurimis devinctus habeatur. Berolini d. 13. Augusti 1625.

Serenitatis V.
ad cuncta officiorum genera paratissimus Servitor
Weighardus Sculthetus m. p.

II.

Lubiensky Szaniszló levele a Brandenburgi Katalin bátyjához 1625. dec. 13.

Cur S. R. Mattas dominus noster clementissimus, cur Ordines regni minus probent hanc Serenitatis Vestrae, vel potius Serenissimi ducis cum Bethlenio Serenitate Vestra assentiente, conjunctionem, paucis ego nomine a Serenitate Vestra interpellatus explicabo, ratus meam libertatem vel candorem potius in optiman partem acceptum iri. Eo animo S. R. Mattas dominus noster clementissimus ac T. Regni Poloniae Magnique ducatus Lithvaniae Ordines Sereniss. domum Brandenburgicam sanguinis arctioris nexu Regibus Poloniae dudum abstrictam, novissimi beneficii accessione obligandam putarunt, ut contra omnes hostes amicorum illustriorum incremento pacatiores tutioresque essent, sed praecipua cura R. Matti fuit de recuperando Regno Svetiae, quod injuste interceptum propinquus quidem agnatus, sed idem juratus hostis detinet. Ad id efficiendum quid Sereniss. Serenitatis Vestrae avus, quid deinceps Sereniss. parens se allaturos, quae auxilia conciliaturos promiserint, recens est memoria, sed illis fortasse deesse poterat occasio bene in hoc negotio de Sacra R. Matte merendi. Serenitas Vestra statim ac principatus possessionem adiit, multa quoque imprimis signa dedit suae erga R. Mattem optimae voluntatis, quae tamen mox collocata in Matrimonium R. Mattis hosti sorore sua in dubium vocare potuisset, nisi

Serenitas Vestra constanti asseveratione se inscio id factum fuisse testata esset. Non ignotae erant Serenitati Vestrae R. Mattis de minus sincera Bethlenii erga R. Mattem Regnumque Poloniae voluntate, gravissimae suspiciones inde ortae, quod cum Turcis contra exercitus nostros steterit, quod saepius ad vastandas regiones nostras Tartaros incitaverit, quod suscipiendi belli contra nos Osmanno Turcarum Imp. auctor praecipuus fuerit. Ista quidem ab homine turcicae servituti obnoxio profecta minus nos afficiebant, caeterum clandestinae ipsius cum hoste Sueco in perniciem Reipublicae Polonae et R. Mattis conspirationes, interceptis ao superiori literis deprehensae, affectataque sub hoc praetextu affinitas, quo ille esset erga nos animo et quid hac nova conjunctione peteret, luculenter declararunt et Serenitas Vestra hoc nomine per Internuncium R. Mattis interpellata ac de perniciosis Bethlenii tentamentis edocta, quum alieno esset ab ineunda cum hoste affinitate animo palam ostendit. Nunc mutatae suae voluntatis nullam aliam Serenitas Vestra affert rationem, nisi quod licuerit semper familiae suae suo arbitratu affinitatem contrahere, facile quidem id concesserim, nisi ea fides, qua *R. Matti et reipublicae Serenitas Vestra obstricta est,* intercessisset, nisi *Serenitas Vestra feudoligio devincta* se hostibus Reipublicae hostem fore spopondisset, nisi seria et plane paterna R. Mattis cohortatione, ne hominem male erga R. Mattem animatum novo cum hoste Sveco affinitate conjungi pateretur Serenitas Vestra admonita esset, nisi denique Sereniss. sororem hosti Reipublicae nunquam se desponsaturum promisisset. Quae cum ita sint facile Serenitas Vestra statuere poest, quid et S. R. Mattas, quid Amplissimi Ordines de serenitatis Vestrae sincera propensione sint deinceps opinaturi et quas rationes, ne quid detrimenti Respublica per eam occasionem capiat inituri. Illustraturumne per hoc matrimonium splendorem domus Brandenburgicae in dei manu situm est, verum enimvero terrent nos superiorum temporum exempla, vel tristissima potius ejusmodi affinitatis experimenta. Sigismundus I. Pol. Rex, cujus filia Seren. Serenitatis Vestrae avi mater fuit, Isabellam filiam Joanni Zapolia tunc quidem Regnum Hung. Budamque ipsam tenenti in matrimonium colloca-

verat, sed eo mox vita functo infausti nominis regina armis turcicis, quorum praesidio maritus nitebatur, Regno cum filio exuta nisi in Polonia receptum habuisset, mendicata stipe victus ei quaerendus fuisset. Nuper Sigismundo Bathoreo, cui si nil domestici splendoris inesset, satis illustris Stephano Rege Poloniae Patruo existimari poterat magna spe nuptam vidimus Sereniss. Archiducem Austriae, sed quam tristi exitu, ne commemorare quidem licet. Bethlenio an bene cum R. Matte conveniat, nobis non satis constat. Erga nos certe qua ille sit voluntate? communicatis cum Sveco hoste in perniciem R. Majestatis et Reipublicae nostrae consiliis ipse se prodidit. Ex usu quidem Reipublicae nostrae nunquam fuit, ut foedus cum iis pacisceremur, qui sub alieno vivunt imperio. Ad me quod attinet, cum probe norim, quam propensa voluntate S. R. Majests Sereniss. domu i Brandenburgicae semper faverit, ego quoque et fausta quaeque Serenitati Vestrae voveo et illud imprimis opto, ut de Serenitate Vestra quam optime mereri possim. Allatae quoque erant ad Seren. Ppem dn. Joannem Albertum Serenitatis Vestrae literae, sed cum eum titulum, qui Regum filiis judicio orbis universi debetur (errore forte scribentis) non prae se ferrent, ad eas nullum responsum dare visum. Humillima mea obsequia Serenitati Vestrae defero. Ciermierniciis d. 13. Decembr. anno dni 1625.

III.

Brandenburgi Katalin lemondása ősi és atyai javairól 1625. dec. 15.

Nos Dei Gratia *Catharina*, nata Marchionissa ex electorali prosapia *Brandenburgica in Borussia*, Juliae, Cliviae, Montium, Ledicii, Pomeraniae, Cassobiorum, Vandalorum, et in Silesia Crosniae, Carnoviaeque Ducissa, Burggravia Norinbergensis, Principissa Rugiae, Comitissa marchiae et Ravensburgiae Domina etc. etc.

Notum facimus pro nobis et omnibus haeredibus nostris, nunc et in futurum publice, tenore praesentium: Quum Serenissimus princeps Dominus *Vilhelmus Brandenburgicus* S. R. Imperii *Archi-Camerarius* et *Elector* dilectus *Dominus Frater*

noster, — Nobis, et Serenissimo Principi *Gabrieli* S. R. Imperii, et *Tranniae Principi*, Siculorum comiti, Opuliae, Ratiboriaeque Duci *15,000 Imperiales*, singulos pro 24 grossis bonae monetae imperialis numerando, in dotem pollicitus sit ac promiserit, *juxta tenorem literarum* hac super re scriptarum. Idcirco nos supradicta *Catharina* marchionissa Brandenburgica deliberato consilio, volentes, scientes spontaneo compulsu avitis nostrae familiae possessoriis haereditariis, quorum auctor, et sator fuit elector *Albertus*, dictus *Achilles Germunicus* laudatissimae memoriae, erga supra dictum Dominum fratrem marchionem *Georgium Vilhelmum* Electorem, ejusque Electoris haeredes, seu fundatores masculos ex ipso progenitos omnimodo, et totaliter nos abdicavimus, et renunciavimus, etiam sincere, et irrefragibiliter vigore harum literarum cum consensu, et voluntate dilectissimi Domini et *Mariti nostri Gabrielis* Principis Tranniae nos abdicamus, et renunciamus universae, et singulae quam paternae, quam fraternae haereditati, regionibus, subditis, bonis mobilibus, et immobilibus, sive ea sint propria, sive fundatitia, sive sint ecclesiastica, seu secularia, sive sint oppignorata, sive secus se habeant, ac quocunque nomine appellari, vel indigitari queant, nullis exceptis, totaliter, et finaliter, tam pro nobis ipsis, quam po haeredibus ex conjugio nostro procreatis, nunc et in posterum, pollicemur etiam, et recipimus bona fide, qua nobis chara est principalis dignitas nostra, neque nos, neque haeredes nostros unquam, nec alium quamvis nostro nomine in posterum perpetuis temporibus quidquam istorum bonorum petituros ullo vel canonico, vel civili jure, aut praeterea ulla alia ratione, aut via, ac etiam si nos, et haeredes nostri, aut alius quispipam nostro nomine huic contrarium quidpiam faceremus, aut moliremur, quocunque jure, aut praetextu juris id fiat, id omnino nullius valoris, cassum viribus, et ubivis irritum, nec ipsis fraudi erit: nisi forte accidat, ut saepe nominatus Dominus noster dilectissimus frater, ejusque dilectionis fundatarii haeredes masculini ab ejus dilectione progeniti, ut et caeteri omnino marchiones Brandenburgici hujus prosapiae, et lineae absque haeredibus fundatariis masculinis (quem casum Deus clementer avertat) fatis concedent, *tunc demum, et non citius haereditatem adire*

aggrediemur, perinde ut et aliae filiae, et Dominae Domus Domus Brandenburgicae pro consvetudine istius Regionis. Quo casu interveniente, nulla re nostra abdicimus, sed modo dictum nostrum jus, quod tunc pro tenore juris, et aequitatis nobis debebitur, nobis, nostrisque haeredibus masculinis et foeminei sexus integrum reservamus. Caeteroquin nos, quoad dilectus snmus Dnus Frater Elector, ejusque Dilectionis posteri, et haeredes in linea masculina descendentes, in vivis erunt, in Borussiae, Juliae, Cliviae et Montium, atque istis incorporatis Regionibus nullum jus nobis praetendimus; verum post ejus Dilectionis, illiusque posteritatis obitum (quem Deus clementer avertat) nobis, nostrisque haeredibus, et posteris, a nobis natis nostram praetensionem, et jus nostrum integrum reservamus. In cujus rei majorem fidem, nos hanc *renunciationem* non solum *juramento corporali,* eo modo quo supra dictum est *confirmavimus,* sed et saepe dictus dilectissimus Dominus, et *maritus* Princeps Tranniae sui dilectionis *sigillum* his literis, utriusque nostrum manu subcriptis appendi curavit.

Et nos Gabriel Princeps Trannie pro nobis, nostrisque haeredibus, ceu supradictae dilectissimae nostrae conjugis maritus fatemur: istam renunciationem nobis scientibus, volentibus, et consentientibus factam esse: Quare pro nobis, et nostris haeredibus pollicemur, et recipimus. Nos eam in suo vigore, et valore sartam tectam relicturos, nec contra eam ulla ratione aut via quidquam ausuros, aut incepturos, eoquo ipso rata habemus etiam omnia, bona et integra fide, et sub verbo veritatis. Datae *Albae Juliae* in Trannia die 15-a Decembris A. D. 1625.

Gróf Kemény József másolatából: „Diplomatarii Transsilvanici Supplementum" IX. 291—293. l. — melyet ő az 1676-i Stilionariumból írt le.

IV.

Brandenburgi Katalin esküje az erdélyi Rendek előtt.

Nos Catharina d. gr. Princeps Tranniae etc. Juramus per Deum vivum, patrem, filium et spiritum sanctam, sanctum et individuam trinitatem, quod Nos omnes hujus Regni Tranniae

et Partium eidem adnexarum trium Nationum Magnates, Nobiles, Ecclesiasticos et Seculares, caeterosque omnes Status et Ordines, omnesque Regnicolas in receptis eorum Religionibus, immunitatibus et libertatibus, Juribus, Privilegiis, ac in antiquis et approbatis consuetudinibus conservabimus, omnibusque justitiam faciemus, serenissimi quondam Andreae Regis Decreta, Conditionesque eas, quae Nobis a Statibus hoc tempore praesentatae sunt, sancte et illibate observabimus, et per alios omnes Nobis Subditos observari curabimus, omniaque alia, quaecunque pro bono publico, honore et incremento omnium Statuum et totius hujus Regni juste facere poterimus, faciemus. Ita nos Deus adjuvet et individua Trinitas etc.

V.

Brandenburgi Katalinnak Murat császártól adott hitlevél.

Én ki Szúltán *Murát Kám* vagyok, Szultán *Ámmet* Chám fia, ki volt Szúltán *Mehemeth* fia; ez Szúltán *Murát* Chánnak fia etc.

Az mi boldog Eleinknek idejektől fogva Erdélynek Országa egyéb birodalminkhoz hasonló lévén, annak lakossí is *egyéb adó fizetőim közül lévén*, eleitől fogva az Erdélyi Fejedelmek mindenkor fényes portámhoz engedelmes hűséggel levén : ahoz képest ha halál által, avagy egyéb mód által az Erdélyi Fejedelemségnek *ujjítása volt*, az egész fejedelmeknek maradékjokból, gyermeki közül, attyafiai közül, rokonsági közül, ki az fejedelemségre illendő, és az, ki az alázatosságnak funtamentumát erősítvén, és az ki császári parancsolatunk szerint járván; kit az Erdélyi urak, az három nemzetből álló főrendekkel, és az községgel együtt *Fejedelmeknek választanak, az ollyant mi is fényes portánk tetszéséből Fejedelemnek rendeljük, és jovalljuk*, arról való császári levelünket és Diplománkat kezekben adván az Canon szerint. — Az mostani Erdélyi Fejedelem, az Messias vallásán való *Bethlen Gábor* (kinek Isten dolgait szerencséltesse) az *maga részéről*, és Erdély Országban levő három nemzetnek jovallá-

sából *Kapikiát* rendelvén az Ország főrendi közül, *Borsos Tamással* küldött leveleket Tekintetes Vezérink által megfordíttattuk, értelmében alázatosan jelentette: hogy *maradékja, gyermeki nem levén, az Erdély Országnak birása törvény szerént az három nemzetnek egyező értelméből maga után az maga feleségét, az Szent Jézus vallásán való Brandeburgi Catharina asszonyt* (kinek Isten dolgait szerencséltesse) *lenni kivánták*, az meg nevezett három nemzetek, tetszések szerént illendőnek itélték, és választották, ezen dolgot valóságosan meglátván, maga után Erdély Országnak Fejedelmévé rendelték; Mi is *fényes portánkról engedelmet adván könyörgések szerént megerősítettük*; kihez sokféle császári kegyelmességünk származik; az meg nevezett *három nemzetnek tetszéséből törvényjek szerint, maga után az Erdélyi birodalmat* az megnevezett *Brandeburgi Catharina* Asszonynak (kit Isten dolgaiban áldjon meg) kegyelmességünkből *neki adtuk*, az mi Szent Profétánknak *Mahomet Musztáfának* (kin az Istennek kegyelme) ki az két világnak fényes napja, az ő születésétől fogva Ezer harmincz hat esztendőben, Rezep havának nyolczadik napján, és az Szent Jézusnak (kin az Istennek üdvözitésse legyen) születésétől fogva Ezer hat száz huszonhat (1626) esztendőtől fogva Márcziusnak nyolczadik napja szerént számlálván, — ezen császári *Athnámémot* adtam, és az szerént parancsoltam, hogy az megnevezett *Brandeburgi Catharina* Asszony, *Bethlen Gábor* után Erdély Országának Fejedelme legyen, és azt bírja annak előtte adatott Athnámek szerint. Ennek utánna, ha az Erdélyi Fejedelmeknek változások halál által avagy más mód által *ujjítások szükséges volna*, fényes parancsolatom szerént az Erdélyi fejedelmek maradékjokból, avagy közöttök fel nevekedett, és fejedelmi dajkálkodással feltétetett (?) legyen, ollyant penig kit az Erdélyi urak, és az három nemzetből álló főrendek kedvelnének, az olyant tudosítván; — Császári méltóságom részéről mi is *helybe hadjuk*; — de ha *kik penig olyak volnának, kik* az Fejedelemséget *erővel magokhoz vindicalnák*, az olyanokhoz nem engedjük. — Azért valameddig az megnevezett Fejedelem-Fő-Rendek az hüségben állandók, barátimnak baráti, ellenségemnek ellenségi lesznek, az környüllöttök való Begler-bé-

geim Sancsak-bégjeim és egyéb hadakozó vitézlő rendeim, sem titkon sem nyilván Erdély Ország határainak kárt nem tesznek, az szegénységet nem rabolják, javakban marhájokban nem prédálják, pusztitják. — Az mely rabokat penig annak előtte el . . . . (kiszakadt: *vettünk?*) ha törökké nem lettenek, hanem az magok valláso . . . . (kiszakadt *kon meg marad*) tanak, az ollyanokat vissza adjuk; az két részr . . . . (kiszakadt *ől tett*) szent békesség ellen és az szövetség ellen támad . . . . . (kiszakadt *ást tesznek*) az ollyanok megbüntetődnek. — *Szolnoki, Gyulai, Jenei, L.* . . . . (kiszakadt *Lippai*) és *Tömösvári Végekben Báthori Sigmond elpártolásáig, Szolnokhoz, Gyulához, Jenöhöz, Lippához, és Tömösvárhoz kik egyszer adót adtanak, és Császári részünkre hodolt falúk, Városok, és Szolnokhoz tartozó Diószeg város is, Erdély elpártolásáig adóját meg adta, Császári akaratom tartja : hogy az szokás szerént való adóját megadja; azt Erdély részről senki meg ne bántsa;* — Azok penig kik ez *ideig nem hódoltanak, és erre az részre adót nem adtanak az Végeknek fejedelmi, és egyéb gondviselők azokat semmi úton meg ne háborgassák.*

Ennek előtte fényes birodalmunknak falaiból, az mely *adó-fizető szegénység* felkölt, és Erdélybe ment; vissza, helyére küldjétek, köztetek el ne rejtsétek.

Nándor Fejérvárról és egyéb birodalmunkból, ha keres-kedő-rend, avagy Rab oda futna, menne — be ne vegyék, hanem vissza adják.

Az *szokás szerint* eleitől fogva rendelt *adójokat, ajándékjokat* üdöjében esztendőnként éppen egészszen megadván, fényes portámra beküldjék.

Ha penig valami *fondorlók*, valami támadást, és háboruságat indítanának, és az Erdélyi Fejedelemre panaszolnának, avagy *pecsétet metszvén csalárd leveleket csinálnának*, avagy egyéb úton módon leveleket formálnának; az Ország népének egyező akaratjából az olyanokat felkeressék, és ha az *panasznak valósága ki nem tetszik*, és *csalárdságba találtatnak*, császári parancsolatom szerint, érdemek szerént megbüntetődjenek.

Ha az *Havasali*, és *Moldovai Vajdák* fényes portámhoz

tökélletes igazsággal lévén, mindenikkel az jó akaratot, szomszédságot, szövetséget böcsületben tartsák, és ha valahonnt ellenség támadna, kár és ártalomra igyekeznek, annak oltalmazása szügséges lévén, maga személye szerint menjenek, avagy elegedendő hadat küldvén, az mint az szügség és az alkalmatosság kivánja, meg segítsék. — Az Erdélyi urak penig és Fejedelmek, Fő Rendek, és az hadak mikor az segítségért embert küldenek, és hadat kérnek, kész állapottal legyenek, az által járó kelő hidakat, helyéket, utakat meg építvén ugy kérjétek fényes hadainkat: hogy a mikor oda mennek, fogyatkozást ne lássanak; hasonlóképpen fényes birodalmimnak ha melyik Végházunkban az szolgálat kivántatik, az Végekben levö Gondviselöink az meg nevezett Fejedelmet tudosítván, Az, tökéletes hüség szerént Erdélyi és magyar úrakkal egy értelemmel lévén, maga személye szerént menjen el; hadat, pénzt, fegyvert, és élést küldvén, ahogy az alkalmatosság, és az szügség hozza, meg segítsék, és szolgáljanak.

Az erdélyi Fejedelmek az *Némettel* minemü szövetséget, kötést tartottanak, és magok között minemű hit levelet szoktanak adni, határikat mint szokták rendelni; ezután is az szerint az török birodalmon kivül, váraknak, Városoknak, faluknak, tartományoknak bántodások ne legyen, hanem Erdélyhez bírják. Az magyar urakat, kik az erdélyi Fejedelemhez tartnak, azokat senki ne ellenze, az mi fényes birodalmunknak fejedelmi és gondviselöi közül az mi Diplománk ellen senki ne cselekedjék. — Az *nyughatatlan elméjüeket* fényes pontánkról erössen megfenyítjük; — az ide béjáró *követeknek*, és *kapikiháknak rendelt prebendájok* az kanon szerint meg adatik. — Az lengyel havaseli és Moldovai vajdák közül, ha kik Erdélyben várat akarnának venni, *ne engedjétek*; hanem az Várak maradjanak az elöbbeni urokra; ha pedig az Havaseli és Moldovai Vajdák közül elpártolván, hadainkat reá küldenénk, ha Erdélybe menne, *be ne fogadjátok*, más felé menni is ne engedjétek, hanem fényes portámra béküldjétek. — Erdély Országában valamennyi *török rab vagyon*, mind azokat *pénz nélkül* elbocsássátok. Végezetre:

Valameddig az mostani Erdélyi Fejedelem *Bethlen Gábor* után az megnevezett *Brandeburgi Catharina* Asszony Fe-

jedelem, és utánna jövendő Fejedelmek, egyéb urak, Fő Rendek, az három nemzetnek elei az községgel együtt ezen *szövetségemet* becsületben tartják, és orczájokat el nem fordítják, Én is ezen *szövetségem szerént* erőss hittel meg esküszöm az mennyet, földöt teremtő Istennek igasságára, és az mi Szent Profétánknak *Mahumet Musztáfának* tiszta vallására, hogy ezen szövetségemet, kötésemet igazán megtartom, ellene is nem cselekszem. Szügség azért, hogy az Erdélyi Fejedelmek ezen császári Diplomámat megbecsüljék, az alázatos hűségben állandók legyenek, az mi császári kegyelmességünkért háladatosságot mutassanak. Mikor az Erdélyi Fejedelemség meg újjíttatik szokás szerint, Zászló, bot, káftán és egyéb ahoz való is megadatik. — Iratott az mi kedves lakó helyünkben *Constanczinápolyban* Rezep havának utolyán, Ezer harminczhatodik esztendejében Mahomet születése után.

Egykorú hiteles másolatból, mely a fejedelmi irodában készült, és a mely találtatik a károlyfehérvári káptalani levéltárban, az én általam fölfödözött irományok között.

VI.

A török kajmakám levele az erdélyiekhez.

Az szent Jesus hitin lévő nemzetségnek tekintetése és az Messiás vallásán való Uraknak betsületési egészen Erdélyi Országának Fő Rendei és Lakóssi Isten életeket hoszabitsa, és jó akarattal való alázatos hűségteket nevellye. Mivel hatalmas győzhetetlen Tsászárunknak igazi vattok, ahoz az igazsághoz illendő köszönetünket és tökéletes szomszédságunkhoz való jó akaratunkat ajánljuk szeretetből és jó szomszédságnak igaz indulatjából jelentjük. Nekünk jó akaróink nyilván vagyon nállatok, hogy eleitől fogvást az Erdélynek fő és alacson Rendei hatalmas Aly Osmán Császárunk folyamodó Székéhez mindenkoron igaz hűséget és alázatosságot mutattanak, mellyet ez ideig meg is bizonyittának mind ez ideig az Erdélynek Fő Rendei és Lakossi hatalmas Császárunk kegyelmes szárnya alatt, tsendességben és szép nyugodalomban voltanak. Igy lévén az dolog, az szent Istennek rendelé-

séből, hogy az Istenben elnyugott és Paradicsomban megdicsőült szerelmes Atyánkfia ez világból kiköltözvén. Mivel még életében az Méltóságos Catharina Asszonynak hadta az Fejedelemséget és hatalmas Császárunk is confirmálta az Ns Ország jovallása és tetszése szerént, az mint az ország hitivel is nagy erőssen megerősiteti, mely az fényes Portának értésére lévén, nagy erős hittel hatalmas Császárunk is az fényes Portának Fő Rendivel együtt helybenhagyott, és őtöt *Catharina Asszonyt az Fejedelemségnek birására méltónak és illendőnek itélt lenni.* Azért szükség, hogy az megnevezett Catharina Asszonynak, kinek Isten életét hosszabitsa, igaz hűséggel és tökélletes állhatatossággal legyetek, és mindenekben hozzája igaz engedelmességet mutassatok; hatalmas *Császárunknál nyilván vagyon, hogy az Erdélyi fejedelmeket zászlóval és bottal fel kell ékesiteni és állapotjokban megerősiteni.* Azért intjük és Kérjük az Erdélyi nemzetet, hogy az előbenni igaz hűségen kivül ne lépjenek minnyájan az országnak javára és oltalmazására igyekezzenek, akar az megnevezett Fejedelem Aszonynak, akár penigh a boldog emlékezetű fenlő Király kedves Atyánkfiának szerelmes *ötsének*, mostanság Erdélynek Gubernátorának az Tks *Bethlen István* jóakarónknak engedelmesek és mindenben hivek legyetek, valameddig hatalmas Császárunk köntösét erősen tartjátok, és ahoz igazán ragaszkodtok, hatalmas Császárunk Kegyelmességében meg nem fogyatkoztok, sőt szárnyai alatt tsendeségben nyugasztok, mind ez ideig hatalmas Császárunk Kegyelmes szárnyai alatt az Erdélyi Fejedelmek szép tsendeségben voltanak és Istennek hálákat adtanak ennekelőtte, kik hatalmas Császárunk ellen rugodoztanak, egy napig való nyugodalmat magoknak nem találtanak, az mint az Erdélyi nemzetnek nyilván vagyon, mivel az jó emlékezetü szerelmes Atyánkfiával, ki az Erdély Országának oltalmazoja volt, nekünk velle szép egyeségünk és értelmünk lévén, valamig az lelkünk testünkben vagyon, akár az mü részünkről, akár penigh az fényes Porta részéről, *hadi segitség és egyébb szükség kivántatnék, minden modon Czipönköt felövedezvén*, benneteket megoltalmazni igyekezünk, tsak hogy hatalmas Császárunk köntösét el ne botsássatok, valamint ez ideig az igaz alázatosságot

megbizonyitattok, ezután is azt mindenben megerősitsétek, az mint az boldog emlékezetü Sultan Suleiman Chan ideitől fogva szép állapotba laktatok, ezután is abban lenni, lakni ne kételkedjétek; hatalmas Császárunk mindenek ellen meg akar oltalmazni. Kedves Joakaroink az mit tselekezzék, jol meg gondolyatok, mü nektek igaz kivánoitok ez Levelünket csak Intés képpen küldöttük, hogy az szerént tselekedjetek, az Ngos *Muharren Passát*, ki az végekben látott hallott ember hozzátok tanácskozásra botsatottuk, velle beszélgessétek és hozzánk Leveletekkel Embereteket bocsásatok, minden dolgokat meg izennyetek és irjatok.

VII.

A brandenburgi választó fejdelem az erdélyi szászokhoz, Königsberg, 1630. jan. 13.

Denen Ehrenvesten Unseren lieben, besonderen Königsrichtern, Bürgermeistern, Rathmannen u. gesammten Gemeinen der sächsischen Städte des Fürstenthums Siebenbürgen.

Von Gottes Gnaden Georg Wilhelm Marggraf zu Brandenburg des heil. Röm. Reichs Erzkämmerer u. Churfürst, in Preussen, zu Jülich, Cleve, Berg, Stettin, Pomern, den Cassuben, Wenden, auch in Schlesien zu Croszen u. Jägerndorf, Herzog, Burggraf zu Nürnberg, Fürst zu Rügen, Graf zu der Mark und Ravensperg, Herzog zu Rauenstein. etc. Unsern gnädigen Gruss zuvor! Ehrenfeste, Ehrbare Liebe besondere. Nachdem uns der unverhofte tödtliche Abgang des weiland durchlauchtigsten Fürsten Herrn Gabriels des h. röm. Reichs und in 7bürgen Fürsten etc., unsers geliebten Schwagers und Bruders, von seiner Liebden hinterlassenen fürstlichen Wittwe, unserer freundlich vielgeliebten Schwester, vor weniger Zeit zu wissen gethan worden, so ist uns derselbe nicht allein an sich selbst sehr nahe und beweglich zu Herzen gegangen, indem wir seiner Liebden als einen Löblichen vornehmen Fürsten, da es vor Gott Fürbitten gestanden, ab vom Herzen ein länger Leben und dero Fürstenthum und Lande bei jetzigen beschwerlichen allenthalben vorgehenden Un-

ruhen noch lange Zeit in gutem Fried u. Wohlstand unter seiner Liebden löblichen Regiment, inmaszen nun durch die Gnade Gottes bei Seiner Liebden Lebetagen eine geraume Zeit hero geschehen, ferner conservirt u. erhalten werden möchte, gewünschet, sondern wir haben zuvörderst auch dabei um unsere Schwester, der Fürstin Liebden Zustand sorgfältig u. bekümmert zu sein, nicht unterlaszen können, auch unserer brüderlichen Verwandnisz u. Pflicht gemäsz erachtet. *Ihrer Liebden zur Assistenz* unsere sonderbare Gesandte dero Oerter hinzusenden u. sie beides am ofthochgemeldeten Ihre Liebden, als auch die *gesammten Stände des Fürstenthums löbl. 7bürgen mit Werbung abzuordnen.* Dieweil uns denn nun unwissend, dasz das nunmehr in Gott ruhenden *Fürsten Liebden allstets insonderheit getreue u. wohlaffectionirte Unterthanen an der Sächs. Nation gehabt*, so haben wir billig Ursache, auch anjetzo insonderheit *das gute Vertrauen zu Euch zu faszen*, Ihr werdet auch bei gegenwärtigem Zustande davon nicht laszen, oder absetzen, sondern nachdem dem gütigen Gott gefallen, es auf solche Wege zu richten, hinführo gegen hochgedachte *unsere Schwester Liebden*, als der nunmehr erwählten Regentin, *dieselbige Treue u. Standhaftigkeit* wie bisher gegen das christseligen Fürsten Liebden geschehen, erweisen u. Ihrer Liebden in allen billigen dingen u. Begehren getreulich zur Hand gehen, *insonderheit aber, da einige unverhoffte motus oder Unruhen, welches doch Gott gnädiglich verhüten wolle, sich hervorthun u. erregen wollten, alsodann vornehmlich bei derselben fest u. beständig halten*, bei Ihrer Liebden heben u. legen u. getreulich umtreten, auch wenn es die Noth, oder Ihrer *Liebden Sichercheit u. Bestes erfordern wird*, sie *insonderheit bei Euch in Eure Städte aufnehmen* u. Ihrer Liebden darin *eine sichere Retraite verstatten*, Gestallt wir denn daran ganz u. zumal keinen Zweifel tragen, dahingegen auch wohl versichert sind, es werde Unsere Schwester Liebden als *eine gütige Fürstin u. Regentin des Landes*, es hinwiederum in allen *Gnaden u. Gutem um Euch* u. die Eurigen zu erwiedern unvergeszen bleiben. Wir selbst werden auch nichts weniger uns angelegen sein laszen, ob uns Jemand der Eurigen vorkäme, demselben ebenmässig alle Gnad u. Förderung zu erweisen, wie wir den un-

sere abgeschickten Gesandten, die Feste u. Wohlgelehrte unsere Räthe Secretarium u. Lieben Getreuen Johann von Roszpott, Friedr. v. Götzen u. Christoph Napsen Gnädigst befehligt haben, Euch dessen mit mehreren an unserer Statt zu versichern, auch der Sachen Nothdurft ferner vorzutragen, die Ihr diesemnach von ihnen zu vernehmen, auch ihnen hierunter als uns selbst Glauben zu zustatten unbeschwert sein wollet. Das sind wir neben unserem ganzen Hause zu aller Begebenheit mit Gnaden u. geneigten Willen zu erkennen anerböthig, damit Wir Euch jederzeit wohl zugethan u. gewogen bleiben. Geben auf unserem Residenzhause Königsberg in Preussen am 13. Januarii, anno 1630.

Georg Wilhelm Churfürst m. p.

(Uhrschrift im Sächsischen National-Archiv Nro 364.

VIII.

Instructio pro Generoso Michaele Tholdalagi Sedis Siculicalis Marus Supremo Judice Regio, ac ad potentiss. Imperatoris Turcarum Aulam hoc tempore expedito Legato nostro.

Bizonyos és nagy szügséges dolgok állván elöttünk, melyekért mostani üdöben kelletett ö kegyelmét az Fényes Portára bé boc sátanunk, noha sokszori experentiájában, és elégséges állapotában bizonyosok vagyunk hozzánk, és hazájához való igaz hüségében is pedig semmit nem kételkedünk, mind az által, hogy ez mostani reá bizott Commissionkban ez alatt az megírt módok szerént procedálljon, töllе kegyelmesen kivánnjuk.

1) El bocsiáttatván azért töllünk, útjában semmit ne késsék, hanem azon igyekezzék, hogy mentöl hamarébb, az hová kivántatik, oda el érkezhessék, és Istennek szent áldásával Constánczinápoly felé jutván Kapi Kihánknak utjából menéssét értésére adja, és általa az Kaymechamot is arról tudósitani el ne mul assa.

2) Constánczinápolyban érkezvén, minden mostani ott való állapotoknak jól végére mennjen, és miben legyenek dol-

gaink Kapikihánktól az felöl igen szorgalmatoson tudakozzék; hogy mindenekhez annál hasznosban és illendőbben tudhasson mind kezdeni, mind pedig reá bizott dolgainknak véghez vitelében fáradni.

3) Informatus lévén azért mindenekből, azon igyekezzék, hogy az Kaymechamtól mentől hamarébb audientiát kérvén, velle szemben lehessen. Mely megadatván, mi nevünket illendőképpen köszöntse, és az mi igaz jó akaratunkat neki ajánlván, Istentől ő Nagyságának minden szerencsés előmenetelt és kedves áldásokat kivánnjon. Annak utánna néki küldött ajándékinkat is praesentalván: jelentse, hogy tudván az mi üdvezült szerelmes urunknak életében az ő Nagysága atyafiságos jó akaratjában való nagy bizodalmat, Isten ez világból kiszóllitván, leg első gondunk is mindyárast azon volt, hogy mi azon jó indulatunkat viselvén ő Nagyságához, teljes bizodalmat is helyeztessünk jó akaratjában, és minden dolgaink felöl megtanálván, noha meg is tapasztaltuk hozzánk való atyai indulatját; mind az által ő kegyelme által is azon szeretettel kérjük, hogy ez után is azon atyai kedveskedő jó akaratját töllünk meg ne vonja, hanem Hatalmas Császárunk előtt mindenekből igyekezzen dolgainkat ugy elő vinni, hogy mi is méltó háláadással vehessük eszünkbe azon atyai jó indulatjának hasznos mivoltát.

4) Minemü szívvel vegye az Kaymecham mind köszöntésünket, mind pedig ajándékunkat eszében veszi, és jól tudván az ott való állapotokat megláthatja, miképpen kelessék tovább minden dolgainkban procedálni, és azokat hasznoson elö vinni.

5) Hogy ha ugyanazon első szemben lételben illendőnek véli, kérni kell az vezért, hogy Császárral is szemben juttatni ne nehezte]je, hanem leg yen azon, hogy mentől hamarébb ő Hatalmasságának eleiben bocsáttatván, kivánságunkat megmondhassa.

6) Hogy ha az Vezér abból jó indulatját mutatja, és Császártól szemben lételt szerez, eliben vitetvén annak módja szerént ott illendőképpen szoljon, és az mi igaz hüségünket országunkal együtt ajánlván, könyörögjön azon, hogy az minemü kegyelmességet ő Hatalmasságának elei, boldogem lé-

kezetü hatalmas Császárink országunkhoz, és elöttünk való Fejedelmekhez mindenkor mutattak; Ő Hatalmassága is azon kegyelmességét hozzánk, és országunkhoz mutatni méltóztassék; és hogy mentöl hamarébb kedves válaszszal hozzánk nagyságos vezérének vissza bocsiátani parancsolja; melyért mi is igaz engedelmes hüségünket ő Hatalmasságához minden üdőben mutatni el nem mullatjuk. — Annak felette az ajándékot is bé mutatván, declarálja azt, hogy az mi boldog emlékezetü szerelmes urunk ő Hatalmasságának igaz hive, az ki minemü hasznoson és tökéletességgel szolgált legyen egész életében ő Hatalmasságának, és az Ozmánli nemzetnek, mindeneknél nyilván vagyon, — *ez világból kimulásakor is nem akarván el feletkezni ő Hatalmasságához való igaz indulatjáról, annak jeleit megmutatta*; melyeket mi ő Hatalmasságának bizonyos követünktöl, ugy mint általa akarván megküldeni, könyörgünk azon, hogy az mi boldog emlékezetü szerelmes urunknak is igaz hüségét és hasznos szolgálatját kegyelmesen meggondolván, mutassa hozzánk és országunkhoz mindenböl kegyelmes oltalmát és Császári gondja viselését.

7) Ezeket elvégezvén ezen közben Zölfikár Agával és egyebekkel is az kikkel illik, annak módja szerént igen szorgalmatoson beszélvén, igyekezzék azon minden módon, hogy annak végére mehessen: *ha valami új tractája nem volt-e mostan az Római Császár Agensének Erdély ellen? vagy pedig az magunk személyünknek ellene?* — És mind annak és egyéb oly dolgoknak is végére mennjen, azután ahoz alkalmaztassa is magát mindenekböl mentöl hasznosban és illendöbben lenni itélheti, és az állapatokhoz képest tudhatja.

8) Az mikor pedig az Kaymechammal derekasan akar dolgunk felöl beszélni, proponállja ezeket neki, illendö ratiokkal eleiben advàn, tudni illik: hogy nyilván itéljük lenni ő Nágánál: mi oltától fogva Erdély országa, János király fija ideitöl fogva az boldog emlékezetü Szultán Szulimán Császárnak oltalmához folyamodván, ő Hatalmasságok köntösséhez ragaszkodott, mind azoltától fogva is minémü sok igyekezetek és practikák voltak, és néha nyilván való fegyver is következett Erdélynek, ő Hatalmasságoktól és az Fényes portától való elszakasztásáért; mellyet mennyi munkával, fáradsággal,

költséggel és derék hadaknak sokszori küldésekkel oltalmazták legyen Hatalmas Császárink, tudjuk azt is, hogy nyilván vagyon mindenek előtt; főképpen pedig minémű szorgalmatossággal vigyázott az Fényes Porta Erdélynek megmaradására, holott akár mely derekas békesség között is, valamikor Erdélynek valami bántása, avagy háborgatása történt, az ő Hatalmassága birodalmi is békességes állapotban nem lehettek: Ez után is valamely időben Erdélynek Hatalmas Császárunk, és az Fényes Porta oltalma alatt, ez mostani szabados állapotja valakiktől megháborittatik, — nem lehet, hogy az ő Hatalmassága birodalmira is romlás és veszedelem ne következzék. Ezeket sok elme fárasztással nem lévén szügség meg mutatni, elég bizonyságok erre, az elmult időkbeli állapotok, holott *Zsigmond Fejedelmet sok mesterséges igéretekkel elszakasztván az Fényes portától, és magát is azután kitudván az országból*, micsoda romlások és szörnyű hadakozások következének utánna az *Német Directio-ja alatt* az egy Isten tudhatja, és vége is annak mi lött volna, hogy ha az jó emlékezetű *Bocskai István* Fejedelem, nemzetsége szabadságáért fegyvert ne fogjon, — csak az nagy Istennek bölcs itéletében lehet. Mind ezekre nézve illik ez után is ő Nagyságoknak igen előttök viselni, és jól meg gondolni azokat az elmult állapatokat, hogy azokból jó okossággal bizonyos itéletet vehetvén távoztathassanak el minden veszedelmes állapatoknak jövendőre való háborusági és azoknak félelmi. — Ez pedig jobban nem lehet, mint ha ő Nágok ugy vigyáznak Erdélyre, és ennek mostani szahadságos, és békességes megmaradására, hogy semmit az ellen senkinek cselekedni ne engedjenek; mert meg lehet az, hogy talán valakik és valamely felől oly mesterséges okokat keresnek fel erre, melyekkel láttassanak valami szint az dolognak adni, és az Fényes Portát, az itt való mostani állapotnak felháboritásának engedelme felől meg találni, és ebben talán igen sok igéretekkel is élni nem szünnek; de jól eszekben vegyék ő Nágok, és ebben oly okoson cselekedjenek, hogy nagyobb romlás és veszedelem, egy véghetetlen hadakozás is mind országunkra, és innét az ő Hatalmassága birodalmára is ne következzék; mivel az országunk szabadságinak meg romlása nélkül nem is lehetne. *Melynek*

oltalmazására az fényes Portát kötelesnek lenni ismérjük. Mi azért ő Nágát mindenek felett azon kérjük, hogy bizonyoson meg nyugodván az mi Hatalmas Császárunkhoz, és az Fényes Portához való engedelmes hüségünkben, legyen azon, hogy ha valakik ellenkezőink találkoznának is, vegyen oltalmába az fényes Porta mindenek ellen bennünket, ő Hatalmassága nékünk adott Athname levele szerént. — És ha valakik ellenünk valami vádlással élnének, addig semmit ő Nágok azoknak ne feleljenek, hanem értsék meg elsőbben az mi igazságunkat, és azután az mi az közönséges igazságnak útja, azt is kövessék. Melyet hogy az Fényes Porta cselekedjék, arra köteles is. Elsőbben országunknak ő Hatalmasságokhoz eleitől fogva való igaz hüségéért; az után az nekünk adott, és Athname levelében tött Császári igéretéért; végezetre az ő Hatalmassága birodalminak javakért és megmaradásokért. — Igy lévén azért mind ezek, az mint hogy Hatalmas Császárunk után, az ő Nága oltalmában helyezte ttük minden bizodalmunkat, abban hogy meg nem fogyatkozunk, bizonyos reménységtől is viseltetünk. Főképpen hogy Istennek kegyelmességéből mostan *Országunknak minden Rendei nagy egyességben lévén, mi is, Gubernátor urammal, és Tanácsinkal mindenben egy értelemből ugy akarunk gondot viselni,* hogy mind az ő Hatalmasságához és Fényes Portájához való hüségünknek, mind pedig országunk szabadsági és régi törvénnyi őrzésének fogyatkozás nélkül megfelelhessünk. Noha azért elhittük, hogy ő Nága nekünk való írása szerént, az mostan kibocsátott Nagyságos Budai vezérnek ezekről elégséges tanulságot adott, mind azon által kivántatik, hogy mind ő Nágának, és az több végbéli Nágos Passáknak és Bégeknek még is *oly parancsolatokat küldjön,* hogy az szorgalmatos vigyázásban és gondviselésben semmit hátra nem hagyván, *mind minket, mind pedig ő Hatalmasságának egyéb birodalmit valami véletlen romlástól és veszedelemtől oltalmazzanak.* Azon képpen az *Tatár Khánnak* is irasson ő Nága még is, hogy ha kivántatnék, és meg fogjuk találni, *bizonyos tatár hadakat mellénk késedelem nélkül küldeni ne halaszsza.* Ezek után az *Oczi Begler-bégnek,* és Moldovai, Havaseli Vajdáknak is az szerént parancsolni ne nehezteljen. — Mely jó vigyázásának ő Nága, mind hatal-

mas Császárunk birodalmira, és mi reánk való gondviselésének megfelelvén, hozzánk való igaz indulatjának is eleget teszen.

9) Ez szerént ezeket, avagy az mint illendőbben itélheti eleibe adván, mit feleljen mind ezekre? meglátja; és hozzánk való indulatját eszében veszi, melyből ezt igen elméjében tartsa, hogy *leg főbb czélja mostani követségének nem egyéb, hanem az mi állapotunknak az portán mindenek ellen oltalmazása, és ha kik ellenkezőink valamely felől találkoznának, azok ellen állapotunknak őrzése, és ha mikor kivántatnék, az Portának fogyatkozás nélkül való segitsége.* Melyből mint kellessék procedálni, és mi móddal ezeket tractalni, az üdő és ott való állapotok megtanitják; csak hogy ezen kell minden úton igyekezni, hogy elsőbben az Kaymechamnak kedvét hozzánk ennél is inkább kötelezze, és az után minden Rendek előtt személyünket kedvessé is tegye, ugy hogy ha kik valami idegenséggel volnának is, azokat jó akaronká csinállja.

10) Az Kaymechámmal menyiszer és mint kellessék tractalni, innét mi arról Instructiot nem adhatunk, hanem maga jó itéletin állván, az alkalmatosságokhoz szabhatja ebből magát, értvén immár mind czélját követségének, mind pedig az ott való állapotokban igen tudós, és elégséges próbával lévén; hanem az után az kikkel itéli illendőnek és szükségesnek, az vezérek közül mindenikkel szemben legyen, és azoknak is hozzánk való jó akaratjokat igyekezze megszerezni; azon képpen az Mufftinak, Kislár Agának és egyéb első rendeknek is, kikhez elegedendő levelünk lévén nálla, az melyiknek kivántatik megadhatja, és az mellett dolgainkat tractálhatja is.

11) Az keresztény Oratorokkal is szemben legyen, és mi nevünkel köszöntvén, mindeniknek hozzánk való jó akaratját az mint illendő és szükséges, az szerént igyekezvén kötelezni, azon installjon, hogy ők is, az miben kivántatik dolgainknak promotiójában az portán jó indulatjokat hozzánk megmutatni ne neheztelljék.

12) Minden dolgok felől bennünket, ha főképpen valami kényes késedelme találkozik ott lenni, tudósitani el ne mullassa; főképpen az melyeket szükségeseknek itél lenni, annak

idején értésünkre adja, hogy mi is mindenekre mind gondot viselni, mind pedig dolgainkra illendőképpen és hasznoson tudjunk vigyázni.

13) Ezt is az többi között az vezérnek igen serio proponalni el ne mulassa, hogy az miképpen eleitől fogva az Fényes Portán az mi Kapi-Kiháinknak szokott élések megadatott, — most az mint értjük, csak felényire sem adatik. Azért instáljon igen szorgalmatoson azon, hogy az ország tekintetéért azt a kevés élést ne szakaszszák el, tessék meg, hogy vagyon annyi tekinteti igaz hüségünknek, és országunk böcsületének ő Nágok előtt. Ez dolgot pedig csak könnyen ne hadja, hanem minden úton azon legyen, hogy ugyan mostan ott létében az előbbi állapot szerént helyre állassa. Söt azt az egész Divánban is kell proponálni ugyan valami expostulatioval is, hogy ha az mi obligatiónkat az Fényes Porta megkivánnja, mi is méltán megkivánhatjuk országunk böcsülletit.

14) Ott benn levő Kapi-Kihánknak minden dolgokat maga is jól eleiben adjon, és instrualja ugy, hogy igen szorgalmatoson vigyázzon mindenre, főképpen ha mit érthet valahonnat, hogy ellenünk való volna, azt annak idején értésünkre adja, és minden tehetségével rollunk el is forditani igyekezze.

Egyéb minden dolgokat az maga jó industriájára és itéletére hagyunk, ugy hogy valamit nekünk böcsületünkre, hasznunkra, és országunknak megmaradására illendőnek itél lenni, mindenből azt kövesse, melyért magához való kegyelmességünket minden időben érdemelhesse.

Catharina
Mpp. (P. H.)

Kivülről ezen utasítás összehajtásánál ezen jegyzés áll: „*1630. Esztendőbeli Legatiomra való Instructióm. Tholdalagi Mihály m. p.*"

Mike Sándor úr eredetijéből.

IX.

Tholdalagi Mihály követségi naplója.

Anno Domini 1630. 17-a die Martii.

Indultam az én kegyelmes Asszonyom ő Felsége (Brán-

denburgi Katalin) parancsolatjából Konstánczinápolyba követségre Gelenczei házamtól.

20-a Martii Rosnyóról jöttem Rukatra, az Havasalföldi határban, Juszuf Agával és Mustafa Csauszal együtt.

21-a Rosnyóról jöttem Tergovistjára.

22-a Sztemstre.

23-a Bukurestre.

24 a Bukuresten szemben voltam Leon Vajdával.

25-a Az Argis mellé jöttem Czokánestre.

26-a Jöttem Szerpetestre.

27-a die Martii költöztem által az Dunán Giergiónál. Szállottam ki az Boztán Bogárnál, és jöttem hálni Pibiniczre.

28-a die jöttem Ráczgrádra.

29-a Drágoykére jöttem.

30-a Csálikovára az Novák Havassa között való faluba jöttem.

31-a Bargantira.

1-a die Aprilis jöttem Karabunárra.

2-a Fákirra jöttem.

3-a Erekbire jöttem egy török faluba.

4-a Janiára jöttem.

5-a die Száráira.

6-a Inczeszre.

7-a Kucsuk-Csekmeczére jöttem.

8-a die Ott voltam. Hári János uram oda jött ki hozzám.

9-a die Aprilis Kedden jöttem bé Konstánczinápolyba. Szulimán Aga az Császári Fő Csáusz Passája jött ki elömbe az szokott helyre az Cseczméhez 44-ed magával, Császár Csauszszaival, és nagy böcsülettel kísért az szállásomra.

Adtam magának 24 talléron vött lábas kupácskát, és az vele való Csauszoknak mindeniknek egy egy tallért. Talleros Nro 44.

Ugyanez nap sálutáltattak mind az keresztyén követek.

10 die Én is sálutáltattam mindeniket.

12-a die hozá az Gubernátor uram ő Nága levelét az Brassai szolga, Szabó János.

13-a die Aprilis voltam szemben az Kajmekámmal Reczep Passával ő Ngával, ki köszvényben vató betegsége miatt

ágyából nem kelhetett fel, hanem oda az ágyas házába hivatott bé, és ott adtam meg neki az asszonyunk ő Felsége és Gubernátor uram ő Nága leveleit, és ő Felsége ajándékit.

Az ajándékok ezek voltak: magának az Vezérnek két ezer vert arany; egy igen szép megyszin virágas veres bársony, könyökben vágott, nyusztal igen szépel béllelt suba. — Az feleségének való ajándék — Gyürek Han Szultánnak ez volt: Egy igen igen szép, igen nagy mesterséggel mind merőben: karikástól, koczkástól gyantából csinált ostabla. — Heted magammal kaftányozott meg az Vezér maga. Adtam az Kapuján való Embereknek talleros numero 16.

15-a die Aprilis voltam Terczhámban szemben az kapitány Házán passával; ki nagy böcsülettel látott, sokáig beszélgetett velem, és a mikor el akartam töle jönni, az akkor csinált Gályát látni külde. Egy fő ember, Rizmány Aga nevü szolgáját bocsátván el velem.

18-a die lóvakon az szárazon által menvén Galátába, voltam szemben az keresztény Oratorokkal, és adtam meg nekik az asszonyunk ő Felsége és Gubernátor uram ő Nága leveleit.

19-a die bocsátottam Erdélybe vissza Szabó Jánost, az brassai szolgát.

23-a die Aprilis, kedd napon voltam szemben Hatalmas Szultán Hán Császárunkkal, az Jeni-Szarai mellett való kertében, az fejér tenger felöl való Szinán Passa csináltatta igen szép nyári házában nagy kioskban. Harmad magammal bocsátottak bé eleiben Hatalmas Császárunknak, az Tolmácsal Zölfikár Agával együtt. Ki által rövideden az itt való szokás szerént az asszonyunk ő Felsége és Erdély felöl igy oráltam; mely rövid orátiomat — mind reám nézvén Hatalmas Császár — attente megis hallgatta. — Volt jelen Császárral az Fő lovász mester Czampolát Ogli; Az Bosztándzsi Passa, és az Kizlár Aga, az több sok herélt agákkal, némákkal, és törpékkel együtt.

(A beszédet l. felebb a 188, 189. l.)

Az Oratiomat igy elvégezvén megtérék, és hát míg én oda bé voltam, hátam megett az Bosztándzsiak az mely felé be mentem vala, és ki is ott kellett jönnem, medenczékben sok

szép gyümölcsöt és virágokat kilencz helyt raktanak. Kiknek az kapu őrzőkkel egyött adtam talleros Nro 20.

25-a die Aprilis. Hogy az Isten Hatalmas Császár hadainak mindenütt, de kiváltképpen Perzsiában az Kazulok ellen jó szerencsét adjon, Császárral és minden egyéb Rendekkel együtt az Vezérek Okmidnára mentek vala ki imádkozni.

27-a die Adá Császár az Moldovai Vajdaságot *Mogilla Moyses* Vajdának Szombat napon.

1-a die Maji. Voltam szemben az Kizlár Agával Császár Szárájában. Másod magammal káftányozott meg.

Ugyan azon nap visitáltam meg Moyses Vajdát. Az is megkáftányozott csak magamat.

2-a May Bocsáta az kapitány Passa tíz Gállyát öreget, és aprót egy néhányat vigyázni az fekete tengeren, kik hogy jó szerencsével járjanak Császár az Vezérekkel együtt Szent Jánosba ment vala imádkozni.

5-a May. Voltam szemben az Kajmekámmal ő Ngával, és mindenekről concludáltam ő Ngával, hogy micsoda válaszszal bocsásson; — És hogy viszsza indulék onnan az vezér kapujáról, egy szoros útczában, csak harmad magával jövén arczal reánk, Császárt elől találok. Senki több nálamnál meg nem isméré mi közüllünk. Maga sokáig néze bennünket. Más törökök is, kik megesmérték, mondák: hogy mikor távol látszott, kérdette: ha én vagyok az Moldovai Vajda? — amazok mondották: hogy nem, — hanem magyar követ vagyok. — Az mely Musztafa Csáusz velem vala, és előttem megyen vala, attól meg utat kért: hogy jól adsza, jól adsza! — azt mondá.

23-a May Visitáltam meg az Angliai és Hollandiai követet, és maradtam ebéden az Hollandiai követnél.

24-a May Visitáltam meg az franczíai és Velenczei követeket. Azok is igen jó szívvel láttak.

25-a May. Bucsuztam el az Kajmekám Reczep Passától. Másod magammal káftányozott meg.

30-a May. Vevé el Mogilla Mojszin Vajda az Michne Ráduly Vajda leányát. Az Pátriarcha kuminálá öszszve őket; de nem szinte jó kedvéből, szeretetből vevé; hanem féltéből az Vajda, mert mást akar vala venni.

2-a Junii. Visitáltam meg az Moldovai Mojszin Vajdát ő Nágát. Böcsülettel látott.

3-a Junii. Indúltam ki Konstánczinápolyból, és jöttem Kucsuk-Csekmecsére.

4-a die jöttem Inczeszre.

5-a dte jöttem Száráira.

6-a die jöttem Jánniára, és ott lopák el Musztafa Csausznak minden marháját, lován kivül.

7-a die jöttem Kirkkliszerre.

8-a die jöttem az Kuja révéhez csak közel, egy bolgár faluba.

9 a die jöttem Kárábunárra.

10-a die jöttem Komáronárra.

11-a die jöttem Csálikovárra, az Novák havassa közé.

12-a die jöttem az Zülfikar Aga falujába.

13-a jöttem Ráczgrádra.

14-a die Bisszniközre.

15-a die által költöztem az Dunán és jöttem Serpetestre.

16-a az Argis mellé.

17-a Bukurestre az Vajdához.

18-a Szemben voltam vele, és jöttem mind azon éjjel.

19-a Érkeztem Tergovistiára.

20-a jöttem Cseteczenre.

21-a Rukárra.

22-a Jöttem által az havason Rosnyóra, és az feleségemmel ott voltam szemben.

23-a die Brassóba érkeztem, és azon nap együtt lévén feleségemmel, hozák az Gubernátor uram parancsolatját, hogy hamar sietve mennjek Fejérvárra.

24-a Megindúltam Brassóból Zülfikár agát ott hagytam. Magam ugy mentem, hogy 25-a napján estve 11 órakor Fejérvárra érkeztem. Ott sok rut, viszsza fordult állapottal találtam az állapotot.

Kivülről ez áll írva: „*1630. esztendőbeli portára való követségemnek úton való járásombéli rövid Jegyzésim. Thol. M.* m. p.“

Az ***eredetiből***, **mely találtatik a károlyfejérvári országos levéltárban.**

X.

Bethlen István idösb Memoriáléja.

1) Mivel az idvezült Fejedelem halála után, az mely veszedelmes tüz égni kezdett vala, azt az megoltott tüzet, egy Bécsben neveltetett nyughatatlan elméjü Iffiú, ismét újolag kezdette gerjeszteni.

Ugy vagyon: hogy akkor azt mi Isten segitségéből le csendesitvén, sem az fényes portának, sem akkori Nágos Budai Vezérnek nem akartuk azzal fejét fájlalni, de most egyéb nem lehetett benne, hanem ő Nágának értésére kellett adnom, azért: hogy ha ő Nágát valami hamis követséggel az a nyughatatlan elméjü iffiú megtalálja, ő Nága értse idején; és semmi szép szín alatt ő Nágát el ne altathassa; kinek állapotja ebben vagyon, hogy ugyan igazán ugy írjam meg ő Ngának, az mint az szügség kivánja, s az mint az dolog vagyon.

2) Az a nyughatatlan elméjü személy, nem elégedvén meg az maga állapotjával, most csudállatos okoskodással akarván kibeszélleni a Fejedelem asszonyt ő Felségét fejedelemségéből, erre vötte: hogy az idvezült Fejedelem kincseinek több részét ki beszéllette az Fejedelem asszony kezéből egyéb szépségekkel együtt.

3) Az mi ennél is nagyobb, erre is vötte ő Felségét, hogy Munkácsi várát, kihez hasonló Erősség kevés vagyon Magyar-országban, ahoz való szép jószágokkal, az Tokai jószágokkal együtt kezéhez vegye, Gondviselésnek szine alatt. Az mely jószágokból jó gondviseléssel lehetett volna ő Felségének több jövedelme, hogy sem mint minden Erdély jószágiból, mert az két helyhez vala *hat Ezer ház jobbágya ő Felségének.*

4) Most immár az a Személy lóvast gyalogot gyüjt az idvezült Fejedelem kincséből, és ha Munkácsi várában bé férkezhetik, mivel az az erős vár Lengyelek szomszédságában vagyon, mind Lengyellel, némettel szabadon forralhat minden ellenkező veszedelmes dolgokat. Ugy is vehetjük eszünkben, maga viseléséből, hogy az Fejedelemségre vágyo-

dik; kit ha végben vihetne, nem kevés veszedelem következnék belölle.

5) Ugy vagyon: Mi is azon vagyunk, az Tanácsi Renddel, és az Ország népével együtt, hogy az ellen mentöl hamarébb viselhessünk gondot. — De kivántatik: ö Nága is ugy vigyázzon: hogy ha ez mellé német Császár részéről hadat kezdenének adni, ollyan állapotban, ha ö Nágát mi is megtaláljuk, tehát legyen elegedendö köz-hada ö Nágának maga mellett, hogy az mi segitségünkre, az hová kivántatik, oda bocsássa hadát.

6) Mert ha ez nyughatatlan Személy dolgában elö mehetne, s az Erdélyi Fejedelemségben az Német Császár segitségével be ülhetne, azt el hidje ö Nága bizonyoson, hogy hamar idön nagy gondot adna Hatalmas Császárunknak.

7) Azért ezeket el nem akartam én titkolni ö Nagától, hanem idején akartam értésére adni, hogy ö Naga az dolgot igy értvén, tudja ö Nága is ehez tartani magát idején.

8) Legszükségesbnek most ezt látom, hogy ö Nága az Hajduságot édesitse hozzá, ki hogy jobb móddal lehessen, ez pár szerént, kit levelében csináltam be ö Nágának, most küldje meg ö Nága közönségesen.

Az mint penig mi szinte most hozzák: mivel az Hajduság nem akarna német Császár számára megeskünni; tüzzel, vassal rajtok akarna lenni. — Kire nézvén mi is *Ezer lóvast* szállitunk Debreczenbe; Ő Nága is szállitson 2 vagy 3 Ezer lóvas törököt Szolnokhoz; kit ha cselekedik ö Nága, igen hiszem, hogy azok is megcsökkennek ellenek való ügyekezetében, ezt felette igen igen kell sollicitálni.

Erőt hogy maga mellé mind Boznából, s mind másunnat derekas hadat hozzon ö Nága, felette kivántatik, söt ugyan tudva kell elötte lenni, hogy mi oka ne legyünk: ha mi veszedelmes állapot az miá következnik az Hatalmas Császár országára, im mi idején értésére adjuk ö Nágának.

XI.

Kajmekám Reczeb Passahoz Katalin Fejdelemasszony levele.

Méltóságos Vezér. Ngodnak Istentül Hatalmas Császárunk szolgálatjára hosszú életet kivánunk.

Minap hozzánk jött Ngod leveliből értjük, hogy az *Végbeliek* egyszer is, másszor is minémü alkalmatlan felőllünk való hírekkel terhelvén Ngod füleit, kéntelenittetett volna azokra nézve Ngod is minket levelével értetni. Mi is azért Ngod intő levelét igen nagy böcsülettel vevén, minden Continentiáit megértettük. — Isten Ngodat jó szándékiért meg áldja; — *jó intése nállunk igen kedves;* de meg valljuk: alig tudjuk, *csudálkozzunk-e, vagy szomorkodjunk inkább némely dolgoknak Nágod leveléből való hallásán?* Nem is tudjuk: micsoda orczával sughattak Ngod fülébe olyan dolgokat, az mellyeknek eddig soha még hallói sem voltunk, nem hogy cselekedői lettünk volna; hogy t. i. *Mi Hatalmas Császárunktól el hajolván más útra léptünk.* — Eféléket kik koholhattak, és mondhattak holmi mocskos szókat Ngodnak felőllünk: — ki nem gondolhatjuk. — Mely vádak alatt nem is tudjuk Ngod előtt ily hirtelen mivel mentenünk magunkat egyébbel, hanem *Istent és az Világát híjuk bizonyságul: Sem hirünk, sem tanácsunk az említett dolgokban.* — Holott mi penig Ngodnak mind idvezült király *Bethlen Gábor* uramnak éltében is, holta után is sok rendbeli jó akaratjával éltünk; ha mi azért *háládatlansággal fizetünk: Istentől várhatnók méltó büntetésünket.*

Azonban Erdély országának három nemzetből álló lakosi is,— minekünk még idvezült uram éltében *hittel tött igéretet adott volt, hogy valamig életben leszünk, az Hatalmas Császárhoz tartozó hüségünket megtartjuk, soha elméjeket rajtunk kivül másra nem fordiţják;* avagy csak ez szép conditio ellen mi is hogy exorbitaltunk volna: — contra rationem vagyon. — Ez iránt való scrupulussát Nágod elméjérül csak le tegyen, mert sem Hatalmas Császárunk kegyelmessége, sem Nágod

hozzánk való apai jussa nállunk felejdékenységben nincsen; söt azok eleitül fogva minemü nagy mértékben accedaltak hozzánk, — arrul szüntelen elmélkedünk. Mind ezek iránt irásunk szerént való magunk viselését Nágod is concipiálhatja; azt mi is tudjuk, hogy *valamikor Erdély Hatalmas Császár köntöséhez ragaszkodott, jó békességben élt; — de valamikor eszetlen uroknak, Fejedelmeknek értetlen ductusokon jártak, egyéb hasznok — romlásnál nem volt, — melynek jelei ma is fenn állanak.*

Mind ezek mi elöttünk tanító példák levén, hiszszük Istent, Soha az mi idönkben olyan dolog szerint való busulás Hatalmas Császárunkat nem éri. — Ne gondolkodjék Nágod mi felöllünk ugy; mert *Senki Seductioja mi nállunk nem jog;* hitelt Nágod senki suttogásának ne adjon. Igaz dolog: *Csáki István úrfinak Kapitányságot adtunk volt Erdélyen kivül levö némely várunkban; de az aránt is Gubernátorunkkal és Tanácsainkkal discurálván, tetszett hogy az megirt urfiat tisztitül priválljuk; és el is követtük; Ez után is velek egyetértö tetszésbül ugy igyekezem az dolgokat folytatni:* hogy Hatalmas Császárunk Országának lakóssi nyughassanak. Kérem azért Ngodat, mind maga holtig való hüségünkben nyugodjék meg, mind Hatalmas Császárunk elméjét reficialni méltoztassék, mert valamig élek, hüségnél egyebet bennem az Porta nem tapasztal. — Zulfikár Agának ezekröl bövebben irtam, töllе is Nágod megértheti. — Az Adó és egyéb requisitumok az ö idejében bé küldetnek. — Isten Ngodat éltesse.

Datum Albae Juliae 17-a Augusti 1630.

Chatharina m. p.

Egy akkori másolatból a Mike Sándor úr gyüjteményében.

Ezen levelet közlötte deákul csak ugyan egy másolatból Pray György: „Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae Tom. II. 223. l.

Közli Katona is „Historia Critica Rerum Hungariae" Tom. XII. p: 445—448. melyet ö a kalocsai és egri magyar példányból fordított diákra; de az a fenebbitöl sokban eltér, és a kelet idejét is augustushó 12-re teszi.

XII.

Az erdélyi országos Rendek levele a Portai Fővezérhez. 1630. Septemb. 29.

Tekintetes és Nagyságos Vezér, nekünk becsülettel való jó úrunk. — Isten Ngodat hatalmas Császár szolgálatjában minden szerencsés áldásokkal látogatván, napjait ez földön sokítsa.

Tudván Hatalmas Császárunkhoz való igaz hüségünk, és Fényes Portájához való kötelességünk töllünk mit kivánnjon: elmullatni nem akartuk, hogy Ngodat állapotunk felöl bizonyoson ne tudósítsuk. El hivén azt, hogy a mint eddig, ugy ezután is minden időben hozzánk való jó akaratjában és gondviselésében fogyatkozást nem tapasztalunk. Itéljük azért, hogy Nágodnak is némü némü részből lehetett értésére, minémü állapotunk lött légyen egész országul, mind azoltától fogva is, az miolta az szent Isten az ő bölcs itéletéből, az mi boldog emlékezetü kegyelmes urunkat, Fejedelmünket (Bethlen Gábort) ez világból kivevé. Tudni illik : nem egyéb, hanem mind *közöttünk való sok egyenetlenségek, mind pedig körülöttünk való országokból sok féle rettegések, félèlmek és bizonytalan állapptok* ugy annyira: hogy az oltától fogva majd semmi idő el nem mult, melyben ezektől akár mely részéből is üresek lehettünk volna. — Noha pedig ő Felségének előbbi kegyelmes asszonyunknak és Fejedelmünknek (Brandenburgi Katalinnak) gondviselése alá kellvén magunkat hagynunk, mivel ő Hatalmasságának és Fényes Portájának kegyelmes akaratja is az volt, hogy ő Felségét *szabad választásunk után Fejedelmünknek ismerjük*; mind az által hogy Ngodnak igasságot kellessék irnunk, mindazoltatól fogva is abban *Országunknak* semmi egyéb állapotját nem tapasztaltuk, hanem csak *romlását, fogyatkozását, és jövendőbeli veszedelmünknek reánk óránként való várását*, és attól való szüntelen rettegésünket; holott *Ő Felsége* noha ollyan nagy Fejedelmek nemzetségéből való; mindazonáltal *gyarló asszony-állati állapottal* viseltetvén, és némely dolgokban *nem jó embereknek tanácsoktól is hordoztat-*

ván, immár közel annyira juttatta volt Országunknak állapotját, hogy semmit nem egyebet, hanem *csak nagy veszedelmet várhattunk magunkra.* És a mi mindennél legnagyobb: azt nyilván eszünkbe vettük, és valóságosan tapasztaltuk, hogy *Hatalmas Császárunk hűsége alól' is bennünket némely titkos practicái által elvenni igyekeznek*, melyet mi minden úton ugy elakarván távoztatni, hogy az mi igaz hűségünkben soha Ő Hatalmassága és Fényes Portája fogyatkozást ne tapasztalhasson: minémű rettegéstől viseltettünk, csak — annak félelme miatt is; Ngodnak eléggé meg nem irhatjuk: félvén attól, hogy ha a dolog tovább megyen, mi is telyességgel elveszünk; Hatalmas Császárunk is ilyen országa romlása, és veszedelme miatt mennyi sok költséget, és számos hadainak fáradságos munkáit fogja ezért rendelni, mely dolognak okainak mi méltán mondhatnánk, hogy ha annak elejét idején venni nem igyekeztünk volna. Mivelhogy azért mostan is látván az *egész Hajduságnak felkelését*, hogy magunkra gondot ne viseljünk, el nem mullathattuk; hanem *egész Országul ide Kolosvári város mellé Táborba szállván, s Ő Felségét elébbi kegyelmes asszonyunkat* az reánk való gondviselés és elébb megirt veszedelmeknek eltávoztatása felől *megtalálván*: mikor ő Felsége a maga állapotját jól eszébe vette volna, meg gondolván azt is okosan, minémű nagy fáradságot és gondos vigyázást kivánnjon az Országunkra való gondviselés; annyira, hogy *férfiui állapotban való okos, és vigyázó fejedelmeknek is elég terhes, és fáradságos nyughatatlanságok lehetne ez miatt: tovább Országunknak Fejedelemségét viselni nem akarnán, tegnapi napon* (az az Sept. 28-án Szombat napon) *bennünket minden Rendeket maga Udvarába felhivatván, éss zemélye szerént közinkbe ki jövén, maga szabad, ingyen való jó akaratjából, és tetszéséből, senkitől arra nem kéntelenittetvén, sem szorgalmaztatván — Fejedelemségét leteve: Minket mindyájan, kicsinytől fogva nagyig hitünktől, kötelességünktől felszabadítván.* Melyet mi mikor láttunk volna, előttünk viselvén: minemű veszedelmes, és káros dolog volna, *Fő nélkül lennünk akármi kevés ideig is*, és az miatt minémű veszedelmes állapotok következhetnének ugy annyira, hogy Hatalmas Császárunknak és Fényes Portájának is nagy gondot hozhatnánk, ez miatt azt akarván

minden úton eltávoztatni. *Azon napon* közönséges gyülésünkben minden Rendek egyenlőképpen bégyülvén, és legelsőbben Istennek szent nevét segitségül híván, az mi régi szabadságunknak módja és rendi szerint *egy szívvel*, és egyenlő egy akarattal, és szabad választásunkból az mi Kegyelmes Urunkat Fejedelmünket, az Tekintetes Nagyságos *Bethlen István* Urunkat, és elöbbeni Gubernátorunkat *Fejedelmünkké és urunkká választottuk*; tudván azt, hogy ő Nága Istentől erre az hivatalra elégségas állapottal felruháztatott, és ismervén ő Ngának mindenek felett Hatalmas Császárunkhoz, és fényes Portájához igaz tökéletes hüségét, annak felette azt is előttünk viselvén, hogy ő Nága az mi Hazánknak igaz tős gyökeres tagja, és remélvén az ő Nága fejedelemsége, és gondviselése alatt Országunknak csendességes és békességes megmaradását. — Mely dolgok felől hogy Ngodat mindyárt ne tudosítsuk, el mullatni nem akartuk; reménylvén azt: hogy Nágod maga bölcs itéleti szerint mind ezeket az elő számlált dolgokat okoson meggondolván, és az mi Hazánknak megmaradását és az Hatalmas Császárunknak javát és hasznát szemei előtt viselvén, ez dologból magában semmi itéletet nem veszen; hanem a mi régi Hatalmas Császárinktól megerősittetett szabadságinkat helyén tartani, és oltalmazni igyekezik, és ő Nágához is az mi kegyelmes urunkhoz Fejedelmünkhez minden atyafiságos jó akaratját fogja mutatni: Meggondolván azt is élete fogytáig minémű igaz tökéletes hüséggel viselte legyen az mi boldog emlékezetű kegyelmes urunk ő Hatalmasságához, és fényes Portájához magát, melynél egyebet ő Nágától is ő Hatalmassága, és Nagyságtok nem várhat, hanem azon egy igaz tökéletes hüséget. — Melyre nézve illik Nágodnak azon lenni, hogy ő Hatalmasságának kegyelmességének jele, ugy mint: *Botya, Zászlója mentől hamarébb megküldessék.* Annak felette azt is Ngodnak igen méltó szeme eleibe venni, hogy egész Országul a mi egyenlő akaratunknak tekintetinek, szükség Nágod és a Fényes Porta előtt helyesnek hitelesnek lenni, és ha kik ez ellen másképpen adnák az mi állapotunkat Ngodnak eleibe, azoknak szavaknak hitelt semmi részeiben ne adjon; söt *igen erős parancsolatokat adjon ide ki az Ngos Budai Vezérnek, és Végbeli Passáknak, kül Bégeknek,* hogy ha kik az mi

keglmes urunk és Országunk ellen valami gonosz szándéktól viseltetnének, Hatalmas Császárunk hadait oly készen tartsák, hogy minden késedelem nélkül segítségünkre bocsáthassák. Melyből az Nágod reánk való gondviselését megtapasztalván, mi is Nágodhoz méltó hálaadó voltunkat, Hatalmas Cszárunkhoz is, és fényes Portájához igaz tökéletes hűségünket minden időben mutathassuk.

Ajánlván ezzel Ngodnak minden időbeli szolgálatunkat, és kedveskedő jó akaratunkat. Istentől boldog szerencsés hoszszú életet kivánunk Nágodnak. Iratott Kolozsvári városban Szent Mihály havának 29-ik napján 1630. esztendőben.

Az nemes Erdélyi Országnak nemzeteiből ugy mint: uri, nemes, Székelységből, Szászságból és keritett várasokból álló *minden Rendjei.*

Másolatból saját gyüjteményemben. Ez pedig leíratott hasonlólag egy más másolatból, mely meg volt Nagy-Enyeden a Benkő József gyüjteményében ily czím alatt: Collectanea ad res Transsilvanicas facientia. Tom. XIV. in 4-o pag. 376.

Kiadta *Döbrentei Gábor* „Felső-Magyarországi Minerva. 1828. December füzet. 5. szám alatt. 1986. lapon.

XIII.

Brandenburgi Katalin végrendeletének töredéke. Tokaj 1631. novemb. 12.

Gratias ago Deo meo, quod meam mortalitatem ut agnoscerem, fecit, et ad horam mortis continue me paratam servat; et quia in hoc mundo nihil etiam habeo, ideo a Deo meo hoc solum exopto, quod quandocunque Divina Majestas me evocare voluerit ex hoc mundo, tantum spatium concedat vitae meae; in quo (quia neqne pecuniam, neque ulla bona tanti aestimo, quam hoc, ut pro eorum commodis adhuc ad aliquod tempus vivam, qui hucusque fideles consangvinei, et Servitores mei fuerunt, et reciproce iis grata sim) pro declarata erga me fidelitate, et fraterna voluntate, quod in vita dedi et post mortem legatura sum suis Dominationibus, ea ordine consignando scripta mea sigillo etiam roborem.

Eo pacto illud etiam quod mecum attuli, et quae de meo

marito ad me devoluta sunt consignari possim, quo in futurum ea, quibus cuique ego legare voluero, ab aliis ii ne possint vexari, ac si ego non ex bona voluntate dedissem suis Dominationibus, sed tantum a me ii abalienata eaesse voluissent.

Secundo : Quoniam a Principe Tranniae *Georgio Rákoczy* omnem fidelitatem, et fraternitatem juxta ipsius promissa expectaram; quo respectu etiam ego me ipsam eidem commendando; Si Deus in vita me conservarit, omne quodcunque ego illi dono dedi, e contrario ipse etiam quicquid contra jus, et aequitatem abalienavit; denique illud etiam, quod eidem mutuo dedi, quo juxta ipsius mihi datum scriptum mihi debitor est, omnia consignabo, et describam.

Tertio: Uti inprimis etiam de eo mentionem feci, quod spatium vitae tantum ea de causa, et solum eo usque exopto, dum iis quos probari fideles, et fidelissimos erga me, propter eorum fidelitatem passa maxima damna iis refundere possint, et cum gratitudine in integrum restituere: ideo necessario debeo, et neque scio cum magnis, et maestissimis ad Deum querelis aliud fateri, quam quod in modernis ingentibus meis anxietatibus, et tribulationibus, *neque sangvine juncti, neque alterius Conditionis Consangvinei fuerunt, qui tali fidelitate*, et servitiis meo lateri adherendo, et in magnis meis necessitatibus sublevando, probabiliter sua erga me obsequia ita demonstrassent uti Magnificus Dominus *Stephanus Csáki*; Cui merito dedi haec sequentia mea bona, — Videlicet: *Duos fasces pennarum ex Ardeis*; *Omnia vestimenta virilia, quae in arce munkacsiensi sunt; — Unum fascem pennarum cum adamantibus; Tres sortes fibulornm cum adamantibus et Rubinis pro vestimentis; Oppidum Tarczal cum omnibus allodiaturis et promontoriis, et post mortem meam Thokaiensia et Keresztuniensia bona, ac arcem Munkacsiensem et Fogarasiensem* cum omnibus ad eas pertinentibus bonis, sylvis, allodiaturis, et promontoriis; Insuper cum *omnibus viventibus, et morituris animalibus*, quae reperiri poterunt, Suae Dominationi lego. Denique *omnia mea preciosa ornamenta, et Clenodia, atqne universam auream, et argenteam supellectilem;* In summa comprehendendo, quid quid post mortem relictura sum, omnino et omnia Dnus *Stephanus Csáki* habeat, et Suae Dominationi

remaneant. *Quibus ita utatur, ac si a parentibus suis relicta habuisset.* — Quid quid autem *Georgius Rákoczi nunc etiam contra jus manibus retinet, illud jure acquirat, quod ego etiam factura sum, si Deus vitam conservaverit;* Si autem vivens illud in scriptis dare non possem etc. etc.

Postremo sit obstrictus Dnus *Csáki* ad hoc; quod post mortem meam juxta statum meum Principalem, condigno modo *spacio unius mensis me sepelliri curabit,* et juxta meam ordinationem pro me *unum etiam Epitaphium fieri faciet.* — Si autem nationis germanicae *famuli, et famulae meae praesentes eo tempore erunt;* tunc *teneatur eos* Dnus *Csáki Eperjesium transmittere,* et ibi *eos alere,* quod Sua Dominatio faciat, quoniam *omnia bona mobilia, et immobilia Suae Dominationi legamus.* In cujus rei majus robur, et quod hoc nunquam cupio mutare,invoco Sacro Sanctam Trinitatem unum verum Deum *pro testimonio Salutem animae meae,* et Divinam ad hoc gratiam atque auxilium. Datum in *Tokaj* 12-a novembr. 1631. Nominis nostri Subscriptione, et sigillo proprio roborando.

Quicunque autem hanc modernam voluntatem ultimam meam non expleret, *Eum ego ad Tribunal Dei cito, et maledictus sit is, aut ii, cum omnibus posteritatibus suis, qui haec non facerent.*

Akkori *másolatból,* melyet I. Rákóczy György Oxenstern svéd canczellárhoz írt levele mellé mellékelt. Mike Sándor úr gyűjteményéből.

XIV.

III. Ferdinánd levele I. Rákóczy Györgyhöz Brandenburgi Katalin magán ügyében.

Ferdinandus 3-us Dei Gratia Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae Bohomiae etc. Rex.

Illustrissime Princeps, nobis honorande. Serenissima Principissa domina *Catharina*, Nata Marchionissa Brandeburgica, nobis representari caravit. Restare sibi adhuc apud Synceritatem Vestram ex suis justis praetensionibus in sortem bonorum suorum liquido *Sedecim Millia florenorum.* Quam

Summam ut eo citius consequatur, nostras etiam benignas Commendatitias expetiit. Cum autem praefata Principissa brevi hinc in partes *Pomeraniae* discedendi propositum habeat, ac prius negotia sua disponere, et accomodare intendat. Synceritatem Vestram pro ea clementer requirendam esse duximus. Velit eo favore, ac benevolantiae suae declaratione praetensionem ejusdem promotam esse, ut ipsa contentationem suam quantocyus consequi valeat.Factura in eo Synceritas Vestra rem nobis quoque gratam, et acceptam. Cui in reliquo firmam valetudinem ac prosperos rerum successus comprecamur. Datum in Civitate nostra *Vienna*, die 29-a mensis aprilis Anno Dni 1640.

Ferdinandus m. p. Georgius Lippay m. p.
Eppus Agriensis.
Georgius Orosy m. p.

Az *eredetiből*, mely találtatik Mike S. úr gyűjteményében.

A LÉLEKNEK

A SZERVES TEST FELETTI HATALMÁRÓL.

ELÉADÁ

PURGSTALLER JÓZSEF, RT.

Szándékom levén a léleknek a szerves test feletti hatalmát tüntetni ki, okszerűnek tartom, hogy mindenek előtt a szóban levő hatalomnak sajátságát hozzam tisztába.

Két évvel ezelőtt a fejlődés eszméjéről értekezvén, arra figyelmeztettem, hogy a tevékenység minden jelenetnek és eseménynek kútfeje; hogy e tevékenység az önálló egyes lényekben sajátságos módon van meghatározva, s hogy e sajátság teszi a létezőknek önállóságát, jellemét, föladatát; minélfogva értelmünk a lényegileg megkülönböztetett önálló lényeknek sajátságos müködésmódot azaz törvényt s tevékenységök elé tűzött sajátságos czélt tulajdonít.

De a létezők e sajátságon kivül némely közös tulajdonságokkal vannak fölruházva, és pedig a végett, hogy e tulajdonságok eszközlésével egyesüljenek s közlekedjenek egy-

mással, és ezen közlekedés útján fejlődjenek azaz nyilatkoztassák sajátságukat és teljesítsék hivatásukat.

A létezőknek ezen alkotásából kiviláglik, hogy a fejlődést két tényező eszközli: az egyik belső, úgy mint az önálló lénynek sajátságilag meghatározott tevékenysége, s e tevékenységének sajátságos törvénye és czélja; a másik külső, tudniillik az önálló lénynek közlekedése más létezőkkel. Ekkép a létezők fejlődését, azaz átalakulását és tökélesedését, a belső tevékenység, jelesen a czéloknak és törvényeknek hatalma, tehát eszmei hatalom vezérli. Ily hatalmat gyakorol a test felett a lélek is.

A felhozott eszmei hatalmat az egyoldalú anyagi világnézet el nem ismeri, vagy inkább félreismeri, minek oka az, hogy csak azt tekinti, a mi szemlélhető, tehát a létezőknek külszínéhez tapad, és azoknak mélyébe nem nyomúl. Az anyagelviség az élettelenek és élők országában nem lát egyebet puszta átalakulásnál, melyet az anyagi elemek vegyülete eszközöl; s bár az átalakulást gépészeti és vegyészeti törvényekből keletkezteti, nem tudja e törvényeket alapjokra vezetni vissza, nem tekintvén és nem méltányolván a létezők tevékenységét vezérlő czélokat, a valóban eszmei hatalmat.

Igaz, hogy a czéloknak és az ezeket kijelölő eszméknek vizsgálata a bölcsészetet illeti; ilynemü nyomozásba a természettudomány nem bocsátkozik, a világi jelenetekre és ezeknek törvényeire szorítkozván. Hogy a természettudománynak joga van ily határozott körre szorítkozni, elismerjük; mert tudjuk, hogy mindegyik ága a tudománynak határozott területen foglalkodik, melyen túl lépni nem tartozik. De épen e korlátoltság oka annak, hogy a természettudomány nem képes a jelenetek törvényeit, mint mondám, alapjokra vezetni vissza, következőleg nem képes tulajdonkép értelmezni. Ugyanis értelmezni annyit tesz, mint a tényeket azaz jeleneteket és eseményeket belső alapjokból származtatni; mire nézve kivántatik, hogy a létezőknek belsejét, azoknak sajátságát, jellemét, föladatát, tehát való lényegét ismerjük meg. A jeleneteknek törvényeit a létezőknek sajátságos föladata azaz czélja alapítja; e sajátságos czél teszi az önálló lények belsejét, ez szabja müködésmódjukat azaz törvényöket.

Korunkban a természetbúvárok közöl sokan oda irányozzák törekvésöket, hogy nem csak a külvilág eseményeit, hanem az életnyilatkozatokat is gépészeti és vegyészeti folyamatokból származtathassák. Hogy e törekvés nem sikerülhet, könnyen meggyőződik az, ki e természetbúvárok elfogultságát és fonák eljárását kíséri figyelemmel. Lássuk közelebb.

Tudjuk, hogy a természettudomány az észleleteket és kísérleteket használja módszerül. E nyomozás útján fedezte föl a lökés, esés, világosságtörés, nehézkedés, a villanyosság és delejesség törvényeit, melyek azt fejezik ki, a mi az említett jelenetekben állandóan fordúl elő. Ebből érthetni, hogy a tapasztalás útján fölfedezett törvények a jeleneteknek azon körére szorítkoznak, melyben előfordúlnak, s melynek sajátságát képezik. Világos tehát, hogy a tapasztalás a természetnek csak különleges (specialis) törvényeit ismerteti meg velünk; ezeket egyetemeseknek csak azon tekintetből nevezzük, mert azt tapasztaljuk, hogy az egynemű jelenetek sajátságos törvényeiket állandóan azaz mindenkor és mindenütt követik. Azonban jól kell megjegyeznünk, hogy a természettudomány szorosan véve egyetemes, a világegyetemre vonatkozó törvényeket nem mutathat föl törvénykönyvében; annál kevésbbé hivatkozhatik örök törvényekre, mert az öröklét oly eszme, melynek nincsen helye a természettudomány szótárában.

Kérdem most: okszerű-e a létezőknek bizonyos nemére szorítkozó törvényeket minden létezőre egyenlően kiterjeszteni? s ha ezt túlzásnak kell bélyegezni, igazolható-e azon eljárás, mely arra czéloz, hogy az élő lények tevékenységét az élettelenek munkálkodásából, a holt anyagi elemek vegyületéből és gépszerű működéséből keletkeztesse? Nincs-e lényeges különbség az élettelen és élő lények jelenetei közt? s ha ezen különbség létezik, nem okszerű-e azt a lényeknek eredetileg és sajátságilag meghatározott tevékenységére alapítani? Tekintsük a szerves élet nyilatkozatait!

A testi szervezet a gépezettől lényegileg különbözik; e különbség kitüntetésére nem az anyagi szerkezetet, hanem a sajátságos belső tevékenységet, az életműködések által nyilatkozó eszmei hatalmat veszem tekintetbe. Félreértés kikerülése végett mindenek előtt említem, hogy a fejlődésnek legalsóbb

fokán álló élettelen természetet is belső tevékenység, a törvények és czélok eszmei hatalma vezeti, csak hogy e hatalom a létezésnek ezen alacsony fokán nagyon korlátozott, úgy hogy e téren a létezők egyfelől önfentartásukra vannak utalva, más felől arra hivatva, hogy a szerves testek alakulására, tehát külső czélok elérésére szolgáljanak eszközül. Tévednek tehát azok, kik az anyagi elemektől a belső tevékenységet teljesen megtagadják, s azokat egyedül külső befolyástól teszik függőkké, annyira, hogy ez által önállóságukat lerombolják. Bizony ha az anyagi elemek pusztán szenvedőleges állapotban vannak, úgy nincs való önállóságuk, mert ezt a sajátságos tevékenység, ennek határozott feladata jellemzi. A belső tevékenységtől megfosztott anyagi elemek a külső behatást nem viszonozhatják ellenhatással, nem bírhatnak vonzó és taszító erővel, nem eszközölhetnek való mozgást. Ekkép tekintve, az anyag nem egyéb a puszta térnél, mely magában foglalja a terjedtséget, oszthatóságot, sőt áthatlanságot is, minthogy részei egymáson kivül állanak, tehát egymást kizárják. Czélszerűnek tartottam e helytelen nézetre az anyagi elemekről figyelmeztetni, hogy az eszmei hatalom tagadóinak fonákságát szembeötlővé tegyem.

Ha már az élettelen természetben is belső tevékenység szerepel, mely a törvények és czélok vezérlete alatt áll, valamint azt a természetben jelentkező törvényszerűség, rend és czélszerűség tanúsítja; úgy kell hogy a belső tevékenység és a vele járó eszmei hatalom a felsőbb rendű lények körében, az élők országában annál is fényesebben legyen kitüntetve. E nézetet sokan védik; vannak ellenben mások, kik a testi szervezetben nem látnak egyebet művészileg szerkezett gépezetnél. Egyoldalú felfogása vagy az anyagi világnak, vagy a szellemnek vezeti őket e tévútra. A megtámadást közösen az életerő ellen intézik; de valamint különböző álláspontot foglalnak el, úgy e nemű hadjáratuknak is különböző czél van kitűzve, úgymint: az egyik fél az életerő lerombolásával a lelket is száműzni törekszik; a másik azon van, hogy az anyagi világ alakulását egyáltalában, s különösen a szerves testek képzését közvetlen isteni művé tegye, minélfogva bebizonyúljon, hogy a szellemen kivül más hatalom nem létezik.

Vizsgálva az ellenfél által felhozott érveket, meggyőződünk arról, hogy azok sokkal erőtlenebbek, semhogy a testi szervezést vezérlő eszmei hatalmat megdönthetnék.

Azok, kik a külvilág alakulását gépészeti és vegyészeti folyamatokra szorítják, és azokból törekszenek a szerves testek alakulását származtatni, arra hivatkoznak, hogy a vegyészeti elemezés a szerves testekben nem lel másféle anyagot, mint a mely a szervetlen testeket alkotja. Ezen anyagi elemeknek természetét, úgy mondanak ők, a testi szervezés meg nem változtathatja, söt kénytelen magát azon elemeknek gépészeti és vegyészeti törvényeihez teljesen alkalmazni, különben föl nem használhatja azokat, és eredményt nem hozhat velök létre.

Ezen állítást nem lehet egészen tagadni; azonban figyelmeztetnem kell az ellenfélt a vegyészetnek azon fölfedezésére, miszerint a testi szervezetben az anyagi elemek oly különös összetételt nyilvánítnak, hogy azt a szerves testek sajátságának kell tartani, már azért is, mivel az a szervetlen testekben nem fordúl elö. Ha ez igaz, mit tagadni nem lehet, úgy az élettelen természetnél felsőbb rendű hatalomnak kell léteznie, mely a különnemű testi szervezést hozza létre. Voltak és vannak mai nap, kik czélszerűnek tartják e hatalomnak közelebbi jelölésére az életerő nevet használni.

Az életerő ellenei tiltakoznak az ellen, hogy ezen erő a szerves testet alkotó anyaghoz mintegy külső hatalom járuljon, s egyáltalában az anyagnak és erőnek külső összeköttetését képtelenségnek állítják. Vogt, Moleschott, Büchner, az anyagelviség többi hőseivel együtt oda nyilatkoznak, hogy anyag és erő együtt vannak. Az anyag, úgymond Du Bois Reymond, nem szekér, melybe az erőket mint a lovakat lehetne tetszés szerint befogni és belőle kifogni. (Untersuchungen über thierische Electricität. Berlin 1848.)

Ezen ellenvetés félreértésen alapszik. Az életerő védői nem állitják, hogy elválasztva a létezőktől külön áll, sőt azt a tevékenységgel együtt az önálló létezőnek, az életre rendelt lénynek belsejéhez számítják. Tudják ők, hogy a tevékenység tehetséget, erőt tesz fel; mire nézve a sajátszerű élettevékenységet különnemű tehetségre alapítják és azt megkülönböztetőleg

a holt természeterőtől életerőnek nevezik, mi által csak azt akarják kifejezni, hogy a testi szervezést sajátságos tényező eszközli, hogy tehát az életnyilatkozatok az élettelen természettől különböző létezőnek szüleményei.

Míg teljesen nem tudjuk, mondja az ellenfél, mit képes az anyagi elemeknek gépészeti és vegyészeti folyamata a világosságnak, melegségnek, villanynak, delejnek befolyásával végbevinni: addig a testi szervezés értelmezésére kigondolt életerőnek föltevése alaptalan.

Erre azt lehet röviden válaszolni: hogy miután az elősorolt tényezők a természet oly országában laknak és uralkodnak, melyből számüzve van az élet a testi szervezettel együtt, okszerüleg teszszük föl, hogy azok önmagokra hagyatva nem képesek a holt testekbe életet lehelleni, miért is birodalmukon kivül kell keresnünk az életnek kútforrását. Nem tagadom, hogy a világosság, melegség, delej, villany, különösen a vegyfolyam, a szerves testek alakításában közremunkálnak, de hogy ezeken kívül valamely felsőbb rendű hatalom intézkedik, mely a test szervezésében a gépészeti és vegyészeti folyamatokat eszközül használja, a többi közt azon tapasztalati adat tanusítja, miszerint az élő lénynek származása más élőnek létét teszi föl. Ide járúl azon czélszerü eljárás, melylyel az életre hivatott lény föladatát úgy teljesíti, hogy belső czélt ér el. E belső czél mint kiváló eszmei hatalom annyira uralkodik a test felett, hogy nem csak alakját, hanem tartalmát is öntevékenyen határozza meg. A szerves lényeknek e kiválóságát oly férfiak is elismerik, kik a természettudományba mélyen vannak beavatva, milyen Liebig, a híres müncheni vegyész. (Chemische Briefe. 4. Aufl. 1858.)

A testi szervezést vezető belső czélszerüséget némelyek különnemü természettörvényből keletkeztetik, mely a gépészeti és vegyészeti folyamatokat úgy irányozza, hogy az életfolyamat és a szerves test fejlődése jő létre.

Meg kell vallanom, a hivatkozás különnemü természettörvényre, mely szerint az életfolyamat megy végbe, valóban eszélyes; csakhogy azon kérdést támasztja: mily alapon nyugszik e különnemü törvény? Nem tagadom e törvénynek létét; csak azt jegyzem meg, hogy annak alapját sem az

anyagi elemekbe, sem ezeknek összeállításába nem lehet helyezni: nem azokba, mert önmagokra hagyatva nem teremtenek elő szerves lényt; nem azoknak összeállításába, mert a puszta összetétel nem ad új erőt. Az emberi ész úgy van alkotva, hogy a természettörvényeknek puszta ismerete nem elégíti ki, hanem e törvényeknek mélyebb alapját keresi. A tapasztalásból ismert természettörvény, mint fölebb említém, nem egyéb mint a jeleneteknek állandó alakja, vagyis azon mód, mely szerint valamely külvilági tárgy jelentkezik; e jelenésmód nem elegendő a létezőnek alapos felfogására, hanem kivántatik, hogy a jelenetek okait és czéljait ismerjük meg. A természetvizsgálók a törvényeken kivül még okokat is nyomoznak, és a természettudomány csak azon okok fölfedezése által halad előre. Tudva van, hogy Kepler a bolygók mozgásainak törvényeit fedezte föl, utána pedig Newton ama mozgásoknak okát a nehézkedésben lelte. Ekkép a természettudomány nehézkedő erőt különböztet meg, és vele a nehézkedés törvényeit hozza kapcsolatba. A bölcsész a létezőknek belsejéhez az erőkön és törvényeken kivül a czélokat számítja, és pedig okszerűleg, mert az ész és a tapasztalás arról értesítenek, hogy a czél vezeti a ható okot vagyis erőt, az szabja a sajátságos működésmódot azaz törvényt. Mind ezekből foly, hogy a különnemű szerves lények sajátságuk nyilatkoztatására az élettelen természettől különböző erőkkel, törvényekkel és czélokkal, szóval különnemű tevékenységgel vannak ellátva, úgy hogy a szerves lények kiváló rendet képeznek. Tekintsük ezeknek tevékenységét közelebb!

A szerves lény oly hatalmat nyilatkoztat, minélfogva életföladatát a legczélszerűbb módon teljesíti. Intézkedései ez ügyben oly bölcsek, mintha azokat természetfölötti lény, láthatatlan nemtő sugallaná. Az életfolyamat, úgymint a test képzés, táplálás és nemzés, kiszámított terv szerint megy ugyan végbe, azonban e tervnek csak körrajza van kijelölve, részleteinek kivitele az élő lénynek gondjára van bízva. Az életfejlődés nem képez időszakonként megújuló pályafutást, minő a bolygók járása; hanem e fejlődésnek minden mozzanata új meg új föladatot tűz ki, melyeknek megfejtésében az élő lénynek egyfelől külső helyzetét, másfelől elért fejlésfokát kell

számba vennie. Minthogy a külvilággal közlekedésben áll, és attól a szervezethez kellö anyagot kölcsönzi, ennélfogva az élö lény kénytelen erejét szüntelen gyakorolni. Erejét a túlnyomó külvilági megrohanás néha megtöri, azonban van tehetsége a kisebbszerü ellenséges megtámadásokat visszaverni, és a rajta ejtett sérelmeket kiigazítani. Ezeket elfogulatlanúl tekintve bizton állíthatjuk, hogy az életfolyamatot belsö gondviselés, kiváló eszmei hatalom vezérli.

A kitüntetett hatalom oly csodálatosnak látszik, hogy abban némelyek közvetlen isteni rendelkezést tisztelnek; mások oda nyilatkoznak, hogy lélek az, a mi az életfolyamatot viszi végbe.

Kik a szellemi világnézetet ismerik, tudják, hogy e nézet szerint minden létező, ide értve az anyagi elemeket is, érzékfölötti lény, szellemi hatalom; hogy a világi jelenetek és események amaz érzékfölötti lények nek összetételéböl és rendezéséböl keletkeznek; hogy végre e lények nem hatnak valóban egymásra, tehát egyesülésöket sem eszközölhetik; következöleg a világi lények alakulását egyedül a természet ura viszi végbe. Ilyféle szellemelviséget véd Lotze Hermann, a göttingai orvostanár. Medicinische Psychologie. Leipzig 1852. Mikrokosmus. Leipzig 1858.)

Lotze ellenében Carus, a dresdai orvos, határozottan állítja, hogy a lélek szervezi testét; mire nézve öntudatos és öntudatlan lelki életet különböztet meg, s azt tartja, hogy a test szervezését a lélek viszi végbe, de öntudatlanúl. (Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele. Von Carl Gustav Carus. Stuttgart, 1851. Organon der Erkenntniss der Natur und des Geistes. Leipzig, 1856.) E nézetet Fichte, a tübingai bölcsészettanár, pártolja. (Anthropologie. Von Immanuel Hermann Fichte. Leipzig, 1856. Zur Seelenfrage. Eine philosophische Confession. Leipzig, 1859.) A léleknek ilynemü fejlödését és hatáskörét Hegel felekezete is elismeri; a többi köst Erdmann (Uiber den Naturalismus, seine Macht und seine Widerlegung. Halle, 1854), továbbá Schaller (Leib und Seele. Weimar, 1855. Das Seelenleben. Von Julius Schaller. Weimar, 1860.)

Lotze fonáknak itéli azon tant, hogy a lélek szervezö

tisztben jár el. Mindenek előtt arra figyelmeztet, hogy az öntudat alanya, a lélek, mint érzékfölötti lény, csak belső tevékenységgel bír; nem működhetik tehát gépileg, s nem alakíthatja testét.

Igaz, hogy a szellemi tevékenység teszi a léleknek mint észlénynek sajátságát; de ebből nem következik, hogy a többi természetlényekkel közös tulajdonsággal nem bír, hanem azokkal nyilt ellentétben áll. Ha igaz volna ezen ellentét, úgy a lélek nem vonatkoznék a külvilágra, nem volna vele egyesülésben. Lotze a való egyesülést és a lényeknek közlekedését egymás közt tagadja; miért is kénytelen a természet alkotójához folyamodni, s ekkép a külvilági lények alakulását, nem különben a test és lélek közti egyesülést közvetlen isteni müvé tenni. Ki az isten létét védi, elismeri, hogy minden világi esemény végelemzésben istennek intézkedése; azonban a világ főkormányának elismerése ki nem zárja az alrendü létezőknek közremunkálását, a mint azt a külvilágra vonatkozó intézkedéseink, czélszerü tetteink, czáfolhatatlanúl bizonyítják. Hogy az érzékiség által korlátozott lélek a belső tevékenységen kivül még külsővel is bír, azt alább fejtegetem.

Különös súlyt helyez Lotze azon tapasztalati adatba, hogy a lélek állítólagos szervező eljárásáról mitsem tud, ezt tehát neki tulajdonítni nem lehet.

Ezen ellenvetés a léleknek élettevékenységét meg nem dönti. Vannak lelki állapotok, melyek az öntudatnak tiszta világára nem emelkednek; minők többnyire a testi élet müködéseire vonatkozó érzetek és ösztönök; ilyenek azon álomképek, melyek az alvajárást és alvaszólást eszközlik. Az öntudat homályosságán meg nem ütközik az, ki arra figyel, hogy bár az emberi lélek az öntudat erejével van eredetileg felruházva, mindazáltal a fejlődés törvényének levén alávetve, az öntudat is csak fokozatonként tisztúl és tökélyesül. Hogy öntudatlan lelki állapot van, Lotze nem tagadhatja; mert el kell ismernie, hogy az öntudat tehetsége a gyermekben is létezik, ki mindazáltal születésének első napjaiban öntudat nélkül szükölködik. E tényekre támaszkodva, a lélektanárok a lelki életnek két különböző kerületét határozzák meg: egyi-

két, melyben az öntudat homályos, és egy másikát, melyet tiszta öntudat világít föl. Ebből következik, hogy a lélek tevékeny lehet a nélkül, hogy e tevékenységet tiszta öntudat kiséri. De kérdés támad: tartozik-e a test szervezése a lélek hatáskörébe? e kérdés megfejtésére a léleknek ösztönszerü tevékenységét kell tisztába hoznom.

A lélektan arról értesít, hogy a szellemi tevékenység az érzékiségen, ez a testi szervezeten alapszik. A testi szervezet, mint említém, oly eszmei hatalmat nyilatkoztat, mely által az önálló lény életföladatát öntevékenyen teljesíti. Ezen öntevékenység magasabb fejlés- fokot ér el az érzékiséggel, vagyis az élő lénynek azon testi alkotásával, minél fogva életczéljait érzéssel és önkényü testmozgatással valósítja.

Vizsgálva mélyebben az érzékiséget, azt veszszük észre, hogy tevékenységének két iránya van, tudniillik: az egyik valamely külsőnek felvétele, a másik a belsőnek kivitele. E két irány a szerves élet működésmódjában is mutatkozik, úgymint a külső anyagnak felvételében és annak átalakításában belső czél szerint. Azonban a szerves és érzéki élet tevékenysége közt lényeges különbség létezik, mely abban áll hogy a testi szervezés az anyag alakítására szorítkozik, az érzékiség pedig a külvilág állapotjait és tulajdonságait veszi tekintetbe. Az érzékiségnek két iránya szerint két tehetséget különböztetünk meg: az egyik befogadó, felfogó; a másik kivivő, végrehajtó tehetség: amazt érzéknek, ezt ösztönnek szokták nevezni; az ösztön az állati tetterőt alapítja.

Föladatomhoz nem tartozik az érzéki életet terjedelmében adni elő; ezen életből csak azon tényeket hozom fel, melyek az ösztönszerü tevékenységre árasztanak világot.

Az érzék a külvilágot terjeszti lelkünk elé. E tehetség a végett van adva, hogy az élő lény életének állapotjait és a küllétezőknek behatásait foghassa fel, s ez által önkényü tetterejét czélszerüleg használhassa. Az érzék tehát felfogó tehetség; eljárása nem pusztán szenvedőleges, hanem valóban hatólagos is. A tapasztalás arról értesít, hogy a küllétezők felfogására külső behatás, úgynevezett érzéki benyomás kivántatik; de ezen benyomás nem elegendő, hanem kell, hogy a

lélek felfogási tehetségét a külső behatásra irányozza és saját tevékenységét a küllétezőkkel szembesítse; ennek következtében a belső tevékenység és a külső behatás közti ellentét jelentkezik. A felfogási tehetségnek ezen irányozását érzéki figyelemnek nevezzük, mely az érzéki felfogásnak hatólagos oldalát teszi.

Az érzéki felfogásnak két különböző iránya és nyilatkozata van; e két irányon az érzéki szemlélet és érzet közti különbség alapszik, és az állati tetterőre különböző befolyást gyakorol. A szemlélet és érzet közti különbség végalapjában azon ellentétből keletkezik, mely a tárgyilagos és alanyi, a külső és belső közt létezik. A szemlélet tudniillik tárgyilagos, az érzet alanyi; amaz által a lélek a reá ható és előtte jelentkező külvilág érzéki tulajdonságait fogja fel; ez alanyi hangulatot azaz kedves vagy kedvetlen lelki állapotot fejez ki, melyet az életfolyamat és a küllétezők behatása okoz. E szerint a szemlélet a beható tárgyat, az érzet a behatásból keletkező lelki állapotot terjeszti elő. Így a testek fényes területe, alakja, mozgása, szemléletek; a vidámság, undor, a hajnal látásából, az étel ízéből származó kéjérzetek.

Mind a szemlélés, mind az érzés testi ingerlésből azaz érzéki benyomásból származik; ezen kelléken kivül a benyomásnak felfogása a lelki erő által elmellőzhetlen, oly annyira, hogy a szemlélet és érzet tulajdonkép e lelki felfogásnak eredménye. Mély álomban, ájulásban, mind a két kellék, a benyomás tudniillik és felfogás, hiányzik; ha az érzéki szervek romló félben vannak, nem történhetik kellő behatás, például vakságban, süketségben, náthában; elmei szórakozáskor nincs tiszta felfogás.

Messze eltérnék tárgyamtól, ha a szemlélet és érzet jelentékenységét tüzetesen venném vizsgálat alá; ezt elmellőzve, az érzéki érzetnek befolyását az ösztönre, és állati tetterőre, fejtegetem röviden.

Az érzéki érzet arra van rendelve, hogy az állati tetterőt éleszsze azaz ösztönözze. Minden önálló lény természeténél fogva önfentartásra törekszik; az élő lény azonfölül fejlődésre, tevékenységének terjesztésére és életczéljainak előmozdítására serkentetik. Életpályáján az érzéki lény külső

befolyásoknak van alávetve, melyek erejét élesztik ugyan és edzik, de néha fejlődését akadályoztatják. Egyáltalában : a mi az élettevékenységet előmozdítja, az kedvesen illet; ellenben e tevékenység akadályoztatása kedvetlen érzeteket szül.

A lélektanárok az érzeteknek két nemét különböztetik meg. Vannak ugyanis érzetek, melyek a testi szervezet állapotjából és az életműködésekből keletkeznek, minők az éhség, szomj, az egészség és betegség érzetei; ezektől különböztetjük azokat, melyek érzéki szemléléssel járnak, milyenek a szinek, hangok, szagok, ízek által gerjesztett érzetek.

Szükségesnek tartottam az érzéki érzeteknek e két nemét kijelölni, mert ezekből érthető azon különbség, mely a szoros érteményben vett ösztönök és érzéki vágyak közt létezik.

Az ösztön a szerves életre vonatkozik, sőt azon alapszik. Az érzékiséggel felruházott élő lény úgy van alkotva, hogy szerves életének állapotjai érzetek által jelentkeznek, és ezek által indíttatik arra, hogy életszükségleteit kielégítse, veszélyeit pedig távoztassa. Ezen életszükségletek és veszélyek általában véve belső nyugtalanság és kedvetlenség által nyilatkoznak; az általuk élesztett törekvésnek kielégítése kedves érzetet szül. Az ösztön közvetlenül a szerves élet fentartására czéloz, és erre nézve egyáltalában életösztönnek neveztetik; társai az étel, ital, kiürülés ösztönei.

Az ösztöntől az érzéki vágy az által különbözik, hogy ez utóbbi közvetlenül érzéki szemléléstől veszi eredetét, de közvetve a szemléléssel egybekötött érzet által gerjesztetik, melynek eredménye a kivánás, vagy útálás, a mint az érzet tárgya kedves vagy kedvetlen. Annyi a vágy, a hány a tárgy, melyeket az érzés útasítása szerint testi életünk irányában jótékonyaknak vagy kártékonyaknak lelünk. Az ösztönök hathatóssága egyáltalában az életszükségletek és veszélyek sürgetősségétől függ; nyilatkozásuk heve egyes esetekben a közbejövő vágyak által élesztetik. A vágyak hevessége az érzetek élénkségével jár, és azokat szintúgy mint a szemléletekből keletkező érzeteket, figyelmünket tárgyaiktól elvonva, gyengíthetjük.

Fölebb emlitém, hogy az ösztön az érzéki végrehajtó tehetséget, az állati tetterőt alapítja; e tetterő az állati tevé

kenység középpontja, melyre az érzéki felfogásnak irányai, a szemlélés és érzés vonatkoznak, s neki segédül szolgálnak. Ekkép az érzékiséggel felruházott lélek oly hatalommal bir, melynél fogva szemléletei, érzetei és ösztönei által szerves testét czélszerű mozgásra indítván, azt eszközül használja életczéljainak kivitelére. Az érző léleknek e hatalma, mely az idegek és izmok tevékenységéhez van kötve és ez által korlátozva, állati önkénynek (arbitrium brutum) neveztetik.

Figyelemre méltó azon befolyás, melyet az állati önkény a testnek különféle szerveire gyakorol. Erre nézve azt tanusítja a tapasztalás, hogy az állati önkénynek leginkább a külső íztagok hódolnak; ellenben a belső szervek működései, úgymint a szivütés, vérkerengés, emésztés, a nyál, epe, hugy elválasztása, önkénytelenül mintegy külső hatalomtól vezettetve, mennek végbe.

A szóban levő önkényre vonatkozólag azt fedezte föl a lélektan, hogy a testnek szervei közől némelyek a szemlélő tehetséggel állanak közelebbi viszonyban, mások pedig az érző tehetséggel. Tények bizonyítják, hogy a szemlélö tehetség sajátlag a külső íztagokra, továbbá a beszédszervekre, végre a tápszerek felvételét és a fölemésztett szerek kiürítését eszközlő készületekre vonatkozik. Ellenben a beleknek, a szívnek, tüdőnek és az elválasztó szerveknek életműködései az érző tehetséggel vannak szorosabban összekötve. Nevezetes az, hogy az állati önkény vezérlete alatt épen azon szervek állanak, melyekre a szemlélő tehetség vonatkozik evvel szemközt azon életműködések, melyek egyedül az érző tehetséggel vannak szövetkezve, az állati önkénynek befolyását nem türik. Ezen ügynek felvilágításra szolgáljanak e következő lélektani tények.

Köztapasztalás az, hogy a külső íztagok, például kezek, lábak mozgalmairól, föltéve azoknak épségét, mindenki, ezek közt a vak ember is, biztos tudomást szerez. Nem különben tisztán értesülünk a beszédszervek mozgalmairól még akkor is, midőn leghalkabban beszélünk. Hogy eszmélés állapotában az evést, ivást, kiürülést tudva végezzük, bebizonyításra nem szorúl. Már pedig kétséget nem szenved, hogy testi szervezetünk rendes állapotjában a kezek, lábak, szemek

külső beszédszervek használata, továbbá a táplálkozási és kiürülési cselekvény az állatnak önkényére van bízva.

A ki önmagára figyel, észreveszi azt is, hogy a testnek belső szervei, a szív, tüdő, bél, máj, vese, az állati önkénytől függetlenül működnek. De valamint az említett szervek hatásköréből az önkény ki van zárva, úgy a szemlélő tehetség is. Ellenben tény az, hogy az életfolyamat és az érző tehetség közt benső szövetség létezik, minélfogva állapotjaikat egymással közlik. Tapasztalásból tudjuk, hogy az érző lénynek életszükségletei és veszélyei, a testi erő növekedése és fogyatkozása, az életműködések élénksége és megakadása, végre a szerveknek kórságos állapotja, érzetek által jelentkeznek. Bizonyos továbbá az, hogy az érzetek nagy befolyást gyakorolnak az életműködésekre. Erre vonatkozólag tapasztaljuk, hogy szabályszerüleg a kedves érzetek élesztőleg, a kedvetlenek leverőleg hatnak. Ki nem tudja, hogy a kéj érzete az idegeket és izmokat élénk mozgásba hozza, ellenben a kínos fájdalom zsibbasztja azokat? E tényekből világos, hogy az érző tehetség az élettevékenységgel van szövetkezve.

Figyelmet érdemel azon tapasztalati adat, hogy az érzetek az állati hangot módosítják. Nem tekintem e helyen a tagolt hangok alakulását, mely az értelemnek müve, csak a a hangoztatást veszem figyelembe. Hogy a hangoztatás változatossága a változó lelki hangulatnak eredménye, kétséget nem szenved. A különféle hangejtés, a tiszta és tompa, a durva és gyengéd hang, ennek emelkedése egész a kiáltásig, és leszállása a fohászig, különnemü lelki megindúlást fejez ki. A hang és érzet egybevetése tudtunkra adja, hogy azok közt rokonság létezik. Innét van, hogy a hangok, emberekben különösen az ének, az érzeteknek leghívebb tolmácsa. Ebből értelmezhető az, hogy minden érzetnek, a kedvesnek és a kedvetlennek, sajátságos hang felel meg. E tényt figyelembe vette az újabbkori zenészet, és czélszerüleg felhasználta.

Az érzeteknek hatásáról levén szó, említetlenül nem hagyhatom azon köztapasztalást, hogy az érzetek az arczban, különösen a szemben tükröződnek. Az arcznak színváltozása, az izmoknak játéka és vonaglása, a szemnek lángja vagy

zord tekintete, a homlok derültsége vagy ránczba szedése, az érzeteknek látható nyilatkozása.

Mind ezeket figyelembe véve látjuk, hogy az állati önkény alá tulajdonkép a külső íztagoknak mozgalmai vannak helyezve. Ily önkényű tevékenységben az érzet az ösztönző, a szemlélet pedig a vezérlő tényező : az előbbi megindítja a testmozgatást, és az arra kellő izomfeszítést eszközli ; az utóbbi a tevékenységet irányozza és a körülményekhez alkalmazza. Ebből következik : hogy csak azon tett állatilag önkényű, melyben mind a két tényező, úgymint az ösztönző érzet és a vezérlő szemlélet, vesz részt. Ilynemű tetteket állatok és emberek végeznek, az utóbbiak az által az állatokkal közös érzékiségeknél fogva ; milyenek a különféle tagmozgatások a tápszerek keresésében és azoknak felhasználásában valamint azon tagmozgatások, melyek a járást, ugrást, futást, úszást eszközlik.

Ezeken kivül vannak oly tagmozgatások, melyeket úgyszólván egyedül az ösztönző érzet visz végbe, példáúl midőn kezünk hegyes vagy égető testtel érintkezve ösztönszerüleg visszarántja magát. Ilynemü tagmozgatás is a lelki tevékenység szüleménye, s e tevékenységnek az izomerő feletti hatalmát tünteti ki ; azonban az efféle mozgást nem tartjuk önkényűnek a szó szoros érteményében, mert a felvilágosító és vezető szemlélet nem kiséri.

Az állati önkényt nem kell felcserélni az emberivel, mely az embernek mint érzékileg eszes lénynek sajátsága, s azon hatalmát teszi, miszerint czélokat tűzhet ki és az eszközök közt választhat. E hatalom szabad akaratot nyilatkoztat, ellenében az ösztönszerű tevékenységnek, melyet határozott életczélok vezetnek, oly czélok, melyek a testi élet fentartásán túl nem emelkednek,

Az ösztönszerű tevékenységre kell az állatoknak azon tetteit is visszavezetni, melyeket a lélektanárok különnemű műösztönnek tulajdonítnak ; milyenek : a hód épületei, a méh sejtjei, a madarak fészkei, a fenevadak cselei. E tetteket az oktalan állatok a szemléletek, érzetek és ösztönök vezetése szerint végzik, mit azon eljárás tanusít, miszerint az ugyanazon nemhez tartozó állatok egyenlő és változatlan módon

hajtják végre azokat; továbbá ama tettek nyilván mutatják, hogy a szerves élet czéljaira szorítkoznak.

Az érzékiség fejtegetéséből kiviláglik, hogy az ösztönszerű tevékenység, az úgynevezett állati önkény, sokkal magasabb hatalmat fejt ki a puszta testi szervezésnél, a növények eleténél, mely egyedül a test alakításával foglalkodik, és semmi jelét nem adja sem az érzésnek, sem az önkényű tagmozgásnak. Az állat tehát a növénytől lényegileg különbözik : e különbséget az állatnak azon sajátsága teszi, miszerint élete szükségletei és veszélyei érzetek által jelentkeznek, és ezek által vezettetik életföladatának teljesítésében.

Ha a tudomány szintúgy, mint a közértelem, csak azon lénynek tulajdonít lelket, mely érezni tud, és ezen érzetek által vezettetve testét önkényileg mozgatja, úgy a növényben lelket, tulajdon érteményében véve el nem ismerhetünk. Igaz, hogy a növénynek, mint szerves lénynek, azon kiváló eszmei hatalma van, miszerint belső czélt valósítván, önállóságát tettlegesíti; azonban a növény azon hatalmát, melyet gyakorol, nem látszik érezni, mert semminemű érzetet nem fejez ki; következőleg a növény nem bír önérzettel, tulajdonképi lelki állapottal, nem bír tehát való lélekkel. Nehogy ezt pusztán állítni látszassam, azon lélektani tényre hivatkozom, mely szerint minden egyes érzet az önérzetet teszi fel és abban pontosúl össze. Az érzet, mint már fejtegettem, az által különbözik a szemlélettől, hogy szemléletben a lélek a beható tárgyra, ennek tulajdonságaira tekint, érzetben pedig öntevékenységét veszi számba, és a mint a behatás a lélek tevékenységének kedvez vagy ellenére van, úgy kedvesen vagy kedvetlenül illettetik, és ezen lelki hangulat az érzetet képezi; miből világos, hogy minden érzet a lélek öntevékenységére vonatkozik, általa tehát a lélek önmagát érzi. Ha kétségtelen tények igazolnák, hogy a növény érez, úgy ennek önérzetet, lelki állapotot, tehát lelket kellene tulajdonítni, de ily tények hiányzanak.

Azokkal, kik úgy vélekednek, hogy a test szervezését eszközlő eszmei hatalom a természeterőnél sokkal fönségesebb lényre mutat, s hogy ezt megkülönböztetés kedvéért léleknek lehet nevezni, e nevezet felett nem vitázok; csak arra figyel-

meztetem őket, hogy ezen lény hatalmát nem érzi; nincs tehát önérzete, nincs való lelki tevékenysége, minélfogva csak szervező lény, nem érző lélek.

Az állatokat, a mennyiben érzést nyilvánítnak, annyiban oly élő lényeknek kell tartanunk, melyek érző lélekkel bírnak. Minthogy az oktalan állatnak tevékenysége a test szervezésére szorítkozik, azt lehet következtetni, hogy az állati lélek az érzékiséggel együtt a szervezési tehetséggel, az úgynevezett életerővel van fölruházva. Azonban meg kell vallanom, hogy az érző lélek és az életerő közti viszony azon bölcsészeti föladatoknak egyike, melyeket teljesen megfejteni eddigelé nem sikerült. Elég tudni, hogy a szervezési tehetség, szintúgy, mint az ösztönszerü tevékenység, kiváló eszmei hatalmat nyilatkoztat; miből következik, hogy az állatnak belsejét, való lényegét teszi, azon különbséggel, hogy a szervezési tehetség közös az állatnak a növénynyel, az érzékiség pedig és ennek tényezője a lélek az állatnak sajátsága.

Végszóúl kijelentem, hogy a fejlődés elve, mely értekezésemnek vezéreszméül szolgált, továbbra is kalaúzom lesz lélektani nyomozásomban.

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,

TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET. 1861. III. SZÁM.

TÂRÎKH-I ÜNGÜRÛSZ

AZAZ

MAGYARORSZÁG KRÓNIKÁJA

CZÍMŰ TÖRÖK KÉZIRAT ISMERTETÉSE

BUDENZ JÓZSEFTŐL.

Kétségkivül magyar históríkus előtt igen érdekes, de még magyar nyelvész előtt is igen becses irodalmi emlékkel gazdagította meg Vámbéry úr a Magyar Akad. könyvtárát, midőn a maga nemében egyetlen, török nyelven írt magyar krónikának, a Târîkh-i Üngürûsznak igen csinos kéziratát megküldé.

„Török nyelven írt tüzetesen magyar krónika", e pár szó, úgy hiszem, eléggé megmagyarázza azon érdekeltséget, mely e műnek, Vámbéry úr a tavalyi M. Akad. Értesítőben adta első jelentése után, némi bővebb ismertetését kivánatossá teszi; ezt így-amúgy megkísérteni, íme következő írásomnak czélja, melyhez egyúttal magából a török krónikából vett egy-két mutatványt csatoltam hű fordításban.

I.

A „*Târîkh-i Üngürûsz*“ [1]) = „*A Magyarok v. Magyarország krónikája*“, mint annak előszavából tudjuk, *Mahmûd Terdsümân* müve, Nagy Szulejmân uralkodása első idejében, nem sokkal a mohácsi csata után keletkezett, még pedig egy latin eredetiből fordítva, azaz olyan után dolgozva, mint szintén maga Mahmûd értesít, noha azt a nélkül is, a munkában található nem egy jelenségből megtudhatnók.

De mielőtt a török munkának a közelebbről még nem ismert eredetijéhez való viszonyáról némi véleményt, valamint egyébként jelleméről itéletet képeznénk magunknak, kell hogy előbb kissé részletesebben lássuk tartalmát, hogy mit és mennyit mond tulajdonképen.

Az 1—2. leveleken a felséges úristen és prófétája, meg az uralkodó szultán (Szulejmán) szokásos megdicsérése után röviden előadja, hogy *Székesfehérvárott* (Usztulnï Belghïrad) [2]) egy latin nyelven írt könyv kerülvén kezébe, mely Magyarország régi krónikája volt (Üngürûsz vilâjetinin kadîm-i 'l-ejâmdan tevârîkhi), ő, *Mahmûd Terdsümân* azt leforditá, s most a szultán kegyes tekintetének ajánlja.

A 3. lev. a magyaroknak Nimrodtól Hunor által származása. Hunor testvére Magor; de ez nem szerepel tovább. Hunor népe Scythiában (Szidija v. Dsidia), mely Szamarkandtól a Fekete tengerig terjedő. — Egy háború alkalmával, melyet a perzsa király Konstantinápoly fejedelmével visel, a vele szövetséges magyar sereg egy része Pannoniába száguldoz, s ott letelepedvén az ottani király alatt, nem soká követeket küld vissza Scythiába, a több magyarokat is el-

---

[1]) Így írom e szót, maga a kézirat pontozása szerint, mely a két első önhangzót is u, ü-nek írja: أُونْكُرُوسْ v. أُنْكُرُوسْ nem „Engerusz.“ Mert ugyanis csak Hungarus-ból lett a török szóalak.

[2]) Így írva: أُوسْتُولنى néha az ل kihagyásával is. Nyilván való, hogy az szláv nevezet: *sztulni*, mely melléknévi képződés, ettől *sztul* mint magy. *szék-es*. Németül: Stuhl-weissenburg.

hívni. Ez egyik oka a magyarok kijövetelének. Az 5—6. lev. van azon versio is, hogy Hunor vadászat alkalmával egy csodaállat által, melyet el nem ejthet, a kimenetelre indíttatja magát. — Hunor meghal, helyébe Kattar (= Kadar) lép. 6. lev. — A megindítandó pannoniai hadjáratról való tanácskozás közben a Pannoniában volt Nagy Sándorról tesz említést. Azért „bégjeinek" fölszólítására a 7—42. levv., meglehetős körülményesen a macedoniai királyok régi történetét, Nagy Sándor származását és tetteit adja elő. Jóllehet némely furcsa tételek találkoznak ez előadásban, p. o. hogy *Korinthusz* a „rûmi" királyok székvárosa, és az elbeszélő nem bírja tisztán a tényeket; mégis az látszik ki határozottan, hogy nem a „keleti" Nagy Sándor története ez, hanem az mind csak régi görög-római kútfőkből foly ki, ha nem is közvetlenül. Meg kell jegyezni, hogy az évek a világteremtésétől számíttatnak (Ádám aerája). Olympiasz, Sándor anyjának cselszövései pontosan fejtetnek meg; legkevésbbé világosak a görög államokat illető részei. Kár, hogy sok tulajdonnévnek, mely rubrikával akart volna iratni, csak üres helye van hagyva. Azonban Sándor halála még nincs említve: csak addig terjed, hol nagybátyjának a frankok között esett halála által, N. Sándor Frankországba és Pannoniába való hadjáratra indíttatik. (Ezt bővebben a mellékelt I. mutatványból láthatni.)

Bégjeinek ismételt kérdéseire, Kattar a szikambriai trón keletkezéséről is ad fölvilágosítást, annak trójai Firanko (= Franco) által megalapításáról, és a szikambriai királynak N. Sándor elől elfutásáról. (42, b—45.)

Kr. u. 373. esztendőben a magyaroknak Kattar (Kadar) alatt bejövetele. Először összeütköznek a tatárokkal; Moldvát (Boghdan) és Oláhországot foglalják el; három hónapi pihenés után Erdélybe törnek. Erdélyben, a Tisza partjáig telepednek, mert nagyon gazdag és áldott ország; néha-néha a Tiszán át bészáguldoznak Pannoniába. Így van dolguk egy ideig, és egyszersmind az annakelőtte ide jutott kis csapat Hunor nép egyesül velök (47. lev.) De már most Pannonia királya *Matrinusz*, Németország királyát *Tetrikusz-t* segítségül hívja föl az oly fenyegetöleg közeledett *Hunor nép* („kik szintén *tatárok*") ellen. (—48.) Matrinusz nagy sereggel 3 nap

3 éj alatt egybe érkezik vele. 49. Kattar azalatt Pannoniába kelvén, *Tulna* városánál a Dunán át akar kelni. A két király erről kémei által értesülvén, ugyanoda vonúl, a tulnai térségre. 49. Kattar tehát oda érvén, a Duna partján megszáll. Látván, hogy azok a Dunán való átkelését nem várják, az éjjel átkel és megtámadja. A két ellenséges sereg egymást meg nem különböztethetvén, maga magát öldökli, míg reggel fölismervén tévedésüket, az éjjeli támadók ellen állanak (50.). Egész napig tart a viadal, hol egy időben Kattar fáradt seregével kénytelen visszavonúlni, de aztán újra folytatja a csatát. Estve mind a két sereg megpihen; a pannoniai s német sereg 210,000-et vesztett, Kattar serege 125,000-et (51.) Másnap Kattar megint támad, és Matrinusz is elesik; Tetrikusz pedig estve kevesedmagával elszalad. (Az nincs meg, hogy a nyilvasat hordja homlokában.) Magyar maradt 47000. Kattar aztán Szikambria trónját elfoglalja, s meghal nem soká. (52—53.)

A bégek megválasztják *Atilusz-t* (!) királyúl, kinek testvére *Buda*. Atilusz alapítja majd új székvárosát, „*Etil*“ a mi = *Budin* (= Buda). Testvérét Budát erdélyi bánná tette vala. (—54.) Azalatt Bécsben Tetrikusz, hogy megtarthassa még lázadós bégjei ellen is birodalmát, barátságra lép Atiluszszal. Legottan kezd Atilusznak jó tanácscsal szolgálni, hogy ha Frank és Németországot akarja elfoglalni, *Szuluvin*-en (más helytt: *Szilavin*, *Szalavin* = *Slavonia*) kell kezdeni. Atilusz roppant sereget gyüjt: 441,000 embert, közte 130,000 gyalogot. Kr. után 402. esztendőben foglalja el Szuluvint. Buda maradt mint kâim-makâm (helytartó.) (—55.)

Atilusz nagy tanácsot tart, s kérdi, merre indúljon legelőbb, hogy Németországot legsikeresebben meghódítsa. Tetrikusz javasolja először *Béçs* elfoglalását, (noha maga Bécs királya!), s hosszabb beszédben támogatja tanácsát N. Sándor példájával, ki itt még egyszer előkerül, hogy Pannonia meghódítása után, Bécsből indúlva Német- és Frankországokat megvette. (N. Sándornak van egy *Perszuz* nevű vezírje, ki aztán *Szakïz* (*Xίος*) várát alapítja). (Az itt beigtatott versek végén szerencsét kiván Szulejmánnak Bécs ellen való járatára.) — Azután ünnepélyes lakoma foly. Közben Atilusz

Bécsnek hogy keletkezését akarja tudni. Tetrikusz tehát beszéli, hogy hajdan a német, frank, cseh, s egyéb fejedelmek egy nagy székvárost akarván épiteni, egy római bég, Viennusz (szintén hosszabb beszédben) Cseh-, Németország és Pannonia határán, a Duna partján ajánl helyet, a hol aztán a nagy székvárost meg is épitik. (Azon a helyen hajdan a németek a Pannoniát biró „rûmi"-akat verték volna meg). — Atilusz azután elindúl, Bécset elfoglalja. (56—59.)

Atilusznak hamar meghódol egész Németország [1]), és hogy azután *Franczia*-országra (Firancsia) indúl, ennek királya (— nevének csak üres helye van —) előle elfut. Azután *Firenk*-országra [2]) akar indúlni, a mi végett Tetrikusz neki tanácsolja, hogy legelőbb *Marcsilia* erős várát vegye meg. — Ennek históriája után tudakozódik Atilusz. (—60.) Episodium *Marcsilia*-ról. Régi időkben a rûmiak Francziaország határán a kereskedőknek leszálló helyűl egy várost akartak épiteni. Azért megkémlésre két bégfit küldének, *Perjanuszt* és *Furiuszt*, kik is a *Rodan* partján jó helyet találnak. Azután egy követség jár el a franczia királyhoz Szenânuszhoz; ott lakodalom van, azaz a király leánya, ottani szokás szerint, magának férjet vala választandó; a leány a rûmi követet, Perjanuszt veszi, és azután Marcsiliát is engedik épiteni. Ez a rûmiaknak nagy hasznukra volt: azért vegye meg Atilusz is. (60—63. lev.) — Atilusz elfoglalja Marcsiliát és szándékozik az (. . . .) folyón átkelni Firenk-országba. — Előbb pedig még egy híres remetével találkozik, ki szép beszéddel inti őtet, hogy az Isten véghetetlen hatalmának alája vesse magát. Atilusz meg akarja ajándékozni, de el nem fogadja; csak hagyja őt ott bántatlanúl. (64—65.)

A megszaladt franczia király is, Marcsilia eleste után, kénytelen Atiluszhoz járúlni, s neki meghódolni, s meghagyatik királyságában. (A király így szólítja meg Atiluszt: „Tudom, hogy te Jïldïrïm kamcsïlï = villám ostoros vagy"; — ez a sereg közé terjede, s így Atilusz neve lőn Jïldïrïm kam-

[1]) Mindenkor a török *Nimcse*-t (نمچه) evvel: *Német* adom vissza.

[2]) E néven a szerző későbben is *Olasz*-országot érti.

csïlï.) Azonban a franczia kéz alatt a firenkbeli bégekkel s a *római pápával* (rîm papa) Atilusz ellen szövetközik, hogy hadat gyüjtenének ellene. — Atilusz a franczia királylyal tanácskozik (ennek is *Szenanusz* a neve); de Tetrikusz inti őt, hogy ne bízzék benne. Mégis a franczia azon szín alatt, hogy az ellenségnek hátát venné, elküldeti magát jó nagy sereggel, s mindjárt az ellenséghez áll. Nagy csata 3 nap 3 éjjelig; mindkétfelől 180000 ember elesik. (Ez akar a catalóni csata lenni, de nincs meg ez a név.) Atilusz diadalmas lesz, s most egész Francziaországot foglalja el. Azután vissza tér székhelyére. (65, b—68.)

Buda atyjafiával való baja, kit egyik beszéd szerint Konstántinápoly királya *Szegizmunduz* (!) fölösztönzött vala. Atilusz kivégezteti. — Franczia hadjárata után 5 évig nyugszik trónján. (Az is van említve, hogy Budának nevét sehogy nem tudta eltiltani.) (68—69.)

Atilusz a konstantinápolyi király Szegizmunduz ellen hadat indítván, ez már *Csorlu* (چُورْلو)-ig küld eleibe követeket, s meghódol, s leányát is neki adja feleségül, kitől *Kaba* (nem *Csaba*; így olvassa a latin: *Chaba*-t) születik. (70—71.) — Annakutána Atilusz a firenkországiak ellen indúl, kikkel már annakelőtte baja volt. Tetrikusz azt tanácsolja, hogy Rómát szállja meg. Atilusz kérdésére ennek históriáját is elbeszélli, azaz *Romusz* által történt alapítását. (Lásd ezt a M. Nyelvészet VI. 1. füzetében 71. l.) (A *kitâbi Jusztinusz* = *J. könyve* mint kútfő említtetik föl.) — A firenki bégek azonban a római pápát (*rîm papa*) fölszólítják, s ez kieszközli a békét közöttük és Atilusz között. — Atilusz felesége, a konstantinápolyi király leánya meghalván, új feleséget vesz magának: (német!) *Szivatapolud* leányát, kitől *Aladarinusz* (!) fia lesz. (71—74.)

Az ellenszegülő *Aquileját* (Akileja) megveszi. Tetrikusz meghal. (75.)

Atilusz kiköt *Venedik* bégjeivel, kik többször alattomban károsították vala. Ezek az astrologok hagyásából, hogy fából épített vár kell, Atilusz elől hajókra menekülnek, s így most a tengerben van Venedik városa. Atilusz megint haza

tér. (75, b—77.) Meghal felesége, *Szivatapolu* (sic!) leánya. — Hajókat parancsol a Dunán építeni, hogy a Feketetengeren át a Fehértengerbe kerülvén, a tenger melletti országokat meghódíthassa, különösen, hogy a venedikiekhez is hozzáférhessen. Azalatt megint Tetrikusz leányával nagy lakodalmat szerez. (77, b.) Annak alkalmával lerészegedvén, éjjel az orra vére elindúl, megfúl benne. Halálakor 124 éves volt, 24 évig (sic!) uralkodott. Eltemeték *Budán* (!). Róla való versek. (78—79.)

Atilusz halála után *Kaba* és *Aladarinusz* a birodalomért egymás ellen harczra kelnek. Atilusz özvegye, a német asszony, a maga testvérét *Vincselaust* (Venceslaus) hívja, s ennek segitségével a csata Aladarinusz részére dől el. Vincselaus király lesz, Aladarinusz pedig erdélyi bán. („Akkor Erdély népét *Szikuli*-nak hívják vala"). Kaba Konstantinápoly felé menekül, s ott fogadja Szegizmunduz (!) király. Tizenhárom évig él ott. Azután rokonainak sürgetésére megint *Szidiát* (Scythiát) keresi föl, s egy évi út után (hajóra szállt) Szidia határához ér. Ott a királynak levelet ír, a mire ez, *Bendekusz* (Atilusz nőtestvérének fia!), őt szívesen fogadja, s országában letelepíti. Ott azután meg is hal Kaba. (79—82.)

Kaba nemzetsége, sokáig élvén Szidiában, még sem tudta elkerülni az ottani népnek szóbeli viszálkodását, s többféle alkalmatlankodását. Későbben köztük hét bégfi vala, kiket *kapudánok*-nak (kapitányok) hívnak vala; nagyjuk (*ulu*) *Árpád* vala. Ezek elvégre eltökélék magokat, hogy az őseiktől bírt Pannonia országot megint fölkeresik, s azért elbocsájtást kérének a királytól. Így indúlnak Árpád hadvezérsége alatt (*szerdâr*) 212000-en Atilusz halála után 300 évvel, Kr. u. 745 esztendőben (!). — Először hogy *Tatár* országhoz érnek, a khántól átmenetelt, eleséget és útmutatást kérnek levélben, a khán jónak is látja a kivántakat megadnia. (83—84.) Így tehát Erdélybe törnek be, s a szép országot elfoglalják. Árpád magának *Zibin* várát építi; a többi hat kapitány szintén kiki magának várat épít. „Azért ama tartományt *Zibin-burugh*nak, azaz „*jedi kulle*" (*hét halom*)-nak nevezik." *Üngürûsz* (Magyarország) királya akkor . . . . . vala; (a névnek üres helye van hagyva; de 87, b. így van: *Csupolugh*!). Megkémleltetik az

országot; (áldott gazdagsága meg' van dicsérve); s úgy határozzák, hogy egy fehér lovat, ezüst nyerget, s drága kővel kirakott féket küldenek. Küldenek is követet levéllel, „*jord*"-ot (földet, lakóhelyet) kérni. (A követ mindjárt megmondja, miért valók ez ajándékok, hogy a föld, folyók és termő füvekért valók volnának). *Csupolugh* (Svatapolug) megengedi, akárhol lakhatnak az ő földén. Erre elindúlnak az ország meghódítására; először *Szeged*re érnek. Az alatt Csupolugh sereget gyűjt ellentállásra, noha vezírjei másképen tanácsolnak. (85—88.) Árpádék levélben Csupolughtól jogos birtokukat követelik: takarodjék kincseivel el az országból. Erre ez nem kevéssé megharagudván, seregével Árpád ellen indúl; ez is tovább kelvén szembe száll vele. (89.) Nagy veszedelmes viadal Árpád és Csupolugh között; végre az megszaladván beléhal a Dunába. (Akart volna Pestnél átmenni a Dunán és Buda várában tartani magát.) (90—91.) Árpád azután Pestre s Budára megyen, s elveszi a birodalmat. (Pedig még nem vala király, nem levén még „*tâds*", a mit *koroná*-nak hívnak.) Egy ideig eszik, iszik, mulat; aztán meghal. (92.)

A bégek most tanácskoznak; jónak látják királyt választani, s így közös megegyezéssel *Isztefan*-t választják annak, s koronával megkoronázzák, Kr. u. .... esztendőben. (Megint az évszámnak csak üres helye van). — Hadakozásai közűl ennyi van megemlítve: 1) A *bulghar* fejedelem *Kean* (v. *Kân*) ellen. Csatát vív ellene, s Kean meghal sebében. 2.) *Illiria* (= „*Iszlavin memleketi*") fejedelme, *Marcsianus* készületeket tesz Isztefan ellen; ez oda indúl; de addig amaz egyik bégjének várába menekül, azon bég pedig meggyilkolja, s fejét Isztefanhoz viszi. — Annak utána Isztefan valami nagyot akar tenni, a mi neki hírt szerezne; akkor „egy szózat jut neki", hogy a zsákmányból nagy várat és templomot építsen. Meg is építi Sz. Fehérvárott, hol Kr. u. 1008-ban a maga építette „keliszá"-jában eltemetik. (92—96.)

Petrusz, Isztefan király fia (sic!) király leszen. Az elégületlen bégek nem soká *Abá*-t, Isztefan király nőtestvére fiát, az erdélyi bánt, állítják ellene. Petrusz elszalad a német császárhoz, ki „Kolonia városában, a mi *Kïzïl-alma* (Roma!) lakik vala." (96—97.)

Harmadik király *Aba* lesz. Németországban tett pusztításaira a császár hadat készít ellene; de Aba alázatos levelére, melyben minden kár megtérítését igéri, megint vissza megy a császár. Azalatt Aba kegyetlenkedik; sok béget (későbben száma is mondatik 50-re) elfogat, megölet: ezen megháborodnak a magyar bégek, s a császárnál keresnek segítséget. Még egyszer akarja Aba levelével a császárt elámítani, de ez megharagudván, nem is bocsájtja maga eleibe a levélvivőt. (98—102.) Tehát Aba is a viadalra készül, s a *Ribad* (= *Ak szu*, Fehér víz, Rába) vizéig előre megyen, hova a császár is ér, s vele Petrusz király. Aba a császárt meg nem akadályozhatja az átkeléstől, majd erős viadalom áll köztük, melyet a császár majdnem elveszt. De végre mégis győz; Aba elfut, a Dunán s Tiszán át egy bégjének várába, ki őt megöli, s fejét későbben Petrusz királynak viszi. (105.) A császár újra ott hagyja Petruszt a magyaroknak, ki is Sz. Fehérvárott megkoronáztatja magát. — Petrusz nagy örömmel fogadja azon béget, ki neki Aba fejét hozza. Hat évig uralkodik még; azután neki mérget ád egy a maga nemzetségéből való vezírje *Andarjas*, ki maga is a birodalomra vágyik vala. Eltemetik *Pécsett*, a nagy klastromban *(dejr)*, mit maga épített. (103—106.)

Andarjas. A császár (soha sincs a neve: Henrik) Petrusz haláláért megharagudván, nagy hadat indít Andarjas ellen; eleséges hajókat küld alá Pozsonyba, s megszállja azt. De elsülyesztik a hajókat. (A buvár azonban nincsen megemlítve.) Más eleséges hajókért küld levelet: de Andarjas „nyelvfogói" elfogják, s megmásított levelet, ellenkező parancsolattal küldenek föl. Így elmaradván az eleség, a vár „hâkim"-jei sem indíttatják meg magukat a császár megadásra fölszólító levele által. Végre a császár, hogy rászedetését látja, békeért követet küld And.-hoz, ki azt azon föltételhez köti, hogy a császár *Szafia* leányát az ő fiának, Szalamonnak igérje, örök barátság jeléül. — A császár azután visszatér, s leányát is megigéri, ha fiának a koronát biztosíthatja. Azért Andarjas rajta kezde lenni, hogy azt fiának megszerezze. (107—110.)

Nem soká And. gyermek fiának, Szalamonnak, hogy a

császár leányát elnyerhesse, elismerteti az országgyűléssel a koronát; ő maga, fiának nagykorúságáig, annak helytartója lenne. Azután fiát a császár udvarához küldi, hol roppant nagy tisztességgel fogadják, s a leányt neki eljegyzik. (111—112.) Azonban Andarjas tart *Bejla* öcscsétől, az erdélyi bántól; elhívatja, mintha beteg volna, s korona és kard közöl választatja; Bejla „egyik vezír" intő jelére a bal oldalon levő kardot veszi. Azután pedig megértvén, hogy király bátyjától jót nem várhat, megszökik a *leh* (lengyel) királyhoz, segítséget kérni tőle. (112—113.) A leh király (nincs meg a neve: Mesco) sok népet ad neki; Bejla Erdélybe is küld leveleket, hogy sereget gyűjtsenek számára, mely a Tiszánál vele egyesülne. — Azalatt Andarjas a császárhoz folyamodik, ki is egy nagy német és cseh sereget ád, *Belhemuz* (Vilhelmus) alatt. Ez Andarjassal együtt a Dunán átkelvén, a Tiszánál Bejlával szembeszállanak. Reggel kezdődik a nagy viadal: a csehek támadnak legelőször, de visszaszoríttatnak; a király is csakhamar bajba kerül; végre, különösen az erdélyi sereg vitézsége által, Bejla diadalmas lesz. Az elfogott vén király Andarjas, Bejlától kivégeztetik (sic!); Belhemuznak szemét tolják ki. (113—117.)

Bejla király. Igen igazságos, és azért népei előtt kedves. *Szegszárdon* nagy „dejr"-t (klastromot) épít, hol 3 év múlva eltemetik. Két fia marad: *Gejza* és *Ladiszlaus* (118.)

Most *Szalamon* sürgeti a császárt, hogy küldje őt alá Magyarországba, elfoglalni az ő trónját. A császár meg is teszi. Erre Gejza és Ladiszlaus egynéhány ezer emberrel s kincseikkel a lengyel királyhoz menekülnek; ott nővérök a király felesége. Ez földet ád nekik, s mindennel jól tartja. Végre, midőn a királyné fiat szült, rábírják a királyt, hogy segítséget adjon, s bémennek Erdélybe. Szalamon jónak látja jó szerivel velök megbéküIni; levelet ír hozzájok: a királyságon kivül mindent ád; Gejzának az erdélyi bánságot, Ladiszlausnak is „egy bánságot" (118—121.). — Azonban idő folytával baja lőn a királynak a konstaninápolyi királylyal, kivel Gejzának jó barátsága vala. Ezt a király vezírje *Radoan* (Radovan), ki maga szerette volna bírni az erdélyi bánságot, fölhasználja, hogy Gejzát a király előtt gyanúba hozza. Sza-

lamon már intézkedik, hogy Gejzát Erdélyben meglepje, és kézre kerítse; Gejza pedig megtudván ezt, Ladiszlaust is tudósítja, ki akkor Csehországban vala, hogy ez még a lengyel királytól is kérjen segítséget. A lengyel készít is, fia *Otonusz* alatt, sereget. Azalatt Gejza már a Tisza felé vonúlt, s a király elindúl ellene. Gejza sürgető levelet küld Ladiszlausnak, hogy a király már közel van hozzája. (121, b.—124.) De végre így is szembeszáll a királylyal; nagy viadal után Gejza megveretik, s elfut Lengyelország felé. Útközben azonban rátalálkozik Otonusz és Ladiszlaus seregére. (Ladiszlaus álmot látott vala, hogy a koronát Szalamon fejéről elvevén, Gejzáéra teszik). Most újra a király ellen szállnak, ki ezen nagyon megdöbben. A dolog viadalra kerül; a királyt megverik, Pozsonyba fut, hova feleségét is küldte vala. Azután Gejza nagy siratással és sajnálkozással nézi a csatatért, a halottak között a cseh vezér *Szeventbolugh* is van és Radovan. Fogadta volt, hogy ha győz, ott nagy templomot építene. *Vâcs* remetével (*dîn uluszu* tkp. vallásnagy) találkozik. Pestre s Budára megy. (125—129.)

Gejza legelőbb teljesíti fogadását: *Vács*-on (Vácz) várat és templomot épít. — Ladiszlaus lesz erdélyi bán. — Aztán, hogy Szalamon megint a császárhoz folyamodik, ez már is hajlandó új segítség adására; de Gejza, főleg a császár megnyert „vezírjei" által megint eltéríttetí ezen szándékától. (129, b—131.) De mégis Szalamon izgatásától s békétlenségétől tartván, megszállja reá Pozsonyt. Akkor Szalamon megtér, hogy békésen egyezkedjék Gejzával; s lemenvén *Szegszar*-ba (sic!), ott Szalamon Magyarország harmadrészét kapja. — Annak utána 3 év múlva Gejza meghal, s eltemetik *Vács*-on. (131, b—132.)

Ladiszlaust akaratja ellen királylyá teszik; de a koronázást nem engedi meg. — Szalamon megint fondorkodik. — Lad. azért elfogatja s őrizteti Visegrádon (*Viseghïrad*). De egyszer megszökik a várból (sic!) s kibújdosik, a világról lemondván. Eltemeték *Polá*ban. (132—133.) Ladislausnak, ki Csehországot is birja, az ott háborgó „hâkim"-ekkel baja lesz; oda megy, de nem állnak ellene a cseh urak, s jó nagy kincseket vesz el tőlök. Ezekből Váradon várat és nagy

„kelisza“t épít. — Nagy hírneve lesz. Iszpanja, Firancsia, Anglia, Berbania (? vagy Berjania? — alkalmasint a pontozás hibás, بَرْيانيا helyett kell : برتانيا Bertania azaz Britannia) országokból barátságos követek jönek tisztelkedni. — 19 évi uralkodás után meghal, Kr. u. 1098*)-ban; eltemeték Váradon. (134.)

Ladiszlaus két fia: *Kolomanusz* és *Almusz* közöl amaz király leszen, noha Lad. Almusznak szánta vala a királyságot. Almusz erdélyi bán, *Dimsikar* (!) várát megerősíti, hogy abban Kolomanuszt csellel elfogja; mert oda búcsújárat vala. — Almusznak fia Bejla; Kolomanusznak van két fia: *Ladiszlaus* és *Isztefanus*. — Kolomanusz Dimsikarra megy; Almuszt megfogja; neki s fiának szemét tolatja ki. — Meghal miután 25 év, 6 hónap, 5 napig uralkodott, s eltemetik „Varadin“-ban. (134, b—135.)

Isztefanusz, Kolomanusz fia, szintén kegyetlen; azért vak Almusz elől megszökik (sic!) Konstantinápolyba; ott jól fogadja a király; egy várat (Kosztantine) épít neki. Meghal ott. Azonban testét elhozzák, s tisztességgel eltemetik Sz.-Fehérvárott. — Isztefanusznak nincs fia, csak *Szafia* nőtestvérének van fia: *Szaul* (!); ennek hagyja a királyságot, azután meghal. De Szaul is hamar meghal utána. (135, b—136.)

A magyar bégek *Bejlát*, vak Almusz fiát, kit elrejtettek vala, királylyá teszik, noha vak vala. Négy fia van: *Gejza*, *Ladiszlaus*, *Isztefan*, *Alamusz* (sic! néha *Almusz* is). Lengyelország határán *Borkh* (a latin Bori*ch*-ból rosszúl olvasva, e helyett: Boricz) mint Kolomanusz fia ellene támad. — Azalatt néhány bég is Bejlára merényletet teszen, de nem sikerül. — Bejla Borkhot legyőzi. — *Tatá*-ban várat és keliszát (templomot) épít. — 9 év, 11 hónap, 2 napig uralkodta után meghal; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (137—138.)

Gejza, vak Bejla fia, király lesz. *Konrad* a német császár Magyarországot akarja elfoglalni; seregét a bécsi „bán“ *Henrikusz*-ra bízza. Gejza készül, és segítségére van a horvát-

---

*) Tulajdonképen 198-at mond, szavakkal írva, nem számjegyekkel. Alkalmasint 1098-at félrenézte 198-nak.

országi bán, nőtestvére fia (وورون v. ووروس csak kétszer fordúl elő a neve; a második alak, melynek csak pontozása hibás, *Uros* akar lenni). A bán egy hajtásnyi földre előre megy; megütközik, aztán Gejza király hozzáérkezte eldönti a viadalt; a németek rútúl megszaladnak. (Henrikusz egyszer „a császár béglerbégjének" mondatik). 20 év, 3 hónap 15 napig uralkodása után meghal Gejza, Kr. u. 1161-ben; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (138, b—140.)

Isztefan, Gejzának fia. 11 év, 9 hónap, 3 napig uralkodta után meghal; eltem. Sz.-Fehérvárott.(141.)

Ladiszlaus, Vak Bélának fia. Csak 6 hónapig uralkodik. Meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (141.)

Isztefan, „Ladiszlaus nemzetségéből", király leszen. Kegyetlen; megmérgezik. Eltemetik Sz.-Fehérvárott (141. b.)

Bejla, Isztefan fia (sic!) 23 év, 1 hónap, 19 napig uralkodása után meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (142.)

Emerikusz, Bejlának fia, király lesz. 8 év (!) 7 hónapig uralkodik. Eltemetik *Aghrïm* városában. (Ebben rejlik a latin *Agria* accusativusa *Agriam* (142, a.)

Ladiszlaus, Emerikusz fia. 6 hónap múlva meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (152.)

Andarjas, Ladiszlausz fia. 30 évig való uralkodása után meghal. Eltemetik اکرودەدە (= Egresen) *). (142, b.)

Bejla, Andarjas fia. — Tatárjárás 142, b—155. lev. — Akkor a tatároknak nagy khánjuk *Bathuszi Akdur*; alatta öt kis khán van. Háborgatják nagyon *Karaboghdant* (Moldovát) a miért ezek *Kuten* alatt Magyarországban keresnek lakóhelyeket. — A tatárok *Ruszcsian* (!) országba ütnek; onnét pusztításaik hírét egy kereskedő hozza Bejla királynak, ki végre mégis csak készülethez lát, s a nagy „begzâdét (bégfit, béget), kinek neve *Palatinusz*" a *Demir-kapu* (Vas kapu)-hoz küldi. Feleségét és kincsét pedig a német császárhoz szállítja. (A tatár sereg indúláskor 100,000 ember). De a palatinusz nem bírja a most Magyarországra fordúlt tatárokat föltartóztatni; megverik őt, s betörnek M. országba is. (142, b—145.)

---

*) Alkalmasint ده (de = ban, ben) hibásan kétszer van írva, és اکرو (Egru)-val akarja nevezni a „monasterium de *Egrus*-t."

A király Sz.-Fehérvárról Morvába ment vala, ott a cseh sereget várni. — A tatárok legelőbb egyes száguldozásokat tesznek: *Petha* khán Lengyelországba, de *Krakó*nál megveretik; *K jkán* Boghdanba (Moldovába) küldetik: ez Erdélyben *Zibi ı* mellett valamely falunál csatát vív, és kénytelen visszavonúlni; de megint előre törvén szerteszét pusztíthat. Azután visszatér Bathuszi Akdurhoz, ki azalatt *Szegedin*re szállott. Követelő goromba levele Bejla királyhoz. Bejla Pestbe zárkózik; Bathusz oda ér, és kezd pusztítani. Azalatt a német segítség Váczra ért; ott megütközik a tatárokkal s megveretik. A tatárok Váczot már földúlták vala. — Azonközben némely magyar urak a boghdanbeliekre (= *kúnok*; a *kún, Cumanus* név soha sincs használva) gyanakodván, annyira mennek, hogy Kutent megölik. A boghdaniak erre fölzúdúlnak, s a tatárokhoz állnak. — Bathusz megtudja a királynak Pesten létét: de nem támadja meg; végre a királynak német cseh segítség jut, s avval elébe megyen a tatárnak, ki őtet tettetett futással kifárasztván, egész a Tiszáig csalja, hol *Agria* közelében először éjjeli támadással megrohanja, azután másnap rendes csatában is délig tartott nagy viadalom után meggyőzi. A király és Kolomanusz testvére megfutamnak. (145, b — 150). Bathusz most széltiben tűzzel vassal kezd pusztítani; Ó-Budára száll s onnét khánjait dúló járatokra küldözi széllyel. (*Szafran* khánt . . .re, — kifelejtette a nevet, — ki azt megveszi). Bejla azalatt Németországba menekült; ott a császár, bégjeinek a magyarok ellen való panaszolkodásaira, elfogatja. — A királyi pecsét a tatárnak kezébe kerül, ki ravasz okossággal használja, hogy Kolomanuszt lesbe csalja, s kézre kerítse. (151). Bejla csak nehéz föltételekkel szabadúl ki a császár kezéből. A római pápához megy, ki segítséget ád; azután a *rodusz*-i urakhoz, kik szintén adnak. — A tatárok elől több urak kimenekültek vala az országból, s a határokon lappangnak. A császár is kezd a közel eső részeken pusztíttatni. — A fölkelő magyar bégek két a császár alatt való várat foglalnak el, s Horvátországban várják királyuk eljövetelét. — A tatárok azalatt Bulghar és Rûm (görög) országot földúlták vala, és készülnek Németország ellen; de a császár sereget gyüjt, s ők azért csak Cseh és Morva

országokba ütnek be. — Így három évig pusztítgatnak; végre Esztergomot is megveszik, leégetik, lerombolják; Székes-Fehérvárt is dúlják. — A király elindúl Roduszról. — A tatárok még Ó-Budát rabolják ki, azután haza térnek Tatárországba. Bejla király elérkezik. Még 16 évig él, az ország nyomorúságán nagyon bánkodva. Meghal. Eltemetik a Dunaszigeten, egy „keliszá-“ban. (151—155).

Ötödik Isztefan („kit elöbb említénk; annak egy fia maradott vala, szintén Bejlának nevezik vala“ — ez félreértés: most következik V. Isztefan, ki Bejlának fia). Uralkodása 2-dik évében a cseheket megveri *Pest*-nél; de a 3-dikban már meghal. Eltemetik szintén a Dunaszigeten. (155, b.)

Fia *Ladiszlaus.* A viszavonúlt boghdani nép fejedelme, Aldamur, Kuten fia, bosszút akár állani s hadat készít; de a királytól a határon megveretik. Akkor a tatár khánhoz folyamodik, ki szívesen kap az alkalmon. Ladiszlaus ennek hírére elébe száll, 1240-ben (!=1290) *Karaszdsigh* (Kereszdsig=Keresztszeg)-nél. Hatalmas viadal, melyben Ladiszlaus király kézre kerül, s elvesztik őtet. — Azután a tatárok pusztítják az országot, s visszatérnek (156—157). (Ladiszlaus kúnoskodásáról nem tesz említést).

Ladiszlausnak nem vala magzatja. Azonban annakelötte Andarjas, Firenkországban jártakor, egy *majláni* bég leányát megszerette s magával elhozta vala. De a királyné miatt őt ott nem tarthatván, visszaereszté terhesen. A leány fiút szül, *Ludovikuszt.* Apja pedig haragszik reá; azért Venedikben tartózkodik, míg végre a venediki fejedelem figyelmes lesz a fiúra, dolgát megtudja, s Andarjasnak nevezi. (158). Ezt az *Andarjast* most, Ladiszlaus odaveszte után, Venedik fejedelme általküldi Magyarországba, a hol király lesz. Azonban a római pápával egy *Karolusz* nevű bégfi vala, kit ő nagyon szeretett volna magyar királylyá tenni; hát már most csak úgy küldi a király mellé. Andarjas igen bátor és erélyes; 11 évi uralkodás után meghal; eltemetik Budán, egy nagy „keliszában“ (—159).

Most a magyar urak egyik része a pápától küldött *Karoluszt* (vagy *Karluszt*) akará királynak; többnyire pedig ezt mint idegent (firenket, olaszt) nem szivelhetvén, a cseh ki-

rálytól *Vincselaus* fiát kérék, s ez el is küldé. Vincselaus azonban, a mint látja, hogy a bégek nagy része Karolusz pártján van, s hogy veszély fenyegeti őt, azonnal levélben megkéri atyját, hogy vigye őt vissza Csehországba. Atyja nagy sereggel lejő és kincsestűl haza viszi. (159,b—161).

Azután *Otonuszt* tevék királylyá, a „*Bavoria*-beli bánt" noha előbb vonakodik vala. Ez a koronát mindenütt magával hordozza. Minthogy Bejla királynak Erdélyben még egy fia vala, kivel meg akara béküllni és egyezkedni, egyszer vadászatot rendel oda. Elveszti a koronát, de megint előtalálja. Azonban ott egy „nagy bán" *Ladiszlaus*, ki királyi vérből származott vala, megfogja, s egy erős várban fogságba veti. (161—163).

A pápa újra *Karoluszt* küldi fenyegető levéllel, hogy a magyarokat elátkozza, ha el nem fogadják. („*Bed du'â*" = maledictio, elátkozás, malae preces; „attól nagyon félnek vala"). Azért 1310 esztendőben királylyá teszik őtet, s Ladiszlaus is, az erdélyi bán, némi vonakodás után, kiadja nekik a koronát. — Azóta törvény, hogy Visegrádon tartassék a korona. — 1326-ban Karolusz a *Maros* partján *Lipvá*-n nagy klastromot épít. — 1328-ban Visegrádon ültében egy udvari embere mezítelen karddal támad reá, s a „királynak négy ujját vágja le." (Nem a királynénak; a neve sincs említve, de családjának kegyetlen büntetése.) — Az *Iflâh*-ok (oláhok) ellen indúl, hogy fejedelmöket, *Baszarat vojvodát* kézre kerítse. De ez a szoros hegyeken megveri, s a király alig illanhat el, egy hű emberével helyettesítvén magát, kit az oláhok elvesztenek. — Németországban pusztít. — 1334-ben *Kaszimirusz*, a lengyel király jő, őt Visegrádon látogatni; 1335-ben hasonlóképen a cseh király *Johanisz;* 1338-ban egyéb sok híres neves bég. — Két fia van : *Andarjas* meg *Ludovikusz*; amazt, minthogy maga is „*puliai*" származású, *Pulia* (Apulia) trónjára akarja juttatni. Indúl *Szaghïria* (!) országra, a mi „*Herszek* vilâjeti" (Herczegovina; tán ezt : *Illyria* félre olvasta). Három év múlva azután fiát Puliába küldi, hol csakugyan királyúl fogadják őt. — 42 évig való uralkodás után meghal. Eltemetik Sz.-Fehérvárott. (163—167. lev.)

Ludovikusz, Karolusz fia. Erdélyben a *Szikuli* népe nem

akarván ötet elismerni, hanem Ladiszlaus bán fiát, oda indúl s azonnal önként alávetik magukat a Szikuli. Csak a főbünösöket veszti el. Erre az *iflâh* (oláh) fejedelem, *Alekszander* is meghódol. Hasonlóképen Boghdan (Moldava) fejedelme. — Akkor idöben a tatárok nagyon bántogatják vala Boghdant. A fejedelem azért az .... nevü (üres hely van) erdélyi bánhoz folyamodik, hogy a királytól segítséget kérne. A király megadja azonnal, a bánt nevezvén ki hadvezérré. A bán megveri a tatárokat; khánjuk fogva esik, s fölküldik Ludovikuszhoz Visegrádba, ki nagy örömünnepet rendel. — Horvát (*Hïrvat)* és *Szalavin* urai meghajtják magokat a király oda indúltára. — *Dalmacsia* (Dalmatia)-ba, a mi „Herszek vilâjeti" (v. ö. fentebb), s ott *Zadra* és *Sejenik* (ez Jadra és Segnia akar lenni) s egyéb várakat veszen; a venediki hajósereg azonban kárt teszen neki. — Ő egyébiránt *Pulia* országra indúl vala. Ugyanis *Andarjas* testvére, hogy puliai király lesz, egy *firenk* leányt veszen el. De ez *Ludovikusz*-szal a *tarenti* fejedelemmel kezd szerelmeskedni; az olaszok sem szeretik Andarjast. Tarenti Ludovikusz azért a pápához folyamodik, ki azt válaszolja, hogy végezzék el elöbb magok a dolgot Andarjassal. Azért méreg által (sic!) elveszti az asszony, és Ludovikuszt puliai királylyá teszi. — Lud. király közeledvén, hajóra elmenekülnek. (168—172.) Lud. király Puliában két bégjét hagyja, egyike *Bolfikard* (Wolfhard), hogy ellenszegülés ellen erővel és szigorúsággal éljenek. Az ország fővárosában, *Napoliában* székelnek. Az olaszok (firenkek) pedig Bolfikard ellen föllázadván, *Duka Verneri* nagy bég körül sereglenek. Ez levélben elmenetelre szólítja föl Bolfikardot; de ez is keményen felel neki. Végre a nápolyi sereg egybegyül; Bolf. pedig a városban levő pártosokat elfogatván, s részint fölakasztatván, azután ki a várból eleibe száll az ellenségnek, kin hösies elszántsággal vivott harcz után diadalmas lesz. — Magát Duka Vernerit is fogva Ludovikusz királynak küldik Visegrádba. (172, b–176.) — Annakutánna a király *Litvaniára* megy, mely *Cseh* és *Ruszcsian* országok között van; „*Rusz* vilâjeti"-t is meghódítja s megprédálja. — Visszatértével hallja, hogy *Bulghar* ország lázadásban van: hogy azonban oda készül, meghajtják magokat. — A német császárral

is keletkezik „valami okból“ baja, de a bégek megbékítik őket, és egyességleveleket váltanak. — Szóval „akármerre indított hadat, mindenütt szerencsés és diadalmas lett.“ — 40 év, 1 hónap, 22 napig való uralkodása után meghal; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (176, b—177.)

Ludovikusz királynak fia (!) vala *Karolusz*, ki akkor *Puliá*ban király vala; és két leánya vala, nagyobbika *Maria*, kit még kicsi korában a császár fiának, *Szegizmunduznak* eljegyeztek vala. Kénytelenek voltak *Mariát* királylyá tenni; de sok bégnek ez nem tetszék, hogy asszony uralkodjék fölöttük, s levelet küldének puliai Karolusznak, hogy jőjön el a birodalmat elfoglalni. Könnyen reáveszi magát ez, s nagy puliai sereggel indúl. Érkezik *Szadra* (v. ö. Zadre, e h. Jadra) és *Sejenik* (Segnia) várakhoz, és a horvát végekhez. Akkor Maria — két éve múlt, hogy király — kitudja, mi szándékból jő; Budán azonban tettetett szívességgel fogadja őtet. Azalatt a király emberei mindent elfoglalnak; Maria szóra vonja Karoluszt: ez a bégekre hivatkozik; a bégek aztán kinyilatkoztatják, hogy ez az ő művök és akaratjok; most már Karoluszt királylyá teszik, s megkoronázzák Sz.-Fehérvárott. — Egy év múlva néhány bég a királyon is megbánkodik, és különösen az úgynevezett *Palatinusz* segitségére akar lenni Mariának, s egy ügyes embert, *Balazs Farkast* (sic!) ajánlja szolgálatjára. Ezekkel Maria cselt sző: beteggé tettetvén magát, elhívja Karoluszt, és a nála elrejtezett Balazs Farkas és a Palatinusz megölik Karoluszt; aztán testét eltemetik Visegrádon. — Maria megint uralkodik. (177, b—183.) De Karolusznak némely híveire haragudván, különösen *Johaniszt* a horvát bánt meg is akarja támadni. Ez ellene készül. Azonközben elhívja Szegiszmunduzt, minthogy „már megölé Karolusz királyt.“ A horvát bán seregét elindítja, Maria is ellene indúl sereggel; megveretik: Balazs Farkas és a Palatinusz elesnek, maga fogva esik; a bán *Kurpa* (=Krupa) várába teszi fogságba. Ennek hirére a császár siet Szegizmunduzt küldeni; de még előbb visszaereszti a bán Mariát azon föltétellel, hogy bűnmentességet szerezzen neki. — Maria egybekel Sz.-zal és Sz.-Fehérvárott neki a királyságot

által adja. — Nem sokáSzegizmunduz el akarja Johanisz bánt fogni; megszállja reá *Pozsugha* várát; de ez elillan *Dobrába* Boszniában; onnét meg *Polába* akarván menekülni, útközben elfogják: Szegizmunduz Pécsett kegyetlen halállal megöleti. Annakutána Kara-Boghdan (Moldava) fejedelmét engedelmességre hajtja, az *Isztefan* vojvodát. — Azonközben Konstantinápoly királya meghalt; *Asziá*ból pedig, — „a mi a. m. *Anatoli*" a „*türk*" nyomúlt előre, *Galibolit* elvette, Rûmországot el-elfoglalja. — Azért a rûmi bégek levéllel folyamodnak a hatalmas Szegizmunduz királyhoz, hogy segítsen rajtok. Sz.-nak javallják bégjei, hogy egyéb segítségèt is gyüjtsön Francziа és Németországból. Azalatt már Bajezid Khan, Szelânik megvétele után, gőgös levelet ír Szegizmunduznak, hogy hódoljon meg. — Sz. most nyakra főre készül, megtudván az izlámi sereg nagy sokaságát. (185, b—188.) Végre seregével elindúlván, Bulghar országba és Vidinhez érkezik, a több kereszthadakkal együtt. Onnét azután Eszki-Nikapolira száll, az oda gyűlt iszlámi sereg ellen. 1396-ban ott nagy viadal. A francziа hadak eleibe álltak vala a magyar seregnek. Tökéletesen megveretnek, a király Konstantinápoly felé menekül. — Azalatt két magyar úr, kiket Sz. király, *Siklós* várokat elvevén, fogva tartott, kiszabadúl, s visszafoglalják birtokukat. — Sz. király Konstantinápolyban hat hónapig mulat, aztán *Roduszba* megy segítséget kérni; onnét fél év múlva vissza Horvátországba érkezik, aztán be is megyen Magyarországba. De ama két „begzâde" (bégfi, bég) megfogja, s *Siklósba* teszik fogságba. — Akkor időben az előbbi királyok nemzetségéből való egy „erdélyi bán" (sic!) *Ladiszlaus* vala: azt akarák királylyá tenni. De eljövén, azután még sem fogadá el a királyságot, Szegizmunduz király még életben volta miatt. A siklósi uraknak *atyjok* (sic!) a fogoly királyért könyörög, s azok vissza is eresztik. — De hamarjában a pártos urak cseh és morva sereget indítanak ellene; azonban ő legyőzi azt, s megbünteti a bűnösöket. — Trónra juttának 23-dik évében a „vilâjeti Rîm" (Rómaország, római birodalom) is alá veti magát neki, szintén Csehország is, s hogy a német császár meghalt, a „német, firenk, rîm-i s egyéb bégek *Majlán*ban tartott nagy gyülekezetben Szegizmunduzt választják császárrá; ő

el is fogadja, s Majlánban nagy ünnepet tartanak. — Hogy sokáig künt van, Magyarországban hangosan kezdik kivánni, „hogy a király jöjön“. Helytartója azért levél által sürgeti, s ő lejő Magyarországba. — Azután Prágába megy, hogy a csehországi ügyeket rendezze. De ott betegségbe esik az agg király, s 50 évig magyar király volta után, s 5 évig német császár volta után meghal. Kivánsága szerint eltemetik Váradon. (188—193.)

Albertusz, Szegizmunduz fia (sic!), kit éltében Németországba küldött vala, sereggel eljövén, király lesz. Szintén bírja Cseh- és Rîmországokat. Meghal 1 év, 9 hónap 28 napig uralkodta után; eltemetik Sz.-Fehérvárott. (194.)

Albertusznak maradt négy éves fia (!); anyja traktál a bégekkel, hogy addig oltalmukba vennék, míg megnőne; de nagyobbrészt nem akarják. Erre az asszony Visegrádba megy, a koronát elvinni. — Azalatt a bégek *Ladiszlaust*, a lengyel király testvérét kérik, s ennek a lengyel gyüjt sereget. Erre Albertusz király özvegye a német császárhoz fut, s odaajánlja neki a koronát s Sz.-Fehérvár kulcsait. — Ladiszlaus eljő; hogy nincs korona, végre a „dîn ulularï“ (vallásnagyok, itt: püspökök) engedelmével „baslï bughdaj“ (! = fejes, kalászos búza)-ból készült koronával koronázzák meg. (195.) Némely bégekkel erőszakoskodik s baja van. — Azalatt a török is *Murad* khán alatt előre megy *Belgrádra*. Annak bánja *Johanisz* „a horvát, szalavin, bulghar bánoknak testvérök.“ Belgrad előtt állván a viadalom, *Johanisz* vagy *Janko vojvoda* (így neveztetik aztán rendesen) különösen egy éjjeli kiütés által megszorítja a törököt. Ez *Havâla* várát építi, könnyebb meglövetés végett. Hét hónapig tartott körülzárás után nagy ostrom. De akkor egy fölreppentett árok (vagy állik) nagy kárt teszen a müszülmánokon. Azért Murad visszatér, ott hagyván *Iszhâk pasát*. Janko vojvoda Iszhák pasát is megveri, s hogy ez új erővel megint ellene megy, még meg is fogja. Azonban már annakelőtte Murad *Szemendre* körül sokat a *deszpot*-tól elvett vala; annak visszaadásával Murad megváltja a pasát Ladiszlaus királytól, s megszűnik köztük az ellenségeskedés. De nem soká a királynak főtanácsadója némi

Pulapusz (پولاپوس, írd يولانوس, olv. *Julanusz*) „vallásnagy" ráveszi a királyt, hogy a nem az ő hitökön való ellenség iránt megszegje a békekötést. Újra hadat készít a török ellen. Ezt hallván Murad is gyüjti egybe az iszlámi sereget. — *Varnai* ütközet, melyben a király is elesik, s serege egészen széllyel veretik. (Lásd : M. Nyelvészet VI. 73. l. a várnai ütközetet mint mutatványt közölve). (197—198.) — A futásban Janko vojvoda *Draghul* (Drakul) az *iflâh* (oláh) fejedelemhez kerül, ki annakelőtte neki barátja, most megfogatja, s drága pénzen megváltatja.

A magyarok most *Ladiszlaust*, Albertusz fiát választják már azért is, hogy a császárral ne gyüljön bajok. De ez megkéri őket, hogy egyelőre „kâim-makâm" legyen helyette; ez Janko lesz. — Janko legelsőben Drakulra megyen; ez fiával együtt fogva esik, s Erdélyben erősen zárva tartják. — Azután az iszlámi nép ellen akar indúlni: *Szevrin* (سورين)-nél a Dúnán át; 3 napig csata, a melyben „a porba való kâfirek (küffâr)" legyőzetnek. Janko két müszülmánnak kezébe akad; kiszabadítja magát; azután Bulgháromszágba kerülvén, egy embert veszen föl kalauzúl; de ez a deszpotnak vezeti kezébe, ki szintén drága áron megváltatja, még fia is kezesül maradván (189—200.).

Jankó *Szegedin*re megy, sereget gyüjt, a deszpot helyeit pusztítja. — Azután Csehországba. — Azalatt a szultán a deszpotra indúlt vala, mert Jankót eleresztė: ez Jankóhoz fordúl, s ketten megverik a törököt. (201.)

Azonközben *Ladiszlaus* derék legény (javar jigit) lett vala; kérésére a császár elküldi Magyarországba. Jankó tisztességgel fogadja és 1452-ben átadja neki az országot. A király nagyon szereti és tiszteli Jankót: *Bisztricsét* és Erdélyben még némely várat ajándékozza neki. Pecsétet is ád neki, a melyen ő oroszlán képében (شكلنده) vala. — Erdélybe küldi. Ladiszlaus 13 éves korában, 1353-ban (hiba; kell: 1453) lépett vala trónra. Muhammed Khán Ghâzi azalatt Konstantinápolyt megvette vala s már megint *Belgrad*ra akara

menni. Ugyancsak nagy hajósereggel stbivel elindúl, s körülzárja. Ladiszlaus király erre megijedvén, sereget gyüjt; a bécsi határon azonban egy hónapig várakozik. Lejö Budára, s hajókat rendez. — De Erdélyben Janko is készült, hogy az iszlámiakra menne. A Dunához érvén, a királyi hajókkal egyesül. Janko hajókat köttet egybe, s éjjel ráereszti az ellenségre; azután a flottával nagy kárt teszen, sok török hajót elsülyeszt. — A szultán ostromot parancsol, de ez sem sikerülvén visszatér. — Azalatt pártosok kelnek föl: a király Prágába megy; ugyanott meghal, és eltemetik ott. (201—204.)

Matias. Erdélyben „a királyok nemzetségéből való egy bán vala, *Matias*". A magyar bégek őtet 1458-ban királylyá tevék. Soha nem vala baja a törökkel. — Többire sok hadat viselt, (de krónikánk nem említi föl egyenként); végre a lengyel királyra megy, meghódítja Lengyel, aztán *Litvánia* és Tatárországokat is. Ezen részről pedig az iszlám népei *Bögürdelen*re (Szabács) indúlnak. Matias azért ellenük akara menni. De előbb a császárral keveredék bajba; azalatt Bögürdelent megvevék. Matias az ő seregével csak Németországba megy, Bécset körülzárja, s sok harczot vív ott. — Uralkodása 32-ik évében és 3-dik napjában meghala. Eltemeték Sz.-Fehérvárott. (205—206.)

1490-ben *Ladiszlaus* jut trónra. „Az is hadakat viselt, és birodalmának 25 évében hala meg." Eltemeték Sz.-Fehérvárott. (207.)

Ludovikusz, Ladiszlaus fia. Az ő idejében Szulejman szultán kezd uralkodni. (Nagy tisztelettel neveztetik meg; czíme után versek.) Szulejmán Belgradra határoz hadjáratot: egy tavaszkor elindúl, körülveszi ágyúival, hamar lerontja. A kâfireket kardra hányja, a *dejr*-eket (klastromokat) pedig mecsetekké változtatja át. — Aztán egy darabig megpihente után *Rodusz*-ra: azon is győzedelmes lesz. — Megint Magyarországra, Ludovikusz király 10-dik évében. *Petervardin* és *Öszekin* (Eszék) várakat megveszi, s Buda felé fordúl. Azonban *Mohács* térségén Ludovikusz király vele szembe száll. — Nagy viadal. — A „kâfir"-eket (küffâr-t) megverik. (A király halála nincs megemlítve.) „Az nap reggeltől kezdve napestig oly viadalt müvelének, hogy a világot szükké szoríták a kâfi-

rek szemeire. Végre a Hatalmas ir kegyelmével a kâfirek serege meggyőzetvén, az iszlám népe diadalmas lőn. A hitetlen sereget kard élére hányják. — Azután jó szerencsével megint székhelyébe érkezvén, az uralkodás székében megállapodék (Szulejmán t. i.)." (207—209.)

Evvel vége szakad török magyar krónikánknak. Még a szerző bezáró versei. (209, b—210.)

II.

Csak futólagosan tekintve is a mi török-magyar krónikánk itt részletezett tartalmát, — megjegyzem, hogy minden külön említett factumot, különösen a hely- és személyneveket, hűségesen hoztam föl, csak a Nagy Sándorról való episodiumot hagyván félre, — először is észre kell vennünk, hogy a török szerző előadta factumai mind a latin-magyar kútfők előadásával megegyezők, legalább azokban mind föltalálhatók, legfeljebb a N. Sándorral való és Atila alatt előforduló némely episodiumot kivéve. Szerző tehát nem költött új történeteket, nem is használt ismeretlen kútfőket, teszem keletieket. Még a magyar őstörténeti mesék Nimrod, Hunor, Magogról, Sicambriáról, Franco Paris fiáról stb. mind ott vannak krónikáinkban. Nincs is mit csudálkoznunk ezen: hiszen maga mondja, hogy latin könyvből merített, és többször említi a „kitâb"-ját (könyvét), vagy ilyen formulákkal: a „beszélő szava" előadása szerint" — rendesen, mikor valami új pontra akar áttérni az ő „auctor"-jára hivatkozik. — A factumok előadása sem visel nála semmi keleti színt, ott sem a hol ezt leginkább várhatnók, a keleten folyó magyar őstörténetekben. Csak az előadási apró részletekben vehetünk ilyesmit észre, a miről alantabb még egy pár szót.

De nagyon föltetsző az, hogy török szerzőnk a magyar történetek némely pontjait egy szóval sem említi, olyanokat is, a melyekről legkevésbbé sem tehetjük fel, hogy magyar krónikában, akármily silány volt legyen is az, nem találhatta volna fölemlítve. Nem annyira azt akarom itt sokra tenni, hogy egyik-másik király tetteinek, hadjáratainak stb.

sokszor fele, söt több is hiányzik, — v. ö. Jeruzsálemi Andrást, Mátyást, stb. — a tisztelt Történelmi Osztály legjobban fogja láthatni, mi és mennyi hiányzik; mert azt, a mi van, a a tartalom kimutatásában mind fölhoztam; — de az mégis nagyon különös, hogy a magyarok külföldi hadjáratai a vezérek korában tökéletesen el vannak mellőzve, s Árpádról egyenesen rövid átmenettel Sz. Istvánra tér át. Pedig épen ezen korszak lett volna Mahmûd Terdsümân-nak való, minthogy egyébütt is észrevehetni, mily gyönyörűséggel adja elő terjedelmesen a nagy véres csatákat, ha néha valami egyformaság tünik is elő leirásaiból, mely a maga fejéből való irásából származhatott.

Legitt kérdezhetjük: szándékosan hagyta-e félre a vezérek korszakát, talán hogy az előtte kedves (?) magyarok vereségeit is elhallgathassa?

Nem hihetjük: mert egyébütt elbeszélli, a hol előfordúlnak, söt még mielőtt a magyarok a törökkel összeütköztek, itt-ott a „porba való kâfirek"-féle megvető czímmel tiszteli meg a magyarokat. Úgy látszik tehát, Mahmûd nem valami nagy magyarszerető, s alig fogunk e részben oly kedvezően róla itélhetni, mint Vámbéry úr, midőn ismertetésében így nyilatkozik Mahmûd jelleméről:

„A fordítóban, minden hitváltoztatása mellett, oly tiszta honfikeblü magyarra találunk, ki azon czélt látszott magának kitüzni, hogy Szolimán országnagyjaival a magyar nemzet dicső múltját, harczias jellemét megismertesse. Ő több ízben figyelmezteti a hatalmas szultánt, hogy a magyar pogányok egészen más jellemüek, mint a görög, bosnyák és bolgár hitetlenek." — És tovább még ezt:

„Legnagyobb gondot fordított a szót *keresztyén*, vagy a magyar nemzet hitéről értekezletet kikerülni. A magyaroknak keresztyénné lettét, (mi az eredeti latin könyvben bizonyosan nagyon szerepel), említésbe sem hozza, noha a római császár, (és soha sem a pápa), és a magyar nemzet közötti viszonyról eleget szól."

Nem tudom, mi lebegett itt szeme előtt Vámbéry úrnak, a miből török szerzőnknek a magyarok iránt való kiváló szeretetét és ritka méltányosságát következteti. Talán épen csak

az indította V. urat e nézetre, hogy Mahmûdot született magyarnak tartja, minthogy Pecsevi és Szolakzade ilyen magyar eredetü Mahmûdról tesznek említést. Ezt hihetjük bátran: de akkor is csak annyit tudunk bizonyossággal, hogy Magyarországban született, vagy talán csak az atyja, s ő mindamellett csak török nevelésben részesült, tán először a jancsárok testületében, — mert nagyon is kilátszik belőle a katonai kedv, — és *dil-oghlan*-ságra alkalmaztatván, később mint tolmács szolgálhatott. Különben ő ki sem tünteti a magyarokat egyéb nem törökök közől; kivált, mióta magokkal az ozmáni szultánokkal érintkezésbe jőnek, csak úgy, mint akármely más akkori török író, él irányokban a gyülölséges és iszlámi magabizottságot lehelő „*kâfir* (gjaur), *küffâr*" vagy „*küffâr-i khâkszâr*" kifejezésekkel; csak a török vereségeit emlegeti illedelmes sajnálattal mint istennek szent végzetéből történteket. Azt pedig, hogy „a szultánt többször figyelmezteti, hogy a magyarok különb pogányok," én sehol sem találom. A „jeles bégek" vagy „vitéz bátor hősök" nála csak szokásos kifejezés: jeles bégjei vannak akármily királynak, a német császárnak is. Végre ha csakugyan valami dicsérettel vannak illetve a magyarok, a mi leginkább ott lehet, hol még mint „*Hunor* népéről" szól róluk, ez csak az eredeti latin-magyar krónikából származott át, s korántsem Mahmûdnak tulajdonítható.

A másik pont, melyre Vámbéry úr nagy nyomatékot fektet az, hogy Madmûd soha a *keresztyén* szót nem említi, sem a pápát, hanem csak római császárt (inkább német császárnak nevezi), s a magyaroknak keresztyénné lettét egészen elhallgatja. — A mi a pápát illeti, elkerülte Vámbéry úr figyelmét egynéhány hely, a hol megvan a római pápa (*rîm papa*), p. o. Attila alatt; Károly királyt ő küldi s fenyegeti a magyarokat átkával (*bed du'â*); — N. Lajos alatt. — A *keresztyén* szó nem említése nem tesz sokat: sokkal rosszabb ennél a *kâfir*, *küffâr*, mi nem csak magában foglalja a keresztyéneket, hanem a megvetést, megutálást is, melylyel irányokban a büszke iszlâm hitü viseltetik vala.

Igaz, szóval sem említi a magyarok keresztyénné lettét, söt szerinte a magyar bégek kivánnak királyt, és

koronával koronázzák meg Sz. Istvánt, nem mondván, hogy a pápa küldte azt. Következtethetjük-e ebből, hogy Mahmûd a török olvasó előtt a magyarok nem iszlámi voltát — köztudomású dolgot — akarta volna eltakarni? Valamint már egyelőre ily szándékot nem tulajdoníthatunk Mahmûdnak, úgy ellenkezőleg elég jelét találjuk nála annak, hogy ez nem is volt szándéka. Mert maga is „nagy egyházat, *keliszát*" emleget, min a török csak keresztyén templomot ért, vagy „dejr"-t, keresztyén templomos klastromot (milyeneket p. o. Szulejman Belgradban „mecsetekké" teszen), és ezt több királyról hűségesen hozza föl, mert az eredetiben is volt említve, — pedig evvel eléggé megmondja, hogy ő szerinte is a magyaroknál megvan a keresztyénség, vagy helyesebben nem-iszlâmiság.

De térjünk vissza már oda fel érintett kérdésünkhez: miért hagyhatta el Mahmûd a magyarok külföldi hadjáratai-kat, miért a magyarok keresztyénné lettét is, miért más nekünk igen fontosnak látszó factumokat is, (p. o. Mátyás uralkodását csaknem egészen)?

Ennek csak az lehet az oka, hogy ő nem fordít históriát, hanem választva ír históriát latin krónika után. Azonkivül a munkának második fele jobbadán nagyobb sietséget árul el; mert ott talán nem talált annyi érdekest, mint az Árpád előtt való történetekben, kivéve egynéhány helyet, mely fentebb a tartalom kimutatásában is megismerhető. Sőt bizonyítja ezt már előadásmódja is. Számtalanszor, mikor új pontra tér át, efféle formulával él: „Azonban a beszéllő szava szerint stb. lőn ez meg ez." Ebből úgy látszik, hogy Mahmûd eredetijét szakaszonként olvasva, mindegyik szakaszt úgy a hogy értette, és a factumok összefüggését elrendezte, emlékezetből szabadon leírta, azaz saját szerkesztése szerint adta. Így különösen némileg nagyobb szakasz leírásához fogván, nagyon természetes, hogy sok részletet már el is felejtett vala, s csak innen is van, hogy aránylag oly kevés a megemlített személy és helynév. — De más részről egynémely helyen meg is érteti velünk, hogy restelli a sokféle részletes tárgynak fölhozását, midőn ily phraszissal elégíti ki a talán többet váró olvasót: „Még sok hadat viselt; mindenikben szerencsés lön stb."

— Ugyan csak ily dolgozásmódjából magyarázhatók meg némely nyilván való tévedései és félreértései is, melyek közűl egynéhányat még föl fogok hozni. — Ámde ha Mahmûd így — noha átalában a krónika menetét követve, — válogatva szabadon dolgozik, könnyen megengedhetjük azt is, hogy ő nem ismertè fel mindenkor a fontos tényeket, a mi annyival inkább történhetett, mert

általában több tárgybeli részletet vagy épen nem vagy félre értett; söt — a mi szintén még jellemzéséhez tartozik, noha tolmácsi minöségének nem válik nagy dicséretére —

a latin nyelvet is csak így-amúgy, de nem alaposan értette.

Nem szemrehányásképen akarjuk ezen kevésbbé kedvezö állításainkat értetni, — mert hiszen török létére elég becsület az is, hogy annyit tudott és értett, — de munkájának kellö megismerésére minden árnyék-oldala fölmutatása is kivántatik.

1) Hiányos vagy félszeg tárgyismeret nyilvánúl p. o. abban, hogy a *Római császárt* találván a latin krónikában említve, kit ö különben inkább „német császárnak" nevez, azt képzelte magának, hogy ez *Rómá*-ban lakik, s így *Küzül-elma* (= Piros alma) — a mivel a törökök a szent Péter temploma csúcsán levö gombról *Rómát* jelölik — egyszeriben a császárnak székhelye lesz, s e képzelet megmarad több helyen. (V. ö. Péter, Aba, András királyokat.) — Egy másik eset az, hogy Mária királynéval követteti el apuliai Károly ellen a bünös cselszövést s egyetlen egy szóval sem hozza föl anyját Erzsébet asszonyt is, azután sem, mikor János bán Máriát elfogatja, hol magát a királynét sereges hadjáratra kelteti a bán ellen. Ez olyasmi, a mit semmiesetre nem találhatott a latin krónikában, és csak félreértésböl származhatott. — Csak ö töle, gondolom, tudjuk azt, hogy Bendegúz nem Atilának atyja, hanem nötestvére fia, kivel aztán Csaba találkozik. Hasonlóképen apuliai Károly szerinte N. Lajos fia, és ezt megtartván, azután Máriával „testvér"-nek szólíttatja meg. — A „*Palatinusz*" majdnem úgy van használva, mintha tulajdon-, azaz személynév volna. — Csak emlékezö tévedés talán, hogy

a különben meg nem nevezett Felicián a királynak, nem a királynénak vágja el a négy újját.

Egyik-másik ilynemű tévedést már fentebb a tartalomban jegyeztem meg. Csak egyet hozok még föl furcsaságúl, mi azonban Mahmûd ő kegyelmét csaknem a fölületesség vádjával illetteti. Atila történetében azt találta vala, a mit Thuróczi e szavakkal mond: „intravit *regnum Constantiae*, ubi rex *Sigismundus*, ejusdem terrae princeps, circa Basileam magno cum exercitu dicitur ei occurrisse.“ A török a régibb Konstantinápolyt (= Byzantium) *Kosztantinije*-nek hívja: a *Constantia* néven tehát Mahmûd legott azt képzelte, és oda teszi *Sigismundus* királyt, s minthogy már meg van nála „*Szegizmunduz*“ mint byzanti király, mit sem aggódva Honorius helyére is teszi; ugyancsak Szegizmunduz leányát említi többször mint Atilának feleségét, Csabának anyját; ahhoz is menekül Csaba az Atila halála és a németek ellen vesztett csata után.

2) A latin nyelvben való ismereteit — nem hasonlíthatván az ő-használta eredetit — csak abban láthatjuk vagy sejthetjük némiképen, a mit a latinból is megtart: a tulajdonnevekben. Lássuk előbb röviden az azokban követte írás- vagy átirás módját.

Ő a neveket, kivéve azokat, melyek a töröknél már közismeretesek valának, p. o. *Beca* (Bécs), *Nimcse* (Német), *Cseh*, *Leh* (Lengyel), *Boghdan* (Moldava), *Iflâh* (Oláh), néha *Madsar* (magyar), *Tuna* (Duna), *Budin* (Buda), *Belgïrad*, *Usztulnï Belghïrad*, *Iszkender* = Alexander (de *Alekszander vojvoda*), *Janko* vojvoda (de *Johanisz* is), *Dârâb* perzsa = Darius (de ez is *Dariusz*), *Isztefan* stb. — a többit az eredetiben talált latinos alakban adja: *Emerikusz*, *Tetrikusz* (Thuróczi: Detricus) *Szegizmunduz*, *Belhemus* (Wilhelmus), *Ladiszlaus*, *Ludovikusz*, *Szalamon* (nem *Szulejman*, a mi ugyanazt tenné) *Karolusz* sat.; csak néha a latin *usz* végzetet *us*-sal cseréli föl, p. o. rendesen Ladislaus, Isztefan*us*, az Isztefan*usz* és Isztefan mellett.

Mint ezekből is látjuk, tudja Mahmûd a latin nyelv írásmódját; de azt nem tudta, hogy miképen fejeznek vala ki latin írással némi magyar a latinban elő nem fordúló ejtéseket.

Azért *Csaba* helyett van nála: *Kaba*, mert ennek olvasta a latin *Chaba*-t. *Boricz* helyett (a mi neki törökösítve Borics lett volna), ebből: *Borich* ezt olvassa: *Borkh*. Miképen lett a „monasterium de *Demes*“ ezzé: *Dimsikâr*, nem látom által. A *Blasius Forgach* pedig lett *Balazs Farkas*. (Alkalmasint valakivel ejtetvén e nevet, az előtte tán ismeretesebb *farkas* szóra értette. — Szabad-e ebből magyar nyelvismereteire is következtetnünk?)

Csak egy név, — latinos alakja ellenére — mégis legföltetszőbb, mert a latin sem szokta azt *usz* végzettel adni: *Atilusz*, soha sem *Atila*. Úgy látszik, hogy amazt latin eredetijében is találta, különben emezt csak úgy megtartotta volna mint ezeket: *Buda* (nem Bleda), *Gejza*, *Bejla* = *Bela*.

De ugyan a nevekben nyilvánosságra jutnak némiképen Mahmûd latin nyelvismeretei is. Az *Amyntasz*-ra találjuk egyszer ezt is: *Amintam*, tehát tisztán latin accusativust. Szintúgy szerinte Sicambria alapítója *Franko* a „*Paradiz fia*“; ezt ebből olvasta, hogy „Franco filius *Paridis*“, itt megint a genitivust vevén alapalaknak. A *Ruszcsián* ország is alkalmasint csak „in *Rusciam*“-féle accusativusból lett, a mi p. o. ebben is nyilvánvaló: *Aghrim* = *Agria* (Agriam).

No ezek furcsa quid-pro-quo-k, melyeket tanuló diáknak ugyan nem, de Mahmûd Terdsümânnak mégis szivesen elengedünk, ki különben talán többet forgatta a kardot, mintsem a latin grammatikát! — Most e részletes jellemzéséhez csak ennyit teszünk még hozzá, hogy ő — szultánjának inkább kedves olvasmányt, mintsem mély tudományos munkát, mihez nem is ért vala, akarván nyújtani — előadását lehetőleg könnyü-, és török embernek élvezhetővé tenni igyekezik; és ebben annyira czélt ért, hogy nem csak kortársait, hanem minket is, minden ebben tekintetbe nem jövő tárgybeli fogyatkozásai mellett, élénk, egyszerü elbeszélésével gyönyörködtethet. Magától érthető dolog, hogy így a török életbeli fogalmak és szokásokból több vonást kellett beszőnie, talán már azért is, mert ő magával is csak azok által és mellett értetheti vala meg az idegen dolgokról szóló históriát. Így először, mint különben más török írónál is, a „*magnates* vagy *principes* Hungarorum“ „magyar *bégek*“; a királynak vannak *vezírjei*, p. o. a német csá-

szárnak, N. Sándornak. Egyházi személyek, kivéve a római pápát (*rîm papa*), mind „*dîn uluszu, din ululari*" = „vallás-nagyja, nagyjai", p. o. az ammoni templom papjai, az eremiták, Julián cardinális. — Török szokásokból folyónak tekinthetjük azt, hogy a királyhoz folyamodók a földet csókolják, vagy arczukkal dörzsölik; hogy a kémek kiküldése, meg a levelek küldögetése annyira szerepel. A királyok szerinte többször „evéssel, ivással, vigadozással" töltik életöket: úgy teszik vala tán már a török nagy urak is?

III.

Egy kérdés marad még: melyik latin nyelven írt krónikát követett Mahmûd Terdsümân?

Az első adat, mely e kérdésre szolgál, magában Mahmûd előszavában van: „Azon időben, hogy az általa (Szulejman által) karddal meghódított Magyarország némely várának népei a bécsi királynak meghódolván, a padisâh ellen való ezen engedetlenségök miatt, ő tengernagy sereggel reájok mene, és egyszeriben megint alá veté őket: *Usztulnï Belghïrad*nevű várban (= Székesfehérvárott) *egy latin nyelven írt könyv kerüle kezembe.* Hogy tartalmát megnézém, hát *Magyarország régi időkből való krónikája* volt stb."

De ám ebben is csak annyit mond, hogy „latin kitâb" volt ez, a mit Székes-Fehérvárott talált, s a mit ő azután irásának alapjául vett; tehát csak azt mondja, a mit különben is a nevek latinos alakjaiból tudhatnánk. Inkább azt kell még kérdeznünk, hogy csak egy könyvből merített-e ő minden anyagot egész a mohácsi csatáig? vagy talán a legújabb kort, mikor maga a török is már szerepel, maga fejéből, a maga egyébünnen vett tudása szerint írta-e meg? És az elején a Kadar beszédébe beleszőtt N. Sándor-episodiumot, valamint Atila alatt a Róma, Vienna, Marsiliáról szóló igtatványokat szintén már elő találta-e ő ugyanazon egy „latin könyvben"?

Mahmûd nagyon egyszerű őszinte ember: ő megmondotta volna, ha az ő „kitâb"-ján kivül még más valamely kút-

föt használ. Arra pedig a már fent idézett formulákkal egyre vonatkozik és hivatkozik; ha néha többes számban mondja is: „a világtörténetbeszéllök szerint“, nem képzelhetjük azért többféle munka használtatását, mert legott megint van a „râvi kavlïndsa“ (a beszéllő beszéde szerint) vagy „kitâbïn hikâjeti bunun üzerine dir“ (a könyvnek elbeszéllése úgy van, a szerint van, hogy stb.) Különben is bajos volna Mahmûdról a nyugati történelmi irodalom ismeretét föltennünk.

Az utolsó ily hivatkozás „râvi kavlïndsa“ a 207, b. levelen van, mikor Szulejmán Belgrad ellen akar indúlni; maga a mohácsi csata pedig mint Lajos király 10-ik uralkodó évében történtnek hozatik föl, a mi megint csak a magyar krónikára mutat, úgy hogy bizonyossággal mondhatjuk, hogy ő az egészben végig követte a latin könyvet, azaz olyant, mely épen a mohácsi csatáig terjed vala.

Ezen meghatározó jelek a meglevő latin magyar krónikák közöl leginkább Thuróczira látszanak mutatni, különösen annak Mohácsig folytatott kiadására.

De mégsem Thuróczi az, a kit Mahmûd használt, nem azért, mert sok van benne, a mit Mahmûd nem említ: hiszen tudjuk miképen ír Mahmûd, és hogy válogató, különösen pedig elhagyogató; — hanem inkább a miatt a mi Thuróczíban nincs, és a mit Mahmûd „de suo“ nem vehetett. Ilyen

1) A tatárjárás, mely Mahmûdnál terjedelmesen sokkal több adattal van előadva mint Thuróczinál, ki azt csak „obiter absolvit.“

2) Kadar beszédében a N. Sándorról való episodium. Ez is meg volt a Mahmûd használta forrásában: mert a factumok „Ádám aerája“ szerint említtetnek, a mi nyugati krónikákban szokás; a részletek, noha sokhelyt félreértöleg homályosítva, csak a classicus forrásokból származtak át, csakhogy nem közvetlenül. (A latin névalakok ebben is úgy vannak mint a többiben: *Dariusz* stb. söt „*Amintam*“). Azonkivül ez episodium szálai még a további elbeszéllésbe is vannak be szőve, és egy két helyen reá való vonatkozással megint fölmerülnek.

3) Nincs Thuróczinál Róma meg Marsilia históriája melyet Detre Atilának beszéll. Mert noha ott Justinust mint

kútfőt említi, megint az ádámi évszám mutatja, hogy csak krónika közvetítésével teheti azt, melyben Justinus volt idézve auctorúl.

4) Egy szócska szól Thuróczi ellen, söt kis ártatlan szóvégzet: az, hogy Mahmûdnál Atila neve *Atilusz*, holott Thuróczi *Atila*-val él. Pedig csak azt lehet hinnünk, hogy latin eredetijében találta e nevet így: *Atilusz*.

Nem Thuróczi tehát az, kit Mahmûd követett; még kevésbbé lehet más a meglevök közöl.

A tek. Történelmi Osztályra kell tehát hagynom annak kimutatását és megalapítását, hogy létezett-e valaha az illető korban íratott latin-magyar krónika, melynek kellő jelei, hogy Mahmûd forrásának tekinthessük, ezek volnának:

1) Foglalja magában legalább mind azt, a mi Mahmûd művében van; még a N. Sándorról, meg Róma-, Vienna-, Marsiliáról való episodiumokat is.

2) Terjedjen le egész a mohácsi csatáig.

3) Tartsa meg jobban a nevek latinos alakjait: tehát *Andreas* nem *Endre*, *Petrus* nem Péter stb. De különösen legyen meg az *Atila* név ez alakban: *Atilusz.*

Már most hogy a Tek. Akademiának Mahmûd Terdsümân eredeti irályát s előadásmódját is bémutathassam, iho következtetek belőle lehető hűséggel fordított egy két mutatványt; egy-két kisebbet már a Magy. Nyelvészet VI. évfolyambeli első füzete hozott (a 70—74 lapokon),

---

MUTATVÁNYOK A TÂRÎKH-I ÜNGÜRÛSZ-BÓL.

I.

A magyar nép származásáról és Pannoniába első bejöveteléről.

Târ. Ü. 3. levél stb.

A történetbeszéllők úgy írták meg, hogy régi időben a *madsar* (مجار) nép nemzetsége *Nimrod* fiaiból támadott világra. Mert Nimrodnak egy *Enkisza* (انقسا) nevű felesége vala; attól két fia születvén, egyikét *Magor*-nak (ماغور), másikát *Hunor*-nak (حونور) hívják vala. Ezek Nimrodnak első fiai valának, és mindig atyjoknak palotájában laknak vala.

Valamelyik napon Nimrod vadászatra menvén ki, fiait is magával elvezeté. Ottan vadászat közben Nimrod véletlenül egy vadra akadván, azonnal utána eredvén üzőbe vevé. Fiai is mindenfelé vadra tartván szemeiket, egyszerre az erdőnek egy zúgából egy csodaszép állat mutatkozék elejökbe, mely különbféle színekkel volt mintegy festve. Legottan e vadat megkivánván, lovaikat utána ereszték. A vad pedig elfutván, Perzsia határszélén egy hegyes erdős helyhez jutván, az erdőbe eltűnék. A két királyfi, bármennyit keresék is, nem találák, nevét hírét sehogy sem tudhaták meg. Akkor a két testvér ezen megbúsúlván és a szomorúság tengerébe elmerülvén, egymással kezdének tanácskozni, hogy mitevők lennének. Azután haza térvén, s atyjokhoz jővén, hozzája kérést tőnek: „Perzsia határszélén való azon hegységen — úgy mondának, — hadd építsünk egy klastromot“, így kérék, hogy a világtól megválván, abban laknának. „A világ népeit elhagyván — azt mondák — csak magunk dolgával akarunk foglalkozni.“ — Nimrod is az ő kérésöket elfogadván, megparancsolá, hogy számukra ugyanazon a helyen egy klastromot építenének, hogy a két királyfi ott lakván, a magok hite

szerint ájtatossággal foglalkozván, élethosszáig ott ellehetne. A mint a klastrom megépüle, elkészüle, ők is csakugyan azon a helyen lakván, sok hónapig és esztendeig, a világ népével semmit nem közlekedvén, csak ájtatossággal és szent jámborsággal foglalatosak lőnek, s a világ gyönyörüségeitől megvonúlának.

Ily módon ők öt évig abban a klastromban lakván, csendességben élének. — Hatodik éve hogy lőn, a két ifjúnak fejét a világ gyönyörüsége kezdé háborgatni: szíveikben a királyság kivánsága keletkezék. Hogy ezek ily állapotban valának, egyszer ott egy idegen személy jöve hozzájok, és a világ fölött való fejedelemkedést és az uralkodás kivánatosságát magyarázván meg nekik, őket elcsábítá. Az ifjak tehát azon személy sugallatára odahagyván a klastromot, uralkodás keresésére adák magokat.

Azon időben Perzsaországhoz közel egy fejedelemnek két jeles szép leánya vala: Magor és Hunor azon leányokat feleségül vevék.

Ezek után a történetbeszélő úgy adja elő, hogy az *Üngürûsz* nép (أونكروس قومى) Hunor nemzetségéből támada világra. Mert *Hunor*-nak neve annakutána *Hungrusz*-ra változék át.

És Nimrod halála után Hunor egész népével apósához, a *tatár khán*-hoz menekedvén, ott letelepedék. A khán is őtet minden tisztességben tartván, Perzsaország határszélén más valamely országnak fejedelemséget adá neki. Mert Nimrod halála után Perzsaország trónjára más király jutott vala. És azon tartományt *Dsidija*-nak (جديا = Scythia) nevezik, a mi a. m. *Tatárország* (تاتار ولايتلرى, *tatar vilâjetlederi*) és *Szamarkandtól* egész a *Feketetengerig* terjed.

Egy időben Perzsaország királya *Kosztantinije* (Konstantinápoly) ura ellen hadat indítván, azért a scythiai tartományok fejedelmétől segítséget kére. És Scythia fejedelme csakugyan segítségül Hunor népéből, mely tatár nép vala, 20000 embernyi sereget egybegyüjtvén, Perzsaország királyának elküldé. A perzsa király tehát, hogy Konstantinápoly királyára támadott vala, az említett Hunor népét száguldozásra

eresztvén, azok ekképen a perzsa királytól elválván, *Panonia* (پانونيا) *országának* mentek vala. És hogy azon országba jutának, láták, hogy egy csodaszép, mívelt ország, számtalan folyó vizekkel, sok gyümölcscsel s gazdátlan jószággal. Akkor mondák szíveikben: „bizony ennél jobb ország hol kerülne kezünkbe", s azért Hunor népe közhatározat szerint az ország királyához járúlván, alá veté magát neki, és az országban helyenként letelepedének. Panonia királya pedig nagyon örüle azon, hogy azok úgy az ő keze alatt letelepedének; azt gondolja vala, hogy ezek már neki alatta valók lennének. Azonban miután ezen Hunor nép letelepedett vala, Scythia országába a Hunor több népéhez és bégjeihez jóravaló kémeket küldöttek, hogy Hunor bégjei sereget gyűjtvén, ama gazdag országra hadat indítanának.

Azonközben a khán meghala. Országa nagyobbrészt Hunornak, Nimrod fiának veté magát alá; csak egynehány bég nem vetvén magát alája, más fejedelemséget tartnak vala (= elpártolnak vala). — Azon időben pedig a mondott kémek Scythia és Hunor népe bégjeihez érkezvén, Panonia országnak milyenvoltáról hírt adának, a miből azok megérték, hogy nincs oly gazdag ország mint Panonia. Azért Scythia és a Hunor-nép bégjei nagy sereget kezdének gyűjteni. És Hunor népe Panoniába jövetelének egyik oka ez.

Egy másik beszéd szerint úgy adatik elő, hogy valamely napon Hunor a maga népének jeles főfő embereit egybegyüjtvén, kiment vala vadászatra. Vadászat közben egyszerre egy hegy oldalából egy vad állat jöve elő, mely csodaszép különös színekkel vala fölékesítve. Útját pedig a másik (szomszéd) nép felé veszi. Hogy e dolgot látá, azonnal magában ezt (isteni) előjelnek tartá. Monda: „Ha ez a vad nekem prédáúl esik, meglesz nekünk ez országban csendes maradásunk: ellenben, ha e vad nem kerül kezemhez, azt akarja a sors, hogy a most hírünkre esett Panoniaországot meghódítsuk." Így tökéllette vala el magában, s egyszersmind azon gondolattal a vad utánereszté lovát. A vad pedig elfutván, hogy a szomszéd nép határszéléhez ére, Hunor is már közel érvén hozzája, csaknem kezére kerítendő vala, midőn a vad egy-

szerre szeméből eltűnék; se hírét se nevét többé nem tudhatá. A mint Hunor e dolgot látá, mellette való főfő embereinek monda: „E dolog nem ok nélkül való. Ez nekem és népemnek azt jelenti, hogy többé nekünk ez országban nem lehet életünk. Most csak az a módja, hogy más országban vennők lakásunkat. — E közben sok idő múlék el. Más valamely okból Hunor is népével nem jól találván magát, s meg nem élhetvén, a szomszéd országokhoz nyújtván kezét, egynéhányát fegyver erejével meghódítá. A mint láták, hogy nekik senki ellenök nem állhat, tehát azon kezdének gondolkodni, hogy Panonia országát és a napnyugaton való országokat magoknak hatalmuk alá hajtanák. — Imezen megmagyarázott okokból Hunor, Nimrod fia, sereget kezde gyűjteni.

Miután Hunor népe egybegyűlt vala, számát vevék s fölírák: láták, hogy Hunor népének 10,000 embere gyűlt egybe, és egyéb minden féle népből még 280,000 ember. Azonközben hogy e roppant nagy sereget egybegyűjtötte vala, Hunornak nem szolgála tovább élete, e világból kimúlék. — Azonban Hunornak rokonai közől egy nagy bégfi (بكزاده) vala; *Kattar*nak (قتّار) hívják vala. Hunor helyébe a sereg fölött azt tevék vezérré (سردار). És a bégek mind Kattar vezér divánjába begyűlvén, tanácskozni kezdének, hogy melyik tartományra fognak most menni. A gyülekezetbeli bégek mindegyike különb-különb beszédet tartván, sokféle szót szólának. Azonban *Kattar khan* igen okos és tudós ember vala, és „olvasott, világtapasztalt" ember. A gondolkodás tengerébe merülvén, a bégeknek szólásait sehogy sem fogadhatá el, és némi idő múlva fejét felemelvén, a bégekre s népére vetett tekintettel monda: „Ha úgy akarjátok, hogy most indúlván, s azon országot, melyet meghóditandók vagyunk, székhelyünkké tevén, azért a kelet és nyugat részén való országokat meghóditsuk: ám szükséges, hogy igyekezetünk Panonia országára való legyen." A bégek Kattár szavát mind helybenhagyván, ezt erős kötéssel elhatározák. — Midőn aztán Kattar vezér Hunor népe bégjeinek Panonia országának milyenvoltát egynémi szóval előadta vala: „Oka pedig — azt mondá — hogy azon országra vagyon szándékunk, az, hogy a szerencse fia, a

világ királya, *Nagy Sándor*, miután a napkeleti országokat legyőzte, és kelleti szerint meghóditotta vala, valamely okból a napnyugati országokra is hadat szándékozván indítani, szívében legelőször Panonia országának meghódítását kivánta vala meg, a végett, hogy *Budát* amaz országok meghódítására szerencsés auguriumúl bírván, azt székhelyévé tenné. Ez okáért Sándor elindúlván, azt maghódítá. És azon székhelyet szerencsés augriummal elfoglalván, onnét *Bécs* trónjára indúlván, azt is meghódítá. E két székhely meghódításáért Német- Lengyel-, Cseh-, Frank és még néhány más országnak bégjeit véresen legyőzvén, őket erővel a maga parancsolatja alá hajtá.

A mint Hunor bégjei Kattar vezértől e hireket meghallák, mindnyájan az ő szavain elálmélkodván, okos gondolatját és rendelkezését hegyben hagyák. „Valóban, — azt mondák, — csodálatos dolgokat adál most elönkbe. De ugyan ezen Sándor hol születék? s kitől vevé származását, apja s anyja kik valának? s legelőször mely országokra indúlván s mely királyt szállítván le trónjáról, hódítá meg azokat? s Panonia országára való hadjáratának mi vala az oka? — mindezeket, kérjük, sziveskedjél mivelünk közölni és nekünk megmagyarázni.“ Mihelyt Kattar Hunor népe bégjeinek unszolását látá, ő is kezdé neki Sándor hadjáratait elbeszélleni.

(Ez után Kattar a következő 34 levelen előadja a macedoniai királyok történetét, s különösen Sándor hadjáratait bővebben. Jónak tartom ezen előadás végén lévő azon részét még ide fölvenni fordításomba, a melyben N. Sándor pannoniai hadjáratának okadatolása folytattatik.)

Azután Sándor parancsolatjára Dariusz királyt királyi módon eltemeték. Maga pedig nagy pompával eljövén, Bagdad székében öröm és vigasság között kezde lakni.

Azonközben egyszer napnyugat felől egynéhány gyászhírmondók eljövén, azt jelenték, hogy Sándor anyja testvére, kinek szintén Sándor vala neve, egész seregével Frankországban elvesze. A mint Sándor e hírt hallá, elszomorodván egész három napig gyászt tarta. Ugyanis, mikor Sándor Dariusz királyt egy ízben legyőzvén, maga Kurd- és Gürdsi-országra (Georgiára) indúla, anyja testvérét Sándort 41000 embernyi sereggel a napnyugaton való uralkodó fejedelmek meghódítá-

sára küldötte vala. — A mint tehát Sándor az eljött gyászmondóktól e híreket vevé, azt kérdezé tőlök: „Mimódon menekültetek meg hát ti?“ Mondának: „Felséges király! Mihelyt tőled Sándor ama királyok ellen való hadjáratra parancsot vőn, szerencsés uralkodásod napjaiban seregével fölkelvén, először a *tatár*okat, *lengyel*eket, *cseh*eket, *alaman*okat hódítá meg. Azután, hogy a *frank*ok országa ellen indúlunk, egynéhány frank bégek és királyok eljövén, meghódolának. Onnét tovább menvén *Puliát* (Apulia) hódíták meg. Azonban Frankország királya, — most Francziaországnak neveztetik, — alája vetvén magát Sándornak, és vele testvérré válván, sok barátságot mutata iránta. De kéz alatt a több frank és német bégekkel egyesülvén, követeket külde hozzájok: „Én Sándorral egyesülék, s testvére levék; mindent elhiszen nekem. Ti is készen legyetek, én is őtet oly útra vinném, hogy alkalmat találván ellene, őtet egész seregével egyetemben elvesztenők.“ Ezen egyezkedés szerint, Sándor ellen az alkalmat lesvén, egy napon őtet seregestül elveszték.

Pedig Sándort vezírjei mindenkor intvén, azt mondják vala: „Felséges király!

Az ellenségnek ravaszságától ne tartsd magadat biztosnak; vigyázz! Ne ejtsen ő tégedet véletlenül lesbe.

(Mekr-i düsmenden emin olma; szakïn,
Ejlemeszin szama anszïzdan kemin).

De bár mennyit szólnak vala is, nem lőn semmi haszna: míg fejére nem kerüle a dolog, nem hivé el nekik. Végre véresen porba hulla.“

A mint N. Sándor e híreket vevé, fölötte elszomorodván, Frankországba Sándor holttestéért embereket külde. A frank bégek is, N. Sándortól való félelemből, azt átadák nekik. Azután Sándor a holttestet királyi módon megmosatván, *Tïre*ben (?) eltemeték.

És Sándor föltevé magában, hogy a frank bégeken — úgy monda — Sándornak vérét (megboszúlatlan) nem hagyom. Azonnal parancsot ada, és a napnyugati országokra való hadjáratra egész serege népét elkészítteté. És azon hevességgel a perzsa királytól vett kincset serege népei közé osztatá el. Akkor a sereg is *rûmi* öltözetét elhagyván, perzsa öltözetet

vön magára, úgy hogy pánczélaikat is mind arany és ezüstből készítvén, lovaikat és magokat arany alá mintegy elmeríték; úgyannyira, hogy a legalsóbb szipâhira is nézvén, a szem az arany és ezüst fényétől káprázik vala.

A mint az egybegyűlt sereg minden szerét fegyverét elkészítette vala, ezenközben egy napon Sándor nagy divánt rendele. Egészen királyi mód szerint trónját fölékesíttetvén, s fejére az uralkodás koronáját tevén, fejedelmi székibe üle. Jobbra balra aranyos ezüstös székeken a vezírek, királyok és a tisztességes királyfiak ülnek vala.

Azután Sándor fejét emelvén s jobbra balra tekintetet vetvén vezírjeire, azt mondá: „Vezírek és bégek! Vajjon volna-e nekem székhelyemre alkalmas egy város, hogy azt székhelyemmé tevén, azután azokon a tájakon való országokhoz fogván, Sándor (bátyám) megbosszúlása végett, Lengyel-, Cseh-, Német- és Frankországokat könnyebben meghódíthatnám?“ E kérdésre a birodalom nagyjai mind fejöket alá hajtván, s az álmélkodás tengerébe merülvén, senki feleletet nem adhata. Ezen Sándor nagyon elszomorodván, némi ideig gondolkodva komor tekintettel áll vala, midőn egyszerre azt láták, hogy nem tudni honnan, egy személy jelenék meg, s Sándor eleibe járúlván így szóla: „oh király, tudtodra legyen, hogy Panonia országnak egy székhelye vagyon, mely neked fölötte alkalmas. És arra, hogy kívánságod szerint minden országokhoz fogván, azokat meghódítsad, annál jobb és alkalmatosabb székkely nincsen. Immáran tehát, oh király, távoztasd lelkedből a szomorúságot, és szívedből a kétséges aggodalmat; mert azon ország neked fog jutni, és azután az egész világ is ten hatalmad alá lesz vetve.“ Ily tudósítást ada neki. Azután N. Sándor e dolgon fölötte megörülvén, minden szomorúsága szívéből eltűnék. Ezen örvendetes híreket adott személytől még a világ dolgairól való némely titkot is megakara ugyan kérdezni: de azon személy azonnal eltűnék.

Ezennel elhallgata Kattar khán. Hunor népe, hogy Kattar khántól Sándornak ezen történeteit meghallották, és ennek világuradalmát és vitézségét megértették vala, mindnyájan igen

megdicsérék. Ugyanakkor Hunor népei megismerék, hogy oly jó ország nincsen mint *Üngürüsz* ország; mindnyájan nagy örömmel az arra való hadjáratra elkészülének.

Ezek után Kattar khán meg Hunor nagy bégjei egy napon egybegyülvén, vígadnak és isznak vala. Azonközben *Szikambria* trónjának dolgairól kezdtek vala beszélleni. A bégek közöl nehányan fejet emelvén, mondának: „oh Kattar! Szikambria székvárosa ugyan micsoda nép között (keletkezett), s mely uralkodó építette azt legelőször, hogy azt oly nagy, híres székhelynek mondják?“ E megszólításra Kattar, a bégekre tekintvén, el kezdé beszéllni, hogy a Szikambria székvárosa hajdanában milyen néptörzs által és micsoda embertől építtetett.

„Régi időkben a tenger partján *Turoja* (Troja) néven híres egy nagy vár vala. — Annakutána egy nagy ellenség egy *Elejna* (Helena) nevű asszony miatt reája támadván, a várat lerontá és elpusztítá. Azon háborúban keletkezék, a *tugh* (lófark) melyet a mostani hadakban hordoznak. — Azon várnak annakelőtte egy királya vala, kinek *Paradisz* (پرادیس) vala neve. Ezen Paradisznak egy fia vala, kit *Firanko*-nak (فرانقو) hivnak vala. Midőn atyja Paradisz még trónját bírja vala, Firanko némi sereggel Panonia ország felé vevé útját. És hogy azon ország neki fölötte megtetszék, helyről helyre étetéssel itatással azon vidékeket megjárván és nézegetvén, valamely napon a *Duna* vize partján *Szikan* (سقان) néven ismeretes egy hegy oldalához érkezék. Azt a helyet kegyelmesen megtekintvén, látá, hogy az fölötte szép zöld mező, mely különb-különb virágokkal mindenfelé mintegy föl van öltöztetve, és édes szavú madarak énekelnek vala benne. *Bejt:*

Dsüszt ü dsu idip akar âb-i revânlar bâgh-i bâgh
'Ajs-icsün kurmus csecsikler szahra gülsende o dâgh.

(Keresgélvén kertet meg kertet folynak folyó vizek,
Gyönyörűség végett tágas rózsaágyon virágokat ültetett
ama hegy.)

Minden oldala különbféle gyümölcsökkel tele, s min-

den része sokféle termő fákkal bővölködő; vize, ege kellemetes; mindenfelé a mívelt föld áldása és kenyere sok, úgyannyira, hogy minden tekintetben gazdag egy ország. — Azonnal azon paradicsomi vidéket megszeretvén, elrendelé, hogy a Szikan hegy oldalában egy nagy várat építenének. — Annakutána egy szerencsés órában a várfalakat kijelölvén, az némi idő elhúzódása után végre elkészüle. Minthogy pedig fölötte gazdag és bő áldással való ország vala, azt *Panoniának* nevezik vala, mert latin nyelven ez annyi mint „kenyeres" (panis). Azután mihelyest Firanko a várost Szikan hegye oldalában megépítette vala, minthogy a hegynek Szikan vala neve, alkalmasnak látá, a városnak is a „*Szikambria*" nevet adnia. Miután tehát Szikambria városa annak kelleti szerint elkészült vala, ott Firanko fölüle trónjára, és az ország népei is neki engedelmeskedvén, fölöttük kezde uralkodni.

Idő jártával azután N. Sándor, anyja testvére, Sándor elveszte miatt, reája indúlván, szívében föltette vala annak meghódítását. Egy napon tehát Sándor megparancsolá, hogy serege egybegyűlne, s kevés idő alatt számtalan sereget egybegyűjtvén, egy szerencsés időben Panonia országára útnak indúla.

Azon a részen pedig Szikambria trónján ülvén Firanko mulatsággal és vigadalommal foglalatos vala, midőn egyszer napkeletről egy ember jelentkezék: „Egyszeriben a királylyal kell találkoznom; mondani valóm van." Eleibe hozák tehát őt Firankónak, s azon ember monda: „Felséges király! tudtodra legyen, hogy napkeleten N. Sándor a perzsa királyt meggyőzvén, az azon részen való országokat mind elfoglalta, s bégjeiket magának engedelmessé tette. Most pedig anyja testvérének, Sándornak Frankországban elvesztét hallván, arabok, perzsák, s a több meghódított népekből szedett véghetetlen s megszámlálhatatlan sereggel te reád jő. Azért óvd meg magadat." Hogy e hírt adá, Franko igen megijede: mert azon időben, hogy Sándor a napkeleti országokat meghódította vala, a rûmi határszélek szomszédjai is szüntelenűl szemmel füllel vigyázván, azt mondják vala: Ki tudja, vajjon nem támad-e mi reánk is?

Azonban a király még sem hivén azon hírmondó szavának, azonnal arrafelé megkémlés végett kémeket külde ki. A kémek tehát eljárván oda, Sándor seregével találkozának, és megtudák annak nagyságát és milyenvoltát. Azonnal Frankóhoz visszatérének, és Sándornak rettentő hatalmáról neki jelentést tőnek. Franko, elcsüggedvén bátorsága, megismeré, hogy ha olyan világhős mint Dariusz király nem bírhata Sándorral, hát magának mekkora hatalommal kellene ellene állania, hogy vele bírhatna? S azonnal készülethez fogván, minden kincsét egybegyüjté; s Szikambria trónját és Panonia országon való birodalmát fejéből kivetvén, más valamely országról kezde gondolkodni, hol letelepedhetnék. Egy szerencsés órát szemelvén ki, elhagyá tehát székhelyét, s napnyugat felé más országra menvén, szálltában keltében végre *Francziaországba* érkezék, s azt üresen találván, elfoglalá. Azonnal rendelést tőn, hogy egy alkalmatos kedves helyen egy nagy várost építene, s azon városra alkalmatos egy helyre találván, azt egy gyönyörü, jó egü tájékon csakugyan létrehozá, megépíté.

Minthogy pedig atyjának neve *Paradisz* vala, annak nevének tiszteletére, s hogy hírének nevének emlékezete a világban megmaradna, az ujonnan épitett várost „*Pariz*"-nak nevezé el, a mi azon időtől fogva mai napiglan *Pariz* városa, Francziaország székvárosa. És minthogy a maga neve *Franko* (Firanko) vala, azon országot *Franczia*-nak (Firancsía) nevezé.

Innét elbeszéllésünk megint N. Sándorra tér át.

A történetbeszéllők úgy beszéllik, hogy a napok között egy napon N. Sándor, anyja testvérének megboszúlása, s a napnyugati országok meghódítása végett, azon nagy hadsereggel előre nyomúlván, Panoniaország határán átlépe. Onnét szállva kelve, étetéssel itatással statióról statióra, előre haladván, Szikambriához ére, és nagy örömmel trónjába üle, (trónját elfoglalá). És a körülötte való szomszéd bégek is fejöket féltvén, mind eljövén Sándornak fejet hajtának. — Midőn azon telet Sándor ott vígan eltöltöttte vala, egy napon megparancsolá, hogy hadjáratra készüljenek. S az egész hadsereg népe, parancsolatja szerint, mindegyik elkészülvén, s pánczélját, fegyverét, szerszámát rendbe hozván, mind aranyba s

s ezüstbe mintegy elmerültek vala. A mint a tavasz elérkezék, s a világot mindenféle színekkel felékesíté, azonnal Sándor megint hadra gerjedvén föl, egy szerencsés időben szikambriai székhelye auguriuma alatt, zászlait lobogtatván, számtalan pánczélos sereggel *Bécs* felé indúla, hogy azt meghódítván, s a lengyeleket, cseheket, alamánokat mind legyőzvén, azután Frankországra támadna.

Itt megint Kattar khánnak históriájához kerülénk vissza.

A történetbeszéllő előadása szerint itt Kattar bégjeinek még ezt mondá:

„Minthogy tehát egy olyan világ királya, mint Sándor, Szikambria trónját meghódítván, azt szerencsés auguriumúl bírta, már nekünk is illő és méltó dolog, hogy oda indúlnánk, s azon országot elfoglalnók, hogy mí is aztán több országra terjesztvén kezeinket, azokat megvehetnök.

A mint a bégek Kattar vezértől e beszédet hallák, az ő okosságán és éles elméjén elálmélkodván, igen kezdék magasztalni. — És akkor úgy egyezének meg, hogy azonnal hadaikat azon országra elindíták. És Pannonia iránt, hangos dobszó mellett, Krisztus születése után *373. esztendőben*, csapat csapat után útra kelének.

II.

A tatárjárás.

Târ. Ü. 142 b,—155 levv.

A mint *Andarjas* (Andreas) is e világból kimúlék, hátra maradott fia *Bejla* (Béla) atyja helyébe koronás királylyá lőn, s székét elfoglalván országai fölött uralkodni kezde.

Azonban a tatároknak annakelőtte egy *khán*-jok vala: *Bathuszi Akdur*-nak hívják vala. És amaz időben ő kivüle Tatárországban Bathuszi Akdur khán alatt való egyéb tatár törzsek fölött uralkodó még öt *kis khan* vala *(uvak khan)*. Ezek a khánok azon időben köz megegyezés szerint minden kettő közöl egyszer *Kara Boghdan* országra (Moldavára) támadván, azt az országot nagyon dúlják s pusztítják vala. Ez

okáért Boghdan népe fölötte igen zaklattatván, s véghetetlenül nyomoríttatván, soha azoknak kegyetlenségeiktől nem vala biztosságban.

Akkoriban pedig Moldava országnak egy nagy vajdája vala, kinek *Kuten* vala neve. A mint a tatárnak azon kegyetlen dúlogatását és nyomorítgatását el nem háríthatá, egész népével, öregével fiataljával, fölkerekedvén, lakhelyeikből elköltözének. Onnét azután eljövén, átmenének Magyarország földjére. S a moldovai vajda, Béla királyhoz járúlván, elpanaszlá neki szomorú állapotját. A mint a király az ő dolgáról értesüle, kívánságuk szerint nekik földet ada, és jól fogadván megvígasztalá őket.

Innét a mi elbeszéllésünk megint a tatár khán *Bathuszi Akdur*-hoz tér.

Mihelyest Boghdanország népe lakhelyeit elhagyá, amaz a keze alatt való nép khánjait udvarához híván, velök tanácskozni kezde. Egyik elbeszéllés szerint, szándéka Oroszországra (Ruszcsian = Russia), egy másik szerint meg Magyarországra vala irányozva. A mint tehát (e felől) egyezkedének, a khánoknak megparancsolá, hogy mennének, sergeiket egybegyüjtenék, s evvel tisztességesen elbocsájtá őket. Maga Bathuszi Akdur khán is egész tatárországbeli seregét magához hívta vala. Azután amaz öt khán is elindúlva, s kiki a maga seregét egybegyüjtvén, a khán udvaránál összegyülének. — Azonban azon nagy tatár sereg egybegyülése Oroszország királyának füléhez jutott vala, ki ezen megijedvén, mély gondolkodás tengerébe kezde merülni. — Elbeszéllésünkben pedig erre érénk, hogy a mint Bathuszi Akdur khán egész tatárországi seregét egybegyüjtötte vala, számbavevék, s úgy találák, hogy 100,000 embernyi tatár sereg gyült egybe. Onnét azután a tatár sereg, Krisztus után 1241-ik esztendőben Oroszországra támadván, némely helyét tüzzel vassal földúlák s elpusztíták.

Azon napokban pedig Oroszországból egy kereskedő megmenekedvén, e történetekről hírt hoza. És azon ember, hogy Magyarországba érkezék, Béla király előtt megjelenti, hogy Bathuszi Akdur khán nagy sereget gyüjtött. „S Oroszországra támadván — úgymond — annak már is némely he-

lyét tűzzel vassal földúlta. Ezentúl pedig bizonyos, hogy reád fog jőni. Aztán nem is olyan ellenség az, kit semmibe lehetne venni." Mihelyt (amaz) ezt mondá, (a király) kételkedésbe esék, és megijede rajta. — Némelyek mondása szerint, azon embernek híradását nem hivé el: mert Magyarország között és Oroszország között egy nagy hegység és fölötte szük hegyszoros vala, a melyen sereg alig mehet át. Azon okból a király ama tudósításnak nem ada hitelt. Azon szorost *Demir-kapu* (= Vas-kapu)-nak hívják vala. Azonban mégis a király szivében kétség keletkezett vala; azért mindjárt amaz ország felé kémeket bocsájta ki, s ezenfelül országa minden részeibe leveleket kezde küldözni, hogy készen tartsák magokat.

Azonközben a király még múlatván, a tatár sereg felé küldött kémeit várja vala.

Csakugyan a napok között egy napon a kémek megjővén, azon hírt adák, hogy Oroszországot már elpusztították, s azután — úgy mondnak — igaz és bizonyos, hogy azonnal te reád fognak fordúlni." Ezen a királynak lelke fejébe ugrék, (igen megijede). — Akkoriban pedig a királynak mellette egy nagy bég vala, kit *Palatinusz*-nak hívnak vala. Azt magához hívá, s megparancsolá, hogy mindjárást elindúlna, s a Vaskapu szorosában megszállván, azt őrizné, s a tatár sereget azon át ne eresztené. S amaz a parancsnak engedelmeskedvén, a király azonnal még egynehány béget ada melléje, s díszruhát (khïlat) öltvén reája: „Meglátnám (mit fogsz tenni)" — ily nyájas fölbuzdítással elbocsájtá őtet. S a Vaskapu felé vala menőben.

De Béla király is Magyarország nagyjait és minden hadseregét magához hívá, és Fehérvár előtt egybegyűjté. És a tatár seregre szemet fület tarta. — E részről a palatinusz is éjjel-nappal egyaránt azon szoros felé sietvén, a mint azután a Vaskapuhoz érkezék, ott seregével megpihene. És az útat elállván, erősen vigyázván, hogy az ellenség mihez kezdene, ott megvárá a harczot.

A történetbeszéllő úgy írja, hogy a király is, a másik részről, sereget gyűjtvén, dolgára vigyáz vala. Minden becses kincsét egybeszedetvén, Németország császárjának levelet íra, s kincseit feleségasszonya mellé adván, elküldé Németországba.

Maga pedig gondolóra veszi vala, hogy a világ sorsa mire juthatna, és a palatinusnál a dolgok hogyfolytára szemét fülét fordítja.

Azután a történetbeszéllők úgy mondják, hogy ama részen a tatárok, — minthogy Moldovába szakadatlan beütésök miatt az említett ország (Moldova) fejedelme és népe elköltöztek és Magyarországban telepedtek vala, — azon okból most Magyarországra támadni indulának. — Szállásról szállásra haladva, valamely napon azon szoroshoz érkezének, s seregök eleje hogy a Vaskapu helyéhez juta, hát láták, hogy az útja el van zárva, és hadsereg őrzi azt. A tatár seregnek azon része, mely már eljött vala, ott megálla; végre a szoros megtelék tatár néppel, és az útzáró őrseregre reá kezdének vívni. Számtalan tatár népet vesztének ott, de a viadal mind nagyobb lőn. A khánhoz hírmondó érkezék : a tatár khán aztán útat kerese hogy átmenne, de a palatinus a jövőket tekintet nélkül levágja vala.

Végre a khán is megérkezvén, az útját álló seregre oly annyira dühösen kezdének vívni, hogy szóval nem lehet megmondani. Utóvégre tehát a tatár sereg diadalmas lőn, s a palatinus erősen megsebesülvén elszalada. A mint a palatinus elszalada, a tatárok a hegyszoroson átkelvén, Magyarország földjére lépének. — Azonban hogy a palatinus esetének híre a királyhoz eljuta (— pedig azon időben Csehországból segítséget kért vala —), azért Székes-Fehérvárról fölkelvén, Esztergom előtt a Duna folyón átmene, és *Moravá*-ba (Morva) érvén, ott a Csehországból jövendő segítséget megvárá. — A khán pedig hogy Magyarországba juta, a mellette való khánokkal tanácskozván egyezkedék velök. A khánok egyikét *Petha khan* (پطَا خان)-nak hívják vala: azt a maga seregével Lengyelországra küldé. Mihelyt *Petha khán* Lengyelországba beüte, a lengyel király sereget külde ellene. *Krakov* nevezetű vár közelében a két sereg egymásra találván, nagy viadalt tartának. Azon csatában Petha khán meggyőzettetvén, egész serege elesék; egy sem menekedék meg, s nyomuk ott vesze.

Egy másik khánt *kajkan*-nak hívnak vala, azt is külön járatra egynéhány ezer lovassal Moldava országra küldé.

Egy napon Kajkan tehát Erdélyországnak azon nehéz járatú hegyein áthágván, *Szeben* vára (Zibîn (زیبین) közelében *Otla* (? Olta, Aluta) néven ismeretes folyó partján egy nagy falu vala, — oda érkezvén, az említett folyón átkele. Azonban hogy Erdély népéhez is ezen hír érkezék, azonnal ők is egybegyűlvén, amazoknak elejökbe menének, és velök megütközvén, nagy viadalt tartának. Végre a tatár sereg elszaladván, ama zord hegység közé elrejtezék. De miután az erdélyiek megint kiki a maga helyére visszatértek vala, s már semmit nem félnek vala, ezt a khán mihelyt észrevevé, egyszerre reájok támadván, s Erdély vidékeit megrohanván, a népet kard élére hányák, s az egész országot földúlák s elpusztíták. — Onnét azután tovább állván, megint a nagy khánhoz menének. — Azalatt Bathuszi Akdur khán is elindúlván, *Szegedin*-re szállott vala. Arrá a helyre Kajkan is érvén, a nagy khánnal egybetalálkozék. Ott tanácskozást tartván, a királynak egy kikelő levelet írának; azt mondák, hogy: „Te, ki Béla, Magyarország királya vagy! Ezennel tudjad, hogy hited és szertartásod szerint való életed mind hiábavaló. A királyság sem illethet tégedet: a királyság az én jogomhoz tartozik; mert két király egymás mellett nem lehet. Már most ha azt kivánod, hogy kardomtól megmenekedjél, hát nyakadra kötelet akasztván jőj el, térj a mí hitünkre és nekem légy szolgám, én pedig megint meghagylak s megerősítlek birodalmadban. — Ellenben ha erre reá nem állsz, készen tarthatod magadat mindenre. Mert íme én reád megyek, nem mondhatod azután, hogy ‚azt nem tudám'."

Ily tartalmú levelet külde, a királynak és nyomban maga is a király ellen indúla.

Azonban a király is onnét elmenvén, s eljövén Pest városába bevonúlt vala, és seregét is mind beszállítván, s a várat erősen elsánczolván, senkit nem eresztett vala ki, mindaddig, míg e részről a khán is, egy jó darab földön átjárván, Pesthez közel érkezett vala. És azon a helyen száguldozásokat indítván, a körülötte való vidékeket kizsákmányoltatá. — A király hollétéről azonban senki biztos hírt nem adhata. — Ez pedig akkor, hogy feleségét és kincseit Németországba

küldé, egyszersmind segítséget kért vala. Azon okból egy jeles német bég alatt számos sereg jött vala alá *Váczig* a királynak segítségére.

Ugyanakkor a khán egy száguldozást rendezett (indított) vala, melynek alkalmával a tatár sereg hirtelen *Vácz* várára támadván, minthogy a várbelieket rajt kapák vigyázatlanságukon, a várt megvevék, s a férfiakat levágván, a nőket és gyermekeket rabságba ejték. Azután a várt fölgyújták s elpusztíták. Midőn pedig a tatárok onnét visszatérnek, láták mentökben, hogy szemben velök csapat sereg jő. — Ugyanis a király Németországból segítséget kért vala : azon sereg épen az vala. A mint a két sereg ott egymásra talála, mihelyt ott egymásról tudást, hírt vőnek, azonnal hozzáfogának a viadalhoz. A tatárok erősebbek levén, záporként szórák a nyilakat. S a német sereget megvervén, egyszeriben megronták s megsemmisíték, bégjeit pedig fogságba ejték. Onnét azután visszatérvén, megint a tatár khánhoz csatlakozának.

Ezelőtt már említettük vala, hogy miután a tatárok háborgatásaik miatt Moldava fejedelme, Kuten vajda, országából sok népével elköltözvén, a (magyar) királytól lakóhelyeket kért vala, ez sok bégnek, szipâhinak s alattavalónak tulajdon földjeit kezeikből elvevén, Bogdan (Moldava) népének adta vala. Azért a magyar bégek s egyéb alattvalók ezt zokon vették, s igen megharagudtak vala. Pedig a király, mikor a tatár sereg beüte, mindent Kuten vajdával együtt szerez és rendez vala, s őt nagyon szereti vala.

Hogy tehát a tatárok jövének és Magyarországban sok kárt és pusztítást mívelének, az ország bégjei és népei ezen megbúsúlván, azt mondák, hogy most íme moldavai (boghdan) fejedelem okozta a tatárnak ide betörését : mert ő azokkal egy értelemben van.“ Ilyen gyanakodás támada köztük, és noha Boghdan népével egyesültek vala, még sem szereték egymást, és közűlök a harag és gyűlölség el nem tűnék. Végre, a tatár ezen hadakozása idejében, a magyar nép bégjeivel egybeállván, fejet emelének : „Minden bizonynyal — úgy mondának — Kuten vajdát elvesztjük; mert ő miatta jött reánk az ellenség. Azonkivül a király saját birtokainkat (földjeinket) erőszakosan kezünkből elvevén, ő neki és népének adta.“ —

Egy napon tehát, a németeknek is egy része velök tartván, fölfegyverkezének; mondának: „A király is az országra kész ellenséget hozott: menjen hát, és Boghdan népével (a kúnokkal) feleljen az ellenségnek." — Így föllázadván, neki menének azon háznak, a melyben Kuten fejedelem lakik vala; a házat körülvevék, és meg kezdék vívni. Végre Kuten ellen alkalmat találván, a házba betörének, s ötet kegyetlenül levágák.

Pedig akkor, hogy az ellenség bejöve az országba, Boghdan népe (a kúnok) egybegyültenek vala, s fegyveres készület után látván, a királyhoz akarának menni, midőn innét annak híre juta közükbe, hogy a magyarok serege föllázadván, az ő fejedelmöket, *Kuten* vajdát megölték. Azonnal ők is fejet emelvén (föllázadván) azt határozák, hogy a tatár khánnal egyesülvén, a magyarokon bosszút állanának.

Ugyanakkor pedig a király részéről hozzájok meghivó mene, de azt ők semmi tekintetbe nem vevék. — Mihelyt a királynak hírül adák, hogy úgy van a dolog, azokra hadsereget indíta: (a kúnok) pedig szembeszállván velök, azon sereggel megütközének, s a király serge ellen alkalmat találván, annak nagyobb részét megronták. Azok pedig nagy félelemmel elszéledvén s futásnak eredvén, egészen elpusztúlának.

Azonban a történetbeszéllők úgy hozzák meg, hogy ezalatt a tatár khán a királynak Pesten létéről biztos hírt vőn. Azért meg akará ötet ott támadni, de megint abbahagyá. A király is ott a környékből segítséget reménylvén, szüntelen várakozásban vala. Azután azon napokban Német-, Cseh-, Lengyelországokból számtalan sok sereg érkezvén segítségére, a király is fölkerekedék, s Pestből kimenvén, a tatár khán ellen indúla. — Másik felől a khán is eszébe vevé magát, és seregét több csapatokra osztá, mindegyik csapatot egy-egy helyen lesbe állítá, s meghagyá nekik, vigyázzanak, nehogy a király seregével szembe szállván, vele megütközzetek. Csak távol nézzétek: én merre megyek, ti is utánam eredvén, nyomban kövessetek." Ugyanis ezen intézkedésének az vala czélja, hogy (csak) a királyi sereg elgyengülte után tartson vele diadalt. Azonban vizsga szemmel a király felé fordúlván, mihelyt annak nyoma mutatkozék, a khán is azonnal lóra üle, s seregét egy futamatnyira visszahuzá.

A király azon éjjel ugyanott megpihene. Beszéd közben némelyek mondák, hogy a tatár sereg elfuta. — Mihelyt a hajnal jelei föltünének, a király megint fölkerekedék. Egy futamatnyi földön áthaladta után egyszerre a tatár sereg leshelyéből előrohanván, mutatkozék. Hogy ezt láták, azt gondolák, hogy ihol itt a khánnal találkoztunk össze; és azonnal az egész magyar sereg minden fegyverével lóra pattanván, azt gondolván hogy „ihol van a khán" — az nap egész estig a tatárt üzegeték. Az éjjel pedig lóháton egész reggelig mint a csillagok az égen átvirrasztának. Reggelre kelvén, hogy a világ megvilágosodék, láták, hogy egy (oldal) felől az ellenség mutatkozik.

Tehát az nap is üzék azokat, egész estig, míg tovább nem bírván az üzést abba kelle hagyniok.

Azonban oly annyira előre mentek vala, hogy a Tisza (folyó) közelében *Agria* szomszédságába jutának. Hogy megestveledék, elfáradtan ott megszállának s megnyugovának.

A khán is a megmondott folyóhoz közel megszállván, egész seregével az nap megint egyesüle. Azután az éjjel, mihelyt a világ zaja zúgása megszünék, a khán derék jeles khánjait mind magához hívá, és monda: „Tudjátok, lehetetlen hogy megint ilyetén jó alkalom kezünkbe kerülne. Azért mindjárt legyetek készen, minthogy ma éjjel az ellenségre éjjeli megtámadást indítunk." A khánok erre csapatjaikat rendezék, s azután elnyargalván, a király seregét hat oldalról körülvevék, és legott azokra záporként kezdének nyilakat vetni. Oly szerfölött nagy sok nyilat ejtegetének, hogy az éjjel, reggel eljöttéig, kimondhatlan sok lovat és embert vesztének. S egyszersmind a sereg népe közöl számtalanokat sebbe ejtettek vala.

Reggelre kelvén a király is lóra üle, s csapatjait elrendezé. A királynak egy jeles testvére vala: az a királynak jobb szárnyán állítá föl hadait, s a bal szárnyán a császártól segítségére jött német sereg rendezé magát. Azután az nap a tatárokkal egész nap leáldoztáig nagy viadalt tartának. — És mind a két részről sok nép vesze oda: különösen a tatár sereg csapatonként nyílzáport szórván, sok sereget tört vala meg. Olyannyira viaskodnak vala, hogy a csatatér színén

való néppel harczolván .... Minden oldalról oly mértékben nyilzáport szórnak vala, ... Végre a magyar sereget meggyőzvén, részét megtörék, részét sebbe ejték. A németeket is erősen megtörvén, (sokat) vesztettek vala (bennök). A király látá, hogy a tatár népen semmiképen nem nyerhet győzedelmet, (hanem) a maga serege nagyobbrészt megtöretvén legyőzeték. Azért mindjárt futásra tökélvén el magát, azon éjjel a király és testvére *Kolomanusz* lóra ülvén elfutának.

N'oldu ahvâlï bularïn' dinle jâr:
Mâl ü mülk, takht ü rakht her ne ki var

(Mi lőn dolga ezeknek halld meg barátom:
Pénzök földök, székök szerök a mi van) .

Dsumleszin terk ejlejibcn, aj azîz
Ejlediler kacsmagha ghâjet szitîz

(Mindenöket elvesztvén, oh jámborom,
Elfutásra tőnek nagy iparkodást.)

Jügrük atlara olup bunlar szüvâr,
Kacsdïlar terk ejlejip nâmûsz ü 'âr.

(Gyors lovakra ezek fölülvén,
Elfutának, odahagyván híröket szemérmöket.)

Her kisi île kacsardï joluna,
Kimsze bakmazdï onüne szonuna

(Minden ember úgy szalad vala útjának,
Senki nem néz vala se előre se hátra.)

Csûnki kardasïla kacsdïlar kïrâl
Leskere dakhï n'olur, gör, szonra hâl.

(Miután testvérivel elfuta a király,
A seregnek, haj mi lesz aztán dolga?)

Hogy ezeknek ily állapotjokat a tatár megtudá, azonnal lóra ülvén, éjjeli megtámadást tőn reájok, és azon sereget tökéletesen szétvervén, részint a Tiszába ugraszták, részint

kard élére is hányák s kirablák őket. A király szomorúan elfutván, menőben vala.

E részről a tatárok a megvert sereg holmijét prédára hányák, és a körülötte való helyeket tűzzel-vassal pusztíták. Szintén a hatalmokba (kézre) került tartomány népét megtörvén, az asszonyokat s gyermekeket rabokká tevék. — Azután a khán onnét elmenvén, általkele a Dunán és Ó-Budán (Eszki-Budin) álla meg. Miután némi ideig ott megnyúgodott vala, aztán megint a khánokat száguldozásra eresztė, a kiket is mindeniket egy-egy tájékra küldvén, mindenfelé az országot dúlák és pusztíták. Közöttük egy *Szafan*-nak nevezett khánja is vala. . . . . . . ra *) küldvén, oda eredvén, meghódította vala azt.

De már ezelőtt is megirók, hogy (a király) még a hadjárat előtt feleségét és sok kincsét Németországba küldötte vala. Azért, hogy a viadalban meggyőzeték, a császárhoz mene. Azonban a történetbeszéllő úgy beszélli, hogy a viadalban megmaradt császári bégek a királyról s a magyar bégekről a császárnak panaszolkodván, mondának: „Felséges császár! Nekünk a tatár seregtől nem vala mit félnünk. Hanem hogy azon válságos helyzetben Boghdan népe (a kúnok) és a magyar bégek között viszályok támadának, s (ezek) a boghdani (kún) fejedelmet megölék, azért ők okozák, hogy a tatárok ellenünk alkalmat találván, oly fölötte sok kárt és pusztítást mívelének.“ Így bánatosan, könyek között mondák el panaszukat.

A császár e dolgokat figyelmesen tudomásúl vevé; megharaguvék, és Béla királyt megfogatván, egy erős várba fogságba vetteté.

Azután az auctornak beszéde úgy van, hogy mikor a tatár khán a királylyal viadalt tarta, a királyi pecsét a khánnak kezébe kerűle. És a király divánjához tartozó egynéhány scriba (írnok, secretarius) is kézre kerülvén, a khánhoz mint szegény foglyok jövének.

A királynak testvére Kolomanusz pedig, ki a viadalban

*) اوزرنه. De előtte hiányzik, hogy mire, s helye sem hagyatott meg a talán rubricával iratandó szónak.

megveretvén elszaladott vala, azon a vidéken egy nehéz járatú hegységben tartózkodván, mindenfelé legnagyobb figyelemmel vala. A khán tehát, mihelyt ezt eszébe vevé, azonnal mintegy a királynak szájából Kolomanusznak ily levelet írata: „Te, ki testvérem vagy, Kolomanusz! Tudtodra legyen, hogy én mostanában (megint) sereget gyűjtök. Azért te is, veled való sereggeddel minél hamarább jöj el, s csatlakozzál hozzám, hogy ismét indúlván, a khánon bosszút álljunk." Azután a levelet a királyi pecséttel megpecsételvén, a király népéből a khánhoz állott egynéhány ember által Kolomanusznak elküldé. Azonközben a tatár khán egynéhány ezer embert Kolomanusz útjára lesbe helyezett vala. Azután Kolomanusz, mihely a levél hozzája érkezék, csakugyan onnét fölkerekedék. De útközben a tatárok reá támadának, és seregét megvervén, egészen szétugraszták őket. Maga Kolomanusz pedig nem tuda megmenekülni a futásban, hanem elfogaték.

E felől pedig, hogy a német császár a királyt fogságba vetteté, ez elgondolván magában, hogy mi volna oka és czélja az ő fogságba vettetésének, az iránt a császárhoz levelet íra. A mint e levél a császárhoz érkezék, ez neki ily feleletet külde reá: „Hogy reád ellenség jöve, te én tőlem kérél segítséget; én kérésedet el is fogadám, és segítségül derék jeles bégjeimet és hadseregemet mind neked adám. De a te néped között régi rossz tettek folytak, s régtőlfogva a barátság megbomlott vala. Minthogy tehát közötte csak ellenségeskedés és viszály vala, hogy állhatál aztán az ellenség eleibe? Így tehát csalásoddal annyi derék emberemet ejtéd veszedelembe, és azonkivül hogy véghetetlen sok kincsemet hiába elköltéd, még annyi seregemet is porba hullatád. E dologban csakugyan egyszer napfényre jutának a te vétkeid. Immáran, ha az én kezemből ki akarsz szabadúlni, mindaddig, míg a nekem tett kárt meg nem téríted, neked sehogy nem juthat szabadúlás." — Ily feleletet ada neki. A király látá, hogy miután e nagy szerencsétlenség és nyomorúság, és ily viszontagságok jutottak reá, ő már senkitől hűséget és segítséget nem reménylhet; végre tehát a mi kincse vala, azt a császárnak adá, és annakfölötte még sok drága kővel kirakott eszközét is, s egyszersmind megigéré, hogy ha egészen visszanyerendi or-

szágát, abból is még (egy részt) enged által ajándékúl a császárnak birtokába.

Mihelyt a király minden kincse odaengedésével a császárnak kezéből kiszabadúla, ott egy perczig sem maradván tovább, *Rîm* (Róma)-ország felé a pápához fordúla. A római pápa is őt tisztességgel és kegyességgel fogadá, és a király töle hadsereget és pénzt kére segítségül. A pápa tehát sereget gyüjtvén, a királyt nagy meggondozással elbocsájtá. Azután hajóra szállván, kedvező széllel *Rodusz* szigete fele indúla. És ezen sziget uraitól is pénzt és segítséget kére. És csakugyan azoktól is a kegyesség jó reményét és a férfias segítség jeleit nyeré : ők fölkarolák az ő ügyét és készülének, neki sereget adni.

Azonban a történetbeszéllésben úgy következik, hogy, mikor a tatárok Magyarországot elfoglalván, népét erőszakosan az országból elhajtották, a viadalban még megmaradott bégek is, részint Németországban, részint a határszéli tartományokban, oly szándékkal hogy az események menetét megvárják, vagy letelepedtek, vagy a körülötte való várakba elszéledtek vala. — A háború miatt pedig a németekkel ellenkezésbe estek vala.

Azalatt e részről a tatár khán is az országot erősen dúlja s pusztítja. — Azután a császár is látá, hogy a tatár már az ő határán való tartományt pusztítja, és azért megparancsolá, hogy még mielőtt Magyarország még érintetlen részeit a tatár földúlná és kirabolná, a németek menjenek és pusztítsák el. Ekképen a németek is beütvén, azon még érintetlen helyeket, melyek a magok határán valának, földúlák és kiprédálák. És minthogy a tatár khán ellen való hadakozásban a németeknek sok népök odaveszett vala, s ezt a magyarokra rótták vala ; azért, hogy a császártól ily jó alkalmat nyerének, dulának fel annyi sok helyet, és a magyarokat, ellenség gyanánt, részint leölvén részint megfosztván, parancsvételök ellenére is mindenféle kihágásokat és kegyetlenségeket mivelének. Azért ezen pusztítgatások miatt a magyar nép igen fölindúla.

Azonban hogy a király a római pápától segitséget vett, és seregkérés végett a Rodusz szigetebeli urakhoz járúlván,

azok is sereget adtak vala, akkor már csak azon vala, hogy megint hadakozásra indúlna. Egyszersmind a magyarokhoz szakadatlanúl járnak vala hírvivői. A mint a németek ellenségképen e nagy kegyetlenségeket mívelék, a több magyar bégek egybegyűlvén, hogy nem tudtak másképen segíteni, ők is fölkelének azon szándékkal, hogy Horvátországba ütvén be, ott összetalálkoznának a királylyal. Azután, hogy fejet emelvén lábra kelének, a császárhoz hallgató két várat hirtelen megvevének, és minden benneváló népet, asszonyostúl gyermekestűl levágván, a várakat lerונták s az előtalált kincseket és jószágokat mind prédára hányák. És sok német népet elvesztvén, egynéhány előkelő embert is fogának el. Így azután elindúlának, és Horvátországba ütvén be, ott egész figyelemmel a király felé fordúlván, azt megvárák.

A történetbeszéllők és régiségtudók továbbá úgy beszéllik, hogy e részről a tatár khán Bolgár és Rûm országokra száguldozást eresztett, és azon tartományokat is pusztította, és az asszonyokat és gyermekeket rabságba hurczolván, a férfiakat legnagyobb részt leölette vala. Azután mindegyik, az ő bejárta tartományból visszatérvén, megint a khánnal egybetalálkozának és hozzá csatlakozának.

A mint a tatársereg megint egybegyűlt vala, abba egyezének meg, hogy Németországot is megtámadván, azt elpusztítsák. De a császár is hogy ezeknek ily szándékukról kémei által értesűle, azonnal sereget kezde gyűjteni, és megparancsolá, hogy a határszéleken való várakat jól megőrizvén és megerősítvén, mindenképen vigyáznának.

Mihelyt azért a khán megtudá, hogy a császár sereget gyűjtött, egészen elálla az ő szándékától és a Dunán átkelvén, Cseh- és Morava (Morva) országokra támada, és azon tartományokat tűzzel-vassal földúlván, pusztává tevé.

Ekképen a khán azon országokat egész három esztendeig dúlogatá és pusztítgatá, és mindenfelé rontást és pusztarágot mivele. E közben három év lejárta után, — akkor időben pedig Esztergam (Ösztörgun) alatt *) egy nagy vár vala

*) Tulajdonképen Esztergamhoz csatlakozó lefelé (való) részen v. oldalon(جانب).

s azt a khán már több ízben szép szóval fölkérte vala uraitól. Végre, minthogy evvel semmit nem gondoltak vala, reá menvén, a várat megszállá. Sok megrohanást tétete, de végre hogy meg nem veheté, parancsolatjára az egész seregnek megmondhatatlan sok fát kelle összehordani. Azután az egész vár körül fölrakák a fát, a várfalaknál is magasabbra emelvén föl azt. S tüzet vetvén belé, a várbelieket kegyetlen kínokkal megégetvén elveszték. Egy követ sem hagyának a másikon.

Azután Székes-Fehérvár felé vonúlván, azt is elpusztíták.

Azonban, hogy Béla király is megtudá és észrevevé, hogy egyrészről a khán, másfelől a császár az ő országát pusztítgatja, ennek meggondolásán hol fölindúlván hol elbúsúlván, végre a roduszbeli uraktól elbúcsúzék és seregét hajóra szállítván és vitorláit eresztvén, azon nagy hadsereggel a khán ellen indúla.

A khán e dolgokról hírt vevén, azonnal *Ó-Budát* is elpusztíttatá. Azután egész seregével a Dunán átkelvén, onnét megint Tatárországba vevé útját. — E felől pedig Béla király szállásról-szállásra haladtában, egy napon megint Magyarországba tevé be lábát. Megszemlélé, hogy a napok eseményei az ország minden zugának más színt adtak, és azon való elbúsúlással ére székvárosához. De mindéltig országának elpusztítása miatt nagy bánattal vala. Annakutána még tizenöt évig húzván életét, e világból kimúlék. A Duna közepén való egy szigeten, az ott épült templomban temeték el.

Serâb-i telkh-kâm szondu ana merg:
Kharâb abâd-i dehri ejledi terk.

(A keserű italt nyújtá neki a halál:
Az élet pusztúlt mezejét elhagyá.)

BÉLA KIRÁLY HALHATATLAN JEGYZŐJÉNEK,

MÁTYÁSNAK,

ÚJABB DIADALÁRÓL.

BARTAL GYÖRGY TISZT. TAGTÓL.

Első rész.

I.

Az alatt míg a soha szolgaságot nem ismert Parthus és Hunn-Magyar Scythák az akademia nyomdáján is szerencsésen általkeltek, s fajunk dicső történelmének azt a nagy igazságát, melyet boldogúlt Kelemen és Endlicherrel együtt kivívtunk, hogy tudniillik az első s ugyanazon legbölcsebb s legnagyobb magyar király, mindazt, a mit hajdani elődeinknek (a parthusoknak) ősrégi szokásaikból a keresztyén vallással megegyeztethetőnek talált, híven megtartotta, a déli napfény világosságára hozzák: az alatt két tudományférfiak: troppaui tudor Rössler Eduárd, és a magyar akademiának tagja Szabó Károly urak közt*) Béla király halhatatlan jegyzőjének, s hogy őt ma már azon saját czímjével tiszteljük, melylyel nem csak királya szakadatlanúl, hanem e napjainkban többes számmal is feltűnt okleveleiben maga magát egyszerűen s folyton nevezi, *Mátyásnak* a királyi udvar cancellariusának, vagy mint egy idő óta mondjuk, korlátnokának hitelessége felől egy újdonan új vita támadt. Mert vita volt az is, csak hogy az egy Práy, egy Katona, s ezeknek nem csak, hanem az általam mély tudományosságáért magasztalt egykori erdélyi püspök gróf Batthyányi Ignácznak

*) Programm des k. k. Obergymnasiums zu Troppau für das Schuljahr 1860. czím alatt: zur Kritik älterer ungarischer Geschichte von Dr. Eduard Rössler. — Buda-Pesti szemle 35,36. f. Béla király névtelen jegyzője és német bírálói 184—213. lapig Szabó Károly.

is közös barátja Cornides közt folyt, mely azután Commentárimban épen ezen királyi jegyzőről, jobban korlátnokról okadatosan bevallott teljes meggyőződésemet, ennek folytában pedig az Új Magyar Muzeum 1858. évi 8. füzetében Cassel és Dümler Anonymusai irányában szilárd következetességgel írt értekezésemet szülte.

II.

Sem ebben, sem amazokban, bátran mert teljes jó hiszemmel mondom, nincs egy feltünőbb tétel is, melyet a magyar történelmi igaz, és nemzeti becsület iránti pietásomnál fogva előre meg nem fontolva, okadatlanúl, vagy arról kétkedve írtam volna le, ha vajjon azt egykor ismét felfejtenem, vagy épen visszahúznom ne kelljen e? Válogatva vannak általában az alapindokok is, épen oly gondosan, mint egyik tisztelve szeretett tagtársam engedelmével a csallóköz-karcsai ősrégi temploméi *). Mindemellett nem én, hanem a magyar tudományos

*) Fát hozok az erdőre: habár; mégis a Csallóköz történelmi vázlata 5. szakaszának folytában az iránt, hogy Csallóköznek ősrégi, mert már a váradi Regestumban előforduló *Scyth* neve egyenesen *Scythákat* jelent, Aventinushoz, Toldink Heidelbergi codexjéhez, gróf Kemény József Aubanus Theutonicusához, és a halhatatlan Leibniczhoz Krekvicz Györgynek 1685-ben Frankfurt és Nürnbergben kijött, s Magyarország leírásával foglalkozott munkáját teszem, melyben e szavak olvastatnak: v. Istvánfy wird diese Insel Sallókozia, von E. Ensz in Rer. Hung. hist. l. 1. p. 13 insula Cituorum und Scythica genannt. Ennyit Csallóköz történelmi vázlata 5. szakaszához; mert, a mi a 4-iknek tételei hitelességét illeti, önmagam érzem magamat az által legkedvesebben meglepetve, hogy a mint ezt az ott a 30-ik lapon dicsért barátom gazdag levélgyűjteményének későbbi közléséből látom, én már ott, első magyar elődeinkkel egykorú csallói révünk valóságos történetét, mintegy megelőzőleg adtam. E levelek szerint Tamás esztergami érsek azon ősrégi dézmabeli jogát, melylyel a Pozsonyi és *Csollou* vizen levő révek jövedelmeire nézve bírt, 1306-ban a pozsonyi prépost és káptalannak engedte át örökre. E levelet Gentilis a pápai követ 1307-ben, a magyar király 1323-ban megerősítette. Még a Pozsony városa és az oda való káptalan közt 1348-ban lett egyezkedésről szóló levélben is a decima tributi Posonnii et in *Csollou* szavakat olvassuk. Stibor vajda s akkori pozsonyi főispán 1399-ben zárta ki a pozsonyi káptalant e rév jövedelméből, melyet ugyanő

egyetem s akademiának azon egyik fő dísze, ki ön nagylelke érzetében kész volt a magyar jogtörténetről írt szerény Commentárimat a magyar akademia előtt megismertetni, az volt ugyanakkor egyszersmind oly őszinte is, hogy ezek ismeretének hiányát még tudományos iratokban is nyilván sajnállani merte. Igazolnom kell tehát e nagy tudományú férfiúnak ily kegyeletét, különösen Béla király halhatatlan jegyzőjére nézve. Kedves, mert hálás, mert ős magyar érdekű vidám feladat; reám nézve pedig annál örvendetesb, mert ennek megoldására tőlem azok után, a miket Commentárimban mondtam, szinte semmi új, legfölebb csak az látszik talán kívántatni, hogy II. András fiának Béla királynak 1224. esztendőben, Mátyás zágrábi prépost úgy mint királyi korlátnoka által, a Klokocsai nemzetség számára szerkesztett, s Práy és egyéb legnevezetesb történetíróink által egyhangon dicsért adománylevelet ismeretesbbé tegyem; mert ha ugyan épen ő (a nagy Práy) azon előtte is oly igen feltűnt levelet következetesen használja, s ennek jegyzőjében nem kiván vala idő nap előtt püspököt, még pedig oly püspököt látni, kinek neve P betűvel kezdődjék: úgy ő halkkal s fokonként haladva ebben nem csak püspököt, hanem egyik legjelesb esztergami érseket is látott volna *). Ámde, hogy viszont önmagam is ne

---

volt az első, a ki vereknyei révnek nevezte. Így lett azután, hogy magának a káptalannak későbbi folyamodásaiban, sőt Ulászló királynak is ezeknek egyikére adott válaszában e szavak „decima tributi in portu *Csollou* alias *Vereknye*" fordúlnak elő. A XVI. századbeli levelekben már a *vereknyei gázló*, a *vadum Vereknye*, a vereknyei Duna és Kis Duna nevezetekkel is megösmerkedünk. Nekem pedig szabad legyen ezekhez még csak azt az egyet tennem, hogy Bubek országbíró egy, ezer háromszáz hatvanötödikben kelt igen tanulmányos oklevelében azt, a mit a nép ma így mondana: „hogy a csallóközi bankvöki határ a Kis Dunánál kezdődik", a maga korabeli szólás-divat szerint így fejezte ki: „a parte aquilonari a magno fluvio Csollou incipit".

*) Csak a történelmi igaznak, kivált ha az nemzetemet, hazámat, s őseredeti fészkemet illeti, saját legfőbb becse s leghathatósb ereje bírhat arra, hogy a mit jeles tudósunk, az általam tisztelt Ipolyi, a csallóközi legrégibb templomok egyikéről, az egyházkarcsairól, először ugyan a „Csallóközi Útiképek" czíme alatt adott, nem rég pedig az academiának Archaeologiai Közleményei első köt. 85-dik l. mint már is kivívott történelmi igaznak hirdetett, az iránt Csallóközi Váz-

látszassam magámat szintúgy megelőzni akarni, térjünk vissza az új vita megismertetésének folytatására.

---

latom 34-ik szakaszának szoros következtében e jegyzetet tegyem. Már abból, a mit ott mondottam, világos, hogy a ki e templomról írni akar, annak két egészen ellenkező időszakot kell e templom s plébánia történetében megkülönböztetni. Az elsőt, az alapítványit, a boldogot, melyben a templom szentjéről nevezett Bartal-Karcsát, Egyház-Karcsát bírta a mai egyház-karcsai határ területében, azt a szakaszt, melyben még a mai Pinke és Mórocz-Karcsa nevű *érseki* helységek (Comment. 1. k. 56. l.) a pozsonyi várnak Karcsa széli földeihez tartoztak; a későbbitől, mely a XIV. század után akképen következett hogy ezóta az egyház-karcsai plebános az egyház-karcsai határban semmit, hanem mind lakó telekit mind földjét a templommal együtt a pinke-karcsai érseki határban bírja. Engedje meg a tudós író, ha a fenérintett értekezéseiből azt következtetem, hogy ezzel én előtte egészen újat mondok. Most már közelebb a dologhoz. IV. Béla király parancsolatjából Dénes nádor és pozsonyi főispány Ethruchnak a pozsonyi vár karcsai földjeiből két eke alá való földet szab ki, s ennek területét leírván, egy helyt azt mondja: hinc vadit ad magnam viam, quae ducit ad Ecclesiam Bartholomaei Apostoli. Ezt bizonyítja a Com. 2. k. végén a IV. szám alatt Dénes palatinus 1248-ban; ugyanezt ott Rolland palatinus és ismét pozsonyi főispány 1249-ben, végre maga Béla 1253-ban kettős pecsétje alatt, s a levelet azután IV. László és Nagy Lajos királyok megerősítik. A tudós úr igen jól ismeri e levelet, de azon buzgóságában, melylyel a vajkai és több régi csallóközi egyházkönyvekben általa olvasott amaz ősrégi hagyományt, hogy Szt. István Csallóközben a 12 apostol nevére szintannyi templomot állított volna, merő csallóközi együgyű regének nyilvánította, elfeledte, vagy megvetette e királyi adományleveleket is, melyek azon ősi hagyomány hitelességének kedvezni látszanak, s a karcsai plébánián Tamás esztergami érseknek 1308. évi levelére találván, azoknak ellenében azt hirdeti az akademiának Archaeologiai közleményében történelmi igaznak, hogy Egyház-Karcsán 1308-ban épült az első templom. Rég ismerős előttem a levél, de előttem nem csupán ez, hanem, mint a Csallóközi vázlatomból kitetszik, más levelek is, melyek a templom történetét foglalják magokban. Mindemellett mégis újra megolvastam e levelet, úgy mint hozzám, akár mint íróhoz, akár mint a Comment. 2. k. a. VII. szám alatt nevezett akkorbeli őseim ivadékához illik. A levél hibátlan tartalma ez: Karcsákon birtokos *nehány urak*, kik mint patronusok 1308-ban Jakab apostolnak várkonyi hasonló ősrégi templomához tartoztak, az iránt panaszolkodván az érsek előtt, hogy a sok tavak s gyakor vízáradások miatt mind magok, mind cselédjeik s jobbágyaik ritkán s nehezen férhetnek e templomhoz, kérik őt, adna nékiök engedelmet, számokra egy *kápolnát* építhetni. Az

III.

Mind azon első vitának kiváló hősei, mind pedig a nagy nevű Bél Mátyással együtt, mindnyájan tudósainknak legjelesbjeik, kikre méltán büszke lehet nemzeti irodalmunk, e királyi jegyző Codexének azon részében helyezik ennek legfőbb becsét, mely az ős régi magyar alkotmány kezdete megismertetése körül foglalkozván, hosszasb gyakorlati élete tapasztalásának legtisztább forrásából ered s politikai természetű. „Ad hunc itaque finem referenti omnia — mondja Cornides, és fajunkat történetének első lapjától kezdve folyton folyva jellemző saját szelleme szerint mondja; mert ez volt Anonymus egész írói igyekezetének tüzetes czélja, legnagyobb legfőbb gondja — necesse erat primondia nascentis reipublicae hungaricae, primaque ejus ab Almo et Arpad ojacta fundamenta, fortunam in dies amplificatam et auctam, tum constitutam Duce Zoltáno regni summam describere sat.

IV.

Így szólt Cornides nem egy maga, hanem mint mondám hazai tudósainknak legtiszteltebb phalanxával együtt, melyhez én az 1741. évi törvényeinknek a magyar jellemet ismét egy más oldalról oly fényesen visszaragyogtató 61-dik czikke értelmében is *) különösen Corbáviai Kerchelich Boldizsár

érsek megvizsgáltatja a dolgot, s *sz. Miklós* confessor tiszteletére meg engedi a kápolna felállítását, de azzal a kötelességgel, hogy a mivel eddig mint patronusok a várkonyi templomnak tartoztak, azzal tovább is kötelezve legyenek, s kétszer is ismétli, hogy a várkonyi egyház eddigi hasznai jövedelméből nem enged el semmit. Ennyiből áll Tamás érsek levele. Mi következik ebből? az bizonyosan nem, hogy 1308-ban épült volna Bartal apostolnak karcsai temploma. Mert a mi annak napfény-világosságát illeti, a mit én imént a várkonyi földesuraknak Karcsa szélén lett későbbi közbirtokosságáról mondottam, azt tudós Ipolyink közös barátunknak az épen most dicsért Knauz Nándor tagtársunknak gazdag levélgyüjteményéből, jelesül: a melyeket a bőősi levéltárból az 1262. évről 22. martiusról, s az 1327-ikről post quindenas Epiphaniae közöl, az első pillanattal látni, vagy ha akármi okból látni nem akarná, a többi egész világ őszintén elismerni fogja.

*) Az 1741-ik évi 61-ik törvényczikk így szóll: Accedente be-

Ádám apátúrt a magyar szent korona részei s az abban egyesült boldog nemzetek ősrégi szövetségének egyik leghívebb, s elődei közt csak a szép tudományok s bölcselem tudora a híres Kostaniczai Kithonics Jánoshoz, utódainál csak egy Skerlecz Miklóshoz hasonlítható íróját számlálom *). De mindezek Anonymusnak egyedül csak a bécsi codex nevezete, alatt ismeretes munkájáról, róla tehát csak mint régi történészünkről értekeztek. E történészt pedig a kérdésben levő királyi jegyző, vagy korlátnokkal nem csak nem azonosították, hanem, a mit én legalább megfogni nem tudok, annak ama világos panasza folytában, hogy hivatalának teendői bajai, az ő idejétől fogva szerfölött megszaporodtak; erre az időre, erre a magyar jogtörténetnek oly kiváló epochájára, még vissza sem gondoltak. Van tehát több, mit a jelen kérdésre nézve magok classicus íróink is elmulasztottak; a mint hogy általában annak e codexénél épen nem kevésbbé érdekes magyar utódai számára szintoly tanulmányos, egyenlően becses okirataira bővebben terjeszkedni, ezeket egymással öszszevetni, e tudományférfiak egészen ránk, a halhatatlan jegyző hasonló tisztelőire, önmagoknak pedig, ha szabad e kife-

---

nigna Sacrae Regiae Majestatis resolutione, communi statuum et ordinum voto ultro compertum et statutum est, ut praefatorum Regnorum Regno Hungariae annexorum filii nativi sub denominatione Hungarorum, quoad officia et beneficia Ecclesiastica et Secularia etiam comprehensi intelligantur.

¹) De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminares, studio labore ac impensis nobilis honor, viri Balthazaris Adami Kercselich de Corbavia Abbatis Inful. S.S. Apost. Petri et Pauli de Kács can. Zagrabiensis sat. — p. 90. „Utinam plures essent nobis ejusmodi Anonymi! utilibus unice studuit. Veritatem pro scopo habuit; non tacet Bulsu et Lelu suspensos, aliaque tanta. Is est fundamentum tot municipalium legum nostrarum intelligendarum: ipse initii Hungariae Regni, formataeque rationis reipublicae nostra, totque aliarum utilium, ac publicarum sive publici juris rerum providus collector. Profecto videmus hinc Regni Hungariae plenam libertatem, firmarique et demonstrari illud legum, quod virtute sua propria Regnum effecerint nec ab ullo acceperint etc.“ p. 91. „Cum scopus Anonymi haud is fuerit, ut pericitentur in fide scriptores, ipseque evadat contentiosus Scholasticus: unice juri publico consulere prospicereque studuit, et ea taliaque collegit, quae suo necessaria fuere systemati.

jezéssel élnem, — hasonló becsületes szándékú szaktársaikra bízták. Ezek közöl én Commentarimban már is idéztem némelyeket, azokat pedig, melyeket a sors eddig tőlem elzárva tartott, odalent fogom előszámlálni.

V.

Második András királynak elsőszülött fia atyja éltében az 1223. esztendőtől, jelesül pedig az imént említett adománylevelétől fogva, melyet 1224-ben Mátyás zágrábi prépost mint királyi korlátnoka által kiadott, s melynek általírásában Práy, Katona, Kercselich, Engel s majd minden régibb classicus íróink vetekednek, nem kisebb sem fiatalabb, hanem minden ilyes elő- vagy melléknevezet nélkül, mint alább még bővebben látni fogjuk, egyenesen s folyton-folyva Béla Rex, Béla királynak nevezte s neveztette magát. Én pedig ugyanazon 1223. esztendőtől kezdem Commentárimban e Mátyást, mint e Béla királynak halhatatlan jegyzőjét, nemzeti irodalmunk egyik vezércsillagát, 1235-iktől fogva váczi püspököt, azután az ősrégi magyar Sionnak lelkes fiai szilárdsága által Rómától annak kedélye ellen is kivívott esztergami érseket, és a Sajónál dicsőségesen elvérzett halhatatlan hazafit[1]) szakadatlan következetességgel ismertetni. Mint ilyen áll ő előttem ma is, e nagy neve rendíthetetlen dicsőségében. Hogy ne állana így, minekutánna a „Memoria Basilicae Strigoniensis“ [2])

[1]) Endlichernél. Rogerii carmen miserabile (30) „majores de Clericis cecidere: Mathias Strigoriensis Archiepiscopus, quem Rex tum propter fidelitatem, tum quia insimul nutriti erant, magis diligebat et ejus consiliis magna sub confidentia in rebus arduis utebatur.“ — „Nicolaus Scibiniensis praepositus regis vice cancellarius nobilibus natalibus ortus, qui unum de majoribus, antequam se necis necessitati subjiceret cruentato gladio jugulavit“.

[2]) Memoria Basilicae Strigoniensis anno 1856. die 31. aug. consecratae II. series chron. archiep. Strigon. 21. Mathias : anno 1239. jam postulabatur e cathedra Vaciensi; adsunt enim literae Belae Regis de dato III. cal. Dec. a. 1239. quibus confirmationis gratiam petiit a Gregorio IX. (ezt én már Commentárim első könyve 18,19. lapjain idéztem). „Mathiam Gregorius IX. ad concilium Romae a. 1241. celebrandum impense invitavit. Metropolitam tamen impendentia a Tartaris pericula domi manere jusserunt.

és a „Magyarország Primása“ [1]) czímzetű könyveknek időközben lett kijötte után, ma már aligha lehet az új bajvívókon kivül egyvalaki a tudósbak közöl, ki öt mint ilyent ne ismerné. Én kétségkivül örvendek, s nem is tudom, miért tagadnám, hogy férfiasan örvendek a magyar történelmi igaznak e részbeni fényes diadalán; mert hiszen ezzel csak annyit akarok mondani, hogy habár ekképen feladatomnak már is több mint fele részén túl vagyok, hátra van még annak egy nagy, s mint nekem látszik, épen oly nagy része, mint tesz az a tetemes különbség, mely az én Commentárimnak és az új bajnokoknak, vagy akárkinek másnak más Anonymusa között létezik.

VI.

„Vannak kérdések, melyek iránt a gondolkodó embernek el kell igazodni, máskép szelleme megnyugodni nem tud“ mondja a magyar akademiának egykori dísze, Szontágh Gusztáv, kivel én a magyarok eredetéről írt tudós értekezésének [2]) nem csak e szavaihan, de az egész munkája szellemében oly rokonúl mngegyezek, miszerint bizonyosnak tartom, hogy ha ő e munkája 4-ik szakaszában érintett parthusokat a deák classicusok felé fordúlva folytatja vala, ily sympathiánk mellett azokat velem hasonló értelemben de korábban adta volna. Itt azonban tüzetesen Anonymusra alkalmazva kivánom bebizonyítani, mely őszinte tisztelve követem öt fenebbi eszméjére nézve is. Hogy tehát Anonymusról a következő elfogúlatlan magyar nemzedék még annál is többet lásson, a mit ennek az Egyetemes Magyar Encyclopaediában általam adott életrajzán láthat, elöre meg kell egy nem kósza regét, hanem a II. András országlása történetébe szövött fő tényt jegyzenem, hogy e király Mátyást, mint a királyi udvarban neveltet, s jeles magyar származásáról, és a mi ennél még nagyobb, tudományossága, magas esze, erkölcseinek feddhetétlensége, s egész egyéniségének kitünő tulajdonairól általában becsült személyt, mint ezt ma már határozottan tudjuk, nyomban ama gyászos idő

[1]) Magyarország Primása. Közjogi és történeti vázolat. Pest, 1859.
[2]) Új Magyar Muzeum 1850. Novb. füzet 81—93. lapig.

után nevezte fiának Bélának udvari korlátnokáúl, midőn a fiú és atya közt a legbotrányosb, és hogy épen Bélának 1222-ben írt levelében feltűnő szavaival éljek „a hazát végső, romlással fenyegetett szakadás támadt," midőn tehát mind a király, mind az országnak legjobbjai ön szomorú tapasztalásokból látták, hogy Bélának nem csak egy udvari korlátnokra, hanem egy oly korlátnokra volt szüksége, ki egyszersmind legbiztosabb mentora lenne.

VII.

Ezeket előrebocsájtván, késhetem-e ha bár csak ismét a jövő elfogúlatlan magyar nemzedék kedvéért önmagam azt tenni, a mit szívből sajnálok, hogy azok a szerves tudósok nem tettek, kik az én Commentáraimon kivül keresik még ma is Anonymust. Sokan szórúl szóra tudják őt könyv nélkül; csak ott nem, hol maga szól a maga koráról legvilágosabban; pedig egyikök az egész Anonymust magyarra fordította.

VIII.

Midőn ezt egykori kedves iskolatársa, a Roger által említett Scibiniensis Praepositus [1]), ki egyik legállhatatosabb barátja, s 1235. évben, midőn ő váczi püspök lett, nem sokára királyi vicecancellarius czímmel következett utódja egykori igéretére, ismerős munkájának valahára leendő elkészítésére emlékeztetné, ennek ő így felelt: „Igérém is, hogy megteszem, de más bajoktól gátolva, kérelmed s igéretemről már csaknem megfeledkeztem, ha kegyelmed tartozásom lerovására levelével nem int vala. Megemlékezvén tehát kegyelmedről, noha e munkás világ sok mindenféle baja gátol is, hozzá fogom tenni, mit tennem parancsoltál." E szavakkal ím épen a szerint, mint én Commentarimban már vallottam, jellemzi maga Anonymus saját munkájában, saját kezével a maga korát leghatározottabban, legvilágosabban. Miből állott az ő korát megelőzött időkben a Magyar Diplomatika? mik

[1]) Maga a prépostság is csak III. Béla alatt állíttotott fel. Vágner Antal sup. t. III.

voltak az udvari korlátnokok teendőik, bajaik? a ki ezekről érdemesnek tartotta komolyan gondolkozni, az maga is könynyen meg fog magának e kérdésre felelni: én részemről már is elbántam ezzel Commentarim I. könyv 30. lapján. A ki pedig ezekre csak kissé is visszaemlékezik, fogja-e az, kérem, ezt az ő reá virradt „munkás világot" ezt a laboriosum seculumot I. Béla király idejében keresni, kinek kétségkivül örök időkre méltó, de fájdalom! csak három évig tartott rövid országlása, már az alatt is, míg Anonymus barátjának tett igérétét halogatta, idő előtt elcseppent, elhúnyt volna, mint az alig feltünt leggyönyörűebb vízbuborék?!

XI.

De hát más akárki, ha a magyar történelmi igazt, nem holmi szedett vetett árva, meddő szavakban, vagy az ötletek külső puszta, legfölebb philologikus szinén, hanem a tényeknek minden oldalról megforgatott valóságában keresi, hogy fogja valaha akár a második, akár a III. Béla korlátnokaira alkalmazni azt az Anonymus által oly nyomatékosan emlegetett bajt, mely már magának e bajnak eredeti forrására nézve is III. Bélának fiain, Imrén és Andráson túl nem vihető?

X.

Csak Mátyást, a fennmagyarázott Béla király udvari korlátnokát érhette tehát ezen új bajnak egész súlya. Kinek épen e korában a régi magyar cancellárok teendői, mint ezt ma már senkinek magyarnak nem tudni nem illik, jóval megnehezedtek. Az elbitangolt várföldeknek visszaszedése épen ez időben kezdődött [1]) pedig ismét épen ez az a baj, mely a magyar korlátnokoknak legtöbb munkába s fáradságába kerül.

---

[1]) Lásd ha úgy tetszik Comment II. k. 112,113. lapjait, s a váradi regestumnak ott idézett 361. száma alatt e szavait: „Notum facimus quod anno Dominicae incarnationis millesimo ducentesimo vigesimo primo, cum esset edictum a Rege Andrea, quod terrae castrorum requirerentur" sat.

XI.

És ez a mi tős gyökeres magyar Anonymusunk, kiről ím innét is nem csak értjük, de szinte saját szemeinkkel látjuk, hogy hivatalos munkáinak, mely kényes munkáinak? halmaza mellett nem a másfélék megirására kivántató henye időnek bősége, sem az írók babérja utáni vágy viszketege, hanem egyedül saját szellemének legfőbb, legnemesb ösztöne a nemzeti becsületérzés, és egy hív honfibarátjának adott szava bírhatta jelen munkájának irására, — ez a mi Anonymusunk úgy áll az itt vívó német és magyar bajtársaknak, a cseh Hajek és lengyel Kadlubekhez hasonlóbb Anonymusa irányában, mint a magyar akademia egyik jelesb tagja által nem rég megismertetett Szerémy Györgynek azon szobra és asztala egykor Nándor-Fehérvárott állt, melyek körül egy ideig egymást üzvén, végre annak Cylling ispány Allemannusa a Ladislaus Hungarus vajda fia által megöletett. Csak hogy ott Szerémynek asztala a bajvívók egyike vagy másikának fegyverétől csorbát kapott; rajtunk pedig, (mert Cornidest és az általam személye szerint nem ismert, még is elfelejthetetlen Endlichert magammal együtt értem [1])) mind azon bizonyító helyeken, melyeken e halhatatlan jegyzőre hivatkozunk, ez újabb bajvívóknak már e codex politikai főtárgyán túlesö holmi léhaságokba belefáradt gerelyeik nem fognak.

XII.

„Van jó, s itt ott meglehetős, több bennek hibás is, a miket im forgatsz. Így lesz Amite a könyv": mondja Martialis. Ezt a distichont tanultam én ő tőle a kiméletes kritikára nézve; meg meg azt a másikat, melyel az itteni magyar bajvívó irányában már más alkalommal is éltem, s élek mindazon legkedvesbb hazafi társaim iránt, kik épen abban a nemzeti irodalomban fáradoznak, mit kitűnő bölcsességéhez képest egy

[1]) Önmaga adott nékem erre jogott. Lásd ha úgy tetszik die Gezetze des h. Stephan czímű munkájának kinyomatása után hozzám írt nemeslelkü előszavát.

gróf Mikó Imre a gondolkozó magyarnak méltán legelső, legfőbb kötelességei közé számlál. Ha kikkel ezek közől itt-ott a magyar történelmi igazra nézve nem vagyok egy értelembon: „Nem tudok én Te veled, nélküled nem tudok élni", mondom én szintén Martialissal s köztünk magyarok közt nálamnál őszintébben, igazabban, senki nem él annak e szavaival. Megvallom azt is, hogy egészen boldognak éreztem magamat, midőn Kerchelichnek Anonymusról hozott fenebbi itéletét először olvastam, mert ebben ő egészen Martialis, vagy hogy magamat komolyan s egészen kifejezzem, azon legnemesb kritikának szellemében szólott, melyet nálunk Csengery Antal Poirson remek munkájának megitélésében mintáúl felállított [1]). Lehet azonban Anonymusról, ha bár kevesebb kegyelettel is, mint akár ő nála, vagy e királyi jegyző más őszinte tisztelőjénél látjuk, és mégis méltányosan s igazán írni. Pietásnak mondja ezt a régiek iránt Niebur, s az a magyar tudományos egyetem s akademiának egyik dísze, kit én roppant tudományossága, szerénysége, azonos szelleme, s vídám tanítványainak hasonló ragaszkodása miatt, inkább szeretek magyar Plátónak mondani, a régi írók munkáin bíráskodóktól ugyanezt a kíméletet kivánja. Német bajvívónknál Anonymus iránt ily pietas egészen hibáz; hogy a másikéról részrehajlatlanúl itélhessünk, nézzük vitájokat, ha csak egy pillanatig is közelebbről.

XIII.

E vitán már az első tekintettel természetesen feltünő, hogy épen az a jeles nyomozó történetírónk, ki mint a Csiki krónika regényes sánczaiból, mint pedig a bíborban született Constantin Császár részére volt hadjárataikor Anonymus hitelességét minden kitelhetőképen ostromolta; itt viszont — és ez az a mi benne Aristotelesnek az Új Magyar Muzeum 1859. évi 10,11-ik füzetében érintett kész dialecticusát teljesen jellemzi — Anonymus hitelességo védbajnokának szerepét viseli.

---

[1]) Buda-Pesti szemle 11. f. 1858.

XIV.

Másikehez hasonló söt nagyobb tekintetet ezen bajvívás methodusa, az alanyi s tárgyilagos kritikának bajvívóink által miképen lett alkalmazása igényli magának. Szerencsémre rövid lehetek e részről is, mert maga az egyik és pedig a magyar bajvívó úgy adja elö e ritka drámának legérdekesb scenaját, hogy ebből magából is elég biztosan itélhet kiki az egész darabnak szelleméről. Halljuksaját magának szavait: „A szerző — úgymond ő Rösslert értvén — Kollártól fogva több tudósainkkal együtt azon tévedésben van, hogy jegyzőnk legelső sorában P. dictus Magistert olvas, s így a jegyző nevét P. betűvel kezdődőnek vallja; holott az Endlicher 1827-ki kiadásához mellékelt hasonmásból meggyőződhetett volna, hogy a bécsi codexben nem P. dictus, hanem Pdictus, azaz praedictus áll. Azonban e tévedés bizonyosan nagyon közönyös dolog előtte, ki egész nyiltsággal kimondja „hogy előtte egészen haszontalannak tetszik sok tudományosságot s fáradságot vesztegetni oly kérdésre, mely a megoldás legszerencsésb esetében is egy ily krónikás (!) nevével ismertetne meg bennünket, kinek történet írói becse oly kevésre teendő. Nem hagyja mindemellett sem szó nélkül Bartal — azon állítását, hogy a névtelen jegyző Mátyás Bélának 1223. óta korlátnoka s később esztergami érsek volt volna; azonban éles bíráló tehetségével e hibás véleményt csak visszaútasítja, de megczáfolni nem tudja. Pedig a czáfolat igen könnyű; mert hogy a névtelen jegyző", *ki magát* néhai boldog emlékezetű nagy dicső Béla király jegyzőjének (quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Notariusnak) *írja*, a sajói vérmezőn 1241-ben, s így IV. Béla halála (1270) előtt 29 évvel elesett Mátyás érsek nem lehetett, szerintünk nagyon is világos."

XV.

E rövid, de annál csattanósb szavakkal köszönte reám tagtársam. Komolyan-e? vagy a magyar irodalomra nézve legérdekesebb, legkomolyabb tárgyban tréfa gyanánt? csak maga tudhatja. Elég hogy ő, ki magyarra fordított Anonymu-

sának tüstént első lapján, ennek fenmaradt bécsi codexét annyira irtózik saját maga Anonymus iratának (autographiumnak) nézni, miszerint magán Cornidesen és Endlicheren is túl tesz, midőn azt egyenesen egy XIV-dik századbeli kéziratának állítja, itt ezen állításának szigorán ismét tágítván, így egy hibát még pedig a világosnál világosabb oly hibát talál nálam, mely ha áll, és én Commentarim I. könyve 52. lapján bevallott, s mai napig szilárd egyszerűséggel követett hála eszmémnek, híve maradni akarok, e fölfödözéséért neki köszönettel is tartozom. Itt azonban ön előadása után úgy állunk egymás irányában, hogy kérnem kell őt, miszerint e tartozásom lerovását arra az időre halaszthassam, ha majd ön maga e dialecteciai tréfáját, melyre a fenérintett Codexnek kézzelfoghatólag kúszált, torz elejét használta, még egyszer nem csak általolvasni, de meg is mérlegelni, e soraimat pedig Commentárimnál valamivel nagyobbacska figyelemre méltatni fogja; mert akkor (és ennyit igérek én magamnak ma is töle, mint az Új Magyar Muzeum fenidézett lapjain önmagam által, saját egyéniségében a dialecticustól egészen megkülönböztetett komoly itésztől) nem lehet neki hibám indokolásában az álokoskodásnak oly nemét nem látnia, melyet mi Csallóköziek „az elhamarkodás" szóval egyszersmind megróvni is, és barátságosan menteni is szeretünk.

XVI.

Ennyit én eddig a fenidézett scenáról, igéretem szerint röviden. Vajha csak erre nézve kellett volna a magyar bajvívóra, úgy mint ön maga saját itészére fellebbeznem. De Anonymus irányában mi két tagtársak általában annyira különbözünk, hogy kétségkivül lesznek többen, kik logikámnak általa lett ezen megrovatása után, azt a több mint kegyeletes nyilatkozatát is, melyre igénytelen középszerűségemet vitalapjainak egyikén méltatja, önmagával sem eléggé következetesnek találandják.

XVII.

Ő tudja legjobban, hogy Casselnak Anonymus elleni szellemben írt magyar régiségei „Ungarische Alterthümer“ kijöttökkor, Commentarimról még csak ismeretsége sem levén, ezeknek rostálásába az nem avatkozhatott; a mint hogy az ezekben nem merő leleményes elméletek, puszta hozzávetések s valószínűségekből hímzett, hanem teljes nyilt vidám homlokkal mondom, részint saját független önállás ok erejére támaszkodó, részint élőkből soha ki nem forgatható oklevelekkel támogatott érvek taglalásába egy tollvonítással sem ereszkedett; a mit tehát Anonymus ellen írt, mindazt azon érvek méltánylása s figyelembevétele nélkül írta; ő még is itt egész ünnepélyes rövidséggel kimondván, hogy „Anonymust Cassellel együtt I. Béla király jegyzőjének vallja“, mind a Cassel ellen a maga helyén tett jegyzeteimet, mind a derék tárgy mellett előadott alapokok hosszú sorát, minthogy velök egyenként megküzdeni alkalmatlannak vélte, egy a hajdani tudós Philétásenál is [1]) nagyobb könnyüséggel átugrotta.

XVIII.

A drama ekképeni befejezésére tehát már csak a Plaudite volna hátra. Erről azonban mások itéljenek. Tőlem bizonyosan távul van az, hogy e tapstól is akárkit tartóztatni kivánjak; mert hiszen azt *sine ira* et *studio* is szabad kimondanom, hogy bajvívónknál itt is csak dialectikai szellemének élvezetét a magyar történelmi, igaz utáni vágyat pedig a mély gondolkozású s épen oly terjedt tanultságú egykori jeles honfitársunknál Buday Ézsaiás híres tanárnál találom, ki előtt Cornidesnek jól megfontolt indokainak egyike is elég vala, hogy Anonymust I. Béla jegyzőjének se maga ne tartsa, se tanítványi által ne tartassa. Tagtársunk az ellenkező tant kivánja ezekre is erőltetni. Komolyan-e? vagy csak dialec-

[1]) Lásd ha úgy tetszik Bod Hilariusát, kinek e ma már ritka munkáját, s másokat többeket, a miért hálás köszönetemet itt teszem, az általam már Commentárim I. k. 44. lapján méltán dicsért Lichner Pál pozsonyi tanár úr közlötte.

ticai mulatságból? a dolog minden hozzájárulásom nélkül maga fogja magát kifejteni.

XIX.

Az *erőltetni* szó csak úgy csúszott ki tollam alól, de meghagyom: mert nem illik tagtársamnak azon ünnepélyes beszédjéről megfeledkeznem, melyet, (mint gondolni lehet, összeszedvén egész tudományosságát,) székfoglalásakor az Akademia előtt tartott. Még most is hangzanak e szavai fülemben: „Anonymus a maga korának nézeteit és intézményeit a múltba helytelenül viszi vissza. Nem közel tehát a magyar előidőkhöz; nem is a sajátmaga és Casseljének I. Béláéhoz, hanem mivel a magyar alkotmány s államrendszerben következett más nézetek és intézményeket emleget, mind ezeknél s talán valamennyi Béla nevű királyaink idejénél is messzebbre teszi, mert nálunk még az Árpádok éltek, az Ázsiából hozott alaprendszerben ily lényeges változást nem tettek, ő ugyan fel nem mutatott.

XX.

Hát azon jegyzeteit tagtársunknak, melyeket a nagy Thierry Attilájára az Új Magyar Muzeum 1858. évi 11,12. füzetében ezen általam oly kiváltképen tisztelt szerzőnek [1]) használatúl megíratott, említsem-e? megvallom nem örömest; de lássa Thierry mit tesz velök; nekem elég azt érintenem, hogy ő Anonymusnak épen azon helyét, melyet én Commentarim I. könyve 12,13. lapjain azzal a hozzáadással idéztem, hogy az ebben rejlő panaszt soha senki az I. Béla királyok

[1]) A nagy szerzőnek kegyeletéből annak nem csak Attiláját hanem újabb munkáját is (Recits de l'Histoire Romaine au V. siécle) bírom, melynek VI. f. Attila egykori titoknokának Onogesesnek későbbi életét adja. A ki Parthusim 5. §-át olvasta, csak az képzelheti, mely örömmel olvastam én ebben Thierrynek azon nyilatkozatát, mely szerint e két munkát csak azért bocsájtotta előre, hogy annál alaposabban írhassa a Frankok történetét. Mi magyarok csak örvendve nézhetünk e munka eleébe.

idejére alkalmazni nem fogja, Thierry úr számára magyarúl ekképen iratta meg: „A testestől lelkestől magyar Anonymus (mely egészen más hangok ezek, mint a melyeket máshol hallattat velünk ugyanazon Anonymusról) a testestől lelkestől magyar Anonymus e szavai „et jure terra Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur, de bonis Hungariae“ azon indignatiót fejezi ki, melyet Anonymus, jól lehet maga is pap volt, a roppant jövedelmű magyar püspökségek idegen, többnyire olasz és német birtokosai, s az idegen világi fő hívatalnokok irányában érzett, s így értelmezendő: s méltán mondták Pannonia földét rómaiak legelőjének, mert most is rómaiak híznak Magyarország javaiból. „Ha tehát a magyar bajvívó ez ünnepélyes, mert mint a magyar akademia, mint a franczia Institutum egyik fő dísze egybevetve tehát mind annyi élő Metiusok előtt meggondolva tett, s hirdetett e saját nyilatkozataira visszaemlékezik, úgy nekem őt ismét barátságosan kérnem kell, engedje meg, semmiképp sem tudom felfogni, hogyan mondhatja ő vitalapjainak 193-án az önmaga által is „kitűnő történetkutatónak“ nevezett Wattenbachnak azon nyilatkozatát, melylyel Anonymust a XII. század végére, vagy a XIII-dikra helyezi, indoktalannak? holott ennek e nyilatkozata önmagának imént szóról-szóra idézett s életében a legdicsőbb helyen, (a legtudományosb egyének előtt) tett ünnepélyes nyilatkozatival teljesen megegyezvén, én legalább sokkal következetesebbnek látnám: önmagának inkább örvendeni, hogy így elvégre alkalma nyílt, ha bár szinte akaratja ellen is, a történelmi igaz pontjánál velök s önmagával ismét találkozni.

XXI.

Wattenbach a tudós german irodalomnak legújabban feltűnt csillaga, kinek a történelmi igaz kutatására lett küldetését eléggé jellemzik, már csak komoly férfias szavai Jordanisról: „der — wie das bei den Anfängern einer gelehrten Geschichtsschreibung so häufig ist, gerne eine unverdaute Gelehrsamkeit auskramt, von den sorgsamen Gewissenhaftigkeit aber, welche die Nachwelt am höchsten schätzt, kaum einen Begriff

hat" — az 1858. évben Deutschlands Geschichtsquellen czím alatt Berlinben kinyomatott, de már azelőtt a göttingai kir. tud. társaság által megkoszorúzott remek munkájában [1]) mondta Anonymus haláláról a fenebbi alapos itéletet.

XXII.

Rössler a troppaui bajvívó ő töle kölcsönözte azt, s úgy adja elő vitalapjain, mint saját kutatása feltétlen eredményét, melybe azután Wattenbach is beleegyezett, de e plagium kérdésére, sőt Rösslernek ezen egész dolgo zatára nézve, kivánom kell, bírálják meg magok a german tudományosságnak azon felkentei, kik Wattenbachban megkoszorúzták az érdemet, ha a német irodalomban a „zur Kritik älterer ungarischen Geschichte" czímet méltán viselheti-e egy dolgozat, melynek tüzetes feladata: mindazt, a mit Schlötzertől kezdve a német írók Anonymus ellen eddig gúnyképen szóltak, még a csúfnevekről sem felejtkezvén el, egybeszedni, s a mennyiben általában s okadatlanúl állnak, kellőleg kibélleni. Sem az egyik, sem a másik része egy ily vállalatnak nem kerül sok fejtörésbe, megfelel ezeknek egymaga az ilyenekben gyönyörködő rideg szenvedély is.

XXIII.

A mint hogy Rössler ezeket különös szorgalommal registrálta is, nem hallgatván el Dümlernek sem, hogy ő, ki „de

[1]) Az annyiszor dicsért, s mindannyiszor szívemből dicsért Knauz Nándor barátom s kedves tagtársam gazdag levélgyüjteményéből, jelesül a pozsonyi káptalannak 1282. évben augustus 9-én költ okleveléből, látom, mely tekintélyben volt a káptalan előtt egyik ősömnek, a Commentárok II. kötete végén a VII. sz. alatt idézett percben is nevezett Karchai Béludnak hitelessége : nem lehet tehát nem örülhetnem, hogy nekiök viszont ily kedves szolgálatot tehetek a tudós Wattenbach segítségével, ki e jeles munkájának 222. lapján okadatosan bizonyítja, hogy 1167. évben több más érsekek- s püspökökkel együtt Lukács az akkori híres esztergami Érsek is Párisban szerezte magának főbb theologiai tanulmányainak befejezését,

Arnulfo Imperatore" költ iratában oly egészen ínye szerint viselte magát Anonymus ellenében, erről egy későbbi munkájában, melyet a frankok birodalma széleiről írt, egyszerre elhallgatott, mintha egy német írónak, ki Anonymusról már egyszer méltatlanúl értekezett, figyelmeztetve sem volna többé szabad máskép írni. Vagy egy tudós Czörnignek is meg kellene bánni azt, a mit Anonymusról úgy írt, hogy napról-napra jobban derül ennek is, magának is mint commentatornak dicsősége. Hagyjuk a többit; de egyet, a mivel minden egyéb gúnytársait felül haladja, nem lehet nem említenem. Az újabb időben jelesül azon német írók, kik a jelen századnak második tizedében tartott bécsi congressus alatt született legitimítas újdonan új eszméjében sokkal többet s nagyobbat láttak, hogysem saját fajokbéli hivatott gondolkozó itészek látnak, Cassellel együtt Anonymusunkra e magyar felkiáltásának daczára is, „és hiszem hogy még most is megismerhetitek, hogy kemény nemzet volt, gyümölcseikről, azt a tendentiat fogták, miszerint ő ezen egész munkája kiindulási pontját nem nemzete történetének pongyola megirása szándékából, hanem hazájának legitimitása iránt támadt aggodalmából vette. De a többiek mégis legalább csak ezt az egy tendentiát kivánják Anonymusra, saját koruk divatszokása szerint, erőltetni; Rössler egymaga az, ki nem csak Anonymust, hanem minden régibb íróinkat, nem csak e tendentiával, hanem a tendentiáknak egész halmazával, melyek közöl másokat Haupt-tendentiáknak, másokat Grund-tendentiáknak nevez, széltében terheli. Ő messze ki tesz Schlötzeren is, mert az ő kebelében még annak csodálására sem maradt hely, hogy áldott őseink annyi pusztítások, kül és belső háborúk közt ős régi polgári alkotmányukkal együtt, az örök gondviselésnek leghálásb legkedvesb Hymnusáúl fenmaradtak. Elleneink között ő csak egy maga magához hasonló, ki már Programmja 3,4. lapján saját maga eszme járását, söt irálymodorát is ajánlja földieinek a régi gutta cavat lapidemmel együtt a magyar tudatlanság megtörésére.

XXIV.

Eddig a Béla király halhatatlan Jegyzőjére folyt legújabbi vitáról. Szóljak-e róla többet? vagy tán az is a mit eddig nagy részt magoknak a bajvívóknak szavaival mondottam, már elég sőt több is mint elég. Nekem pedig még egy különös és reám a legkedvesb parancsolat gyanánt ható okom is van, hogy azoknál, miket ez újabb vitáról eddig a magyar történelmi igaz, és az ős nemzeti becsületnek minden egyébb kötelékeinél magasb érdekéből már is elmondottam többet ne mondjak. A legújabb időkben Mátyásnak a királyi korlátnoknak néhány saját oklevelei tűntek fel, mintha ma már az általam ő róla, szinte nem az írói babér utáni vágy viszketegéből, hanem az iránta öröklött nemzeti hála tartozásomból hirdetett igénytelen tanulmányaimnak mintegy végső betetőzéseül önmaga kivánt volna helyettem nyilatkozni.

Második rész.

I.

A nemzeti irodalomnak e különös kincsei, a szerint, mint ezeknek részét Theiner Romában a Vaticanumból, részét mások más leghitelesb helyekről adták a Monumenta Hungariae historica czím alatt gyűjtött oklevelek sorában foglaltatnak minden jegyzés nélkül. Én pedig megvallom, hogy valamint akkori örömömet, midőn IV. Béla már országos királynak, és IX. Gergely (1227—1241) pápának commentárim I. k. 19 l. idézett, s a magyar történelmi igazat e részben telyesen felderített levelére találtam, ma már e reszketeg kezekkel hasztalan kivánnám rajzolni; úgy azon megelégedésnek saját kellemét, melyet éreztem, midőn e levelek folytában Mátyást az azokban említett udvari korlátnokot, Mátyást, az esztergami érsekeknek újabb gonddal kidolgozott sorozatában még világossabb szinben láttam, csak azon szellemi élvezet boldogsá-

gához hasnnlíthatom, melylyel e sokaktól kedvesen, de nálamnál senki által kedvesebben nem fogadhatott leveleket vettem.

II.

Ezek közt leltem azt a czímje után már Kerchelich munkajából ismert, általam pedig András arany Bullája 18. czikke értelmének teljesb felfogása kedvéért régtől fogva keresett levelet is, melylyel Béla már 1222. esztendőben a zágrábi várnak Pzer nevezetü földét Bisztricza vize mellett Istvánnak a zágrábi püspöknek ajándékozta. A levél rövid, a magyar történelmi igaz barátinak több tekintetekből érdekes; álljon tehát itt is a maga eredeti minőségében, úgy, mint II. Gergely pápa regestáiban áll. „Omnibus, ad quos prasentes literae pervenerint salutem in Domino. Regiae Majestatis celsitudo tam providam debet habere circumspectionem, ut quanto quis ad supportanda regis negotia officiosior occurrit et in gerendis rebus se reddit promptiorem tanto propensius dignis meritorum premiis remunerandus censeatur. Quapropter universis notum fieri volumus, quod dilectissimo et fideli nostro Stephano sanctae Zagrabiensis Ecclesia venerabili Episcopo, cujus discretione procurante praeceteris regni primatibus discordia inter Patrem nostrum et nos olim exorta et ad inextimabile regni detrimentum sub crescens est ad concordiam revocata et universa gens variis perturbationum procellis fluctuans in pace collocata, terram Pzer de castro Zagrabiensi exceptam, licet respectu servitiorum suorum mimimam et meritis in equalem sibi et sue posteritati certis metis assignatam contulimus jure haereditario in perpetuum possidendam. Incipit autem prima meta sat. Ut igitur haec nostra Donatio perpetuae firmitatis robur obtineat, sigilli nostri impressione fecimus communiri. Presentibus Jobbagionibus nostris Jula Palatino sat. Pristaldus terram assignans et metas erigens fecit Bissenus de Hotowon nomine Kochobur. Datum per manus magistri Heymonis nostri Cancellarii anno Dominicae incarnationis M. C. C. XXII.

III.

E levelet azután öt esztendővel későbben — midőn ugyanazon zágrábi püspök, Imre királynak 1199-ben és 1201-ben fivérének Andrásnak mint ekkor még vezérnek szinte 1201-ben, ugyan ennek pedig már mint királynak 1217. esztendöről a zágrábi egyház számára kelt privilegiumait megerősítés végett IX. Gergely pápa eleébe terjesztette volna, ugyanezen pápa az általa szórúl szóra által iratott e levelek után e szavak közben vetése mellett: „tenor denique Privilegii Bele Regis primogeniti Regis Ungariae et Ducis totius Sclavoniae“ által iratta s a többiekkel együtt megerősitette.

IV.

Én ugyan az itt nevezett Heymon mester levelének szerkezetéből fő czélomat, azt tudni illik egyenesen s közvetlen ő töle tanulmányozni, mely czím, mely jog nevezet alatt adott legyen az akkorban még alig 15 éves Béla, atyjának ép egészséges korában, István zágrábi püspöknek, kiről későbben Katonánál mást olvasunk, ily ajándékot? nem értem el, mert ha eredeti fogalmazása csakugyan úgy van, mint IX. Gergely pápa általiratása szerint előttünk áll, úgy abban magának Bélának neve sem említtetik abban; a mely czímet pedig ennek maga a pápa saját megerősitő (úgy mint az 1223. évnél öt esztendővel későbbi) levelében ad, az már az akkori gyakorlati s divatos czíme volt [1]).

V.

De e helyett mást értem el, sokkal nagyobbat, azt tudniiilik, hogy midőn viszont Pray, Katona s egyébb classicus

[1]) Kerchelich úgy látszik maga sem látta a pápának e levelét; máskép mind ennek, mind azon leveleknek daczára, melyekben Béla példája után öcscse Kálmán is e czímmel írt: Colomannus Dei gratia Rex et Dux totius Sclavoniae nem írhatta volna e munkája 187. lapján „tum quod nec Béla Ducis totius Sclavoniae titulo usus sit; „mert ezt a titulust világosan adja neki a pápa jelen levelében.

történészeink Mátyásnak tüstént királyi korlátnoksága első esztendeiben (1224) a Klokocsai nemzetség részére Béla király nevében szerkezett adomány-levelét, mint a nemzeti történet és irodalom kincsét, nemcsak magasztalják, hanem mindannyian által is írják, a jövő elfogúlatlan nemzedék e Heymon mester és a nem Mester Mátyás korlátnokok munkálataik egybehasonlításából azt is világosabban láthassa, mely tudományos gazdag készülettel, nemzete ős történetében minő avatosság s jártassággal, mely egészen a magyar királyi korlátnok polczára termett, érett ész és képességgel birt az a kiváló magyar egyén, kit ő benne, András királynak és a nemzetnek egybeolvadott akarata, rendelt Béla királynak korlátnokáúl. Insigne Monumentum eruditis rebus plenum-nak nevezi e levelet Kerchelich is, és épen azért hivatkoztunk mi is arra oly gyakran Commentarinkban.

VI.

E levélnek kezdetén az Isten segítségül hivásának e szavai: „in nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis", a magyar jogtörténetnek mai világánál nem azért tünnek fel előttem, hogy Szt. Istvánnak a pécsi egyház számára költ alapító levele elejével betűről betűre megegyeznek; élt e magyar első s legnagyobb király az Isten segítségül hivásában más ilyes szavakkal is; hanem, de söt épen azért tünnek fel leginkább az egész tudós világ előtt, kit Anonymus története érdekel, hogy ennek korát ismét semmi sem igazolhatja jobban, mint épen ez a formula, mely III. Bélának (szt. István legnagyobb tisztelőjének [1]) két fiai Imre és András cancellariájok-

[1]) Lásd, ha úgy tetszik, a mit Commentárinkban a II. k. 93. és 94. l. III. Béla királyról adtunk, s ugyane királynak 1175. évi oklevelét Katonánál s magának Katonának ott következő jegyzetét melyeknél fogva egy újabbi írónknak azon épen nem okadatolt tanjába, mintha e nagy király a fejérvári szt. István napokat elhanyagolta volna, nemcsak nem egyezhetek — sőt de épen e királynak szt. István iránti tiszteletének egy eddig nem ismert nemét ismertetem meg. Szorgalmas Pergerünk Diplomatik III. k. 1. f. 201. §-ban előszámlálja, az Isten segíts előbeszédeknek a királyi oklevelekben szokott formáit, a mint ő mondja, egész IV. Béláig. De a mint ma már tudjuk,

ban nemcsak újra felidült, hanem teljes és *kizárólagos* divatba jött, melyet azután Mátyás is, szintúgy mint közvetlen elődi, követett s fentartott.

VII.

Mátyás királyi korlátnoknak e remek levelében (1224) az ajándékozó Bélának ez a czíme: Béla Dei Gratia Rex, Primogenitus Regis Hungariae universis sat. és a mit nem ismételhetek, eléggé, ezzel a czímmel élt Béla folyton folyva mindazon oklevelekben, melyeket atyjának 1235-ikig tartott élete közben kiadott. Oly alaposan mondja Kerchelich „Béla IV. Patre suo Andrea vivente consors, aut dicere malis; collega in Regno fuit [1]). És ezeknek folytában mi volt természetesebb, mi következetesebb, mint hogy azon királynak, ki már királyi atyjának éltében egyszerűen királynak mondatott, notariusa vagy canczelláriusa is Béla király notariusa, jegyzője, vagy canczelláriusának hivattatott egykorú őseink által is.

VIII.

Mátyás e remek levelét e szavakkal végzi: „datum est autem, hoc Privilegium per manus Mathiae Praepositi Zagrabiensis tunc tempore aulae Regiae cancellarii," s így, vagy rövidebben: datum per manus Mathiae Zagrabiensis Praepositi aulae nostrae cancellarii végződnek Béla királynak minden oklevelei, melyeket mind ő, mind pedig cancellárja a jelen prototipusban kitett czímekkel szoktak II. András király éltében kiadni. Mit midőn ma már a történet s időközben felmerült e kori okiratok minden lapjain constatirozva látunk, önként következik, hogy nem csak lehet minden hiúság nél-

---

ezen Isten segíts beszédeknek különbsége csak III. Bélának idejéig tartott, kinek 1193-ban a fehérvári ispitályosok számára költ oklevelén kezdődik az a *kizárólagos* szokás, melynélfogva azután szt. Istvánnak a pécsi egyház alapító levelében alkalmazott e formulája:" in nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis, tartatott meg mind Béla mind fiai, mind unokája s korlátnoka Mátyás által.

[1]) A szerint, mint Comment. I. k. 90. lapján III. Béla királyról s fiáról Imréről tudjuk.

kül, de bővebb világosság kedveért kell is azon mindenféle események közül, melyek a történelmi igaz nyomozása közben előfordúlnak, itt különösen azt érintenem, mely az általam annyiszor nevezett, de csak tisztelve nevezett classicus történészeinket: Práyt, Katonát, Engelt s másokat érte [1]). Ezek Béla királynak s udvari korlátnokának ezen oklevelét, mint többször mondók, nem csak dícsérték, de által is írták munkáikba; s midőn eképen a történelmi igaznak itt fenforgó kérdése forrásánál mindnyájan egybetalálkoztak, de mindnyájan el levén a korukban divatozott rögeszmék által foglalva; midőn a Béla király neve alatt egy magán álló rendes királyt, az itteni korlátnok helyett pedig csak egy notáriust, s azt is olyast kerestek, ki magát mesternek nevezze, kiki a maga ábrándját követvén, mindnyájan messze eltértek a magyar történelmi igaztól, oly messze, mint túdós Fejérünk, midőn Cod. Dip. IV. v. 1. 1235-ki állevelet az ő neve alatt, valóságosnak elfogadta. [2])

[1]) Szabad legyen itt nekem Tacitusnak ama felséges szavaira emlékeznem. Ann. L. III. cap. 18. „Mihi quanto plura recentium seu veterum revolvo, tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis observantur; quippe fama, spe, veneratione potius omnes destinabantur Imperio, quam quem futurum Principem fortuna in occulto tenebat. Szenczink után: „Részemről minél több új és ó eseményeket veszek fontolóra, annálinkább úgy látszik, hogy minden emberi dologban a sors űzi játékát: mert hírnév, kilátás, tisztelet által mindnyájan inkább valának uralkodásra tűzve ki, mint az, kit jövendő fejedelmül a szerencse titokban tarta fön."

[2]) Nem kell sok gyakorlat az oklevelek olvasásában, hogy e Tomus jelen részének 22—27. lapjain olvasható levél már a szólás módjának az akkori század s jelesül Mátyás egyszerű írásmodorától különböző alakja miatt, első tekintettel gyanúba vétessék, hamisnak pedig már csak annálfogva is bátran tekintessék, mert Mátyás, mint láttuk, soha magát Magisternek nem nevezte, s önmaga tudván legjobban, hogy II. András 1235-ik évben halt meg, minélfogva Béla is abban a privilegiumban, melyet neki önmagának, mint egykori notáriusának, de már választott esztergami érseknek, szinte Fejérnél az 1239-ik évben adott, ezt az 1239-ik esztendőt országlásának 4-ik, s ugyanott a fejérvári polgárok részére 1237-ben megujított szabadság-levélben ugyanezt az 1237-ik évet, következetesen országlása 2-dik évének nevezte; az, hogy ő maga azon 1235-iki állevélben ezt az esztendőt Béla országlásának második esztendejéül vette volna, egyáltalában nem is gondolható.

IX.

A mi pedig Mátyás királyi korlátnoknak azon 1224. évi jeles oklevelét illeti: szerintem, még pedig szoros következésképen azokkal, miket odafenn (a 3-ik és 4-ik szakaszokban) mondottam, e levélnek is legfőbb historiai becse ismét csak e kifejezésekben rejlik: „qui de filiis jobbagionum sancti Regis de Goricza oriundi fuerunt" és minekutánna ezek nem csak a várjobbágyok sorából kivétettek, hanem a klokocsai tágas földdel is megajándékoztattak, eképen folytatódik: „de domo et familia nostra de cetero (ezentul) esse censeantur." Érdemes e királyi jegyzőnek ezen 1224-ik évben költ levelét amazzal, melyet a nyomban következett 1225-ik esztendőben ugyanő a turopolyaiak számára szerkezett [1]) egybevetni, mert ezek is e kiváltsági levél által kétségkivül megnemesedtek; (gaudeant, mondja a levél, honesta societate servientium Regis et concessae libertatis nobilitas in totam successionis ejus posteritatem transfundatur); de vagyonra nézve az előbbi birtokuknál többet nem kapván, már ezekről az ősrégi államrendszer minden csínjaiba [2]) oly mélyen beavatott királyi korlátnok teljes következetességgel csak azt mondja: „introducti in participium domus regalis", úgy mint a mely rend csak urakból, s az ezen renddel járó költségeket viselhető nemesekből állott. Ezt itt megjegyezvén: kell-e nekem akár Szt. Gellért oly méltán dícsért legendája, s ennek Szt. István és Csanád vitézről mondott ama jeles szavaira: „quem constituit Principem domus regis" vagy magára e rendről Commentarim I. k. 224. s következő lapjain foglalt tüzetes értekezésemre; akár Tacitusnak a Parthus és Hunmagyar Szittyákra nézve írt (jegyzetim 23. s 24. lapjain

---

[1]) Cod. Dip. III. v. 2. 481. l. Tudós Fejérünknek a királyi czím iránti jegyzete tökéletesen megegyez azzal, a mit e §. elején általános szabálykép állitottunk. E derék hős nemzedéknek azon eredeti levele, melyet a codex jelen könyve ugyanitt a 77. lapon Kercselich jegyzete után csak kivonatképen említ, a gyáva tudatlanság s féltékenységnek e hibájától bizonyosan ment.

[2]) Lásd, ha úgy tetszik, a mit Commentarim I. k. 207—212. lapjain Moccerrel teljesen megegyezőleg írtam.

olvasható) e szavaira: „Rex Parthorum Vologeses — promptam equitum manum, quae Regem ex more sectabatur, Moncsi nobili viro credidit" visszatérnem, hogy Mátyás királyi korlátnoknak, fajunk közös államrendszere mind ezen, mind általában egyéb részeiben is volt teljes tudományosságát, hitelességét vitassam? Én azt tartom, nem: és így, menjünk, ha annak velem rokonérzésü tisztelöinek is úgy tetszik, odább.

X.

A bereghi erdö mellett, mint tudva van, Jakab Praenesti püspök és pápai követ részére 1233-ban, mind II. András király, mind fiai, külön-külön esküdtek. Az esküinek a római notárius által szerkesztett mintájában Béla ugyan a szerint, mint mondánk „nos Bela Dei Gratia Rex Primogenitus Domini Andreae illustris Regis Hungariae" neveztetik [1]. A levél pedig így végzödik: „actum apud silvam Beregh Pous Magistro Tavernicorum nostrorum, Dyonisio Vajvoda, Mathia Praeposito aulae nostrae Cancellario.

XI.

Béla királynak s udvari korlátnokának egyéb okleveleikböl szabad legyen még néhányakat említenem, melyek egyszersmind az atya és fiú királyok közt létezett, s mint nekem látszik, leginkább ellenöri viszonyt nagyobb világosságba hozzák.

XII.

Ilyen Béla királynak az austriai szt. kereszti apátság számára 1230-ban adott levele, melyböl kitetszik, hogy ö az

[1]) Meg fogja nekem a szándékom egyenességében bízó hazafitársam engedni, hogy e helyen a Comment. I. R. 32—33. lapján kifejtett axioma alaposságára merem öt emlékeztetni. Ha ö II. Andrásnak fia Béla szamára 1216-ban készíttetett ett pecsétet, s ennek ezen környülírását „Bela Rex junior" látja (Praynál) kétségkivül hajlandó azt hinni, hogy Bélának elöneve kis vagy fiatalabb (király) volt, a mi pedig a gyakorlati életben, mint itt világosan látni, szokássá nem vált

ezen apátság által birt egyéb várföldekkel együtt Mosony vármegyében azokat is elfoglalván, melyeket ősei s jelesül atyja anyjának lelke üdvösségére adtak, későbben ez utóbbiakat, jelesül Királyudvar s Legintó helységeket ezen apátságnak visszaadta. Fejérnél (Cod. Dip. III. v. 2.—203. l.) viszont egyéb ily esetek között egy feltünő példát látunk, melyben a legközelebbi nyilvánságos hősi érdemnek, Imre és II. András királyok által adott, Béla által pedig visszafoglalt jutalmát András az 1231. országos tanács megegyező akaratjával visszatéritette.

XIII.

II. András király, a borsmonstrai apátságnak tőszomszédságában feküdt sopronmegyei várföldre, Sidánra, nagy szüksége levén, ennek kedvéért azt a vár földjeiből kivette, de privilegiumot e földről az apát Béla királytól kért s nyert az 1233. évben.

XIV.

S ugyanezen esztendőről van Bélának ama hires oklevele is, melyet különösen udvari korlátnokának Mátyásnak abban kitűnő tudományossága miatt gróf Battyányi Ignácz, egykori nagynevű erdélyi püspök, oly méltán dicsért. Maga a derék dolog röviden erre üt ki. A mely alapitványt egykor a magyar első sz. király az akkori marosi, vagy, mint azután neveztetett, csanádi püspöknek Gerardnak ajánlására az iránt tett, hogy a ravennai egyház épen tartására a magyar kincstárból évenként 25 ezüst márka fizettessék, ezt II. András ez évben arany Bullával erősitette meg. Béla pedig atyjának kérése s parancsolatjára (ad petitionem ac mandatum praenominati Patris nostri) e dicséretes határozatába beleegyezett és saját privilegiumával is megerősitette.

XV.

Csakhogy András életének vége felé, s fiának ellenőrsége mellett, annál, a mit itt az első sz. királynak örök időkre

tett mérsékes állapítványa további biztosításául rendelt, kevesebbet illendően nem tehetett; viszont pedig az igen is szük kezü Béla még arra is, hogy atyjának levelét helybehagyta s megerősítette, annak saját tartalma szerint, csak atyjának *kérése* s *parancsolatja által* birathatott.

XVI.

Úgyde az oklevél fogalmazása a királyi korlátnokot illette? igenis: de királyának, urának szelleme s akaratja szerint. A mi magát Mátyásnak a királyi korlátnoknak e részbeni legnemesb gondolkozását illeti: munkájából semmi sem oly világos, mint hogy minden egyéb érdemei között kiváltképen azt a szilárd igyekezetét kivánja *velünk* s *legkésőbbi utódainkkal* is *tudatni*, melyet Béla király szíve formálására, vagy legalább annak eszközlésére fordított, hogy az annál igenis korán mutatkozott szükkezüség hideg zsugorisággá ne töppedjen. Vagy de hát kire másra szólottak munkája 4-dik fejezetének e szavai Almusról: „És maga Almos kegyes jó szivü, bő kezü, bölcs, jó vitéz és örömest adakozó vala mindazoknak, kik Scythia országában akkor vitézkedtenek."

XVII.

Ugyanott a 11-dik fejezetben arról szólván, hogy Csanád, Doboka fia, Otomot marosmelléki várában megölvén, annak az első sz. király jó szolgálatjáért Otom feleségét és várát, minden tartozandóságaival ajándékul adá; utánna teszi: „mert így szokása a jó uraknak híveiket megjutalmazni." A 22. fejezetnek e szavai: mit midőn Árpád vezérnek és jobbágyainak hírül vittek — pogány szokás szerint áldomást tettek és az örömhírt jelentőknek különféle ajándékokat adának.

XVIII.

A 29. fejezetnek e szavai: „Mikor oztán Tas és Szabolcs a vezér udvarába bé akarának menni, a vezér minden vitézeit elejök küldé és így őket nagy örömmel fogadá. És

miként a jó urak szokása híveiket szeretni, csaknem mindennap asztalánál vendégelé őket, és sok ajándékokat oszt vala nékik.“ Mindezekkel, s hogy csak még egyet említsek, a 49. fejezetben e szavaival: „Árpád vezér pedig ezt hallván igen megörüle — nagy lakomát tarta, s az örömhírt hozó követeknek nagy ajándékokat ada,“ — kire czélzott másra, mint Béla királyra, kinél ilyféle intések szükségét ő látta be legjobban.

XIX.

Így ismerteti velünk II. András királynak első szülöttét, a már ennek életében s akaratjából koronáztatott, s minden egyéb elő-, vagy mellékszó nélkül, vele együtt, mind a nép ajkán, mind a diplomaticában, királynak nevezett Bélát, Mátyás annak (1223—1235.) királyi korlátnoka az eddigi Anonymus, kinek nevét irodalmunk egyik veteránja még csak a minapában is kitalálhatatlannak mondá. Nekem pedig mindezek folytában csak az az egy kérésem van a magyar történelmi igaznak komoly barátihoz, olvasván ezeket, vessék egybe, a miket itt a királyi jegyző, a fiatal s a tapasztalás által még nem eléggé edzett Béláról mintegy aggódva mond, s meg azt, a mit Rogerius, a későbbi nagy csapás terére is kiereszkedvén, az ez által megtörődött Béla védelméül siralmas dalában előád, s itéljék meg magok, ha van-e nemzeti irodalmunkban még két oly egymáshoz közel időbeli munka, mely, mint ezek, ugyanazon egy főszemélyre vonatkozván, egymást így egészítenék ki? — Itéljék meg ezt előre, azután végezzenek arról, ha volt-e jogom, a magyar irodalmi téren, ez értekezésemet Béla király halhatatlan jegyzője Mátyás újabb diadalának nevezni? — Én ugyan a magyarok — Kálmán nagy királyunk törvénykönyve 77. czikke [1]) értelmében vett — magyarok Istenének [2]) dicsőségére neveztem így.

[1]) Endlicher Rer. Hung. Monum. Árpád.

[2]) A Párthus és Hun-Magyar Scythákról §. 43.

MAGYAR

AKADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

A PHILOSOPHIAI,

TÖRVÉNY ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

OSZTÁLYOK KÖZLÖNYE.

II. KÖTET. 1862. IV. SZÁM.

VÁZLATOK
A MEGYEI ALKOTMÁNYOS ÉLET MULTJÁBÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

BOTKA TIVADAR L. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT AZ 1861. DECEMBER 16-KI ÜLÉSBEN.)

Magyarország alkotmányos életének két fő tényezője: a hongyülések és a megyék. Az újabb öntetű országos közmondás, mely szerint „a megyék tartották fen, a megyék mentették meg az alkotmányt," ezeknek itélte a hazának e köz téren tett szolgálatokból a nagyobb részt. Méltán-e? alaposan-e? hol van e kérdésre tudományosan megfejtett, begyőzésig indokolt felelet? — Pedig kell, hogy legyen. Ámde lapozhatjuk a jogtörténeti irodalom termékeit, melyek sok szépet és valót tartalmaznak, de a keresett felelet helyett eszmetöredékeknél többre alig fogunk akadni. Sajnos, de igaz, hogy a megyei alkotmányos élet történelme úgy szólván árván ha-

gyatott mindeddig, holott az épen oly hasznos mint nélkülözhetlen, jelenben még inkább mint az előtt, mióta hazánkfiai közt is a municipium iránti lelkesedés nem jár mindig karöltve múltjának jelességéhez mért tudással, és mióta érdekünk, hogy a külföld nagy és kis tudósai, kik róla nem csak vitatkoznak, de immár fölötte tanácsban is ülnek, egyenesen tőlünk merítsék, mit keletkeztéről s fejlődéséről tudni akarnak, és hogy tévútra ne vezessék, tudniok szükséges.

A haza tehát megvárja lelkes fiaitól, kikben a kellő készültség megvagyon, megvárja kivált a reménydús fiatal nemzedéktől, hogy az érdekes kérdés tudományos megoldásának terhe és dicsősége övék legyen. Mihez elosztott munka, egyesült irány, hosszú vas kitartás és oly vonzó példánynak komoly követése kivántatnak, milyent Francziaország az ünnepelt Tocquevilleben bír; ki hogy a *L' ancien régimet* tiszta kútfőkből tanulmányozhassa, bement a franczia megyék rideg levéltáraiba, felhányta a penészes iratcsomagokat és munkája több egyes fejezeteinél, pedig huszonötből áll, egész esztendőnél tovább ült, ő az amerikai democratiának szellemdús írója.

Ott fekszenek a moly- és portól sorvadva megyéink levéltáraiban a felhalmozott gazdag anyagok, melyeket eddig tudósaink, csekély kivétellel, alig méltattak olvasásra; pedig ezeknek tüzetes áttanulmányozása nélkül a megyék jogtani történelmét megírni, s azon themának „mikép és miáltal tartották fen és mentették meg megyéink alkotmányunkat és magokat“ alapos megoldását adni lehetetlen.

Szabadjon nekem, ki e pályán hosszan forogtam, tettleg is mutatnom példát azoknak, kikhez serkentő szavaim intézvék.

Szólok mindenekelőtt a megyék egykori demokrat alapjáról, melyen fokozatos fejlődésök történt: értem alatta a néposztályok teljes mérvü részvétét a megyei köz ügyekben, azon néposztályokét, melyeknek hozzájárulásával Hartvik bizonysága szerint, első királyunk trónra emeltetett „*favore* principum et *plebis.*“

Ha csak annyit foglalnának magokban az egykorú emlékek, hogy a néposztályok jelen voltak a megyék gyülésein:

azzal még nem sok lenne mondva, mert ez a hallgatás szerepére is vonathatnék; ámde mást jelentenek Dénes nádornak 1273-ki itélőlevelében azon szavak, hogy a Zala megye közgyülésén részvevő nemes és nemnemesek *törvényesen* jelen lévén, *mindnyájok egyetértésével* döntettek el az ügyek. Még világosabb Debreczeni Dósa nádornak, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna és Szolnok vármegyék 1317-ki közgyülésére vonatkozó ily kifejezése: hogy arra nem csak a nemesség, hanem a városok és faluk *közönséges emberei is* — „*communes homines*" — meghívattak és együtt bíráskodtak. Ennél is több, mit Pozsony megyének 1322-ki birói-leveléből tanultunk, hogy a négy csallóközi szolgabirót a nemesek és nemtelenek közösen választották „*per nobiles et ignobiles* totius provinciae Challoköz constituti" és hogy ezekkel a pór udvarnokok is a törvényszéken közösen mondottak itéletet.

Nehogy pedig ezen adatok erejökből veszítsenek azzal, ha ki kivételnek tartaná, az általánosság kivívására híven lefordítom Nagy Lajos királyunk alatt divatozott úgynevezett futólevél — „currens" — egy mintáját, milyet az Ars Notarialis szabott a jegyzők elibe: „T. Megyének Főispánya és Szolgabiráji minden nemes és *nemteleneknek* és minden más rendű és állapotú embereknek, kik a mondott megyében laknak, tisztelt barátinknak, kész barátságos és illő tiszteletet. Mivel minekünk veletek Fölséges Lajos király urunk és az ország fontos ügyeiről szükségkép tanácskoznunk kelletik: azért ezennel kérjük, intjük és felszólítjuk kegyelmeteket, miszerint mindnyájan és egyenként, minden más dolgotokat félretéve, ekkor s ekkor ily helyen, összegyülni és király urunk meg az ország érdeklett ügyei iránt éretten tanácskozni köteleztessetek, mást cselekedni nem mervén; mert ha ki a mondott gyülésre maga vagy képviselője által nem fog megjelenni, azonnal három gira birságában marasztaltatik, melyeket minden késedelem nélkül rajta megveszünk. A jelenvaló levelet pedig, midőn egyiktek elolvasta, azonnal más szomszédjához futtassa." Hogy pedig ezen gyakorlat a dicső királyt túl élte, kétségtelenné teszi azon Pest-Pilis megyei közgyülésről, melyet az 1405-ki törvények kihirdetésére tűzött

ki a nádor ily jelentése a képviselői által részvevő budai káptalannak: „a mondott nemesek és ott levő minden más rendű és méltóságú emberek, úgymint egyháziak meg világiak, nemesek és *nemtelenek*, hallván király urunk abbeli törvényeit, azokat *egyesült* akarattal és senki közülök nem ellenkezvén, tiszta szívből jóváhagyták és elfogadták.“

Ki volna ezek által, úgy gondolom, víva, a néposztály részvéte a megyei köz ügyekben. Óhajtanám, hogy be lett légyen az tetőzve a megyei hívatalok viselésével. A fentebbi példában ugyan a csallóközi szolgabírák választásához a nemtelenek is járúlván, ebből a választhatási képességet is méltán következtethetjük. Nem szeretném azonban, ha érveim ez egygyel végződnének; még kevésbbé szeretném, ha állításom egész súlyát Bonfinius szavaira kellene fektetnem egyedül, ki a szolgabírák választásáról 1486-ban alkotott 9. czikknek oly indokolását adja, mintha azelőtt a szolgabírák csupán a népből választattak volna, „*cum nobiles olim a plebe ipsi judicari solerent.*“ Mi nem más szóvirágnál. De még se. Nem ugyan az önkénykedő történész megbotlott szavain indúlva, hanem több egykorú adatokból kétségtelen, hogy a megyei hívatalokra mind elébb mind utóbb nemnemesek is alkalmaztattak. Ilyen volt, kit curiosumként megnevezek, De Senis Péter, aranyműves és pecsétmetsző, 1331-ben Szepes megyei alispány. Hogy Mátyás, a korát szellemileg túlszárnyaló népbarát királyunk a főispányi székekre több nemnemest is ültetett, az 1470-ki 15. czikk tilalmazása bizonyság erre, bizonyság a pesti polgári családból Csongrád vármegye főispányságára emelt Szegedi István, kinek e díszes hivatal mellett is polgári sorsával megelégedését, nejének hűn megtartott polgári szerény czíme „*honesta domina*“ tanúsítja.

Tévedne, ki azt hinné, hogy Szegedi István csongrádi főispánynyal az utolsó nemnemes megyei hivatalnok szállott a sírba, vagy hogy az aristokratismus, mely felé a megyei szervezet a XIV. századtól kezdve erős léptekkel hajtott, a népelemet minden körülmények közt merev helotismusban tartotta volna. — Beszéltetem a már meg nem vesztegethető tanúkat. Íme még 2-ik Ulászló erélytelen kormánya sem en-

gedte az Ugocsa megyei nemnemes alispányt Nagy Albertet a Karok és Rendek panaszára letétetni, hanem inkább úgy vágta ketté a csomót, hogy a király által utólagosan megnemesíttetett.

Kezemben volt egy 1506-ki peres iromány, mely szerint Bars megyében nemes és nemtelen békebírák, pór és nemes felek közt folyó perben együtt bíráskodtak, és itéletök a megyei törvényszékcn jóváhagyást nyert.

Az Új Magyar Muzeum 1860-ki X. füzetében 1616-ki egyességlevél olvasható, mely a máramarosi nemes és nemtelen összes lakosságot azon megye közönségének „Universitas Comitatus" nevezi.

A mennyiben pedig az országos bajok közössége minden másnál jobban füzi össze a szenvedö haza polgárait teherben és jogban: a török hódoltság korában és határi közt a mezövárosok és falusi községek nem csak a megyei gyülésekbe és a megyei tisztikar választásába tettleg befolytak, hanem néha, mint például Körös, Kecskemét, az 1687-ki országgyülésére követet is küldöttek.

A demokrat alapnak maradványait az aristokratizált megyékben semmi oly elevenen nem mutatja, mint a kis és nagy birtokú, gazdag és szegény, úr és jobbágy sorsú nemesség egyenjogúsága. Már a Zsigmond idejebeli megyék képét az 1433-ki úgynevezett Banderiale Regestum királyi szavai így adják : „a megye gyülésére a kebelbeli nemesek birság alatt kötelesek megjelenni, hol gazdag és szegény szabadon tanácskozik, véleményt a jelenlevök fejenként mondanak, és mindnyájan követeket választanak, kiket a magok akaratjokkal utasítván, országgyülésére elbocsátanak."

Ezen egyenjogúságnak kiváló horderejе az olygarchia visszanyomásában érdemesítette magát. Kétséget nem szenved, hogy a fejetlenségi vágygyal saturált olygarchiát, mely a gyönge királyok fejére nött, mindenek fölött a közép és kis nemesség tolta vissza az egyenjogúság zászlója alatt. Verböczy az életböl merítette szavait és ö volt a jogközösség tanának legerélyesb apostolai egyike, ki a Hármas Törvény minden kinálkozó helyére behozta ez elvet : „*nec habet domino-*

rum aliquis plus, nec nobilium quispiam minus de libertate." Úgy van: a közép és kis nemesség a megyei gyüléseken azon hivatást és szerepet vette át, mely az ős megyei szerkezet demokrat korában a népelemet illette.

Sokat gondolkodtam a fölött: kit terhel a vád, mit az ily hasznos népelemnek a megyei közéletből kiszorítása tartalmaz?

Láttuk, hogy az Árpáditák korszakában a néposztályok együtt a nemességgel gyüléseztek; láttuk, hogy R. Károly uralkodván, a városok és faluk köz emberei s a pór udvarnokok gyülések- és törvényszékeken a nemességgel közösen részt vettek; láttuk, hogy szolgabírókat is közösen választottak; hogy Nagy Lajosunk birság alatt kötelezte a nemnemeseket a nemesekkel különbség nélkül a megyegyüléseken király és ország ügyeiről tanácskozni, és ezt még Zsigmond alatt is tettleg gyakorolták; ki merné tehát az elsorolt. királyok kormányára a kérdéses vádat hárítani? Mind hiában! e logikát az élet és történet czáfolta meg. De félre ne értessem. Károly kormányzását megilleti ugyan az érdem, hogy a rendet vissza hozta az országba; Nagy Lajos tettei a történelem hü lapjain mint nemzeti nagyságunk fénypontjai feljegyezvék; Zsigmond is a polgári elemnek barátja volt; és mégis e királyok időszakába esik azon átalakúlás, mely a néposztálynak a megyei részvétből lassú kinyomását eredményezte. Nem magánálló példa ily látszólagos ellenmondás a történetekben. Az ős megyei szervezet mikép jött úgy el is ment, mindkétszer észrevétlenül. A XIII. században foszlásnak indúlt honvédelmi rendszert, a néposztályok ős birtokjogát, a korona ős s eredeti vagyona viszonyait, melyek alapján fejlett ki az ős megyei szerkezet, annyira kiforgatta az idő és történetek hatalma eredeti alakjukból az Anjou és a Lucenburgi sarj fejedelmi alatt, hogy e régi alapokra fektetett állami szervezeteknek mind új idomot s alakot kelletett felvenni. A népelemnek ősjogú részvéte is tehát a megyei tényezők közt a többi állami változások kérlelhetlen sorsára jutott. Ezt sem a rend helyreállításának érdeme, sem a nagy király népszeretete, sem vejének polgári hajlama nem volt képes többé visszatartani.

Hiszen nem múlt el rajtok a jó akarat, megtartani a népelemet a megyei élet sorompói közt; hanem ekkor is, mint sok máskor, az események erősebbek voltak az embereknél. Örömmel neveztem meg ugyan dicső Mátyásunkat, ki a főispányi székre nemnemeseket ültetett; örömmel hoztam fel a demokrat gyökből hajtott kis sarjakat: de mind ez nem volt már az ős országtestnek élete, hanem csak a szendergő erők galvanicus jelensége, — szívós fogékonyság a népelem visszahozására.

Egyébiránt az ős megyék ezen demokrat alapjának felderítésével nem azt czéloztam, mintha az átidomúlt aristokrat szervezetü megyéktől az őket joggal megillető érdemet gyöngíteni vagy elvonni akarnám, söt ellenkező a czélom.

Európa középkori más államaiban az aristokratikus szervezetek a leejtett demokratia romjain nőttek fel; hazánkban nem így; mert itt egész néposztályok a nemesi rendbe felvétetvén, magokkal vitték oda a gyakorlott népjogokat és azokat nemesítő galyakként a vénülő törzsbe oltották.

A megyei szervezet mesterét egyéni alakban hiában keressük. Sem a honszerző, sem az első koronás fő, sem a puszta haza felépítője kezéből nem került ki az. Az iméntieknek jó szellemi bölcsőjénél őrködtek ugyan, de az igaz szülő, ápoló és nevelő — a nemzet eredeti sajátságos jelleme volt; melynek ez irányban fő vonásait még ez úttal körvonalozni óhajtottam volna, de idő és hely intenek, hogy lehető szűk határok közt maradva, csak a megyei élet fő tényezője, a nemesi rend megyei alkotmányos jellemének ismertetésére szorítkozzam.

A történelem híven feljegyezte a középkori nemesség képét Európa mind azon államaiban, hol a hűbériség adta a politicai életnek az irányt. Hasonlítának meglepőleg egymáshoz, és nincs mit irigylenünk tőlük. Mennyi ellentétet mutat ezekkel szemközt a magyar közép és kis nemességnek alkotmányos megyei jelleme, azonnal tisztán fogjuk látni, ha csak a XVI. és XVII. századi megyék közgyűléseibe benézünk, nem ugyan téres megyei teremekbe, mert ilyenek akkor hiányoztak, hanem nyáron a lombos tölgyek vagy a sátorok árnya alatt, télen és zordon időben a várurak és kastélyos birtoko-

sok szivességéből nyitott csarnokokba, vagy a mezővárosok és faluk olcsón bérelt szerény házaikba.

Akárhol, mindegy; a gyülés helye szent volt, mint az Isten háza; egész puritanusi szigorral sújtatott minden sértő, erkölcstelen feleselés, vagy rágalmazás. Száma nincsen azon széksértési marasztalásoknak, melyek mostani felfogásunk szerint kicsinyded bántalmakért akkor mondattak.

Az igazság részrehajlatlan és szigorú kiszolgáltatása, a hasonlók szintúgy mint nagyok, saját fő- és alispányaik irányában is, a megyék gyűlhelyein talált menedéket.

A közterhek és adó különböző nemeinek arányos és igazságos elosztása a nemes és pór rend között, ennek pedig az elnyomás ellen erélyes és kitartó védelmezése, azon említett századok protocollumainak legszebb és legtöbb lapjait töltötte be,

A nyilvánosság és vele járó ellenőrség s felelősség, régi eredeti kincsei a megyei szervezetnek. Nem csak névszerint, hanem tényleg gyakoroltattak elválaszthatatlanúl.

A hivatalnokok csekély száma magával hozta a közigazgatás olcsóságát. A fő és egy vagy több alispányon kivül, a megye nagyságára nem tekintve, csak négy szolgabiró és legfelebb 12 esküdt (kiknek egy neméből a táblabirák származtak) meg egy jegyzőből, összesen mintegy 20 tagból állott az egész tisztikar a XIII. század végétől háromszáz év lefolyta alatt. Kiknek összes fizetésök a három, legfelebb négyszáz forintnyi összeget nem múlta fölül. Ezt pedig, valamint a sok küldöttségek és országgyülési követségek költségeit, a nemesi rend és a rovás alól felmentettek viselték egyedül, mikép a jobbágyság a rovásadót egyedül.

A tisztikar választása többnyire az évenkénti patriarchalis bocsánatkérés- és egyhangú megerősitéssel váltatott fel. A feltünőleg ritkán előfordúló választási vagy gyülési mozgalmak, a komoly közönség higgadtságán megtörtek. Egy megyének, mely emlékezetünkre a corteskedésben többször remekelt, minden régi jegyzőkönyveit megolvasván, kétszázados időtéren csak három tisztújításra akadtam, melyeken előleges készület és véleménykülönbség látszott; de ezek is

békés és példás szavazattal végződtek. Az elsőre 1576-ban megjelent 90 szavazó, a másodikra 1579-ben 40 és a harmadikra 1600-ban 60 szavazó, mind tekintélyes emberek vagy urak képviselői.

Mily égő hazaszeretet lelkesítette a megyei élet ezen kiváltságos tényezőit, bizonyítják azon minden határt fölülmúló fáradalmak, melyeket a sürü gyülésezések, (néha havonként három-négy) a királyhoz, nádorhoz, országfőkapitányaihoz, a hon- és tartományi gyülésekre, a törökügyi úgynevezett tractákra küldött biztosok és követek készségesen viseltek. Sőt a megyék szerény tisztviselő karából küldettek a Portához és a külföld más helyeire is országos követségek. Igen sajnálom, hogy mind ezen állításoknak azon kútfők elősorolásával, honnét merítvék, ez úttal több nyomatékot nem adhatok.

A körvonalozás határi közt, még csak kettőt lehetlen meg nem említenem.

Egy : azon ildomosság és keresve keresett egyetértés, melylyel a haza legválságosabb körülményei közt a megyék átvergődtek és eredményhez jutottak. Jelentékeny ügyekben a megyék egymással tanácskozás előtt soha sem határoztak ; ehhez időt nyerendők, a gyülést és tárgyalást gyakran elnapolták ; minden gond arra volt fordítva, hogy a megyék összetartása megóvassék. Majd minden országgyülési utasításban, melyekkel a XVI. és XVII. századbeli követek elláttattak, különösen szívökre van ezeknek kötve a többi megyékkel szoros összetartás. — Végtére :

A történelemből tudva van a magyar nemzet kiváló monarchicus érzülete ; de mennyivel biztosabb és festőibb a látvány, mit a megyei múlt életnek belseje tár fel előttünk ; mihez a kulcsot az ős hagyományban a XVI. és XVII. században is élő azon jogeszme adja, hogy a király képe a főispányban van személyesítve és ez okon a főispányi szék megüresedtével a főispányság magára a királyra önként visszaszáll, míg mást nem nevez. Ím a napfényű bizonyság : Szuhai István kamarai elnöknek 1603-ki január 7-kén Bars vármegyéhez intézett átiratának szavai : „miután néhai Nagyságos Ruszkai

Dobó Ferencz halálával Léva vára többi jószágokkal, és maga a föispányi hivatal is Ő cs. kir. Fölségére szállott" („ipsumque supremi Comitis officium ad Sacr. Caes. Reg. Majestatem devolutum sit"). Ugyanezen üresség alkalmából királyi helytartó Pethe Márton érsek azon évi febr. 21-én a nevezett megyéhez küldött parancsában a királyt *természetes föispánynak* mondja : „Vacante officio supremi Comitis.... tamquam *naturalis comitis et regis.*" Ez alapon nyeri igaz megfejtését az 1492-diki 100. czikk, hogy Pest és Pilis vármegyének, mint Budához közel levőknek nem volt szükségök föispányra. És csakugyan dicsö Mátyás királyunk a Hunyadyak Kora szerint, 1467-ben Pest-Pilis megye közgyülésének 39-ik napi ülésében személyesen elnökölt.

Íme ez felületes körvonalozása és ködképe azon megyéknek, melyek a múltban fentartották s megmentették az alkotmányt.

AZ ÉRZÉKISÉG ÉS ÉRTELEM.

SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS.

HEGEDŰS LÁSZLÓ L. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT AZ 1861. DECEMBER 16-KI ÜLÉSBEN.)

Tekintetes Akademia!

Midőn most e díszes körben elfoglalom a helyet, melylyel érdemem felettt megtiszteltettem, székfoglaló értekezésem tárgyát a kritika philosophia köréből választám. Meghaladott mozzanat ugyan már ez a bölcsészet történelmi fejlésében, de ha van bölcsészet, melyre ezen szavak illenek : „valódi philosophiák azok, melyek meghaltak és mégis halhatlanok a szellem mnemosünéjében," úgy a kritika philosophia ezek közé tartozik. Korszakot alkotott ez ; a megelőző bölcsészeti irá-

nyok benne összpontosúltak, a következők belőle fejlettek ki. A tárgy, melyet felvettem : *az érzékiség és értelem* mint „az emberi ismeret két törzse," a mint azokat Kant a *tiszta ész bírálatában* kifejtette.

Hogy megértsük Kant álláspontját, ismernünk kell azon irányt, melyet az újabb bölcsészet vett előtte, hogy az ismert föladatát megfejtse. Gondolat és lét, alanyiság és tárgyiság, eszme és valóság, ezek és ezen ellentéteknek, mint egy magasabb egység mozzanatainak, felfogása, kibékítése azon föladat, melynek megfejtésén fáradozott a keresztyén világ körén belül támadt önálló bölcsészet. Mindjárt kezdetben két irány mutatkozott, mígnem egy pontban találkozván a kettő a kritika phylozophiában összpontosúlt. Az egyik irányt alkoták a rationálisták vagy metaphysikusok, a másikat a sensualisták vagy empirikusok. Mindkettő elölegesen föltette, hogy az ismeret lehető, csak hogy amaz az értelmet, ez pedig az érzékiséget tette az ismeret egyedüli kútfejévé.

A rationalis vagy eszményi irányt Cartesius kezdte meg. Ő a gondolkozást tette a bölcsészet elvévé. A kétkedésen kezdi, de álláspontja nem a skeptikusoké ; ő csak azért kétkedik, hogy találjon oly elvet, mely minden más igazságnak szabályúl és mérvűl szolgáljon. *S ezt gondolkozó énünk közvetlen bizonyosságában találta fel, melyben lét és gondolat közvetlenül egyesűlvék.* A mit oly tisztán és világosan fölfogunk, mint énünk ezen bizonyosságát, az való, az igaz ; azért öntudalmunk minden tiszta és világos eszméi valók és igazak. Ez azon átalános alap, melyre építé bölcsészetét Cartesius. A tárgyak valóban olyanok, a mint azokat gondolatban fölfogjuk. Az ész a dolgokat úgy ismeri meg, a mint azok valóban vannak. A dolgok valódi ismeretét tehát az ész fogalmai, eszméi adják, melyek a dolgok természetét, és lényegét fejezik ki, nem pedig az érzéki képzetek, melyek mindig zavartak és homályosak. Egyedűl ezen velünk született eszméknek van valódiságuk, a tünemények pedig csak külső, vagy esetleges formái az állagnak. Ez átalános jelleme azon metaphysi-

kának, mely a Cartesius nyomain épült fel s Leibnitz-Wolfban lépett tetőpontra. Ezen metaphysikának dogmája tehát *a dolgok észi ismerete lehető.*

A tapasztalati irányt Locke képviselte. Ő adott a Baco által megkezdett empirismusnak tudományos alakot, és elválasztá a tapasztalati bölcsészetet a metaphysikától, tagadván az utóbbinak lehetőségét. Ő is előre felteszi : *az ismeret lehető, de csak a tapasztalás útján.* A lélek, mond Locke, csak elfogadó tehetség, egy tiszta lap, melyre az érzéki tárgyak alakjai és tulajdonai magokat egymás után lerajzolják. Minden képzet érzéki benyomások útján jut a tudalomba. Minden ismeretünk az érzeményekből veszi eredetét, s az értelemnek minden munkássága csak abban áll, hogy az érzékek által szolgáltatott anyagokat különböző viszonyok szerint feldolgozza, azokból egyetemes fogalmakat, eszméket alkot. Ezen fogalmak, eszmék, csak a gondolkozó tehetség munkásságának szüleményei, s érzéki képzeteken alapúlnak. Nincsenek velünk-született eszmék. Az érzékfeletti dolgokról nincs ismeretünk. Ez a Locke empirismusának dogmája.

Midőn Kant „*a tiszta ész bírálatával*" egy új bölcsészetnek veté meg alapját, már akkor a metaphysikának nagy tekintélye lejárt. „Gondolatvilágok légépítőinek" gúnyoltattak a metaphysikusok. A módszer-vadászás, mond Kant, a mathematikusnak, ki a járt úton bizton halad, utánzása a metaphysika sikamlós ösvényén sok hibás lépésre vezette az iskola embereit. Ezen iskolai rendszerré alakúlt metaphysika az ismeret egész körét azon két fő elvre építette, melyekben Leibnitz kifejezést adott ama cartesiusi fő elvnek : az igazság mérve a tiszta és világos gondolkozás. Egyik a *lehetőség* (principium contradictionis), másik a *valódiság* (principium rationis sufficientis). Tárgyai voltak egy részről Isten, világ, lélek, szabadság sat., a tudalomnak ezen concrét tárgyai, más részről az értelem határzásai, a kategoriák, melyek, mint a dolgok egyetemes és szintén birtokunkban levő mondományai, amazokra mint kész alanyokra ráalkalmaztattak. Ha a lélekről volt szó, azt kérdezték : egyszerű vagy összetett, anyagi vagy anyagtalan a lélek ? ha a világról : esetleges vagy szükséges,

örök vagy véges a világ? S a két ellentétes mondományok közől, a metaphysika alapelvénél fogva, egyiknek igaznak, a másiknak hamisnak kellett lennie. A metaphysika a világegyetemben csak a tiszta fogalmakat kereste, s ha ilyenkor ellentétre vagy ellenmondásra bukkant, a hibát az okoskodásban vélte rejleni. Ily eljárás mellett kezei közt a bölcsészet üres formalismussá vált. Ugyanis Isten, világ, lélek sat. természetöknél fogva concrétabb tárgyak, mintsem azok természetét, tartalmát az értelem határzásai ily elszigetelten kifejezhetnék. A metaphysikának tekintélye tehát mindinkább alább szállt, mígnem *a népszerű bölcsészet* kezén, kivetkeztetve nehézkes rendszeréből, mint józan ész, vagyis az igazságnak velünk született érzéke, átment a felvilágosodás birtokába, s azzal a tudományt, életet, vallást hatalmába kerítette.

Az empirismusnak sem maradtak ki következményei. Egy részről idealismusba, és skepticismusba, más részről materialismusba ment át. Berkley azt tanítá, hogy a dolgok csak látszanak kivülöttünk, ismereteink puszta képzetek, melyeknek egyetemességéről és szükségességéről szó sem lehet. Ezen képzetek oka Isten. Ez a Berkley idealismusa. Hume pedig még következetesebben előtérbe hozta azon skeptikus mozzanatot, mely a Locke tanában rejlett. Az egyetemesség és szükségesség határzatainak, az ok és okozat viszonyának alapja egyedül a megszokás, az érzékfeletti ismeret lehetetlen, tapasztalati ismereteinknek is csak alanyi bizonyosságuk van. A materialismus pedig, különösen Francziaországban, még azon látszatot is eltörölte, mit Hume meghagyott és egész merevségében kimondá, hogy nincs más, mint az anyag, maga az ember is annak szüleménye, Isten, lélek sat. csak üres képzetek.

A bölcsészet, a mint látjuk, minden irányban felbomlásnak indúlt, midőn Kant annak új irányt készült adni. Ő teljesen meg volt győződve, hogy azon úton és eszközökkel, melyeket úgy a metaphysika miként az empirismus megkísértett, a dolgok valódi ismerete lehetetlen. A metaphysika még eddig soha meg nem iratott. Nincs tehát benne semmi kétség, hogy eddigi eljárása csak tapogatódzás volt. Mi az oka, hogy

itt a tudomány semmi biztos útat nem tudott találni? Talán lehetetlen az, avagy elvétették azt. — Reménylhetjük-e, és mi által, hogy az újabb kísérlettel szerencsésebbek leszünk, mint mások voltak*). Íly és ezekhez hasonló kérdésekkel vezeti be Kant azon új felfedezést, mit valódi forradalomnak néz a bölcsészet terén, s a melyről nem oly rég azt jósolta, hogy eljő az idő, midőn a phylozophusok egy közös világban fognak lakni, s a bölcsészet épen oly exact tudomány lesz, mint a mathesis eleitőlfogva volt.

Eddig azt tartották, hogy ismereteinknek kell magokat a tárgyakhoz szabniok; de ez úton a valódi ismeret hajótörést szenvedett. Kísértsük meg, ha nem jobban boldogúlnánk-e a metaphysika feladataival, ha azt vennők fel, hogy a tárgyaknak kell magokat ismereteinkhez alkalmazniok. Így fejezte ki Kant ama kísérlet természetét, melynek a metaphysika eddigi eljárását teljesen és gyökeresen meg kelle változtatnia, s a bölcsészetnek ama megjósolt újjászületését előidéznie. *Az emberi észben vannak a tiszta s valódi ismeret föltételei, ott kell azokat fölkeresni.* Ez azon alapgondolat, melynek Kant épen oly nagy jelentőséget tulajdonított a bölcsészetben, mint a milyen volt Kopernikus amaz első gondolatának az astronomiában: ne a csillagsereg forogjon a néző körül, hanem a néző forogjon a csillagok körül.

A kritika philozophiának tehát kiváló jelleme és sajátlagos föladata, megvizsgálni mindenekelőtt az emberi ész természetét, hogy megtudhassuk, mit tehet és mit nem tehet a metaphysika tárgyaival. „Azért ezen bölcsészet, mond Kant, a módszer vizsgálata, nem pedig a tudomány rendszere; de azonban adja egyszersmind annak egész körrajzát, úgy határaira, miképp belső tagozatára nézve. Mert a speculativ észnek az a tulajdonsága, hogy képes és köteles is, mind saját tehetségét azon különféle módok szerint, a mint a tárgyakat magának a gondolkozásra kiválasztja, kimérni, mind magokat a módokat, melyek szerint a föladatokat maga eléterjeszti, teljesen előszámlálni, és így a metaphysika egész rendszerének teljes rajzát

*) Krit. d. rein. Vern. XV. l.

adni" *). Ez alapeszméje a tiszta ész bírálatának, mely a bölcsészetet minden más tudománytól megkülönbözteti.

„*Kétséget nem szenved, hogy minden ismeretünk a tapasztalással kezdődik.*" Ezen tételt tűzte Kant bölcsészetének homlokára, egyetértve e tekintetben Hume-val és az empiristákkal. De hozzáteszi egyszersmind : „*azért nem következik, hogy minden ismeret, habár a tapasztalással kezdődik, a tapasztalásból is származzék.*" A bölcsészetnek tehát fő feladata megállapítani : *vannak-e ismereteink a priori, azaz átalában minden tapasztalástól függetlenek?* Kant az ilyen ismereteket tisztáknak s egyetemeseknek és szükségeseknek nevezi, hogy megkülönböztesse az érzékiektől. A kérdés tehát, vannak-e ismereteink a priori, egy jelentésü ezen kérdéssel: *vannak-e ismereteink, melyek a szükségesség és egyetemesség jellemével bírnak?* Ezen feladatot Kant közvetlenül Hume-tól vette át, kiről azt mondá: ő volt az, ki engem a dogmatismus álmából legelsőben felköltött, és a szemlélődő bölcsészet határán vizsgálódásaimnak egészen más irányt adott.

Mielőtt e feladat megfejtéséhez fognánk, szükség mindenekelőtt tisztába jönünk ezen kérdéssel : *mi az ismeret?* Az ismeret, mond, fogalmak összekötése, vagyis itélet, melyben alany és állítmány van együtt. Két módja van az itéletnek : vagy benne van az állítmány mint jegy az alany fogalmában, vagy nincs benne, habár azzal összeköttetésben áll is. Amaz *analytikus*, ez *synthetikus* itélet. A valódi ismeretet tulajdonképen csak a synthetikus itéletek alkotják; mert egyedül ezek bővíthetik az ismeretet, a mennyiben azokban az állítmány az alanynak valami olyat tulajdonít, a mi az alany fogalmával nem adatott, míg az analytikus itéletek csak világosítják azt, minthogy az alanyról csak azt mondják, a mi abban különben is már megvolt. Hogy a tapasztalati itéletek mind szerkesztő itéletek, mutatja az, mert a tapasztalás által a fogalom mindig bővül. De egészen más tekintet alá jőnek, azon synthetikus itéletek, melyek nem a tapasztaláson ala-

*) Krit. d. rein. Vern. XXII, XXIII. l.

púlnak. Például ezen tételben : *a mi történik, annak oka van,* mi által kötöm össze e két fogalmat *történet és annak oka,* melyek teljesen különböznek? A tapasztalásra nem hivatkozhatom, mert az idézett alaptétel nem csak a legnagyobb egyetemességgel, hanem a szükségesség kifejezésével köti az utóbbi képzetet az elsőhöz, és így egészen a priori és puszta fogalomból. Ez azon feladat, hol Kant Hume-val találkozik, de tőle el is vál. Hume ezen föladat megfejtéséhez ugyan a legközelebb járt, de miután azt csak az okság fogalmán kisérlette meg, s a szerkesztő itéletek lényegét egyetemesen és mélyebben nem fürkészte, azon gondolatra jött, hogy azon egyetemesség és szükségesség, melyet a tapasztalás fölmutat, csak alanyi szükségesség, puszta megszokás. A tapasztalati világban ugyanis sok hasonló tüneményeket, sok egymásután következő változásokat és egymásmellett létező tárgyakat észlelünk : de a sokság még nem egyetemesség, az egymásután- és egymásmellettiség még nem szükségesség, pedig a valódi ismeret ezen határozatokkal áll vagy esik. Kant ellenben azt mondja : ha a tapasztalást elemezzük, ott, mint tényt, két elemet fedezhetünk fel : az érzéki anyagokat, és azok szükséges és egyetemes összeköttetését. Miután ez utóbbit a tapasztalás nem adja, az a tiszta ész ténye, datum a priori; mert a tapasztalástól független s azt megelőzi. Ezen az alapon kezdi Kant bölcsészeti vizsgálódásait, kérdezvén : *vannak-e syntheticus itéletek a priori, azaz : van-e oly ismeret, mely ily itéleteken alapúl, s mely az egyetemesség és szükségesség jellemével bír?* S Kant ezen kérdésben a bölcsészeti igazság valódi jellemét s természetét fejezi ki. A valódi bölcsészeti ismeret ugyanis nem más, mint az ellentéteknek concret egysége, vagyis az absolut fogalom, melyet nem a tapasztalás ad. Hume tagadta, hogy lehetnének oly syntheticus itéletek, melyek nem az észleletből meríttetnek, Kant pedig azt mondá, hogy azok az emberi észben vannak. Ez a kanti bölcsészetnek valódi speculativ gondolata, de megfelel-e neki a kivitel, azt majd meglátjuk.

Hogy pedig ily itéletek valóban vannak, Kant mint tényre a mennyiség- és természettanra hivatkozik, mint a mely

tudományok ily itéleteket foglalnak magokba mint elveket a mellett, hogy a metaphysika, habár eddig nem sikerült is, tárgyai természeténél fogva szintén ily itéleteket igényel.

Miután az *ismeret tényállása* ekkép megalapíttatott, a kérdés nagyon természetes és jogos : *mikép lehetők synthetikus itéletek a priori, azaz, melyek azon föltételek, melyek a tiszta ismeretet megelőzik s azt lehetővé teszik?* Ez azon kérdés, melylyel a tiszta ész bírálata foglalatoskodik. Föladata tehát, fölkeresni az emberi észben az ismerötehetségeket, mint a tiszta ismeret föltételeit. Melyek legyenek azok, megmondja Kant : *„Minden ismeretünk az érzékiségen kezdődik, innen megy az értelemhez és végződik az észnél.“* Az érzékiség nézletekkel, az értelem fogalmakkal, az ész eszmékkel foglalkozik.

Én jelenleg csak az *érzékiségről* és *értelemről* fogok szólani, *„mint az emberi ismeret két törzséről,“* a mint azokal Kant *„a tiszta ész bírálatában“* kifejtette. Különös tekintettet leszek a megelőző bölcsészeti irányokra, s a mennyire lehet Kant kifejezéseihez fogom magam tartani.

Az emberi ész egyik ismerötehetsége *az érzékiség*. Vizsgáljuk meg, ha képes-e a priori ismeretet alkotni, s e végre keressük föl benne ezen ismeret föltételeit. Minden ismeret közvetve vagy közvetlenül a *nézletre* vitetik. A nézlet csak úgy áll elő, ha a tárgy ránk bizonyos hatást gyakorol. Azon tehetség, mely a tárgyak ezen hatását fölfogja, és így a nézletek tehetsége, *az érzékiség*. A tárgynak fölfogott hatását *érzeménynek* nevezzük. Az érzemény és nézlet alkotják együtt *a tüneményt*. A tüneményben kettőt különböztetünk meg, az anyagot, mely az érzeménynek felel meg, és az alakot, mely azt eszközli, hogy a tüneményben a különfélék bizonyos viszonyok szerint rendeztessenek. Ez utóbbi az érzékiség átalános formája, vagy, a mint Kant nevezi, *a tiszta nézlet.*

Minthogy az érzékiség, vagyis a tárgyak hatását fölfogó receptiv tehetség szükségkép megelőzi a tárgyak nézletét, világos, hogy a tünemények formája a priori van meg az emberi szellemben s az mint *tiszta nézlet*, szintén eleve magába

foglalja az érzékiség alakító elveit, melyek *tér és idő*. Mihelyt valamit nézletileg képzelünk, azt térbe és időbe kell tennünk. A külső érzés tüneményei térben, a belső érzés változásai időben nyilatkoznak; az idő és tér tehát a tiszta nézlet egyedüli formái, melyek nélkül nincs nézlet. És így ezek nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem megvannak a priori, mint functioi az érzékiségnek a nézlés állapotában. Miután a tárgyakhoz csak az érzékiség útján juthatunk, minden ismeret közvetve vagy közvetlen végre is nézleteken, következésképen az érzékiségen alapúl.

Első tekintetre úgy látszik, mintha Kant ez utóbbi tétellel a sensualisták elvét vallaná, holott a különbség lényeges. Az érzékiség ugyan a benyomásokat kivülről veszi, de azonban saját természete szerint. A tárgyak fölfogott hatása, az érzemény, a fölfogással együtt és egyszerre bizonyos alanyi alakot ölt magára. Ezen alanyi adalék a tér és idő, mely a nézletben egyetemes és szükséges. Az érzemény tehát csak tápanyag, de a formák, melyek alatt az érzékiség azokat fölfogja, már a priori birtokában vannak. Míg tehát az empiristák azt vallják, hogy az ismeretnek csak egy kútfeje van, *az érzemény*, Kant azt tanítja, minden ismeretben kell lenni mindig valami állandónak és maradandónak, mely a külbenyomásoktól vagy érzeményektől független, szóval, a priori van. Azonban ő is csak mint puszta tényt veszi fel, hogy a tárgyak hatnak az érzékiségre s ez úton előáll az érzemény, nézlet, képzet, de nem vizsgálja mélyebben a tudalom természetét s az említett fogalmak, valamint a tér és idő magyarázatai épenúgy nem a valódi bölcsészeti ismeret, mint a Locke analysise nem az volt.

Lássuk, mit mond Kant a nézlet formáiról, *a térről és időről.*

A tér és idő nem elvont, nem a tapasztalásból következtetett fogalom. Hogy az egyes tüneményeket a térben és időben megkülönböztessük, már birnunk kell a tér és idő képzetével; tehát ezek nem az érzéki észleletből vonatnak el, hanem meg-

vannak az emberi szellemben a priori, mint az érzéki ismeret egyetemes formái, *ezek egyszerű nézletek.*

Az idő és tér szükséges képzet. A térből és időből minden tüneményt elgondolhatunk, de magát a tért és időt meg nem semmisíthetjük, ezek nem függenek egyes tárgyak létezésétől, söt ezek szükséges alapjai minden tüneménynek.

Az idő és tér nem a dolgok viszonyainak discursivus és közös fogalma (generalis), hanem nézlet. Csak egyetlen tér van, mely minden tért magában foglal, valamint csak egyetlen idő, melybe minden idők befoglalvák. Itt a részek nem alkotják az egészet, különben a tér és idő úgy volnának a térekhez és időkhöz, mint a nem a fajhoz és egyedekhez. A tér és idő nézletek, mert a részeket magokba foglalják, nem magok alá mint a nem fogalma, mely annál szegényebb minél egyetemesebb.

Az idő és tér végetlen. Az idő és tér csak az alap idő és tér korlátozása által lehetők. Minden meghatározott tér föltételeztetik az egész tér, és minden meghatárzott idő minden előbbi idők által.

Az idő és tér tehát nem tapasztalati, hanem tiszta nézlet. A tér nevezetesen a maga végetlenségében nem lehet nézlet tárgya, mert empirice csak bizonyos tériséget nézlelünk, ebből szükségkép következik, hogy a tér átalában forma, mely már a priori megvan, melyet nem a tapasztalásból vonunk el, hol csak véges téreket, nem pedig a tért találjuk az ő végetlen egységében. Az idő is mint olyan szintén nem lehet észlelet tárgya.

Ezek főbb vonásai Kant transcendentalis aestheticájának. Így nevezi ő az érzékiségnek, mint egyik ismerő-tehetségnek tanát. Azon ismeretek, melyek a priori vannak és a tárgyakra alkalmaztatnak, transcendentalisok.

Fogjuk össze röviden a mondottakat. A tér és idő szükséges föltételei, egyedüli észi formái a nézlet tárgyainak vagyis a tüneményeknek, de a dolgokat magokban vagyis azok természetét, lényegét megismerni nem képesek. A dolgok magokban azaz nézleten kivül sem tériek sem időbeliek. Épen így azon lényekre nézve, ha ugyan vannak ilyenek,

melyeknek nézlete értelmi vagy értelmök nézleti, az időnek és térnek semmi jelentése nincs. Milyenek a tárgyak elszigetelve az érzékiség fölfogásától, nem tudjuk. Mi egyedül azon módot ismerjük, mi szerint azokat mindenkinek szükségkép úgy kell észlelnie, és épen ebben áll azoknak tárgyilagos jelentésök és érvényök. Ha tehát az a kérdés, mi érvényök van a tárgyak ismeretében a térnek és időnek, ezen kérdésre így kell felelnünk Kanttal: ha a dolgokat *magokban* veszszük, független̋ül az érzéki ismeret föltételeitől, az idő és tér csak alanyi, eszményi föltételei a nézletnek, ha pedig a dolgok alatt *a tüneményeket* értjük, akkor tárgyilagos érvénynyel birnak; mert csak a tünemények tárgyai ismeretünknek. Nem mondhatjuk átalában: a tárgyak az időben és térben léteznek; hanem csak ezt: a tárgyak mint tünemények azaz nézletünk tárgyai vannak az időben és térben. Így van ezen tételeknek helyességök és egyetemességök a priori.*)

Kant tehát a nézlet körén belől meghagyja a térnek és időnek tárgyas és valódi jellemét, de ha a dolgoknak a mint vannak magokban, ha az érzékfelettieknek *ismeretéről* van szó, ezek csak puszta alanyi és eszményi formák, melyek csak a tüneményekre alkalmaztathatnak. Az egészet tehát e kettős tételben fejezhetjük ki: a tér és idő feltételei a tüneményeknek, de szükséges és egyetemes föltételei azoknak.

Az idő és tér ezen fölfogására építé Kant, mint szögletkőre, bölcsészetét, épen azért nevezi azt „transcendentalis idealismusnak". De épen ezen pont az, a hol lényegesen különbözik úgy a dogmatikusoktól, miként az empiristáktól. Az idő és tér nem elvont fogalom, mint az empiristák és Hume állíták, nevezetesen ha a tárgyakat egymáson kivül és egymásmellett észleljük, a tér fogalmát, ha pedig egymás után és együtt szemléljük, az idő fogalmát nyerjük; nem is a dolgok állaga, mint Cartesius mondá, ki a testi világ lényegét a kiterjedésbe és mozgásba helyzé; nem is a dolgok rendje, viszonya, mint Leibnitz állítá, kinél a dolgok természete, lénye az erőben, önmunkásságban áll: hanem tiszta nézletek, melyeknek kültárgyak nem

*) Krit. d. rein. Vern. l. 59. sat.

felelnek meg. De különbözik a Kant transcendentalis idealismusa a Borkley idealismusától is, ő ugyanis nem állítja, hogy a kül-miként a beltárgyak csak látszatok, hanem azt mondja, hogy úgy amazok téri miként ezek idői létele nem magokban a dolgokban, hanem az én nézlet-módomban van, azok nem a dolgok magokban, hanem csak tüneményei azoknak, azaz a mi képzeteink a dolgokról.

Mi a tárgy magában, azt a tünemények legtisztább és világosabb ismerete sem teheti világosabbá. A trans. aesthetica ezen egyik alaptételéből ostromolja közelebb Kant a metaphysikának, s illetőleg Wolfnak nézpontját, a melyből ezek az ismerőtehetségek természetét s az ismeret eredetét vizsgálták. A metaphysikusok azon elvből indúlva ki, hogy a valódi ismeretnek kútfeje az értelem, az érzéki észleleteket úgy nézték, mint homályos és zavart képzeteket, melyeket az értelemnek kell megtisztítani, fölvilágosítani. És így ők az emberi ész tehetségeit, az érzékiséget és értelmet csak a világosság és tisztaság mennyiségi fokozata szerint különböztették meg, míg Kant úgy nézte azokat, mint a melyek milyenségileg és lényegesen különböznek egymástól. Azon állítás, mond Kant, hogy érzéki ismeretünk nem más, mint a dolgok homályos és zavart képzete, mely magában foglalja ugyan a dolgok lényegét, természetét, de a fogalom által nem rendezett jegyekben és képzetekben, ez meghamisítása az érzékiségnek és a tüneménynek. Az érzékiség, mint ismerőtehetség, a maga körében és módja szerint tisztán felfogja a tárgyakat azaz a tüneményeket, de a dolgokat magokban nem hogy homályosan, de sehogy sem ismeri.

Kant nézetére csak ez egyet jegyezzük meg. Az ismerőtehetségek kánti elkülönzésének nagyon atomisticus szinezete van. Az emberi szellem érez és ismer s a tartalom egyiránt létezhetik a nézlet, képzet és gondolat formájában, de ezek nem elkülönzött erők, hanem ugyanazon szellem szükséges mozzanatai. A tudalom az alap. Nélküle minden érzékeink mellett is sem a kül sem a bel természetet nem tehetnők tárgyul. Az érzéki bizonyosságot is nem pusztán az érzés eszközli, hanem mert abban már a tudalom jelen van.

A kritika philosophiának egyik érdeme, hogy az időt és tért elkülönítette az értelem kategóriáitól. De abban tévedt, hogy míg egy részről az időt és tért a nézlet a priori formáinak nevezi, s más részről azoknak csak a nézlet körén belől tulajdonít tárgyilagosságot, holott ezek magának a természetnek határzatai. Az időnek és térnek nem pusztán gondolati, alanyi, hanem sajátlagos létele, realitása is van. *A természetnek lényegéhez tartozik az időtériség.*

A transcendentalis aesthetikának tehát végeredménye az: a mi a tárgyakat, mint *tüneményeket* illeti, ezekre nézve vannak synthetikus itéletek a priori, mert az idő és tér tiszta nézletek. És így meg van felelve a kérdésre: képes-e az érzékiség a priori ismeretet alkotni?

Az emberi észnek másik ismerőtehetsége *az értelem.* Keressük fel tehát ebben is a tiszta ismeret föltételeit.

Az érzékiség és értelem két különböző tehetség. Mindeniknek megvan saját köre, a mellett, hogy egymást nem nélkülözhetik. Érzékiség nélkül nem volna ránk nézve tárgy, értelem nélkül pedig nem gondolhatnók azt. A nézlet fogalom nélkül vak, a fogalom nézlet nélkül üres. A két tehetség nem cserélheti ki működését. Az értelem nem nézlelhet, az érzékiség pedig nem gondolkozhatik. Csak a kettőnek egyesítése alkotja az ismeretet. Az érzékiség az érzeményeket a tiszta nézlet által képzetekké vagy tüneményekké teszi, az értelem pedig a tüneményeket összeköti s alkotja a tapasztalást vagyis a tünemények ismeretét. A feladat tehát ez: *vizsgáljuk meg, ha vannak-e oly föltételek, melyek a tapasztalást vagy a tünemények ismeretét a priori lehetővé teszik?* Erről tanít a transcendentalis logika, melynek két része van u. m. az analytika és dialektika.

Az analytika alatt Kant nem a fogalmak, hanem az értelmi tehetség még eddig meg nem kisérlett elemzését érti, hogy ez által a tiszta fogalmak lehetősége megvizsgáltassék s azoknak tiszta használata megalapíttassék.

Az értelem κατ' ἐξοχήν itélőtehetség. Az itélet pedig

csak fogalmak által lehető. A transcendentalis analytikának tehát első kérdése, melyet meg kell fejtenünk, ez: *melyek az értelem alapfogalmai*, vagyis azon föltételek, melyek a tünemények ismeretét vagy a tapasztalást lehetővé teszik épen úgy, mint a tüneményeket magokat a tiszta nézlet formái a tér és idő. Kant ezen alapfogalmakat csak előszámlálja a helyett, hogy azokat az észből szükségkép lehúzná.

Mivel az értelem ezen fogalmaknak nem veheti más hasznát, mint hogy általok itél, tehát az értelemnek annyi alapfogalmának kell lenni, a mennyi neme van az itéletnek. Minden itélet alanyt és állítmányt köt össze, melyek oly viszonyban vannak egymáshoz, mint az egyetemes a részleteshez vagy egyeshez, a részletes az egyetemeshez vagy egyeshez, az egyes a részleteshez vagy egyetemeshez. Az itéletnek már a közönséges észtan tizenkét faját ismeri négy osztályba foglalva: tehát az értelem alapfogalmai is, vagy azon törvények, melyek szerint synthetikus müködésében eljár, ugyanannyian lesznek. Könnyü ezen alapfogalmakat, vagy a mint Aristoteles nevezi, kategoriákat föltalálni, ha azoknak anyagát elgondolva, egyedül az alany és állítmány viszonyára tekintünk. A mi ilyenkor felmarad, az az itélet tiszta formája vagyis a kategória, például midőn azt mondjuk: ha mennydörög, úgy villámlott, ezen föltételes itélet megtisztítva érzéki tartalmától nem más, mint az okság viszonya, ok és okozat. Így származnak az itélet formáiból az értelem alapfogalmai, a gondolat formái.

Az egyes, részletes és egyetemes itélet formái adják *a mennyiség kategoriáit:* egység, többség, összeség; az állító, tagadó és határzó itélet formái adják *a milyenség kategoriáit:* valóság, tagadás és határozottság; az állító, föltételes és szétválasztó itélet formái adják *a viszony kategoriáit:* állag és járulék, ok és okozat, kölcsönösség vagy közösség; a lehető, létező és szükséges itélet formái adják *a modalitas vagy észviszony kategoriáit*: lehetőség, valódiság és szükségesség.

Ezek az értelem alapfogalmai. Ezek által fogja föl az értelem a tapasztalás tárgyait, határozza, rendezi, összeköti az érzékiség idő és téri tartalmát. Például, ha a tárgyat a vi-

szony kategóriái alá állítja, vagy megkülönbözteti benne az állandót és változékonyt vagyis az állagot és járulékot, vagy fölfedezi a tünemények közt a szükséges viszonyt, mi szerint vagy követi egyik a másikat mint ok és okozat, vagy egymással kölcsönösségben állanak.

Ezzel meg van fejtve az egyik föladat: *melyek az értelem tiszta fogalmai.* Minthogy az értelem *κατ' ἐξοχήν* ítélőtehetség, az itélet egyetemes formáiban föltaláltuk a kategóriákat, mint a képzetek összekötésének lehető fajait.

Ha már most szemügyre veszszük ezen tiszta fogalmak eredetét, látjuk azoknak teljesen alanyi természetöket: azonnal előáll a transcendentalis analytika ama második fontos és nehéz kérdése: *hogyan lehetnek az értelem tiszta fogalmai a tapasztalásnak alapjai, vagy mikép lehet azok által tárgyilagos ismeret?* Kant a kategoriák tárgyilagos érvényének ezen bebizonyítását *a kategoriák transcendentalis deductiójának* nevezi, minthogy ezen fogalmak nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem a priori benne vannak az értelemben.

A tárgyak ismeretének, mond Kant, két fő feltétele van, egyik *a nézlet,* mely a tárgyat, de csak mint tüneményt adja, a másik *a fogalom,* mely által a tárgy, mely a nézletnek felel meg, gondoltatik. A tiszta nézlet formái, a tér és idő, nem a tapasztalásból vonattak el, hanem a priori megvannak az észben, és mégis a tüneményekre nézve tárgyilagos érvénynyel bírnak, s egyedül azon alapon, mert ezek az érzékiség azon alanyi föltételei, melyek alatt a tárgyak feltünhetnek vagyis a nézlet tárgyaivá lehetnek, szóval, ezek alkotják a tüneményt. Nem fejthetnők-e meg ily úton a transcendentalis analytikának föltett kérdését is, nevezetesen, hogy a kategoriáknak vagy az értelem tiszta fogalmainak tárgyas érvényök van; mert ezek teszik lehetővé a tapasztalást s nélkülök nincs tárgya a tapasztalásnak.

Ezen feladat megfejtéséhez a legbiztosabb kulcsot az adja, mit ért Kant a *tárgy* alatt. Ő azt tanítja, a nézlet tárgya *a tünemény,* a tapasztalás tárgya pedig *a tünemények szüksé-*

ges és egyetemes összekötése. A tüneményt a nézlet tiszta formái, a tér és idő, a tünemények synthesisét pedig az értelem formái, a tiszta fogalmak alkotják s épen ez adja ezen alanyi formáknak a tárgyilagos jellemet és érvényt. Ránk nézve átalában nincsenek más tárgyak, mint a melyeket a nézlet s értelem alkotnak, ezek pedig a mi tüneményeink, a mi képzeteink. A kategóriáknak tehát, mint tiszta fogalmaknak tárgyilagos használata abban áll, hogy azok a tapasztalást és a tapasztalás tárgyait lehetővé teszik. A kérdés tehát ide megy ki: *mi által jő létre a képzetek, a tünemények szükséges és egyetemes sinthesise, egysége, vagy más szavakkal: hogyan lehető a tárgy?*

Szükséges ehhez a képzetek összefogása a nézletben, azok visszaidézése a képzeletben, és a képzetek ugyanazonságának fölismerése a tudalomban. Ezen synthesisek nélkül nincs tárgy.

A nézletben, a térben és időben különféleség van. Ezen különféleség még nem alkot tárgyat, mely mindig valami egész, egysége képzeteknek. A különféle képzetek synthesisének első föltétele tehát, hogy azok mint az egynemű nézlet részei egyik a másik után fölfogassanak, egymáshoz füzessenek, egy képben összeköttessenek. *Képzetek összefogása a nézletben, synthesis apprehensionis.* Ha a képzet minden részét egymás után fölfogom, de nem vagyok képes az utóbbiaknál az előbbieket visszaidézni, hogy a képzetek egész sora előttem álljon, lehetlen a képzet egységét előállítanom. Ezen egységhez szükséges tehát, hogy a megelőző képzeteket, midőn a következőkre megyek által, előhozhassam. *Képzetek visszaidézése a képzeletben, synthesis reproductionis.* Hasztalan fognám azonban össze az egyes részeket, hasztalan állítanám magam elé a képzetek egész sorát, ha bizonyos nem lehetnék benne, hogy visszaidézett képzeteim épen azok, a melyekkel azelőtt bírtam. A képzet egységéhez tehát átalában szükséges, hogy a korábbi képzetekre a jelenlevőkben ráismerjek vagyis bizonyos legyek azok ugyanazonságáról. A képzetek ezen fölismerése az *én tudalmam* által lehető. *A képzetek ugyanazonságának fölismerése a tudalomban, synthesis recognitionis.*

Ezen képzetek az én belső állapotomhoz tartoznak, tehát ezen tudalom az én belső állapotom ugyanazonságának tudalmában áll. Tegyük föl, hogy tudalmunk belső állapotunkkal együtt az idő és benyomások szerint szüntelen változnék, lehetetlen volna a képzetek ugyanazonságának fölismerése. Ezen változások alá vetett érzéki empirikus tudalom tehát szükségkép föltételezi az állandó és változhatlan tudalmat. *Ez a tiszta öntudalom*, melyet Kant majd transcendentalis, majd eredeti apperceptionak, majd az öntudalom transcendentalis egységének nevez. Az öntudalom ezen egysége, mond ő, a tárgyilagos föltétele minden ismeretnek.

Ezen föltétel alatt kell állnia minden nézletnek, hogy rám nézve tárgy legyen, mert ezen synthesis nélkül a különféle képzetek a tudalomban nem egyesülhetnének.

A tiszta öntudalom vagyis képzeteink összekötésének egysége azonban föltételezi, hogy a képzetek összekötésének tehetsége is eredetére nézve tiszta azaz a priori legyen. Ha ugyanis a tárgyak csak empirice, találomra köttetnének össze a képzeletben, azok szabálytalan halmaz volnának, melyeknek összekötéséből nem származnék szükséges egység. A fölfogott és visszaidézett képzetek összekötésének ezen tiszta tehetsége *az alkotó képzelet,* melyről azt mondja Kant, hogy a tapasztalás alapja s kötelék az érzékiség és értelem közt, minthogy a képzetek összekötését a tiszta tudalom szabályai szerint hajtja végre. Miként a tiszta öntudalom az empirikus tudalomnak, úgy szolgálnak alapúl a tiszta értelmi fogalmak az alkotó képzelet synthesisének. A különféle képzetek összekötése tehát szükséges föltételek alatt áll, melyeknek a tapasztalást megelőzőleg meg kell lenniök az értelemben. Minthogy pedig azon föltételek, a melyek alatt a különfélék összeköttethetnek, *szabályoknak*, vagy ha ezen összekötések szükségesek, *törvényeknek* neveztetnek: következésképen a tapasztalás lehetősége az értelem szabályaitól és törvényeitől függ. Ezen törvények pedig az értelem tiszta fogalmait teszik fel. És így az értelem tiszta fogalmai vagy a kategóriák azon föltételek, a melyek alatt a tünemények a tiszta tudalomban tárgyilagosan összeköttethetnek, következésképen a tapasztalást és a tapasztalás

tárgyait lehetővé teszik. Ha a tünemények ezen törvényszerű összeköttetését természetnek nevezzük, mond Kant, elmondhatjuk, hogy az értelem a maga törvényeit nem meríti a természetből, hanem elibe írja azokat, midőn ott a priori, a gondolat formái által kimutatja minden tüneménynek saját helyét.*)

Ez a kategoriák kanti deductioja. Fogjuk össze röviden az eredményt. A tárgyak ismeretének két föltétele van u. m. a nézlet, mely a tárgyakat, de csak mint tüneményeket szolgáltatja, s a fogalom, mely a nézlet tárgyait gondolja. Minthogy a tárgyakat a nézlet szolgáltatja, ránk nézve csak az érzéki dolgok ismerete vagy a tapasztalás lehető. A tapasztalás és a tapasztalás tárgya csak úgy áll elő, ha az adatott különfélék az öntudalom egységére vitetnek. A szabályok, melyek szerint az értelem a különféléket synthetice egyesíteni tartozik, a kategoriák. Tehát a kategoriák a tapasztalás alapjai s miként a transcendentalis aesthetikában a nézlet formáiról, úgy itt is elmondhatjuk, hogy az értelem tiszta fogalmainak a priori tárgyilagos érvényök van. „Nincs más tárgyilagos, mond Kant, mint a tiszta tudalom és annak összekötő functiói."

Ezekben meg van felelve a transcendentalis analytika két főkérdésére. *Fölfedeztettek a kategóriák, a tiszta fogalmak, melyek a priori vannak meg az értelemben s be van bizonyítva, hogy ezen tiszta alanyi fogalmak föltételei a tárgyas ismeretnek, a tapasztalásnak.* Az eredményt röviden ezekben foghatjuk össze: a kategóriák tiszta, eredeti fogalmak, mint a tér és idő tiszta, eredeti nézletek voltak, következésképen nem a tapasztalásból vonatnak el, hanem ezek eszközlik a tapasztalást és épen ez adja meg a kategoriák tárgyilagos érvényét. Ezen fogalmak azért vitetnek szükséges módon és a priori a tapasztalás tárgyaira, mert csak ezek segélyével lehet átalában a tapasztalás tárgyait gondolni. Azon képzetek, melyeket a nézlet szolgáltat, mind tartalmok mind alakjokra nézve sokfélék, habár a tér és idő mint a tiszta nézlet formái a priori

*) Krit. d. rein. Vern. (Erst. Ausgabe B. II. l. 641, 42. sat.

vannak meg. A nézlet ezen különféléinek egységre kell vitetniök. Ezen egység *énünk,* az öntudalom egysége, s azon különféle módok, melyek szerint a nézlet tárgyai az öntudalomban összeköttetnek, *az egyes kategoriák,* ok, okozat, állag, járulék sat. A nézlet tárgyai, a tünemények, a mi képzeteink s mint ilyenek egyedül azon törvény alatt állanak, melyeket az összekötő tehetség eléjök ír. Minthogy pedig úgy a képzetek összefogása az észleletben, miként azok fölfogása, összekötése a képzeletben az értelem kategoriáitól függ, következésképen mind az, a mi tudalmunkba jut azaz a tünemények, összeköttetésökre nézve a kategóriák alatt állanak. A kategoriák pedig mint a képzetek összekötésének különféle módjai, az öntudalom-egységben advák. A tiszta öntudalom tehát az alapja minden tárgyilagos ismeretnek.

A kategoriák azon különféle képzeteket, melyeket a nézlet magában foglal, tárgygyá, tapasztalássá emelik ugyan, midőn azokat, mint a gondolkozás egyetemes és szükséges formái összekötik, de más részről ezen tiszta alanyi fogalmak a nézletből veszik tartalmokat, különben üresek, s érvényök és használatuk egyedül a tapasztalásra vagyis a tünemények ismeretére szorítkozik, melyek szintén alanyiak, mert azok a mi tüneményünk.

A kategoriák ezen tana teljesen ellentétben van úgy az idealisták miként az empiristák nézetével. Ezek azt taníták, hogy a kategóriák, a fogalmak a tapasztalásból vonatnak el, épen úgy mint a tér és idő; amazok pedig azt állíták, hogy azok az emberi észnek veleszületett fogalmai, a melyek által a dolgokat úgy ismerjük meg, a mint vannak, azaz azok lényegét, természetét. Locke szerint a kategoriák tapasztalati fogalmak, melyeket észlelet útján nyerünk és általuk oly ismeretet is megkisértett, mely a tapasztalás körét meghaladja. Kant a fogalmak ezen tapasztalati eredetéről azt mondá, hogy az egy neme volna a generatio aequivocának. Huméról pedig azt mondja: elismerte ugyan ő, hogy a tapasztalást meghaladó ismeret oly fogalmakat föltételez, melyeknek eredete a priori van: de miután nem tudta megfejteni, mikép lehet az, hogy azon fogalmakat, melyek az értelemben nincsenek összekötve, a tárgyakban

mégis szükségesképen összekötve gondoljuk, s nem jutott eszébe, hogy talán ezen fogalmak által maga az értelem szerzője a tapasztalásnak, azért is azokat a szokásból húzta le azaz a gyakran ismételt tapasztalásból, melynek nem tárgyas hanem csak alanyi szükségessége van, s minthogy a mint Baco mondá: vere scire, est per causas scire, tehát a tapasztalás nem szül valódi ismeretet.*) Kant ezen szirteket, melyekbe Locke és Hume beleütköztek, az által igyekezett kikerülni, hogy vizsgálódásának alapelvéül ezt állítá fel: az értelem alapfogalmai a priori föltételei a tapasztalás lehetőségének s épen azért szükségesek és egyetemesek, mert a tapasztalás lehetőségének tárgyilagos alapot adnak. Alanyi fogalmak ugyan azok, de egyszersmind szükséges és egyetemes formái a gondolkozásnak s ennyiben tárgyilagosak, habár mind ezek, mind pedig a tünemények, melyeket összekötnek, nem szünnek meg az emberi ész productumai lenni. Az idealisták, nevezetesen Cartesius és az ő követői, a metaphysikusok ellenében pedig azt taníták, hogy a kategoriák jelen vannak ugyan eredetileg az észben, de nem mint kész fogalmak, hanem mint functiói az értelemnek a gondolkozás állapotában, s működésök nem abban áll, hogy a dolgokat úgy a mint magokban vannak előállítsák, hanem hogy a dolgok képzeteit, a tüneményeket összekössék. Nincs más tárgyilagos mint a tiszta tudalom és annak synthetikus működései.

Kant tehát az empirismus és idealismus romain a transcendentalis idealismust építé fel, de a mely szintén más bölcsészeti rendszernek vetett alapot, szolgáltatott a feldolgozásra anyagot.

Úgy látszik első tekintetre, mintha a kategoriákhoz elvonás útján jutnánk s mint ilyenek üres és elvont fogalmai volnának a gondolkozásnak. De ha mélyebben vizsgáljuk azok természetét, csak annyiban mondhatjuk ezen fogalmakat üreseknek, elvontaknak, a mennyiben azokat érzékileg nem észlelhetjük s természetöknél fogva tér és időben kell realisáltatniok, különben úgy a tér miként idő létezésétől mint

*) Krit. d. rein. Vern. (2. Aufl.) l. 127, 128.

az alanyi gondolkozás önkényétől és esetlegességétől függetlenek. Hogy ezen fogalmakat lét, lényeg, ok, állag sat. gondoljuk, nincs szükségök téri és idői nézletre, a mellett hogy ezeket szüntelenül szánkban hordjuk és a gondolat ezen alapformái szerint s az ezek által kiszabott határok közt kell gondolkoznunk, a nélkül, hogy azokat vizsgálnók, tartalmukat és összefüggésöket kifejtenők, mely a bölcsészeti ismeretnek föladata. A mélyebb vizsgálódás arról is meggyőz, hogy ezen fogalmak benső összefüggésben állanak egymással, azok fogalmában például már benne van az okozat fogalma s viszont.

Az értelem ezen formáit nem észlelhetjük ugyan érzékileg, azok csak a gondolatban vannak jelen, de azért nem állíthatjuk, mint Kant, hogy azok csak a mi alanyi formáink és nem egyszersmind a tárgyak határzásai is. Ezek nem pusztán alanyi föltételei a létező világ fölfogásának, sőt ezen egyszerű, ideális formák magának a szellemmnek miként természetnek absolut formái. Tárgyiságuk nem csak abban áll, mint Kant tanítá, hogy a tüneményeket szükségesképen és egyetemesen összeköti, hanem abban, hogy ezek nem csak a mi gondolataink, hanem magoknak a tárgyaknak gondolatai, határzásai, vagy mint Plato kifejezi, ezek a természetben és szellemben benmaradó örök mérték.

A tiszta ész birálata vizsgálat alá veszi ugyan a kategoriákat, de ezen vizsgálat nem terjed ki azok tartalmára, sem egymáshozi szükséges viszonyukra, benső életökre, hanem csak azon szempontból vizsgálja: alanyiak-e azok vagy tárgyasok. Mint öntudalom üres, elvont *Én* vagyok, hogy jut énünk a kategoriákhoz, azt Kant nem fejtegeti, hanem a gondolkozás ezen formáit az itélet formáiból húzza ki, a mint ezeket a közönséges észtanban találta. Fichte kisérté meg a kategóriák észi deductióját. Ő tudománytanában az *ént* tette az ismeret legfőbb elvévé, ennek működése állítja elő a kategoriákat; épen azért nem kész üres fiókok azok, hanem a tárgyakkal állnak elő.

Kantnál igen fontos és termékeny mozzanat az öntuda-

lom fogalma is, de azért még nem az általános öntudalom az, mely magát az összes tárgyi világgal lényegileg ugyanazonnak ismeri. Ez későbbi fölfogás.

Miután be van bizonyítva, hogy miként a tér és időnek a tüneményekre mint a nézlet tárgyaira, úgy a kategóriáknak a tüneményekre, mint a tapapasztalás tárgyaira kell alkalmaztatniok: a transcendentalis analytikának tehát egy másik főkérdése az: *mikép alkalmaztathatnak a kategóriák, melyek a tiszta értelemből származnak, a tüneményekre, melyek a nézletből veszik eredetöket, vagy mikép vétethetnek fel az érzéki tünemények a tiszta fogalmak alá?* Ezen föladat megfejtéséről tanít az itélőtehetség transcendentalis tana.

Ha a tárgyat a fogalom alá viszszük vagyis *itélünk*, a tárgy képzetének egynemünek kell lennie a fogalommal. Már pedig a tiszta értelem fogalmai s az érzéki nézletek teljesen külön nemüek, miként vétethetnek föl tehát az utóbbiak az előbbiek alá s következésképen miként alkalmaztathatnak a kategóriák a tüneményekre, holott senki sem mondhatja például, hogy az okság fogalma a nézlet tárgya lehet. Hogy ezen transcendentalis itéletet végrehajthassuk, szükség van egy *közép tehetségre* és ez *a tiszta, produktiv képzelet*, mely mint kapocs az érzékiség és értelem közt a kategóriákat megérzékíti s a tüneményekkel egynemüekké teszi, valamint egy *közegre*, mely egy részről a kategóriákkal, más részről a tüneményekkel legyen egynemü s ilyen *az idő képzete.* Az idő ugyanis a kategóriákkal annyiban egynemű, a mennyiben tiszta forma a priori, más részről a tüneményekkel szintén annyiban egynemű, a mennyiben a priori a tüneményeket magában foglalja és ő maga is nézlet. *A kategóriáknak tehát a tüneményekre alkalmazása az idő határzása által történik meg, a melyekből a képzelő tehetség képleteket, schemákat alkot, melyek a tiszta értelem fogalmait megérzékítik.* — Az értelem tehát ezen schemák által itél s Kant ezt *a tiszta értelem schematismusának* nevezi.

A fogalmaknak nem képek, hanem képletek szolgálnak

alapúl. A háromszög fogalmának egyik képe sem felel meg teljesen, mert a háromszög egyetemes fogalmát, magában egy kép sem fejezi ki egészen. Még kevésbbé fejezi ki a tapasztalás tárgya vagy ennek képe az empirikus fogalmat. A kutya fogalma azon szabályt jelenti, mely szerint képzeletem egy bizonyos négy lábu állat alakját egyetemesen lerajzolhatja, a nélkül, hogy egy kiváló alakra szorítkoznék, melyet a tapasztalás nyújt. A valóságos kép mindig egy példány, mely nem maga a fogalom. A képzelőtehetség a fogalmaknak csak mintegy körrajzát, monogrammját adja. „Az értelemnek ezen schematismusa, mond Kant, titkos művészet az emberi lélek mélyében," s csak annyit mondhatunk, hogy az a tiszta képzelet műve.

Lássuk már most, melyek az időnek azon határzásai, melyekből a képzelő tehetség a fogalmak képletét alkotja, melyek a kategoriákat és tüneményeket egymásra nézve lehetővé teszik.

A tünemények időben vannak. A tünemények tartama az időben az időnek bizonyos *sora vagy szám*. Minden tünemény betölti az időt, ez *az idő tartalma*. Minden tünemény viszonyban van más tüneménynyel az időben, ez *az idő rende*. Minden tünemény bizonyos meghatározott módon létezik az időben, ez *az idő foglalatja*.

Vigyük már most az idő határzatait a kategoriákra. A mennyiség képlete *a szám*. A szám nem egyéb, mint az egynemű nézlet különféle részeinek összefogása egységben az által, hogy a nézlet fölfogásában magát az időt is előállítom. Ez az idő sora.

A milyenség képlete *az idő tartalma*, mely az érzeménynek felel meg. Minden érzeménynek bizonyos foka vagy nagysága van, mi által az időt kevésbbé vagy inkább betölti, míg el nem enyészik. A valóság (realitas) képlete a betelt idő, érzés az időben. A tagadás (negatio) képlete az üres idő, nem érzés az időben. A határzás (limitatio) képlete, az érzeménynek bizonyos foka, melyben valóság és tagadás öszszeesnek.

A viszony képlete *az idő rende*, a tünemények egymás-

hozi viszonya minden időben. Állandóság az időben a változások közt *az állag és járulék képlete.* A tünemények szabályszerü következése az időben *az okság képlete.* A tünemények szabályszerü együttléte az időben *a kölcsönösség képlete.*

A modalitas képlete *az idő foglalatja,* mely a tünemény lételének módját fejezi ki az időnek valamely pontjában. Létel valamely határzatlan időpontban a lehetőség képlete. Létel bizonyos meghatározott időpontban a valódiság képlete. Létel minden időben a szükségesség képlete.

Ezek azon schemák, melyeknek segítségével a tiszta itélőtehetség a kategoriákat a tüneményekre alkalmazza, a tüneményeket a kategoriák alá felveszi vagyis itél. Mi legyen a tárgyakban az állag, ok sat. pusztán a kategoriák által meg nem határozhatom, egyedül a képlet adja kezembe a zsinórmértéket, miszerint a tüneményeket, melyek szabályszerüen együtt vannak az időben, nem fogom az okság fogalma által összekötni sat. De az is igaz, hogy midőn az érzékiség képletei a kategoriákat realisálják, azokat egyszersmind meg is szorítják. A közeg ugyanis, mely a kategoriák alkalmazását lehetővé teszi, az idő képzete: a képletek tehát, mig egyrészről a kategoriák használatát kibővítik midőn azoknak a tiszta logikai jelentés helyett valódi jelentést adnak, másrészről azokat a tapasztalás körére, a tüneményekre szorítják; mert az idő mind azt, a mi körébe esik tüneménynyé teszi. Kant ezt így fejezi ki: a kategoriák jelentése transcendentalis, de használatuk és érvényök csak érzéki, tapasztalati; a tapasztalás körén belül maradó és nem transcendens.

A képlet tulajdonképen csak phaenomenon vagyis a tárgy érzéki fogalma egybehangozva a kategoriákkal (constans et perdurabile est substantia phaenomenon; sensatio est realitas phaenomenon sat.), s a mi a nézleteket és az értelem fogalmait egymásra nézve lehetővé teszi, az a transcendentalis képzelet. Igaza van Hegelnek, midőn azt mondja: „Ezen összekötés ismét egyik legszebb oldala a kanti bölcsészetnek, a mely által egyesíttetni kell a tiszta érzékiségnek és tiszta

értelemnek, melyeket elébb absolut ellentétes különségeknek állított *)."

Midőn ekkép a tapasztalásnak úgy tárgyas mikép alanyi lehetősége minden oldalról be van bizonyítva: kifejthetjük a tiszta értelem fogalmaiból azon *alaptételeket,* melyekben magát az itélőtehetség a tapasztalás minden tárgya azaz a tüneményeк felett kifejezi. Minthogy a természet nem egyéb, mint a tünemények törvényszerű rendje: a tiszta értelem ezen alaptételei magának a tiszta azaz tapasztalást megelőző természettannak is legfőbb elvei a priori. A transcendentalis analytikának egyik fő feladata tehát *a tiszta értelem alaptételeinek rendszerét* is fölállítani.

Azon föltételek, melyek a tapasztalást vagy a tünemények ismeretét megelőzik s lehetővé teszik, a tapasztalás minden tárgyára nézve állanak. Azon egyetemes alaptételt tehát, melyből a többiek folynak, így fejezhetjük ki: a tapasztalás föltételei egyszersmind a tapasztalás minden tárgyának is föltételei. A tapasztalásnak föltételei *a tünemények és azoknak szükséges és egyetemes összeköttetései.* A tiszta értelem alaptételei tehát a tapasztalás tárgyairól a következő föltételek szerint fognak itélni, hogy azok *tünemények*, melyekben nézlet és érzemény van; továbbá hogy azok *szükséges összeköttetésben* vannak úgy egymással, miként az ismerőtehetséggel. Ezen föltételek és a kategoriák közt bizonyos párhuzam van, és így a mennyi alapfogalom annyi alaptétele van a tapasztalati ismeretnek. Lássuk egyenként.

A nézlet alaptétele.

A nézlet alaptétele így szól: *minden tünemény, mint nézlet, extensiv nagyság.*

A tünemény formája a nézlet. — Mint nézlet tárgya térben és időben van, és így oly nagyság, melynek képzete az

---

*) Vorlesungen über die Gesch. der Philosophie. (3. B.) 570. l.

egyszerű részek összefogása által áll elő, épen úgy mint magáé az időé és téré. A tünemény tehát mint nézlet az egynemüek aggregatuma, azaz külterjemű nagyság. Így nevezzük az oly nagyságot, melyben a részek képzete teszi lehetővé az egésznek képzetét. Kant ez alaptételt a nézlet axiomájának nevezi. Ebből folynak a mennyiségtani axiomák: két pont közt csak egy egyenes vonal lehetséges; két egyenes vonal nem zár be tért, sat.

Az érzemény alaptétele.

Azon alaptétel, mely minden érzeményt, mint olyan megelőz, így szól: *a tüneményekben a reale, mely az érzeményeknek felel meg, intensiv nagyság, azaz foka van.*

A tünemény tartalma az érzemény. Az érzemény minden pillanatban egészen betölti az időt. Az vagy egész vagy semmi. Nevekedhetik és fogyhat egész a semmiig, de változásai nem részek, hanem fokok. Nem extensiv nagyság, de minthogy fogyási képességgel bír, szintén nagyság. Az érzemény, mint a milyenség, mely azt szüli, mindig egyszerű határozottság, és így belterjemű nagysága azaz foka van.

Az érzemény, mint olyan, bizonyos és határzott tartalommal, a posteriori adatik; de azon sajátságát, hogy foka van, a priori megismerhetem. Kant ezt az észlelet anticipatiójának nevezi.

Ezen két alaptétel a tárgyakat, mint *nagyságot* határozzák meg, azért ezek mathematikai alaptételeknek neveztetnek, melyeknek Kant föltétlen szükségességet tulajdonít, s azt mondja, hogy ezek *alkotók,* míg a következő alaptételek, melyeket dynamikai alaptételeknek nevez, csak *szabályozók,* azaz csak úgy érvényesek, ha tárgyak vannak jelen, melyekre vitetnek. A mathematikai alaptételek együtt alkotják ama közös törvényt: minden tünemény, úgy a bel, miként külterjemű, folytonos nagyság (continua quantitas); ezen közös törvényből foly: nincs ugrás a természetben; külön pedig az extensiv nagyság folytonossága kizárja az atomok lehetségét, az intensiv nagyság folytonossága pedig az üresség lehetőségét (non datur hiatus).

A viszony alaptételei.

Kant a viszony alaptételeit a tapasztalás analogiáinak nevezi azon összhangzásnál fogva, mely az idő határzásai s a viszony kategoriái közt van, ú. m. állandóság és állag, idői egymásután és okság, idői együttlét és kölcsönösség. A mint ezt a képleteknél láttuk.

A viszony alaptételei a tapasztalás ezen fő feltételéből folynak: *a tapasztalás csak a tüneményck szükséges és egyetemes összeköttetése, syntheticus egysége által lehetséges.* Ha a tüneményeknek nincs szükséges és egyetemes összeköttetésök, azok tapasztalás tárgyai sem lehetnek.

A tünemények összeköttetése az időben történhetik. De miután az időt magában nem észlelhetem, az észleletben pedig a tünemények csak successive és esetlegesen következnek egymásután: honnan tudhatom, hogy a tünemények, melyeket egymásután és esetlegesen észlelek, szükséges viszonyban állanak egymáshoz? A tüneményeket csak úgy tapasztalhatjuk, ha azoknak időviszonyai a priori meg vannak határozva. Azon közös elv tehát, melyből a tapasztalás analogiái folynak, így hangzik: *a tünemények létezésökre nézve a priori az egyetemes időhatárzatok szabályai alatt állanak.* A tapasztalás analogiáinak ily szabályoknak kell lenniök, melyeket az időnek azon három módja fog adni, melyek a viszony kategoriáinak felelnek meg, ú. m. állandóság, egymásután-lét és együttlét. És így az *első analogia* fog szólani, az állag állandóságáról a változások közt, *a második* az idői következés- vagy egymásutánról ez okság törvénye szerint, *a harmadik* az idői együttlétről a kölcsönösség vagy közösség törvénye szerint.

Az állag alaptétele ez: minden tüneményben van állandó *állag*, mint maga a tárgy, és változó *járulék*, mint annak határzása, vagyis azon mód, miszerint a tárgy létezik.

A tünemények az időben vannak. Az időt magában nem észlelhetem, a tüneményeket pedig mindig egyiket a másik után és különböző időben észlelem. Mi által különböztetem meg a tüneményeket, melyek együtt vannak, azoktól, melyek egymásra következnek? Ez csak úgy történhetik meg, ha a

tüneményekben magokban van valami *állandó*, mely minden időben megáll, s melyen a váltakozás és együttlét nem egyebek, mint meg annyi módok, melyek szerint az állandó létezik. Ezen állandó nélkül nincs időviszony, és így az állandónak létele a tüneményekben alanya minden időhatárzásnak, tehát föltétele a tünemények syntheticus egységének azaz a tapasztalásnak.

A tüneményben az állandó és változók együtt vannak, amaz mint maradandó, ezek pedig annak külső állapotai létezésének fajai és módjai. A mi a tüneményben állandó, *az állag*, a mik pedig változnak, azok az állag *járulékai*. A tünemények változása nem egyéb, mint az állandó állag változása. S épen ez fog alapúl szolgálni a tapasztalás második analogiájának.

Az állag alaptételéből foly: ex nihilo nihil fit, in nihilum nihil potest reverti. Az állag ugyanis a tüneményben minden változás mellett is állandó, s annak mennyisége sem fogy sem nevekedik.

Az állag fogalma igen régi a bölcsészetben. Közelebb Spinoza erre építé föl mathematikai szigorral bölcsészeti rendszerét. De a bölcselők, mond Kant, csak felvették az állagot, s fogalmából húztak következést annak lételére, a helyett hogy azt kimagyarázták volna. Kant más útat követ. Azt mondja: a tüneményben szükségkép kell lenni állandó állagnak ; mert ha nem volna, nem határozhatók meg a tünemények viszonyát az időben, és így tapasztalás se lehetne. Az ő megmutatásának sarkpontja tehát ez: az állag létezését szükségkép fel kell venni, mert ez nélkülözhetlen föltétele a tapasztalásnak. Vedd el ezen föltételt, s a tapasztalás tárgyainak lehetőségét is elvetted.

Az okság alaptétele: minden változás az ok és okozat összeköttetésének törvénye szerint történik.

A tüneményeket az időben észleljük és egymás után. Mi által határozhatom meg, hogy a melyeket történetesen egymásután észlelek, azok szükségképen követik egymást, vagy más szavakkal, hogy a tünemények épen ezen meghatárzott időrenddel vannak egymáshoz kötve? Mi, mond Kant, gyakran viszonyitunk egy képzetet a másikra, de ezen viszonyitás nagy

részben csak önkényes, semmi törvényt nem követ. *Az ok és okozat fogalma azon egyetlen föltétel, mely alatt a tünemények időpontját eleve tárgyilagosan meghatározhatjuk*, következéskép a változás is csak úgy lehet a tapasztalás tárgya. A hol egyik tünemény rendszeresen és állandóan követi a másikat, ott kényszerítve vagyok ezen tünemények közöl az egyiket elébb tenni az időben mint a másikat. Amaz *ok*, mely csak úgy lehető, ha a másik szükségképen követi; ez pedig *okozat*, mely csak úgy lehetséges, ha ama másik szükségkép megelőzi.

Az okság viszonya e szerint nem a tapasztalásból következik, hanem megelőzi a tapasztalást, mint annak szükséges föltétele. Ez annak kanti megmutatása. A kritika philosophiának ez egyik fő feladata, melynek megfejtésén Kant oly sokáig fáradozott. Hume tagadta, hogy a tünemények közt benső és szükséges viszony van; ezen képzet nem más, mond ő, mint a megszokás szüleménye. Az okság a tünemények megszokott egymásutánja az időben; a *propter hoc* nem más mint gyakran ismételt *post hoc*. Kant az ellenkező nézetet állította fel. A tünemények ezen egymásutánja, ezen post hoc, mond, csak akkor veszti el esetleges jellemét, s akkor lesz tárgyias időviszonynyá, ha a tünemények nem csak ránk, hanem egymásra nézve is mint olyanok követik egymást, vagyis ha magok a tünemények határozzák meg saját időpontjokat.

Minden ok, mint szintén okozat, egy más megelőző okra mutat; és így az első okot a tapasztalás mezején fel nem találhatjuk. *Ez az állag.* Ezen alaptétel tehát az elsőre mutat vissza. Minden változás alapjában nem egyéb, mint szüleménye az állagnak, a melyből a változások előállanak.

A kölcsönösség alaptétele: az állagok, a mennyiben együtt léteznek, folytonos kölcsönösségben állanak egymással.

A tünemények együtt vannak, ha azok ugyanazon időben léteznek. Az időt magát nem észlelhetem, abból tehát el nem vonhatom, hogy a tapasztalás tárgyai ugyanazon időbe helyezvék, hogy azok észleletei egymást kölcsönösen követhetik. Egyedül a kölcsönösség vagy közösség fogalma az, mely a tünemények együttlétét meghatározhatja, és így tapasztalás

tárgyává teheti. Ha a tünemények egymást idő szerint kölcsönösen fölteszik, azok szükségkép ugyanazon időpontban vannak, azok együtt léteznek. Minthogy ezen viszonyban a tünemények kölcsönös okai egymásnak, mert egymást szükségesképen elölegezik: *tehát ez kölcsönös befolyás azaz az állagok realis közössége (commercium)*, a mely nélkül az együttlét viszonya nem lehetne a tapasztalás tárgya. Ezen kölcsönösség által a tünemények, a mennyiben egymáson kivül és mégis összeköttetésben állanak, egy compositum realét, *egy egészet* alkotnak, melynek részei együtt léteznek, s ennek észlelete csak a kölcsönösség fogalma által lehető.

A három dynamikai viszony tehát, melyekből a többiek folynak, ezek: inhaerentia, consequentia, compositio.

Ezek a tapasztalás analogiái. — Nem egyebek ezek, mint azon alaptételek, melyek a tünemények lételét határozzák meg az időben, ennek hármas határozata szerint: állandóság, egymásután és együttlét. A tünemények ezen időviszonyának meghatárzása, mond Kant, egészen dynamikai, azaz: nem az idő az, mint olyan, melyben a tapasztalás közvetlenül minden tüneménynek kimutatja eleve az ő meghatározott helyét; (mert az absolut időt nem észlelhetjük), hanem az értelem szabályai. Az állag, okság és kölcsönösség fogalma nélkül a tünemények időviszonyait tárgyilagosan meg nem határozhatnók; következésképen azok a tapasztalásnak sem lehetnének tárgyai.

A modalitas alaptételei.

Ezen alaptételek a modalitas kategoriáira épülnek, melyeknek sajátsága az, hogy a tárgy fogalmát teljességgel nem bővitik, hanem csak az ismerőtehetséghezi viszonyt fejezik ki. Ha a dolog fogalma már teljes, még azért kérdezhetem: lehető, valódi, vagy szükséges létele van-e a tárgynak? De ez a dolog fogalmán semmit sem változtat, hanem csak azt kérdi, mi viszonyban van, minden határzatával együtt, az ismerőtehetséghez. A létel kérdése attól függ: adva van-e a tárgy úgy, hogy az észlelés a fogalmat megelőzheti. A dolgok lételét

tehát egyedül a tapasztalás nem pedig a dolgok fogalma föltételezi. Épen azért a modalitas alaptételei is pusztán csak azon szabályokat adják kezünkbe, a melyek szerint a dolgok lehetőségét, valódiságát és szükségességét megitélhetjük.

Miután már a tapasztalás föltételei advák, a modalitas alaptételei is adva vannak. Nevezetesen:

A mi a tapasztalás alaki föltételeivel, *nézlet, fogalom*, megegyezik, *az lehető.*

A mi a tapasztalás anyagi föltételeivel azaz *az érzeményekkel* összeköttetik, *az valódi.*

A minek összeköttetése a reaIéval a tapasztalás egyetemes föltételei szerint van meghatározva, *az szükséges.*

Szükséges tehát az, a mit tapasztalnunk kell. Miután minden tüneményt úgy kell tapasztalnunk, mint okozatát egy másik tüneménynek, mely amazt szükségkép megelőzte: tehát a szükségesség a tünemények viszonyát illeti az okság törvénye szerint. Minden, a mi történik, föltételes szükségesség. Oly alaptétel ez, mely minden változást a szükséges létel szabályának vet alá. Ezen tétel tehát: semmi sem történik véletlenül (in mundo non datur casus) természet törvény a priori; valamint ez: nincs a természetben vak szükségesség, hanem csak föltételes és így értelmes szükségesség (non datur fatum). Az első az okság alaptételéből foly, a másik pedig a modalitas alaptételéből, mely az okság határzatához még a szükségesség fogalmát is hozzáadja, de a mely az értelem szabálya alatt áll.

Kant a modalitas alaptételeit *a tapasztalati gondolkozás postulatumainak* nevezi. Ő ezen elnevezést a mathematikusok értelmében veszi. Ha a mathematikus azt mondja: húzz egy egyenes vonalt, ez nem bebizonyítandó tétel, hanem postulatum; mert épen, a mit kiván, t. i. az eljárás az, a mi által ezen vonalnak fogalmát előállítjuk; ez tehát a nézlet postulatuma. Épen így kivánják a modalitas alaptételei is, hogy a fogalom lételét tapasztaljuk és azt a tapasztalás szempontjából itéljük meg.

Fogjuk össze röviden a mondottokat. A tiszta értelem alaptételei, vagyis a tulajdonképeni syntheticus itéletek a priori

nem egyebek, mint a tapasztalás lehetőségének elvei. Lehetőségök nem a tapasztalásból, de nem is a tapasztalásra való minden vonatkozás nélkül, hanem egyedül az által bizonyíttatik be, *hogy ezek szükséges feltételei a tapasztalásnak azaz a tüneménynyek ismeretének.* Ez azoknak kanti bebizonyítása, melynek nem dogmatikai hanem kritikai jelleme van.

A tiszta értelem földét, mond Kant, nem csak beútaztuk és annak minden részét szorgosan szemügyre vettük, hanem azt fel is mértük és kimutattuk azon minden dolognak saját helyét. Ezen föld azonban egy sziget, és magától a természettől változhatlan határok közé van zárva. Mielőtt elhagynók, és azon széles és zivataros tengerre ereszkednénk, mely azt minden oldalról környezi: nem lesz hasztalan dolog, még egy pillantást vetni ezen föld térképére *).

Minden emberi ismeret csak tapasztalás, s a tapasztalás egyedül a tiszta értelem fogalmai által lehető. E két tételben van kifejezve röviden az analytikai vizsgálódás eredménye. Ebből szükségesképen következik, hogy *a tiszta értelem fogalmainak* habár azok a tapasztalástól függetlenül, a priori vannak, mégis csak jelentésök transcendentalis, de érvényök és használatuk tisztán tapasztalati, empirikus, *és az értelem alaptételei*, mint a lehető tapasztalásnak egyetemes föltételei, nem a dolgokra átalában azaz függetlenül az érzékiség feltételeitől, hanem egyedül az érzékiség adataira, a tüneményekre vonatkoznak. Az értelem a priori sohasem tehet többet, mint hogy átalában a lehető tapasztalás formáját előlegezi, és, miután a tapasztalás tárgya egyedül a tünemény, az érzékiség határait át nem hághatja. Le kell tehát mondani az ontologia kevély nevéről, oly értelemben, mintha az a dolgokat, úgy a mint magokban vannak, megismertetné, s be kell érni ama szerényebbel, a tiszta értelem analytikájával, mely azt tanítja, hogy mi csak a tüneményeket ismerjük. Kant egyesíté a dogmatikusok és empiristák elveit, de azon lényeges különbséggel, hogy míg amazok, mint

*) Krit. d. rei. Vern. (2. Auflage) 294, 5. l.

dogmát, előre feltették a dolgok ismeretének lehetőségét, Kant minden ismeretet egyedül a tapasztalásra, a tüneményekre szorított.

A tiszta értelem bírálata nem engedi, hogy a dolgokat *noumenákra és phaenomenákra*, a világot *érzéki* és *értelmi* világra oszszuk, oly értelemben, mintha mindkettőt egyiránt megismerhetnők; habár a kategoriák köre szélesebb is, mint az érzéki nézleté, a mennyiben az értelem a tárgyakat átalában gondolhatja elvonva a mi nézleti módunktól. *A transcendentalis analytikának tehát még egy feladata van: meghatározni a noumenon fogalmát.*

Ha a noumenon fogalma alatt oly dolgot értünk, melyet az érzékiség föltételei nélkül pusztán az értelem fogalmai által kell gondolnunk: akkor az lehetetlen. A kategoriák ugyanis magokban nem elegendők az ismeretre; azok az érzékiség adatai nélkül puszta alanyi formák, minden tárgy nélkül. Ha pedig a noumenon alatt oly tárgyat értünk, mely nem érzéki nézlet tárgya, melyre tehát az értelem kategoriái nem illenek: az ily negativ értelemben nem foglal magában ellenmondást. Csak annyit mondunk ugyanis, hogy az érzéki nézlet nem minden dologra, hanem csak az érzékiség tárgyaira illik; következésképen lehet más nemű nézlet is és annak lehetnek más nemű tárgyai. De minthogy másrészről azt sem lehet bebizonyítani, hogy van-e *nem érzéki* vagyis *értelmi nézlet*, söt maga az ily nézlet és értelem is egészen más volna, mint a miénk: tehát *a dolog magában* azaz *a noumenon fogalma* problematicus. — Sem azt nem mondhatjuk, hogy lehető, sem azt, hogy lehetetlen; mert nekünk nincs más nézletünk, mint az érzéki, nincs más fogalmunk, mint a kategoriák, ezek pedig az érzék feletti dolgokra nem illenek. Azonban ezen fogalom mégsem önkényesen költött, hanem szükséges; mert ez azt mondja, hogy a mi érzékiségre alapított ismeretünknek határa van. A noumenon fogalma tehát *határfogalom*, a melylyel az értelem részint az érzékiség igényeit tartozik mérsékelni, hogy hatáskörét mindazon dolgokra ki ne terjeszsze, melyeket az értelem gondol, másrészről magának is határt szabjon, hogy

a kategoriák érvényét a noumenákra át ne vigye, mint a melyek nem lehetnek az ismeretnek tárgyai *).

A noumenon és phaenomenon, érzéki és értelmi világ megkülönböztetése nem új. Már Platonál megvan ez. Az idealisták is, közelebb Spinoza, Leibnitz, különbséget tesznek a tünemények és dolgok közt; de azt taníták, hogy az értelem úgy ismeri meg a dolgokat, a mint vannak s az érzékiség csak homályos és zavart képzet, s tárgya, *a tünemény*, szintén *maga a dolog*, habár az érzékiség az értelmi ismerettől logikai formára nézve különbözik, a mennyiben ez a dolgok fogalmát amannak mellékképzeteitől megtisztítja. Kant nézete e szerint lényegesen különbözik a régi metaphysika s közelebb Leibnitz nézetétől. Leibniczot azon oldalról támadta meg, hogy a mint az érzékiség és értelem közt csak fokozatos különbséget vett, úgy *a dolgokat magokban* és *a tüneményeket* összetévesztette, s az érzékiség tárgyait, *mint dolgokat átalában*, úgy itélte meg, és azokat egyedül az értelemben hasonlítá össze az ugyanazonság és különféleség, megegyezés és ellentét, belső és külső, alag és anyag fogalmai szerint. A leibniczi tételeket tehát, melyek ezen fogalmakra épültek, úgy nézte, mint a melyek csak a dolgokról magokban, nem pedig a tüneményekről állanak, és így semmik. Ezen tévedés vezette, mond Kant, Leibnitzot, hogy egy intellectualis világrendszert állított fel, avagy hitte, hogy a dolgok lényegét megismeri, midőn a tárgyakat az értelemmel és a gondolkozás alaki fogalmaival hasonlítja egybe. Szóval, ő a tüneményeket intellectualisálta, miként Locke a maga rendszere szerint az értelem fogalmait érzékítette.

A dologról, magában, értelmünk nem tudhat tehát többet, minthogy az *határ*, a melyen innen van a tapasztalati világ azaz az egész természet, túl pedig az érzékfeletti világ, mely ismeretünk előtt teljesen elzárt. Ezen világról mondja Kant, „hogy az értelem szigetét körülövedző széles és zivataros ocean, tulajdonképeni helye a látszatnak, hol némely ködtelepek, és úszó jegek új földet hazudnak, s a felfedezésre

*) Krit. d. rei. Vern. (2. Aufl.) 342, 3. l.

kiindúlt tengerészeket megszűnés nélkül üres reményekkel csalják.“

Ezen érzékfeletti világ ismeretével a transcendentalis dialektika foglalkozik.

SCHELLING PHILOSOPHIAI ÁLLÁSPONTJAIRÓL.

ÉRTEKEZÉS.

HORVÁTH CZIRILL R. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1862. január 20-ki ülésben.)

Azon elnevezésekben, melyekkel Schellinget és az általa szerkesztett philosophiai rendszert, az élet viszonyai között épen úgy mint a philosophia történetén belül, jellemezni szokták, fölötte nagy különbségre találunk. Ha ezen különböző elnevezések csak puszta elnevezések gyanánt fordúlnának elő, nem szükségelnék oly mértékben a vizsgálódó figyelmét; ámde miután a Schellingről és az általa szerkesztett philosophiai rendszerről hozott itéletek világosan mutatják, hogy amaz elnevezések a hozott itéletek alapjaira vonatkoznak, lehetetlen amaz elnevezéseket a mindennapias elmemozgásnak szüleményei közé sorolnunk. A ki tenné, a legbántóbb igazságtalanságra nyújthatna alkalmat. Nem puszta szópengetések, hanem valódi tartalommal ellátott kitételek azok. Válhatnak mindamellett puszta szópengetésekké is. És van elég példa rá, hogy a Schellingre és a rendszerére vonatkozó elnevezések, az életnek majd ilyen majd olyan hangulatot, majd ilyen majd olyan nézet-divatoztatást igénylő viszonyai között, leginkább azok által pengettetnek, kik Schellinget csak hiréből, rendszerét pedig csak az életfosztott idézetekből ismerik. Lehetséges-e, hogy az ilyenektől hozott itéletek igazságosak legyenek? Schelling atheus, Schelling pantheista, Schelling mysticus, Schelling romanticus, — ezek és ezekhez hasonlók

amaz elnevezések, melyekkel azután a nozott itéletek, még napjainkban is, támaszoltatnak. Ilyen a tény.

Volt idő, melyben e tény senkit sem döbbentett meg. Schelling valódi rendszerét, több évtizeden keresztül, mély homály födé. A mi töle kiadva lőn, igazolni látszott mindazt, a mit az elnevezések gyaníttattak. Ha fölszólalt, kevesen érthették, mert amaz intellectualis intuitio, melyet ő a philosophiának egyedüli organuma gyanánt tekintett, saját itélete szerint sem volt mindenkinek osztályrésze. De ha volt volna, is, önmaga nyilvánítá, hogy valódi rendszere még mindig várandó. Tartott ugyan belőle Münchenben is Berlinben is előadásokat, de nem bocsátotta közre. Söt Paulus ellen, ki a közre-bocsátást megkísérlette, pört is indított. Valódi rendszere csak Ragazban történt halála után adatott ki.

Előttünk van tehát most már Schelling magasztos szellemének egész philosophiai szervezete. Olvashatja és tanulmányozhatja azt mindenki. De épen azért, mivel az most már előttünk van, és mivel azt most már mindenki olvashatja és tanulmányozhatja: nem csak az előttünk fekvő eszmeszervezet, hanem az általában vett igazságosság is követeli: hogy a szóba hozott elnevezésekből származható kérdések iránt tisztára jöjünk. Igaz-e, hogy Schelling atheus? igaz-e, hogy pantheista? igaz-e, hogy mysticus? igaz-e, hogy romanticus? Fölötte csalatkoznék, a ki e kérdéseket a philosophia ügyében nyomatékosaknak nem tartaná.

Ideje tehát, hogy Schellingnek irányában igazságosak legyünk. Ezt téve igazságosak leszünk a philosophiának ügye iránt is. De hogyan? Nézetünk szerint az óhajtott czélhoz csak egy út vezet. Ezen út: a Schelling rendszerével való megismerkedés. Mi hogy annál biztosabban megtörténhessék, minden más előtt amaz álláspontok iránt kell eligazodnunk, melyekről Schelling philosophiai életének fejlődése tárgyaltatni szokott. Ha ezen álláspontok iránt kellőleg el nem igazodunk, lehetetlenné válandik ama nézetbeli ködrétegek szétoszlatása, melyekbe immár a Schellingre vonatkozó itéletek beburkolództak. Platoval szeretik öt összehasonlítani. És méltán. De épen azért, mivel az összehasonlítás méltán történik,

méltán követelhetni azt irányában is, a mit ő Plato irányában megtartandónak itél. Lényeges, mondja ö, — Werke V. Bd. 346. l. — azon határozott álláspontot ismerni, melyről Plato a költők dolgában itélt; mert ha van bölcsész, a ki, midőn itélt, az álláspontok különbségeire ügyelt, úgy ő az. És valóban a ki Platonál az álláspontok különbségeire nem ügyelne, az sem viszonylásban dús gondolatait fölfogni, sem azon ellenmondásokat kiegyenlíteni nem tudná, melyek munkáiban ugyanazon tárgyra nézve előfordúlnak.

Ugyanezt találjuk Schellingnél is. Ha valamely tárgyról itél, itél azon álláspont érdekében, melyet gondolatainak menete épen akkor szükségelt; ha máskor itél ugyanazon tárgyról, itéletének érvényességét ismét az épen akkor szükségelt álláspontttól függeszti föl. Ő is azon bölcsészek egyike, kiknél a szemléletek és gondolatok viszonyításainak finomságát csak az élesebb elme fogja átérteni. Csodálhatni-e azután, ha őt annyiféleképen szokták fölfogni? Pedig ha őt tisztán tárgyilag föl nem fogjuk, még kevésbbé fogjuk őt tisztán tárgyilag átérteni; ha pedig őt tisztán tárgyilag át nem értjük: lehetetlen oda jutni, hogy a róla hozott itélet igazságos legyen. Innen az általa belszükségüleg érvényesített álláspontok iránti eligazodásnak szüksége. Megjegyzendő tehát különösen, hogy itt nem a bármily ok miatt kivülről rá erőszakolt álláspontokról, hanem az általa, saját szellemének fokonkénti fejlődésénél fogva megérvényesítettekről van szó. A külsőség magától szét fog oszlani, mihelyt a belsőség irányszerüleg föl leend világosítva.

Schelling philosophiai rendszere sem ment a megtámadások özönétől. Megingattatott már benne minden, a mi csak megingatható volt. Némelyek őt tartalma, mások módszere miatt támadták meg. Voltak, kik tartalmát elfogadták, de módszerét nem; mások ellenben a módszer szabadságát a tartalmi szabadsággal mindenkép összehangzónak itélték. Noack két kötetnyi munkát írt, melyben Schellinget, mint a philosophiai romanticismus ábrándvilági hősét, a hol csak lehet, gúnyokkal illeti. Ulrici azon egész módot, mely szerint Schelling a philosophia föladatának megfejtéséhez járúlt, tévedés-

nek tartja. A mesterük szavait már így már amúgy értelmező hegelistákat nem is kell említenünk. Schellingnek müncheni hallgatása, későbben pedig a berlini föllépés nem lehetett valamennyinek ínye szerint. Zokon vették és még most is veszik, hogy a hegelismus és a schellingianismus között egy oly határvonal vonatott, mely őket az élet álláspontja előtt eltérő irányútba helyezte. Mondatott ugyanis, hogy a hegelismus a szükségképiségnek, a schellingianismus ellenben a szabadságnak rendszere. Állítás, mely a maga részéről is nagyon szükségesnek mutatja a már érintett eligazodást.

Nehogy azónban a minden ugrást kizáró természetnek törvényébe ütközzünk, mielőtt magát az eligazodást illetnők, illessük előbb annak lehetségét vagyis az eligazodhatást. Az eligazodás tettlegesíthetése bizonyos föltételektől függ. Közöttük találjuk ama véleményekkel való megismerkedést is, melyek a Schelling által érvényesített philosophiai álláspontokra vonatkoznak. Csak imént hallottuk, hogy a Schelling rendszerének megtámadói közöl némelyek annak tartalmát vagyis materiáját, mások annak módszerét vagyis formáját feszegetik: helyén lesz tehát, ha az érintendő álláspontokat is ugyan oly szempontok alá soroljuk. Ámde mivel sem a materia egyedül sem a forma egyedül nem teszi a rendszert, hanem mind a kettő együtt: hiányra nyújtanánk alkalmat, ha a közöttük levő viszonyt mellőznők. Minek következtében három szakaszba fogjuk az említendőket összefoglalni. Az első A) a materialis álláspontokról, a második B) a formalis álláspontokról, a harmadik C) azon viszonyról szóland, mely közöttük előfordúl.

A) Egy bölcsész állítása szerint Schelling lángeszének hivatása nem azt hozta magával, hogy a philosophiai álláspontokat kivigye, hanem azt, hogy azokat kijelelje. E bölcsész azok nézetéhez sem tudott hajlani, kik gyengeségnek tartották, hogy Schelling a philosophálást mindig elölről kezdette; az ő nézete szerint ez nem gyengeség, hanem a philosophiai ösztön mélységének csalhatlan bizonyítéka. Ezt Schellingnél mindig ama tartalom eredményezte, mely, miután az érvényesített szemléletnek formalis alakúlatából kinőtt, új formát szüksé-

gelt. A kevesebbé megadományozott szellem érkezhetett volna arra is, hogy korlátolt szemléletét az alak teljességével ellássa; Schellingé nem. Az ő dús szelleme a német philosophiának valamennyi korszakán keresztülment; sőt a legutolsónak csakugyan ő volt egyik legfőbb eszközlője. Nem a philosophiai mozgáskörön kivül, hanem annak kellő közepén találjuk őt, valahányszor föllép. Nem csak számosak, hanem, tartalmi szempontból tekintve, fontosak is azon érintkezési pontok, melyek munkásságát élesztették és táplálták. Szóval, Schelling a philosophiának határain belül kimondhatatlanúl érdekes tünemény.

Iparkodtak is őt a bölcsészet müvelői és terjesztői minél biztosabban fölfogni. A fölfogás nem volt, de nem is lehetett mindig óhajtott eredményü. Volt legyen azonban bár minő, ránk nézve a fölfogási módok ismerése csak hasznos lehet. Az, hogy e módok egymástól elütnek, nem baj; ilyenné akkor válnék, ha a sokaságba sehogysem lehetne a kivánt egységet bevinni. De ettől már csak azért sem tarthatni, mert Schelling szellemi életének mozgásai sokkal határozottabb irányuak, hogy sem azoktól a középponti hatás jegyeit megtagadhatnók. A hol pedig a philosopháló szellem irányait bizonyos középpont szokta összetartani, a hol e középpont hatása az irányok sajátlagos jegyei közé a magáét is beszövi: ott az eligazodhatáshoz vezető út sincs mindenkép elzárva. De mielőtt ezt nyomoznók, tekintsünk egy kissé körül.

Vannak, kik a Schelling munkái fölött tartott szemle után szükségesnek vélik, hogy az, a mi bennök philosophicum, soha se zavartassék össze avval, a mi nem philosophicum. Különösen pedig azon tantételeket akarják a szorosan vett philosophiai mozzanatoktól távol tartani, melyek a mysticismusnak és theosophismusnak színét viselik. Mások meg a szorosan vett philosophiai mozzanatok iránt sincsenek egyenlő véleményben. Az egyik azt itéli philosophiainak, a mit Schelling a negativ philosophiához számít; mások ellenben csak a positiv oldalhoz tartozókban gyönyörködik. Olyanok híával sem vagyunk, kik Schellingtől majdnem mindent megtagadnak, a mi valódilag philosophicum. Tudvák Schopenhauer és

Herbart nézetei. Már csak ezekből is láthatni, hogy a feszegetendő tárgy igen bonyodalmas. Mondottainknak igazolása végett hozzunk föl néhány példát.

A Der Gedanke czímü folyóirat II-dik kötetének harmadik füzetében van egy értekezés Schmidttől, ki Schellingnek csak egy philosophiai rendszert tulajdonít. Megismeri, hogy előadási formákban gazdag; de tagadja, hogy az előadási formák különbségéből a tartalmi gazdagság különbségére is lehetne következtetést húzni. A belső módszer, valamint a tartalom is, mindig ugyanaz, az eredmény mindig azonegy. A rendszer, mely a „systema identitatis" nevezet alatt ismeretes, két előadási alakot nyert. Ezek azonban rá nézve csak külsőségek. A mi az úgynevezett neoschellingianismushoz tartozik, az Schmidt véleménye szerint semmi újat sem foglal magában. A dologhoz értő előtt nem szükséges több annak átérthetésére, hogy Schmidt a Schellingféle álláspontok ügyében nem tekintély.

Michelet—Entwickelungsgeschichte d.neuesten deutschen Philosophie. Berlin. 1843. — Schellingnél két rendszert talál: az eredetit és az átalakitottat. Az eredetihez csatol mindent, a mi az identitatis systemára vonatkozik. Az átalakított rendszer, a negativ és positiv oldalakon fölül, a theosophiát és a kijelentés philosophiáját tartalmazza. Miből világosan láthatni, hogy Michelet Schelling philosophiájának első időszakát, melyben Fichte nézetnyomai látszanak, számba sem vette.

Reinhold Ernő — Geschichte der Philosophie II. Bd. Jena. 1845. — Schelling fejlődésében két időszakot különböztet meg. Az elsőt e felirat alatt adja elő: Philosophie der absoluten Identität als Naturphilosophie; a másikat positiva philosophiának nevezi. Fölosztás, mely az ügy állását érinti, de közelebbi alap által elő nem segíti. A Fichtéhez való viszonyról csak amúgy futólag emlékezik.

Gruppe O. F. — Gegenwart und Zukunft der Philosophie in Deutschland. 1855. Berlin — a többi között azt mondja: hogy az olvasó Schellingnek mindenik munkájában új álláspontot talál. És a 29. lapon mégis csak három álláspontról tesz említést. Ezen álláspontoknak ily neveket ad:

die Polaritätsphilosophie; die Indifferenzphilosophie; végre die negative und positive Philosophie. Azon időszakot, melyben Schelling Fichtére, és azt, mely a neoplatonismusra és Böhme Jakabra támaszkodik, nem méltatja. Miből eléggé kiviláglik, hogy Gruppe Schelling szellemének fejlődésével nem bírt megmérközni.

Még kevesebbé javalható Schwegler Albert fölfogása, ki — Geschichte der Philosophie im Umriss. Stuttgart. 1855. Schellingben öt időszakot különböztet meg, melyek így következnek: Hervorgang aus Fichte; Standpunkt der Unterscheidung der Natur- und Geistesphilosophie; Periode des Spinozismus oder der Indifferenz des Idealen und Realen; Mystische, an den Neuplatonismus anknüpfende Wendung der Philosophie; Versuch einer Theogonie und Kosmogonie nach Jakob Böhm. Ezekhez járulhatna még a hatodik álláspont, mely Schelling legújabb előadásait illetné. A tárgy ilyféle szétdarabolását Gruppe sem tudja helyeslőleg fogadni.

A mélyebb fölfogásuak között kiválólag méltányolandó Wirth J. U. ki 1843-ban közlött egy értekezést. Fichte J. H. Zeitschrift für Philosophie u. spec. Theol. czímü folyóiratának XI. kötetében ily fölirat alatt: Ueber den Begriff Gottes, als Princip der Philosophie. Ezen értekezésben Schelling legújabb rendszeréről is nagyon jellemzőleg beszél. 1845-ben pedig Stuttgart- és Tübingenben adott ki egy munkát, melynek czíme: Die speculative Idee Gottes. Ebben Schelling philosophiáját két helyen tárgyalja. Az első helyen ily fölirat alatt: Substantieller Idealismus; a másik helyen pedig ilyen alatt: Die absolute Philosophie. Wirth a Fichte álláspontjáról létesített időszakot mellőzi. Az ő nézete szerint Schelling philosophiájának két fő alakja van. Az első álláspontjának neve: pantheismus substantialis; a másodikét a philosophia szóhoz csatolt melléknév mutatja. Mind a kettő ugyanazon alapon nyugszik. Ezen alap az általány eszméje. Wirth az absoluta philosophiában három fokot különböztet meg. Az első fokon a negativ elem az általányon kivül, a második fokon ezen elem az általány lényegén belül esik, a harmadik fokon pedig az elemek az általánynak, mint szellemnek, eszméjén belül

együtt gondoltatnak. Wirth e fölfogása sokkal nagyobb világosságot vet a schellingianismus belső szerkezetére, mint az előbbieké, de azért még sem lehet őt teljesen megnyugtatónak állítani.

Csatoljuk még a fölidézettekhez Erdmann Ján. Edvardot, ki 1857-ben ily czímü munkát bocsátott közre: Ueber Schelling, namentlich seine negative Philosophie. Halle. E munkában ő három időszakról tesz szót. Az első időszakban Fichte Tudománytanának álláspontja lőn érvényesítve. E tan atheismus. A második időszakban az előbbivel merőben ellenkező álláspont emeltetett ki. A mindegyre fejlődő azonsági rendszer t. i. végre oda jutott, hogy az egyes lényeknek, tehát az én-nek önállóságát is tagadta. Ez a pantheismus. Ámde mivel mind az egyik mind a másik álláspont erőszakos abstractióval járt, mint elszigetelt szélsőség, egyik sem bírta magát sokáig fenntartani. A harmadik időszaknak álláspontját maga Schelling monotheismusnak nevezte. Ez az, melylyel ő mind az atheismuson mind a pantheismuson fölülemelkedett. Miknek következtében Erdmann itélete szerint Schelling eleinte atheista, későbben pantheista, végre monotheista volt.

Ily nézetekben nyilatkozott meg a Schelling philosophiáját illető fölfogás! Eltekintve minden mástól, jelenleg azon álláspontokat akarnók kijelelni, melyekről Schelling philosophiai elmeműveinek fölfogása, átértése és megitélése legbiztosabban létesíthető. Mennyire legyen szükséges az ily álláspontokra vonatkozó világosság, rend és alaposság, azt az imént előadottak is eléggé tanúsítják. A ki minden meggondolás nélkül csatlakoznék hozzájok, az Schelling összes munkáinak olvasásakor nehezen tudna eligazodni. Leginkább érezné mégis az akadályok súlyát, ha az olvasottakat rendesen átérteni és alaposan megitélni akarná. Az okot, mely az érintett akadályoknak előhozója, nem kell igen távol keresnünk. A valódi bölcsész álláspontjainak kijelelése nem csak pontos,hanem sajátszerű készséget is követel, melyet az érintett egyének eljárásában nem lehetett mindenütt föltalálni. Némelyik oly álláspontról is beszél, melyet Schelling sohasem vallana magáénak. Ki lehet ugyan Schelling munkáiból ama helyeket

írni, melyek miatt ezen vagy azon álláspont Schellingnek tulajdoníttatik: ez azonban még nem elég, hanem azon fölül be is kell bizonyítani, hogy a vélt álláspont az ő szellemének életmozzanatai között csakugyan szükségképeni fejlemény. A mely álláspontnak ilyszerű létéről meg nem győződhetünk, annak létalapját nem a fölfogás, átértés és megitélés tárgyává lett rendszeren belül, hanem valahol azon kivül kell keresnünk. Minek következtében az olynemű álláspont a rendszerre nézve mindig csak külső dolog. Vigyázzunk azonban, nehogy az ilyféle külsőségekkel való könnyű bánás által tévútra vezettetvén, azok hibájába essünk, kik legkevesebbé sem gondolják figyelemre méltónak azon határvonalt, mely a külsőségek oldalát a belsőségekétől elválasztja.

E hibára találunk különösen azoknál, kik a bölcsészetnek történetileg előfejtett álláspontjait is a külsőségek közé számítják. Igaz, hogy a bölcsészeti álláspontok sem tünhetnek föl másutt, mint a kor esetleges viszonyai között; hibáslandó mégis a tett, mely őket egyedül e viszonyoktól akarná származtatni. Az igazán bölcsészeti álláspontot szülemítő erő nem a dolgok lényegén kivül, hanem azon belül hatályoskodik. A minek már csak az is elég bizonysága, mert a philosophia nem a dolgok tüneményével, hanem azok lényegével foglalkodik. Előmozdíthatják ugyan a kor esetleges viszonyai is a bölcsészkedendő szellem fejlődését, tápanyagot is nyújthatnak a már benne megfogamzott állásponti csirának: ámde hogy ezen csirázat valódi állásponttá lehessen, ahhoz az esetleges viszonyokén fölül az előbbi álláspontok befolyása is szükséges. Sem Spinoza Cartesius nélkül, sem Leibnitz Spinoza meg az angol bölcsészek nélkül, sem Kant a dogmaticusok és scepticusok nélkül, sem Fichte Kant nélkül, sem Schelling Fichte nélkül, sem Hegel Schelling nélkül nem válhatott volna olyanná, minővé vált. Igaz, hogy a fölemlítettek között mindenik magasabb fokon áll a maga elődénél; de azért még sem állítható, mintha ezen magasabb állás egyedül az utód szellemi hatályosságának müve volt volna. Megvolt abban a már előbb kifejlődött álláspontnak is a maga része.

Hogy az álláspontok ügyében igazságosan itélhessünk,

a valódi bölcsészt a körülmény-szülte bölcselkedővel sohasem szabad összezavarnunk. Az állásponti dologban ez sem akar kevesebbnek látszani az előbbinél. A különbséget azonban mégsem lehet elsimítani. A valódi bölcsészt különösen az jellemzi, hogy őt nem csak a bölcsészet eszméje hatotta át, hanem a maga részéről ő is törekszik azt mindenképen áthatni; mert az ő szellemén belül a philosophiának eszméje épen oly lényeges mozzanat, mint a szabad gondolkodás. A körülmény-szülte bölcselkedő is bír valamit a formalis és szabad elmekészségből; de a tartalom, melylyel bizonyos álláspontról foglalkodik, mástól van kölcsönözve. A valódi bölcsész, minden történeti függésszálai mellett, eredeti; a körülmény-szülte bölcselkedőnél az ilyféle tulajdonság nem lényeges. A valódi bölcsész fogékony a korfejlesztette álláspontok iránt, el is sajátítja azokat, de nem azért, hogy azok határai között vesztegeljen, hanem azért, hogy azok határai közöl magát, a szellemében mindegyre fejlődő bölcsészeteszmének hatalmánál fogva, öntudatosan kiszabadítsa. A körülményszülte bölcselkedő a korszerüségnek napszámosa. A valódi bölcsésznek világa az élet lényeges viszonyain belül ver gyökeret; a körülmény-szülte bölcselkedőt az esetleges viszonyok ragadják.

Schelling a szó legszorosabb értelményében bölcsész volt; azon álláspontokat tehát, melyekről ő a philosophia eszméjének megvalósítására törekedett, nem lehet igazságtalanság nélkül egyedül a külsőségi adottságokból kisajtolni. Hogy rendszerében több mozzanat van, melyek Kant- Fichte- Bardili- Böhme- Spinoza- Aristoteles- és Platonál is előfordúlnak, igaz; de ki merészelné állítani, hogy ama mozzanatokat az érintett bölcsészek által nem az őket átható bölcsészeteszme, hanem valami más valósíttatta volt meg? Ha pedig ama mozzanatok egyik tényezője a bölcsészeteszme volt: a dolog maga szükségelte, hogy az utóbbi rendszer a korábbiak lényeges bizományait magáéivá tegye. Megjegyzendő mindamellett, hogy ezt az utóbbi rendszer csak úgy képes igazán végrehajtani, ha az érintett bizományokat a maga álláspontjáról a benne minden más fölött érvénykedő alapeszmével okszerűleg kiegyenlíti.

Kettő lőn itt különösen megilletve: az egy álláspont, és az egy alapeszme. Tehát az egység mind az álláspontnak mind az alapeszmének tulajdona. Úgyde ha a valódi, a korábbiak lényeges mozzanatait igazán felölelő és magáéivá tevő rendszer csak egy álláspontot és csak egy alapeszmét szükségel: honnan amaz álláspontok, melyeket az idézett bölcsészek Schelling philosophiájában föltaláltak? Vagy meg vannak azok ott mind érvényesítve, vagy nincsenek. Ha meg vannak érvényesítve, Schellinget, a nála föltalálható rendszerezetlenség miatt, nem lehet a valódi bölcsészek közé sorozni. Ha nincsenek mind megérvényesítve, magában a rendszerben kell valamely fogyatkozottságnak lenni, mely miatt a benne csakugyan megérvényesített álláspontot a többitől nem lehet annak rende és módja szerint megkülönböztetni. Azt, hogy az idézett bölcsészek minden tárgyi ok nélkül erőszakolták volna Schelling philosophiájára a fölemlített álláspontokat, gondolni sem lehet.

A dolognak ily állása van. Schelling philosophiája több álláspontot érvényesít: innen azonban sem az nem következik, hogy e philosophia rendszerezetlen, sem az, hogy Schelling nem valódi bölcsész. A rendszerezetlenséget két eset igazolhatná: 1) ha a megérvényesített álláspontok között semmi belső összefüggés sem találtatnék; 2) ha az alárendeltség körében talált álláspontok a legfőbbnek nem volnának szükségképeni mozzanatai. Valamig e két eset igazsága magából a tanegészből előhozott érvekkel be nem bizonyíttatik, a rendszerezetlenség oly vádpontnak tekintendő, mely hiányos fölfogásból eredt. A mi a rendszer fogyatkozottságát illeti, arról e helyen nem itélhetünk elhamarkodás nélkül. Hadd álljon előbb tudatunk előtt az egész, mert csak azután lehet majd igazságosan kimondanunk: vajjon az egymást kölcsönösen föltétező és meghatározó részek között nincs-e valahol hézag, mely tanszerű kiegészítést szükségel.

Van azonban itt egy pont, melyet okvetetlenül meg kell érintenünk. E pont a rendszer által megérvényesített álláspontok alapjára vonatkozik. Nem valamely külső, hanem magának a rendszernek határai között érvénykedő alapról van

szó. Oly alapról van tehát itt szó, mely nem csak a megérvényesített álláspontoknak szolgált alapúl, hanem alapúl szolgáland az álláspontok ügyét illető eligazodásnak is. Nem is állhatnánk soha jót a végrehajtott eligazodás igazságáért, ha meg nem tudnók mutatni, hogy az alap, melyre az igazodás épitve lőn, ugyanaz, melyről az álláspontok ügye kezelve volt. Az alap kijelelése, a már mondottak után, nem jár nehézséggel. Kétségbe nem hozható igazság ugyanis, hogy a rendszerben föltalálható álláspontok soha sincsenek önmagukért, hanem vannak azon alapeszméért, mely az egésznek mintegy életelvét teszi, és mely önmagának fokonkénti megérvényesítése által érvényt kölcsönöz az általa megalapitott álláspontoknak is.

Azok után, mik eddig a kitűzött feladat okáért említve valának, fő dolog a zon alapeszme kijelelése, mely Schelling egész philosophiájának életelvét teszi. Ezen alapeszme, a már is érintett történeti álláspontnál fogva, nem lehet más, mint az általány eszméje. Eberhard szerint mindenik philosophiának van egy közzép pontja, mely sajátképen ama fogalomban áll, melyet magának a rendszer az általányról alakított. A mint tehát az alakitott fogalmak különbözők, különbözők lesznek a fokok is, melyekről, és az alelvek is, melyek szerint a rendszer az általány eszméjének megvalósításában részt vesz. Lehet, hogy valamelyik bölcsész, szellemi tartalmának bőségénél és tehetségeinek tökélyesíthető rugékonyságánál fogva, az általány eszméjét több fogalom megérvényesítésével, következőleg több fokon keresztül tárgyalván, oly rendszert alakít, melynek részei nem látszanak egymást kiegészítőleg összefüggeni; ámde ha közelebbről és az őt átható általány eszméjének világánál átvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az bevégzett egész.

Hogy ez különösen Platónál így tapasztalható, már elébb említtetett. Spinoza eleinte Cartesianus volt, és csak bírálati úton jutott el azon pantheisticus állásponthoz, melyről eredeti systemáját alkotta. Kant eleinte a systema Leibnitzio-Wolfianumnak híve volt, a Criticismust későbben szerkesztette. Fichte eleinte Kanthoz szított, nem is akart másnak, csak Kant követőjének tartatni; ámde miután Kant egyoldalú felfogásáról meggyőződött, önállólag kezdett mozogni. Nézete

szerint a tapasztalásban kettőt találunk egymás mellett: az ént és a dolgot, vagyis az értelmiséget és a tárgyat. Hogy a valódi philosophiára szert tehessünk, egyik oldaltól el kell vonatkoznunk. Ha az éntől vonatkozunk el, megmarad az önmiség, és akkor minden képzelet a fennmaradt tárgynak szülemítvényévé fog válni. Ha a tárgytól vonatkozunk el, megmarad a tiszta én, és akkor minden a tiszta én szülemítvénye leend. Amazt vitatja a dogmatismus, ezt az idealismus. Oly rendszerek, melyeket egymással ki nem lehet békíteni. Innen a választás szüksége. Fichte az idealismust választotta; mert itélete szerint ez az igazán philosophiai rendszer. Az én minden. Ez Fichte rendszerének elve. Tudva van, hogy az ezen elvre épített bölcsélet, mely közönségesen idealismus subiectivusnak szokott neveztetni, utóljára az atheismus elfogadását eredményezte.

A mindent önmagából szabadon tevő én Schellinget is elragadta. Eleinte Fichteanus volt. A Fichte által érvényesített álláspontot a végső eredménynyel együtt magáévá tette. Leghatározottabban van ez ama levelekben kimondva, melyeket a dogmatismusról és a criticismusról írt. Ezek egyikében mondatik a többi között: Vagy az isten van, és én nem vagyok; vagy én vagyok, és az isten nincs. A criticismusnak, mint igaz philosophiának, követelménye gyanánt e rövid, de fölötte kifejező tételt hozza föl: légy! — Miknek következtében a Schelling által szerkesztett philosophia első időszakának álláspontja azonegy az atheismuséval.

A második időszak álláspontjának kijelelése legkisebb akadályba sem ütközik. Alapja már akkor lőn megvetve, midőn Schelling Fichte így hangzó elvének: az én=minden, ezt állította ellenébe: a minden=én. E két elv egymáshozi viszonyának megérvényesítése által szükségképen foganatosíttatott azon érvényesség is, mely az én és nem én, az ideale és reale azonságát illeti. Itt tehát az általány azonegy az ideale és reale azonságával. Következöleg a második időszak elve: az átalános azonság. Azon álláspontot, melyről ezen elv kifejtetett, maga Schelling pantheisticusnak nevezi.

Tehát egyfelől atheismus, másfelől pantheismus. Állás-

pontok, melyek homlokegyenest ellenkeznek egymással. Míg amaz előtt az én minden, az isten semmi: addig emez előtt az isten minden, az én semmi. Amott az általános én, emitt az általános azonság lett középponttá. Az általánosság mind a kettővel közös. Ebből azt lehetne következtetni, mintha akkor, midőn középponttá lettek, mind az egyik mind a másik kiszakasztatott volna a közöttük levő, szükségképi viszony határai közől. Legalább egyik sincs bizonyos jegyei nélkül az erőszakos abstractiónak. Az én sajáterejüleg teszi önmagát, és önmagának tevése által tesz mindent. Az azonság elsimít minden ellentétet, és midőn ezt teszi, tagadólag viselkedik az egyedek önállósága, tehát az én iránt is. Szélsőségek, melyek annál kevesebbé tarthatták fenn magukat sokáig, minél bizonyosabb, hogy Schelling szellemének hivatásában állott a mindenkép általános egység utáni törekedés. Schellingnek haladnia kellett.

Haladott is, és, miként összes munkái tanusítják, körültekintőleg. Hátra volt még a harmadik időszaknak álláspontja. Ezt ő monotheismusnak nevezte. Már csak ezen elnevezés is mutatja, hogy ezen álláspontról az általány sem nem én sem nem azonság, hanem szellem. Tehát általános szellem, mely az előbbi álláspontok mind negativ mind positiv oldalainak megérvényesítésekor szabadon tesz önmagáról bizonyságot. Az általános szellem öntudatos és szabad lény. Valódi személyiség. Ennyit Schelling philosophiájának materialis álláspontjairól.

B) A formalis álláspontokra vonatkozó itéletek sem voltak eddig öszhangzóbb irányuak. Arról, a mi kedvezésnek mondatik, még kevesebbé lehet szó. Vannak, kik ezt meg nem foghatják. A materialis álláspontokról hallott itéletek sokaságát természetesnek találják, mert a tárgy maga fölötte sok oldallal bír; ámde midőn hallják, hogy Schelling philosophiájának egészlete több rendszerből áll, a rendszert pedig mindenkor az öntudatosan és elvszerűleg mozgó szabadság előhozmánya gyanánt hozzák föl: nem látják át, mikép lehessen ily dolgokat ellenmondás nélkül állítani. Ha Schelling rendszereket alkotott, ismernie kellett az alkotás módjait; ha pedig az alkotás módjait ismerte, ismernie kellett azon álláspontokat

is, melyekről a rendszer formalis oldalának titkait is át lehet érteni. Ez nálunk a természetes okoskodás.

Természetes, igen, de azért philosophice mégsem alapos. Az ő véleményük szerint Schelling igazán philosophiai módszerrel nem bírt; nem is bírhatott, mert abban őt saját egyéniségének tulajdonai folytonosan akadályozták. Ez azon pont, melyről a hegelismus követői szünet nélkül szórják az ostromlás nyilait. Haszontalan e dologban minden okosítás. Az ostromlás egyre tart és fog is tartani, mert ezt, az ő nézetük szerint, a philosophiának belszükségű fejlődése hozza már úgy magával. A mi nem halad, marad. Schelling pedig már régen elmaradt: az ő helye tehát nem a philosophiai pályasíkon, hanem a philosophiai emlékek között van. De honnan e makacs lenézés?

Itt sem kell az ok végett nagy útat tennünk, mert arra minden fennakadás nélkül azonnal rá lehet mutatnunk. A hegelismus Schelling azonsági rendszerén sarkallik. Ez oly tény, melyet senki sem hozhat kétségbe. Nem tagadják, nem is akarják ezt tagadni a hegelisták; de azért mégsem ismerik el, hogy a schellingianismus, mint philosophiai rendszer, tökélyesebb legyen a hegelismusnál. Megismerik, hogy Hegel a maga rendszerének tartalmát Schellingtől kölcsönözte: azt azonban, hogy a Hegel által érvényesített módszer is Schellingtől legyen; azt, hogy e módszer az átvett tartalmon semmit sem változtatott legyen, határozottan tagadják. És miután közöttük majdnem általános az a nézet, hogy a philosophia elvét nem a tartalomnak hanem a formának oldalán kell keresni: nem kell csodálnunk, ha a Schelling rendszerének formalis oldalát illető lenézés mindegyre megújul.

De hát annyira járatlan-e Schelling a dialektikában, hogy az innen irányzott megtámadást sehogy se lehessen viszszaverni? Annyi bizonyos, hogy a dialektikának határai között nem Schellingé hanem Hegelé a koszorú; igazságtalan mindamellett, a ki Schelling philosophiájában a dialektikának semmiféle nyomára sem akarna találni. Elkerülhetetlen szükségét ő is elismerte, alkalmazta is több ízben, kiválólag mégis a negativ philosophián belül; nézete azonban, melylyel róla bírt,

elütő volt a Hegel által kifejtett nézettől. Ő e tárgyra nézve a görög bölcsészek felé hajlott. Nézetét a dialektikáról azon értekezésben adta elő, melyet 1848 ban július 13-án a müncheni Akademia előtt felolvasott.

Vannak mások, kik előadási formáinak többoldalúságát dicsérik; de a belső módszerben semmiféle különbségre sem találnak. Némelyek ellenben az előadás külső formáira semmit sem adván, azt akarnák, vajha Schelling a belső módszerben tett változtatgatást mellőzte volna. Különösen pedig azt roszallják benne, hogy, a tárgynak időszerü átvizsgálása nélkül, egyszer Fichtetől, másszor Spinozától, későbben pedig Hegeltől kölcsönözte azt, a mit igazán belső módszer alatt érthetni.

De lehetséges-e, tudakolhatná ezek után valaki, lehetséges-e, hogy Schelling, ki munkáinak különböző részeiben annyiszor és oly tárgyavatottan értekezett az ismeretről és annak különbféle fokairól, lehetséges-e, hogy épen ő szűkölködött volna oly álláspontok nélkül, melyekről a philosophiai rendszerek formája mind elmélètileg mind gyakorlatilag kezeltetni szokott? Ha szűkölködött, mi okozta benne e fogyatkozottságot? Ha nem szűkölködött, mi az rendszerében, a mi miatt oly nehéz a kérdéses álláspontoknak kimutatása? Mielőtt e kérdésekre válaszolnánk, hallgassunk meg másokat.

És pedig először is Hinrichset, kinek — die Genesis des Wissens. Heidelberg. 1835. XXII. — gondolatai körülbelül ezekben öszpontosúlnak. Az emberi szellem csak önmagának ismerése által emelkedhetik föl az istenhez: azért van mindenkép azon, hogy az ismeret subiectiv formáját végképen meghaladhassa. A bizonyosságnak az igazsággal egyenlővé kell válnia; lehetetlen azonban, hogy ilyenné váljék, ha nem általános. Ez ama fok, melyhez Schelling a szellemet fölemelte, midőn az alanyi bizonyosságnak meghaladása után az általanos bizonyosságba tért át. Az isten a philosophiai rendszeren belül se egyedül első, se egyedül utolsó ne legyen; hanem épen úgy legyen első, mint utolsó. Cartesius és Spinoza őt egyedül elsőnek, Baco, Lockius, Leibnitz, Kant és Fichte ellenben egyedül utolsónak vették. Holott az egyik út épen oly szükséges, mint a másik: azért kell őket egyesíteni.

pontok közöl egyet sem akart érvényesíteni a másiknak kárával: innen benne ama formákbani vegyültség, melyet a taglalásban kevesebbé jártas értelem, minden erőködése mellett, sem képes mindig tisztára hozni. Azt azonban, hogy ezen tisztára-hozás sohase legyen végrehajtható, alig lehetne bebizonyítani. Vannak ugyan még jelenleg is, kik azt végre nem hajthatták: de ez nem az obiectiv lehetetlenség, hanem azért történt, mivel épen ők nem birtokolták azt, a mi az érintett végrehajtásnak szükségképeni föltéte. E föltét: a philosophia formalis álláspontjainak öszszerű ismerése. Hadd legyenek itt egy kissé megemlítve.

Három formalis álláspontot különböztetünk meg: a közvetlenségit, a közvetettségit és az öszszerűségit. Az elsőről a philosopháló szellem a közvetlenül adott általános igazságot közvetlenül fogja föl, és pedig vagy obiective a szemlélés, vagy subiective az érzés, vagy concrete a hivés által. Itt az általános, magában még meg nem különített, de azért még is minden ellentétet magában foglaló és átható egység uralkodik. Ezen uralkodás addig tart, míg az általános egységben rejlő különbségek kibontakozásának szükségelése be nem állott.

Ha beállott, kezdődik a közvetettségi álláspontnak megérvényesítése, mely a szabadon mozgó reflexiónak útján fog végre hajtatni. Itt mozog az analysis valamint a synthesis is, itt szerepel az elvek sokasága is. Itt csupán az lesz igaz, a mit elvszerűleg vagy tényszerűleg be lehet bizonyítani. Ez az egyoldalúságok uralkodásának világa. Tart pedig ezen uralkodás, valamíg a sok ellentét részleges kiegyenlítése után a legfőbb ellentétek kiegyenlítésének szükségelése minden máson fölül nem kerekedik.

Ha fölülkerekedett, érvényre kezd jutni az önszerűségi álláspont, melyről az ész a közvetlenséget és közvetettséget belsőleg fogja kiegyenlíteni. Az első álláspont adja a mindent felölelő és átható egységet, a második a viszonylagos önállóságot igénylő sokaságot; a harmadik az egységbeni sokaságot és a sokaságbani egységet az eszme életalakjában tünteti föl. Mindig együtt jár itt a szemlélet a reflexióval és a reflexio

a szemlélettel. Itt honol a valódi érteményben vett speculatio.

Schelling speculative bölcsészkedett, nála tehát az imént megilletett álláspontok közől egyik sem hiányozhatott. Nem is hiányzik, csak hogy ember legyen, a ki biztosan akar a bélyegző nyomokra találni. De miért?

C) Két oldalára ügyeltünk eddig a Schelling által szerkesztett philosophiai rendszernek: az egyiken a materialis, a másikon a formalis álláspontokkal találkozván. Ezek azonban a rendszeren belül nincsenek egymástól úgy elszakasztva, a mint mi őket elszakasztottuk. Ezen elszakasztás a végből történt, hogy mindenik oldalnak különleges megvizsgálása után annál biztosabban hozhassuk föl e kérdést: mi viszonyban áll e két oldal egymáshoz?

Észre lehetett vennünk, hogy a fölfogást végrehajtó bölcsészek a fölfogás nehézségeinek okát nem önmagukban, hanem a fölfogandó tárgyban keresgették. Ezen mindnyájoknál előfordúló és épen e miatt közösnek mondható érzés arra látszik mutatni, mintha a kérdés alatti philosophiában csakugyan volna valami, a mi a fölfogást több oldalról nehezíti. Hogy ezen valamit előmutathassuk, ügyeljünk még egyszer mások itéletére.

Némelyek így okoskodnak: Schelling a formalis álláspontok iránt el nem igazodhatott, mert a materialis álláspontok iránt sohasem tudott eligazodni. Mások ellenben így: Schelling a materialis álláspontok iránt el nem igazodhatott, mert a formalis álláspontok iránt sohasem tudott eligazodni. Tehát itt is két, még pedig oly felekezet van, melyek a philosophián belül két külön alapnézetet képviselnek. Az egyik a módszernek becsét a tartalomtól függeszti föl, a másik a tartalomnak becsét függeszti föl a módszertől. Az egyik szerint a tartalom határozta meg saját módszerét, a másik szerint a módszer határozza meg saját tartalmát. Az egyik szerint Spinozánál az általános substantiában fölfogott igazság csak a mathematikai módszer által nyilatkozhatott a maga valódiságában. A másik szerint a mathematikai módszer hozta már azt úgy magával, hogy Spinoza az igazságot az általános substantiá-

nak fogalmában fogja föl. Az egyik szerint Hegelnél az általános szellemben fölfogott és fejlesztett igazság eszméje hozta már azt úgy magával, hogy a módszer dialektikai legyen. A másik szerint ellenben a dialektikai módszer hozta már azt úgy magával, hogy az igazság eszméje az általános szellem fogalmában fogassék föl.

Már csak ezen példákból is eléggé láthatni, hogy mindenik alapnézet bír valamit az igazságból; de az egész igazsággal mégis csak azon nézet fog méltán dicsekedni, mely mind a két oldalt felöleli. A tartalomnak a módszerrel, a módszernek a tartalommal bensőleg meg kell egyeznie. Még pedig azért, mert az igazság országában nincs ellenmondás. Miknek következtében az igazság módszeres, a módszer igaz legyen. Itt rejlik azon pont, mely miatt Schelling ellen sok kifogás tétetik.

Azt szokták mondani, hogy a philosophiai rendszer valóságos mű. Oly mondás, mely fölötte sok anyagot nyújt az összehasonlító gondolkodásnak. Megérinti a többi között ama viszonyt is, melyben a mű tartalma a mű formájához áll. Sem a tartalom, mint olyan, sem a forma, mint olyan, nincs bizonyos öszszerűség nélkül, melyről azonban csak annak lehet igaz ismerete, ki a mű mélységének titkaiba beláthat. A többi között azt is csak az ilyen fogja érteni: hogy az a forma, melyet a műegész visszatükröztet, két különböző formatényezőnek közös szülemítvénye. Más ugyanis a forma, melyet a műnek tartalma szükségel, más azon forma, melyet a művész egyéni sajátszerűsége igényel; más végre a műnek valóságos formája. Ezen utóbbi oly formaegész, melyen belül az előbbiek sajátságai is képviselve vannak. Hogy ez a képviselés nem történik mindenkor a műegész előnyére, azt nem nehéz átérteni. Olykor az obiectiv, olykor meg a subiectiv formaelem bír túlnyomósággal a másik fölött. Innen a mű formalis oldalának kisebb vagy nagyobb tökélyessége. Minél nagyobb a formaelemek közötti öszhangzás, annál tökélyesebb ezen oldalról a mű. Elkerülhetetlenül szükséges azonban, hogy ezen öszhangzáson belül mindig az obiectiv elem lépjen föl határozólag.

Ugyanezek állanak a philosophiai rendszer irányában is. Tegyük már most, hogy valaki valamely rendszer fölött itél, de a nélkül, hogy annak, mint több oldalból álló egésznek, titkait tisztán tárgyilag fölfogta és átértette volna: lehetséges-e, hogy a hozott itélet igazságos legyen? A Schelling fölött hozott itéletek legnagyobb részére nézve is méltán lehetne e kérdést ismételgetni.

Schelling szelleme nem csak bölcsészi, hanem művészi szellem is volt: innen benne a tudathias és a tudattal járó működéseknek ömlengése. Majdnem határozottan állíthatni, hogy szellemén belül folytonos volt a szépség eszméje és az igazság eszméje közötti versenkedés. Ennek nyomaival találkozunk az általa szerkesztett philosophiai rendszernek mindenik időszakában. Ez eredményezte tulajdonképen azt a homályt, mely a materialis, úgyszinte azt a vegyültséget is, mely a formalis álláspontok ügyének áthathatását oly igen nehéznek mutatja.

SCHELLING IDENTICISMUSA.

ÉRTEKEZÉS.

HORVÁTH CZIRILL RENDES TAGTÓL.

Schelling philosophiai fejlődésének második időszakát azon rendszer tükrözi vissza, melyet latinúl identicismusnak, magyarúl azonsági rendszernek szoktunk nevezni. Határozottabbak ezeknél a német philosophián belül divatozó elnevezések. A többi között leginkább e kettővel lehet ott találkozni: das System der absoluten Identität; das absolute Identitätssystem. Az „absolut" szó kétszer fordúl bennök elő, csak hogy egyszer az identitásnak másszor a systemának jelzője. A gondolat, mely hozzá csatoltatik, mind a két esetben azonegy:

miből világosan kihozhatni, hogy itt az identitas, mint tárgy, és a systema, mint tanegész, között némi közösség uralkodik. És itt e közösség az épen, mely egy harmadik pontnak megjelezhetéséhez is útat nyit. Hármat lehet ugyanis, a már mondottak után, elötüntetni. Különösen először azt, hogy itt az ismeretek tárgyává lett azonság általános; másodszor azt, hogy itt az ismereteket rendszeresítő forma is általános; harmadszor azt, hogy itt maga a rendszer, mint tudományegész, is általános.

Minthogy tehát sem tárgyilag véve nem esetleges, sem alanyilag véve nem önkényleges, hanem valamennyi oldalról tekintve lényeges ama viszony, mely az iménti mozzanatok között előfordúl: legkevesebbé sem akadhatni föl azon, ha e mozzanatok egymást kölcsönösen föltételezők gyanánt tekintetnek. Akármelyik érvényesíttessék a három közöl, az tulajdon jelentőségénél fogva követelendi, hogy a többi nyomban kövesse. Ha az első érvényesíttetik, formát követelend, mely a viszonylagosság egyoldalúságain túlemelkedett legyen. Ha a második érvényesíttetik, tartalmat követelend, mely bármily föltéttől szabad legyen. Ha a harmadik érvényesíttetik, álláspontot követelend, mely mind materialis mind formalis oldalról előtétlen legyen.

Tegyük most már e kérdést: lehet-e mindezt a Schelling által szerkesztett identicismusról állítani? Ha lehet, mitől veszi azon becssúlyt, mely miatt ő minden más philosophiai rendszer fölé akar helyezkedni? Ha nem lehet, mi volt az, a mi Schellinget e rendszer alkotásakor csalódásban tartotta? A philosophiának, mint vezértudománynak, ügye kivánja, hogy ezen kérdések iránt mielőbb tisztába jöjünk. Ez azonban bizonyos föltéteknek foganatosítása nélkül sohasem fog megtörténni. És e föltételeket nem valahol a szóba hozott philosophiai rendszeren kivül, hanem azon belül kell nyomoznunk. Mi hogy annál biztosabban végrehajtható legyen, lássuk minden más előtt ama fogalmat, melyet magának az identicismus a philosophiáról alakított. Ha ezt bírandjuk, bírva leend a kulcs is, mely az elősorolt kérdések titkaihoz útat nyitand.

Schelling állítása szerint csak két kör van, melyeknek

határain belül a philosophia tért foglalhat. Az első a viszonylagos, véges és föltétes lényegnek, a másik az általánynak köre. Az első, tudási szempontból tekintve, tapasztalási körnek is neveztetik. Schelling azonban a tapasztalás alatt sem azt nem érti egyedül, a mi az ismeretekben közvetlenül érzéki, sem azt, a mi ebből következtetési úton kihozható; hanem ért bármely ismeretet, mely a végességre vonatkozik, hamindjárt ennek irányában némi prioritást igényelne is. Így példáúl Kant az a posteriori és az a priori ismeretek között kölönbséget lát. Az utóbbiak a tapasztalás lehetségének föltétei. Mint lehetségek megelőzik a tapasztalást, és, ezt tekintve, prioritással bírnak a tapasztalás fölött; ámde mivel mégsem vonatkoznak másra, mint a végességek lehetségére, a tapasztalás körén túl nem emelkednek. Schelling az e körben maradó philosophiát empirismusnak nevezi, mely, a mint vagy szoros vagy tágas jelentésben fogatik föl, kétféle lehet.

A szorosan vett empirismus a tapasztalás lehetségére vonatkozó reflexióba megy át, melyről azután az mondatik, hogy némi látszatával bírhat a philosophiának. Schelling e helyen a philosophia alatt azon tudományt érti, melynek subiectiv tárgya: a szellemnek önmagával való absolut harmoniája; obiectiv tárgya: a minden valóságnak ugyanazon közös azonságra való visszavivése. Hiába törekednék azonban a reflexio a tapasztalás lehetségéig fölvergődni, ha vergődése közben bizonyos fokokon meg nem állapodik, hogy azokról valamely közös elvnek segélyével a valóságok lehozását megkísértse. Megtörténhetik, hogy akkor, midőn ezt teszi, egy új és az érvényesített elvvel szemközt álló ellentét jő napfényre. Ha ez csakugyan megtörtént, akkor ezen eset egy magasabb elvet és egy magasabb azonságot fog szükségelni, melyhez azután a reflexiónak föl kell emelkednie. De bármelyik fokon állapodjék meg a reflexio, lesz azon egy határozott elv, mely rá nézve igazi azonság. Az emelkedés azonban csak ama pontig terjedhet, melynek azonsága a reflexióra nézve legutolsó azonság. A mi e ponton fölül van, az már nem tartozik a reflexio mozgásköréhez. Itt a reflexio véget ér, de nem a philosophia. Lényege hozza már azt úgy magával, hogy a reflexio

által meghódított pontokon is túlemelkedjék. E túlemelkedés mindamellett csak úgy fog igazán sikerülni, ha magát egy új, a reflexiótól különböző organummal fogja ellátni. Így Schelling.

Gondolataiból azt lehet kihozni, hogy a reflexio köre sem szűkölködik bizonyos azonságok nélkül; de azok az identicismus absolutus által szükségelt azonságtól nagyban különböznek. A reflexio ellentétek között mozog: mi eléggé mutatja, hogy a körébe való azonságoknak sem lehet más sorsuk. Az ellentétek meghaladhatók; ámde mivel a reflexio, mint olyan, mindenik ellentéten túl akar terjedni: látható, hogy itt az ellentétek meghaladásának módja, vagyis a kiegyenlítés, nem belső, hanem külső. A reflexio, mint olyan, kivül van az ellentéteken: következőleg a kiegyenlítés is csak mulékony. Az identicismus absolutus által szükségelt azonság minden ellentéten fölül van, azért követel organumot, melynek a reflexio mozgásáétól különböző tulajdona legyen. A reflexio bír valamit az igazságból, de az igazság egészét még csak keresi; az identicismus absolutus ellenben magának az egész igazságnak birtokáról szól. Az előbbi a közvetítés útján halad előre; az utóbbi a közvetlenség nyugalmát élvezi.

Annak, a ki a philosophiához egy lépéssel közelebb akar állani, mondja továbbá Schelling, és annak, a ki abba be akar jutni, okvetetlenül át kell értenie: hogy az absolut-ideale absolut-reale is egyszersmind, és hogy azon, mint föltétlen valóságon, kivül minden más csak érzéki, föltétes. A philosophia általános tudomány, mert ő az általa érvényesített tudás elveit nem kölcsönözi más tudománytól; sőt mivel magát a tudást is tárgyai közé sorozza, a körében érvényesített tudás nem lehet alárendelt. A philosophiának, mint tudománynak, ezen formalis meghatározásából azt is kihozhatni: hogy ama mód, melylyel ő a tárgyakat megismeri, nem föltétes, hanem föltétlen, általános, és hogy az, a mit a tárgyakban megismer, nem lehet más, mint az általány. Nyerhet ugyan a philosophia, folytatja Schelling, más olyféle meghatározást is, mely tárgyát valamely esetiség- különösség- vagy föltétességbe helyezi: de ilyenkor mindig be lehet bizonyítani, hogy azon kitűzött

esetiség, különösség vagy föltétesség le van már a tudomány által foglalva. Ha tehát a philosophiáról az állítható, hogy az ő tudási módja csak úgy általános, ha tudási tárgyát az általány teszi, és hogy ezen általányhoz a philosophia csak a tudás által férhet: akkor az is világos, hogy a philosophiának már első eszméje is előtéten nyugszik. Ezen előtétet az iméntiekben így fejeztük ki: az absolut-ideale absolut-reale egyszersmind, vagy más szavakkal, az általános tudás és az általány maga bizonyos pontban megkülönítetlenek.

A philosophia, mondja továbbá Schelling, a maga constructióját a tudás valamennyi hatványára és tárgyára kiterjeszti, ő az alap, egyedül csak ő általa lehet eljutni ahhoz is, a mi legfőbb. Ha e tudományt lényegileg veszszük, csak egy; de a körében foglalt hatványok azaz idealis határozatok segélyével különbözőképen adathatik elő. Tárgyát a különböző dolgok belső, lényeges azonsága teszi. Tulajdonképen csak egy lényeg van.] Ez az absolut-reale, mely megoszthatlan levén nem lehet különböző lényekké: következőleg a lények különbsége csak úgy lesz lehetséges, ha azon megosztatlan egész különböző határozatok alatt tétetik. Ezen határozatokat nevezi Schelling potenzeknek, hatványoknak. És mivel e hatványok semmit sem változtatnak az érintett lényegen, azért tartja őket idealis határozatoknak.

A philosophia csak úgy fog tökélyesen föltűnni, ha az valamennyi hatványnak egészletében történendik meg. Tisztében áll azon lenni, hogy a mindenségnek hűséges képe legyen. A mindenség egyenlő az idealis határozatok egészletében előállított általányhoz. Az isten és a mindenség azonegy, csak hogy mindenik más szempontból van fölfogva. Az istenség azonegy a mindenséggel, ha az azonság oldaláról fogatik föl; a mindenség azonegy az istennel, ha az egészlet oldaláról fogatik föl. Az általános eszmében pedig az azonság azonegy az egészlettel. A philosophia tehát csak úgy fog tökélyesen föltűnni, ha az valamennyi hatványának egészletében történendik meg. Az általányban, mint olyanban, meg a philosophia elvében azért nincs hatvány, mert minden hatványt magában foglal, és a mennyiben benne semmi hatvány sincs, azért fog-

laltatik benne valamennyi. Ez az ok, mondja itt Schelling, mely miatt én ezen elvet a philosophia általános azonságpontjának nevezem. Ez egyetlenegy külön vett hatványnyal sem egyenlő, és mégis valamennyi benne foglaltatik.

Ez azon megkülönítetlenségi pont, mely épen azért, mert mindenkép egy és felosztatlan, szükségképen van benne mindenik különleges egységben, hatványban; mi hogy így lehessen, mindenik különleges egységben valamennyi egységnek, valamennyi hatványnak vissza kell kerülnie. Nincs tehát a philosophiában más, mint az általány, és mi a különböző formákban nem ismerünk meg mást, mint az általányt, a mindenkép egyet. Miknek következtében a philosophia nem iránylik a különösre, mint olyanra, hanem közvetlenül mindig csak az általányra; a különösre pedig csak annyiban iránylik, a mennyiben az az egész általányt magába fogadta és elő is tünteti.

Ezekből már most világos, hogy sem különböző philosophiák sem különleges philosophiai tudományok nincsenek. A philosophiának valamennyi tárgyban csak egy tárgya van, és épen e miatt maga is csak egy. Ezen egyetemes philosophián belül mindenik hatvány általános, és ezen általánosságban vagy inkább ezen általánosságnak kára nélkül mégis tag az egészben. Az egésznek pedig csak úgy valódi tagja, ha a magába fogadott egészet tökélyesen visszatükrözi. Innen Schellingnél a philosophiának ezen meghatározása: a philosophia tudomány az általányról.

És ez által ki van azon elv is mondva, melyen az identicismus egész alkotmánya sarkallik. Ezen elv az általány, mely azonban az egészen belül többféle kifejezéssel szokott megjeleltetni. Különösen három lőn kiváló figyelemre méltatva. Első a) közöttük: az általános azonság, mely, Schelling nézete szerint, az általános egyféleséggel soha össze nem zavarandó. Neveztetik pedig általános azonságnak az összes létezvények organicus egysége. Tehát oly organismus, melyet áthatott az egység, de a nélkül, hogy a részek egyfélékké váltak volna. b) Határozottabban lőn a kérdés alatti elv kifejezve, midőn róla az mondatott: hogy ő a reale és ideale azonsága.

Legkevesebbé mondatott azonban itt az, mintha a reale és ideale szám szerint vagy logice egyfélék volnának; hanem az mondatott, hogy lényegileg egyek. Lényeges bennök az egység, mert ugyanazon lény van téve mind a két formában, de a formák különbözők. De miért mondatott az első elvről, hogy az a reale és ideale azonsága? Annak kijelentése végett, mondá e kérdésre Schelling, hogy sem a reale, mint olyan, sem az ideale, mint olyan, nem első, vagyis nem maga az általány, hanem csak alárendelt formái a sajátképeni őslénynek. Végre c) a kérdéses elv istennek, általánynak is neveztetett. Az általány az egész philosophiának elve.

Világos, mondja továbbá Schelling, hogy az általánynál nincs valami magasabb, és hogy annak eszméje saját természeténél fogva zár ki magából minden határoltságot. Vannak mindamellett, kik az istent az általány fölé helyezendőnek tartják. Ezt Schelling oly hibának nézi, melybe különösen azok esnek, kik az általány eszméjéhez a bölcsészektől származott leirások segélyével akarnak eljutni. Az ily úton nyert ismeret mindig föltétes, következőleg a föltétlennek sohasem fog megfelelni. Lehetetlen azonfölül, hogy a negativ út, mely itt a föltétes ismeret szerzésénél követtetik, az általányt úgy állítsa a lélek elé, a mint az a maga lényegében van.

Az általány a reflexio határai között a következtetés formái szerint három formában szokott fölmutattatni. Az első forma föltétlen, melyben negative az mondatik: hogy az általány sem nem realis, sem nem idealis azonság. A második forma föltétes: ha van subiectivum és obiectivum, az általány mind a kettőnek egyenlő lényege. Ezen egyenlő lényegről mondatik azután ki az azonság, mely azonban nem viszonylagos, hanem általános. Miből kitetszik, hogy az azonság, mely az első formában negativ volt és az általányt csak formaszerüleg határozta meg, itt már positiv és az általányt minőségileg határozza meg. A harmadik forma szétválasztó. Ennek Spinoza szerzett keletet. Csak egy van, de ezen egyet teljes joggal lehet most realiter majd idealiter tekinteni. E formát az előbbiek egyesítése származtatta. Jelentősége a philosophiában fölötte nagy. Midőn az argumentum ontologicum

föltalálói az istenről azt mondják: hogy ő azon egy, kinek irányában a gondolás a létet, az eszme a valóságot magában foglalja, nem azt akarják mondani, hogy benne a reale és ideale egybe vannak foglalva; hanem azt, hogy az isten, mint mindenkép ideale, minden további közvetítés nélkül, reale is egyszersmind.

Ez azon figyelemre különösen méltó pont, melyet eddig fölötte kevesen fogtak úgy föl, a hogyan szükséges. Az ideale és reale ezen nem közvetett hanem közvetlen, nem külső hanem belső azonsága főleg azokra nézve maradt titok, kik a magasabb tudományokhoz való eljuthatásnak föltéte nélkül szűkölködtek. Ezen föltét annak átértésében áll: hogy az absolut-ideale már magában véve absolut-reale.

Ezek után itélve azt kell állítanunk: hogy a philosophiának valódi alapja az isten, az általány. De hamindjárt ez kétségbe nem hozható állítás is, lehetetlen azt itt megakadályozni, hogy a reflexio e kérdéssel föl ne lépjen: de hogyan jutunk mi az istennek, az általánynak ismeretéhez? E kérdésre, mondja Schelling, nincs válasz. A föltétlen létezését már csak azért sem lehet úgy bebizonyítani, mint a föltételesét, mert a föltétlen maga azon elem, melyen belül a bebizonyítás lehetséges. Valamint a mérnök, mielőtt saját tételeinek bebizonyítására vállalkoznék, nem bocsátkozik a tér lételének bebizonyításába, hanem azt fölteszi: úgy a philosophia sem bocsátkozik az isten lételének bebizonyításába, hanem megismeri, hogy ő az isten, az általány létele nélkül nem is létezhetnék. A philosophia nem is foglalkodik mással, mint az általány lételėvel, sőt nem egyéb, mint az általány folytonos bebizonyítása. Ha a mindenség nem más, mint az általány megnyilatkozása; továbbá ha a philosophia nem más, mint a mindenség szellemi előállítása: úgy a philosophia sem más, mint az istennek, az általánynak megnyilatkozása és folytonos bizonyságtétele.

Az így vett philosophiának álláspontja azonegy az ész álláspontjával; ismeretei pedig a tárgyakat úgy veszik, a mint azok önmagukban, vagyis a mint azok az észben vannak. Schelling a többi között így szól: *észnek* nevezem én az álta-

lános észt, vagy is az észt, a mennyiben az a subiectivum és obiectivum teljes indifferentiája gyanánt gondoltatik. Kivüle nincs semmi, benne van minden. Philosophia pedig csak olyan létezhetik, mely az általány álláspontjáról lőn szerkesztve. Az ész, a mennyiben a subiectivum és obiectivum teljes megkülönítetlensége gyanánt gondoltatik, azonegy az általánynyal. Az ész, önmagában véve, csak egy és önmagával mindenkép egyenlő. Az észnek létére nézve, és mivel kivüle semmi sincs, minden létre nézve, a mennyiben az az ész által fogatik föl, legfőbb törvény az azonság törvénye A=A. Azon egyetlen lét, mely ez által tétetik, az azonság léte; mert egyedül ezen azonság az, melytől, mint egyedül általánosan bizonyostól, el nem lehet vonatkozni. Miknél fogva föltétlen ismeretnek csak azon egy ismeretet nevezhetni, mely az általános azonságot illeti; mert csak ennek lényegéhez tartozik a lét, mint örök igazság. Ezen általános azonsággal az ész mind lényegére mind létére nézve azonegy: következőleg a lét épen úgy tartozik az ő lényegéhez, mint az általános azonságához.

Érintetett már egyszer, hogy a reflexio fokain fölülemelkedő philosophia egy egészen új organummal tartozik magát ellátni. A reflexión belül a gondolás és lét ellentétes viszonyban állanak egymáshoz; és így azon organumra nézve, mely most szükségeltetik, sem a gondolás nem lehet többé a léten, sem a lét nem lehet többé a gondoláson kivül. Ez azt mutatja, hogy a szükségelt organum minősége az általányétól van fölfüggesztve. És ez itt nincs, nem is lehet különben. Schelling állítása szerint az általányban minden általános; ha tehát az ő lényegének tökélyessége a realis oldalon mint végetlen lét, az idealis oldalon mint végetlen ismerés tünik föl: úgy az általányban a lét épen úgy általános mint az ismerés; és mivel mind a kettő általános, egyik sincs a másikon kivül mint ellentét, hanem az általános ismerés általános lét, az általános lét pedig általános ismerés. Szerinte tehát a szükségelt organum csak általános lehet. Könnyebb fölmutathatása végett kövessük itt az ő gondolatait.

Minden tudás előtéten nyugszik, mely abban áll, hogy

a tudó azonegy a tudottal. Mi ugyan a tudásra fordított reflexiónál fogva azt hiszszük, hogy a tudásban két különböző tényező van, a subiectum, mint tudó, és az obiectum, mint tudott. Schelling e hivést a tudás határai között alaptévedésnek tartja. Az igazság utáni törekvés is azt bizonyítja. Mihelyt ugyanis a tényezőkre vonatkozó megkülönböztetés téve van, oda törekszünk, hogy a megkülönböztetett tényezőket egymással kiegyenlítsük. Követeljük a tudás igazságát vagyis tárgyával való megegyezését; mert az igazság nem egyéb, mint a subiectivitásnak és az obiectivitásnak megegyezése a tudásban. Csak azon tudás valódi, mely tárgyának megfelel; azon tudás, melynek semmiféle tárgy sem felel meg, puszta gondolás. Látszik ezekből, hogy az igazságnak ilyszerű meghatározásakor előre föl van már téve a tényezők különbözősége.

Homlokegyenest ellenkezik evvel az, a mi előbb a minden tudás előtétéről állítva volt. E szerint sem a subiectum, mint olyan, sem az obiectum, mint olyan, nincs; hanem van az, a mi tud is tudatik is, azaz a mi épen úgy subiectum mint obiectum. Ez azon előtét, mely nélkül semmiféle tudást sem lehet gondolni.

Tegyük, hogy a tudó különbözik attól, a mit tud, akkor két esettel találkozhatunk. Ugyanis a tényezők vagy semmiféle viszonyban sem állanak egymáshoz, vagy van közöttük némi viszony. Ha nincs közöttük viszony, az imént szükségelt megegyezés sem lesz megvalósítható. Ha van közöttük viszony, akkor az vagy egyoldalú vagy kölcsönös. Ha egyoldalú, vagy a subiectum van meghatározva az obiectumtól, vagy ez amattól. Ha a subiectum van meghatározva az obiectumtól, akkor a tudás a tárgy okozata: következőleg a tudás nem vonatkozik a tárgyra, a mint az magában van, hanem vonatkozik arra, a mit a tárgy előidézett. Ha ellenben a subiectum határozza meg az obiectumot, e meghatározás vagy általános vagy viszonylagos. Ha általános, semmi sincs, a mi a subiectumtól nem függne; de ha nincs obiectum, subiectum sincs, mert ezek viszonybeli tagok. Ha pedig a meghatározás viszonylagos, akkor a tudás, tudás, a mennyiben a subiectum

által meg van határozva, nem-tudás, a mennyiben a subiectum által nincs meghatározva.

Mik után itélve, a tudás nem lehetne más, mint a subiectum és obiectum közös előhozmánya, vagyis a tudás a maga határozottságának egyik részét a subiectumtól, másik részét az obiectumtól kapná. Oly képzelésmód, mely az előbbiek külsőleges egyesítésénél mást nem mutathatván föl, az ott lelt akadékokat sem képes elhárítani. Schelling szerint a kérdés alatti megkülönböztetés a subiectivismusnak, tehát a mi végességünknek előhozmánya. Az, a mit subiectivumnak, énnek, és az, a mit obiectivumnak, nem-énnek nevezünk, sehol sem létezik igazán. Én, mint én, nem tudok semmit; az én tudásom, a mennyiben az enyém, nem igazi tudás. Ha azon tudás, melyet enyémnek mondok, igazi tudás, akkor nem én vagyok a tudó, hanem tudó bennem a mindenség. És így azon egy, mely tudó és az, a mi tudatik, nem különböznek egymástól. Ezen egy az, mely minden különleges tudásban előkerül, mely tehát mindenben egyenlő önmagával.

Ezekből már most világosan következik, hogy az a legfőbb ismeret, melyben a subiectum és obiectum egyenlősége ismertetik meg. És mivel azon egyenlőség épen abban áll, hogy az, a mi ismer, és az, a mi megismertetik, ugyanaz: az a legfőbb ismeret, melyben amaz örök egyenlőség önmagát megismeri. Azon ismerés, melyben az örök egyenlőség önmagát megismeri, az ész. Az ész annak megismerése, a mi a tudásban örök, változatlan. De a tudásban nincs más, a mi örök és változatlan volna, csak a subiectum és obiectum egyenlősége: tehát az ész csak amaz egyenlőséget ismerheti meg; és mivel ezen egyenlőségnek elvénél fogva az ismerő ugyanaz az ismerttel, az ész nem más, mint amaz örök egyenlőségnek örök önmegismerése.

Ez az általános ismerés. Ezen kivül semmi sincs, a mi ellentéte volna. A gondolást nem lehet általános ismerésnek mondani, mert annak szükségképeni ellentéte a lét. Általános ismerésnek csak az nevezhető, melyben a gondolás és lét között nincs ellentét. Az általány eszméjében az idealitas és realitas, a tudás és lét, a lehetség és valóság közöt hasonló

általános egység van. Azt, a mi minden létben egyesítve van, egyetemesnek és különösnek nevezzük, melyek közöl amaz a gondolásnak, emez a létnek felel meg. Az egyetemes és különös arra nézve, a mi általános, mindenkép egyek. Mivel a különöst különössé, a végest végessé a forma teszi: az általányban a forma azonegy a lényeggel. Az általány formájánál fogva van az ismeretben; ámde mivel az általány eszméjéhez a lényeg és forma általános azonsága tartozik, benne van ő az ismeretben lényegénél fogva is. Az ideale és reale általános egysége, mint az általány örök formája, mely a lényegtől nem különbözik, maga az általány. Az értelmi szemlélés, mint ismerés, mindenkép egy az ismerés tárgyával. Ezt azonban csak az általányra nézve lehet gondolni. Ez az első speculativ ismerés, mely minden philosophiának elve és lehetségének alapja. És így az értelmi szemlélésben föl van immár amaz organum is mutatva, melyet a reflexio fokain fölülemelkedett philosophia szükségel.

Ha az eddig előadott iránygondolatokat veszszük alapúl, minden további nyomozgatás nélkül kimondhatjuk: hogy a Schelling által szerkesztett identicismus mind tartalmára, mind formájára, mind álláspontjára nézve általános philosophia. Tartalma az általános azonság; formája az általános ismerés vagyis az értelmi szemlélés; álláspontja maga az általány. Miknek erejénél fogva méltán mondhatta Schelling, hogy a philosophia tudomány az általányról. Megjegyzendő mindamellett, hogy Schelling a philosophia tárgyának különböző elnevezése által sokban nehezítette az identicismus fölfogását. Nála ugyanis az általános ész, vagy egy szóval, az általány nem csak általános azonsága a subiectivumnak és obiectivumnak, hanem azonfölül még ezen azonságot más formákban is föltünteti. Mondja tudniillik, hogy az azonság a reale és ideale, a gondolás és lét, a lehetség és valóság, az egyetemes és különös, a véges és a végetlen azonsága. Sőt egyszer a végesség és végetlenség egységét örökségnek nevezvén azt állítja, hogy ez az általánynak legjobb jelképe. Olykor az értelmi szemlélésnek ezen tárgya magával az értelmi szemléléssel azon oknál fogva lőn azonosítva, mert ha az álta-

lány a subiectivum és obiectivum általános azonsága, úgy az értelmi szemlélés, mint subiectum, és az általány, mint obiectum, azonosak. Azért mondá Schelling: van egy pont, hol az általános ismerés és az általány maga összeesnek. Ezen pont az örök igazság.

Az általános azonság, mondja továbbá, általános egészlet, melyet én mindenségnek nevezek. A mi az általános azonságon kivül van, az, ily szempontból tekintve, az egyes lét. Ha voltaképen veszszük a dolgot, semmi sem létezik az egészleten kivül; látszik mindamellett, mintha léteznék, midőn a reflexio az egyes lényt az egésztől önkényesen elszakasztja. Ez forrása minden tévedésnek. Az általános azonság a mindenségnek nem oka, hanem maga a mindenség, és lényegét illetőleg osztatlanúl benne van a mindenségnek mindegyik részében. Ha tehát a dolgot hatványilag veszszük, azt kell állítanunk: hogy minden van mindenben.

Azok után, mik eddig az általányról, mint a reale és ideale azonságáról, különbféle szempontok irányadása szerint említve voltak, azt lehet következtetnünk: 1) hogy az általány, mint örök ész, a végesnek és végtelennek egysége; 2) hogy az oldalak viszonylagos egységeket képeznek; 3) hogy az általány e viszonylagos egységeket önmagában egyesiti. Innen a realis, idealis és absolut egységek nevei. A realis egység a természetphilosophiának, az idealis egység a transcendentalis idealismusnak, a harmadik egység, miként láttuk, az egész identicismusnak tárgya. Valamint a reale és ideale szükségképeni mozzanatok az általány egészletében: úgy a természetphilosophia és a transcendentalis idealismus is ugyanannyi lényeges rész-egészek az identicismus egészletében.

A természetphilosophia az obiectiv, a transcendentalis idealismus ellenben a subiectiv tényezőből indúl ki. Amaz az obiectiv tényezőből a subiectivumot, emez a subiectivumból az obiectivumot akarja kihozni. Törekvésében áll az a philosophiának, hogy vagy a természetből értelmiséget, vagy az értelmiségből természetet csináljon. A természetben a végetlen a végesbe, a lényeg a formába van beképezve; a szellemben a véges a végetlenbe, a forma a lényegbe van vissza-

képezve. Az általányban a képezvények egymást teljesen áthatják.

Ha a viszonylagos képezvényeket külön veszszük, oly viszonylagos egészekre fogunk bennök találni, melyek közől mindenik három hatványt tüntetend föl. Ezek nevei: reflexio, subsumtio és az ész. A reflexio a végetlennek a végesbe, a lényegnek a formába való beképzése. Ez tulajdonképen a természet hatványa. Első helyen áll mind a két egészben. A subsumtio a végesnek a végetlenbe, a formának a lényegbe való visszaképzése. Ez tulajdonképen az idealis egésznek jellemzője. Mind a két egészben a második helyet foglalja el. Az ész az iménti ellentétek azonsága levén, mindenik egészben a harmadik helyen hatályoskodik.

A ki a természet fölött philosophál, mondja Schelling, az a természetet teremti. A természet maga az egész általány, tehát az általános egészlet, melyben az obiectiv tényező bír túlnyomósággal a subiectiv fölött. Mindenben, a mi a természet körébe tartozik, az általány állítja magát elő, de különböző fokokon. Abban fog tehát a természetphilosophiának föladata öszpontosúlni: hogy a természetben levő dynamikai fokozkodást elötüntesse.

Azon formák között, melyekben az általány a természet körén belül elötünik, legegyszerűbb az anyag. Benne majdnem kizárólag a realis tényező uralkodik. Az anyag azonban nem valami élettelen külsőség, hanem a külsőnek és belsőnek, a vonzó és távolító erőknek viszonylagos egészlete. E két erő az anyagi mindenségben tökélyes egyensúlylyal bír.

Valódi mozgást a világosságtól kap. A világosság a dolgoknak isteni, az anyag természeti elve. A súlyerő, lényegét illetőleg, egy ugyan az általános azonsággal, de valódilag a világosságban létezik.

Azon harmadik hatvány, melyben az előbbi egységek úgy egyesülnek, hogy az anyag egészen forma, a forma egészen anyag, az organismus. A természeten belül ez az általánynak tökélyes képmása. A szervetlen természet a szervesnek lehetsége; de azért a szerves nem képződött a szervet-

lenből. A szerves kezdet óta megvolt. Azon fok, melyben az összes organismus tetőzik, az emberi agy.

Ezek után átmegy Schelling az idealismus transcendentalis hatványaihoz. E helyen a többi között így szól: igaza van az idealistának, midőn az észt mindenre nézve teremtővé teszi; mert ez magán a természeten alapszik. A philosophálást azon állapotra való visszaemlékezésnek kell tekinteni, melyben a természettel egyek voltunk. Mi eléggé mutatja, hogy a bölcsészet által kiirtandó előítéletek alapja nem másban, hanem a kivülünk létező dolgok elfogadásában keresendő. Fő annak kitudása, hogy a subiectum miképen lesz saját erejénél fogva obiectummá.

Az idealis oldalra eső hatványok között legelől áll a tudás, a tudományok épülete, mely a természeti világalkotmánynak felel meg. Az énben a subiectum és obiectum azonosak, és az én, így véve, öntudat; de az én és az én gondolása is azonosak. Megjegyzendő még is, hogy e helyen nem az egyéni hanem az általános énről van szó. Akármint vegyük a dolgot, a véges én csak akkor jut el végczéljához, ha ő magát egész a végetlennel való azonságig kiterjeszti. A véges énben a tudat egységével ellentétben áll a tárgyak sokfélesége. Ebben rejlik a személyiség titka. A végetlen én nem ismer tárgyat: következőleg sem azt, a mi tudatnak, sem azt, a mi személyiségnek mondatik. Abban áll tehát minden törekedésnek végső czélja: hogy a személyiség megsemmisíttessék. Azon valami, a mi a szellemeket egymástól elkülönözi, nem más, mint a mindenikben benn levő egyéniségi elv.

A tudás körében szinte vannak alárendelt hatványok. Első közöttük az érzés vagyis az ennek bizonyos határok közötti önszemlélése. Schelling nézete szerint az elméleti philosophiának az a föladata, hogy ama határokat idealiter tegye.

A tudás második alárendelt hatványa a reflexio, melyben az én önmagát, mint a dolgok képeinek előhozóját, szemléli. Itt a véges dolgok az én végetlenségébe visszaképeztetnek.

Midőn pedig az én magát, mint mindentől elvonatkoz-

hatót, ismeri meg, előáll az értelmiség, a harmadik alárendelt hatvány. Mivel továbbá az én nem oly alaj, — substratum, — mely a maga cselekvésétől különböznék: a fogalmak nincsenek az értelmiségbe beléoltva, hanem magát az értelmiséget teszik. És az önmagát saját fogalmaiban előhozó értelmiség az, mely szabadságnak szokott neveztetni.

A szabadsággal együtt jár a cselekvés is, mely az idealis hatványok között a második helyet foglalja el. Valamint a tudás az általány lényegének beképezése a forma világosságába: úgy a cselekvés a formának, mint különösnek, beképzése az általány lényegébe, mint egyetemesbe. Ez az isten örök emberré-levésének titka.

A cselekvés körében szinte három alárendelt hatvány van. Első az egyéniség. Hogy a szabadság megvalósodjék, az értelmiség tartozik önmagát, mint meghatározottat, a mindenség valamelyik pontján szemlélni. Az értelmiségre nézve egy és ugyanazon eredeti cselekvésben kezdődik a mindenséggel együtt a fejlődés ama meghatározott pontja is, melyhez az ő utólagos tudatkodása kötve van. Ez az egyéniség elve. Miből azonban nem következik, mondja Schelling, mintha a véges értelmiségen kivül valamely végetlen értelmiség is léteznék. Az teszi valódilag az egyént, a mit ő maga saját tettei által az általányból érvényesít.

Második alárendelt hatvány az állam, mely az egyéniség általános elvének visszaképzése az egyetemesbe; mert őt kell az általában vett, az összes életnek közvetlen és látható képe gyanánt tekinteni.

Harmadik alárendelt hatvány a történet. Ennek határai között hatják át egymást az önkény, mint egyéni szabadság, és az egész emberiség által megvalósítandó czél szükségessége. Daczára annak, hogy az egyén szabadsága tökélyes, történik valami, a mi az ő akarása által sohasem valósíttatott volna meg. A történet a világszellem nagy tükre, az isteni értelemnek örök költeménye. A mi szabadságunknak játéka által az a mindenben költő és tőlünk nem-függetlenül létező, egy szellem nyilatkoztatja ki önmagát.

Az idealis hatványok között a harmadik hely a műnek

jutott. Az előbbi két egységnek, a tudásnak t. i. és a cselekvésnek általános egymásba-való-képezettsége a műben érvényesül valódilag. Ebben az anyag egészen forma, és a forma egészen anyag. Az értelmiség a műben éri el a maga önszemlélésének tökélyességét; ez a végetlen megelégültségnek érzése, melyben minden rejtély oldva van. A művészet azon egyetlen, örök kinyilatkoztatás, mely létezik. A művészeten belül mindaz egy lángban ég, a mi a természetben és a történetben elkülönözötten tűnik föl. A bölcsészre nézve legfőbb a művészet.

Íme a pont, melynél az identicismus saját kezdetéhez visszakerülvén véget ért. A philosophãló én, mint subiectum, az értelmi szemlélés álláspontjáról indult el, és most a minden mozzanatot összefoglaló műnek segedelmével ismét ugyanazon állásponton találja magát. Ennyit az identicismusról.

Mielőtt azonban tőle búcsút vennénk, hallgassuk meg egykissé az itészet szavát is. Hogy ez itt az identicismusnak csak létalapos oldalait illetheti, magától értetik. De föladatunk iránya és természete sem szükségli, hogy a kérdéses rendszer határai között érvényesített, belső viszonyon fölül még a külső viszony ágaira is kiterjeszkedjünk. Minők voltak és mit eredményeztek legyen a külső viszony ágai, azt eddig a tapasztalás eléggé megmutatta. Nehezen van az identicismusban mozzanat, mely bíráló figyelemmel nem kísértetett volna. A nézetek több ágra szakadtak. Némelyek őt mint bevégzett egészet fogták föl; mások ellenben sehogysem tudtak vele, mint egészszel, boldogulni. De a részekbe annál élesebben befúrakoztak. Innen a hallható itéletek sokoldalúsága.

Voltak, kik az identicismust mind tartalmára mind formájára mind szerkezetére nézve korszakot képező rendszernek tartották. Voltak ellenben, kik őt épen nem állíthatták sikerültnek. Ulrici határozottan kimondotta, hogy az azonsági rendszer Schelling valamennyi munkája között legelhibázottabb. Voltak, kik azt tartalmánál fogva nem győzték eléggé magasztalni; de formájáról sohasem beszéltek másképp, csak silánylólag. Nem lesz újság, ha mondjuk, hogy a hegelisták is ezek közé tartoznak. Mindnyája között legnyiltabban beval-

lotta ezt Michelet, midőn e szavakra fakadt: Hegel álláspontját az jellemzi, hogy ő Schelling philosophiájának általános tartalmát Fichte módszerével azonosítottan fejezte ki. Mások meg a tartalomban sem láttak olyas valamit, a mihez az emberi szellem ellenmondás nélkül ragaszkodhatott volna. Íme a nézetbeli sokaság.

Van mindamellett elég példa rá, hogy a nézetbeli egység sem szűkölködött pártolók nélkül; ámde mivel a nézetegység az identicismus valamelyik mozzanatának elszigetelő felfogásától függesztetett föl: azt, a mit eredményeznie kellett volna, nem eredményezhette. Sok mondatott az egyes részekről, de az egész, mint rész-egész, nem lőn kellőleg méltányolva. Pedig a philosophiának ügyfolyása épen az ilyféle méltányolást szükségli. Ha mi az identicismust, mint Schelling philosophiájának' egyik rész-egészét, alaposan, tehát mind alapelvére mind módszerére mind szerkezetére nézve okszerűen, nem ismerjük: haszontalan minden törekedés az igazságos és fejlesztőleg hatékony itélet felé.

Az identicismus magát általános rendszernek nevezi. Állítás, mely a rendszeren belül nincs igazság nélkül. A mely rendszernek alapeszméje, tehát elve, tartalma, formája általános : méltán tarthat számot az általánossági főségre; ámde ha az ily rendszer sem kezdetére nézve nem előtétlen, sem szerkezetére nézve nem belszükségü, sem eredményében nem kielégítő : azt kell mondanunk , hogy azon általánossági nyomatékosság, melyet az ily rendszer követel, nincs még valamennyi oldalról annak rende szerint megalapítva.

Az identicismus nyomatékosságának valódi alapját az általány, mint örök igazság, teszi. Ez a philosopháló egyénre nézve szükségképeni adottság. Nem mi bírjuk az igazságot, hanem ő bír minket. Mindenben, a mi a tudáshoz viszonyban áll, egyedül ő az, a mi tudatik; és mivel mi tulajdonképen csak organumai vagyunk a tudásnak, egyedül ő az, a ki tud: következőleg az egyedüli subiectum szintúgy mint az egyedüli obiectum az általány. E szerint tehát csak ő van igazán, és mindaz, a mi kivüle létezni látszik, magában véve puszta tünemény. Követeli ugyan az identicismus, hogy a philo-

sophálό én az értelmi szemlélés megvalósítása által saját-erejülek helyezze be magát az adott, örök igazság birtokába: de képes-e ő erre, ha nem más, mint puszta tünemény?

A sajátszerű behelyezés csak közvetités útján történhetnék; ezt azonban az identicismus mint reflexiói kelléket, a közvetlenségnek egészen feláldozta.

Továbbá az identicismus, mint egészlet, két alkatrészből áll: a természetphilosophiából t. i. és a transcendentalis idealismusból. Amannak alapját a realis, emezét az idealis hatvány teszi. De mi különíti meg önmagát e hatványokra? Az általány nem. Mondatik ugyan, hogy az általány a reale és ideale azonsága: de csak mondatik. Mi hozza tehát a realét és az idealét az azonságból elő? Bizonyára nem az általány, hanem a philosophálό én — meghaladottnak vélt — reflexiója. Ez iktatta őket az azonságban össze, ez is hozza őket ismét elő.

Mik után itélve az identicismus kezdetére nézve nem elötétlen, szerkezetére nézve nem belszükségü, eredményében pedig nem kielégítő. Kezdetében abstrahál mindentől, a mi a reflexión belül sokaság volt, hogy azt, a mi a sokaságban azonos, a reflexio segélyével fenntarthassa. Tehát a kezdet az abstractio és reflexio közös előhozmánya. E két működés az identicismuson belül sohasem szünt meg, akármint lássék azok fölött az általány uralkodni. Hogy nem szüntek meg, láthatni a realis és idealis hatványok között érvényesített viszonyokból is. Magában foglalja ugyan mindenik hatvány mind a realis mind az idealis oldalt, de mindenikben másik bír túlnyomósággal a másik fölött. De honnan e mennyileges különbség? Az általány, mint közös lényeg, mindenikben azonegy. Honnan tehát? A philosophálό én az iménti működések segélyével viszi azt be az általányba. Hogy pedig az identicismus eredményére nézve sem lehet kielégítő, azt már csak azon állítás is mutatja, mely szerint valódilag csak az általány van. Ez a pantheismus.

És így akármelyik oldala vizsgáltassék át az identicismusnak, hiányt mutat, mely kiegészítésre vár. Hiányos az általány fölfogása, mert tárgyilag véve nincs közvetítve;

alanyilag véve a philosopháló én tehetségeinek olyféle sajátságától függ, melylyel nincs mindenki megáldva. Hiányos az eredmény, mert a pantheismus az isten és világ közötti viszonyt nem fejti meg úgy, a hogyan azt az ész követeli.

Következőleg az általány eszméje az ideale és reale azonságában nem fogatott még úgy föl, hogy arról, mint megérvényesített álláspontról, a philosophia eszméje a maga összszerűségében megvalósíttathatott volna. Fontos mindamellett az identicismus, mert az annak határai között megérvényesített álláspont öntudatos meghaladása nélkül sohasem juthatnánk el a magasabb állásponthoz.

Mikből már most azt is láthatni, hogy Schelling philosophiájának egészletén belül az identicismus csak átmeneti fokegész.

TARTALOM.

	Lap.
A történelmi birálatról. *Révész Imrétől*	3
A templáriusok Magyarországon. *Pesty Frigyestől*	30
Brandenburgi Katalin fejedelemsége. *Dr. Ötvös Ágostontól* . .	153
A léleknek a szerves test fölötti hatalmáról. *Purgstaller Józseftől*	244
Tarikh-i Üngürusz, azaz Magyarországi krónikája czímű török kézirat ismertetése. *Budenz Józseftől*	261
Béla király halhatatlan jegyzőjének, Mátyásnak, újabb diadaláról. *Bartal Györgytől*	317
Vázlatok a megyei alkotmányos élet múltjából. *Botka Tivadartól*	347
Az érzékiség is értelem. *Hegedüs Lászlótól*	356
Schelling philosophiai álláspontjairól. *Horváth Czirilltől* . .	390
Schelling identicismusa. *Horváth Czirilltől*	411

Schelling [illegible] álláspontjok 393
Kik írtak Schellingről, s mikép fogták fel 394 —
A [illegible] álláspontok számunkra 398
[illegible] jellemzi a valódi bölcsészet 399
[illegible] philosophiának szükségessége 401
Fichte 401
Schelling állításai 402
Hol kell a philosophiának elvét a leg. [illegible] keresni 404
Az ismerés fokai és az ismeretelme 405
Formális álláspontok a [illegible] 405
Mi a [illegible] rendszer? valóságos mű 410
[illegible] 412
[illegible] ([illegible]) 415
Identitas [illegible] 416
Az általános a reflexio formái körö [illegible] 417
[illegible] mint a [illegible] alapja s lényének bebizonyítása 418
[illegible] 418 -
[illegible] 420 Ideális hatványok 425
Személyiség [illegible] 420
Hatványok a [illegible] 425
[illegible] hatványok 426

